

Чарльз Дыкенс

ОЛИВЕР ТВИСТ

Чарльз Дыкенс

ОЛІВЕР ТВІСТ

Раман

Мінск
«Галіяфы»
2010

УДК 821.111-93
ББК 84(4Вел)-44
Д45

Дыкенс, Ч.

Д45 Олівер Твіст : роман. Для сярэдняга школьнага ўзросту /
Чарльз Дыкенс – Мінск : Галіяфы, 2010. – 456 с.: іл.
ISBN 978-985-6906-39-1.

Класіка не старэе. Твор Дыкенса адпавядае нашаму часу яшчэ і тым, што на дзіва арганічна спалучае дзве такія цяжка сумяшчальныя пад вокладкай дзіцячай чытанкі тэмы, як любоў і каханне.

Перакладзены на сотні моў, роман Дыкенса цяпер прадстаўлены чытачу і па-белаўску.

УДК 821.111-93
ББК 84(4Вел)-44

ISBN 978-985-6906-39-1

© Пераклад. Бяласін Я., 2010
© Афармленне. ПівУПі «Галіяфы», 2010

РАЗДЕЛ I

*апавядае пра месца, дзе нарадзіўся Олівер Твіст,
і пра абставіны яго нараджэння*

Уадным горадзе, які са шматлікіх прычын лепш не называць і якому я не надам аніякага выдуманага наймення, знаходзіцца будынак, які ёсць амаль ва ўсіх гарадах, як вялікіх, так і малых, — працоўня. У гэтай працоўні ў той дзень і час, называць якія мне няма патрэбы, бо гэта не мае аніякага значэння для чытача на дадзенай стадыі апавядання, нарадзіўся смяротны, імя якога папярэднічае першаму раздзелу.

Яшчэ доўгі час пасля таго, як прыходскі доктар прыняў яго ў гэты сумны і тлумлівы свет, было досыць сумнеўным, ці выжыве дзіця наогул, каб насіць нейкае імя; у горшым выпадку гэтыя ўспаміны ніколі не выйшлі б у свет, а калі і выйшлі б, дык мелі б некалькі старонак і, дзякуючы гэтай найкаштоўнейшай іх перавазе, былі б найбольш кароткім і праўдзівым узорам жыццяпісу з усіх, што калі-небудзь захаваліся ў літаратуры любога часу ды любой краіны.

Я не хацеў бы сцвярджаць, што народзіны ў працоўні — найшчаслівейшая і найспакуслівейшая справа, аднак я ўсё-ткі маю на ўвазе, што для Олівера Твіста ў яго становішчы гэта было найлепшым выйсцем. Бо досыць цяжка аказалася прымусяць Олівера Твіста ўзяць на сябе клопат і пачаць дыхаць, а гэты занятак хоць і абцяжарвае, аднак такая ўжо завяздэнка, што ён неабходны для нашага бязбеднага існавання. Нейкі час ён ляжаў, душачыся паветрам на невялікім матрацы з воўны, у стане няўстойлівай раўнавагі паміж гэтым светам і тым, які будзе, прычым ён яўна аддаваў перавагу апошняму. Калі б у гэты кароткі прамежак часу вакол Олівера былі ўважлівыя бабулі, устрыжаныя цёткі, дасведчаныя нянькі ды мудрыя дактары, ён быў бы непазбежна і бясспрэчна забіты. Паколькі ж тут паблізу не было нікога, акрамя старой жабрачкі, у якой галава пайшла кругам ад нязвыкла вялікай колькасці піва, і прыходскага доктара, які выконваў свае абавязкі паводле кантракту, то Олівер і Прырода перамаглі.

У выніку Олівер пасля кароткага змагання ўздыхнуў, чыхнуў і абвясціў насельнікам працоўні пра новы цяжар, што цяпер клаўся на прыход, такім гучным ровам, які можна было чакаць ад дзіцяці мужчынскага полу, якое не мела гэтага карыснага дару — голаса — яшчэ якія тры з чвэрцю хвіліны таму.

Як толькі Олівер выявіў гэты першы доказ неабцяжаранай і належнай дзейнасці лёгкіх, шматковая коўдра на жалезным ложку заварушылася, спалатнелы твар маладой жанчыны прыўзняўся з падушкі, і слабы голас абазначыў словы:

— Дайце мне зірнуць на дзіця... і памерці.

Доктар сядзеў тварам да каміна, папераменна грэючы і расціраючы далоні. Калі маладая жанчына загаварыла, ён падняўся і, наблізіўшыся да ўзгалоўя, сказаў голасам больш цёплым, чым ад яго можна было чакаць:

— О, вам няма яшчэ патрэбы гаварыць пра смерць.

— Але, крыў Божа, не трэба! — умяшалася нянька, паспешліва хаваючы ў кішэню зялёную бутэльку, да якое яна з відавочным задавальненнем прыкладвалася, седзячы ў кутку. — Крыў Божа, сэр, вось няхай яна пажыве з маё і займее трынаццаць уласных дзяцей, ды ўсе яны памруць, акрамя двух, і яны ў гэтай абагуленасці разам з табой, тады б яна, далібог, так лёгка не кідалася словамі. Падумай, мілая, што значыць быць маці, зірні, якое здатнае тваё дзіцятка!..

Напэўна, перспектыва падтрымкі праз усведамленне сябе маці не зрабіла на хворую належнага ўплыву. Яна патрэсла галавой і працягнула рукі да немаўляці.

Доктар перадаў ёй дзіця. Яна палка прыціснула свае халодныя бледныя вусны да ягонага лба, правяла рукой па твары, павяла дзікім позіркам наўкол, уздрыгнула, упала назад на падушку — і памерла. Ёй церлі грудзі, рукі і скроні, але сэрца спынілася назаўсёды. Ёй казалі пра надзею і сучашэнне. Але яе душа даўно ўжо лунала дзесьці далёка.

— Усё скончана, місіс Тынгамі, — нарэшце сказаў доктар.

— О небарака! Праўда, усё скончана, — пацвердзіла нянька, падняўшы з падушкі корак ад зялёнай бутэлькі, які выпаў, калі яна нагіналася, каб пераняць дзіця. — Небарака!

— Калі дзіця будзе плакаць, не трэба пасылаць па мяне, — сказаў доктар, з вялікай палёгкай надзяваючы рукавіцы. — Падобна на тое, што ён будзе неспакойным. Калі гэта будзе так, дайце яму крыху кашкі. — Доктар надзеў капялюш і, прыпыніўшыся каля ложка па дарозе да дзвярэй, дадаў: — А яна была прыгожая. Адкуль яна прыйшла?

— Яе прынеслі сёння ўвечары, — адказала старая нянька. — На загад наглядчыка. Ляжала на вуліцы. Прайшла ладны кавалак дарогі, бо чаравікі стапталіся зусім; але ніхто не ведаў, адкуль і куды яна ішла.

Доктар нахіліўся да цела і падняў левую руку.

— Старая гісторыя, — ён патрос галавою. — Няма пярспэектыва... Усё зразумела. Ах!

Сказаўшы «Дабранач!», шаноўны доктар пайшоў абедаць, а нянька яшчэ раз прыклалася да зялёнай бутэлькі і села на зэдлік да агню апраанаць малога.

Якім выдатным узорам магутнасці ўбору быў Олівер Твіст! Закручаны ў коўдру, якая была да гэтага часу адзінай яго апранахаю, ён з аднолькавым поспехам мог быць дзіцём шляхціча і дзіцём жабрака; але цяпер, апрануты ў старую каленкаравую кашульку, якая ў выніку службы зрабілася жоўтай, ён атрымаў адзнаку, ён быў пазначаны ярлыком прыходскага дзіцяці, бязбацькавіча з працоўні, непаўнаважнага галоднага бедняка, якому наканавана было ісці па свеце бітаму і тузанаму, усімі пагарджанаму, і не мець ні ад кога спагады.

Олівер гучна крычаў. Калі б ён мог ведаць, што ён бязбацькавіч, пакінуты на міласцівы дагляд царкоўных старастаў і наглядчыкаў, то, можа быць, ён плакаў бы яшчэ гучней.

РАЗДЗЕЛ II

*Аповед пра сталенне, адукацыю Олівера Твіста
і пра раду*

У наступныя восем ці дзевяць месяцаў Олівер быў ахвярай сістэмы падступстваў і падманаў. Яго кармілі з бутэлечкі. Пра галоднага, пазбаўленага самага неабходнага сіротку адміністрацыя працоўні належным чынам праінфармавала прыходскія ўлады. Прыходскія ўлады з годнасцю ўчынілі запыт адміністрацыі працоўні, ці ёсць якая-небудзь асоба жаночага полу, якая жыла б у працоўні і была б у стане забяспечыць Олівера Твіста належным суцяшэннем і наглядом. Адміністрацыя адказала, што няма. Пасля гэтага прыходскія ўлады велікадушна і гуманна пастанавілі, што Олівера трэба ўладкаваць на «ферму», або, інакш кажучы, пераслаць у філію працоўні, адтуль мілі за тры, дзе дваццаць ці трыццаць іншых малалетніх парушальнікаў «Закона пра бедных» цэлымі днямі поўзалі па падлозе, не пакутуючы ад лішку ежы ці вопраткі, пад мацярынскім наглядам жанчыны сталага веку, якая брала гэтых злачынцаў за сем з паловай пенсаў на тыдзень. Сем з паловай пенсаў на тыдзень – гэта неблагія грошы, каб утрымліваць дзіця. На сем з паловай пенсаў можна набыць шмат чаго, можна набыць досыць, каб занадта напоўніць страўнік і мець непрыемныя наступствы. Дама сталага веку была жанчынай дасведчанай і мудрай. Яна ведала, у чым ёсць дабро для дзяцей, і ў яе было вельмі тонкае адчуванне таго, у чым ёсць дабро для яе самой. Таму яна прыўлашчвала большую частку тыднёвых грошай, а на карысць прыходскіх гадаванцаў выдавала значна меншую долю ад тае, якая яму была прызначаная. Тым самым яна знайшла ў бяздоннай глыбіні яшчэ большую глыбіню і зарэкамендавала сябе як вельмі добры філосаф-практык.

Агульнавядомая, здаецца, гісторыя пра другога філосафа-практыка, які распрацаваў тэорыю, што конь можа выжыць без ежы, і настолькі паспяхова абгрунтаваў, што давёў колькасць корму свайго каня да адной саломіны на дзень; без сум-

нення, ён дамогся б ад свайго канякі жвавасці і порсткасці, не кормячы яго зусім, каб той не здох акурат за суткі да таго моманту, калі мусіў атрымаць сваю першую порцыю чыстага паветра. На вялікі жаль, прыкладная філасофія асобы жаночага полу, клопатам якой быў аддадзены Олівер Твіст, звычайна мела гэtkі самы вынік, таму што ў той самы час, калі дзіця прывыкала абыходзіцца мінімальнай колькасцю самай неспажывунай ежы, праз зменлівасць лёсу яно ў васьмі з паловай з дзесяці выпадкаў або пачынала хварэць з прычыны голаду і нястачаў, або праз недагляд трапляла ў агонь, або гінула нейкім чынам ад задухі. У любым з такіх выпадкаў малая істота сыходзіла ў іншы свет, каб паяднацца там з бацькамі, якіх на гэтым свеце ёй ведаць не давлялося.

Час ад часу, калі ўчынялі асабліва пільнае расследаванне здарэння, чаму прыходскае дзіця праз недагляд перакуліла на сябе ложка ці было абваранае да смерці пры мыцці бялізны, што здаралася зусім нячаста, бо нешта, хоць здалёк падобнае да прання бялізны, адбывалася на ферме рэдка, — час ад часу прысяжным прыходзіла ў галаву ставіць досыць непрыемныя пытанні, або прыхаджане збіралі подпісы пад пратэстам. Але гэтыя нахабныя выпадкі хутка падаўляліся сведчаннем доктара ці прыходскага кур'ера; першы з іх, зрабіўшы ўскрыцце трупа, не знаходзіў унутры нічога такога, што было вельмі падобна на праўду, апошні пад прысягай нязменна паказваў тое, што было патрэбна прыходу. Гэта рабілася вельмі самааддана. Апроч таго, чальцы рады час ад часу рабілі вылазкі на ферму, а за дзень да гэтага заўсёды прысылалі кур'ера папярэдзіць, што яны ідуць. Калі яны прыходзілі, дзеці былі чыстыя і дагледжаныя, — чаго ж хацець болей?

Нельга чакаць, што сістэма выхавання на ферме дала б нейкі незвычайны ці выбітны плён. Дзявяты дзень нараджэння заспеў Олівера Твіста бледным, кволым дзіцём, крыху недарослым і, безумоўна, занадта худым. Але прырода і спадчыннасць пасялілі ў грудзях Олівера здаровы добры дух. Дзякуючы мізэрнай дыце, дух гэты меў процьму месца для свайго развіцця; магчыма, толькі дзякуючы гэтаму, Олівер наогул дажыў

да свайго дзвятага дня нараджэння. Як бы яно там у рэшце рэшт ні было, але гэта быў яго дзень нараджэння, і ён сустракаў яго ў вугальным склепе, у выбраным коле з двух маладых джэнтльменаў, што падзялілі з ім добрую порцыю «бязрозавае кашы» і былі зачыненыя ў склепе пасля нахабнай заявы, што нібыта яны галодныя, калі раптам місіс Ман, славутая лэдзі, якая ўзначальвала гэты дом, была ўзрушаная раптоўным з'яўленнем містэра Бамбла, прыходскага кур'ера, які намагаўся адкрыць весніцы ў садовай браме.

— Святы Божа! Гэта вы, містэр Бамбл, сэр? — прамовіла місіс Ман, высунуўшы галаву з акна ў робленай афектацыі радасці. — (Сюзанна, прывядзіце наверх Олівера і тых двух хлапцоў і памыйце іх добра.) Шчыры Божа! Містэр Бамбл, як я сапраўды рада я бачыць вас!

Містэр Бамбл быў тоўсты мужчына з кепскім характарам, таму замест таго, каб належным чынам адказаць на гэтае сардэчнае прывітанне з прэтэнзіяй на роднасныя адносіны, ён з магутнай сілай патрос весніцы, а потым нанёс па іх такі ўдар, які не мог быць нанесены нічыёй больш нагой, акрамя як нагой прыходскага кур'ера.

— Свят-свят, толькі падумаць, — сказала місіс Ман, выбягаючы з дзвярэй (бо тры хлапчукі былі ўжо да гэтага часу пераведзеныя куды трэба), — толькі падумаць! Гэта ж трэба — забыцца, што брамка праз нашых мілых дзетак была зачыненая знутры! Праходзьце, сэр, малю вас, праходзьце, містэр Бамбл, калі ласка, сэр.

Хоць гэтае запрашэнне і суправаджалася рэверансам, які размякчуй бы нават сэрца царкоўнага старасты, але гэта ніякім чынам не пахіснула жорсткай паставы кур'ера.

— Як вы мяркуеце, ці гэта паважліва і прыстойна, місіс Ман, — пытаўся містэр Бамбл, сціскаючы сваю кульбу, — прымушаць прыходскіх афіцыйных асоб чакаць каля вашых садовых весніцаў, калі яны прыходзяць сюды па прыходскіх справах, звязаных з прыходскімі сіротамі? Ці вядома вам, місіс Ман, што вы пэўным чынам выбарная асоба прыхода, і ад прыхода вам належаць грошы?

—Зразумела, містэр Бамбл, я толькі... э... э... сказала сяму-таму з нашых мілых дзетак, якія Вас гэтак любяць, што той, хто да нас... э... ідзе, — гэта вы, — адказала місіс Ман з вялікай пакорай.

Містэр Бамбл быў упэўнены ў сваіх надзвычайных аратарскіх здольнасцях і выключнай значнасці. Адно ён ужо выказаў, адначасова сцвердзіў другое. Цяпер ён памякчэў.

—Добра, добра, місіс Ман, — адказаў ён больш спакойна, — можа быць, усё і так, як вы кажаце. Мабыць. Хадзем у дом. Я прыйшоў па справах і маю тое-сёе вам сказаць.

Місіс Ман прапусціла кур'ера ў маленькую гасцёўню з цаглянай падлогай, прапанавала яму крэсла і паслужліва паклала перад ім на столік яго трохкутку і кульбу. Містэр Бамбл выцер з ілба пот, што праступіў пасля шпацыру, самазадаволена зірнуў на трохкутку, усміхнуўся. Напраўду, ён усміхнуўся. Прыходскія кур'еры, зрэшты, таксама ж людзі, вось і містэр Бамбл усміхнуўся.

—А цяпер не крыўдуйце за тое, што я вам скажу, — заўважыла місіс Ман з абаяльнай ветлівасцю. — Вы ведаеце, вы зрабілі добры кавалак дарогі... Каб не, дык я і казаць не стала б. Містэр Бамбл, вып'еце кроплю чаго-небудзь?

—Ні кроплі. Ні кроплі, — прамовіў містэр Бамбл, велічна, але і дабрадушна махаючы праваю рукою.

—Я думаю, што вы вып'еце, — сказала місіс Ман, якая зацемила сабе тон адмовы і жэст, які суправаджаў гэта. — Толькі маленькую кропельку, і крышку халоднай вады з кавалачкам цукру.

Містэр Бамбл кашлянуў.

—Ну, толькі маленькую кропельку, — пераконвала місіс Ман.

—Што гэта? — спытаў кур'ер.

—Ну, дык гэта тое самае, чаго пэўную колькасць я павінна заўсёды мець у доме, каб даліваць бедным дзеткам у мікстуру Дафі, калі яны хварэюць, містэр Бамбл, — адказала місіс Ман, адчыняючы буфет, і паставіла на стол бутэльку і шклянку. — Гэта джын. Я вам не маню, містэр Бамбл, гэта джын.

—Вы даяце дзецям мікстуру Дафі, місіс Ман? — дапытваўся Бамбл, не могучы адарваць вачэй ад цікавай працэдурі змешвання.

—Блаславі іх Божа, даю, хоць гэта і дорага, — адказвала нянька. — Не магу глядзець, як яны пакутуюць у мяне перад вачыма, разумеце?

—Зразумела, не можаце, — сказаў містэр Бамбл ухвальна. — Вы вельмі добрая жанчына, місіс Ман. (Ён падсунуў да сябе шклянку.) Я паведамлю пра гэта радзе, як толькі надарыцца нагода, місіс Ман. (Ён змяшаў джын з вадою.) Я — я шчыра п'ю за ваша здароўе, місіс Ман.

І ён пракаўтнуў палову змесціва шклянкі.

—А цяпер да справы, — сказаў кур'ер, выцягваючы з кішэні скураны гаманец. — Дзіцяці, ахрышчанаму Оліверам Твістам, сёння споўнілася дзевяць гадоў.

—Блаславі яго Божа, — уклінілася місіс Ман, да чырвані расціраючы левае вока канцом фартуха.

—І нам, нягледзячы на прапанаваную ўзнагароду ў дзесяць фунтаў, якая была потым павялічана да дваццаці фунтаў, нягледзячы на надзвычайныя і, я б сказаў, празмерныя высілки з боку прыхода, так і не ўдалося даведацца, хто яго бацька, а таксама месца жыхарства, імя і стан яго маці.

Місіс Ман здзіўлена ўскінула рукі, аднак пасля хвіліннага роздуму спыталася яшчэ:

—Як выйшла наогул, што ён атрымаў імя?

Кур'ер з годнасцю выпрастаўся і прамовіў:

—Я прыдумаў яго.

—Вы, містэр Бамбл?!

—Я, місіс Ман. Мы называем нашых падкідышаў згодна з алфавітам. Апошні быў на «С» — Субол, так я назваў яго. Далей была літара «Т» — Твіст, так я назваў наступнага. Наступны за ім будзе Унвін, а яшчэ далей будзе Вілкінс. У мяне напачатку імяны да канца алфавіта, і новы цыкл паўторыцца, калі мы дойдзем да апошняе літары.

—Дык вы ж сапраўдны літаратар, містэр Бамбл! — сказала місіс Ман.

—Ну, вы скажаце, — камплімент, відавочна, прыйшоўся кур'еру даспадобы. — Можна быць, можна быць, місіс Ман.

Ён дапіў джын і дадаў:

— Олівер ужо выйшаў з таго ўзросту, калі можна заставацца тут, і рада пастанавіла адправіць яго назад, у працоўню. Я прыйшоў, каб забраць яго туды. Пакажыце мне яго, і хутчэй.

— Пастараюся прывесці яго як мага хутчэй, — сказала місіс Ман, выходзячы дзеля гэтага з пакоя.

Олівер, які да таго часу вызваліўся ад верхняга слою бруду, што ляжаў на яго твары ды руках і змываўся з першага разу, быў уведзены ў пакой яго велічнай апякункай.

— Пакланіся джэнтльмену, Олівер, — сказала місіс Ман.

Олівер пакланіўся напалову кур'еру, напалову яго капелюшу на сталe.

— Ці хочаш ты пайсці са мною, Олівер? — велічна спытаў містэр Бамбл.

Олівер хацеў быў сказаць, што ён гатовы пайсці адсюль з кім заўгодна і з вялікай ахвотаю, як раптам, гледзячы ўверх, ён сустрэў пагляд місіс Ман, якая атабарылася за крэслам кур'ера і раз'юшана трэсла ў яго бок кулаком. Ён адразу зразумеў намёк — кулакі занадта часта пакідалі сляды на яго целе, каб не застацца ў памяці.

— А яна пойдзе са мной? — запытаў бедны Олівер.

— Не, яна не можа, — адказаў містэр Бамбл. — Але яна будзе калі-нікалі прыходзіць да цябе.

Гэта не было вялікім суцяшэннем для дзіцяці. Аднак, якім малым ён ні быў, у яго ўсё ж хапіла клёку зрабіць выгляд, нібыта ён пакідае гэтае месца з жале. Яму зусім няцяжка было пусціць слязу. Голад і кепскае абыходжанне — вялікія памагатыя, калі ты хочаш плакаць, а Олівер дапраўды плакаў вельмі шчыра. Місіс Ман падаравала яму тысячу пацалункаў і — Оліверу найбольш патрэбна было якраз гэта — пару лустаў хлеба з маслам, каб ён не здаваўся надта галодным, калі прыйдзе ў працоўню.

З лустай хлеба ў руках і ў карычневай прыходскай шапачцы Олівер быў выведзены містэрам Бамблам з прыкрага дома, дзе ніводнае пяшчотнае слова, ніводзін пяшчотны пагляд не асвяцілі змроку яго дзіцячых гадоў. І ўсё-такі, калі за ім зачынілася брама асабняка, ён апусціўся ў бездань дзіцячай жальбы. Няхай яго малыя сябрукі ў гульнях былі сапсаваныя жаклівымі

ўмовамі жыцця, аднак яны былі адзінымі сябрамі, якіх ён калі-небудзь меў, і яго маленькае сэрца з самага пачатку было апанаванае пачуццём самоты ў гэтым велізарным абшары свету.

Містэр Бамбл ішоў вялікімі крокамі; маленькі Олівер, моцна ўхапіўшыся за яго абшыты галунамі закаўраш, шыбаваў побач з ім і праз кожную чвэрць мілі пытаўся: «Ці далёка яшчэ?» На гэтыя пытанні містэр Бамбл даваў адказы вельмі рэзкія і кароткія, бо непрацяглая ветлівасць, якую будзіць у некаторых сэрцах джын з вадою, да гэтага часу выпарылася, і ён зноў стаў тым самым ранейшым кур'ерам.

Олівер не прабыў у сценах працоўні і чвэрці гадзіны і ледзве паспеў разабрацца з другой лустай хлеба, калі вярнуўся містэр Бамбл, які перад тым паспеў даверыць яго клопату адной старой жанчыны. Ён расказаў пра вечаровае пасяджэнне рады і пра тое, што Олівер на жаданне рады павінен неадкладна з'явіцца туды.

Не маючы дакладнага ўяўлення, што такое апякунская рада, Олівер быў агаломшаны і не ведаў, смяяцца яму трэба ці плакаць. Але ён не меў часу для роздуму на гэтую тэму, бо містэр Бамбл, каб раскатурхаць малога, стукнуў яго злёгка сваёй кульбай па галаве, ляснуў ніжэй за спіну, каб падбадзёрыць і, загадаўшы ісці следам, павёў яго ў вялікі чыста вымыты пакой, дзе вакол стала сядзелі во сем ці дзесяць тоўстых джэнтльменаў. У тарцы стала, у глыбокім фатэлі з падлакотнікамі, нашмат вышэйшым за астатнія, рассеўся асабліва тоўсты джэнтльмен з вельмі круглым чырвоным тварам.

— Пакланіся радзе, — сказаў Бамбл.

Олівер выцер дзве ці тры слязінкі, якія яшчэ стаялі ў вачах; бачачы перад сабой не раду, а стол, ён, дзякуй Богу, усё-такі адбіў паклон.

— Як цябе завуць, хлопчык? — спытаўся джэнтльмен у высокім крэсле.

Олівер быў напалоханы гэткай вялікай колькасцю джэнтльменаў, і яго пачало калаціць; кур'ер яшчэ раз даў малому кухталы, і той заплакаў. Гэтыя дзве прычыны прымусілі яго адказаць вельмі ціха і няўпэўнена. Вось чаму джэнтльмен у белае камізэльцы назваў яго дурнем. З гэтай нагоды настрой джэнтльмена адразу зрабіўся лепшым.

— Хлопчык, — сказаў джэнтэльмен у высокім фатэлі, — слухай, што я табе скажу. Я спадзяюся, ты ведаеш, што ты сірата?

— Што гэта такое, сэр? — пацікавіўся бедны Олівер.

— Я адразу казаў, што хлопчык — дэбіл, — сказаў джэнтэльмен у белай камізэльцы.

— Ціха! — сказаў першы джэнтэльмен. — Ты ведаеш, што ў цябе няма ні бацькі, ні маці і што ты выходзіш на сродкі прыхода?

— Ведаю, сэр, — адказаў Олівер, заліўшыся горкімі слязьмі.

— Чаму ты плачаш? — запытаў джэнтэльмен у белай камізэльцы. І паўтарыў, сцвярджаючы надзвычайнасць сітуацыі: — З якой прычыны ён плача?

— Я спадзяюся, што ты прамаўляеш свае малітвы кожны вечар, — сказаў другі джэнтэльмен суворым голасам, і молішся за людзей, якія клапаціцца пра цябе, як належыць хрысціянину.

— Ага, сэр, — сказаў малы, заікаючыся.

Джэнтэльмен, які пытаўся апошнім, сам таго не ведаючы, сказаў праўду. Олівер і сапраўды быў бы хрысціянінам, і нават вельмі добрым хрысціянінам, калі б маліўся за тых, хто яго корміць і пра яго клапаціцца. Але ён не маліўся, бо ніхто яго гэтаму не навучыў.

— Добра! Ты прыйшоў сюды, каб атрымаць адукацыю і навучыцца нейкай карыснай працы, — сказаў чырванатвары джэнтэльмен, што сядзеў у высокім фатэлі.

— Такім чынам, заўтра з шасці гадзін раніцы ты пачнеш трапаць пяньку, — дадаў зласлівы джэнтэльмен у белай камізэльцы.

На знак падзякі за такую вось камбінацыю абодвух блаславенняў у адным простым працэсе трапання пянькі Олівер, з ініцыятывы кур'ера, пакланіўся і быў прыспешаны з пакоя ў вялікае памяшканне, дзе на грубым цвёрдым ложку ён плакаў, аж пакуль не заснуў. Што за годнае пацверджанне мяккасці ангельскіх законаў! Яны даюць беднякам магчымасць пайсці спаць!

Бедны Олівер! Ён спаў у шчаслівай недасведчанасці пра навакольнае і мала думаў пра тое, што рада гэтым самым днём прыняла рашэнне, якое зробіць самы вялікі матэрыяльны ўплыў на ўсю яго будучыню. Тым не менш рашэнне было прынятае, і яно было такое.

Чальцы гэтай рады былі людзі з надта праніклівым розумам, разважлівыя мудрацы, і калі ім собіла звярнуць увагу на працоўню, дык яны адразу заўважылі тое, чаго просты народ ніколі б не прыкмеціў: беднякі любілі працоўню! Гэтае месца было для іх звыклай установай, а яшчэ і карчмой, дзе не трэба было раскашэльвацца. Рай з цэгля і тынку, дзе ўсё было гульні, а праца была нічым. «Вось жа, — з глыбакадумным выглядам прамовіла рада, — мы якраз і ёсць тыя дабрадзеі, што навядуць тут парадак. Мы неадкладна спынім гэта». І вось яны прынялі правіла, згодна з якім усе бедныя людзі атрымалі магчымасць абіраць — хто-хто, а яны нікога не прымушалі — або павольная смерць ад голаду ў працоўні, або хуткая — за яе мурамі. А таму яны заключылі дамову з вадаправоднай кампаніяй на неабмежаваную падачу вады і з агентам гандлю збожжам — аб эпізадычных пастаўках аўсянай мукі. Яны загадалі даваць аўсянку тры разы на дзень, двойчы на тыдзень выдаваць кожнаму цыбуліну, а ў нядзелю — нават палову булкі. Яны зрабілі яшчэ шмат мудрых і гуманых распараджэнняў, якія датычылі жанчын, але не будзем іх пераказваць без патрэбы. Яны ласкава пагадзіліся даваць развод жанатым беднякам, бо скасоўваць шлюб у Калегіі па грамадзянскіх справах было задорага, і замест таго, каб прымусіць чалавека забяспечваць сваю сям'ю, як яны рабілі гэта раней, яны забралі ў яго сям'ю, а самога яго ператварылі ў кавалера! Не трэба і казаць, як шмат людзей з усіх станаў грамадства звярнулася б да іх па матэрыяльную дапамогу, калі б гэта не было звязана з працоўняй; аднак рада складалася з людзей галавастых, і яны падстрахаваліся ад такой небяспекі. Матэрыяльная дапамога была непарыўна звязаная з працоўняй і аўсянай размазнёю, і гэта адпалохвала.

Першыя паўгады пасля пераводу Олівера Твіста сістэма працавала на поўную сілу. Спачатку яна запатрабавала значных выдаткаў, каб аплаціць рахункі ад трунара, якія ўсё раслі, і каб ушываць безупынна адзежу беднякоў, якая, нібы той мех, пачынала звісаць з іх кашчавых целаў праз тыдзень ці два на аўсянцы. Але колькасць беднякоў стала мізэрнай, як і яны самі, і рада была ў захапленні.

Хлопчыкаў кармілі ў вялікай зале з тоўстымі мурамі, у канцы якой стаяў кацёл, з якога ў прызначаны для прыняцця ежы час наглядчык у фартуху з дапамогай дзвюх жанчын раздаваў кашу. Кожны хлопчык атрымліваў адну місачку гэтага адметнага месіва, і не больш — за выняткам вялікіх святаяў, калі давалі звыш таго яшчэ дзве з паловай унцыі хлеба. Місачкі ніколі не трэба было мыць. Хлопчыкі выскрэбвалі іх сваімі лыжкамі, аж пакуль яны зноў не пачыналі блішчаць. Калі дзеці заканчвалі гэтую аперацыю (а яна ніколі не цягнулася надта доўга, бо іхнія лыжкі былі амаль такія ж вялікія, як і місачкі), яны сядзелі, утаропіўшыся ў кацёл такімі прагнымі вачыма, як быццам хацелі зжэрці цагліны, якімі ён быў абкладзены. Пры гэтым хлопчыкі прагна абсмоктвалі свае пальцы ў спадзяванні натрапіць хоць на які мізэрны след ад кашы, якая магла выпадкова прыліпнуць да іх. У хлопчыкаў наогул бывае выдатны апетыт. Олівер Твіст і яго сябры ўжо тры месяцы цярпелі пакуты памірання ад голаду; нарэшце яны сталі такімі прагнымі і так здзічэлі ад голаду, што адзін з іх (яго бацька некалі меў маленькую карчму) змрочна намякнуў сваім таварышам, што ён баіцца, каб выпадкам не з'есці ўначы кволлага хлопчыка, які спіць побач з ім, — калі яму не пачнуць даваць яшчэ адну міску кашы. Вочы ў яго былі дзікія, галодныя, і дзеці інтуітыўна паверылі яму. Сабраліся на абмеркаванне; вырашылі цягнуць жэрабя, каму ісці тым самым вечарам пасля вячэры да наглядчыка, каб папрасіць дабаўкі. Ісці выпала Оліверу.

Надышоў вечар. Хлопчыкі занялі свае месцы. Наглядчык у кухарскай робе стаў ля катла, яго памочніцы-жабрачкі чарадою сталі за яго спінай. Кашу расклалі па місках, і перад беднай ядой была прамоўленая доўгая малітва. Аўсянка знікла. Хлопчыкі пачалі перашэптывацца і падаваць знакі Оліверу, а яго бліжэйшыя суседзі выпіхвалі яго. Ён быў зусім яшчэ дзіцём, голад давёў яго да адчаю, а нястачы пазбавілі страху. Ён падняўся з-за стала і, набліжаючыся да наглядчыка з місачкай і лыжкай у руках, крыху напалоханы сваёй дзёрзкасцю, прамовіў:

— Калі ласка, сэр, я хачу яшчэ трохі.

Наглядчык быў тоўсты, здаравенны мужчына, але ён спалатнеў. У тупым сподзіве ён некалькі хвілін глядзеў на ма-

ленькага бунтара, а потым, у пошуках падтрымкі, абапёрся на кацёл. Памочніцы былі спаралізаваныя ад здзіўлення, хлопчыкі — ад страху.

— Што? — вывеў нарэшце наглядчык слабым голасам.

— Калі ласка, сэр, — адказаў Олівер, — я хачу яшчэ трохі.

Наглядчык выцяў Олівера чарпаком па галаве, моцна схпіў за рукі і гучна паклікаў кур'ера.

Рада засядала, нібы той рымскі канклаў, калі містэр Бамбл у вялікім узрушэнні ўварваўся ў пакой і, звяртаючыся да джэнтльмена ў высокім фатэлі, сказаў:

— Містэр Лімкінз, прашу прабачыць, сэр! Олівер Твіст папрасіў дабаўкі!

Усе былі збянтэжаныя. На кожным абліччы быў напісаны жак.

— Дабаўкі? — перапытаў містэр Лімкінз. — Вазьміце сябе ў рукі, кур'ер, і адказвайце дакладна. Я зразумеў так, што ён запытаў пра дабаўку, з'еўшы прызначаную яму вячэру?

— Менавіта, сэр, — адказаў Бамбл.

— Гэты хлопец скончыць жыццё на шыбеніцы, — прамовіў джэнтльмен у белай камізэльцы. — Я ведаю, ён прыйдзе да шыбеніцы!

Ніхто не аспрэчыў прароцтва джэнтльмена. Адбылася ажыўленая дыскусія. Быў выдадзены загад накіраваць Олівера ў турму для дзяцей, а назаўтра ўранні на браме звонку быў прыклеены загад, у якім таму, хто згодзіцца пазбавіць прыход ад Олівера Твіста, абяцалася дзякло ў пяць фунтаў стэрлінгаў. Іншымі словамі, пяць фунтаў — і Олівер Твіст прапаноўваўся кожнаму мужчыну ці жанчыне, хто, маючы заняткам рамяство, гандаль ці нешта іншае, меў патрэбу ў вучню.

— Я ніколі ні ў чым іншым у сваім жыцці не быў упэўнены больш, — сказаў джэнтльмен у белай камізэльцы, стукаючы наступным ранкам па браме ды чытаючы загад, — я ніколі ні ў чым іншым у сваім жыцці не быў упэўнены больш, чым цяпер у тым, што гэты хлопец скончыць на шыбеніцы.

Маючы намер паказаць далей, меў ці не меў рацыю джэнтльмен у белай камізэльцы, я, мабыць, магу пашкодзіць займальнасці апавядання (калі дапусціць, што яна ёсць). Гэта

здарылася б, калі б я насмеліўся акурат цяпер намякнуць, ці мае жыццё Олівера Твіста гэтую гвалтоўную зададзенасць, або яе няма.

РАЗДЗЕЛ III

*апавядае, як Олівер Твіст ледзьве не атрымаў месца,
якое зусім не было б сінекурай*

Тыдзень пасля таго, як Олівер учыніў блюзнерскае і ганебнае злачынства — папрасіў дабаўкі, — ён сядзеў пад замком у цёмным пустым памяшканні, дзе яго зачынілі згодна з мудрым і міласэрным рашэннем рады. На першы погляд падаецца разумным, што калі б ён з належнай пашанай паставіўся да прароцтва джэнтльмена ў белай камізэльцы, то мог бы раз і назаўсёды пацвердзіць прадказальныя здольнасці гэтага індывіда, прывязаўшы адзін канец насоўкі да крука ў сцяне і павесіўшыся на другім. Аднак існавала адна перашкода для здзяйснення гэтага подзвігу: насоўкі, якія былі залічаныя да прадметаў раскошы, на ўсе будучыя гады і вякі былі забраныя ад насоў беднякоў адмысловым загадам рады ў поўным яе складзе, і загад гэты быў уласнаручна ўсімі падпісаны і завераны пячаткамі. Яшчэ большай перашкодай быў дзіцячы ўзрост Олівера і адпаведныя яго схільнасці. Ён цэлымі днямі адно толькі плакаў, а калі надыходзіла доўгая, маркотная ноч, затульваў рукавом вочы, каб схавацца ад цемры, зашываўся ў куток і спрабаваў заснуць, час ад часу ўздрыгваючы і прычынаючыся і яшчэ шчыльней прыціскаючыся да муру, як быццам хацеў упэўніцца, што халодная цвёрдая паверхня сцяны абараняе яго ад навакольнай цемры і адзіноты.

Няхай ворагі «сістэмы» не падумаюць, што падчас сядзення ў адзіноты Олівер быў пазбаўлены карысных практыкаванняў, магчымасці стасункаў або рэлігійнай падтрымкі. Што да

пактыкаванняў, дык было выдатнае халоднае надвор'е, і Оліверу было дазволена штораніцы аблівацца ў каменным двары вадой з помпы ў прысутнасці містэра Бамбла, які глядзеў, каб Олівер не прастудзіўся, і кульбай дамагаўся, каб яму было цёпла па ўсім целе. Што да стасункаў, яго праз дзень вадзілі ў залу, дзе абедалі хлопчыкі, і лупцавалі там пры ўсіх, каб іншым не хацелася. А каб не пазбавіць духоўнай падтрымкі, яго кожны вечар кухталямі выганялі на малітву ў адзін і той самы пакой і дазвалялі там суцяшаць свой дух, слухаючы малітву хлопчыкаў з адмысловым дадаткам, зацверджаным радай. У гэтым дадатку хлопчыкі прасілі, каб іх зрабілі добрымі, годнымі, паслухмянымі і каб пазбавілі ад грахоў, якімі абцяжараны Олівер Твіст. Пра яго ў малітве дакладна гаварылася, што ён знаходзіцца пад асаблівай апекай і абаронай сілаў ліха і з'яўляецца нядаўнім вырабам самога д'ябла.

Аднаго ранку, калі Олівер знаходзіўся ў ранейшым прыемным і камфортным стане, па Хай-стрыт ішоў містэр Гэмфілд, камінар. Ён быў вельмі заглыблены ў абдумванне шляхоў і сродкаў выплаты нядоімкі, якую ягоны арэндадаўца ад яго даволі настойліва патрабаваў. Самыя аптымістычныя разлікі не дазвалялі містэру Гэмфілду збіць запатрабаваную суму, зрабіўшы яе меншай за пяць фунтаў; ён прыйшоў у стан нейкай арыфметычнай прастрацы і ламаў галаву то сабе, то свайму аслу, пакуль, мінаючы працоўню, яго вочы не натрапілі на абвестку на браме.

— Тпру! — сказаў містэр Гэмфілд свайму аслу.

Асёл быў у стане глыбокай задуменнасці і думаў наконт таго, ці пачастуюць яго адной-дзвюма качарыжкамі пасля таго, як ён пазбавіцца ад двух мяхоў сажы, якімі быў нагружаны маленькі вазок; такім чынам, не зважаючы на каманду, ён працягваў трухаць наперад.

Містэр Гэмфілд пачаў сыпаць праклёны на асла ўвогуле, але больш на яго вочы, потым дагнаў яго і нанёс яму жаклівы ўдар па галаве, ад якога, напэўна, раскалоўся б любы іншы чэрап, акрамя аслінага. Потым ён, ухапіўшыся за аброць, моцна тузануў за яе, каб ласкава нагадаць жывёліне, што яна не сама сабе гаспадар, і гэтакім чынам завярнуў назад. Пасля ён яшчэ раз улупіў аслу па

галаве, каб замацаваць навуку. Закончыўшы гэтыя падрыхтоўчыя захады, ён пайшоў да брамы чытаць абвестку.

Каля брамы, заклаўшы рукі за спіну, стаяў джэнтльмен у белай камізэльцы, які толькі што выказаў некалькі глыбокіх думак на пасяджэнні рады. Будучы сведкам маленькай спрэчкі паміж містэрам Гэмфілдам і аслom, ён пачаў весела ўсміхацца, калі той падышоў чытаць абвестку, бо адразу зразумеў, што містэр Гэмфілд якраз такі гаспадар, які патрэбны Оліверу Твісту. Прачытаўшы паперу, містэр Гэмфілд таксама ўсміхнуўся, бо пяць фунтаў былі якраз неабходнай яму сумай; што да хлопчыка, які быў даважкам, дык містэр Гэмфілд, ведаючы рацыён працоўняў, не сумняваўся, што той будзе досыць мініятурным узорам чалавечае прыроды, рыхтык для чысткі комінаў. Таму ён зноў па складах прачытаў абвестку да канца і потым, у знак пашаны даткнуўшыся да сваёй футравай шапкі, звярнуўся да джэнтльмена ў белай камізэльцы.

— Еты хлопчык, сэр, якога прыход хоча аддаць на вывучку... — пачаў містэр Гэмфілд.

— Менавіта так, даражэнькі, — з паблажлівай усмешкай азваўся джэнтльмен у белай камізэльцы. — Дык што?

— Калі б прыход хацеў, каб ён вывучыўся файнаму і даходнаму рамяству камінара, — працягваў містэр Гэмфілд, — дак мне патрэбен вучань, і я хочу яго ўзяць.

— Зайдзіце, — сказаў джэнтльмен у белай камізэльцы.

Містэр Гэмфілд крыху памарудзіў і пасля яшчэ раз улупіў аслу па галаве ды тузануў за цуглі, каб той не ўцёк без гаспадара, а потым пайшоў следам за джэнтльменам у белай камізэльцы ў той пакой, дзе Олівер упершыню ўбачыў гэтага джэнтльмена.

— Гэта гідкая праца, — заўважыў містэр Лімкінз, калі Гэмфілд паўтарыў сваю прапанову.

— Здаралася, што хлопчыкі задушваліся ў комінах, — сказаў другі джэнтльмен.

— То ж бо мачылі салому ў вадзе перш чым патпаліць. Ад этага тока дым каромыслам, а вагню — ні на грош! А от ад дыму дак толку ніякага, каб прымусіць хлапца вылезці, бо ад дыму ён толькі ўчадзее і засне, а яму тока таго і трэба. Жэнтальмены,

яны ж такія лайдакі ўпартыя, і няма нічога лепш за агонь, каб прымусіць гэтых гіцляў павылазіць з коміна як мага хутчэй. Эта што ні кажы, па-людзку, бо нават калі яны засядуць у коміне, а ім падсмажыш пяткі, дак яны аж са скуры вылузваюцца, каб вызваліцца хутчэй.

Такое тлумачэнне вельмі забавіла джэнтльмена ў белай камізэльцы, але гэтая весылюсць вельмі хутка згасла пад паглядам містэра Лімкінза. Пасля рада пастанавіла сцісла абмеркаваць справу ў сваім коле, аднак гаварылі так ціха, што, акрамя слоў «скарачэнне выдаткаў», «добра адаб'ецца на балансе», «надрукуем спарваздачу», нічога не было чуваць. Ды і гэтыя словы былі чутны толькі таму, што іх паўтаралі шмат разоў і з вялікім пафасам.

Нарэшце шэпт заціх, і пасля таго, як чальцы рады селі на свае месцы, прыняўшы зноўку свой ранейшы паважны выгляд, містэр Лімкінз прамовіў:

— Мы абмеркавалі вашу прапанову, і мы не пагаджаемся з ёю.

— Рашуча не пагаджаемся, — сказаў джэнтльмен у белай камізэльцы.

— Адназначна не пагаджаемся, — дадалі іншыя чальцы рады.

Містэру Гэмфілду ўжо выпадала пацярпець ад абвінавачванняў у тым, што ён забіў трох ці чатырох хлопчыкаў, таму яму раптам прыйшло ў галаву, што чальцы рады праз нейкі незразумелы бік надумалі, што гэтыя пабочныя абставіны мусяць паўплываць на іх рашэнне.

Гэта зусім не было падобна да іх манеры працаваць, але пакуль што, не хочучы асабліва ажыўляць старыя чуткі, ён пакамечыў у руках шапку і павольна адышоў ад стала.

— Дак вы не згодныя, жэнтальмены? — спытаў містэр Гэмфілд, затрымаўшыся каля дзвярэй.

— Не згодныя, — сказаў містэр Лімкінз, — праца ваша гэткая кепская, што мы мяркуем, што вы павінны атрымаць выплату крыху меншую, чым пазначана ў нашай абвестцы.

Фізіяномія містэра Гэмфілда прасвятлела, ён хуткімі крокамі вярнуўся да стала і запытаўся:

— А колькі б вам не было шкада, жэнтальмены? Ну! Не крыўдзіце беднава чалавека! Колькі дасце?

— Па мне, дык трох фунтаў дзесяці пенсаў было б досыць, — сказаў містэр Лімкінз.

— На дзесяць пенсаў перабольшана, — сказаў джэнтльмен у белай камізэльцы.

— Ану, давайце пагодзімся на чтырох фунтах, жэнтальмэны. Давайце: чтыры фунты, і вы пазбавіцеся ад яво вельмі выгадна. Га?

— Тры фунты дзесяць, — упарта паўтарыў містэр Лімкінз.

— Паслухайце! Давайце падзелім розніцу папалам, — прапанаваў Гэмфілд. — Тры фунты пятнаццаць.

— Не дадам ані фартынга, — гэткі цвёрды быў адказ містэра Лімкінза.

— Вы жах як мяне крыўдзіце, — няўпэўнена прамовіў містэр Гэмфілд.

— Ну, гэта ўжо лухта! — сказаў джэнтльмен у белай камізэльцы. — Ён заслугоўвае, каб яго ўзялі без аніякае выплаты. Забірайце вы яго, неразумны вы чалавек! Гэта хлопчык што трэба. Час ад часу яго трэба цверазіць кіем. Гэта пойдзе яму на карысьць. Яго ўтрыманне не будзе каштаваць залішне многа, бо яго не перакармілі ані разу з дня яго народзінаў. Ха-ха-ха!

Містэр Гэмфілд кінуў хітры пагляд на тых, хто сядзеў за сталом, і, заўважыўшы, што яны ўсміхаюцца, паступова сам наважыўся на ўсмешку. Гешэфт адбыўся. Містэру Бамблу неадкладна загадалі ў той жа дзень даставіць Олівера з неабходнымі дакументамі да суддзі на подпіс і зацвярджэнне.

Дзеля выканання гэтага рашэння маленькага Олівера, вельмі здзіўленага, выпусцілі з-пад замка і загадалі яму апрануць чыстую кашулю. Ён ледзьве паспеў зрабіць гэтае нязвыклае гімнастычнае практыкаванне, як містэр Бамбл асабіста прынёс яму місачку кашы і святочныя дзве з паловай унцыі хлеба. Гэтае відовішча зусім выбіла Олівера з каляіны. Ён вельмі жаласна заплакаў, небеспадстаўна падумаўшы, што рада пастанавіла дзеля нейкай карысці забіць яго — інакш навошта яны пачалі адкормліваць яго такім чынам?

— Олівер, не плач, а то вочы пачырванеюць. Лепш з'ядай усё і будзь удзячны, — сказаў містэр Бамбл з унушальнай пыхай. Цябе збіраюцца аддаць у вучні да аднаго чалавека.

— У вучні, сэр! — усклікнуў хлопчык, увесь дрыжучы.

— Ага, Олівер, — пацвердзіў містэр Бамбл. — Добрыя міласэрныя джэнтльмены, якія шмат у чым замяняюць табе бацькоў, якіх у цябе няма, збіраюцца аддаць цябе ў вучні, уладкаваць цябе ў жыцці, зрабіць з цябе чалавека, хоць выдаткі для прыхода складаюць тры фунты дзесяць пенсаў — падумай толькі, тры дзесяць! — семдзясят шылінгаў — сто сорок пенсаў! І ўсё гэта ніцому бязбацькавічу, якога ніхто не можа палюбіць!

Калі містэр Бамбл перапыніўся, каб набраць паветра, бо прамовіў ён усё гэта жаклівым голасам, слёзы адна за адной пабеглі па шчаках беднага дзіцяці, і Олівер горка зарыдаў.

— Годзе, — ужо менш пыхліва сказаў містэр Бамбл, бо яму прыемна было бачыць, якое ўражанне робіць ягонае красамоўства, — досыць, Олівер! Вытры вочы крысом сурдута і не плач у кашу. Гэта ж толькі дурні так робяць.

Сапраўды, вады ў кашы і так не бракавала.

Па дарозе да судзі містэр Бамбл падвучваў Олівера, што ён мусіць рабіць адно — выглядаць шчаслівым, і калі джэнтльмен запытае, ці хоча ён ісці ў вучні, адказаць, што напраўду вельмі хоча. Олівер паабяцаў выканаць абедзве інструкцыі, тым больш што містэр Бамбл даў зразумець, што калі не будзе выкананая хоць адна, то добра чакаць не варта. Калі яны прыйшлі да судзі, Олівера зачынілі аднаго ў маленькім пакойчыку і загадалі чакаць, пакуль містэр Бамбл яго не пакліча.

Тут хлопчык быў з паўгадзіны. Сэрца ў яго калацілася. Калі гэты час прайшоў, містэр Бамбл прасунуў у дзверы галаву, ужо не ўпрыгожаную трохкуткай, і гучна прамовіў:

— Ну, Олівер, мой мілы, хадзем да джэнтльменаў.

Сказаўшы гэта, ён зрабіў змрочны і пагрозлівы твар і ціха дадаў:

— Памятай пра тое, што я табе сказаў, малы паскуднік!

Такая супярэчлівая манера збівала з панталыку, і Олівер прастадушна зазірнуў містэру Бамблу ў твар, але гэты джэнтльмен прадухіліў магчымыя выказванні, хутка завёўшы Олівера ў сумежны пакой, дзверы ў які былі адчыненыя. Пакой быў прасторны, з вялікім акном. За сталом сядзелі два старыя

джэнтльмены ў напудраных парыках. Адзін з іх чытаў газету, у той час як другі з дапамогай акулераў у чарапахавай аправе вывучаў кавалак пергаменту, што ляжаў перад ім. З аднаго боку перад сталом стаяў містэр Лімкінз, з другога – містэр Гэмфілд, які адмыслова для наведвання памыў твар. Па пакоі хадзілі яшчэ два ці тры дзядзькі досыць грубага выгляду ў высокіх ботах.

Стары джэнтльмен, што чытаў пергамент, мала-памалу заснуў. Узнікла невялікая паўза. Нарэшце містэр Бамбл выставіў Олівера перад сталом.

– Вось ён, той хлопчык, ваша міласць, – сказаў містэр Бамбл.

Стары джэнтльмен, які чытаў газету, на хвілю падняў галаву і торгнуў другога старога джэнтльмена за рукаў. Той прачнуўся.

– Ах, дык гэта той хлопчык! – прамовіў стары джэнтльмен.

– Ён гэта, ён, – адказаў містэр Бамбл. – Пакланіся суддзі, мілы.

Олівер ачомаўся ад здранцвення і зрабіў вельмі нізкі паклон. Утаропіўшыся ў парык суддзі, ён раздумаў, ці сапраўды ўсе чальцы рады нараджаюцца з такімі абсыпанымі белым пылам валасамі і ці з гэтай нагоды яны адразу становяцца чальцамі рады.

– Добра, – прамовіў стары джэнтльмен, – мяркую, што яму падабаецца чысціць коміны?

– Ён вельмі любіць гэты занятак, – адказаў містэр Бамбл, цішком даючы Оліверу лёгкага кухталя, каб той ведаў, што тут лепш не пярэчыць.

– І ён будзе камінаром, ці не так? – дапытваўся стары джэнтльмен.

– Калі б яго заўтра прымусілі займацца нейкай іншай прафесіяй, дык ён адразу ўцёк бы, ваша міласць, – даў адказ містэр Бамбл.

– А гэты чалавек што, будзе ягоным настаўнікам? Вы, сэр, ці будзеце вы абыходзіцца з ім па-людску, карміць там, паіць... і ўсё, што належыць, ці не так? – сказаў стары джэнтльмен.

– Раз гавару што буду то буду, – зацята адказаў містэр Гэмфілд.

– Мова ў вас неабчасаная, мой мілы, але выглядаеце вы на сумленнага і адкрытага чалавека, – прамовіў стары джэнтльмен, наводзячы свае акулеры на кандыдата на атрыманне грошай за Олівера. Пачварная фізіяномія гэтага апошняга сапраўды ме-

ла на сабе таўро жорсткасці. Але суддзя быў напалову сляпы і напалову здзяцінеў, і таму наўрад ці можна было спадзявацца, што ён заўважыць тое, што бачылі іншыя.

— Спадзяюся, што гэта так, сэр, — адказаў містэр Гэмфілд з непрыемнай усмешкай.

— Не сумняваюся, што гэта так, сэр, — зазначыў стары джэнтльмен, папраўляючы акулеры на носе і азіраючыся ў пошуках чарнільніцы.

Гэта быў крытычны момант у жыцці Олівера. Калі б чарнільніца была там, дзе яе спадзяваўся знайсці стары джэнтльмен, ён абмакнуў бы ў яе пяро, падпісаў паперу, і Олівера адразу забралі б. Але здарылася, што чарнільніца стаяла пад самым яго носам, так што ён, нават абмацаўшы позіркам увесь стол, яе не знайшоў. У працэсе зацятага пошуку яму надарылася паглядзець проста перад сабой, і яго позірк упаў на бледны і запалоханы твар Олівера Твіста, які, не зважаючы на папераджальныя міны і кухталі Бамбла, глядзеў на пачварную фізіяномію свайго будучага гаспадара з такім выразам боязі ды страху, што гэта не мог не заўважыць нават слепаваты суддзя.

Стары джэнтльмен запыніўся, адклаў убок асадку і перавёў позірк з Олівера на містэра Лімкінза, які з незалежным выглядам заладаваў у нос дозу тытуню.

— Хлопчык мой! — прамовіў стары джэнтльмен, перахіліўшыся цераз стол.

Ад яго голасу Олівер уздрыгнуў. Яму можна было прабачыць гэта, бо словы былі вымаўленыя лагодна, а нязвычайныя гукі палюхаюць. Ён затрымцеў і расплакаўся.

— Хлопчык мой! — сказаў стары джэнтльмен. — Ты спалатнеў. Ты выглядаеш спалоханым. Што здарылася?

— Адыдзіце ад яго крыху ўбок, кур'ер! — сказаў другі суддзя. Ён адклаў паперу і з зацікаўленым выглядам сеў ямчэй за сталом. — Ну, хлопчык, скажы нам, што тут за бяда. Не бойся.

Олівер упаў на калені і, сцяўшы рукі, пачаў прасіць, каб яго паслалі назад у цёмны пакой, там марылі голадам, білі, нават забілі, калі ім так хочацца, але не пасылалі яго з гэтым страшным чалавекам.

— Вось табе і маеш! — усклікнуў містэр Бамбл, пафасна ўзнёсныя рукі і вочы ўгору. — Вось табе і маеш! Бачыў я падступных і сапсаваных сірот, але з іх усіх ты, Олівер, самы нахабны.

— Трымайце язык за зубамі, кур'ер, — сказаў другі стары джэнтльмен, калі містэр Бамбл сфармуляваў гэтае дакладнае азначэнне.

— Прашу вашу міласць дараваць мне, — прамовіў містэр Бамбл, — ці вы, ваша міласць, звярталіся да мяне?

— Да вас. Трымайце язык за зубамі.

Містэра Бамбла ад здзіўлення бы паралюш схапіў. Прыходскаму кур'еру загадалі трымаць язык за зубамі! Дык гэта ж парушэнне ўсялякіх этычных нормаў!

Стары джэнтльмен у чарапахавых акулерах паглядзеў на свайго кампаньёна. Той кіўнуў галавой.

— Мы не падпішам гэтую дамову, — сказаў стары джэнтльмен, адкідваючы кавалак пергаменту ўбок.

— Я спадзяюся, — заікаючыся, прамовіў містэр Лімкінз, — я спадзяюся, што, грунтуючыся толькі на выказваннях дзіцяці, нічым не падмацаваных, судзі не зробіць высновы, што прыходскія ўлады вінаватыя ў якіхсьці блягіх учынках.

— У абавязкі судзіяў не ўваходзіць рабіць якія-небудзь высновы па гэтай справе, — абрэзаў яго другі судзія. — Забірайце дзіця назад у працоўню і абыходзьцеся з ім як належыць. Здаецца, яно мае ў гэтым патрэбу.

Тым жа вечарам джэнтльмен у белай камізэльцы катэгарычна заявіў, што Олівера не толькі павесяць, але і прыцягнуць да месца пакарання волакам ды чацвяртуюць. Містэр Бамбл з панура-таямнічым выглядам матлянў галавой і пажадаў Оліверу, каб той нарэшце схіліўся да добра. Містэр Гэмфілд на гэта адказаў, што жадае, каб той трапіў яму ў рукі; гэта было кардынальнае разыходжанне з пажаданнем кур'ера. Хоць камінар амаль ва ўсім з ім пагаджаўся.

Назаўтра ўранні людзі зноў даведаліся, што Олівера здаюць у вучні і што кожнаму, хто захоча ім валодаць, будуць заплачаныя пяць фунтаў стэрлінгаў.

РАЗДЕЛ IV

Олівер, атрымаўшы магчымасць уладкавацца ў іншым месцы, робіць свой першы крок у людскую супольнасць

Калі ў багатай сям’і маладому чалавеку не могуць забяспечыць выгаднай пасады, калі ён не атрымлівае перспектывы згодна з тастаментам, купчай — яго выпраўляюць у далёкае падарожжа па моры. Гэта досыць пашыраны звычай.

Рада, узяўшы сабе за ўзор такую мудрую завядзёнку, стала абмяркоўваць, ці не варта было б уладкаваць Олівера на які-небудзь невялічкі гандлёвы карабель, прыпісаны да цудоўнага порта з пошасцямі і паморкамі. Меркавалася, што гэта было б для яго найлепш, бо рабілася верагодным, што аднойчы пасля абеду шкіпер у гуллівым настроі заб’е яго да смерці або праломіць яму галаву жалезным шкворнем. Агульнавядома, што і гэта, і тое ёсць улюбёным ды распаўсюджаным баўленнем часу для такіх джэнтльменаў. Чым больш абмяркоўвалася справа, тым больш перавага такога яе развязання адкрывалася перад радай, так што яна прыйшла да высновы, што адзіным шляхам эфектыўнай дапамогі Оліверу будзе неадкладна паслаць яго юнгам на мора.

Містэру Бамблу даручылі наглядзець якога-небудзь капітана або каго-небудзь яшчэ, хто ўзяў бы юнгу без родзічаў і сяброў. Кур’ер якраз вяртаўся, каб паведаміць у працоўні пра сваю місію, і тут каля брамы яму, як пакліканы, сустрэўся не хто іншы, як містэр Саўэрберы, прыходскі трунар.

Містэр Саўэрберы быў высокі, кашчавы, але з масіўным касцюком чалавек, апрануты ў ношаны чорны касцюм, зацыраваныя бумазейныя панчохі такога ж колеру і такія самыя чаравікі. Яго твар ад прыроды не мог несці на сабе адбітку весялосці, аднак увогуле містэр Саўэрберы не быў пазбаўлены пачуцця прафесійнага гумару. Яго хада была пругкая, а твар меў выраз шчырага задавальнення. І вось ён наблізіўся да містэра Бамбла і сардэчна паціснуў яму руку.

— Я зняў мерку з дзвюх кабет, што памерлі гэтай ноччу, — сказаў трунар.

— Вы станеце багацеем, містэр Саўэрберы, — адказаў кур'ер, засоўваючы вялікі і ўказальны пальцы ў прапанаваную трунаром тытунніцу, зробленую ў форме вельмі маленькай фірмавай труны. — Кажу вам, вы станеце багацеем, містэр Саўэрберы! — паўтарыў містэр Бамбл, прыязна паляпваючы трунара кульбай па плячы.

— Вы думаеце? — прамовіў трунар такім тонам, нібыта ён напалову згаджаўся з думкай, а напалову аспрэчваў яе. — Прызначаныя радай кошты за труны занадта нізкія, містэр Бамбл.

— Якія труны, такія і... — адказаў кур'ер, дазволіўшы сабе ў выразе твару якраз столькі весялосці, колькі гэта можа дазволіць сабе высокапастаўленая асоба.

Містэра Саўэрберы гэта вельмі развесяліла. Так яно і мела быць, і ён доўга, без перапынку смяўся.

— Але, але, містэр Бамбл, — прамовіў ён нарэшце. — Няма сумніву, што з тае пары, як увялі новую сістэму харчавання, труны зрабіліся вузейшымі і ніжэйшымі, чым раней. Але ж і мы мусім мець нейкі прыбытак, містэр Бамбл! Даспелая драўніна дарая, сэр, а жалезныя ручкі давозяць каналам аж з Бірмінгема.

— Праўда, праўда, — сказаў містэр Бамбл, — кожнае рамяство патрабуе выдаткаў. Прыбытак у межах закону, зразумела, магчымы.

— Зразумела, — пацвердзіў трунар, — і калі я не атрымаю прыбытку па тым ці іншым асобным артыкуле, дык урэшце ўсё роўна вазьму сваё, хі-хі-хі!

— Чыстая праўда, — пацвердзіў містэр Бамбл.

— Хоць мушу сказаць... — працягваў трунар, падсумоўваючы назіранні, перапыненныя кур'ерам, — хоць мушу сказаць, містэр Бамбл, што я не магу не назваць аднае вельмі вялікае нявыкруткі: тоўстыя людзі паміраюць найчасцей. Тыя, хто жыве няблага і плаціў падаткі шмат гадоў, трапіўшы ў працоўню, паміраюць першымі, і мушу сказаць вам, містэр Бамбл, што тры ці чатыры цалі звыш калькуляцыі — гэта вялікая дзірка ў прыбытку, асабліва калі ў цябе на ўтрыманні сям'я.

Містэр Саўэрберы вымавіў гэтыя словы з абурэннем; містэр Бамбл адчуў, што сказанае нейкім чынам можа негатыўна за-

крануць гонар прыходскае ўлады, і вырашыў, што пара змяніць тэму размовы. Паколькі ў галаве яго дамінаваў Олівер Твіст, то ён звярнуўся менавіта да гэтай тэмы.

— Між іншым, — сказаў містэр Бамбл, — ці ведаеце вы каго-небудзь, хто шукаў бы сабе хлопчыка, га? Прыходскага вучня, які цяпер павіс на прыходзе, як жоран, так бы мовіць, на прыходскай шыі. На выгадных умовах, містэр Саўэрберы, на выгадных умовах!

Пры гэтых словах містэр Бамбл прыклаўся кульбай да абвесткі, што вісела ў яго над галавою, і тры разы выразна стукнуў па словах «5 фунтаў», якія былі набраныя раманскім шрыфтам загалоўнымі літарамі гіганцкага памеру.

— А Божа ж мой! — усклікнуў трунар, беручы містэра Бамбла за крысо яго абшытага залатым галуном шыняля. — Гэта ж якраз тая рэч, пра якую я хацеў пагаварыць з вамі. Вы ведаеце... Містэр Бамбл, што ў вас за цудоўны, элегантны гузік! І як я яго не заўважаў да гэтага часу?

— Але, згодны, гузік досыць паглядны, — ганарліва адказаў кур'ер, гледзячы зверху ўніз на вялікія бронзавыя гузікі, што ўпрыгожвалі ягоны шынель. — Адбітак той самы, што на прыходскай пячатцы: добры самарыцянін, які лякуе хворага і нямоглага. Прыходская рада падаравала мне гэты шынель на Новы год, містэр Саўэрберы. Помню, першы раз апрануў яго, каб быць сведкам на судовым разбіральніцтве па справе таго гандляра, які збанкрутаваў і замерз апоўначы перад дзвярыма.

— Прыгадваю, — адказаў трунар. — Прысяжныя вынеслі прысуд: «Памёр ад уздзеяння холаду і ад нястачы сродкаў, неабходных для падтрымання жыцця».

Кур'ер кінуў галавой.

— І яшчэ, — працягваў трунар, — здаецца, яны вынеслі асобае вызначэнне, дадаўшы колькі слоў, што быццам калі чыноўнік, які наглядае за справамі бедных...

— Абы-што! Лухта! — перапыніў яго кур'ер. — Каб рада слухала пра тое, што балбочуць гэтыя ідыёты прысяжныя, у іх справы было б рабіць не перарабіць.

— Вельмі слухна вы кажаце, — падхапіў трунар, — што праўда, тое праўда.

— Прысяжныя, — працягваў містэр Бамбл, моцна сціскаючы кульбу, што заўсёды сведчыла пра яго ўзрушанасць, — прысяжныя — гэта нягоднікі, блазнюкі і невукі!

— Абсалютная праўда, сэр, — пацвердзіў трунар.

— Яны разбіраюцца ў філасофіі ды ў палітычнай эканоміі роўна вось гэтулькі, — і кур'ер з пагардай пстрыкнуў пальцамі.

— Не болей, — падтакнуў трунар.

— Я пагарджаю імі! — усклікнуў кур'ер, пачырванеўшы тварам.

— І я, — далучыўся трунар.

— Адзінае, чаго б я хацеў, — каб гэтыя незалежныя прысяжныя на тыдзень-другі трапілі ў наш дом; рэгламент і правілы рады хутка выбілі б з іх гэты іхні дух.

— Ану іх лепей у балота, — прапановаў трунар. Сказаўшы так, ён ухвальна ўсміхнуўся, каб суцішыць лютасць абуранага прыходскага чыноўніка, што мацнела з кожнай хвіляю.

Містэр Бамбл зняў сваю трохкутку, выняў з рога насоўку і выцер пот, што праступіў на лбе ў выніку яго ўзрушэння, потым зноў насадзіў трохкутку на галаву і, павярнуўшыся да трунара, ужо больш спакойным голасам сказаў:

— Добра, дык што з хлопчыкам?

— О! — адказаў трунар. — А як жа, містэр Бамбл, вы ж ведаеце! Я плачу вялікія падаткі на карысць бедных!

— Гм! — прамовіў містэр Бамбл. — Ну і?

— Ну, — працягваў трунар, — дык я ўжо думаў, што калі я так шмат сплачваю на іх карысць, то меў бы права ўзяць з іх столькі, колькі магу, містэр Бамбл, так што... так што... я думаю, што я сам вазьму хлопчыка.

Містэр Бамбл падхапіў трунара пад руку і павёў у будынак. Містэр Саўэрберы пяць хвілін дамаўляўся з чальцамі рады, і было вырашана, што Олівер тым жа вечарам будзе пасланы да яго «на выпрабаванне».

У дачыненні да прыходскага вучня гэта азначала наступнае: калі гаспадар пасля кароткай праверкі прыходзіў да высновы, што ён можа загрузіць хлопчыка дастатковай колькасцю працы, не надта трацячыся на ежу, то ён мог захаваць яго ў сябе на гады і рабіць з ім, што толькі пажадае.

Калі маленькага Олівера ў той вечар паставілі перад «джэнтльменамі» і абвясцілі яму, што ён мусіць сёння ісці да трунара за службу ў доме і што калі ён пажаліцца або яшчэ раз вернецца ў прыход, то яго сашлюць у мора, каб ён там патануў, або каб яму размажджэрылі галаву, як гэта часта бывае, — Олівер успрыняў гэта так абьякава, што ўсе як адзін заклэймілі яго закаснелым малым нягоднікам і загадалі містэру Бамблу выдаліць яго з памяшкання.

Хоць, зразумелым чынам, чальцы рады якраз мусілі найперш і ў найвышэйшай ступені пранікнуцца дабрачынным здзіўленнем ды жахам пры самых малых прыкметах адсутнасці рэагавання з боку каго б ні было, але ў гэтым выпадку яны памыляліся. Проста Олівер замест таго, каб быць занадта няўражлівым, быў занадта ўражлівы і дзеля захавання жыцця адключаўся і рабіўся зацяты і маркотны, калі з ім абыходзіліся дрэнна. Ён у поўным маўчанні выслухаў навіну аб сваім прызначэнні; яму сунулі ў рукі ягонае майно, несці якое зусім не было цяжка, бо яно ўсё змяшчалася ў карычневым пакунку з паперы памерам з паўфута даўжыні і цалі з тры шырыні. Ён насунуў на вочы шапку і, ушчаперыўшыся ў крысо кур'еравага шыняля, накіраваўся з гэтым службоўцам да месца новых пакутаў.

Нейкі час містэр Бамбл валок яго моўчкі, без каментароў, бо ён, як гэта і належыць прыходскаму кур'еру, трымаў галаву проста; дзень быў ветраны, і крысё шыняля, лунаючы ў вятрыску, цалкам закрывала маленькага Олівера і вельмі выгадна расхінала камізэльку кур'ера з доўгімі лацканамі і яго кароткія карычневыя аксамітныя штаны. Калі яны падышлі да месца прызначэння, містэр Бамбл усё-ткі палічыў патрэбным зірнуць уніз і ўпэўніцца, што дзіця выглядае як мае быць, яго можна паказваць новаму гаспадару. Так ён і зрабіў, надаўшы твару выраз велічна-апякунскі.

— Олівер! — мовіў містэр Бамбл.

— Слухаю, сэр, — адказаў Олівер голасам ціхім і дрогкім.

— Падыміце шапку з вачэй, сэр, і падыміце галаву!

Хоць Олівер адразу зрабіў так, як яму сказалі, і хуценька правёў вольнаю рукой па вачах, але калі ён паглядзеў на свай-

го правадніка, было відаць, што ў вачах у дзіцяці стаялі слёзы. Містэр Бамбл пільна паглядзеў на яго: слёзы скаціліся ў хлопца па шчаках. За першымі слязінкамі пакаціліся яшчэ і яшчэ. Дзіця высільвалася іх стрымаць, але без поспеху. Прыняўшы другую руку ад містэра Бамбла, ён затуліў твар абедзвюма рукамі і заплакаў. Хутка слёз набіралася столькі, што яны сталі працякаць паміж барадою і тонкімі, кашчавымі пальцамі.

— Вось як! — усклікнуў містэр Бамбл, прыпыніўшыся і кінуўшы на свайго выхаванца злосны позірк. — Вось як! З усіх самых няўдзячных, самых нявыхаваных хлопчыкаў, якіх я калі б там ні было бачыў, ты, Олівер, самы...

— Не, не, сэр, — усхліпваў Олівер, чапляючыся за руку з добра яму вядомай кульбай, — не, не, сэр; я папраўлюся, сэр, я напраўду, сапраўды стану лепшым! Я вельмі маленькі хлопчык, і я... я... такі...

— Такі што? — здзіўлена дапытваўся містэр Бамбл.

— Такі самотны, сэр! Такі надта самотны! — плакала дзіця. — Усе мяне ненавідзяць. О сэр, калі ласка, не злуйцеся на мяне!

Хлапчання прыціснула рукі да сэрца і зазірнула ў твар свайго праважатага з непадробнай скрухай і надломам.

Містэр Бамбл з пэўным здзіўленнем вытрымаў жаласлівы і бездапаможны позірк Олівера, пару разоў пракашляўся, барматнуўшы нешта наконт «клятага кашлю», і загадаў Оліверу выцерці вочы ды быць добрым хлопчыкам. Потым, узяўшы яго за руку, моўчкі павёў далей.

Трунар, які якраз апусціў жалюзі на вокнах, нешта запісваў пры святле вельмі прыдатнай тут жалобнай свечкі ў свой гробух.

— А, — сказаў трунар, падымаючы галаву ад стала і не дапісаўшы слова, — гэта вы, Бамбл?

— Не хто іншы, містэр Саўэрберы, — адказаў кур'ер. — Вось. Я прывёў хлопчыка!

— Дык вось яно якое, гэтае хлапчання! — сказаў трунар, падняўшы свечку над галавой, каб лепш бачыць. — Місіс Саўэрберы, мая дарагая, ці не зрабіла б ты ласку падысці сюды на хвіліну?

З маленькага пакоя з боку крамы выйшла місіс Саўэрберы, маленькая кашчавая жанчына з удлівым тварам.

— Мая дарагая, — паважна сказаў містэр Саўэрберы, — гэта хлопчык з працоўні, пра якога я табе казаў.

Олівер яшчэ раз пакланіўся.

— Мой ты Божа, — сказала жонка трунара, — ён жа зусім маленькі.

— Але, ён малаваты, — азваўся містэр Бамбл, глядзячы на Олівера, як быццам той быў вінаваты, што ён не большы, чым ёсць. — Ён малы, тут няма як пярэчыць. Але ж ён вырасце, місіс Саўэрберы, ён вырасце.

— Ну дык што і казаць, — з раздражненнем заўважыла лэдзі, — на нашых харчах. Ніякае выгады не бачу ад прыходскіх дзяцей, бо іх утрыманне каштуе больш, чым яны таго вартыя. Аднак мужчыны заўсёды мяркуюць, што яны ведаюць лепш за ўсіх. Ідзі ўніз па лесвіцы, ты, мяшэчак з касцямі!

Сказаўшы гэта, жонка трунара адчыніла бакавыя дзверы і выпіхнула Олівера на стромкую лесвіцу, якая вяла ўніз, у цёмны і сыры каменны падвал, што месціўся перад вугальнай ямай і называўся кухняй. У ім сядзела брудна апранутая дзяўчына ў зношаных чаравіках і дзіравых сініх шарсцяных панчохах.

— Вось, Шарлот, — загадала місіс Саўэрберы, якая спусцілася ў падвал следам за Оліверам, — дай гэтаму хлапцу рэшту халоднага мяса, што пакінулі для Трыпа. Яго зранку няма, і ён можа абысціся. Я думаю, што хлопчык не занадта пераборлівы, ці не так?

Олівер, чые вочы заблішчалі пры слове «мяса», задрыжаў ад прагі праглынуць яго і адказаў станоўча. Перад ім паставілі талерку з недаедкамі.

Хацеў бы я пабачыць, як нейкі мажны філосаф, які ператраўляе ўнутры сябе мяса і пітво ў жоўць, чыя кроў ледзяная, чыё сэрца жалезнае, — каб ён паглядзеў, як Олівер Твіст накінуўся на недаедкі, якія не крануў бы і сабака. Я хацеў бы, каб ён быў сведкам таго, як прагна Олівер Твіст, якога мучыў неспатольны голад, раздзіраў мяса на кавалкі. Яшчэ больш мне хацелася б пабачыць, як гэты філосаф з такой самай насалодай есць тую самую страву.

— Ну што? Пачэў? — спытала жонка трунара, калі Олівер праглынуў сваю вячэру; яна з нямым жахам сачыла за ім і з трывогай прадбачыла наступствы гэткага апетыту.

Олівер, які не бачыў паблізу нічога спажываемага, адказаў сцвярджальна.

— Тады хадзем са мной, — сказала місіс Саўэрберы, узяла брудную сляпую лямпу і пайшла наперадзе па прыступках. — Твой ложка пад прылаўкам. Спадзяюся, ты не баішся спаць сярод дамавін? Але пры чым тут баішся-не баішся, — больш няма дзе. Хутчэй! Не заставацца ж мне тут на цэлую ноч!

Олівер больш не марудзіў і пакорліва пайшоў услед за сваёй новай гаспадыняй.

РАЗДЗЕЛ V

Олівер знаёміцца з таварышамі па прафесіі. Упершыню пабываўшы на пахаванні, ён атрымлівае адмоўныя ўражанні ад занятку свайго гаспадары

Пакінуты ў самоце ў краме трунара, Олівер паставіў лямпу на варштат і нясмела, з пачуццём сіэтэту і страху азірнуўся. Нават людзі, старэйшыя за Олівера, адчувалі б тут тое самае. На палову гатовая дамавіна на чорных козлах, якая стаяла пасярод крамы, выглядала так журботна і ўсмярочана, што ў хлопчыка па спіне кожны раз, калі ён кідаў пагляд на гэты змрочны аб'ект, прабягалі халодныя мурашкі. Яму здавалася, што зараз ён убачыць, як нейкая жахлівая постаць памалу падыме з труны галаву — і ён звар'яецца ад страху. Уздоўж сцяны доўгім узорным шэрагам стаялі ясеневыя дошкі для дамавін: у нічым святле яны здаваліся доўгімі прывідамі, што пазасоўвалі рукі ў кішэні. На падлозе былі раскіданыя таблічкі ад трунаў, стружкі, цвікі з яркімі плешкамі і шматкі чорнага матэрыялу. Сцяна ззаду прылаўка была ўпрыгожаная вельмі дынамічнай выявай

двух плакальшчыкаў з вельмі туга накрухмаленымі гальштукамі; яны выконвалі свой абавязак ля дзвярэй прыватнага асабняка. На заднім плане карціны бачная была чацвёрка вараных коней, якія цягнулі катафалк. У краме было задушліва і гарача. Здавалася, паветра прасякнутае пахам дамавін. Закутак пад прылаўкам, куды Оліверу кінулі матрац, нагадваў магілу.

Хлопчыка прыгняталі не толькі гэтыя тужлівыя адчуванні. Ён быў адзін у незнаёмым месцы, а мы ўсе ведаем, якім няшчасным і самотным можа пачувацца нават найлепшы з нас у такой сітуацыі. У дзіцяці не было сяброў, якімі ён мусіў бы запекавацца або якія меліся б запекавацца ім. Нядаўняе расстанне не выклікала ў ім ні каліва жалю, бо не было ніводнага ўлюбёнага твару, які б яму хацелася ўспомніць. Але ўсё ж нешта ціснула яму на сэрца, і запоўзшы на свой вузкі ляжак, ён хацеў, каб гэта была дамавіна, і каб ён заснуў спакойна на веці, і каб яго пахавалі на цвінтары, дзе высокая трава ціха шамацела б у яго над галавой і дзе яго закалыхваў бы нізкі гук старога звона.

Олівер прачнуўся ўранні ад моцнага грукі ў дзверы. Не паспеў ён так-сяк апрануцца, як пагрукалі зноў, злосна і патрабавальна, разоў дваццаць пяць. Калі ён пачаў здымаць ланцужок, груканне нагамі ў дзверы перапынілася, і пачуўся голас.

— Адчыніш ты там дзверы ці не? — прамовіў голас таго, хто нагамі калаціў у дзверы.

— Ужо адчыняю, сэр, — адказаў Олівер, скідваючы ланцужок і паварочваючы ключ.

— Гэта ты будзеш новым служкам, га? — сказаў голас праз замочную адтуліну.

— Так, сэр, — адказаў Олівер.

— Колькі табе гадоў? — дапытваўся голас.

— Дзесяць, сэр, — адказаў Олівер.

— Але ж ты ў мяне і заробіш, калі я ўвайду, — сказаў голас, — успомніш мае словы, шчанюк прыходскі! — і пасля гэтай зваблівай абяцанкі голас перайшоў на свіст.

Олівер занадта часта быў аб'ектам аперацыі, якую толькі што так выразна азначылі, каб сумнявацца, што той, каму належыць

голос, самым пэўным чынам выканае пагрозу. Ён дрыготкай рукою адвёў засаўку і адчыніў дзверы.

Секунду ці дзве Олівер аглядваў вуліцу, зірнуў налева, направа, агледзеў тратуар насупраць, мяркуючы, што невядомы, які гаварыў да яго праз замочную адтуліну, адышоўся на пару крокаў, каб сагрэцца. Але ён не бачыў паблізу нікога, акрамя большага хлопчыка з прытулку, які сядзеў перад домам на шулі і еў бутэрброд, разразаючы яго сцізорыкам на кавалкі велічынёй з ягоны рот і жвава заглянаючы іх.

— Прашу прабачыць, сэр, — сказаў Олівер нарэшце, упэўніўшыся, што нікога больш не было, — гэта вы грукалі?

— Гэта я малаціў, — адказаў інтэрнатаўскі.

— Вам патрэбная труна, сэр? — шчыра запытаў Олівер.

Тут інтэрнатаўскі зрабіўся страшэнна злосным і сказаў, што Оліверу самому неўзабаве спатрэбіцца такая штука, калі ён будзе наразаць такія жарты са старэйшымі.

— А ці ведаеш ты, шчанё прыходскае, хто я такі? — прамовіў далей інтэрнатаўскі, злазячы з шулы.

— Не, сэр, — адказаў Олівер.

— Я містэр Ноэ Клэйпал, — сказаў інтэрнатаўскі, — і ты падпарадкоўваешся мне. Адчыні аканіцы, хайча ты малая лайдачая!

Сказаўшы гэта, містэр Клэйпал паддаў Оліверу нагой пад зад і з вялікай годнасцю увайшоў у краму. Галавастаму таўсматаму падлетку з вузкімі вачыма і тупым выразам твару пры любых абставінах цяжка захоўваць годны выгляд, тым больш калі да гэтых прывабных рысаў дадаюцца чырвоны нос і жоўтыя кароткія нагавіцы.

Олівер, апусціўшы аканіцы, паспрабаваў перанесці адну з іх у закутак за домам, дзе яны стаялі ўдзень. Хістаючыся пад цяжарам, ён разбіў шыбу. Ноэ, запэўніўшы, што мала яму не будзе, міласціва дапамог яму. Неўзабаве зверху спусцілася місіс Саўэрберы, і Олівер, як гэта прадказаў Ноэ, зарабіў, а потым пайшоў з гэтым маладым джэнтльменам снедаць.

— Ідзі бліжэй да агню, Ноэ, — сказала Шарлот. — Я адшкадвала табе ад сняданка гаспадароў файны кавалачак вяндрліны.

Олівер, зачыні за містэрам Клэйпалам дзверы і вазьмі сабе тое, што я паклала на накрыўку рондаля. Вось твая гарбата. Бяры ўсё вунь на тую скрынку ды еш хутчэй, бо хутка ты будзеш патрэбны ў краме. Чуеш ці не?

— Чуеш, шчанюк? — сказаў Ноэ Клэйпал.

— Божа, Ноэ, — сказала Шарлот, — ну і дзівак з цябе! Чаму ты не пакінеш хлопца ў спакоі?

— Пакінеш у спакоі! — паўтарыў Ноэ. — Яго і так усе дапраўды пакінулі ў спакоі. Ні бацька, ні маці ані ў чым не абцяжарваюць яго. Усе родзічы пакінулі яго, каб ён ішоў сваёй дарогай. Ці не так, Шарлот? Хі-хі-хі! Гы-гы-гы!

— Ну і дзівак з цябе! — адгукнулася Шарлот і шчыра засмяялася. Услед за ёй засмяяўся і Ноэ, пасля чаго абое з пагардай паглядзелі на беднага Олівера Твіста, які, дрыжучы, сядзеў на скрынцы ў халодным кутку пакоя і еў смярдзючыя аб'едкі, пакінутыя адмыслова для яго.

Ноэ быў інтэрнацкім хлопчыкам, а не сіратой з працоўні. Ён не быў байструком, мог прасачыць увесь свой радавод ад бацькоў, якія жылі ў нястачах. Маці ягоная была прачка, а бацька — п'янтос-салдат на драўлянай назе, з дзённай пенсіяй у два пенсы з паловай і яшчэ нейкай невытлумачальнай драбніцай. Служкі з лавак па суседству даўно ўжо мелі звычку прылюдна дражніць Ноэ ганебнымі мянушкамі накшталт «скураны», «інтэрнацкі» і гэтак далей. І Ноэ трываў гэта, не адказваючы. Але нарэшце лёс паслаў яму бязбацькавіча, дзіця без роду і племя, на якога нават самы нікчэмны чалавек мог з пагардай паказаць пальцам, і Ноэ адыгрываўся на ім аж цераз верх. Гэта дае спажыву для разваг. Гэта паказвае нам, якой часам дзіўнай рэччу можа быць чалавечая прырода і як адны і тыя самыя прыемныя якасці развіваюцца і ў вытанчанага лорда, і ў бруднага хлопчыка з прытулку.

Прайшло тыдні тры, а можа, месяц з таго часу, як Олівер пачаў жыць у трунара. Містэр і місіс Саўэрберы, зачыніўшы краму, вячэралі ў маленькай гасцёўні ў задняй частцы дома. І тут містэр Саўэрберы, колькі разоў выразна зірнуўшы на сваю жонку, сказаў:

— Мая дарагая...

Ён збіраўся сказаць нешта яшчэ, але місіс Саўэрберы кінула на яго такі непрыхільны позірк, што ён запнуўся.

— Ну? — з выклікам перапытала місіс Саўэрберы.

— Нічога, мая дарагая, нічога, — сказаў містэр Саўэрберы.

— Ах ты, вылюдак! — сказала місіс Саўэрберы.

— Не-не, мая дарагая, — ціхмяна азваўся містэр Саўэрберы. — Я падумаў, што ты не захочаш слухаць. Мая дарагая. Я толькі збіраўся сказаць...

— Ах, толькі не кажы, што ты збіраўся мне сказаць, — уставіла місіс Саўэрберы. — Я ж ніхто. Малю, не звяртайся да мяне па раду. Не хачу ведаць тваіх сакрэтаў.

Сказаўшы гэта, місіс Саўэрберы істэрычна засмялася, што абяцала сур'ёзныя наступствы.

— Але ж, мая дарагая, — сказаў містэр Саўэрберы, — я толькі хацеў пачуць тваё меркаванне.

— Не, не пытайся ў мяне, — раздражнёна запырэчыла місіс Саўэрберы. — Пытайся ў каго-небудзь іншага.

Зноў пачуўся яе істэрычны смех, які надта спалохаў містэра Саўэрберы.

Такая надта распаўсюджаная і вельмі эфектыўная методка ўзаемянаў у шлюбе. Містэр Саўэрберы адразу быў прымушаны як асаблівую міласць прасіць місіс Саўэрберы пра мажлівасць выказаць тое, што місіс Саўэрберы сама вельмі хацела пачуць. Пасля нядоўгай, з тры чвэрці гадзіны, спрэчкі дазвол быў міласціва дадзены.

— Гэта толькі ўсяго наконт малога Твіста, мая дарагая, — сказаў містэр Саўэрберы. — Ён вельмі паглядны хлопчык.

— Яно і не дзіва, бо есць ён як мае быць, — заўважыла лэдзі.

— У яго вельмі цікавы меланхалічны выраз твару, мая дарагая, — працягваў містэр Саўэрберы. — Ён быў бы выдатным нямым плакальшчыкам.

Місіс Саўэрберы здзіўлена паглядзела на мужа. Містэр Саўэрберы перахапіў позірк і, не чакаючы пярэчанняў з боку добрай лэдзі, працягваў:

— Я не маю на ўвазе сталую працу па пахаванні дарослых, а толькі пахаванне дзяцей. Гэта было б нешта новае і цікавае —

мець нямога плакальшчыка адпаведнага росту і ўзросту. Можаш быць пэўная, эфект будзе самы бліскучы.

Місіс Саўэрберы, якая мела добры густ у справе пахавання, была ўражаная навізнаю ідэі, але выказаць гэта значыла ў існых абставінах прынізіць сваю годнасць, і таму яна досыць рэзка запытала, чаму такая відавочная ідэя не прыйшла містэру Саўэрберы ў галаву раней. Той зусім слушна вытлумачыў яе выпад як згоду на прапанову. На месцы было вырашана адразу пасвяціць Олівера ў таямніцы рамяства і ўзяць яго на пахаванне пры першай нагодзе.

Нагода не прымусіла сябе доўга чакаць. Наступным ранкам, праз паўгадзіны пасля снядання, у краму ўвайшоў містэр Бамбл. Прыпёршы сваю кульбу да прылаўка, ён дастаў вялікі скураны гаманец, адкуль выняў нейкую цыдулку і працягнуў яе містэру Саўэрберы.

— Так-так-так! — сказаў трунар, прабягаючы тэкст з прасветленым тварам. — Замова на дамавіну, га?

— Спярша на дамавіну, а потым на пахаванне за кошт прыхода, — адказаў містэр Бамбл, зашпільваючы раменьчык скуранага гаманца, гэткага ж таўсматага, як і яго ўладальнік.

— Бэйтан? — прамовіў трунар, пераводзячы пагляд з цыдулкі на містэра Бамбла. — Ніколі не чуў гэтага прозвішча.

— Упартыя людзі, містэр Саўэрберы, вельмі ўпартыя. Да таго ж, баюся, сэр, яшчэ і ганарыстыя.

— Ганарыстыя, кажаце? — усклікнуў трунар з пагардлівай усмешкай. — Ну, гэта ўжо занадта.

— О, гэта агідна, — адказаў кур'ер. — Амаральна гэта, вось!

— Так, — згадзіўся трунар.

— Мы даведаліся пра гэтую сям'ю толькі ўвечары тры дні таму, — сказаў кур'ер, — ды і тое, мы не даведаліся б нічога, калі б не жанчына, якая жыве ў адным з імі доме і якая звярнулася дзеля іх у прыходскі камітэт, каб прыслалі прыходскага лекара паглядзець жанчыну, бо ёй нібыта было вельмі кепска. Лекар якраз быў запрошаны на абед, але яго вучань, кемлівы хлапчына, адразу паслаў ім лекі ў бляшаначцы з-пад ваксы.

— Вось гэта аператыўнасць, — зазначыў трунар.

— І праўда, аператыўнасць! — адказаў кур'ер. — Але што ў выніку? Якія былі няўдзячныя паводзіны гэтых бунтаўшчыкоў, сэр? А як жа, муж прыслаў сказаць, што лекі не ад той хваробы, на якую хварэе яго жонка, і таму яна нібыта не будзе іх прымаць. Вы паслухайце, сказала, што не будзе прымаць, сэр! Добрыя, моцныя, гаючыя лекі, якія з добрым вынікам давалі ўсяго тыдзень таму двум ірландскім рабочым, аднаму вугальшчыку! Паслалі за так, у бляшаначцы з-пад ваксы — і ён пасылае перадаць, што яна не будзе іх прымаць, сэр.

Калі агіднасць учынка была ўсвядомленая містэрам Бамблам напоўніцу, ён выцяў кульбай па прылаўку і пачырванел ад раздражнення.

— Ага, — сказаў трунар. — Мне ніколі ў голаву...

— Вядома ж, ніколі не прыйшло б, сэр! — усклікнуў кур'ер. — Ніколі нікому ні за што не прыйшло б, але цяпер яна памерла, і мы мусім хаваць яе. Такое распараджэнне, і чым хутчэй гэта будзе зроблена, тым лепш.

Сказаўшы гэта, містэр Бамбл у запале прыходскага шаленства нацягнуў сваю трохкутку на ліхі бок і выскачыў з крамы.

— Вось, Олівер, ён так раззлаваўся, што забыўся нават спытацца пра цябе, — сказаў містэр Саўэрберы, гледзячы, як кур'ер шыбуе ўніз па вуліцы.

— Сапраўды, сэр, — адказаў Олівер, які ў час наведвання трымаўся па-за полем зроку і ўвесь дрыжаў адно пры гуку Бамблавага голаса.

Аднак ён рабіў дарэмныя высілкі пазбегнуць кур'еравых вачэй, бо гэты службовец, на якога вельмі моцнае ўражанне зрабіла прадказанне джэнтльмена ў белай камізэльцы, прытрымліваўся думкі, што цяпер, калі трунар узяў Олівера на выпрабавальны тэрмін, пра яго лепш памаўчаць, пакуль не будзе падпісаная сямігадовая дамова, такім чынам не будзе зліквідаваная эфектыўна і легальна небяспека ягонага вяртання на ўтрыманне прыхода.

— Добра, — сказаў трунар, насоўваючы капялюш. — Чым хутчэй справа будзе зробленая, тым лепш. Ноэ, прасачы за крамай. Олівер, надзявай шапку і хадзем са мной.

Олівер паслухаўся і пайшоў услед за гаспадаром, які выправіўся выконваць свае прафесійныя абавязкі.

Нейкі час яны ішлі праз самыя людныя і густанаселеныя кварталы горада, потым, павярнуўшы ў вулкі яшчэ больш гразкую і ўбогую за ўсе, якімі ішлі раней, яны спыніліся, каб зарыентавацца ў пошуках патрэбнага дома. Дамы па іхнім баку вулкі былі высокія, вялікія, але вельмі старыя. Заселеныя яны былі людзьмі найбяднейшага стану. Пра гэта дастаткова выразна сведчылі брудныя фасады дамоў, наўрад ці гэтая выснова паправавала пацвярджэння ў выглядзе нешматлікіх пацёртых жыццём мужчын і жанчын, якія час ад часу, нібы хаваючыся, сунуліся па вуліцы, сагнуўшыся амаль удвая і прыціснуўшы да жывата скрыжаваных рукі. Шмат у якіх дамах на першым паверсе былі крамы, але яны былі амаль усе зачыненыя і разбураліся. Населеныя былі толькі верхнія паверхі. Некаторыя дамы ад часу і недагледжанасці былі ў аварыйным стане; ад абсоўвання на вуліцу іх засцерагалі тоўстыя бэлькі, упёртыя адным канцом у сцяну, а другім — проста ў дарогу. Але нават гэтыя руіны служылі начным прытулкам для бяздомных беднякоў, бо шмат дзе тоўстыя аполкі, якімі забівалі дзверы і вокны, былі напалову адарваныя, так што адкрывалася лёха, дастаткова шырокая, каб туды пралезла чалавечая цела. Вада ў сцёкавых канавах была стаячая і смярдзела. Нават здохлыя шчыры, якія ляжалі сям-там у гэтай гнілі, былі на дзіва худыя.

На адчыненых дзвярах, ля якіх спыніліся Олівер і яго гаспадар, не было ні малатка, ні званка. Асцярожна, навобмацак прабіраючыся па цёмным праходзе і наказваючы Оліверу не адставаць і не баяцца, трунар падняўся на верх першага лесвічнага пралёта. Наткнуўшыся на дзверы, якія выходзілі на лесвічную пляцоўку, ён сагнутымі пальцамі пагрукаўся ў дзверы.

Іх адчыніла дзяўчынка гадоў трынаццаці або чатырнаццаці. Толькі зазірнуўшы ў пакой, трунар зразумеў, што гэта якраз тое месца, куды яго паслалі. Ён увайшоў у пакой; следам за ім увайшоў Олівер.

Камін у пакоі не гарэў, але нейкі чалавек, згорбіўшыся, звыкла сядзеў ля халоднага агменя. Побач з ім, падсунуўшы

табурэтку да пагаслага агню, сядзела старая. У другім кутку пад нейкаю дзяругай варушыліся дзеці, а ў малой пройме на- супраць дзвярэй на падлозе ляжала нешта, накрытае старой коўдрай. Зірнуўшы на гэтае месца, Олівер затросся і міжво- лі падсунуўся да свайго гаспадара, бо хоць гэтае нешта і было накрытае, хлопчык здагадваўся, што гэта цела нябожчыцы.

Твар мужчыны быў выпетралы і вельмі бледны, яго валасы і барада былі сівыя, а вочы — налітыя крывёй. У старой быў маршчакаваты твар; два апошнія зубы тырчэлі над ніжняй гу- бой, а вочы былі вострыя і бліскучыя. Олівер баяўся зірнуць на мужчыну ці на старую. Яны надта выдавалі на шчуроў, якіх ён бачыў на вуліцы.

— Ніхто не падыдзе да яе! — усклікнуў мужчына, запальчыва ўсхапіўшыся, калі трунар пайшоў да проймы. — Адыдзі! Адыдзі, кажу, калі хочаш жыць!

— Лухта, добры чалавек, — адказаў трунар, які даўно ўжо прывык да гора ва ўсіх яго праявах. — Лухта!

— Кажу табе! — сказаў мужчына, сціснуўшы кулакі і шалёна тупаючы нагамі па падлозе. — Кажу табе, я не дам закапаць яе ў зямлю! Яна там не спачне; чарвякі ёй будуць замінаць — есці яе яны не здолеюць — так яна высахла.

Трунар ніяк не адказаў на гэты прыступ шаленства, а выцягнуў з кішэні мерную стужку і на момант прысеў збоку каля цела.

— Ах! — заплакаў мужчына, уклечыўшы ў нагах мёртвай жонкі. — Уклечыце, уклечыце, усе ўклечыце перад ёй і запомніце мае словы! Я кажу: яе замарылі голадам. У мяне і ў галаве не было, як ёй кепска, пакуль не пачалася гарачка і не праступілі потым косці праз скуру. Не было ні агню ў каміне, ні свечкі. Яна паміра- ла ў цемры — у цемры. Яна нават не магла бачыць твары дзяцей, хоць мы чулі, як яна хрыпела іх імёны. Я жабраваў дзеля яе на вуліцах, а яны засадзілі мяне ў турму. Калі я вярнуўся, яна памі- рала. Уся кроў у маім сэрцы высахла, бо яны замарылі яе галод- най смерцю. Клянуся Богам, які гэта бачыў: яе замарылі голадам!

Ён убіў рукі ў валасы і з гучным лямантам стаў качацца па падлозе; яго вочы глядзелі толькі ў адну кропку, а на вуснах выступіла пена.

Спалоханыя дзеці ўголас заплакалі, але старая, якая захоўвала такі выгляд, быццам усё, што адбывалася, яе не датычыць, прымусіла іх замаўчаць. Паслабіўшы гальштук мужчыну, які ўсё яшчэ ляжаў на падлозе, яна няроўнаю хадой наблізілася да трунара.

— Гэта мая дачка, — сказала старая, кінуўшы галавой у бок цела. Пры гэтым яна некалькі разоў падміргнула з выганам вар’яткі, што ў гэтых абставінах рабіла яшчэ больш цяжкае ўражанне, чым прысутнасць смерці.

— Божа, Божа! Дапраўды гэта дзіўна, што я, якая нарадзіла яе, калі была маладой, цяпер здаровая і вясёлая, а яна ляжыць тут вось такая халодная і нерухомая! Божа мой, Божа, толькі падумаць... Гэта тэатр, ну чыста тэатр!

Пакуль старэчая істота шамкала і хіхікала ў прыпадку страшэнна агіднай весялосці, трунар памкнуўся ісці.

— Стойце, стойце! — гучна прашаптала старая. — Яе пахаваюць заўтра, або пазаўтра, або сёння ўвечары? Я прыбрала яе да хаўтураў, і я мушу ісці за труной, вы ведаеце. Прышліце мне шырокі чорны плашч, цёплы плашч, бо страх які холад. Перад тым, як ісці на могілкі, нам таксама трэба выпіць віна і з’есці пірага. Зрэшты, няхай хоць хлеба — прышліце бохан хлеба і кубак вады. Даражэнькі, ці будзе нам крыху хлеба? — прамаўляла яна паспешліва, ухашіўшыся за трунарова паліто, калі той быў рушыў да дзвярэй.

— Добра, добра, — азваўся трунар, — зразумела, што будзе. Усё, што захочаце.

Ён вызваліўся ад рук старой жанчыны і паспяшаўся прэч, цягнучы за сабой Олівера.

Назаўтра (тым часам сям’і была аказана дапамога ў выглядзе двух фунтаў хлеба і кавалка сыру, якія прынёс сам містэр Бамбл) Олівер са сваім гаспадаром вярнуўся ва ўбогі прытулак, куды ўжо прыбыў містэр Бамбл з чатырма мужчынамі з працоўні, якія павінны былі несці дамавіну. На рыззе мужчыны і старой былі накінутыя старыя чорныя плашчы. Калі прыкруцілі шрубамі века нічым не абабітае труны, насільшчыкі паставілі яе на плечы і вынеслі на вуліцу.

— А цяпер паддайце хуткасці, старая лэдзі! — прашапгаў містэр Саўэрберы старой у вуха. — Мы познімся. Нельга прымушаць святара чакаць. Ну, наперад, хлопцы — рушым як найхутчэй!

Атрымаўшы такое ўказанне, насільшчыкі прыпусціліся хуткімі крокамі са сваёй лёгкай ношай; два плакальшчыкі з усяе сілы намагаліся не адстаць. Містэр Бамбл і містэр Саўэрберы шпарка крочылі наперадзе; Олівер, чые ногі былі не такія доўгія, як у гаспадара, падбегам шыбаваў збоку.

Насуперак меркаванню містэра Саўэрберы, спяшацца пільнай неабходнасці не было, бо калі яны дабраліся да занядбанага, зарослага крапівой кутка могілак, дзе хавалі прыходскіх, святара яшчэ не было, а клерк, які ў рызніцы сядзеў ля каміна, лічыў зусім верагодным, што той будзе недзе праз гадзіну. Таму труну паставілі на край магілы, і двое сваякоў цярпліва чакалі пад халоднай імжой у гразі, а хлопцы ў лахманах, якіх відовішча прывабіла на клады, тым часам сталі шумна гуляць у хованкі паміж помнікаў; потым, каб памяняць забаву, яны сталі пераскокваць цераз труну. Містэр Саўэрберы і містэр Бамбл, як асабістыя сябры клерка, сядзелі з ім ля каміна і чыталі газету.

Нарэшце, пасля крыху больш чым гадзіннага чакання, усе ўбачылі, што містэры Бамбл і Саўэрберы з клеркам бягуць да магілы. Адразу ж за імі паказаўся святар, які на хаду апранаў строй, каб чытаць службу. Потым містэр Бамбл для прыліку адлупцаваў аднаго ці двух хлопцаў, а правялебны айцец, прачытаўшы з пахавальнага абраду столькі, колькі можна было ўціснуць у чатыры хвіліны, аддаў строй клерку і сышоў.

— Біл, давай! — сказаў Саўэрберы далакопу. — Давай, засыпай.

Гэтая задача была не надта цяжкая, бо верхняя труна была ўсяго за некалькі футаў ад паверхні зямлі. Далакоп закідаў зямлю, злёгка затрамбаваў яе нагамі, ускінуў на плечы рыдлёўку і пайшоў. Яго праводзіла хеўра хлапцоў, якія гучна скардзіліся на тое, што іх забава была такой кароткай.

— Хадзем, добры чалавеча! — сказаў містэр Бамбл, паляпаўшы мужчыну па спіне. — Зараз зачыняць браму.

Мужчына, які не рухаўся з таго часу, як стаў збоку магілы, падняў галаву, паглядзеў на таго, хто да яго звяртаўся, зрабіў не-

калькі крокаў наперад і ўпаў самлелы. Звар'яцелая старая была занадта занятая аплакваннем плашча (трунар забраў яго), каб звярнуць на самлелага ўвагу, так што на таго вылілі кубак халоднай вады, і калі ён ачуняў, вывелі з могілак, замкнулі браму і пайшлі кожны сваёй дарогай.

— Ну як, Олівер, — спытаўся Саўэрберы па дарозе дахаты, — як табе гэта спадабалася?

— Так сабе, дзякуй, сэр, — адказаў Олівер даволі няпэўна. — Не надта.

— Нічога, з цягам часу прывыкнеш, — сказаў Саўэрберы. — Калі прывыкнеш, то ўсё будзе нармальна, мой хлопчык.

Олівер падумаў, ці доўга трэба было прывыкаць містэру Саўэрберы. Але ён вырашыў, што лепш пра гэта не пытацца, і пайшоў назад у краму, разважаючы пра ўсё, што бачыў і чуў.

РАЗДЗЕЛ VI

*Олівер, якога вывелі з сябе кпіны Ноз, пачынае
фрагментаць актыўнасць, чым вельмі яго здзіўляе*

Прайшоў месяц, выпрабавальны тэрмін скончыўся. Олівер фактычна быў прыняты ў вучні. Акурат у гэты час быў неблагі паморак. Кажучы камерцыйнай мовай, на труны быў попыт, і на працягу некалькіх тыдняў Олівер набыў багаты досвед.

Поспех неардынарнай задумкі містэра Саўэрберы перавысіў нават самыя аптымiстычныя спадзяванні. Самыя старыя жыхары не маглі згадаць іншага часу, калі б адзёр так лютаваў і так касіў дзяцей, і шмат было жалобных працэсій на чале з маленькім Оліверам, у капялюшыку, са стужкай аж да каленяў, што выклікала неапісальнае захапленне і замілаванне ўсіх мацяроў горада. Олівер суправаджаў свайго гаспадара ў большасці яго выездаў на пахаванні дарослых, каб набыць навык спакойных

паводзін ды валодання нервамі, што вельмі істотна для сфармаванага трунара. Таму ён шмат разоў меў магчымасць назіраць выдатную пакору і цвёрдасць, з якімі некаторыя моцныя духам людзі пераносяць выпрабаванні і страты.

Напрыклад, калі Саўэрберы меў замову на пахаванне якой-небудзь старой лэдзі ці старога джэнтльмена з мноствам пляменнікаў ды пляменніц, якія выглядалі зусім несучешнымі ў часе папярэдняй хваробы і чыя жалоба была такой глыбокай на людзях, — сярод сваіх былі надта шчаслівымі, бесклапотнымі і нязмушанымі, размаўлялі адно з адным так вольна ды весела, як быццам не здарылася нічога, што магло б іх патурбаваць. Гэтаксама і мужы падпарадкоўваліся лёсу сваіх жанок з надзвычайным спакоем. Дый жонкі апраналі чорнае па сваіх мужах, нібыта зусім і не гаравалі ў гэтым жалобным строі, а дапільноўвалі, каб ён быў ім як мага больш да твару. Таксама можна было назіраць, што лэдзі і джэнтльмены, якія падчас цырымоніі пахавання цярпелі лютыя пакуты, вярталіся да нармальнага стану амаль адразу пасля прыходу дахаты, і ўжо перад канцом піцця гарбаты паводзілі сябе, быццам нічога не здарылася. Бачыць усё гэта было вельмі спрыяльна і павучальна, і Олівер назіраў за ўсім з вялікім захапленнем.

Хоць я і біёграф Олівера, але не магу наважыцца сцвярджаць напэўна, што Олівер Твіст з прыкладу гэтых добрых людзей зрабіўся пакорлівым лёсу. Аднак вельмі дакладна я магу сказаць, што на працягу многіх месяцаў ён моўчкі трываў кпіны і крыўды ад Ноэ Клэйпала, які ставіўся да яго нашмат горш, чым раней, бо зайздросціў новенькаму, які атрымаў чорнае жазло і стужку, тым часам як старэйшы заставаўся ў сваёй кепцы блінам ды ў скураных штанах. Шарлот ставілася да Олівера дрэнна, бо так да яго ставіўся Ноэ, а місіс Саўэрберы была яго рашучым ворагам, бо містэр Саўэрберы быў схільны сябраваць з ім; такім чынам, паміж гэтай тройцай, з аднаго боку, і неймавернай колькасцю пахаванняў, — з другога, Олівер Твіст пачуваўся галоднай свіннёй, якую памылкова заперлі ў свіран са збожжам пры бровары.

А цяпер я набліжаюся да вельмі важнага перыяду ў жыцці Олівера; я павінен зафіксаваць падзею, якая напачатку можа

здавацца нязначнай і павярхоўнай, але якая ўскосна абумовіла найбольшыя матэрыяльныя змены ва ўсіх будучых спадзяваннях і справах Олівера.

Аднойчы пад абед Олівер і Ноэ, як звычайна, спуściліся ў кухню пашчыраваць над невялікім кавалкам бараніны — фунт з паловай горшага мяса з шыі. Шарлот якраз адлучылася дзеля нейкага задання на пэўны час, які Ноэ Клэйпал, галодны і злосны, меркаваў прабавіць ненайгоршым чынам, дапякаючы маладому Оліверу Твісту і цвелячы яго.

З намерам аддацца гэтай нявіннай забаве Ноэ паклаў ногі на абрус, пацягнуў Олівера за валасы і назваў яго цмокам; далей ён выказаў жаданне прыйсці і паглядзець, як яго павесяць, дзе б гэтая жаданая падзея ні мелася адбыцца, а таксама закрануў розныя іншыя тэмы, здольныя атруціць атмасферу, як гэта і належыць зласліваму і сапсаванаму інтэрнацкаму хлопчыку. Аднак пасля таго, як ніводная з гэтых кпінаў не дасягнула жаданага выніку — прымусіць Олівера заплакаць, — Ноэ паспрабаваў быць яшчэ больш вынаходлівым і зрабіў тое, што робяць зласліўцы з яшчэ горшай, чым у яго, рэпутацыяй, калі хочучь быць вынаходлівымі. Ён перайшоў на асабістыя справы.

— Шчанюк, — сказаў Ноэ, — як маецца твая маці?

— Яна памерла, — адказаў Олівер. — Не кажы мне пра яе болей нічога!

Калі ён гэта прамаўляў, да твару яму прыліла кроў, ён стаў задыхацца, і куткі ягонага рота ды ноздры пачалі нервова рухацца, так што містэр Ноэ Клэйпал падумаў, што неўзабаве хлопчык заплача. Маючы гэткае ўражанне, ён працягваў допыт.

— Ад чаго яна памерла, шчанюк ты прыходскі? — спытаў Ноэ.

— Ад разбітага сэрца. Так казалі мне адна старая нянька, — адказаў Олівер, звяртаючыся больш да сябе, чым адказваючы Ноэ. — Здаецца, я ведаю, што значыць памерці ад гэтага.

— Тра-та-та—гоп-ля-ля, шчаня ты прыходскае, — сказаў Ноэ, калі сляза скацілася па Оліверавай шчацэ. — Што ж гэта так дапякло табе?

— Не ты, — адказаў Олівер, паспешліва змахваючы слязу. — Не задавайся.

— Ага, не я, кажаш? — падцвяліў Ноэ.

— Так, не ты, — рэзка адказаў Олівер. — І досыць. Больш не кажы мне нічога пра яе. Лепей не кажы!

— Лепей не кажы! — перакрывіў Ноэ. — Нішто сабе! Лепей не кажы! Шчаня, не трэба быць гэткім нахабным. Твая матухна — то добрая была штучка! Божа святы і адзіны!

Тут Ноэ выразна пакруціў галавой і так моцна зморшчыў свой носік, як гэта дазволіла мускульная сіла.

— Ведаеш што, шчаня прыходскае, — кпліва і ўражана-спачувальна працягваў Ноэ, падбадзёраны Оліверавым маўчаннем. — Ведаеш што, прыходскае шчаня, тут ужо нічога не паробіш, і мне вельмі шкада. Але ты павінен ведаць, прыходскі шчанюк, што твая маці была самай сапраўднай шлюхай.

— Што ты сказаў? — перапытаў, здрыгануўшыся, Олівер.

— Самай сапраўднай шлюхай, шчанюк, — холадна паўтарыў Ноэ. — І вельмі добра, шчаня, што яна памерла тады, калі памерла, а інакш ёй давялося б цяжка працаваць у Брайдуэле, або яе вывезлі б за мяжу ці павесілі б, што найбольш верагодна.

Олівер пачырванеў ад ятры і ўскочыў; перакінуўшы крэсла і стол, ён схапіў Ноэ за горла і раз'юшана пачаў трэсці яго так, што ў таго аж зубы стукалі. Потым, сабраўшы ўсю сваю сілу на адзін цяжкі ўдар, ён паваліў Ноэ на падлогу.

Хвілю таму назад хлопчык здаваўся ціхмянай, рахманай, забітай істотай, якую зрабіла такой жорсткае абыходжанне. Але нарэшце дух ягоны ўзбунтаваўся; страшэнная абраза яго мёртвай маці падпаліла яму кроў. Яго грудзі ўздымаліся, ён выпрастаўся, вочы ў яго раскрыліся і ажылі, ён увесь перамяніўся з выгляду, стоячы тут над сваім баязлівым мучыцелем, ніцым, скурчаным каля ягоных ног, і кідаў свайму супраціўніку выклік з энергіяй, дагэтуль не бачанай.

— Ён заб'е мяне! — залямантаваў Ноэ. — Шарлот! Місіс! Новы вучань забівае мяне! Ратуйце! На дапамогу! Олівер звар'яцеў! Шарлот!

На лямант Ноэ пачуўся адказ — гучны крык Шарлот і яшчэ больш гучны — місіс Саўэрберы; першая прыбегла на кухню праз бакавыя дзверы, апошняя па лесвіцы, прычым яна затрымалася

на лесвічным маршы, пакуль не ўпэўнілася, што нічога не пагражае чалавечаму жыццю, і толькі потым сышла долу.

— Ах ты нягоднік, — завіскатала Шарлот, ушчаперыўшыся ў Олівера з усяе сілы, прыблізна роўнай сіле даволі дужага мужчыны, які рэгулярна і ўпарта займаецца сабою. — Ах ты маленькі няў-дзяч-ны злос-ны жах-лі-вы сві-нюк!

І адпаведна, вымаўляючы кожны склад, Шарлот з усёй сілы наносіла Оліверу ўдары на ўцеху ўсёй кампаніі.

Кулак у Шарлот зусім не быў лёгкім; аднак, баючыся, што яго будзе недастаткова, каб супакоіць узлавананага Олівера, місіс Саўэрберы кінулася на кухню і ўзяла ўдзел у акцыі, адной рукой трымаючы Олівера, а другой драпаючы яму твар. Пры такім спрыяльным да яго збегу абставінаў Ноэ падняўся з падлогі і пачаў дубасіць Олівера кулакамі па спіне.

Практыкаванне было занадта энергічным, каб працягвацца вельмі доўга. Калі ўся тройца знісілілася і не мела болей імпэту кусаць ды біць, яна павалакла Олівера, які змагаўся ды крычаў, але не скараўся, у каморку, у якой яго і зачынілі. Калі справа была скончаная, місіс Саўэрберы абсунулася ў фатэль і расплакалася.

— Божа, Божа, яна памірае! — закрычала Шарлот. — Ноэ, дарагі, шклянку вады! Хутчэй!

— О Шарлот! — місіс Саўэрберы спрабавала артыкуляваць выразна, нягледзячы на недахоп паветра і лішак халоднай вады, якой Ноэ абліў яе галаву і плечы. — О Шарлот, як добра, што мы дагэтуль не былі забітыя ва ўласных пасцелях!

— Але, сапраўды, — пацвердзіла тая. — Я спадзяюся, што гэта будзе ўрокам гаспадару, каб не браў болей гэтых жахлівых стварэнняў, якім з самай калыскі наканавана быць забойцамі і рабаўнікамі. Бедны Ноэ! Калі я ўвайшла, місіс, ён быў ледзь-ве жывы.

— Бедны ты бедны, — прамовіла місіс Саўэрберы, гледзячы са спачуваннем на інтэрнацкага хлопчыка.

Ноэ, у якога верхні гузік камізэлькі быў дзесьці на ўзроўні макуўкі Оліверавай галавы, у той час як яго абсыпалі воклічамі спачування, цёр далонямі вочы і — выпіснуў з сябе колькі слязінак.

— Што рабіць! — ускрыкнула місіс Саўэрберы. — Гаспадара няма дома, у доме няма ніводнага мужчыны, а ён выламае дзверы, не пройдзе і дзесяці хвілін.

Рашучыя атакі Олівера на памянёны кавалак дрэва рабілі тае меркаванне цалкам верагодным.

— Ах, Божа мой! Я не ведаю, місіс... — усклікнула Шарлот. — Можа, паслаць па паліцыянта?

— Або па салдатаў... — прапанаваў містэр Клэйпал.

— Не, не трэба, — сказала місіс Саўэрберы, успомніўшы пра Оліверавага старога сябра. — Ноэ, бяжы да містэра Бамбла. Скажы, каб ён неадкладна прыйшоў сюды! Ды не шукай сваёй шапкі! Можаш на бягу трымаць нож лязом да сіняка пад вокам, пухліна пройдзе.

Ноэ не стаў губляць часу на адказ. Ён прыпусціўся як мага, і многія, хто праходзіў міма, дзівіліся на інтэрнацкага хлопчыка, які прабіваўся праз вулічны тлум без шапкі і са сцізорыкам, прыкладзеным да вока.

РАЗДЗЕЛ VII

Пратэст працягваецца

Ноэ Клэйпал ляцеў што было сілы вуліцамі і ні разу не спыніўся, каб аддыхацца, аж пакуль не дабег да брамы працоўні. Тут ён хвіліну памарудзіў, каб набрацца духу на выбух рыданняў і ўражальную сцэну слёз і жахаў. Пастукаўшы ў весніцы, ён апынуўся перад старым жабраком, які адчыніў іх, з такой плаксівай і спалоханай фізіяноміяй, што нават гэты стары, які і ў лепшыя свае часы бачыў вакол сябе толькі маркотныя твары, адхіснуўся, уражаны яго выглядам.

— Што? Што здарылася з хлопчыкам? — прамовіў стары жабрак.

— Містэра Бамбла! Містэра Бамбла! — закрычаў Ноэ, уда-ла падабраўшы інтанацыю распачы, ды так гучна і ўзрушана,

што крык гэты не толькі дасягнуў вушэй самога містэра Бамбла, які выпадкова знаходзіўся паблізу, але так яго ўстрывожыў, што ён куляй вылецеў на двор без трохкуткі, што ёсць акалічнасцю цікавай і характэрнай, бо сведчыць: нават прыходскі кур'ер, калі ён дзейнічае пад уплывам нечаканага магутнага імпульсу, можа на час страціць кантроль над сабой і забыцца на асабістую годнасць.

— О містэр Бамбл, сэр! — замармытаў Ноэ. — Олівер, сэр... Олівер...

— Што? Што? — уклініўся містэр Бамбл, і ў яго валявых вачах засвяцілася радасць. — Няўжо ўцёк? Ён уцёк, ці не так, Ноэ?

— Не, сэр, не. Не ўцёк, сэр; ён сапраўдны бандыт! — адказаў Ноэ. — Ён спрабаваў забіць мяне, сэр, а потым спрабаваў забіць Шарлот і гаспадыню. О, як гэта балюча! Я паміраю, сэр!

Тут Ноэ пачаў круціць усім целама, як вугор; яго апанаваў курч, так што містэр Бамбл павінен быў зразумець, што ў выніку гвалтоўнага і крыважэрнага нападу Олівера Твіста ён атрымаў значныя нутраныя пашкоджанні, з-за якіх ён трывае нясцерпныя пакуты.

Калі Ноэ ўбачыў, што навіна, якую ён паведаміў, літаральна спаралізавала містэра Бамбла, ён пастараўся дамагчыся яшчэ большага эфекту і стаў крычаць пра свае жаклівыя раны ў дзесяць разоў гучней, чым раней. Заўважыўшы, што праз двор ідзе джэнтльмен у белай камізэльцы, ён залямантаваў яшчэ больш трагічна, бо справядліва палічыў, што будзе вельмі да месца прыцягнуць увагу і выклікаць у названага джэнтльмена раздражненне.

Увага джэнтльмена была неўзабаве прыцягнутая; не зрабіўшы і трох крокаў, ён раззлавана азірнуўся і запытаўся, чаго там вые гэты малы нягоднік і чаму містэр Бамбл не ўзнагародзіць яго чым-небудзь так, каб яго вакальныя практыкаванні былі больш абгрунтаванымі і гучалі натуральна.

— Гэты бедны хлопчык са школы-інтэрната, сэр, — адказаў містэр Бамбл. — Яго ледзьве не забіў — зусім крыху не хапіла, каб забіў — той вісус, Олівер Твіст.

— Каб цябе чорт пабраў! — усклікнуў джэнтльмен у белай камізэльцы, адразу спыніўшыся. — Я гэта ведаў наперад! З сама-

га пачатку ў мяне было дзіўнае прадчуванне, што гэты нахабны малады дзікун прыйдзе да шыбеніцы!

— Падобна на тое, што ён спрабаваў таксама забіць служанку, сэр, — сказаў містэр Бамбл. Яго твар зрабіўся шэрым, як попел.

— І сваю гаспадыню, — уставіў містэр Клэйпал.

— І гаспадара таксама. Так, здаецца, казаў ты, Ноэ? — дадаў містэр Бамбл.

— Не, яго не было дома, а то б ён і яго забіў, — адказаў Ноэ. — Ён сказаў, што заб'е.

— Так-так, кажаш, абяцаў забіць? — дапытваўся джэнтльмен у белай камізэльцы.

— Так, сэр, — адказаў Ноэ. — І калі ласка, сэр, гаспадыня прасіла, ці не знойдзе містэр Бамбл часу, каб схадзіць цяпер вось туды і адлупцаваць яго, бо гаспадара няма дома.

— Зразумела, мой хлопчык, зразумела, — сказаў джэнтльмен у белай камізэльцы, задаволена ўсміхаючыся і гладзячы Ноэ па галаве, якая была цалі на тры вышэйшая за яго ўласную. — Ты добры хлопчык, ты вельмі добры хлопчык. Вось табе пені... Бамбл, надзеньце трохкутку і схадзіце да Саўэрберы. Паглядзіце там на месцы, што можна зрабіць да лепшага. Не шкадуйце яго, Бамбл.

— Не буду, сэр, — паабяцаў Бамбл, папраўляючы канец тонкай падзягі, накручанай на ягоны кіёк знізу і прызначанай для прыходскіх лупцовак.

— І перадайце Саўэрберы, каб той яго таксама не шкадаваў. Без сінякоў і драпінаў яны ад яго нічога не даб'юцца, — сказаў джэнтльмен у белай камізэльцы.

— Я пра гэта паклапачуся, сэр, — адказаў кур'ер.

І паколькі трохкутка ды кульба, да вялікага задавальнення іх гаспадара, былі ўжо там, дзе ім належыць, то містэр Бамбл і Ноэ Клэйпал з усёй магчымай хуткасцю рушылі ў трунарову краму.

Тут справы зусім не ішлі да лепшага, бо Саўэрберы яшчэ не вярнуўся, а малы з ранейшай сілай працягваў дубасіць у дзверы каморкі. Яго шаленства было па словах місіс Саўэрберы і Шарлот настолькі вялікае, што містэр Бамбл палічыў за патрэбнае весці перамовы спачатку праз зачыненыя дзверы. З гэтым наме-

рам ён у якасці прэлюдзі нанёс удар па дзвярах звонку, а потым, прыклаўшыся ротам да замочнай адтуліны, нізкім пераканаўчым голасам прамовіў:

— Олівер!

— Выпусціце мяне! — адгукнуўся Олівер знутры.

— Ты пазнаў мой голас, Олівер? — спытаў містэр Бамбл.

— Пазнаў, — сказаў Олівер.

— І ты не баішся, калі я гавару? Не трымціш? — запытаўся містэр Бамбл.

— Не, — цвёрда адказаў Олівер.

Адказ, вельмі не падобны да таго, які містэр Бамбл чакаў атрымаць, агаломшыў яго. Ён адышоўся ад замочнай адтуліны, выпрастаўся і ў нямым здзіўленні паглядзеў па чарзе на кожнага з прысутных.

— Ай-яй-яй! Вы ведаеце, містэр Бамбл, напэўна, ён звар’яцеў, — сказала місіс Саўэрберы. — Ніводзін хлопчык, будзь ён хоць напалову ў сваім розуме, не наважыўся б так гаварыць з вамі.

— Гэта не вар’яцтва, мэм, — адказаў містэр Бамбл пасля колькіхвіліннага засяроджанага роздуму, — гэта мяса.

— Што?! — усклікнула місіс Саўэрберы.

— Мяса, мэм, мяса, — сувора і выразна зазначыў містэр Бамбл. — Вы перакармілі яго, мэм. Вы абудзілі ў ім натуру і дух, мэм, якія не ўласцівыя асабе ў ягоным стане. Тое самае скажуць вам, місіс Саўэрберы, і сябры рады, а яны — філосафы-практыкі. Навошта беднякам душа, дух? Досыць ім таго, што мы падтрымліваем іх фізічнае існаванне. Каб вы, мэм, трымалі яго на кашы, то гэтага ніколі не здарылася б.

— Святы Божа! — усклікнула місіс Саўэрберы, набожна падымаючы вочы да столі. — Вось што значыць быць памяркоўнай!

Памяркоўнасць місіс Саўэрберы да Олівера выяўлялася ў тым, што яна, не шкадуючы, давала яму са стала тое, чаго ніхто болей не еў або не хацеў есці. І таму ў яе згодзе з уласнай волі ўзяць на сябе цяжкія абвінавачанні, высунутыя містэрам Бамблам, было шмат пакоры і самаадрачэння, хоць трэба сказаць шчыра, што ў памяркоўнасці яна не завінавацілася ні словам, ні справай.

— Ах, — сказаў містэр Бамбл, калі людзі зноў апусцілі вочы на падлогу, — цяпер адзіна правільным будзе пакінуць яго ў каморы на дзень ці два, пакуль ён не выгаладаецца, а потым забраць яго адтуль і трымаць на кашы, пакуль не скончыцца яго вучнёўства. Ён з кепскай сям’і. Спадчынная запальчывасць, місіс Саўэрберы! І нянька, і доктар казалі, што яго маці прыцягнулася сюды, нягледзячы на перашкоды і пакуты, якія жанчын добрага норава давялі б да смерці на некалькі тыдняў раней.

У гэтым месцы разваг містэра Бамбла Олівер, які чуў даволі, каб улавіць, што далей згадваецца яго маці, зноў пачаў грукаць у дзверы з такім шаленствам, што заглушаў усе гукі.

У гэты крытычны момант вярнуўся Саўэрберы. Калі яму расказалі пра напад Олівера, і гэта з перабольшаннямі, якія, паводле разліку абедзвюх лэдзі, мусілі б распаліць ягоны гнеў, ён вокамгненна адамкнуў дзверы каморы і за шкірку вывалак свайго бунтоўнага вучня.

Падчас бойкі Оліверу парвалі адзенне. Яго твар быў у сінях і драпінах, а валасы збіліся ў каўтун і падалі на лоб. Твар паранейшаму заставаўся чырвоны ад шаленства, і калі хлопчыка выцягнулі з ягонай вязніцы, то ён кінуў ваяўнічы позірк на Ноз і зусім не выглядаў на спалоханага.

— Вось ты які файны хлопец, га? — сказаў Саўэрберы, патрос Олівера і даў яму поўху.

— Ён абзываў маю маці, — адказаў Олівер.

— Ну і што з таго, няўдзячны ты малы нягоднік? — сказала місіс Саўэрберы. — Яна заслужыла яшчэ горшага.

— Не заслужыла, — адказаў Олівер.

— Заслужыла, — паўтарыла місіс Саўэрберы.

— Гэта хлусня! — закрычаў Олівер.

Місіс Саўэрберы залілася слязьмі.

Гэтая плынь слёзаў не пакінула містэру Саўэрберы выбару. Калі б ён хоць на момант прамарудзіў з сурорым пакараннем, то, як гэта ўжо зразумела кожнаму дасведчанаму чытачу, ён быў бы, згодна з усімі прэцэдэнтамі шлюбных сварак, названы быдлам, пачварай, не мужам, а чорт ведае чым, агіднай пародыяй на мужчыну і яшчэ шмат якімі мянушкамі, пералічэнне якіх ма-

гло б нашмат павялічыць памеры гэтага раздзела. Трэба аддаць містэру Саўэрберы належнае: наколькі распаўсюджвалася ягоная ўлада — а яна распаўсюджвалася на малы прасцяг — ён добра ставіўся да хлопчыка. Можа быць, гэта было ў яго інтарэсах, а можа гэта было так таму, што таго недалюблівала ягоная жонка. Аднак слёзны патоп не пакінуў яму выйсця, і ён адмяцеліў Олівера так, што задаволіў нават місіс Саўэрберы, а ўжыванне містэрам Бамблам яго прыходскай палкі, па сутнасці, стала непатрэбным. Рэшту дня Олівер правёў у каморцы за кухняй пад замком у кампаніі з помпай ды лустай хлеба, а перад сном місіс Саўэрберы, зрабіўшы пад дзвярыма колькі зусім не сучыяльных для памяці яго маці заўваг, зазірнула на кухню і пад насмешкі ды кпіны Ноэ і Шарлот загадала хлопчыку ісці наверх у свой убогі ложка.

Застаўшыся адзін пасярод непрыветнай цішы і спакою ў цёмнай краме трунара, Олівер даў волю пачуццям; можна сабе ўявіць, якія пачуцці абудзіліся ў зусім яшчэ дзіцячай душы Олівера. З пагардай выслухоўваў ён крыўдныя рэплікі, без адзіннай слязінкі выносіў лупцоўку, таму што адчуваў, што яго сэрца поўніцца гонарам, які даў бы яму сілы маўчаць да апошняга, нават калі б яго пачалі смажыць жыўцом. Але цяпер, калі яго ніхто не чуў і не бачыў, ён упаў на калені і, хаваючы твар у руках, заплакаў так, як мала хто ў такім узросце меў падставу плакаць; такія слёзы пасылае Бог дзеля выкуплення грахоў нашых.

У такой паставе Олівер заставаўся доўгі час. Калі ён узбіўся на ногі, свечка ў падсвечніку ўжо дагарала. З перасцярогай аглядаючыся і ўважліва ўслухоўваючыся, ён паціху адамкнуў дзверы і выглянуў на вуліцу.

Была халодная, цёмная ноч. Хлопчыку здалася, што зоры сёння далей ад зямлі, чым калі-небудзь раней; ветру не было, і змрочныя цені, адбіткі дрэваў на зямлі, выглядалі прывіднымі і мёртвымі — настолькі нерухомымі яны былі. Олівер ціха зачыніў дзверы; у слабым святле свечкі ён завязаў у насоўку тое-сёе са свайго адзення, сеў на ўслончык і стаў чакаць ранку.

Як толькі праз аканіцы прабіўся першы прамень святла, Олівер устаў і зноў адамкнуў дзверы. Нясмелы позірк навокал, —

нейкі момант вагання, — і вось ён зачыніў за сабой дзверы і выйшаў на вуліцу.

Няпэўны, куды яму уцякаць, ён паглядзеў направа, потым налева. Ён успомніў, што вазы, калі выязджалі з горада, узнімаліся на пагорак. Тым самым гасцінцам пайшоў і ён; дасягнуўшы сцежкі цераз поле, якая, як ён ведаў, неўзабаве зноў выходзіла на гасцінец, ён павярнуў на сцежку і шпарка пакрочыў наперад. Олівер добра памятаў, што па гэтай самай сцежцы ён падбегам спяшаўся ўслед за містэрам Бамблам, калі той першы раз забіраў яго з працоўні на «ферму». Яго шлях ляжаў якраз паўз катэдж. Калі ён падумаў пра гэта, яго сэрца моцна забілася, і ён ледзь не павярнуў назад. Але ж ён прайшоў вялікі шлях і страціў бы зашмат часу, каб вярнуцца назад. Да таго ж, было рана, і не варта было асцерагацца, што яго хто-небудзь заўважыць, так што ён пайшоў далей.

Ён дайшоў да дома. Здавалася, што ў такі ранні час усе яго насельнікі спалі. Олівер спыніўся і зазірнуў цераз плот у сад. Нейкі хлопчык вырываў з градкі пустазелле; калі Олівер спыніўся, той падняў свой бледны тварык ад зямлі, і Олівер пазнаў аднаго са сваіх былых таварышаў. Олівер узрадаваўся, што пабачыў яго, перш чым пайсці адсюль: хоць той быў маладзейшы за яго, але яны сябравалі і бавіліся разам. Супольна іх абодвух шмат разоў і білі, і марылі голадам, і трымалі пад замком.

— Ціха, Дзік! — сказаў Олівер, калі хлопчык падбег да брамы і працягнуў у шчыліну руку, каб павітацца. — Хто-небудзь яшчэ не спіць?

— Ніхто, акрамя мяне, — адказаў хлопчык.

— Не кажы нікому, што бачыў мяне, Дзік, — сказаў Олівер. — Я ўцёк. Яны кепска абыходзяцца са мной, б'юць, і я вырашыў пашукаць шчасця дзе-небудзь далёка адсюль. Не ведаю, дзе. Які ты бледны!

— Я чуў, як доктар сказаў ім, што я паміраю, — адказала дзіця са слабай усмешкай. — Я вельмі рады, што пабачыў цябе, сябра, але ідзі, ідзі!

— Так, так, іду, але давай развітаемся як належыць, — адказаў Олівер. — Я яшчэ знайду цябе, Дзік, я ведаю, што знайду. У цябе будзе ўсё ў парадку!

— Спадзяюся, — адказаў хлопчык, — пасля смерці, а не да яе. Я думаю, Олівер, што доктар сказаў праўду, таму што мне часта сняцца нябёсы, і анёлы, і добрыя, мілыя абліччы, якіх я ніколі не бачу, калі прачынаюся. Пацалуй мяне, — сказала дзіця, прыступіўшы на нізкія весніцы і абвіўшы Олівера рукамі за шыю. — Бывай, сябра! Блаславі цябе Бог!

Бласлаўленне гэтае зляцела з вуснаў дзіцяці, але гэта было першае бласлаўленне, якое Олівер пачуў у сваім жыцці і якое было прызначанае яму, і ён ніколі не забываўся на яго ў сваім далейшым жыцці, багатым на барацьбу, пакуты, турботы і перамены.

РАЗДЗЕЛ VIII

Олівер ідзе ў Лондан. Па дарозе ён сустракае дзіўнага маладога джэнтльмена

Олівер дайшоў да агароджы. Тут сцежка заканчвалася — за пералазам зноў ішоў гасцінец. Было восем гадзін. Хоць ён і адышоўся ад горада міль на пяць, ён бег, хаваючыся за платамі, да палудня, баючыся, што за ім могуць выслаць пагоню і злавіць. Потым ён сеў адпачыць каля мілевага слупа і ўпершыню задумаўся, куды яму лепш ісці і дзе лепш жыць.

На слупе, ля якога ён сядзеў, вялікімі літарамі было напісана, што адсюль да Лондана роўна семдзясят міль. Назоў абудзіў у хлопчыка новы шэраг думак. Лондан — гэта вялікі горад! Ніхто, нават містэр Бамбл, не зможа знайсці яго там! Старыя з працоўні таксама казалі, што калі хлопец з галавой на плячах, то пражыве ў Лондане без праблем, і што ў гэтым вялікім горадзе ёсць такія спосабы зарабляць грошы, пра якія той, хто вырас у вёсцы, не мае ўяўлення. Для бяздомнага хлопчыка, які можа памерці на вуліцы, калі яму ніхто не дапаможа, гэта самае лепшае месца. Калі гэтыя думкі прайшлі праз яго галаву, ён ускочыў на ногі і зноўку пакрочыў наперад.

Адлегласць паміж Оліверам і Лонданам паменшала на добрых чатыры мілі, калі хлопчык нарэшце ўявіў, колькі яму трэба перацярапец, перш чым ён наблізіцца да месца прызначэння. Калі гэтая пэўнасць завалодала ім, ён запаволіў крокі і стаў разважаць аб сродках дасягнення мэты. У ягоным скрутку быў акраец хлеба, кашуля з грубага сукна і дзве пары панчоў. У кішэні ляжаў яшчэ пені — падарунак ад Саўэрберы пасля аднаго пахавання, у час якога Олівер вызначыўся больш, чым звычайна. «Чыстая кашуля, — думаў Олівер, — гэта вельмі вартая рэч, гэтаксама як і дзве пары зацыраваных панчоў ды пені, але гэта малая дапамога, калі трэба зімой прайсці шэсцьдзесят пяць міль».

Олівер, як і большасць іншых людзей, надзвычай тонка і хутка адчуваў цяжкасці. А вось адшукаць які-небудзь шлях да іх пераадолення яму было вельмі цяжка. Так што, паразважаўшы доўга і без карысці, ён перакінуў вузельчык на другое плячо і паплёўся далей.

У гэты дзень Олівер прайшоў дваццаць міль, і за ўвесь гэты час у яго ў роце не было нічога, акрамя скарынкі сухога хлеба і колькіх глыткоў вады, якую ён выпрошваў ля дзвярэй прыдарожных дамоў. Калі надышоў вечар, ён павярнуў на луг, залез у стог сена і вырашыў ляжаць тут да ранку. Спачатку яму было страшна, бо вецер журботна выў над пустымі палямі; яму было холадна і голадна, і ён пачуваўся больш адзінокім, чым калі-небудзь раней. Аднак ён быў стомлены доўгай хадою і хутка заснуў, забыўшыся на свае нягоды.

Калі ён прачнуўся наступным ранкам, то адчуў, што канчаткова змёрз, адубеў і быў такім галодным, што хоцькі-няхоцькі мусіў памяняць свой пені на маленькі бохан хлеба ў першай вёсцы, праз якую яму надарылася ісці. Калі надышла чарговая ноч, ён прайшоў не болей за дванаццаць міль. Падэшвы пяклі, балелі ступакі, а ногі былі такімі слабымі, што дрыжалі пад ім. Гэтую ноч хлопчык правёў у халодным, сырм месцы, і яму стала яшчэ горш. Калі наступным ранкам ён выбраўся ісці, то ледзь перастаўляў ногі.

Ён пачакаў каля падножжа высокага пагорка, пакуль да таго месца не наблізілася паштовая карэта, і папрасіў міласціну

ў пасажыраў, якія сядзелі звонку, але на яго мала хто звярнуў увагу, а тыя, што азваліся, казалі, каб ён пачакаў, калі яны даедуць да вяршыні, бо ім цікава паглядзець, ці зможа ён прабежчы гэтую адлегласць за паўпені. Небарака Олівер паспрабаваў трымацца ўпоровень з карэтай, але яго хапіла ненадоўга, бо ягоныя ногі былі слабыя і моцна балелі. Убачыўшы гэта, тыя, што сядзелі звонку, схавалі свае паўпені ў кішэні і абазвалі Олівера лайдакаватым шчанюком, які не заслугоўвае нічога. Карэта з грукатам знікла з вачэй, пакінуўшы пасля сябе воблака пылу.

У некаторых вёсках былі прымацаваныя вялікія каляровыя дошкі з абвесткамі, што тых, хто ў гэтай акрузе жабруе, здадуць у турму. Гэта вельмі напалохала Олівера, і ён быў вельмі рады знікнуць з паселішча з найвялікшай хуткасцю. У іншых вёсках ён стаяў каля пастаяльных дамоў і ўмольна глядзеў на кожнага, хто праходзіў паўз яго. Звычайна гэта заканчвалася тым, што гаспадыня загадала каму-небудзь з фарэйтараў, якія лазілі па двары, прагнаць чужога жабрака, бо была ўпэўненая, што той прыйшоў, каб нешта сцібрыць. Калі ён прасіў міласціну каля сядзібы селяніна, то ў дзевяці выпадках з дзесяці пагражалі нацкаваць на яго сабаку, а калі ён засоўваў нос у краму, то пачыналі казаць аб прыходскім кур'еры, ад чаго Оліверава сэрца, здавалася, падступала да самага горла, у якое цягам многіх гадзін не трапляла ані крошкі.

Насамрэч, калі б не дабрасардэчны вартаўнік ля заставы і не зычлівая старая лэдзі, Оліверавы нягоды скончыліся б урэшце гэтаксама, як у свой час скончыліся нягоды ягонай маці. Іншымі словамі, ён верагодней за ўсё ўпаў бы мёртвым на каралеўскім гасцінцы. Але вартаўнік даў яму на раз паесці хлеба з сырам, а старая лэдзі, у якой дзесьці далёка, у іншай частцы свету, пацярпеў крушэнне ўнук і цяпер блукаў басанож немаведама дзе, пашкадавала беднага бязбацькавіча і дала яму, што магла, а галоўнае — сказала пры гэтым такія лагодныя, ласкавыя словы, праліла такія слёзы спачування і сімпатыі, што яны запалі Оліверу ў душу глыбей, чым усе пакуты, якія ён перанёс.

Раненька на сёмы дзень пасля таго, як Олівер пакінуў родныя мясціны, ён, кульгаючы, памалу ўвайшоў у мястэчка Барнэт.

Аканіцы былі зачыненыя, вуліцы — бязлюдныя. Аніхто не прачнуўся яшчэ для будзённых спраў. Сонца падымалася ва ўсім сваім харакстве, але святло толькі паказала Оліверу ягоную самоту і занядбанасць, калі ён са скрываўленымі нагамі, пакрыты пылам, сядзеў на каменным ганку.

Мала-памалу пачалі адчыняцца аканіцы, падымацца жалюзі, на вуліцы з'явіліся людзі. Некаторыя з іх на момант ці два спынялі пагляд на Оліверы, той-сёй на хаду паварочваўся і глядзеў на яго, але ніхто не дапамог яму і нават не паклапаціўся спытаць, як ён сюды прыйшоў. У яго ўжо не было духу прасіць міласціну. Так ён тут і сядзеў.

Нейкі час ён сядзеў на ганку, дзівячыся, як шмат тут шынкоў (кожны другі дом у Барнэце быў закусачнай, малой ці вялікай), гледзячы без імпэту на карэты, якія ехалі паўз яго, і думаючы, як гэта дзіўна, што яны за некалькі гадзін лёгка маглі зрабіць тое, на што яму спатрэбіўся цэлы тыдзень мужнага пераадолення і рашучасці, якія для яго ўзросту зусім не характэрныя. І тут ён звярнуў увагу на падлетка, які некалькі хвілін таму назад, не зважаючы на Олівера, прайшоў па вуліцы, а цяпер вось вярнуўся і пільна разглядаў яго з процілеглага тратуара. Спачатку Олівер не надаў гэтаму вялікай увагі, але гэтае сачэнне трывала так доўга, што Олівер падняў галаву і вытрымаў пагляд незнаёмца. Тут хлопчык перайшоў вуліцу і сказаў, падышоўшы да Олівера ўпрытык:

— Здароў, зух. Што здарылася?

Хлопчыку, які гэта прамовіў, было прыкладна столькі ж гадоў, колькі і Оліверу, але выглядаў ён вельмі дзіўна. Такого хлопчыка Оліверу не выпадала бачыць ніколі раней. Ён быў кірпаносы, з плоскім тварам, нічым асаблівым не вылучаўся і быў такім брудным, якім толькі можа быць падшыванец, але манеры і пастава ў яго былі зусім як у дарослага дзядзькі. Як на свой узрост, ён быў занадта малы, з досыць-такі крывымі нагамі і маленькімі, калючымі ды непрыемнымі вочкамі. Ягоны капялюш ледзь-ледзь трымаўся на макаўцы галавы; здавалася, што ён вось-вось зваліцца. Так яно і здарылася б, калі б яе гаспадар не меў завядзёнкі штохвілінна матляць галавой так, што

капялюш зноў вяртаўся на належнае месца. На хлопчыку было паліто дарослага дзядзькі, якое яму было мала што не да пятаў. Рукавы ён адкасаў ледзьве не да самага локця, каб былі вольныя рукі, якія ён з задзірлівым выглядам засунуў у кішэні плісавых штаноў; відаць, для гэтага ён іх і вызваліў. Калі падагульніць, то гэта быў самы нахабны і самаўпэўнены малады джэнтльмен ростам з чатыры футы шэсць дзюймаў, у кароткіх ботах.

— Здароў, зух! Што здарылася? — сказаў Оліверу гэты дзіўны малады джэнтльмен.

— Я вельмі галодны і моцна стаміўся, — адказаў Олівер са слязьмі на вачах. — Я прайшоў шмат міляў. Іду ўжо сем дзён.

— Ажно сем дзён! — здзівіўся малады джэнтльмен. — Ну, бачу. Гэта што, дзюба загадаў, га? Але, — дадаў ён, заўважыўшы, як здзіўлена паглядзеў на яго Олівер, — здаецца, сябра, ты не ведаеш, хто такі дзюба?

Олівер ціхмяна адказаў, што ён заўсёды чуў, што гэтым словам называюць птушыны рот.

— Што я бачу! Які зялёны! — усклікнуў малады джэнтльмен. — Дзюба — гэта суддзя, і калі ты ідзеш на загад дзюбы, то ты ідзеш не проста, а заўсёды ўгару, на шыбеніцу, без звароту. Ты ніколі не быў на ступальні?

— На якой ступальні? — запытаў Олівер.

— На якой ступальні — вось табе і маеш! На ступальні, якую круцяць нагамі. Яна так мала месца займае, што працуеш, бы ў каменным мяшку, і чым лепш яна робіць, тым горш живеца людзям, бо калі людзям живеца добра, дык на яе ніяк не могуць знайсці рабочых. Але хадзем, — працягваў малады джэнтльмен, — ты хочаш узяць нешта на зуб, і ты возьмеш. Я і сам сяджу на мелі, усё, што маю, — гэта боб ды гарох, але калі ўжо такія справы, то адшкадую. Уставай на свае запалкі. Пад'ём! Руш!

Малады джэнтльмен дапамог Оліверу ўстаць і завёў яго ў краму непадалёку, дзе купіў вяндрліны, палову чатырохфунтовага бохана хлеба, або, як ён сам выразіўся, «на чатыры пенсы вотруб'я». Вяндрліну ён засцярог ад пылу дзякуючы хітрай выдумцы: ён выдаліў з буханкі частку мякіша і засунуў туды мяса. Узяўшы хлеб пад паху, малады джэнтльмен завярнуў у невялікі

шынок і прайшоў у задні пакой, дзе была піўнуха. Тут на загад таямнічага маладзёна прынеслі куваль піва, і Олівер, запрошаны сваім новым сябрам, доўга і ад душы еў. Дзіўны хлопчык час ад часу ўважліва разглядаў Олівера.

— У Лондан ідзеш? — спытаўся дзіўны хлопчык, калі Олівер нарэшце закончыў есці.

— Але.

— Ёсць дзе жыць?

— Не.

— Грошы?

— Не.

Дзіўны хлопчык свіснуў і засунуў рукі ў кішэні так глыбока, як дазволілі яму доўгія рукавы.

— А ты жывеш у Лондане? — спытаў Олівер.

— Так, калі бываю дома, — адказаў хлопчык. — Мяркую, што табе трэба сёння дзе-небудзь заночыць, га?

— Сапраўды, — адказаў Олівер. — Я не спаў пад дахам з таго часу, калі пайшоў з мястэчка.

— Можаш не церці наконт гэтага вочы, — прамовіў малады джэнтльмен. — Сёння ўвечары я маю быць у Лондане, і я ведаю аднаго шаноўнага старога джэнтльмена, які жыве там і дасць табе за ніц прытулак і рэшты не папытае, — зразумела, калі цябе прадставіць джэнтльмен, якога ён ведае. А мяне хіба ён не ведае? О, не, не ведае! Ні ў якім выпадку! Ні за што. Безумоўна, не!

Малады джэнтльмен усміхнуўся, быццам падкрэсліваючы, што апошнія яго словы былі сказаныя з іроніяй, і дапіў піва.

Нечаканая прапанова прытулку была занадта спакуслівай, каб яе адхіліць. Да таго ж, малады джэнтльмен адразу запэўніў, што памянёны стары джэнтльмен абавязкова, не губляючы часу, адшукае Оліверу якое-небудзь цёплае месца. Дыялог лагічна стаў больш прыязным і шчырым. З яго Олівер даведаўся, што ягонага сябра завуць Джэк Доўкінз і што ён улюбёнец і пратэжэ памянёнага старога джэнтльмена.

Выгляд містэра Доўкінза наўрад ці выразна сведчыў пра тую даброту, якімі яго патрон нібыта мог забяспечыць ягоных знаёмцаў. Але хлопец меў такую нядбайную і раскіланую ма-

неру гаварыць, а да таго ж згадаў, што ў коле блізкіх сяброў ён больш вядомы пад мянушкай «Спрытны Махляр», — што Олівер вырашыў, што ён пустадомак, які не зважае на словы свайго дабрадзеянага апекуна. Кіруючыся гэтым уражаннем, Олівер патаемна вырашыў як мага хутчэй заслужыць ухвалу старога джэнтльмена, а што да Махляра, то калі нават выйдзе, што ён непяпраўны, у чым не выпадала сумнявацца, то ён унікне гонару далейшага з ім знаёмства.

Паколькі Джон Доўкінз не хацеў з’яўляцца ў Лондане да таго, як сцямнее, то яны дасягнулі заставы ў Айлінгтоне толькі блізу адзінаццатай гадзіны. Ад «Анэла» яны павярнулі на вуліцу Святога Джона, прайшлі маленькай вуліцай, якая заканчвалася каля тэатра Сэдлерз-Уэлз, потым пайшлі па Эксмаўт-стрыт і Копіс-роў, праз двор ля працоўні, перасеклі пляц, які калісьці насіў імя Хоклі-ін-зэ-хоўл, павярнулі ў Літл-Сафранхіл, потым у Грэйт-Сафранхіл, па якой Махляр кінуўся падбегам, змушаючы Олівера не адставаць.

Хоць увага Олівера была скіраваная на тое, каб не згубіць з поля зроку свайго правадніка, ён не мог устрымацца, каб не кінуць некалькі паспешлівых позіркаў па абодва бакі дарогі. Ён ніколі не бачыў больш бруднага і больш агіднага месца. Вуліца была вельмі вузкая і вельмі гразкая, а паветра поўнілася смуродам. Было шмат крамаў, але здавалася, што адзіны тавар тут — гэта дзеці, якія плоймамі корпаліся перад дзвярыма нават у гэты позні час; знутры таксама быў чуцен іхні голас. Адзінымі месцамі, якія быццам бы квітнелі сярод агульнага ўпадку, былі шынкі, а ў іх гарланілі страчаныя людзі — ірландскія падонкі. Пераходы і двары з дахамі, якія тут і там ляпіліся да галоўнай вуліцы, закрывалі маленькія кучкі дамоў. Тут п’яныя мужчыны і жанчыны літаральна валяліся ў гразі, а з некаторых дзвярных проймаў, крадучыся, выходзілі падазроныя амбалы, і выпраўляліся яны, відаць, на справы не вельмі дабрадзеяныя і бяскрыўдныя.

Олівер толькі быў падумаў, ці не лепш яму будзе ўцячы, як яны дайшлі да канца спуску. Яго праваднік, схапіўшы яго за руку, нагой адчыніў дзверы нейкага дома непалатэку ад Філд-лэйн і, зацягнуўшы яго ў калідор, зачыніў дзверы.

— Хто гэта?! — азваўся ў адказ на Махляроў свіст нечый голас знізу.

— Махлярства і фарт! — быў адказ.

Відавочна, гэта быў пароль або сігнал, што ўсё ў парадку, таму што на сцяне ў дальнім канцы калідора адбілася слабае святло свечкі, а з-за паламаных парэнчаў лесвічнага пралёту, які веў на кухню, вызірнуў мужчынскі твар.

— Дык вас двое, — сказаў мужчына, выцягваючы перад сабою руку са свечкаю і засланяючы вольнаю рукою вочы ад святла. — Хто гэты другі?

— Новы таварыш, — адказаў Джэк Доўкінз, выштурхоўваючы Олівера наперад.

— Адкуль ён?

— З Зеленагародка. Фэджын наверсе?

— Так, разбірае выціралкі. Хадзем наверх!

Свечку прынялі, і твар знік.

Олівер адной рукою намацваў сабе ў цемры дарогу, другую моцна сціснуў у сваёй ягоны таварыш. Ён з цяжкасцю прабіраўся па цёмнай старой лесвіцы, у той час як яго праваднік ішоў лёгка і пэўна, што сведчыла пра тое, што месца яму было добра знаёмае. Ён штурхнуў дзверы ў нейкі задні пакой і пацягнуў Олівера за сабой.

Сцены і столь пакоя былі зусім чорныя ад часу і броду. Перад камінам стаяў стол з хваёвых дошак, на сталі — свечка ў бутэльцы з-пад імбірнага піва, два або тры алавяныя кубкі, бохан хлеба і масла ў масленіцы, а таксама талерка. На патэльні, якая вісела над агнём на дроце, прымацаваным за паліцу, смажыліся сасіскі, а побач з відэльцам для смажанак у руцэ стаяў вельмі стары габрэй, выпетралы ад узросту, з калматымі рудымі пэйсамі і злосным, непрыемным тварам. Ён быў адзеты ў завэдзганы фланелевы халат з вялікім выразам. Здавалася, што ён дзяліў сваю ўвагу паміж патэльній і вешаком, на якім вісела вялікая колькасць шаўковых насовак. На падлозе ляжалі адзін каля аднаго некалькі нехайных матрацаў, зробленых са старых мяшкоў. Вакол стала сядзелі чатыры ці пяць хлопчыкаў. Ніхто з іх не быў старэйшы за Махляра. Яны з выглядам дзядзькаў ста-

лага веку курылі гліняныя люлькі і папівалі нешта моцнае. Калі Махляр шапнуў нешта на вуха габрэю, яны скучкаваліся вакол яго. Пачуўшы, павярнулі твары да Олівера і заўхмыляліся, гэтаксама як і габрэй са сваім відэльцам у руцэ.

— Гэта ён, Фэджын, — сказаў Джэк Доўкінз, — мой сябра Олівер Твіст.

Габрэй ухмыльнуўся і, нізка пакланіўшыся Оліверу, паціснуў яму руку і выразіў спадзяванне на тое, што будзе мець гонар пазнаёміцца больш блізка. Пасля гэтага падышлі джэнтльмены з глінянымі люлькамі і вельмі моцна ціснулі яго абедзве рукі, асабліва тую, у якой ён трымаў свой вузельчык. Адзін з маладых джэнтльменаў улягаў павесіць яго шапку, а другі паклапаціўся засунуць рукі ў кішэні Оліверу, каб той не меў клопату штосьці там вымаць адтуль перад сном, бо ён жа вельмі стаміўся. Выглядала на тое, што іх галантнасць праявілася б яшчэ больш, каб не габрэй, які стаў абходжваць дабрадзеіных маладых людзей па галовах і плячах.

— Мы вельмі радыя пазнаёміцца з табой, Олівер, вельмі, — сказаў габрэй. — Махляр, здымай сасіскі і падсунь да каміна бочку для Олівера. Ах, вось яно што, ты глядзіш на насоўкі, га, мой мілы? Што, шмат іх? Мы іх якраз пераглядалі перад тым, як памыць, вось і ўсё, Олівер, вось і ўсё. Ха-ха-ха!

Апошняя частка яго маналога выклікала воклічы ўхвалення ва ўсіх шматабяцальных вучняў вясёлага старога джэнтльмена. Пад гэтыя воклічы яны і распачалі вячэру.

Олівер з'еў сваю долю, і габрэй намяшаў яму джыну з цёплай вадой, сказаўшы, каб ён адразу ўсё выпіў, бо шклянка патрэбная іншаму джэнтльмену. Олівер зрабіў, як яму казалі. Адразу пасля гэтага ён адчуў, што яго паднялі і паклалі на адзін з мяшкоў, а потым ён заснуў моцным сном.

РАЗДЕЛ IX,

*які ўтрымлівае розныя звесткі пра прыемнага старога
джэнтльмена і яго шматбязцальных выхаванцаў*

Наступным ранкам, калі была ўжо даволі позняя часіна, Олівер абудзіўся ад здаровага, доўгага сну. У пакоі нікога не было, апроч старога габрэя, які варыў сабе на сняданак у рондалі каву ды насвістваў нешта сабе пад нос, памешваючы жалезнай лыжкай. Ён час ад часу спыняў свой занятак і прыслухоўваўся да самага малага пошуму ўнізе; задаволіўшы сваю цікаўнасць, ён працягваў мяшаць ды свістаць, як раней.

Хоць Олівер ужо не спаў, але ён яшчэ не прачнуўся як мае быць. Бывае такі дрымотны стан паміж сном і чуваннем, калі вы з напярэкрытымі вачыма, напалову ўсведамляючы ўсё, што адбываецца навокал, сніце за пяць хвілін больш, чым за пяць начэй са шчыльна заплюшчанымі вачыма і свядомасцю, моцна спавітай непрытымным сном. У такую часіну смяротнаму дастаткова толькі ведаць, чым заняты ягоны розум, каб займаць першаснае, цьмянае ўяўленне пра свае магутныя магчымасці, пра тое, як ён можа вызваліцца з-пад улады зямлі і адрынуць час і прастору, вольны ад повязяў, накінутых цялеснай абалонкай.

Олівер якраз і быў у такім стане. Ён бачыў габрэя напярэзаплюшчанымі вачыма, чуў нізкі гук свісту, пазнаваў стук лыжкі аб сценкі рондаля, і ў той самы час яго свядомасць напружана аднаўляла вобразы бадай што ўсіх, каго ён ведаў.

Калі кава была гатовая, габрэй зняў рондлік з трыногі над агменем; некалькі хвілін ён стаяў у нерашучасці, быццам не ведаючы, куды сябе падзець, потым павярнуўся, паглядзеў на Олівера і паклікаў яго. Той не адказаў; відавочна было, што ён спаў.

Задаволіўшы сваю цікаўнасць на гэты конт, габрэй зрабіў асцярожны крок да дзвярэй і замкнуў іх. Потым ён — як здалося Оліверу, з нейкай схованкі пад падлогай — выцягнуў маленькую шкатулачку і далікатна паставіў яе на стол. Ён адкрыў яе, і ягоныя вочы заблішчалі. Ён падцягнуў да стала старое крэсла

і сеў, узяў са шкатулкі цудоўны залаты гадзіннік, аздоблены бліскучымі дыямантамі.

— А каб вас, — сказаў габрэй, прыпадняўшы плечы з мязотнай ухмылкай, якая перакрывіла ўвесь твар. — Разумныя, разумныя, сабакі! Трымаліся да апошняга! Ніхто не сказаў старому святару, дзе былі! Не данеслі на старога Фэджына! Ды і навошта ім? Гэта б не развязала вузла, гэтаксама як не адтэрмінавала б канца, ні на хвіліну. Не, не, не! Што за хлопцы! Што за хлопцы!

Мармычучы сабе пад нос нешта накшталт гэтага, габрэй зноў памясціў гадзіннік у месца захавання. Потым з той самай шкатулкі былі выцягнутыя і агледжаныя з не меншай увагай і павагай яшчэ з шэсць ці сем гадзіннікаў, акрамя іх, пярспёнкі, бранзалеты, брошкі і іншыя упрыгожанні з такіх каштоўных матэрыялаў і такой цудоўнай работы, што Олівер нават аб адпаведных найменнях не меў ні найменшага ўяўлення.

Схаваўшы гэтыя цацкі, габрэй выняў іншую, такую маленькую, што яна змяшчалася на пучцы пальца. Напэўна, на ёй былі нейкія надпісы, таму што габрэй паклаў яе на стол і доўга ды пільна ўглядаўся, зацяніўшы рукой ад святла. Нарэшце ён схаваў яе, нібыта страціўшы надзею на поспех, і, адлегшы на спінку крэсла, прамармытаў: «Што гэта за цудоўная рэч — смяротная кара! Мёртвы ніколі не раскаецца. Мёртвы не раскажа раптам усім прыкрою гісторыю. Для такога занятку, як гэты, лепшай рэчы не прыдумаць! Пяцёх павесілі ў адзін шэраг, і нікога не засталася, каб завабіць у пастку ці ўцячы ў кусты!»

Калі габрэй вымаўляў гэтыя словы, яго чорныя бліскучыя вочы, што дагэтуль утаропленыя былі ў прастору перад сабой, спыніліся на твары Олівера; вочы хлопчыка з нямой цікаўнасцю фіксаваліся на габрэі, і, хаця пагляды іх сустрэліся толькі на адзін момант, гэтага было дастаткова, каб габрэй зразумеў, што за ім сачылі. Ён з ляскам зачыніў вечка шкатулкі, схапіў хлебны нож, які ляжаў на сталі, і ўскочыў, апанаваны шалам. Ён увесь дрыжаў. Олівер, нягледзячы на спалох, заўважыў, як дрыжыць у паветры лязо нажа.

— Што такое! — закрычаў габрэй. — Чаму ты сочыш за мной? Чаму не спіш? Кажы! Хутка, калі хочаш жыць!

— Я не мог болей спаць, сэр, — адказаў няпэўна Олівер. — Мне вельмі шкада, калі я вам перашкодзіў.

— Ты не спаў ужо гадзіну? — дапытваўся габрэй, злосна глядзячы на хлопчыка.

— Не, зусім не, — адказваў Олівер.

— Упэўнены? — крыкнуў габрэй, глядзячы яшчэ больш злосна, чым раней, і прыняўшы пагрозлівую паставу.

— Клянуся, сэр, не, — прамовіў сур'ёзна Олівер. — Насамрэч не, сэр.

— Ну хопіць, хопіць, мілок, — сказаў габрэй, раптам вярнуўшыся да сваёй старой манеры. Паіграўшыся з нажом, ён паклаў яго на стол, быццам хацеў паказаць, што схапіў яго дзеля забавы.

— Я ведаю, так яно насамрэч і ёсць, мілок. Хацеў толькі напужаць цябе. А ты малайчына. Га, ты хлопец — во!

Габрэй, хіхікаючы, пацёр рукі, але потым з непакоем паглядзеў на шкатулку.

— Ну, міленькі мой, ці бачыў ты якія з гэтых цацачак, — прамовіў ён пасля невялікай паўзы, кладучы руку на шкатулку.

— Так, сэр, — адказаў Олівер.

— Але, — габрэй збялеў у твары. — Гэта... гэта мае рэчы, Олівер. Мая малая спадчына. Усё, з чаго я мушу жыць, у мае старыя гады. Людзі называюць мяне скнарам, мой мілок, толькі скнарам — вось і ўсё.

Олівер падумаў, што стары джэнтльмен, напэўна, зацяты скнара, калі ён, маючы столькі гадзіннікаў, жыве ў такой галечы, але потым яму прыйшло на розум, што фундаванне Махляра і астатніх хлопчыкаў, напэўна, каштавала яму шмат грошай, і Олівер паважліва паглядзеў на старога джэнтльмена і спытаў, ці можна яму ўстаць.

— Вядома, вядома, мой мілок, — адказаў стары джэнтльмен. — Уставай. Там у кутку, ля дзвярэй, стаіць збан з вадой. Прынясі яго сюды, і я табе, мой мілы, дам місу памыцца.

Олівер устаў, прайшоў пакоем з кута ў кут і затрымаўся на момант, каб падняць збан. Калі ён адварнуўся, каб ісці назад, шкатулкі ўжо не было.

Ён толькі-толькі памыўся і на загад габрэя выліў місу за акно, як вярнуўся Махляр у суправаджэнні вельмі жвавага маладога сябра, якога Олівер бачыў з цыгарэтаў учора ўвечары і які цяпер быў названы Оліверу афіцыйна як Чарлі Бэйц. Учацвярох яны селі снедаць; на сняданак была вяндліна, кава і гарачыя булчкі. Вяндліну і каву ў капелюшы прынёс Махляр.

— Добра, — сказаў габрэй, хітравата паглядзеўшы на Олівера і звяртаючыся да Махляра, — я спадзяюся, што вы гэтым ранкам папрацавалі, мае вы мілыя?

— Цяжка, — адказаў Махляр.

— Як валы, — дадаў Чарлі Бэйц.

— Малайцы, малайцы, — сказаў габрэй. — Што маеце, Махляр?

— Пару гаманцоў, — адказаў малады джэнтльмен.

— З пракладкай? — настойліва ўдакладніў габрэй.

— Як мае быць, — адказаў Махляр, вымаючы два гаманцы — адзін зялёны, другі чырвоны.

— Не такія цяжкія, як павінна быць, — сказаў габрэй, уважліва прагледзеўшы гаманцы, — але вельмі файныя і добра вырабленыя. Няслабы майстар, га, Олівер?

— Вельмі добры, сапраўды, сэр, — сказаў Олівер. На гэта містэр Чарльз Бэйц аглушальна зарагатаў, чым выклікаў вялікае здзіўленне Олівера, які ні ў чым, што адбылося, не бачыў аніякае прычыны для смеху.

— А што ў цябе? — звярнуўся Фэджын да Чарлі Бэйца.

— Выціралкі, — адказаў Мастэр* Бэйц і адразу выняў чатыры кішэнныя насоўкі.

— Добра, — прамовіў габрэй, з найвялікшай увагай аглядаючы іх, — яны вельмі здатныя, вельмі. Але ж ты іх не памеціў як мае быць, трэба будзе спароць голкай гэтыя меты. Мы навучым Олівера, як гэта рабіць. Га, Олівер? Ха-ха-ха!

— Калі ласка, навучыце, сэр, — сказаў Олівер.

— Ты хочаш рабіць насоўкі так лёгка, як Чарлі Бэйц, га, мой мілок? — сказаў габрэй.

---

* Мастэр — зварот да аўтарытэтнага чалавека з больш высокім, чым у таго, хто звяртаецца, статусам.

— Сапраўды, вельмі хачу, каб вы мяне навучылі, сэр, — адказаў Олівер.

Мастэр Бэйц знайшоў у гэтым адказе нешта такое смешнае, што зноў зарагатаў. І гэты рогат ледзь не стаў прычынай яго заўчаснае смерці, таму што кава, якую ён піў, трапіла яму ў дыхальнае горла.

— Надта ж ён зялёны, — сказаў, ачомаўшыся, Чарлі і тым самым як бы прабачыў сваю нявыхаванасць.

Махляр нічога не сказаў, толькі раскудлаціў Оліверу рукой валасы так, што яны закрэлі яму вочы, і паабяцаў, што той яшчэ паразумнее, пасля чаго стары джэнтльмен, які заўважыў, што Олівер пачынае чырванець, памяняў тэму размовы і спытаў, ці вялікі натоўп быў на экзекуцыі сёння ранкам. Гэта здзівіла хлопчыка яшчэ больш, таму што з адказаў абодвух можна было зразумець, што яны разам былі там, і Оліверу, зразумела, было няўцям, як гэта можна пры тым пры ўсім знайсці час і так шмат вырабіць.

Калі сняданак знік са стала, вясёлы стары джэнтльмен і абодва хлопчыкі распачалі вельмі дзіўную і незвычайную гульню, якая праходзіла наступным чынам: вясёлы стары джэнтльмен, паклаўшы ў адну кішэню сваіх штаноў табакерку, а ў другую — нататнік, гадзіннік — у кішэню камізэлькі (прычым ланцужок ад яго абвіваў шыю), прыкалоўшы да кашулі шпільку з фальшывым дыямантам і паклаўшы ў кішэню акулярніцу і насоўку, трушком хадзіў з палачкай туды-сюды па пакоі, капіруючы манеру старых джэнтльменаў, якія прагульваюцца вуліцамі ў любы час дня. Калі-нікалі ён спыняўся то ля агменя, то ля дзвярэй, падаючы выгляд, нібыта ён з усяе сілы разглядае вітрыны. У гэты час ён абавязкова азіраўся, баючыся злодзеяў, і па чарзе шлёпаў па ўсіх сваіх кішэнях, каб упэўніцца, што нічога не згубіў. І ўсё гэта так натуральна і камічна, што Олівер рагатаў, аж пакуль слёзы не пакаціліся па твары. Увесь гэты час хлопчыкі не адставалі ад яго, а калі ён азіраўся, то тыя гэтак спрытна знікалі з поля зроку, што нельга было ўсачыць. Нарэшце Махляр наступіў яму на нагу, а можа, і выпадкова за яго зачапіўся, а Чарлі Бэйц наскочыў на яго ззаду, і за гэты адзін момант яны паспелі зняць з яго та-

бакерку, нататнік, гадзіннік, ланцужок, шпільку, насоўку, нават акулярніцу. Калі стары джэнтльмен адчуваў, у якой кішэні рука, то ён крычаў, у якой, і гульня пачыналася спачатку.

Калі гульня была паўтораная ўжо шмат разоў, да маладых джэнтльменаў наведаліся дзве маладыя лэдзі, адну звалі Бэт, а другую Нэнсі. У іх былі густыя валасы, закручаныя не вельмі акуратна ззаду; панчохі і чаравікі былі ў абедзвюх даволі неахайныя. Можна, яны і не надта былі прыгожыя, але колер твару быў што трэба, і выглядалі яны здаровымі і жыццярадаснымі. Яны паводзілі сябе вельмі разняволена і прыстойна, і Олівер вырашыў, што гэта вельмі мілыя дзяўчаты. Якімі, бясспрэчна, яны і былі.

Гэтыя наведвальніцы засталіся надоўга. Прынеслі віскі, таму што адна з маладых лэдзі паскардзілася, што ў яе ўнутры ўсё застыла, і пасля гэтага пачалася вельмі бойкая і павучальная гамонка. Нарэшце Чарлі Бэйц заявіў, што пара каваць капыты. Гэта, як здалося Оліверу, па-французску значыць ісці, у сэнсе выйсці, таму што адразу пасля гэтага Махляр, Чарлі і дзве маладыя лэдзі пайшлі ўсе разам: зычлівы стары габрэй прыхільна забяспечыў іх грашыма на выдаткі.

— Вось, мой мілок, — сказаў Фэджын. — Ці не файнае гэта живоцце? Яны пайшлі на цэлы дзень.

— Яны зрабілі сваю работу, так, сэр? — запытаўся Олівер.

— Так, — сказаў габрэй. — Вось толькі хіба што падчас шпацыру ім яшчэ што-небудзь патрапіць, і яны не адмовяцца, можаш быць пэўным. — Бяры з іх прыклад, мілок, бяры з іх прыклад, — сказаў габрэй, стукаючы шуфлікам для вуголля па агмені, каб надаць сваім словам больш вагі. — Рабі ўсё, што яны табе загадаюць, і кіруйся ва ўсім іх парадамі, асабліва Махляровымі. Ён стане вялікім чалавекам. І з цябе таксама зробіць вялікага чалавека, калі ты будзеш браць з яго прыклад. Ці выглядае з маёй кішэні насоўка, мілок? — спытаўся габрэй раптам.

— Так, сэр, — сказаў Олівер.

— Паглядзім, ці зможаш ты выцягнуць яе так, каб я гэтага не адчуў. Так, як у гульні сёння ранкам.

Олівер адной рукой прытрымаў дно кішэні, а другой лёгкім рухам выкруціў насоўку з кішэні.

— Ужо выцягнуў? — крыкнуў габрэй.

— Вось яна, сэр, — сказаў Олівер, паказваючы насоўку.

— Ты разумны хлопчык, мой мілок, — сказаў гуллівы стары джэнтльмен, ухвальна гладзячы Олівера па галаве. — Ніколі не бачыў больш спрытнага хлопца. Вось табе шылінг. Калі ты будзеш так рабіць і надалей, то будзеш найвялікшым чалавекам нашага часу. А цяпер хадзем, я пакажу табе, як спорваць з насоўкі меты.

Олівер, падумаўшы, што габрэй, настолькі старэйшы за яго, павінен разбірацца ў гэтым лепш, паслухмяна пайшоў следам да стала і хутка зусім паглыбіўся ў сваю новую навуку.

РАЗДЗЕЛ X

Олівер бліжэй знаёміцца з характарам сваіх новых таварышаў і за вялікі кошт набывае досвед. Кароткі, але вельмі важны этап у яго жыцці

Олівер не выходзіў з пакоя шмат дзён, спорваючы меты з насовак (якіх шмат прыносілі дахаты) і час ад часу беручы ўдзел у апісаных ужо гульнях, якія абодва хлопчыкі і габрэй рэгулярна ладзілі штранку. Нарэшце Олівер стаў сумаваць па свежым паветры і шмат разоў упрошваў старога джэнтльмена дазволіць яму выйсці на працу са сваімі двума таварышамі.

Оліверу карцела пачаць працу яшчэ і таму, што ён спазнаў суворы, маральны характар старога джэнтльмена. Калі Махляр або Чарлі Бэйц прыходзілі ўвечары дадому з пустымі рукамі, то ён пераканаўча ды горача распавядаў ім пра нікчэмнасць марнатраўнага і ляютнага жыцця і пераконваў іх у неабходнасці жыць дзейсна, пасля чаго адпраўляў спаць без вячэры. Адночы ён нават спусціў абодвух з лесвіцы, але тут ён, напэўна, хапіў у сваім навучанні і дабрачыннасці цераз край.

Нарэшце неяк уранні Олівер атрымаў дазвол, якога так жарсна прагнуў. Ужо дні з два ці тры не было ніводнай насоўкі, каб

апрацаваць яе, і абеды былі ўбогімі. Мабыць, з гэтай прычыны стары джэнтльмен даў дазвол. Так ці не, але ён сказаў Оліверу, што таму можна ісці, і памясціў яго пад супольную апеку Чарлі Бэйца і яго сябра Махляра.

Хлопцы ўтрох рушылі ў дарогу. Махляр ішоў, як звычайна, у кашулі з закасанымі рукавамі і ў заламаным набок капелюшы, Мастэр Бэйц крочыў, засунуўшы рукі ў кішэні; паміж імі Олівер — у роздуме, куды яны ідуць і найперш, якому рамяству яго будуць вучыць.

Яны ішлі так марудна і з такой лянтай, што Олівер хутка пачаў думаць, ці не збіраюцца яго кампаньёны падмануць старога джэнтльмена і зусім не пайсці на працу. У Махляра, да таго ж, была кепская звычайка сцягваць у меншых хлопчыкаў кепкі і закідваць іх у двары, а Чарлі Бэйц меў, як высветлілася, вельмі няўхвальнае разуменне права прыватнай уласнасці: ён краў з латкоў, якія стаялі ўздоўж тратуара, яблыкі ды цыбулю і рассоўваў іх па кішэнях, якія аказваліся такімі ўмяшчальнымі, што, здавалася, былі пад яго касцюмам у любым месцы. Гэтыя рэчы выглядалі так дрэнна, што Олівер быў ужо гатовы як мага тактоўней абвясціць пра тое, што ён пойдзе адзін назад. Але раптам яго думкі скіраваліся ў зусім іншы бок, прычынай чаго сталася загадкавая перамена ў паводзінах Махляра.

Хлопцы якраз выйшлі з вельмі вузкага двара недалёка ад плошчы ў Керкэнуэле, які яшчэ цяпер немаведама з-за якой блытаніны ў тэрмінах называецца «лужок», і Махляр знянацку спыніўся ды, прыклаўшы палец да вуснаў, з найвялікшай асцяронасцю пацягнуў сваіх таварышаў назад.

— Што здарылася? — запытаў Олівер.

— Ціха! — адказаў Махляр. — Бачыш таго старога фацэта ля кніжнага прылаўка?

— Старога джэнтльмена праз дарогу? — перапытаў Олівер. — Так, я бачу яго.

— Гэта тое, што трэба, — сказаў Махляр.

— Першы гатунак, — адзначыў Мастэр Чарлі Бэйц.

Олівер з найвялікшым сподзівам глядзеў то на аднаго, то на другога, але яму не прыйшлося рабіць ніякіх заўваг, таму што

абодва хлопчыкі, крадучыся, перабеглі вуліцу і непрыкметна падышлі да старога джэнтльмена, які прыцягнуў іх увагу. Олівер зрабіў некалькі крокаў і, не ведаючы, ісці яму следам ці вярнуцца, стаяў ды глядзеў на ўсё з бязмежным здзіўленнем.

Стары джэнтльмен выглядаў вельмі рэспектабельнай асобай з напудранай галавой і залатымі акулерамі. Абрануты ён быў у бутэлькавага колеру фрак з чорным аксамітавым каўняром і светлыя штаны; пад пахай ён трымаў адмысловы бамбукавы кіёчак. Джэнтльмен узяў з развалу кніжку і так вось і стаяў, паглыблены ў чытанне, як быццам знаходзіўся ў фатэлі ва ўласным кабінцеце. Зусім можа быць, што ён насамрэч так сябе адчуваў, таму што бачна было: ён настолькі засяродзіўся, што не бачыў ні прылаўка, ні вуліцы, ні хлопчыкаў, — карацей, нічога, акрамя кніжкі, якую ён чытаў грунтоўна, перагортваючы старонку толькі пасля таго, як прабягаў яе вачыма да самага нізу, і пачынаючы наступную з самага верху. І так зноў і зноў, — з найвялікшай цікаўнасцю і прагай.

Якімі ж былі жах і перапалох Олівера, калі ён, спыніўшыся за некалькі крокаў і глядзячы на дзею шырока раскрытымі вачыма, убачыў, як Махляр засунуў руку ў кішэню старога джэнтльмена і выцягнуў адтуль насоўку! А потым перадаў яе Чарлі Бэйцу, і абодва хлопцы на поўнай хуткасці памчаліся па вуліцы і збочылі за вугал!

За адно імгненне хлопчыку стала зразумелай уся тайна насовак, і гадзіннікаў, і дыямантаў, і габрэя. З хвіліну ён стаяў нерухома, і ад жаху кроў так напірала ўнутры ўсіх яго сасудаў, што яму здавалася, быццам ён гарыць. Потым, збянтэжаны і перапалоханы, ён кінуўся прэч і, не ведаючы, што рабіць, прыпусціў на ўсю моц.

Усё гэта адбылося за якую хвілю. У той самы момант, калі Олівер кінуўся бегчы, стары джэнтльмен апусціў руку ў кішэню і, не знайшоўшы насоўку, рэзка павярнуўся. Ubачыўшы ўцекача, ён, натуральна, падумаў, што той якраз і ёсць злачынцам і, крыкнуўшы: «Лаві злодзея!», кінуўся за ім услед на усёй хуткасці і з кніжкай у руках.

Але стары джэнтльмен быў не адзіным, хто ўсчаў лямант. Махляр і Мастэр Бэйц, не жадаючы сваім забегам па вуліцы звяр-

таць на сябе ўвагу, схаваліся ў самую першую падваротню за ву-
глом. Пачуўшы крык і ўбачыўшы, што Олівер уцякае, яны адра-
зу ўцямілі, які паварот набывае справа, хуценька выскачылі з
падваротні і, гарлючы «Трымай злодзея!», як добрыя грама-
дзяне, узялі ўдзел у пагоні.

Хоць Олівер і быў выхаваны філосафамі, але ён тэрэтычна
не спазнаў выдатнай аксіёмы, што самазахаванне — гэта
першы закон прыроды. Калі б ён яе ведаў, то, можа быць,
быў бы падрыхтаваны да гэтага. Але ён не быў падрыхтаваны,
напалохаўся яшчэ больш і памчаўся, як вецер, а за ім стары
джэнтльмен і абодва падлеткі.

«Трымай злодзея! Трымай злодзея!» Гэтыя словы гучаць
магічна. Прадавец пакідае свой прылавак, возчык свой воз,
мяснік сваю лаўку, пекар свой латок, малочнік свой бідон,
рассылны свае пакункі, школьнік свае шарыкі, дарожны май-
стар сваю кірку, дзіця свой валан. І вось яны імчацца хто як мо-
жа, пярэкулем, галава-ногі, штурхаюцца, гарлююць, збіваюць
сустрэчных, калі заварочваюць за вугал, даюць перапалоху са-
бакам і здзіўляюць курэй, а вуліцы, скверы і двары адбіваюць
рэхам увесь гэты галас.

«Трымай злодзея! Трымай злодзея!» Крык падхопліваец-
ца сотняй галасоў, а натоўп павялічваецца на кожным рагу.
Імчыцца пагоня, шлёпаючы па гразі, тупаючы па тратуарах;
прачыняюцца вокны, з дамоў выбягаюць людзі, наперад імчыць
гурт, глядачы пакідаюць Панча ў кульмінацыі яго прыгодаў, да-
лучаюцца да бегу, падхопліваюць крык і з новай энергіяй гар-
лююць: «Трымай злодзея! Трымай злодзея!»

«Трымай злодзея! Трымай злодзея!» Жарсць паляваць на
каго-небудзь глыбока прыхаваная ў людскіх грудзях. Няшчас-
нае, змучанае дзіця, што задышліва хапае паветра, са страхам
у вачах, глядзіць так, нібыта канае, і вялікія кроплі поту збяга-
юць уніз па твары, хлапчаныя высільвае кожны свой нерв, каб
уцячы ад пагоні, а пераследнікі вісяць на пятах і штохвіліны ўсё
бліжэй, і вось яны з радасцю бачаць, што сілы пакідаюць бегля-
ка, і яшчэ гучней гікаюць і равуць: «Трымай злодзея!» Гэй, дзе-
ля Бога, трымай яго, хоць бы ты і спачуваў ахвяры!

Нарэшце ёсць. Спрытна ён яго. Малы злодзеі ляжыць на тратуары, а натоўп з цікаўнасцю акружае яго, і кожны з тых, хто толькі што прыйшоў, працярэблівае сабе дарогу, каб хоць разок паглядзець.

— Адыдзіце ўбок! — Дайце яму дыхнуць! — Лухта! Ён гэтага не заслугоўвае! — Дзе той джэнтльмен? — Вось ён, падыходзіць па вуліцы. — Дайце месца джэнтльмену. Гэта той самы хлопчык, сэр? — Так.

Олівер ляжаў, пакрыты граззюй і пылам. З яго рота цякла кроў. Ён дзіка азіраўся на плойму твараў, якія атачалі яго. Тут самыя імклівыя пераследнікі паслужліва падвялі і праштурхалі ў круг старога джэнтльмена.

— Так, — сказаў ён, — баюся, што гэта той самы хлопчык.

— Баіцца! — прамармыталі ў натоўпе. — Добры дзядзька.

— Бедны хлапчына! — сказаў стары джэнтльмен. — Ён параніўся.

— Гэта я зрабіў, сэр, — сказаў, робячы крок уперад, малады бамбіза. — Вось, разбіў кулак аб яго зубы. Гэта я затрымаў яго, сэр.

Бамбіза з ухмылкай даткнуўся да капелюша ў чаканні атрымаць што-небудзь за працу, але стары джэнтльмен паглядзеў на яго з непрыязнасцю, спалохана азірнуўся навокал, як быццам ён сам збіраўся кінуцца наўцёк. Цалкам магчыма, што ён паспрабаваў бы гэта зрабіць, і пачалася б другая пагоня, калі б у гэты момант не падышоў паліцыянт (яны ў такіх сітуацыях заўсёды з'яўляюцца апошнімі) і не прабраўся ў цэнтр натоўпу, каб схапіць Олівера за каўнер.

— Давай, уставай! — груба сказаў ён.

— Гэта не я, сэр, насамрэч не. Напраўдзе, гэта два іншыя хлопчыкі, — сказаў Олівер, распачна сціскаючы рукі і азіраючыся навокал. — Яны дзесьці тут.

— О не, іх тут няма, — адказаў палісмен. Ён хацеў, каб гэта прагучала іранічна, але гэта і насамрэч было так, бо Махляр і Чарлі Бэйц уцяклі праз першы прыдатны двор. — Ну, уставай!

— Не крыўдзіце яго! — спачувальна сказаў стары джэнтльмен.

— О не, я яго не пакрыўджу, — адказаў палісмен і ледзь не садраў з Олівера куртку, каб даказаць сказанае. — Пайшлі, ве-

даю я цябе. Твой нумар не пройдзе. Ты станеш на ногі ці не, шатан ты малады?

Олівер, які ледзьве мог трымацца на нагах, паспрабаваў устаць, і адразу яго павалаклі за каўнер па вуліцы. Джэнтльмен пакрочыў за палісменам. Тыя, хто мог паспець, забеглі наперад і раз-пораз аглядаліся на Олівера. Хлопчыкі пераможна крычалі, а гурт працягваў свой шлях.

РАЗДЗЕЛ XI

*апавядае пра містэра Фэнга, паліцэйскага суддзю,
і злёгка крытыкуе яго манеру адпраўляць правасуддзе*

Злачынства здарылася ў межах сумнавядомага паліцэйскага ўчастка сталіцы, зусім блізка ад паліцэйскага офіса. Натопі меў шчасце суправаджаць Олівера яшчэ па двух ці трох вулках уніз па раёне, які называецца Матэн-хіл*. Потым яго пад нізкай аркай правялі ў задні брудны двор гэтай усеагульнай прылады раздачы справядлівасці — у двор паліцэйскага суда. Гэта быў маленькі брукаваны дворык. Тут іх сустрэў мажны мужчына з куццiстымі бакенбардамі і звязкай ключоў у руцэ.

— Ну, што там здарылася? — пацікавіўся джэнтльмен з ключамі.

— Вось, малады паляўнічы на насоўкі, — адказаў мужчына, які вёў Олівера.

— Вы пацярпелы бок? — пацікавіўся джэнтльмен з ключамі.

— Так, — адказаў стары джэнтльмен, — але я няпэўны, ці сапраўды гэты хлопчык скраў маю насоўку. Я... я не хацеў бы прыспешваць падзеі.

— Цяпер трэба ісці да судзі, сэр. Яго міласць вызваляцца праз якую хвіліну. Хадзем, вісельнік ты гэткі.

Гэта было запрашэнне для Олівера ўвайсці праз дзверы, якія мужчына адмыкаў, прамаўляючы апошняю фразу, у малень-

* літаральна: Бараноў пагорак (Я. Б.).

кую мураваную камеру. Тут яго абшукалі і, не знайшоўшы нічога, замкнулі.

Камера сваім выглядам нагадвала склеп, толькі здавалася яшчэ больш цёмнай. Яна была страшэнна брудная, таму што справа была ў панядзелак раніцай, а з суботняга вечара тут сядзелі шасцёра п'янтосаў, якіх нядаўна замкнулі дзесьці ў іншым месцы. Але гэта дробязі. У нашыя месцы папярэдняга зняволення кожны дзень трапляюць мужчыны і жанчыны па самых нязначных абвінавачаннях, якія і абвінавачаннямі смех назваць; сядзяць яны ў зінданах, у параўнанні з якімі камеры ў Ньюгейце, населеныя найбольш агіднымі злачынцамі, што былі ўжо пад судом і чакаюць выканання прысуду, некаторыя нават смяротнага, выглядаюць як палацы. І няхай той, хто ў гэтым сумняваецца, параўнае іх сам.

Калі ключ скрыгатнуў у замку, стары джэнтльмен выглядаў амаль гэтаксама блага, як Олівер. Уздыхнуўшы, ён засяродзіў увагу на кніжцы, якая была нявіннай сведкай усяго гэтага пярэпалаху.

— Ёсць у твары хлопчыка нешта, — прамовіў ён сам сабе, адыходзячы ад дзвярэй і паляпваючы кніжкай сябе па барадзе, — нешта, што выклікае сімпатыю і цікавасць. Можа, ён невінаваты? Яго выгляд... Так, дарэчы! — ускрыкнуў стары джэнтльмен, раптам спыніўшыся і ўтаропіўшыся ў неба. — Прамілы Божа, дзе я мог бачыць раней такі пагляд?

Паразважаўшы колькі хвіляў, стары джэнтльмен гэтаксама засяроджана ўвайшоў у чакальню перад пакоем судзі і там, прыткнуўшыся ў кутку, паклікаў перад сваё ўнутранае вока цэлы амфітэатр твараў, зацененых пыльнай заслонай забыцця ўжо шмат гадоў.

— Не, — прамовіў нарэшце стары джэнтльмен. — Пэўна, мне здалося.

Ён агледзеў іх яшчэ раз. Паклікаўшы, нялёгка было зноў апусціць перад імі заслону, якая так доўга іх хавала. Тут былі твары сяброў і ворагаў; многіх людзей, якія цяпер назольна выглядалі з натоўпу, ён амаль не ведаў. Тут былі твары маладых, квітнеючых дзяўчат, якія цяпер — старыя кабеты. Былі твары,

якія змяніла і пагасіла магіла, але розум, насуперак ёй, усё яшчэ апранаў іх у колішнюю свежасць і прыгажосць, аднаўляючы бляск вачэй, шчырасць усмешкі, ззянне душы, якія праз маску тла нашэптвалі пра хараство па-за магілай, якое было страчана толькі для таго, каб быць паднятым на неба, было ўзята з зямлі, каб стала магчымым паслаць яго назад як прамень святла, лагодна і мякка асвятліць шлях на Нябёсы.

Але стары джэнтльмен не мог згадаць ніводнага аблічча, у якім можна было б знайсці рысы твару Олівера. Глыбока ўздыхнуўшы, ён развітаўся з успамінамі, якія абудзіў у сабе; на сваё шчасце, быў ён усяго толькі рассяяным старым джэнтльменам, таму схаваў іх зноў у пажоўклыя старонкі кніжкі.

З заглыбленасці ў чытанне ён вярнуўся да рэчаіснасці, калі дзядзька з ключамі крануў яго за плячо і прапанаваў ісці следам за ім у офіс. Стары джэнтльмен паспешліва загарнуў кніжку і неўзабаве ўжо стаяў перад велічнай, унушальнай постаццю містэра Фэнга.

Офіс судзі знаходзіўся ў наступным пакоі. Сцены ў ім былі аздобленыя панэлямі. Містэр Фэнг сядзеў за канторкай у далнім канцы пакоя. З аднаго боку дзвярэй было нешта накшталт драўлянай загародкі, куды ўжо загналі беднага малога Олівера. Ад жахлівасці становішча ён увесь дрыжаў.

Містэр Фэнг быў вельмі худы, стрункі мужчына сярэдняга росту; галава ягоная зверху была з плехам, а рэшта валасоў расла ззаду і па баках галавы. Ягоны твар быў пануры і надта чырвоны. Калі б містэр Фэнг насамрэч не прызвычаіўся піць звыш усялякай меры, дык ён мог бы падаць у суд іск на свой жа твар за паклёп і адсудзіць ладныя грошы.

Стары джэнтльмен з павагай кінуў, наблізіўся да судзейскага пульта і, спалучыўшы дзею і слова, вымавіў:

— Вось маё прозвішча і адрас, сэр.

Потым ён адступіў на крок ці два, яшчэ раз ветліва нахіліў галаву і стаў чакаць пытанняў.

Так здарылася, што якраз у гэты час містэр Фэнг праглядаў перадавіцу ў ранішняй газеце, якая звяртала ўвагу на адно з яго нядаўніх рашэнняў і ў трыста пяцідзесяты раз раіла міністру

ўнутраных спраў звярнуць на яго надзвычайную і асаблівую ўвагу. Суддзя быў не ў гуморы і злосна зірнуў на наведвальніка.

— Хто вы такі? — спытаў містэр Фэнг.

Стары джэнтльмен з некаторым здзіўленнем паказаў на візітоўку.

— Палісмен! — сказаў містэр Фэнг, з пагардай адкідваючы ўбок газету разам з візітоўкай. — Што гэта за чалавек такі тут?

— Мяне завуць, сэр, — азваўся стары джэнтльмен, прычым прамаўляў ён менавіта як джэнтльмен, — мяне завуць Браўнлоў. Дазвольце мне даведацца імя суддзі, які пад аховай сваёй пасады беспадстаўна, без дай прычыны абражае шаноўную асобу.

Сказаўшы гэта, містэр Браўнлоў агледзеў офіс, нібыта ён шукаў некага, хто даў бы яму патрэбную інфармацыю.

— Палісмен! — выгукнуў містэр Фэнг, кінуўшы ўбок аркуш паперы. — У чым абвінавачваецца гэты тып?

— Ён зусім не абвінавачваецца, ваша міласць, — адказаў палісмен. — Ён тут па справе хлопчыка.

Яго міласць выдатна гэта ведаў, але не мог абмінуць такой добрай і бяспечнай адтуліны, каб выпусціць раздражненне.

— Што, сапраўды? — спытаў містэр Фэнг, пагардліва мераючы містэра Браўнлоў позіркам з галавы да пят. — Прывядзіце яго да прысягі!

— Перад тым, як быць прыведзеным да прысягі, прашу даць мне магчымасць сказаць толькі адно слова, — прамовіў містэр Браўнлоў, — а менавіта: я хачу сказаць, што насамрэч ніколі не паверыў бы, каб не ўпэўніўся на ўласным досведзе...

— Заткніцеся, сэр! — звысоку загадаў містэр Фэнг.

— І не падумаю, сэр, — быў адказ старога джэнтльмена.

— Ану, закрыйце рот ураз, або я загадаю выкінуць вас з памяшкання! — прыкрыкнуў містэр Фэнг. — Вы нахабны чалавек! Як вы можаце прырэчыць суддзі!

— Што? — усклікнуў, чырванеючы, стары джэнтльмен.

— Прывядзіце гэтую асобу да прысягі! — загадаў містэр Фэнг клерку. — Каб я больш не чуў ні слова. Выконвайце.

Раздражненне захліснула містэра Браўнлоў, аднак ён, відаць, падумаў, што можа нашкодзіць хлопчыку, калі дасць во-

лю сваім пачуццям, авалодаў сабой і згадзіўся, каб яго адразу прывялі да прысягі.

— Ну, цяпер можна казаць і пра хлопчыка. Якое там супраць яго высунутае абвінавачанне? Што вы маеце сказаць, сэр?

— Я стаяў ля кніжнага шапіка, — пачаў містэр Браўнлоў.

— Патрымайце язык за зубамі, сэр! — сказаў містэр Фэнг. — Палісмен! Дзе палісмен! Давайце, прывядзіце да прысягі палісмена. Ну, палісмен, дык што там было?

Палісмен з належнай ціхмянасцю паведаміў, як ён затрымаў абвінавачанага, як абшукаў яго і нічога пры ім не знайшоў; распавёў пра акалічнасці.

— Ці ёсць сведкі? — пацікавіўся містэр Фэнг.

— Ніводнага, ваша міласць, — адказаў палісмен.

Містэр Фэнг пасядзеў колькі хвілін моўчкі, потым павярнуўся да пацярпелага і, наліваючыся агрэсіяй, прамовіў:

— Дык вы скажаце, у чым вы абвінавачваеце хлопчыка, вы, тыпус, ці не? Вас прывялі да прысягі. Цяпер вы стаіце тут і адмаўляецеся сведчыць. Я пакараю вас за непавагу да суда, вось пабачыце, клянуся...

Кім ці чым ён клянецца, так і засталася невядомым, бо якраз у належны момант клерк і наглядчык вязніцы гучна чыхнулі, а першы яшчэ і выпусціў з рук цяжкую кнігу. Тым самым яны перашкодзілі таму, каб слова было пачутым, — выпадкова перашкодзілі, зразумелая справа.

Містэр Браўнлоў неяк агораў, хоць яго шматкроць перапынялі новымі абразамі, распавесці сваю гісторыю. Ён раскажаў, што пад уражаннем здарэння бег за хлопчыкам таму, што той ад яго ўцякаў, і выказваў спадзяванне на тое, што судзя, абвінаваціўшы яго не ў злодзействе, а ў супольніцтве са злодзеямі, абызецца з ім настолькі мякка, як гэта дазваляе закон.

— Ён ужо атрымаў пакаранне, — сказаў на заканчэнне стары джэнтльмен. — І я баюся, — дадаў ён з вялікай экспрэсіяй, гледзячы ў бок канторкі, — я напраўдзе баюся, што хлопчык вельмі хворы.

— А як жа! Справа зразумелая, — сказаў з ухмылкай містэр Фэнг. — Не, маленькі ты бадзяга, ніводзін з тваіх трукаў тут не спрацуе. Як цябе завуць?

Олівер паспрабаваў адказаць, але язык адмовіўся падпарадкоўвацца яму. Ён збялеў, і ўсё паплыло перад яго вачыма.

— Як цябе завуць, скончаны нягоднік? — дапытваўся містэр Фэнг. — Палісмен, як яго завуць?

Гэты запыт быў скіраваны да каржакаватага шаноўнага веку дзядзькі ў паласатай камізэльцы, які стаяў ля канторкі. Той нахіліўся да Олівера і паўтарыў пытанне, але бачачы, што той не можа зразумець, чаго ад яго хочуць, і ведаючы, што калі хлопчык не адкажа, дык гэта яшчэ больш раз'ятрыць суддзю, дадасць строгасці прысуду, ён рызыкнуў адказаць сам.

— Ён кажа, што яго завуць Том Уайт, ваша міласць, — адказаў міласэрны лавец злодзеяў.

— Ён што, не хоча гаварыць? — спытаў містэр Фэнг. — Добра, добра. Адкуль ён?

— Жыве там, дзе надасца, ваша міласць, — адказаў палісмен, зноў імітуючы, што ён перадае адказ Олівера.

— У яго ёсць бацькі? — запытаўся містэр Фэнг.

— Ён кажа, што памерлі, калі ён быў яшчэ дзіцём, сэр, — азваўся палісмен па колішняй схеме.

Тут Олівер падняў галаву і з умольным позіркам ледзь чутна папрасіў глыток вады.

— Лухта і малпаванне! — быў адказ містэра Фэнга. — Не спрабуй абдурьць мяне.

— Мне здаецца, што ён сапраўды хворы, — запырэчыў палісмен.

— Мне гэта ведама лепш, — адказаў містэр Фэнг.

— Трымайце яго, палісмен, ён зараз упадзе, — сказаў стары джэнтльмен, інстынктыўна падымаючы руку.

— Адысці ўбок, палісмен! — загадаў містэр Фэнг. — Няхай валіцца, калі яму ахвота.

Олівер скарыстаўся з міласцівага дазволу, самлеў і цяжка ўпаў на падлогу. Мужчыны ў офісе паглядзелі адзін на аднаго, але ніхто не асмеліўся што-небудзь зрабіць.

— Я ведаў, што ён прыкідваецца, — сказаў містэр Фэнг, як быццам гэта было доказам. — Няхай паляжыць. Хутка яму надакучыць ляжаць.

— Як вы думаеце вырашыць справу, сэр? — ціхім голасам запытаў клерк.

— Вельмі проста, — адказаў містэр Фэнг. — Ён асуджаецца на тры месяцы, — зразумела, на цяжкіх працах. Усім выйсі з памяшкання!

Адчынілі дзверы, і некалькі мужчын наважыліся было неспці самлелага хлапчука ў камеру, але тут у офіс шпарка зайшоў дзядзька сталага ўжо веку. Выглядаў ён прыстойна, але бедна, быў адзеты ў стары чорны касцюм. Ён накіраваўся да канторкі.

— Стойце, стойце, не выносьце яго! Дзеля Бога святога. Пастойце хвілю! — крычаў дзядзька, запыханы ад хуткай хады.

Хоць духі, якія выконваюць уладныя функцыі ў такіх офісах, як гэты, маюць поўную і неабмежаваную ўладу над свабодай, рэпутацыяй, лёсам, адно што не над жыццём падданных Яе Вялікасці, у асаблівасці тых, хто належыць да бяднейшых класаў, і хоць у гэтых сценах штодня пракручваюцца такія махлярствы, што анёлы маглі б заплакаць вочы, яны, гэтыя махлярствы, невядомыя грамадству, хіба толькі тое-сёе часам трапіць у прэсу. Таму містэр Фэнг нямала абурыўся, калі ўбачыў, што няпрошаны госьць так безуважна парушыў парадак.

— Што такое? Хто гэта? Завярніце гэтага чалавека. Усім пакінуць памяшканне! — закрычаў містэр Фэнг.

— Я хачу гаварыць! — крыкнуў у адказ дзядзька. — Не атрымаецца ў вас завярнуць мяне. Я ўсё бачыў. Я ўладальнік кніжнага шапіка. Патрабую, каб мяне прывялі да прысягі. Не ўдасца адсунуць мяне ўбок. Містэр Фэнг, вы абавязаны выслухаць мяне. Вы не можаце адмовіць, сэр.

Праўда была на баку чалавека. Ён паводзіў сябе рашуча і ўпэўнена, і справа прымала выгляд занадта сур'ёзны, каб яе можна было замазаць.

— Прывядзіце яго да прысягі, — азваўся з незадаволеным выглядам містэр Фэнг. — Ну, дык што вы можаце сказаць?

— Наступнае, — адказаў дзядзька. — Бачыў, як тры хлопчыкі, два і гэты вось, які пад вартай, швэндаліся па тым баку вуліцы, калі гэты джэнтльмен чытаў. Крадзеж быў здзейснены іншым хлопчыкам. Я бачыў, як гэта адбылося, і я бачыў, што гэты

хлопчык быў надта здзіўлены і збіты з панталыку тым, што здарылася.

Крыху аддыхаўшыся, шаноўны ўладальнік шапіка больш грунтоўна расказаў пра ўсе акалічнасці крадзяжу.

— Чаму ж вы адразу не прыйшлі сюды? — спытаў Фэнг, крыху памарудзіўшы.

— Я не наважыўся пакінуць краму як ёсць, — адказаў шапікар. — Усе, хто мог папільнаваць кнігарню, далучыліся да пагоні. Толькі пяць хвілін таму мне ўдалося знайсці чалавека, і я адразу памчаўся сюды.

— Ісцец чытаў, ці не так? — пасля яшчэ адной невялікай паўзы запытаўся Фэнг.

— Так, — адказаў дзядзька. — Тую самую кніжку, якую ён цяпер трымае ў руках.

— Што? Гэтую кніжку, га? А за яе заплачана? — прамовіў Фэнг.

— Не, не заплачана, — з усмешкай адказаў дзядзька.

— Вось дык маеш, я пра ўсё забыўся! — шчыра выгукнуў рассяяны стары джэнтльмен.

— Ну і асоба, а яшчэ бярэцца абвінавачваць беднага хлапчука! — падагульніў Фэнг, робячы камічнае намаганне, каб падавацца чалавечным. — Я мяркую, сэр, што вы завалодалі гэтай кнігай пры вельмі падазроных і шкодных для вашай рэпутацыі абставінах. Можаце лічыць, што вам вельмі пашанцавала, што ўладальнік гэтай уласнасці не мае намеру заяўляць на вас у суд. Няхай гэта будзе вам урокам, мой шаноўны, у адваротным выпадку закон яшчэ зоймецца вамі. З хлопчыка здымаецца абвінавачанне. Усім пакінуць памяшканне.

— Каб цябе трасца! — закрычаў стары джэнтльмен, даючы волю ятры, якая даўно ўжо душыла яго. — Што за права! Ды я буду...

— Усім пакінуць памяшканне! — паўтарыў суддзя. — Палісмены, вы што, не чуеце? Выдаліць усіх з памяшкання!

Загад быў выкананы, і раздражнёнага містэра Браўнлоў вывелі з залы, як ён быў: з кніжкай у адной руцэ, з бамбукавым кійком — у другой, абуранага і раз'ятранага. Ён выйшаў у двор, і тут ягонае шаленства і злосць прапалі. На брукаваным двары ляжаў маленькі Олівер Твіст. Яго кашуля была расшпілена, скро-

ні змочаны вадой; твар быў бледны як смерць, і ўсё ягонае цела білася ў ліхаманцы.

— Бедны, бедны хлопчык! — сказаў, нахіляючыся над ім, містэр Браўнлоў. — Спыніце кэб, хто-небудзь, маю, спыніце як мага хутчэй.

Пад'ехаў кэб, Олівера абярэжна паклалі на сядзенне, за ім у кэб падняўся стары джэнтльмен.

— Ці можна мне суправаджаць вас? — запытаўся ўладальнік кнігарні, зазірнуўшы ў кэб.

— Бог з вамі, а як жа яшчэ, дарагі мой сябра, — хутка сказаў містэр Браўнлоў. — Божа мой, я зусім забыўся на гэтую кнігу. Ускоквайце. Бедны хлопчык! Нам нельга губляць часу.

Уладальнік кніжнага шапіка падняўся ў кэб, і яны паехалі.

РАЗДЗЕЛ XII,

*у якім пра Олівера клапоцяцца больш,
чым калі-небудзь раней, і ў якім зноў распавядаецца
пра вясёлага старога джэнтльмена і ягоных юных
сяброў*

Кэб са стукам з'ехаў уніз па Маўнт Плезан, падняўся па Эксмаўт-стрыт прыкладна тамсама, дзе ішоў Олівер, калі ўпершыню ў кампаніі з Махляром з'явіўся ў Лондане. Потым кэб, даехаўшы да «Анёла» ў Айлінгтоне, спыніўся нарэшце перад прыгожым дамком на спакойнай цяністай вулцы бліз Пэнтанвіла. Тут безадкладна разаслалі пасцель і пад кіраўніцтвам містэра Браўнлоў асцярожна ўладкавалі ў ёй ягонага маленькага падапечнага. Тут ім заапекаваліся з бязмежнай пяшчотай і спагадай.

Аднак шмат дзён Олівер не мог ацаніць усёй дабрыні сваіх новых сяброў, бо быў непрытомным. Сонца ўзыходзіла і заходзіла, гэта паўтаралася шмат разоў, а хлопчык ляжаў прыкаваны

да ложка сваіх пакутаў — яго з'ядаў спусташальны жар ліхаманкі. Магільны чарвяк не робіць сваёй працы над трупам больш няўхільна, чым гэты павольны, паўзучы агонь — над жывым целам.

Кволы, празрысты, Олівер прачнуўся з гэтага доўгага кашмарнага сну. З цяжкасцю адарваў сваё цела ад ложка, падпёр галаву дрыжачымі рукамі, спалохана азірнуўся.

— Што гэта за пакой? Куды мяне прынеслі? — спытаў Олівер. — Я тут не клаўся спаць.

Ён прамовіў гэтыя словы ціхім голасам, аслабелы, блізкі да таго, каб самлець, але яго адразу пачулі, бо фіранка за ўзгалоўем ложка адразу адхінулася, і мацярынскага выгляду старая лэдзі, апранутая вельмі чыста і акуратна, паднялася з крэсла, дзе яна сядзела і вязала.

— Ціха, мой даражэнькі, — лагодна сказала яна. — Ты мусіш ляжаць вельмі спакойна, інакш ты зноў захварэш, а табе было вельмі кепска, так кепска, як толькі можа быць, вось. Ляж зноў, мой харошы!

Сказаўшы гэта, старая лэдзі абярэжліва паклала Олівераву галаву на падушку, адхінула з ягонага лба пасму валасоў і паглядзела на хлопчыка так добра, так ласкава, што ён не мог перасіліць сябе, узяў сваёй маленькай празрыстай рукой ейную і абняў ёю сваю шыю.

— Крый Бог! — прамовіла старая лэдзі са слязамі на вачах. — Што гэта за ласкавая добрая душа. Мілае дзіця! Што адчувала б твая маці, каб так вось сядзела тут на маім месцы і бачыла цябе!

— Можа, яна бачыць мяне цяпер, — прашаптаў Олівер, склаўшы далоні, — можа, яна каля мяне сядзела. Я амаль пэўны, што так яно і было.

— Гэта была ліхаманка, мой мілы, — мякка запырэчыла старая лэдзі.

— Напэўна, — азваўся Олівер, — таму што Нябёсы далёка, і яны там збыт шчаслівыя, каб сысці да ложка беднага хлопчыка. Але калі б яна ведала, што я быў хворы, то, пэўна ж, яна шкадавала б мяне, нават там, наверху, таму што яна сама вельмі хварэла перад смерцю.

— Олівер перапыніўся на хвілю. — Каб яна ўбачыла, як мяне скрыўдзілі, яна вельмі засмуцілася б, а яе твар быў заўсёды задаволены і шчаслівы, калі я яе сніў.

Старая лэдзі нічога на гэта не адказала, толькі выцерла насоўкай вочы, а потым акуллары, якія ляжалі на коўдры, як быццам яны былі адным цэлым з яе вачыма. Потым яна прынесла Оліверу халоднага пітва, паглядзіла яго па шчацэ і сказала, што ён мусіць ляжаць вельмі ціха, бо інакш зноў захварэе.

Такім чынам, Олівер ціхенька сабе ляжаў, часткова з той прычыны, што баяўся не паслухацца старую лэдзі, а часткова таму, што размова вычарпала яго апошнія сілы. Хутка ён упаў у лёгкі сон, і абудзіла яго святло свечкі; свечка, калі яе паднеслі блізка да ложка, асвятліла джэнтльмена з вялікім залатым гадзіннікам у руцэ, які гучна цікаў. Джэнтльмен праверыў яго пульс і сказаў, што хлопчыку стала шмат лепш.

— Табе нашмат лепш, ці не так, мой даражэнькі? — сказаў джэнтльмен.

— Так, дзякуй, сэр, — адказаў Олівер.

— Але, я ведаю, — сказаў джэнтльмен. — Ты таксама галодны, га?

— Не, сэр, — быў адказ Олівера.

— Гм, — прамовіў джэнтльмен. — Так, я ведаю, што есці табе не хочацца. Ён не хоча есці, місіс Бэдвін, — сказаў джэнтльмен; пры гэтым ён выглядаў вельмі мудрым.

Старая лэдзі з павагай нахіліла галаву, што, здаецца, павінна было засведчыць яе стаўленне да доктара як да разумнага чалавека. Ды доктар і сам, відаць, думаў пра сябе гэтаксама.

— Ты сонны, ці не так, мой даражэнькі? — спытаў доктар.

— Не, сэр, — адказаў Олівер.

— Той адказ, якога я чакаў, місіс Бэдвін, — прамовіў доктар. — Было б нармальна, каб яму хацелася піць. Можна даць яму крыху гарбаты, мэм. І сухіх смажанак без масла. Не накрывайце яго занадта цёпла, але глядзіце, каб ён не мёрз, майце ласку!

Старая лэдзі зрабіла рэверанс. Доктар, пакаштаваўшы халоднага напою і выказаўшы кампетэнтнае ўхваленне, заспяшаўся і выйшаў. Яго чаравікі, калі ён ішоў уніз па лесвіцы, рыпелі важна і заможна.

Неўзабаве пасля гэтага Олівер яшчэ раз закімарыў, а калі прачнуўся, была ўжо амаль поўнач. Крыху пазней старая лэдзі лагодна сказала яму «дабранач» і пакінула яго на тоўстую старую, якая якраз прыйшла і прынесла з сабой у невялічкай торбачцы малітоўнік і начны каптур. Прыладзіўшы гэты апошні на галаву, а першы паклаўшы на стол, старая сказала Оліверу, што прыйшла сядзець каля яго, падсунула крэсла да каміна і аддалася неспакойнаму сну, які раз-пораз перапыняўся мармытаннем, вохканнем ды сапеннем. Зрэшты, гэта прыводзіла толькі да таго, што старая вельмі моцна церла нос, пасля чаго яе зноў агортаў сон.

Так памалу цягнулася гэтая ноч. Нейкі час Олівер ляжаў без сну і то лічыў маленькія кругі святла ад трысняговай свечкі на столі, то расшыфроўваў стомленымі вачыма складаны ўзор шпалераў. Цемрадзь і глыбокая цішыня пакоя стваралі эфэкт узнёсласці. Хлопчыку прыйшла думка, што смерць шмат дзён і начэй лунала ў гэтым пакоі і што яна, мабыць, і цяпер поўніла яго сваёй змрочнасцю ды жахам. Ён схаваў твар у падушку і стаў горача маліцца.

Паступова ім авалодаў глыбокі, спакойны сон, той сон, які прыходзіць толькі пасля перанесеных пакутаў, той нічым не абцяжараны, вольны сон, ад якога і будзіць шкада. Калі гэта смерць, то хто захацеў бы зноў абудзіцца ад яе да жыцця з яго турботамі ды барацьбой, з усім тым, што яно накідвае ў сучаснасці, з яго страхамі перад будучыняй, а ў асаблівае з жахлівымі ўспамінамі пра мінулае!

Ужо даўно быў дзень, калі Олівер расплюшчыў вочы; ён пачуваўся вясёлым і шчаслівым. Крызіс хваробы мінуў. Олівер вярнуўся да жыцця.

Праз тры дні ён мог, абкладзены падушкамі, сядзець у фатэліку. Ён быў яшчэ занадта слабым, каб хадзіць, і місіс Бэдвін зносіла Олівера ўніз у свой невялічкі пакойчык аканомкі, які належаў ёй. Там, пасадзіўшы хлопчыка ля каміна, добрая старая лэдзі сядала сама і ад прыемнасці бачыць, што яму ўжо лепш, пачынала плакаць у два ручаі.

— Не бяры да галавы, даражэнькі, — казала старая лэдзі. — Проста мне трэба час ад часу выплакацца. Вось, ужо прайшло, і я зноў у парадку.

— Мэм, вы вельмі, вельмі добрая да мяне, — казаў Олівер.

— Добра, добра, не бяры да галавы, даражэнькі, — адказвала старая лэдзі, — гэта не мае нічога агульнага з тваім булёнам, а табе даўно пара яго есці, таму што доктар сказаў, што сёння ў першай палове дня можа зазірнуць містэр Браўнлоў, каб пабачыць цябе, і нам трэба набыць наш самы лепшы выгляд, бо чым лепш мы будзем выглядаць, тым больш ён будзе задаволены. Сказаўшы гэта, старая лэдзі пачала падаграваць у рондліку ладную порцыю булёну, такога моцнага, што, разбавіўшы да нармальнай кансістэнцыі, ім можна было б накармаць як мінімум трыста пяцьдзясят беднякоў.

— Табе падабаюцца карціны, мой мілы? — запытала старая лэдзі, убачыўшы, што Олівер вельмі пільна ўглядаецца ў партрэт, які вісеў на сцяне акурат насупраць.

— Не ведаю, мэм, — азваўся Олівер, не адрываючы вачэй ад палатна, — я іх так мала бачыў, што цяжка сказаць. Які добры, прыгожы твар у гэтай лэдзі!

— Але-але, — адказала старая лэдзі, — мастакі заўсёды вымалёўваюць жанчын прыгажэйшымі, чым яны ёсць насамрэч, а інакш ніхто не замаўляў бы ў іх партрэтаў. Чалавек, які вынайшаў машыну, якая дакладна капіруе арыгінал, напэўна ведаў, што не будзе мець поспеху, таму што дакладнасць занадта сумленная. Занадта! — паўтарыла старая лэдзі, смеючыся ад усяго сэрца над бескампраміснасцю свайго меркавання.

— А гэта... гэта партрэт? — спытаў Олівер.

— Так, — адказала старая лэдзі, на момант адхіліўшыся ад булёну, — гэта партрэт.

— Чый жа ён, мэм? — з глыбокай зацікаўленасцю спытаў Олівер.

— Дапраўды, не ведаю, вось і ўсё, мой даражэнькі, — азалася старая лэдзі ў ранейшым зычлівым тоне. — Па-мойму, гэта не тая асоба, якую ведаем ты ці я. Здаецца, партрэт моцна цябе ўразіў?

— Ён такі прыгожы, — адказаў Олівер.

— А ці не баішся ты яго часам? — заўважыла старая лэдзі, здзіўлена назіраючы, як зачаравана, з якой шчымлівасцю ўглядаецца хлопчык у партрэт.

— О, не, не, — заспяшаўся з адказам Олівер, — але вочы яе глядзяць маркотна, і адсюль, дзе я сяджу, здаецца, што яна глядзіць на мяне. У мяне пачынае мацней біцца сэрца, — дадаў Олівер, панізіўшы голас, — і здаецца, што яна жывая, хоча размаўляць са мной, але не можа.

— Крый Божа! — ускрыкнула старая лэдзі, уздрыгнуўшы, — дзіця, што ты такое гаворыш! Паберажы сябе, ты пасля хваробы яшчэ нервовы і слабы. Я зараз перакачу крэсла ў другі бок, і ты не будзеш бачыць гэты партрэт. Вось! — сказала яна, здзяйсняючы сказанае. — Вось так, цяпер, пасля ўсяго, што з табой здарылася, ты яго не бачыш.

Але Олівер сваім унутраным зрокам бачыў яго гэтаксама дакладна, як калі б не зрушыўся з месца; аднак ён палічыў за лепшае не турбаваць старую лэдзі, таму толькі лагодна ўсміхнуўся, калі яна паглядзела на яго, і місіс Бэдвін, задаволеная тым, што ён адчуваў сябе больш камфортна, пачала саліць булён і наломваць туды кавалкі падсмажанага хлеба, выконваючы гэтую ганаровую працэдурку з найвялікшай паспешлівасцю. Олівер расправіўся з булёнам надзвычай хутка і ледзьве паспеў праглынуць апошнюю лыжку, як у дзверы ціхенька пастукалі.

— Увайдзіце, — сказала старая лэдзі, і ў пакой увайшоў містэр Браўнлоў.

Стары джэнтльмен зайшоў досыць бадзёра, але варта было яму падняць акуляры на лоб, засунуць рукі пад барты халата за спіну і ўважлівым, доўгім позіркам паглядзець на Олівера, як з яго тварам стала адбывацца нешта незразумелае. Олівер пасля хваробы выглядаў вельмі стомленым, напайпразрыстым; з пашаны да свайго дабрадзея ён зрабіў няўдалую спробу ўстаць, але абсунуўся назад у крэсла, і калі ўжо папраўдзе, дык трэба сказаць, што сэрца містэра Браўнлоў, такое вялікае, што яго хапіла б для шасці старых джэнтльменаў, схільных да гуманнасці, прымусіла яго вочы напоўніцца слязьмі дзякуючы нейкаму дзіўнаму гідраўлічнаму працэсу, які мы не ў стане растлумачыць, бо не ў дастатковай ступені з'яўляемца філосафамі.

— Бедны хлопчык, бедны хлопчык! — прамовіў містэр Браўнлоў, адкашляўшыся. — Нешта я ахрып гэтым ранкам. Баюся, што я прастудзіўся, місіс Бэдвін.

— Спадзяюся, што не, сэр, — адказала місіс Бэдвін. — Усе вашы рэчы былі добра высушаныя.

— Не ведаю, Бэдвін, не ведаю... — быў адказ містэра Браўнлоў. Здаецца, што мне ўчора за абедам далі мокрую сурвэтку, але што ёсць, тое ёсць. Як ты маешся, мой даражэнькі?

— Я вельмі шчаслівы, сэр, — адказаў Олівер. — І я насамрэч вельмі ўдзячны вам за вашу дабрыню.

— Добры хлопчык, — цвёрда сказаў містэр Браўнлоў. — Ці далі вы яму што-небудзь паесці, місіс Бэдвін? Што-небудзь негустое?

— Ён толькі што з'еў міску выдатнага густога булёну, — адказала місіс Бэдвін, злёгка падабраўшыся і робячы асаблівы націск на апошнім слове, маўляў, булён гэты не проста якая-небудзь негустая страва і не мае з ёй ані агульнасці, ані падабенства.

— Ух! — сказаў містэр Браўнлоў і ўвесь скалануўся. — Пару шклянак партвейну яму прыдаліся б куды больш. Ці не так, Том Уайт, га?

— Мiane завуць Олівер, сэр, — здзіўлена адказаў маленькі хворы.

— Олівер, — прамовіў містэр Браўнлоў. — Олівер, а як далей? Олівер Уайт?

— Не, сэр, Олівер Твіст.

— Дзіўнае імя! — зазначыў стары джэнтльмен. — Што прымусіла цябе сказаць суддзі, што цябе завуць Уайт?

— Я ніколі нічога такога не казаў, сэр! — запярэчыў збянтэжаны Олівер.

Гэта так выглядала на хлусню, што стары джэнтльмен пільна паглядзеў Оліверу ў вочы. Але не верыць яму было немагчыма: пра гэта сведчыла кожная рыса схуднелага, празрыстага твару хлопчыка.

— Мабыць, нейкая памылка, — сказаў містэр Браўнлоў.

Хоць матыву пільна ўзірацца ў Олівера больш не было, але старая думка аб падабенстве рысаў твару хлопчыка і яшчэ нейкай знаёмай асобы раптам абудзілася з новай сілай, і ён працягваў разглядаць Олівера.

— Вы ж не злүяцесь на мяне, сэр? — умольна запытаўся хлопчык.

— Не, не! — азваўся стары джэнтльмен. — Што такое? У чым справа? Бэдвін, паглядзіце!

Сказаўшы гэта, ён паспешліва паказаў на карціну над галавой Олівера. а потым на твар хлопчыка. Яны былі падобныя як дзве кроплі вады. Вочы, галава, рот: кожная рыса была дакладна падобная. І выраз твару быў настолькі падобны, што найдрабнейшая дэталёва здавалася скапіраванай з надзвычайнай дакладнасцю.

Олівер не даведаўся пра прычыну гэтых воклічаў, бо самлеў, не маючы дастатковай моцы, каб перанесці выкліканае імі ўзрушэнне.

Гэтая яго слабасць дае нам магчымасць задаволіць цікаўнасць чытача да двух юных вучняў вясёлага старога джэнтльмена і зрабіць некаторыя зацемы. А менавіта: Махляр і яго супольнік Мастэр Бэйц, далучыўшыся да пагоні, якая імчала па пятах Олівера і пачалася праз тое, што яны, як было апісана, незаконна прыўлашчылі прыватную маёмасць містэра Браўнлоў, кіраваліся вельмі рацыянальным і карысным клопатам пра сябе. А зыходзячы з той прычыны, што кожны шчыры ангелец найперш выхваляецца свабодай асобы ды індывідуальнай вольнасцю, мне наўрад ці трэба звяртаць увагу чытача на тое, што такія паводзіны мусілі падняць іх прэстыж у вачах усіх сапраўдных грамадзянаў і патрыётаў у такой самай меры, у якой гэты неабвержны доказ іх клопату пра ўласную бяспеку і дабрабыт можа пацвярджаць і падмацоўваць невялікае кола законаў, якія пэўныя выбітныя філосафы здаровага сэнсу выклалі як падмурак усяго, што адбываецца ў Прыродзе. Названыя філосафы вельмі мудра скарацілі дзеянні гэтай добрай лэдзі да пэўных правілаў і тэорый і, зрабіўшы вельмі мілы і прыстойны камплімент яе высокай мудрасці і разуменню, зусім вывелі з поля зроку ўсё, што датычыць душы, руху чалавечых эмоцый і пачуццяў. Таму што гэтыя рэчы цалкам ніжэйшыя за ўзровень асобы жаночага полу, якая з агульнай згоды нашмат як вышэйшая за малыя слабасці і хібы, характэрныя для гэтага полу.

Калі б мне быў патрэбен які-небудзь доказ на карысць філасафічнага характару гэтых маладых джэнтльменаў, я адразу знайшоў бы яго ў факце, які таксама быў згаданы ў папярэдняй частцы гэтага апісання, — яны адмовіліся ад пагоні ў той момант, калі ўся ўвага была сканцэнтраваная на Оліверы, і адразу накіраваліся дадому самым кароткім шляхам. Хоць я і не схільны сцвярджаць, што да мэт усёведных навукоўцаў належыць скарачэнне шляхоў да вялікіх высноў, — не, яны, хутчэй, робяць адлегласць да высноў яшчэ большай з-за розных шматслоўных адступленняў і хістанняў накіраваных тых, у якіх забытваюцца п'яныя пад ціскам занадта моцнай плыні думак, — але я схільны сказаць і скажу з рэўнасцю, што шмат якія вялікія філосафы няўменна ўвасаблялі свае тэорыі ў жыццё з вялікай мудрасцю і прадбачаннем, запабягаючы розным выпадковым праявам, якія маглі б як-небудзь ім зашкодзіць. Такім чынам, дзеля таго, каб зрабіць вялікае дабро, вы маеце права на маленькае зло і можаце карыстацца любымі сродкамі, якія нарэшце апраўдаюць сябе.

Вызначэнне меры добра і меры зла, нават розніцы паміж імі цалкам пакідаецца на філосафа, занятага разглядам праблемы, з тым каб ён унармаваў і вызначыў з'яву шляхам яснага, усебаковага і бесстаронняга разгляду кожнай асобнай праявы.

Абодва хлопчыкі з найвялікшай хуткасцю прабеглі праз надзвычай забытаны лабірынт вузкіх вулак і двароў і рызыкнুলі спыніцца ў нізкім і цёмным пад'ездзе. Пастаяўшы там моўчкі роўна столькі часу, колькі трэба, каб аддыхацца і вярнуць здольнасць маўлення, Мастэр Бэйц завішчаў ад захаплення, радасна зарагатаў, паваліўся на ганак і стаў качацца па ім у прыпадку вяселасці.

— Што з табой? — запытаўся Махляр.

— Га! Га! Га! — роў Чарлі Бэйц.

— Ану перастань шумець! — загадаў Махляр, асцярожна азіраючыся. — Дурань, ты што, хочаш, каб цябе заграблі?

— Не магу стрымацца, — адказваў Чарлі. — Не магу, і ўсё. Як успомню, як ён падхапіўся, як памчаўся за вугал, налятаючы на слупы, падаючы, як усхопліваўся зноў, быццам ён, як і слупы, з жалеза, а вось я з насавачкай у кішэні, крычу яму ўслед — вой, не магу болей...

Жывая фантазія Бэйца аднавіла перад ім усё здарэнне ў надта яркіх фарбах. Выдыхнуўшы апошнія словы, ён зноў стаў качацца па ганку і зарагатаў яшчэ гучней.

— Што скажа Фэджын? — запытаў Махляр, выкарыстаўшы чарговую задышліваю паўзу свайго сябра, каб паставіць пытанне.

— Што? — перапытаў Чарлі Бэйц.

— Але, што? — паўтарыў Махляр.

— Ну і што ён можа сказаць такога? — даволі раптоўна суняў сваю весялосць Чарлі, таму што Махляр, відавочна, дастаў яго. — Што ён такога скажа?

Містэр Доўкінз свістаў пару хвілін, потым, зняўшы капялюш, паскроб галаву і тры разы кінуў.

— Што ты маеш на ўвазе? — спытаў Чарлі.

— Цір-ля-ля, брахня і лухта, зусім абы-што і шчэ нешта збоку, — сказаў Махляр, і на яго разумным профілі засвяцілася шырокая ўхмылка.

Гэта было тлумачэнне, але яго было замала. Мастэр Бэйц адчуў гэта і паўтарыў:

— Што ты маеш на ўвазе?

Махляр нічога не адказаў. Ён надзеў капялюш, падабраў крысё свайго доўгага сурдута, звыкла падаткнуў языком шчакі, разоў шэсць выразна шчоўкнуў па пераносі і, крутануўшыся на абцасах, шмыгнуў углыб двара. Мастэр Бэйц пайшоў следам. На яго твары адбілася напружаная праца мозга.

Праз некалькі хвілін пасля таго, як адбылася гэтая размова, увагу вясёлага старога джэнтльмена прыцягнуў шум крокаў на рыпучай лесвіцы. Ён якраз сядзеў ля агменя, трымаючы ў левай руцэ танную каўбасу і крыху хлеба, а ў правай — спізорык; на трынозе стаяў алавыны рондаль. Калі ён павярнуўся, на яго бледным твары з'явілася агідная ўхмылка. Драпежна зіркаючы з-пад густых рудых броваў, ён скіраваў увесь свой слых на дзверы.

— Як гэта так? — прамармытаў габрэй, мяняючыся ў твары. — Толькі двое? А дзе трэці? Не можа быць, каб яны заляцелі.

Крокі набліжаліся, яны гучалі ўжо каля дзвярэй. Дзверы памалу адчыніліся, і Махляр з Чарлі Бэйцам, увайшоўшы, шчыльна зачынілі іх за сабою.

РАЗДЗЕЛ XIII

Кемліваму чытачу называюцца новыя асобы, у сувязі з гэтым распавядаецца пра розныя прыемныя абставіны, якія маюць адносіны да гэтай гісторыі

— Дзе Олівер? — раз’юшана спытаў габрэй, пагрозліва падняўшыся. — Дзе хлопчык?

Маладыя злодзеі паглядзелі на свайго апекуна, спалоханыя праявамі яго характару, потым з непакоем абмяняліся позіркамі. Але нічога не адказалі.

— Што здарылася з хлопчыкам? — дапытваўся габрэй, моцна ўхапіўшы Махляра за каўнер і вымаўляючы жахлівыя праклёны. — Кажы, або задушу!

Містэр Фэджын выглядаў настолькі сур’ёзна, што Чарлі Бэйц, які лічыў за лепшае ў любым выпадку трымацца больш бяспечнага боку і які нічога неверагоднага не бачыў у тым, што наступным будзе задушаны ён, сам упаў на калені і гучна, сакавіта і працяжна зароў, выдаўшы нешта сярэдняе паміж рыкам шалёнага быка і гудзеннем рупара.

— Ты будзеш казаць ці не?! — бы перуном ударыў габрэй, так моцна скаланаючы Махляра, што для апошняга зусім прывіднай стала перспектыва застацца ў сваім шырокім сурдуче.

— Лягавыя сцапалі яго, вось і ўсё, — злосна сказаў Махляр. — Ану, пусціце мяне, чуеце!

Ірвануўшыся, ён разам выслізнуў з прасторнага сурдута, які застаўся ў габрэевых руках.

Махляр схапіў відэлец для тостаў і зрабіў выпад у бок жывата вясёлага старога джэнтльмена. Калі б гэтая акцыя займела эфект, вяселосці ў таго крыху паменела б, і наўрад ці хапіла б месяца ці двух, каб яе аднавіць.

У гэты непрыемны момант габрэй адскочыў так жвава, як здавалася, папросту не здольны чалавек настолькі лядачы і, схапіўшы конаўку, падрыхтаваўся грывнуць ёю свайго праціўніка па галаве. Але ў гэтую хвілю Чарлі Бэйц азваўся та-

кім ровам, што стары раптам памяняў намер і з усяго размаху шпурнуў яе ў гэтага маладога джэнтльмена.

— Што гэта, што тут за пярун з навальніцай?! — пачуўся басавіты голас. — Хто гэта шпульнуў у мяне? Добра, што на мяне трапіла піва, а не конаўка, а то я разабраўся б з кімсьці. Так-так! Хто ж, акрамя гэтага пякельнага, багатага, рабаўнічага, грымотнага старога габрэя мог раскідвацца напоямі! Хіба толькі вадой. Ды і тое адно тады, калі будзе кожны квартал падманваць Вадаправодную кампанію. Што гэта значыць, Фэджын? Каб мяне чорт забраў, калі мой шалік не ў піве! Заходзь, подлае стварэнне, што ты стаіш пад дзвярыма, быццам сорамна табе за свайго гаспадара! Сюды!

Чалавек, які прамовіў гэтыя словы, аказаўся каржакаватым дзецюком гадоў трыццаці пяці, у чорным вельветавым сурдуце, вельмі брудных кароткіх цёмных штанах, шнураваных чаравіках і шэрых баваўняных панчохах, якія абцягвалі вельмі тоўстыя ногі з вялікімі набрынялымі лыткамі, — якраз тыя ногі, што ў спалучэнні з такім касцюмам заўсёды выглядаюць незавершана і некамплектна, калі не ўпрыгожаныя парай кайданкоў. На галаве ў яго быў карычневы капялюш, а шыю абвіваў брудны стракаты шалік; яго доўгімі заношанымі канцамі дзяцюк выціраў з твару піва. Калі ён скончыў гэтую працу, адкрылася шырокая, цяжкая фізіяномія, пакрытая трохдзённым шчаціннем, на ёй — два злосныя вокі, адно з якіх было ў атачэнні рознакаляровых плям — сведчанне нядаўняга ўдару.

— Заходзь, чуеш ці не, — прабурчэў гэты сімпатычны суб'ект.

Белы калматы сабака з мордай, падрапанай у дваццаці розных месцах, прашмыгнуў у пакой.

— Чаму не заходзіў адразу? Занадта ганарысты, каб выйсці са мной у людзі? Кладзіся!

Гэты загад суправаджаўся выспяткам, які адкінуў жывёлу на другі бок пакоя. Сабака, аднак, быў звыклы да гэтага, бо не азваўся ні гукам; ён лёг зусім спакойна ў кутку і, міргаючы сваімі вельмі зласлівымі вачыма разоў з дваццаць на хвіліну, здавалася, рабіў агляд пакоя.

— Чым гэта ты тут займаешся? Мучаеш хлопцаў, перахоўваеш крадзенае, ты, сквапны, ненажэрны стары пень? — прамовіў дзя-

цюк, вольна рассеўшыся. — Я дзіву даюся, што яны цябе яшчэ не забілі; я б на іх месцы абавязкова цябе прыстукнуў. Каб я быў тваім вучнем, — даўно б ужо гэта зрабіў, а зрабіўшы, — не, не прадаў бы, таму што ты не варты нічога. Хіба што выстаўляць цябе як гэтакую пачвару ў шкляной бутэльцы, але вось наўрад ці выдзімаюць бутэлькі адпаведных памераў.

— Ціха! Ціха! — прамовіў, дрыжучы, стары габрэй. — Містэр Сайкс, не гаварыце так гучна.

— Кінь ты гэтых містэраў! Заўсёды так пачынаеш казаць, калі нешта нядобрае задумаў. Ты ж ведаеш, як мяне завуць, — дык і называй як належыць. А я ўжо сваё імя не зганьблю, калі прыйдзе час.

— Добра, добра, тады — Біл Сайкс, — з гнюснай лісліваасцю сказаў габрэй. — Здэцца, Біл, ты не ў гуморы.

— Можа быць, — адказаў Сайкс. — Думаю, што і ты не зусім у сабе, калі лічыш, што няма бяды, калі раскідвацца конаўкамі ці ляпаць языком...

— Ты з глузду з'ехаў? — прамовіў габрэй, схапіўшы дзецюка за рукаў і паказваючы на хлопчыкаў.

Містэр Сайкс задаволіўся тым, што завязаў пад левым вухам уяўны вузел і схіліў галаву да правага пляча, — габрэй, напэўна, выдатна зразумеў гэтую пантаміму. Потым на слэнгу, які скрозь чуўся ў ягонай гаворцы і быў бы зусім незразумелым, калі б мы яго працытавалі тут, Містэр Сайкс запатрабаваў шклянку моцнага.

— І спадзяюся, што ты не атруціш яго, — сказаў ён, паклаўшы капялюш на стол.

Гэта быў жарт, але калі б той, хто яго прамовіў, бачыў, як злосна зыркаў вачыма ды кусаў свае бледныя вусны габрэй, павярнуўшыся да буфета, то, мажліва, і падумаў бы, што засцярога не была б зусім лішняй і што жаданне палепшыць вінакурныя якасці напою не абмінула вясёлага старога джэнтльмена.

Праглынуўшы дзве або тры шклянкі спіртнога, містэр Сайкс зрабіў ласку і звярнуў увагу на маладых джэнтльменаў. Гэты міласцівы акт прывёў да размовы, у якой падрабязна і са зменамі, якія Махляр палічыў неабходнымі і адпаведнымі, былі высветленыя акалічнасці арышту Олівера.

— Баюся, — зазначыў габрэй, — што ён можа сказаць нешта такое, што прынясе нам непрыемнасці.

— Выдае на тое, — са злоснай усмешкай сказаў Сайкс. — Цябе выдадуць, Фэджын.

— Я і баюся. Насамрэч, — дадаў габрэй, як быццам не заўважыўшы рэплікі Сайкса, і пры гэтым пільна глядзячы на свайго суразмоўцу, — я баюся, што калі для нас гульня скончыцца, то скончыцца яна таксама і для многіх іншых, і што гэтыя наступствы будуць горшымі хутчэй для цябе, чым для мяне, мілок.

Дзяціна падскочыў і рэзка павярнуўся да габрэя. Але той уцягнуў галаву ў плечы і адсутным позіркам глядзеў на сцяну насупраць.

Узнікла доўгая паўза. Здавалася, што кожны ўдзельнік шаноўнага сходу паглыбіўся ў свае рэфлексіі, у тым ліку і сабака, які злосна аблізваўся, нібыта задумваючы ўчапіцца ў лытку першага сустрэчнага джэнтльмена ці лэдзі, як толькі ён выйдзе на вуліцу.

— Нехта павінен выведаць, што адбылося ў судзе, — сказаў містэр Сайкс куды больш разважным тонам, чым за ўвесь час яго прысутнасці ў пакоі.

Габрэй кіўнуў.

— Калі ён не раскалоўся і проста сядзіць у турме, то няма чаго баяцца, пакуль ён не выйдзе зноў, — сказаў містэр Сайкс, — а потым пра яго трэба паклапаціцца. Нейкім чынам яго трэба прыбраць да рук.

Габрэй кіўнуў яшчэ раз.

Такі план быў лагічным, але яго прыняццю нешчаслівым чынам замінала адно сур'ёзнае пярэчанне, а менавіта тое, што і Махляр, і Чарлі Бэйц, і містэр Уільям Сайкс паасобку і разам спадобіліся мець надзвычай моцную і глыбока закаранёную антыпатыю да знаходжання паблізу паліцэйскага пастарунка пры любых умовах і абставінах.

Колькі часу яны сядзелі і глядзелі адзін на аднаго ў гэтым стане няпэўнасці, цяжка сказаць. Аднак няма неабходнасці рабіць здагадкі на гэты конт, таму што нечаканае з'яўленне дзвюх

маладых лэдзі, якіх Оліверу даводзілася бачыць раней, зноў ажывіла заціхлую размову.

— Вось тое, што трэба! — выгукнуў габрэй. — Бэт пойдзе; ты ж пойдзеш, мая даражэнькая?

— Куды? — пацікавілася маладая лэдзі.

— Усяго толькі ў паліцэйскі офіс, мая даражэнькая, — лісліва адказаў габрэй.

Трэба аддаць належнае маладой лэдзі: яна не адмовілася проста так, а толькі эмацыяна і сур'ёзна заявіла, што, маўляў, хай яе чорт забярэ, калі яна туды пойдзе. Гэтая ветлівая і шляхетная ўхілістасць адказу сведчыла пра тое, што далікатнасць была ў яе ў крыві і што яна не дазваляла маладой лэдзі скрыўдзіць роднасную істоту падкрэслена прамой адмовай.

Фізіяномія габрэя набыла расчараваны выгляд. Ён адварнуўся ад гэтай маладой лэдзі, убранай нябедна, нават раскошна, у чырвоную сукенку, зялёныя боцікі і жоўтыя папільёткі, і паглядзеў на другую дзяўчыну.

— Нэнсі, золатка маё, што ты скажаш? — падлабуніўся габрэй.

— Скажу, што так справа не пойдзе, і няма чаго напіраць, Фэджын, — адказала Нэнсі.

— Што ты маеш на ўвазе пад гэтым? — спытаў містэр Сайкс, паглядзеўшы на яе досыць змрочна.

— Тое, што сказала, Біл, — безуважна азвалася лэдзі.

— Чаму ты не хочаш? Толькі ты адна можаш гэта зрабіць, — угаворваў яе Сайкс. — Апроч нас, цябе больш ні адна душа не ведае.

— І я не хачу ні пра кога нічога ведаць, — тым самым тонам адказала Нэнсі. — Я схіляюся значна больш да адмоўнага адказу, чым да станоўчага.

— Яна пойдзе, Фэджын, — сказаў Сайкс.

— Не, яна не пойдзе, Фэджын, — сказала Нэнсі.

— А я кажу, яна пойдзе, Фэджын, — гнуў сваё Сайкс.

І містэр Сайкс не памыліўся. Пагрозамі, абяцанкамі і спакусамі згаданую лэдзі схілілі да згоды. Насамрэч, яе не маглі, як яе сяброўку, стрымліваць пэўныя меркаванні, бо яна толькі нядаўна пераехала ў ваколіцы Філд-Лэйн з аддаленага, але

прэстыжнага прыгарада Рэткліф і магла не асцерагацца, што яе пазнае хто-небудзь з яе шматлікіх знаёмцаў.

І вось, апрануўшы паверх чырвонай сукні белы фартух і схаваўшы папільёткі пад саламяным капялюшыкам, — абедзве гэтыя рэчы знайшліся ў невычэрпных складах габрэя, — міс Нэнсі падрыхтавалася да акцыі.

— Пачакай хвілю, мілая, — сказаў габрэй і працягнуў ёй маленькі кошык з накрыўкай. — Вазьмі вось гэта, будзеш выглядаць больш шляхетна.

— А ў другую руку дайце ёй ключы, Фэджын, — прапанаваў Сайкс. — Гэта будзе выглядаць натуральна і прыстойна.

— Так, так, мілая, насамрэч, — ухваліў габрэй, чапляючы на ўказальны палец правай рукі лэдзі вялізны ключ ад парадных дзвярэй. — Вось, вельмі добра. Насамрэч, вельмі добра, мая даражэнькая, — сказаў габрэй, паціраючы рукі.

— О мой брацік! Мой бедны, слаўны, мілы невінаваты маленькі брацік! — усклікнула Нэнсі і залілася слязьмі; у роспачы цярэбячы кошык і ключ, яна працягвала ляматаваць: — Што з ім сталася? Куды яны яго забралі? О, пашкадуйце мяне, скажыце, што зрабілі з ім, маім мілым брацікам, джэнтльмены, прашу вас, калі ласка, джэнтльмены!

Вымавіўшы гэтыя словы самым жаласлівым, пранізліва-скрушным тонам, што выклікала бязмежнае захапленне прысутных, Нэнсі вытрымала паўзу, памахала грамадзе, усмінулася, кінула і знікла.

— Ах, мае вы даражэнькія, што за разумная дзеўчына! — сказаў габрэй, павярнуўшыся да сваіх маладых сяброў і з прызнаннем хітаючы галавой, быццам запрашаючы іх браць з яе прыклад.

— Яна робіць гонар свайму полу, — сказаў містэр Сайкс, наліўшы сабе ў шклянку. Ён грукнуў сваім неверагодна вялікім кулаком па стале і абвясціў: — П'ю за яе здароўе! Няхай бы ўсе жанчыны былі такімі, як яна!

У той час як на адрас Нэнсі выказваліся ўсе гэтыя ўхвалы, маладая лэдзі спяшалася да паліцэйскага офіса, куды неўзабаве дабралася найлепшым чынам, нягледзячы на зразумелы страх

ісці па вуліцах адной, без абароны. Яна ўвайшла ў офіс з чорнага ходу, ціхенька пастукала ключом у дзверы адной з камер і прыслухалася. Не было чутна ні гуку. Нэнсі кашлянула і прыслухалася яшчэ раз. Адказу не было, і яна падала голас:

— Нолі, міленькі! — пяшчотна прашаптала Нэнсі. — Нолі!

Унутры быў толькі занядбаны босы злачынца, якога арыштавалі за ігру на флейце. Яго злачынны замах на ўстоі грамадства быў неаспрэчна даказаны містэрам Фэнгам, які вынес прысуд — месяц зняволення ў папраўчым доме. Пры гэтым суддзя трапна і з гумарам заўважыў, што калі ўжо ў яго лішак дыхання, то лепш выдаткоўваць яго на педаль нажнага млынкі, чым на музычны інструмент. Адказу не было, бо асуджаны заглыбіўся ў сябе, аплакваючы страту флейты, якую канфіскавалі на карысць графства.

Нэнсі перайшла да наступных дзвярэй і пастукала.

— Што? — азваўся слабы і ціхі голас.

— Ці няма тут маленькага хлопчыка? — запыталася Нэнсі, не забыўшыся ўсхліпнуць.

— Крый Бог, не, — адказаў голас.

Гэта быў валацужнік шасцідзесяці пяці гадоў, які трапіў у турму за тое, што не іграў на флейце, або, іншымі словамі, за тое, што жабраваў на вуліцы і не рабіў нічога, каб зарабіць сабе на жыццё. У наступнай камеры сядзеў яшчэ адзін дзядзька, якога перавялі ў тую самую турму за тое, што ён прадаваў без ліцэнзіі алавяныя рондалі, зарабляючы сабе такім чынам на жыццё, але падрываючы моц падаткавай інспекцыі.

Але паколькі ніхто з гэтых злачынцаў не адгукаўся на імя Олівер і нічога не ведаў пра яго, то Нэнсі звярнулася непасрэдна да лагоднага старога наглядчыка ў паласатай камізэльцы і, жаласліва лямантуючы, з енкам і плачам, асабліва ўдала цярэбячы кошык і ключ, стала патрабаваць у яго свайго мілага браціка.

— У мяне яго няма, даражэнькая, — адказаў стары.

— Дзе ж ён? — завішчала Нэнсі.

— Як дзе, джэнтльмен забраў яго, — быў адказ.

— Які джэнтльмен? Святы Божа, які джэнтльмен? — выкрыкнула Нэнсі.

Адказваючы на гэтыя няўцямныя пытанні, стары расказаў узрушанай сястры, што Олівера даставілі ў офіс хворага і знялі з яго абвінавачанне ў крадзяжы пасля паказанняў сведкі, які бачыў, што крадзеж учынілі два іншыя хлопчыкі, якія засталіся на свабодзе. Потым яго ў непрытомным стане забраў з сабой ісцец, павёз да сябе дахаты, а вось дзе гэта... Усё, што ён ведаў, — што гэта дзесьці ў раёне Пэнтанвіла. Так ён пачуў, калі кучару казалі, куды ехаць.

У жахлівым стане распачы і няпэўнасці маладая жанчына накіравалася да брамы. На вуліцы яна памянляла няўпэўненую хаду на шпаркі, дынамічны бег. Да дома габрэя яна дабегла самымі заблытанымі, кружнымі дарогамі, якія яна магла прыдумаць.

Містэр Біл Сайкс, не паспеўшы выслухаць справаздачу пра яе візіт, паклікаў белага сабаку, насунуў капялюш і тэрмінова адышоў, не губляючы часу на такую фармальнасць, як развітанне з грамадой.

— Нам трэба даведацца, дзе ён. Даражэнькія, мы павінны яго знайсці, — вельмі ўзрушана сказаў габрэй. — Чарлі, пакуль не рабі нічога іншага, толькі вынюхай усюды і збірай, збірай інфармацыю. Нэнсі, мілая, мне трэба яго знайсці. Табе я давяраю цалкам, мая мілая, табе і Махляру. Пачакайце, пачакайце, — дадаў габрэй, адмыкаючы дрыжачай рукой шуфляду, — вось грошы, мае мілыя. Сёння я лаўку тут зачыняю. Вы ведаеце, дзе мяне знайсці! Не марудзьце! Не марудзьце ні секунды!

З гэтымі словамі ён выпхнуў іх з пакоя, замкнуў за імі дзверы на два павароты і падпёр іх, выняў са схову шкатулку, якую бачыў Олівер, і стаў паспешліва хаваць пад вопратку гадзіннікі і ўпрыгожанні.

Нечаканы стук у дзверы прымусіў яго перапыніць сваю работу.

— Хто там? — пранізліва крыкнуў ён.

— Я! — азваўся праз замочную адтуліну голас Махляра.

— Што там? — нецярпліва крыкнуў габрэй.

— Нэнсі пытае: яго валачы ў другую нару, ці што? — дапытваўся Махляр.

— Так, — адказаў габрэй. — Дзе б яна яго ні прыхапіла. Знайсці, знайсці яго, вось і ўсё. Я буду ведаць, што з ім рабіць далей, вы ўжо не бойцеся.

Хлопчык прабурчэў, што ім зразумела, і прыпусціўся ўніз па лесвіцы ўслед за сваімі кампаньёнамі.

— Пакуль што ён не выдаў нас, — сказаў габрэй, узяўшыся за перапыненую работу. — Калі яму зойдзе на розум балбатаць пра нас сваім новым сябрам, мы паспеем заткнуць яму глотку.

РАЗДЗЕЛ XIV,

*які ўтфымлівае далейшыя падрабязнасці побыту
Олівера ў доме містэра Браўнлоў, а таксама важнае
працоўтва, якое выфак нейкі містэр Грымуіг адносна
Олівера, калі той пайшоў выконваць даручэнне*

Олівер хутка апрытомнеў пасля таго, як містэр Браўнлоў голасна яго паклікаў. Тэму партрэта старанна пазбягалі як стары джэнтльмен, так і місіс Бэдуін; размовы зусім не датычылі мінулага ці будучага ў жыцці хлопчыка, а мелі на ўвазе прадметы, якія маглі яго пацешыць, але не ўзрушыць. Олівер быў яшчэ занадта слабым, каб устаць на сняданак, але калі на наступны дзень ён прыйшоў у пакой эканомкі, то найперш са шчырай цікаўнасцю паглядзеў на сцяну ў спадзяванні зноў пабачыць партрэт мілай лэдзі. Але спадзяванні яго былі марнымі: партрэт знялі.

— Але, — прамовіла эканомка, прасачыўшы, куды глядзіць Олівер, — як бачыш, яго няма.

— Бачу, мэм, — азваўся той, уздыхнуўшы. — Чаму яго знялі?

— Яго знялі, дзіця, таму што так загадаў містэр Браўнлоў. Падобна было, што партрэт занадта хваляваў цябе і мог тым самым пашкодзіць твайму выздараўленню, — адказала старая лэдзі.

— Не, праўда, не. Ён ніколькі не хвалюе мяне, мэм, — адказваў Олівер. — Мне проста падабалася глядзець на яго, вось і ўсё.

— Добра, добра! — сказала добразычлівая старая лэдзі. — Як толькі ты паправішся, яго зноў павесяць. Я табе гэта абяцаю! А цяпер давай пагаворым пра што-небудзь іншае.

Гэта была ўся інфармацыя пра карціну, якую Олівер мог тады атрымаць. Старая лэдзі была ў час ягонаў хваробы вельмі добрай да яго, і ён падпарадкаваўся яе волі. Уважліва слухаў ён гісторыю за гісторыяй пра яе мілую, прыгожую дачку, якая была замухам за мілым, прыгожым чалавекам і жыла ў вёсцы: пра сына, які працаваў клеркам у камерсанта ў Вест-Індыі і які таксама быў вельмі добрым маладым чалавекам, штогод абавязкова пісаў чатыры лісты, так што калі яна гаворыць пра сваіх дзяцей, то слёзы самі набягаюць ёй на вочы. Старая лэдзі яшчэ доўга апавядала пра іх цудоўныя якасці, пра заслугі яе мілага, добрага сужэнца, які ўжо памёр, акурат дваццаць шэсць гадоўкаў як пайшоў ад нас, бедненькі. Тут надышоў час піць гарбату. Пасля гарбаты яна стала вучыць Олівера гульні ў крыбідж, і ён так лёгка засвойваў правілы, як лёгка яна іх тлумачыла; у гэтую гульню яны гулялі з вялікай цікавасцю і заглыбленасцю, пакуль для хворага не прыспеў час выпіць цёплага віна з вадой, закусіць кавалачкам смажанага хлеба і ісці сабе ў цёплую пасцель.

Яны былі шчаслівыя, гэтыя дні Оліверавага выздараўлення. Усё было такім заспакойлівым, мілым, упарадкаваным, усе такімі ласкавымі ды спагаднымі, што пасля калатнечы і турботаў, у якіх жыву раней Олівер, гэта здавалася раем нябесным. Не паспеў ён больш-менш ачуныць і ўстаць з ложка, як містэр Браўнлоў загадаў купіць яму новы касцюм, новую шапку, новыя чаравікі. Оліверу было сказана, што ён можа рабіць са сваімі старымі рэчамі, што захоча, і ён аддаў іх служанцы, якая ставілася да яго асабліва прыязна, і сказаў, каб яна прадала вопратку габрэю, а грошы пакінула сабе. Яна гэта з ахвотаю зрабіла, і Олівер адчуў вялікую палёжку, калі з акна гасцёўні ўбачыў, як габрэй скруціў рэчы, схаваў іх у сумку і пайшоў прэч. Цяпер хлопчыку не пагражала небяспека насіць іх. Сказаць папраўдзе, дык гэта было сапраўднае рыззё. Новага ў Олівера не было нічога ад нараджэння.

Аднойчы ўвечары, прыблізна праз тыдзень пасля гісторыі з партрэтам, калі Олівер сядзеў і размаўляў з місіс Бэдуін, зверху перадалі, што містэр Браўнлоў хацеў бы бачыць Олівера Твіста ў сваім кабінэце і крыху з ім паразмаўляць, калі ён адчувае сябе добра.

—Божа літасцівы, адзіны і міласэрны! Памый рукі, дзіця, і дай я зраблю табе прабор! — сказала місіс Бэдуін. — Мілы Божа, каб мы ведалі, што ён захоча цябе пабачыць, то прышпілілі б табе чысты каўнерык і выглянцавалі б цябе на ўсе пяць!

Олівер зрабіў, як прасіла старая лэдзі, і хоць яна наракала на тое, што вось ужо і часу не засталася, каб адпрасаваць рушы на каўнерыку, але ўсё ж ён, нягледзячы на такі істотны недахоп, выглядаў настолькі прыстойна і паглядна, што місіс Бэдуін, агледзеўшы яго з найвялікшым задавальненнем з галавы да ног, мусіла заўважыць, што, нават калі б іх папярэдзілі своечасова, наўрад ці можна было б выправіць яго на размову лепей.

Падбздэраны такім чынам, Олівер пастукаў у дзверы кабінета. Пасля дазволу зайсці ён апынуўся ў маленькім заднім пакоі, даволі шчытна застаўленым кнігамі, з акном, якое выходзіла ў прыгожанькі садок. Да акна быў прыстаўлены стол, за якім сядзеў містэр Браўнлоў. Калі ён убачыў Олівера, то адклаў убок кнігу і папрасіў яго падысці да стала і сесці. Олівер зрабіў, як яго прасілі, напружана думаючы, дзе можна знайсці чалавека, здольнага прачытаць такую вялікую колькасць кніжак, напісаных найначай дзеля таго, каб зрабіць свет лепшым. Пытанне, над якім кожны дзень свайго жыцця шчыруюць людзі куды больш дасведчанія за Олівера.

—Тут вельмі многа кніг, ці не так, хлопча? — спытаў містэр Браўнлоў, сочачы, з якой цікаўнасцю Олівер разглядае паліцы, якія займалі прастору ад падлогі да столі.

—Шмат, сэр, — адказаў Олівер. — Я ніколі не бачыў так шмат.

—Калі ты будзеш добра сябе паводзіць, ты іх пачытаеш, — лагодна сказаў стары джэнтльмен. — Табе гэта спадабаецца больш, чым разглядаць іх звонку. Але і сапраўды бывае, што вокладка і пераплёт кніжкі — гэта найлепшае, што ў ёй ёсць.

—Я думаю, што такія — вунь тыя цяжкія кнігі, сэр, — сказаў Олівер, паказваючы на вялікія тамы з багата пазалочанымі пераплётамі.

—Не заўсёды такія, — запырэчыў стары джэнтльмен, гладзячы Олівера па галаве. — Бываюць кнігі такія ж цяжкія, як гэтыя,

хоць і нашмат меншыя ў памерах. Як ты глядзіш на тое, каб вырасці разумным і пісаць кніжкі, га?

— Па мне, дык лепш чытаць іх, — адказаў Олівер.

— Што? Ты не хочаш быць пісьменнікам? — здзівіўся стары джэнтльмен.

Олівер нейкую хвілю вагаўся, потым нарэшце сказаў, што нашмат лепш быць кнігагандляром, на што стары джэнтльмен шчыра засмяўся і адзначыў, што Олівер сказаў добрую рэч. Олівер быў задаволены гэтым, хоць аніяк не мог уцяміць, што добрага было ў ягоных словах.

— Добра, добра, — сказаў стары джэнтльмен, перастаючы смяцца. — Не бойся! Мы не зробім з цябе пісьменніка, калі ёсць магчымасць навучыцца якому-небудзь сумленнаму рамяству або стаць мулярам.

— Дзякуй, сэр, — сказаў Олівер.

Пачуўшы, як сур'ёзна адказаў Олівер, стары джэнтльмен зноў расмяўся і сказаў нешта пра дзівосы інстынкту, але Олівер не зразумеў яго слоў і не звярнуў на іх увагі.

— А цяпер, хлопча, — працягваў стары джэнтльмен тонам найзычлівейшым, але як ніколі сур'ёзным, — я хачу, каб ты звярнуў увагу на тое, што я табе зараз скажу. Я буду гаварыць з табой адкрыта, бо ведаю, што ты зразумееш мяне не горш за людзей старэйшых ад цябе.

— О сэр, прашу, не кажыце, што вы гоніце мяне! — усклікнуў Олівер, устрывожаны строгім выразам твару старога джэнтльмена. — Не выпіхвайце мяне за дзверы, каб я зноў бадзяўся па вуліцах. Дазвольце мне застацца тут і быць слугой. Не выкідвайце мяне назад у праклятае месца, з якога я прыйшоў. Пашкадуйце беднага хлопчыка, сэр!

— Маё мілае дзіця, — сказаў стары джэнтльмен, крануты шчырасцю Оліверавага нечаканага звароту, — можаш не баяцца: я не пакіну цябе, хіба ты сам дасі падставу...

— Ніколі! — перапыніў яго Олівер.

— Я таксама спадзяюся, што ніколі, — працягваў стары джэнтльмен. — Мне даводзілася быць падманутым тымі, каму я давяраў, але я вельмі схільны верыць табе, ты мне цікавы,

сам не ведаю чаму. Людзі, якіх я шчыра любіў, ляжаць глыбока ў сваіх магілах, але, хоць маё шчасце і агмень жыцця пахаваныя з імі, я не зрабіў труны са свайго сэрца і назаўсёды адкрыў яго для лепшых пачуццяў. Глыбокая жалоба толькі зрабіла іх больш моцнымі і чыстымі.

Олівер сядзеў ціха, таму што стары джэнтльмен прамовіў гэтае прызнанне нізкім тонам, хутчэй для сябе, чым для суразмоўцы, і сказаўшы, захоўваў маўчанне.

— Ну, добра, — нарэшце азваўся стары джэнтльмен. Яго голас быў больш вясёлым. — Я кажу гэта таму, што ў мяне маладое сэрца, і ты будзеш больш абярэжны да мяне, не параніш майго сэрца, даведаўшыся, як шмат цяжкіх выпрабаванняў і пакутаў мне выпала ў жыцці. Ты казаў, што ты сірата і што ў цябе няма сяброў, нікога няма на свеце. Усе мае росшукі пацвярджаюць твае словы. Раскажы мне больш падрабязна, адкуль ты, хто цябе выхаваў і як ты трапіў у кампанію, у якой я цябе знайшоў. Кажы праўду, і ты будзеш мець сябра, пакуль я живу.

Некалькі хвіляў Олівер не мог вымавіць ні слова, бо задыхаўся ад слёз. Ён збіраўся быў пачаць расповед пра тое, як яго выхоўвалі ў дзіцячым аддзяленні працоўні і як містэр Бамбл забраў яго ў працоўню, але ў гэты час у парадныя дзверы ціха, упэўнена, але і нецярыліва два разы пастукалі. Наверх паднялася служанка і сказала, што прыйшоў містэр Грымуіг.

— Ён падымаецца? — спытаўся містэр Браўнлоў.

— Так, сэр, — адказала дзяўчына. — Ён спытаў, ці ёсць у доме здобныя булкі. Калі я адказала сцвярджална, то ён сказаў, што прыйшоў папіць гарбаты.

Містэр Браўнлоў усміхнуўся і, павярнуўшыся да Олівера, растлумачыў, што містэр Грымуіг — гэта яго стары сябар і што не варта крыўдзіцца, калі ягоныя манеры пададуцца хлопчыку крыху грубымі, таму што ў глыбіні душы гэта добры чалавек, у чым містэр Браўнлоў меў падставы ўпэўніцца.

— Мне ісці ўніз, сэр? — запытаўся Олівер.

— Не, — адказаў містэр Браўнлоў. — Як на мяне, дык лепш застанься тут.

У гэты момант у пакой увайшоў, абапіраючыся на тоўстую кульбу, масіўны стары джэнтльмен, у якога адна нага была прыкметна карацейшая за другую, і апрануты ён быў у сіняе паліто, паласатую камізэльку, нанкавыя брыджы, гетры і белы капялюш з шырокімі палямі ды зялёным рантам. З-пад камізэлькі высоўвалася жабо з дробнымі складкамі; гэтаксама бачны быў доўгі жалезны ланцужок, на канцы якога вісеў адзін толькі ключ. Канцы яго гальштука-матыля былі скручаныя так, што той быў больш падобным на шар памерам з апельсін. Разнастайнасць грымас, у якія складваўся твар джэнтльмена, не паддаецца апісанню. Пачынаючы гаварыць, ён меў завядзёнку нахіляць галаву ў адзін бок і адначасова глядзець, скасіўшы вочы, што надавала яму неаспрэчнае падабенства з папугаем. Ужо ў момант свайго з'яўлення ён адразу прыняў апісаную паставу і, трымаючы ў выцягнутай руцэ маленькі кавалачак апельсінавай коркі, незадаволена і буркатліва ўсклікнуў:

— Гляньце! Бачыце?! Хіба гэта не дзіўна і не надзвычайна? Варта мне зайсці ў які-небудзь дом, як я адразу знаходжу на лесвіцы кавалак гэтага сябра-беднага-хірурга. Адночы я ўжо стаў кульгавым праз апельсінавую корку, і я пэўны, што праз апельсінавую корку і памру. Так, сэр, апельсінавая корка будзе прычынай маёй смерці, з'ем сваю галаву, калі не яна, сэр!

Гэтым арыгінальным закладам містэр Грымуіг падмацоўваў ледзь не кожную сваю заяву, і гэта было вельмі дзіўна, бо калі нават чыста тэарэтычна дапусціць, што навука дасягне такога стану развіцця, які дазволіць джэнтльмену пры наяўным жаданні з'есці сваю ўласную галаву, то галава містэра Грымуіга мела настолькі вялікія памеры, што нават чалавек самага сангвінічнага складу наўрад ці мог цешыць сябе надзеяй зрабіць гэтую справу за раз, нават калі не браць у разлік тоўсты слой пудры.

— Я з'ем сваю галаву, сэр, — паўтарыў містэр Грымуіг, стукнуўшы кульбай па падлозе. — Га! А гэта што такое? — спытаў ён, глядзячы на Олівера і адступаючы на крок ці два.

— Гэта малады Олівер Твіст, пра якога мы гутарылі, — сказаў містэр Браўнлоў.

Олівер пакланіўся.

— Ці не хочаце вы сказаць, што гэта той хлопчык, у якога была гарачка? — запытаўся містэр Грымуіг, адступіўшы яшчэ. — Пачакайце-пачакайце... Не кажыце нічога! Стоп, — працягваў містэр Грымуіг адрывіста, топячы ўвесь жах перад гарачкай у радасці ад здагадкі, — гэта хлопчык, які еў апельсін! Калі гэта не ён, калі не ён — той хлопчык, які з'еў апельсін і кінуў кавалак коркі на лесвіцу, то я з'ем сваю галаву, а заадно і ягоную.

— Не, не, у яго не было апельсіна, — засмяяўся містэр Браўнлоў. — Праходзьце. Скідвайце капялюш і паразмаўляйце з маім маленькім сябрам.

— Гэта мне вельмі далягае, сэр, — сказаў нервовы стары джэнтльмен, здымаючы рукавіцы. — У нашым горадзе на тра-туарах заўсёды ляжаць апельсінавыя коркі, іх больш, менш — як калі, і я дакладна ведаю, што іх раскідвае сын хірурга, які жыве на рагу вуліцы. Учора ўвечары маладая жанчына паслізнула на такім шалупінні ля маёй агароджы і ўпала. Як толькі яна паднялася, я ўбачыў, што яна глядзіць на ягоны пякельны чырвоны ліхтар, які гарыць так звабна. Тут я гукнуў з акна: «Не хадзіце да яго! Ён забойца! Звабнік-забойца!» Так, ён такі. Калі не — дык...

Тут запальчывы стары джэнтльмен стукнуў кульбай аб падлогу, што яго сябры заўсёды разумелі як ягонае звычайнае за-кляцце, толькі без слоў. Потым, усё яшчэ з кульбай у руках, ён сеў, выняў ларнет, які вісеў на шырокай чорнай стужцы, і пачаў разглядваць Олівера, які, пабачыўшы, што стаў аб'ектам вывучэння, пачырваневу і яшчэ раз пакланіўся.

— Дык гэта той хлопчык, так? — вымавіў нарэшце містэр Грымуіг.

— Так, той самы, — адказаў містэр Браўнлоў.

— Як маешся, хлопчык? — запытаў містэр Грымуіг.

— Нашмат лепей, дзякуй, сэр, — быў адказ Олівера.

Містэр Браўнлоў, падазраючы, што яго дзівак-сябар можа сказаць нешта недапушчальнае, папрасіў Олівера спусціцца ўніз і сказаць місіс Бэдуін, што яны гатовыя піць гарбату. Манеры госця крыху не спадабаліся Оліверу, і ён быў вельмі рады выканаць просьбу.

— Ён вельмі паглядны хлопчык, праўда? — спытаў містэр Браўнлоў.

— Не ведаю, — буркатліва адказаў містэр Грымуіг.

— Не ведаеце?

— Не, не ведаю. Мне хлопчыкі заўсёды былі што пустое месца. Я ведаю толькі два віды хлопчыкаў. Мучністыя хлопчыкі і мясістыя хлопчыкі.

— І які ж Олівер?

— Мучністы. Ведаю аднаго, дык у яго мясісты хлопчык. Яны кажуць, што ён добры малец. Круглая галава, чырвоныя шчокі, вочы з бляскам. Жахлівы хлопчык. Цела, канечнасці ў яго такія, што ўсё трашчыць па швах. Голас — як у лоцмана, апетыт — воўчы. Ведаю я яго! Паскуднік!

— Досыць, гэта не пра маладога Олівера Твіста, так што вам можна не хвалявацца дарма.

— Згода, не пра яго, — азваўся містэр Грымуіг. — Тое, што пра яго, можа быць яшчэ горшым.

Тут містэр Браўнлоў з нецярпеннем кашлянуў, што, здаецца, прынесла містэру Грымуігу найвялікшую асалоду.

— Я кажу, пра яго можа быць яшчэ горшым, — паўтарыў містэр Грымуіг. — Адкуль ён узяўся? Хто ён такі? Чым займаецца? У яго была гарачка. Ну і што з таго? Хіба хварэць на гарачку ўласціва толькі добрым людзям? Часамі хварэюць на гарачку і благія, хіба не? Я ведаў чалавека, якога павесілі на Ямайцы за тое, што ён забіў свайго гаспадара. Дык ён хварэў на гарачку шэсць разоў, і яго з гэтай нагоды нават і не падумалі памілаваць. Фу! Лухта нейкая!

Справа была ў тым, што дзесьці ў глыбіні душы містэр Грымуіг вельмі схільны быў верыць, што знешнасць і манеры Олівера вельмі прывабныя, аднак у яго была вельмі моцная цяга да супярэчання, якая абвастрылася праз тое, што ён знайшоў апельсінавую корку; акрамя таго, ён унутрана настроіў сябе, што ніхто не можа дыктаваць яму, прывабны хлопчык ці не, і ён адразу пачаў пярэчыць свайму сябру. Калі містэр Браўнлоў заявіў, што ні на адно з абвінавачанняў ён не можа пакуль даць здавальняючага адказу і што ён адкладвае даследаванне папярэдняга жыцця Олівера, пакуль той не будзе дастаткова моцным, каб

вытрымаць роспыты, містэр Грымуіг толькі зласліва хіхікнуў. А яшчэ ён насмешліва запытаў, ці мае эканомка завядзёнку правяраць на ноч срэбны посуд, бо калі аднойчы сонечнай раніцай яна недалічыцца адной ці дзвюх срэбных лыжачак, то ён мог напэўна... і так далей.

Містэр Браўнлоў, які ведаў дзівацтвы свайго сябра, ды і сам быў чалавекам досыць эмацыйным, выслухаў усё гэта даволі цярдліва; потым усё праходзіла вельмі спакойна, таму што за гарбатай містэр Грымуіг міласціва абцяжарыўся выказаць сваё агульнае задавальненне булкамі, і Олівер, які таксама сядзеў за сталом, ужо не адчуваў сябе так скавана ў прысутнасці запальчывага старога джэнтльмена.

— І калі ж вы збіраецеся выслухаць поўную, праўдзівую і падрабязную справаздачу пра жыццё і прыгоды Олівера Твіста? — спытаў містэра Браўнлоў містэр Грымуіг напрыканцы бяседы. Пры гэтым ён скоса паглядзеў на Олівера.

— Заўтра з самага ранку, — адказаў містэр Браўнлоў. — Я хацеў бы быць з ім тэт-а-тэт. Зазірні да мяне заўтра а дзясятай, мілы.

— Так, сэр, — адказаў Олівер. Ён гаварыў вагаючыся, таму што адчуваў сябе ніякавата пад строгім позіркам містэра Грымуіга.

— Вось што я скажу вам, — прашаптаў джэнтльмен да містэра Браўнлоў. — Ён не прыйдзе да вас заўтра ў прызначаны час. Я бачыў, як ён вагаўся. Ён падманвае вас, мой добры сябра.

— Клянуся, не, — з пачуццём сказаў містэр Браўнлоў.

— Калі ён не падманвае, то... — сказаў містэр Грымуіг, і кульба грукнула аб падлогу.

— Я клянуся жыццём, што гэты хлопчык гаворыць праўду! — тут ужо містэр Браўнлоў стукнуў кулаком па стале.

— А я клянуся галавой, што ён хлусіць! — адказаў містэр Грымуіг і таксама стукнуў па стале.

— Паглядзім, — адказаў містэр Браўнлоў, утаймоўваючы шаленства, якое пачало было апаноўваць яго.

— Паглядзім-паглядзім, абавязкова паглядзім, — азваўся містэр Грымуіг з правакацыйнай усмешкай.

Лёс распарадзіўся так, што місіс Бэдуін акурат у гэты момант прынесла стос кніжак, купленых містэрам Браўнлоў зран-

ку ў таго самага ўладальніка кнігарні, які ўжо фігураваў у нашай гісторыі. Паклаўшы кніжкі на стол, яна намерылася была выйсці.

— Затрымайце пасыльнага, місіс Бэдуін! — сказаў містэр Браўнлоў. — Я хачу перадаць з ім тое-сёе назад.

— Малы ўжо пайшоў, сэр, — адказала місіс Бэдуін.

— Паклічце яго назад, — папрасіў містэр Браўнлоў. — Гэта важна. Крамнік — бедны чалавек, а за кніжкі не заплачана. Таксама трэба занесці некалькі кніжак назад.

Парадныя дзверы былі адчыненыя. Олівер прыпусціўся па адной вуліцы, служанка па другой, місіс Бэдуін гукала кур'ера, стоячы на ганку, але таго нідзе не было бачна. Засопшыся, прыбеглі назад Олівер і дзяўчына і расказалі, што пасыльнага і след прастыў.

— Божа, Божа, мне так шкада! — усклікнуў містэр Браўнлоў. — Я так хацеў прывесці да ладу гэтую справу менавіта сёння.

— Дык вы пашліце Олівера, — прамовіў з іранічнай усмешкай містэр Грымуіг. — Вы ж ведаеце, ён пастараецца, каб кніжкі не прапалі.

— Так, дазвольце мне занесці іх, сэр, — азваўся Олівер. — Я бягом туды і назад.

Стары джэнтльмен якраз хацеў сказаць, што Оліверу ні ў якім разе нельга выходзіць з дому. Але зласлівае пакашліванне містэра Грымуіга схіліла яго на другі бок: хуткім выкананнем даручэння хлопчык дакажа сваю невінаватасць і марнасць падазрэнняў хаця б у гэтым пункце, і прычым адразу.

— Так, схадзі, мой даражэнькі, — сказаў стары джэнтльмен. — Кніжкі ляжаць на крэсле каля стала. Прынясі іх.

Олівер, задаволены тым, што вось ён спатрэбіўся, падняўся на другі паверх і прынёс у вялікім пакунку пад пахай кніжкі. Трымаючы шапку ў руцэ, ён чакаў, калі яму скажуць, што перадаць гандляру кнігамі.

— Перадай гандляру, — сказаў містэр Браўнлоў, пільна глядзячы на містэра Грымуіга, — скажы гандляру, што ты прынёс гэтыя кніжкі назад і што ты прынёс грошы, якія я вінаваты яму, чатыры фунты і дзесяць пенсаў. Вось пяціфунтавая банкнота, так што ты мусіш прынесці мне дзесяць шылінгаў рэшты.

— Я абярнуся за дзесяць хвілін, сэр, — узрушана сказаў Олівер. Паклаўшы банкноту ў кішэню курткі і зашпіліўшы гузік, ён асцярожна ўзяў кнігі пад паху, ветліва пакланіўся і выйшаў. Місіс Бэдуін правяла яго да парадных дзвярэй, даўшы процьму ўказанняў і пра найкарацейшы шлях, і пра тое, як завуць гандляра, і пра тое, як называюцца вуліцы. На ўсе яе тлумачэнні Олівер адказваў, што ўсё ясна і зразумела. Дадаўшы звыш таго яшчэ шэраг інструкцый, як не захварэць, старая лэдзі нарэшце дазволіла яму ісці.

— Хай Бог крые яго! — сказала старая лэдзі, гледзячы яму ўслед. — Неяк вось не магу спакойна адпусціць яго.

У гэты момант Олівер весела азірнуўся і кіўнуў галавой, перш чым схавацца за паваротам. Старая лэдзі з усмешкай адказала на яго прывітанне, замкнула дзверы і вярнулася ў свой пакой.

— Вось паглядзім, ён вернецца праз дваццаць хвілін — самае вялікае, — сказаў містэр Браўнлоў, выцягваючы з кішэні свой гадзіннік і кладучы яго на стол. — У гэты час будзе ўжо цёмна.

— Ну дык як, вы насамрэч спадзеяцеся, што ён вернецца? — дапытваўся містэр Грымуіг.

— А вы што, не? — з усмешкай запярэчыў містэр Браўнлоў.

У гэты час дух супярэчлівасці быў вельмі моцным у грудзях містэра Грымуіга, а самаўпэўненая ўсмешка на твары сябра яшчэ больш яго ўмацавала.

— Не, — ускрыкнуў ён, стукнуўшы кулаком па сталае, — я не думаю! На хлопчыку новы касцюм, пад пахай у яго камплект дарагіх кніг, а ў кішэні пяць фунтаў стэрлінгаў. Ён уз'яднаецца са сваімі ранейшымі супольнікамі-злодзеямі, і яны пасмяюцца з вас. Сэр, калі хлопчык вернецца ў гэты дом, я з'ем сваю галаву.

Сказаўшы гэта, ён падсунуў крэсла бліжэй да стала. Так і сядзелі за сталом два сябры — моўчкі, паміж імі — гадзіннік.

Каб падкрэсліць тую фанабэрыю, з якой мы баронім свае меркаванні, пыху, з якой робім свае паспешлівыя высновы, варта заўважыць, што хоць містэр Грымуіг меў зусім не халоднае сэрца і што ён зусім непадробна засмуціўся б, калі б ягонага шляхетнага сябра абдурылі і падманулі, ён сапраўды шчыра і моцна спадзяваўся ў гэтыя хвіліны, што Олівер Твіст не вернецца.

Стала так цёмна, што лічбы на цыферблаце былі ледзьве бачныя, але два старыя джэнтльмены працягвалі моўчкі сядзець у цемрадзі. Паміж імі ляжаў гадзіннік.

РАЗДЗЕЛ XV,

*які наказвае, як шчыра любілі Олівера Твіста вясёлы
стары габрэі і міс Нэнсі*

Уцёмнай зале бруднага шынка, у самай занядбанай частцы Літл Сафран Хіл, у змрочным, вартым жалю схове, дзе зімой цэлы дзень, міргаючы, гарыць газавы свяцільнік і куды ўлетку не трапляе прамень сонца, дзе застаўся дух спірту, — у тым месцы над алавяным збаночкам і малой шклянкай сядзеў мужчына ў вельветавым сурдуче, кароткіх цёмных штанах, паўботах і панчохах, якога любы недасведчаны віз з паліцыі нават пры гэтым цьмяным святле адразу і без ваганняў апазнаў бы як містэра Уільяма Сайкса. Ня яго ног сядзеў белы сабака з чырвонымі вачыма, які папераменна займаўся дзвюма справамі: ён то міргаў на свайго гаспадара адразу абодвума вачыма, то залізваў вялікую рану на пысе збоку — след нейкага нядаўняга канфлікту.

— Сядзі, пачвара, сядзі, кажу табе! — нечакана парушыўшы маўчанне, прамовіў містэр Сайкс.

Застаецца толькі разважаць і здагадвацца, ці то ягоныя медытацыі былі такімі напружанымі, што лыпанне сабачых вачэй ім замінала, ці то ягоныя нервы былі настолькі ўзрушаныя ў выніку ўласных роздумаў, што запатрабавалі дзеля супакаення даць бяскрыўднай жывёліне добрага выспятка. Што б ні было падставай, але вынікам быў удар па бедным сабаку і адначасова — смачны праклён.

Сабакі звычайна не схільныя помсціць за крыўды, якія наносяць ім іх гаспадары, але сабака містэра Сайкса, маючы

агульня са сваім гаспадаром заганы характару і, можа быць, знаходзячыся ў той момант пад уражаннем вялікай абразы, не знайшоў іншага развязання сітуацыі як адразу ўчапіцца зубамі ў адзін з паўботаў. Ад усёй душы растрэсшы яго ў бакі, сабака гыркнуў і схваўся пад лаўку — якраз у час, каб ухіліцца ад алавянай пасудзіны, якой замахнуўся містэр Сайкс.

— Будзеш кусацца, будзеш? — дапытваўся Сайкс, ухапіўшы ў адну руку жалезны гак, а другой нетаропка раскрываючы вялікі складны нож, які ён выцягнуў з кішэні. — Ідзі сюды, д'ябал, ану давай сюды! Чуеш?

Няма сумневу, што той чуў, бо містэр Сайкс казаў усё гэта вельмі грубым тонам і надзвычай гучна, але сабака адчуваў нейкае дзіўнае нежаданне даць перарэзаць сабе горла і заставаўся там, дзе сядзеў, адно што загырчэў яшчэ больш гучна, а потым ухапіўся за гак зубамі і стаў кусаць яго, як дзікі звер.

Супраціўленне яшчэ больш раз'ятрыла містэра Сайкса. Ён стаў на калені і з новай сілай атакаваў жывёліну. Сабака скакаў справа налева, злева направа, агрызаўся, гыркаў і брахаў, а чалавек ляяўся, кляў і лупцаваў яго; барацьба дасягнула крытычнага пункту, калі мусіла развязацца ў той або іншы бок, але тут дзверы нечакана расчыніліся, і сабака выскачыў з памяшкання, пакінуўшы Біла Сайкса з гакам і нажом у руках.

Старая прымаўка сцвярджае: для сваркі заўсёды патрэбныя два бакі. Містэр Сайкс, расчараваны тым, што сабака больш не бярэ ўдзелу ў спрэчцы, адразу перакінуў свой імпэт на новага ўдзельніка.

— Якой халеры ты ўлазіш паміж мною і маім сабакам? — спытаў Сайкс, злосна махаючы рукамі.

— Я ж не ведаў, даражэнькі ты мой, я ж не ведаў, — рахмана сказаў Фэджын, бо гэта быў ён уласнай персонай.

— Не ведаў, зладзюга ты баязлівы! — бухцеў Сайкс. — Ты што, не чуў, які тут быў вэрхал?

— Ні гу-гу не чуў, як я жывы, Білі, — адказаў габрэй.

— А як жа! Зразумела, ты нічагусенькі не чуеш, — зласліва ўсміхнуўся Сайкс. — Вынюхваеш усюды, так што ніхто не чуе, як ты прыходзіш, як ідзеш! Хацеў бы я, Фэджын, каб ты быў сабакам паўхвіліны таму!

— Чаму гэта? — запытаўся габрэй, выпакутаваўшы ўсмешку.

— Таму што ўрад клапоціцца пра жыццё такіх людзей, як ты, якія нашмат больш подлыя, чым дварняк, але дазваляе чалавеку забіваць сабаку, калі толькі ёсць ахвота, — прамовіў Сайкс, паважна закрываючы свой складны нож. — Вось чаму.

Габрэй пацёр рукі, падсеў да стала і выдаў порцыю смеху на досціп свайго сябра. Аднак ён, відавочна, пачуваўся не ў сваёй талерцы.

— Шчэрся, шчэрся шырэй, — сказаў Сайкс, кладучы гак на месца і мераючы габрэя пагардлівым позіркам. — Рагачы. Ніколі табе не пасмяяцца з мяне, хіба што на шыбеніцы. Ты ў маіх руках, Фэджын, і можаш нават не рыпацца. Вось як! Залячу я — заляціш і ты, так што асцярожней са мной, асцярожней!

— Ну добра, добра, мой даражэнькі, — адказаў габрэй, — я ўсё гэта ведаю, у нас... у нас агульны інтарэс, Біл, агульны інтарэс.

— Гм... — прабурчэў Сайкс, як быццам ён думаў, што інтарэс гэты больш габрэеў, чым ягоны. — Ну, што ты там хацеў мне сказаць?

— Усё пераплаўлена ў тыглі без аніякіх прыгодаў, і я прынёс тваю долю. Тут значна больш, чым павінна быць, мой даражэнькі, але калі ўжо я ведаю, што наступным разам ты мне аддзячыш, то...

— Даволі балбатні, — нецярпліва абарваў яго рабаўнік. — Дзе яно? Давай!

— Так, так, Біл, крыху цярпення, крыху часу, — залагодзіў яго габрэй. — Вось! Усё цэленькае...

Прыгаворваючы, ён выняў з-за пазухі старую паркалёвую насоўку, развязаў вялікі кутні вузел і выняў пакуначак у карычневай тоўстай паперы. Сайкс выхапіў яго з рукі габрэя, паспешліва разгарнуў і пачаў лічыць саверэны, якія там былі.

— Што, гэта ўсё? — запытаўся Сайкс.

— Так, усё, — адказаў габрэй.

— А ці не раскрыў ты пакунак па дарозе і не заглынуў адзін-два саверэны? — падазрона спытаў Сайкс. — Не рабі нявіннага выгляду, калі пытаюся, бо ты рабіў гэта шматкроць. Тузаны за вяроўку.

На больш агульнапрынятай ангельскай мове гэта азначала загад пазваніць. На званок з'явіўся другі габрэй, маладзейшы за Фэджына, але выглядаў ён гэтаксама гідка і пачварна.

Біл Сайкс паказаў на пусты збаночак. Малады габрэй, выдатна зразумеўшы намёк, сышоў, каб напоўніць яго; перад тым, як пайсці, ён абмяняўся з Фэджынам шматзначнымі позіркамі. Той нібыта толькі і чакаў моманту, каб у адказ пахітаць галавой, зусім непрыкметна, так што трэцяя асоба, калі б назірала за падзеямі, наўрад ці што-небудзь заўважыла б. Сайкс не ўбачыў гэтага, бо акурат быў нахіліўся на хвіліну, каб завязаць парваныя сабакам шнуркі. Мажліва, калі б Сайксу давялося ўбачыць гэты абмен знакамі, ён прыйшоў бы да высновы, што нічога добрага яго не чакае.

— Ці ёсць тут хто, Барні? — запытаўся Фэджын; цяпер, калі Сайкс падняў галаву, ён гаварыў, утаропіўшыся ў падлогу.

— Дзі душы, — адказаў Барні; невядома, ці ішлі ягоныя словы ад шчырага сэрца, але што ўсе яны праходзілі праз нос — гэта дакладна.

— Нікога? — перапытаў Фэджын здзіўленым тонам, які, магчыма, мусіў значыць для Барні, што той можа казаць, як ёсць.

— Дзікога, акрабя біс Дэдсі, — быў адказ Барні.

— Нэнсі! — усклікнуў Сайкс. — Дзе? Каб я аслеп, калі я не шаную гэтую дзяўчыну за прыродны талент.

— Дэдсі забовіла стэйк у бары, — адказаў Барні.

— Скажы, няхай ідзе сюды, — сказаў Сайкс, наліваючы шклянку спіртнога. — Няхай ідзе сюды.

Барні нерашуча зірнуў на Фэджына, быццам пытаючы ў яго дазволу. Габрэй захоўваў маўчанне, так што Барні пайшоў, не падымаючы галавы, і неўзабаве вярнуўся, прывёўшы з сабой Нэнсі, якая была пры поўным парадзе — на галаве капор, у фартуху, з кошыкам і ключом.

— Ну як, Нэнсі, натрапіла на след? — спытаў Сайкс, наліваючы ёй шклянку.

— Так, Біл, натрапіла, — адказала маладая лэдзі, асушыўшы пасудзіну, — і пошукі добра мяне стамілі. Падшыванец быў хворы, пралежваў там ложка і...

— Ах, Нэнсі, мая даражэнькая! — усклікнуў Фэджын, падняўшы вочы ад падлогі.

Можа быць, незвычайныя рудыя бровы габрэя і напаўзаплюшчаныя глыбока пасаджаныя вочы папярэдзілі Нэнсі, што яна занадта схільная да шчырасці, але гэта не так важна. Тут нас больш займае факт, а фактам было тое, што Нэнсі раптам памянцла паставу: яна ўзнагародзіла містэра Сайкса цэлай серыяй усмешак і памянцла тэму размовы. Прыкладна праз дзесяць хвілін містэра Фэджына ахапіў прыпадак кашлю, пасля якога міс Нэнсі накінула на плечы шалік і заявіла, што ёй ужо час ісці. Містэр Сайкс, даведаўшыся, што нейкі кавалак дарогі ў іх агульны, выказаў намер правесці яе, і яны пайшлі разам. За імі, трымаючы пэўную дыстанцыю, патрухаў сабака, які нечакана ўзнік з падваротні, як толькі яго гаспадар завярнуў за паварот.

Калі Сайкс выйшаў з памяшкання, габрэй прасунуў галаву ў памежныя дзверы і прасачыў, як той ідзе цёмным калідорам; сціснуўшы кулак, ён патрос ім у паветры і прамармытаў праклён. Потым ён з агіднай ухмылкай зноў падсеў да стала і неўзабаве заглыбіўся ў захапляльную хроніку ў газеце «Крымінальны кур'ер».

Тым часам Олівер Твіст, які нават і ўявіць сабе не мог, наколькі ён блізка ад вясёлага джэнтльмена, накіроўваўся ў кнігарню. Калі ён увайшоў у Клэркенвіл, то выпадкова павярнуў у завулак, які быў яму не зусім па дарозе. Ён заўважыў, што пайшоў не туды, толькі калі мінуў палову гэтага завулка. Але Олівер разважыў, што завулак усё роўна выходзіць некуды ў той бок, куды яму было патрэбна, і не варта, відаць, з паўдарогі вяртацца, і ён рушыў сабе далей з кніжкамі пад пахай.

Ён ішоў, разважаючы, якім шчаслівым і задаволеным ён павінен пачувацца і як шмат ён аддаў бы, каб хоць толькі адным вокам паглядзець на беднага маленькага Дзіка, які можа якраз у гэты момант горка плача, згаладалы і пабіты. Раптам ён здрыгануўся ад вельмі гучнага крыку маладой жанчыны: «О мой даражэнькі брацік!» Не паспеў ён агледзецца, што здарылася, як яго вельмі рашуча спынілі дзве рукі, цесна абняўшы за шыю.

— Не! Не чапай мяне! — крычаў, адбіваючыся, Олівер. — Пусці мяне! Хто ты?! Навошта ты мяне трымаеш?

Адзіным адказам на гэта быў безупынны лямант маладой жанчыны, якая яго абдымала, трымаючы ў руках маленькі кошык і ключ ад парадных дзвярэй.

— О мой міленькі! — прыгаворвала маладая жанчына. — Нарэшце я знайшла цябе! Ах, Олівер, Олівер! Ах ты капрызлівы хлапчук, неслух, столькі даў ты мне турботаў, колькі я думала-перадумала ўсяго. Хадзем, хадзем, даражэнькі мой. Вось і знайшоўся. Дзякуй Богу, міласціваму і адзінаму, я знайшла цябе!

Выдаўшы гэтую серыю досыць агульных воклічаў, маладая асоба зайшлася ў другім прыпадку плачу і настолькі ўпала ў гістэрыку, што дзве жанчыны, якія праходзілі ў гэты час па вуліцы, спыталі хлопчыка з мясной крамы, у якога валасы ільсніліся, бы памазаныя лоем, і які таксама назіраў дзеянне, маўляў, ці не думае ён, што варта паслаць па доктара. На гэта хлопчык з мясной крамы, які, здаецца, быў схільны да адпачынку, калі не сказаць да лайдакавання, адказаў, што ён не думае, каб варта было.

— О, не, не, усё ў парадку, — сказала маладая жанчына, хапаючы Олівера за руку. — Мне ўжо лепш. Ану, хадзем дадому, паскудны ты хлопчык, жорсткі ты такі! Пайшлі!

— Што здарылася, мэм? — пацікавілася адна з жанчын.

— О мэм, — адказала маладая жанчына, — ён збег з дому каля месяца таму назад, збег ад бацькоў, ад працавітых, прыстойных людзей, пайшоў і звязаўся з шайкай злодзеляў і нягоднікаў і мала не разбіў сэрца сваёй беднай маці..

— Ах ты мязротнік! — сказала адна з жанчын.

— Ану, хутка ідзі дахаты, звераня ты малое, — азвалася другая.

— Не кажыце так, — адказаў узрушаны Олівер. — Я яе не ведаю. У мяне няма сястры, няма ні маці, ні бацькі. Я сірата, я жыву ў Пэнтанвіле.

— Але ж вы толькі паслухайце яго, як смела ён ад усіх адрокся! — закрычала маладая жанчына.

— Дык гэта Нэнсі! — усклікнуў Олівер, які цяпер толькі ўбачыў яе твар і адхіснуўся ад нечаканасці.

— Вось бачыце, ён ужо ведае мяне! — закрычала Нэнсі, апелюючы да глядачоў. — Вышэй за сябе не скочыш. Добрая людзі, дапамажыце адправіць яго дахаты, а то ён даб’е сваіх бацькоў, а мне разаб’е сэрца!

— Што за халера тут? — сказаў нейкі мужчына, выбегшы з бара ў суправаджэнні белага сабакі. — А, малады Олівер! Ану, марш да сваіх бедных бацькоў, свіння ты няўдзячная! Прастуй дахаты, давай, давай.

— Я іх ведаць не ведаю. Яны мне не сваякі. Дапамажыце! Дапамажыце! — крычаў Олівер, спрабуючы вырвацца з рук мужчыны.

— Дапамажыце, — паўтарыў мужчына. — Добра, я дапамагу табе, ты, малы мярзотнік! Што гэта за кніжкі? Ты што, скраў іх, ці не так? Ану, давай іх сюды! — З гэтымі словамі мужчына тузануў пакунак да сябе і стукнуў Олівера кнігамі па галаве.

— Так яму і трэба! — азваўся з акна мансарды нейкі разявака. — Гэта яго абразуміць.

— Як піць даць абразуміць! — усклікнуў заспаны цяляр, вызірнуўшы з акна мансарды.

— Гэта пойдзе яму на карысць! — зазначылі абедзве жанчыны.

— Толькі так! — пацвердзіў мужчына, яшчэ раз агрэў Олівера па галаве і схпіў яго за каўнер. — Пайшоў, распуста ты гэтка! Гэй, Казінае Вока, запомніць яго, сабачка, запомніць!

Слабы пасля хваробы, агаломшаны ўдарамі і раптоўнасцю нападу, запалоханы жахлівым гырканнем сабакі і жорсткасцю мужчыны і перасілены ўпэўненасцю прысутных у тым, што ён насамрэч, як яго апісалі, быў зацятым малым нягоднікам, — што мог зрабіць бедны хлапчук! Ужо сцямнела, жылі тут людзі дна, чакаць паблізу нейкай дапамогі не даводзілася, супраціў не меў сэнсу. Праз нейкі момант Олівера зацягнулі ў лабірынт двароў, цёмных завулкаў, і калі ён нават і наважваўся нешта крыкнуць, то яго прымушалі бегчы так хутка, што ніхто нічога не мог разабраць. Папраўдзе, дык гэта было неістотна, бо нават калі б можна было разабраць, то не было б нікога, хто звярнуў бы на яго крыкі ўвагу.

Запалілі газавыя ліхтары. Місіс Бэдвін занепакоена чакала каля адчыненых дзвярэй.

РАЗДЗЕЛ XVI

*апавядае пра тое, што здарылася з Оліверам
пасля таго, як Нэнсі заявіла на яго свае правы*

Вузкія вулкі і двары нарэшце закончыліся прасторным шырокім пляцам, на якім былі загоны для жывёлы і ўсё, што трэба для гандлю скацінай. Калі кампанія дасягнула гэтага месца, Сайкс сцішыў хаду: дзяўчына не магла больш паспяваць за імі. Павярнуўшыся да Олівера, ён груба загадаў яму трымаць Нэнсі за руку.

— Ты што, не пачуў? — гыркнуў Сайкс, калі ўбачыў, што Олівер вагаецца і азіраецца.

Яны былі ў цёмным кутку, досыць далёка ад людных месцаў. Олівер бачыў больш, чым дакладна, што ніякі супраціў не меў сэнсу. Ён працягнуў руку, і Нэнсі сціснула яе ў сваёй.

— Другую руку дай мне, — сказаў Сайкс, схапіўшы свабодную руку Олівера. — Гэй, Казінае Вока, на, на!

Сабака наблізіўся і загырчэў.

— Глядзі сюды, сабачка! — прамовіў Сайкс, паклаўшы сваю другую руку на Олівераву глотку. — Калі ён скажа хоць слова, кусай яго сюды. Дайшло?

Сабака гыркнуў яшчэ раз і, аблізнуўшыся, паглядзеў на Олівера так, быццам яму не цярпелася ўчапіцца ў хлопчыкаву глотку.

— Ён хоча разарваць яго не менш, чым любы хрысціянін. Каб я слепа, калі гэта не так! — сказаў Сайкс, аглядаючы сабаку з нейкім змрочным і зласлівым адабрэннем. — Цяпер, Мастэр, табе ведама, што цябе чакае, так што кліч колькі хочаш — сабака ўраз спыніць забаву. Наперад, сабачка!

Казінае Вока матляў хвастом з удзячнасці за такое нязвыкла лагоднае абыходжанне і, гыркнуўшы на Олівера яшчэ раз дзеля папярэджання, пабег паперадзе.

Яны перасяклі Смітфілд, але Олівер не зарыентаваўся б, нават калі б яны ішлі праз Гросвэнар-сквер. Вечар быў цёмны і туманны. Вокны крамаў ледзьве праблісквалі праз шчыльны туман, які з кожнай хвілінай становіўся ўсё больш густым і захінаў вуліцы і дамы ў цемрадзь, так што гэтыя чужыя мясціны становіліся для Олівера яшчэ больш злавеснымі, а яго няпэўнасць узмацнялася і яшчэ больш прыгнятала яго.

Не прайшлі яны і некалькі крокаў, як ударыў царкоўны звон. Пры першым удары Оліверавы канваіры спыніліся і павярнулі галовы ў тым кірунку, адкуль прыйшоў гук.

— Восем гадзін, Біл, — азвалася Нэнсі, калі звон сціх.

— Што мне за радасць, што ты мне гэта кажаш. Сам чую, — быў адказ Сайкса.

— Цікава, ці могуць яны чуць, — прамовіла Нэнсі.

— Зразумела, могуць, — адказаў Сайкс. — Мяне загрэблі на Барталамею дзень, і не было на кірмашы самай пісклявай трубы, якой бы я не чуў. На фоне шуму і ляскату звонку ў вялізнай старой турме было ноччу так зацішна, што мне хацелася біцца галавой аб жалезныя дзверы.

— Бедныя хлопцы! — сказала Нэнсі, якая ўсё яшчэ глядзела ў той бок, адкуль чуўся звон. — Ах, Біл, такія слаўныя маладзенькія хлапчুকі!

— Так. Вы, жанчыны, толькі пра гэта і думаеце, — адказаў Біл. — Слаўныя маленькія хлапчুকі! Але ж яны ўсё роўна што нябожчыкі. Так што няма пра што казаць.

Вымавіўшы такія суцяшэнні, містэр Сайкс, здавалася, перамог рэўнасць, якая была паднялася ў ім, узяў Олівера мацней за руку і загадаў яму зноў ісці далей.

— Пачакай хвілю! — папрасіла дзяўчына. — Я б не стала спяшацца, калі б гэта ты, Біл, меўся завіснуць на шыбеніцы, калі восем праб'е ў наступны раз. Я б кружыла і кружыла вакол таго месца, пакуль не ўпала б, нават калі б ішоў снег, а ў мяне не было б нават якога шаліка, каб ад яго закрыцца.

— І што б за дабро было з таго? — пацікавіўся несэнтывентальны містэр Сайкс. — Калі ты не можаш перадаць напільнік і дваццаць ярдаў добрай тоўстай вяроўкі, можаш швэндацца вакол, пакуль не наматаеш пяцьдзясят міль, або можаш стаяць на месцы — якая мне з гэтага карысьць. Давай, хадзем хутчэй, няма чаго стаяць тут і чытаць імшу.

Дзяўчына зарагатала, шчыльней захінулася ў шалік, і яны пайшлі далей. Але Олівер адчуваў, што яе рука трымцела. Калі яны праходзілі каля слупа з газавым ліхтаром, ён паглядзеў ёй у твар і ўбачыў, што яна збялела як палатно.

Так ішлі яны глухімі ды гразкімі вулкамі добрыя паўгадзіны. Мінакоў сустракалася мала, ды і тыя, мяркуючы па іх выглядзе, займалі ў грамадстве тое самае месца, што і сам містэр Сайкс. Нарэшце яны завярнулі ў вельмі брудную вузкую вуліцу з мноствам старызніцкіх лавак. Сабака, які бег спераду, быццам адчуў, што няма болей патрэбы пільнаваць, і спыніўся перад дзвярыма адной з лавак, пустой і, напэўна, зачыненай на замок. Дом быў у аварыйным стане. На дзвярах была прыбітая шыльда з надпісам, што дом здаецца ў наём. Выглядала так, што шыльда вісела тут ужо шмат гадоў.

— Усё ў парадку, — сказаў Сайкс, з асцярогай азірнуўшыся.

Нэнсі нагнулася да аканіц, і Олівер пачуў, як у доме зазвінеў званок. Яны перайшлі на супрацьлеглы бок вуліцы і колькі часу стаялі пад ліхтаром. Пачуўся гук, як быццам бы хто ціхенька падняў слухавое акно ўверсе, і неўзабаве дзверы насупраць асцярожна прачыніліся. Містэр Сайкс без аніякіх цырымоній схапіў запалоханага хлопчыка за каўнер, і ўсе ўтраіх хуценька зайшлі ў дом.

У калідоры было зусім цёмна. Яны пачакалі, пакуль той, хто іх упусціў, не замкне дзвярэй на засаўку і ланцуг.

— Ёсць хто-небудзь чужы? — запытаўся Сайкс.

— Не, — адказваў голас, і Олівер падумаў, што ён яго ўжо чуў.

— Стары тут? — спытаў рабаўнік.

— Так, — азваўся голас. — Але ж і забаяўся ён! Вы думаеце, ён вам не будзе рады? Яшчэ як!

Стыль адказу, роўна як і голас, які яго агучыў, падаліся Оліверу знаёмымі, але ў цемрадзі нельга было разгледзець нават абрысаў таго, хто гаварыў.

— Запалі які агеньчык, — сказаў Сайкс, — а не — дык мы зломім сабе каркі або наступім на сабаку. Тады беражы лыткі!

— Чакайце хвілю, прынясу якога святла, — азваўся голас.

Крокі аддаліся, і праз хвілю з'явіўся ўласнай персонай містэр Джон Доўкінз, ён жа Спрытны Махляр. У правай руцэ ён нёс сальную свечку, зашчэмлenuю ў расшчыліну палкі.

Абмежаваўшыся адно толькі паблажлівай ухмылкай у знак таго, што ён пазнаў Олівера, ён завярнуўся і зрабіў жэст наведвальнікам, каб тыя ішлі за ім уніз па лесвіцы. Яны перайшлі пустую кухню і праз яшчэ адны дзверы трапілі ў нізкі, з пахам зямлі пакой, які ныйначай быў прыбудаваны з невялікага задняга двара. Там іх сустрэў выбух рогату.

— Во-ой, не магу, не магу! — галасіў Мастэр Чарлі Бэйц, з чьіх грудзей вырваўся за хвілю да таго рогат. — Вось ён, вой, зараз трэсну, вось ён! Фэджын, вы паглядзіце толькі, паглядзіце на яго. Болей не магу, вось гэта дык спектакль, я не магу болей. Патрымайце мяне хто, дайце высмеяцца.

Знямогшыся ад весялосці, Мастэр Бэйц паваліўся на падлогу і канвульсіўна хвілін пяць дрыгаў нагамі ў экстазе. Потым ён ускочыў, выхапіў у Махляра кій са свечкай і, наблізіўшыся да Олівера, распачаў яго агледзіны. Тут габрэй, зняўшы свой начны каўпак, стаў выштукоўваць перад агаломшаным хлопчыкам нізкія паклоны. А вось Спрытны, які адрозніваўся досыць сур'ёзным норавам і рэдка дазваляў сабе весяліцца, калі гэта замінала справе, з вялікай стараннасцю абмацваў Оліверавы кішэні.

— Фэджын, зірніце на яго касцюм! — сказаў Чарлі, падносячы свечку да новага Оліверавага пінжака так блізка, што той ледзь не заняўся полымем. — Вы паглядзіце на яго касцюм! Шыкоўнае адзенне, самы піжоністы крой! О мае вочы, што за спектакль! А кніжкі, кніжкі, — ныйначай джэнтльмен, скажыце, Фэджын!

— Я шчаслівы бачыць вас у такім добрым стане, мой даражэнькі, — сказаў габрэй, па-блюзнерску пакорліва кланяючыся. — Спрытны дасць табе іншы касцюм, мой даражэнькі, каб ты не сапсаваў гэты выхадны. Мой даражэнькі, а чаму ж ты не пісаў, чаму не папярэдзіў, што прыйдзеш? Мы б згатавалі на вячэру што-небудзь цёплае.

Тут Мастэр Бэйц зноў пачаў рагатаць, ды так гучна, што і Фэджын выпаў са сваёй ролі. Нават Махляр усміхнуўся, але цяжка сказаць, што выклікала яго весялосць, бо якраз у гэты момант ён выцягнуў з кішэні пяціфунтавую банкноту.

— Гоп-па — а гэта што такое? — загарэўся Сайкс, зрабіўшы крок наперад у той час, як габрэй схапіў грошы. — Гэта маё, Фэджын.

— Не, не, мой даражэнькі, — сказаў габрэй. — Маё, Біл, маё. Табе будучь кніжкі.

— Яшчэ чаго! — прамовіў Біл Сайкс, з рашучым выглядам апрапаючы капялюш. — Калі гэта не будзе маім, маім і Нэнсі, то я забіраю хлопца.

Габрэй уздрыгнуўся. Олівер таксама ўздрыгнуўся, хоць і з іншай прычыны, бо ён спадзяваўся, што спрэчка насамрэч скончыцца тым, што яго завядуць назад.

— Ану, аддавай, хутка! — запатрабаваў Сайкс.

— Гэта несправядліва, Біл, несправядліва, га, Нэнсі? — даказваў габрэй.

— Справядліва, несправядліва, — запырэчыў Сайкс, — аддавай — і кропка. Ты што, думаеш, што нам з Нэнсі толькі і клопатаў, што гойсаць па вуліцах і выкрадаць дзяцей, хлопчыкаў, якіх загрэблі праз вашу дурасць! Аддавай грошы, скнара, шкілеце ты стары, аддавай!

Так паўшчуваўшы, містэр Сайкс выхапіў асігнацыю, якую габрэй заціснуў паміж указальным і вялікім пальцам, і, холадна пазіраючы яму ў твар, некалькі разоў перагнуў паперу і схаваў сабе ў насоўку.

— Гэта нам за нашу работу, — сказаў Сайкс, — ды і тое — палова таго, што трэба. А ты можаш узяць кніжкі, калі любіш чытаць. Калі не — прадай іх.

— Яны вельмі прыгожыя, — азваўся Чарлі Бэйц, крыўляючыся і робячы выгляд, што чытае адну з іх, — выдатная чытанка, га, Олівер?

Заўважыўшы, з якой журбой глядзіць Олівер на сваіх катаў, Мастэр Бэйц, які меў бласлаўлены дар бачыць у праявах жыцця смешнае, ізноў упаў у экстаз, яшчэ больш бурны.

— Яны належаць старому джэнтльмену, — прамовіў Олівер, ламаючы рукі, — добраму, міламу старому джэнтльмену, які ўзяў мя-

не ў свой дом і апекаваўся мной, калі я мала не паміраў ад гарачкі. О, малю вас, аддайце іх назад, аддайце яму кніжкі і грошы. Можце трымаць мяне тут усё жыццё, але малю, малю, аддайце іх. Ён падумае, што я іх украў. О, злітуйцеся нада мной і аддайце іх назад!

З гэтымі словамі, якія былі прамоўленыя з усёй энэргіяй, страсна і сур'ёзна, Олівер апусціўся на калені і прыпаў да ног габрэя, умольна склаўшы далоні ў поўнай распачы.

— Хлопчык кажа правільна, — заўважыў Фэджын, цішком агледзеўшыся кругом і ссунуўшы калматыя бровы. — Чыстая праўда, Олівер, чыстая праўда: яны насамрэч падумаюць, што іх украў ты. Ха-ха, — усміхнуўся габрэй і пацёр рукі. — Лепш і не прыдумаеш!

— Насамрэч, — уставіў Сайкс. — Я зразумеў гэта адразу, калі ўбачыў яго з кніжкамі пад пахай у Клэркенвіле. Усё як мае быць. Гэтыя людзі — мяккасардэчныя спявальнікі псалмоў, інакш яны не ўзялі б яго да сябе ў дом. І яны не стануць нідзе яго шукаць, бо пабаяцца, што давядзецца звяртацца ў суд, і яго арыштуюць. Так што ён у бяспецы.

Калі гучалі гэтыя словы, Олівер глядзеў то на аднаго, то на другога, быццам не мог зразумець, што адбываецца ў пакоі, але, калі Біл закончыў, ён раптам ускочыў на ногі і, не помнячы сябе, кінуўся прэч з пакоя, крычучы аб паратунку так, што рэха напоўніла пусты стары дом водгаласамі ажно да страхі.

— Біл, трымай сабаку! — закрычала Нэнсі, кінуўшыся да дзвярэй і зачыняючы іх, калі габрэй і абодва яго вучні кінуліся ўслед. — Трымай сабаку, а то ён разарве хлопца на шматкі!

— Так яму і трэба! — гаркнуў Сайкс, спрабуючы вызваліцца з абдымкаў дзяўчыны. — Пусці мяне, або я размажджэру тваю галаву аб сцяну.

— Няхай сабе, Біл, — крычала дзяўчына, з усяе сілы змагаючыся з дзецюком. — Сабака не раздзярэ дзіця, хіба што ты раней заб'еш мяне.

— Не раздзярэ! — прамовіў Сайкс, сцяўшы зубы. — Хутчэй я зраблю гэта, калі ты не адпусціш мяне.

Хатні злодзей адпіхнуў дзяўчыну ад сябе ў дальні куток пакоя. Тут вярнуліся габрэй і два хлопчыкі, якія цягнулі паміж сабой Олівера.

— Што тут здарылася? — спытаў Фэджын, азіраючыся.

— Дзеўка звар’яцела, так мне здаецца, — раз’юшана адказаў Сайкс.

— Не, не звар’яцела, — задышліва сказала Нэнсі — бледная, яшчэ не адпачыўшы ад барацьбы. — Не, не звар’яцела, не думай, Фэджын.

— Тады лепш сядзі сабе, — сказаў, пагрозліва гледзячы, габрэй.

— І не падумаю, — адпарывавала Нэнсі, гаворачы вельмі гучна. — Ну, што?

Містэр Фэджын быў дастаткова добра знаёмы з нормама і звычкама той асаблівай пароды людзей, да якой належала Нэнсі, і ён ведаў, што цяпер працягваць размову з ёй досыць небяспечна. Каб адцягнуць увагу прысутных, ён павярнуўся да Олівера.

— Такім чынам, ты хацеў уцячы, мой мілок, ці не так? — прамовіў габрэй, беручы сукаватую дубінку, якая ляжала ля агменя. — Га?

Олівер не адказаў. Але ён пільна сачыў за рухамі габрэя і хутка дыхаў.

— Хацеў паратунку, клікаў паліцыю, га? — ухмыльнуўся габрэй і ўзяў хлопчыка за руку. — Мы цябе вылечым ад гэтага, мой малады спадар.

Габрэй нанёс дубінкай балючы ўдар па плячах Олівера і замахнуўся, каб спляжыць яму яшчэ раз, але дзяўчына, кінуўшыся напярэймы, выхапіла дубінку з яго рукі і шпурнула яе ў агонь з такой сілай, што некалькі вугольчыкаў вылецелі ў пакой.

— Я не буду стаяць і ўзірацца на гэта, Фэджын! — закрычала дзяўчына. — Злавіў хлопчыка, дык што табе яшчэ трэба? Не чапай яго, не чапай яго, інакш я кагосьці з вас так прыпячатаю, што траплю на шыбеніцу раней, чым трэба.

Прагаворваючы сваю пагрозу, дзяўчына моцна тупнула нагой. Сцяўшы вусны, сціснуўшы далоні ў кулак, яна глядзела то на габрэя, то на хатняга злодзея, і твар яе ўсё больш губляў фарбу ад шаленства, якое яна ў сабе распаліла.

— Што такое, Нэнсі, — міралюбна сказаў габрэй; узнікла паўза, падчас якой ён і містэр Сайкс абмяняліся

недаўменнымі паглядамі. — Сёння ты куды разумнейшая, чым звычайна. Ха, ха! Мая ты мілая, ты занадта заглыбілася ў сваю ролю!

— Вось як! — сказала дзяўчына. — Дык сцеражыцеся, каб я не перайграла. Табе, Фэджын, ад гэтага будзе горш за ўсіх, так што трымайся як мага далей ад мяне, папярэджаю.

У жанчыне, якая знаходзіцца пад уладай шаленства, асабліва калі да ўсіх яе неўтаймоўных жарсцяў дадаюцца безразважнасць і адчай, — у такой жанчыне ёсць нешта, што мала хто з мужчын любіць правакаваць. Габрэй бачыў, што, зважаючы на непадробнасць гневу Нэнсі, надзеі засцерагчыся ад якой-небудзь памылкі ў яго амаль не было, і, інтуітыўна адступіўшы на некалькі крокаў назад, ён кінуў у бок Сайкса напаўзаклінальны, напаўбаязлівы пагляд, быццам даючы яму зразумець, што ён найбольш адпаведная фігура, каб дасягнуць параўмення.

Містэр Сайкс, які зразумеў гэтую просьбу, а да таго ж, мабыць, яшчэ і адчуў, што яго асабісты гонар і ўплыў будуць закранутыя, калі ён адразу ж не абразуміць Нэнсі, выкрыкнуў за кароткі час цэлы шэраг брыдкіх слоў; імкліvasць вывяржэння лаянкі рабіла гонар яго вынаходліvasці. Але тыя словы не мелі бачнага эфекту на аб'екце, на які былі скіраваныя, і Сайкс скарыстаўся больш важкімі аргументамі.

— Што гэта мне яшчэ за фокусы? — сказаў ён, падмацоўваючы гэтае сваё пытанне вельмі распаўсюджаным праклёнам, які звернуты на самую прыгожую частку чалавечага твару; калі б гэты праклён чулі на версе хаця б толькі раз з пяцідзiesiąці тысяч, то слепата сустракалася б гэтаксама часта, як адзёр. — Што гэта мне яшчэ за фокусы! Каб мяне гром спаліў! Ці ведаеш ты, хто ты такая? Чым займаешся?

— Так, я ведаю надта добра, — адказала дзяўчына, гістэрычна смеючыся, хітаючы галавой з боку ў бок і спрабуючы прыкінуцца абыякавай.

— Тады супакойся, — працягваў Сайкс тым буркатлівым голасам, якім звычайна гаварыў са сваім сабакам, — а ні то я супакою цябе на доўгія часы.

Дзяўчына засмяялася яшчэ больш гістэрычна і, кінуўшы хуткі пагляд на Сайкса, адварнула твар убок ды моцна закусіла губу, — так моцна, што выступіла кроў.

— Нічога сабе, фіфа, — дадаў Сайкс, акідваючы яе пагардлівым позіркам. — Табе якраз і браць бок чалавекалюбаў ды дабрадзеяў. Ты акурат тое, што трэба, каб дзіця, як ты яго называеш, пасябрала з табой!

— Акурат я, і няхай дапаможа мне Прачысты Бог! — жарсна прамовіла дзяўчына. — Няхай бы я мёртвай упала на вуліцы або памянлася месцамі з тымі, каго мы міналі сёння ўвечары да таго, як я прыклала сваю руку да выкрадання хлопчыка! З сённяшняга вечара ён злодзей, хлус, д'ябал. Няўжо гэтага старому мязотніку мала, і ён шчэ мае біць хлопца?

— Досыць, досыць, — ушчуваў Сайкса габрэй, паказваючы на хлопчыкаў, якія зацікаўлена сачылі за ўсім, што адбывалася, — мы павінны ўжываць ветлівыя словы, ветлівыя словы, Біл.

— Ветлівыя словы! — раз'юшана выкрыкнула дзяўчына, на якую і глядзець было ніякавата. — Ветлівыя, ты, ліхадзей! Так, ты заслужыў іх ад мяне. Я крала для цябе, калі мне не было і паловы ягоных гадоў! — і яна паказала на Олівера. — Гэтым самым рамяством я займаюся ўжо дваццаць гадоў. Ты што, гэтага не ведаеш? Не ведаеш, пытаюся ў цябе?

— Добра, добра, — адказаў габрэй, спрабуючы дасягнуць прымірэння. — Няхай сабе гэта так. Ты ж зарабляла сабе гэтым на жыццё.

— Але, але! — адказала дзяўчына, і гэта быў ужо не крык, а нейкі няспынны неўтаймаваны віск. — Зарабляла на жыццё, а халодныя, мокрыя, брудныя вуліцы — гэта мой дом, а ты — мязотнік, які шмат гадоў назад падбіў мяне на гэта, і яно будзе трымаць мяне дзень і ноч, дзень і ноч, пакуль не памру!

— Я табе зраблю, — перапыніў яе габрэй, закрануты за жывое дакорамі, — я табе зраблю, калі ты вымавіш яшчэ хоць слова!

Дзяўчына больш нічога не сказала, але, раз'юшана тузануўшы сябе за валасы, так рашуча кінулася на габрэя, што на ім засталіся б значныя сляды яе помсты, калі б Сайкс у належны

момант не перахапіў яе рукі, пасля чаго яна зрабіла некалькі беспаспяховых спроб вырвацца і, нарэшце, суцішылася.

— Цяпер усё ў парадку, — сказаў Сайкс, кладучы яе ў куток. — Яна незвычайна моцная ў руках, калі на яе нойдзе.

Габрэй выцер лоб і ўсміхнуўся з палёгкай, як бы паказваючы, што непрыемныя хвіліны прайшлі, але і ён, і Сайкс, і сабака, і хлопчыкі, здавалася, разглядалі тое, што здарылася, як звычайную рэч, частку бізнесу.

— Самае горшае — мець справу з жанчынамі, — сказаў габрэй, перакладваючы дубінку ў іншае месца, — але яны разумныя, і без іх, зноў-такі, нявыкрутка. Чарлі, пакажы Оліверу, дзе ён будзе спаць.

— Мне здаецца, яму лепш не надзяваць заўтра свой лепшы касцюм, Фэджын, га? — пацікавіўся Чарлі Бэйц.

— Зразумела, не, — адказаў габрэй, ухмыляючыся гэтаксама, як і Чарлі, калі той задаваў сваё пытанне.

Мастэр Бэйц, скрайне ўзрадаваны даручэннем, узяў расшчэплены кій і павёў Олівера ў сумежную кухню, дзе былі дзве ці тры пасцелі, на адной з якіх ён спаў раней, і тут, час ад часу душачыся ад рогату, дастаў акурат той касцюм, ад якога Олівер з такой радасцю пазбавіўся ў містэра Браўнлоў; гэты касцюм, які выпадкова трапіў на вочы Фэджыну ў габрэя, што яго выкупіў, быў першай нітачкай да таго, каб высветліць месцазнаходжанне Олівера.

— Скідай сваё лепшае, — сказаў Чарлі, — і я аддам яго Фэджыну. Ён дагледзіць як быць павінна. Ну і цырк!

Бедны Олівер неахвотна падпарадкаваўся. Мастэр Бэйц, скруціўшы новае адзенне, сунуў яго пад паху і выйшаў з пакоя, пакінуўшы Олівера ў цемры і замкнуўшы дзверы.

Гук рогату Чарлі і голас міс Бэці, якая прыйшла якраз учас, каб папырсаць на сваю сяброўку вадой, выканаць іншыя жаночыя абавязкі ды прывесці яе ў прытомнасць, пры іншых, больш спрыяльных абставінах, чым тыя, у якіх апынуўся Олівер, маглі б пазбавіць сну шмат каго з людзей. Але яго сілы былі вычарпаныя, ён зусім знямогся і неўзабаве моцна заснуў.

РАЗДЗЕЛ XVII

*Лёс працягвае наносіць Оліверу ўдары
і дзеля таго, каб знішчыць яго рэпутацыю, прысылае
ў Лондан вялікага чалавека*

У тэатры існуе традыцыя ва ўсіх добрых крываваых меладрамах перамяжоўваць трагічныя сцэны камічнымі так, як у добрай грудзінцы перамяжоўваюцца белыя і чырвоныя слаі. Герой пад грузам сваіх нягод і бяdot апускаецца на саламяны ложак, а ў наступнай сцэне яго верны, але не такі сур'ёзны збраяносец весяліць публіку адмысловай песенькай. Мы з трымценнем сэрца бачым, што гераіня знаходзіцца ва ўладзе фанабэрыстага і бязлітаснага барона і што ў небяспецы яе гонар і жыццё; яна дастае кінжал, каб захаваць першае за кошт другога — і вось якраз у той момант, калі хваляванне наша дасягнула самай высокай кропкі, мы чуем свісток і пераносімся напразткі ў вялікую залу замка, дзе сівабароды сенешаль выконвае забаўныя прыпеўкі ў атачэнні забаўных васалаў, якія могуць з'явіцца дзе заўгодна — ад царкоўных скляпенняў да палаца — і вандруюць кагаламі па краіне, спяваючы безупынна песні.

Такія змены падаюцца абсурднымі, аднак яны не настолькі штучныя, як гэта магло б здавацца на першы пагляд. У рэальным жыцці пераход ад сталоў з найлепшымі стравамі да смяротнага ложа і ад жалобнага ўбранства да святочнай вопраткі ўраджаюць ніяк не менш, але толькі тут мы — дзейныя асобы, а не пасіўныя глядачы, а гэта вялікая розніца. Акцёры ў тэатры, дзе пануе прыпадабненне, не заўважаюць рэзкіх пераходаў і раптоўных парываў жарсці, пачуццяў, што адразу, калі глядзець вачыма простага глядача, асуджаецца як з'ява непрыдатная і недарэчная.

З той прычыны, што нечаканае чаргаванне сцэн, рэзкія перамены часу і месца не толькі замацаваліся ў кнігах дзякуючы шматгадоваму ўжытку, але і шмат кім разглядаюцца як вялікае майстэрства пісьменніка — крытыкі ацэньваюць творчы патэнцыял пісьменніка галоўным чынам у залежнасці ад тых нявыкрутак, у якія ён ублытвае свайго героя напрыканцы кож-

нага раздзела, — гэты кароткі ўступ да бягучага раздзела можа здацца непатрэбным. Калі гэта так, то няхай ён будзе ўспрыняты як тонкі намёк гісторыка на тое, што ён вяртаецца адразу ў горад, у якім нарадзіўся Олівер Твіст, а чытач няхай прыме на веру, што ёсць важкія ды істотныя падставы зрабіць гэтае падарожжа і што ў адваротным выпадку яго ну ніяк не запрасілі б узяць удзелу ў такой авантуры.

Містэр Бамбл уранні выйшаў праз браму працоўні і ўрачыста пакрочыў уверх па Гай-стрыт. Ён увесь быў яскравым увасабленнем сваёй пасады прыходскага чыноўніка: яго трохкутны капялюш і форменны сурдут блішчалі ў промнях ранішняга сонца, сваю палку ён сціскаў з энергіяй здароўя і ўладарнасці. Містэр Бамбл заўсёды хадзіў з высока ўзнятай галавой. Сёння ён трымаў галаву яшчэ вышэй, чым звычайна. Ён ступаў з нейкай адасобленасцю ў позірку, з узвышанасцю ў манеры, так што збочны назіральнік, трэба думаць, мусіў пранікнуцца пэўнасцю, што кур'ер абдумвае рэчы занадта вялікія, каб іх можна было выказаць.

Нарэшце містэр Бамбл спыніўся, і спыніўся ён зусім не для таго, каб адказаць каму-небудзь з крамнікаў або камусьці іншаму з тых, хто загаворваў з ім па дарозе. Ён адно махаў рукой, не запавольваючы сваёй хады, пакуль не дасягнуў фермы, дзе немаёмных бязбацькавічаў ахінула прыходскім клопатам місіс Мэн.

— Каб цябе трасца трэсла! — усклікнула місіс Мэн, пачуўшы знаёмую манеру трэсці садовую брамку. — Хто ж яшчэ можа прысунуцца так рана, акрамя кур'ера! О містэр Бамбл, падумаць толькі, нарэшце вы завіталі да нас! Я так рада, так рада. Калі ласка, праходзьце ў вітальню, сэр, калі ласка.

Першая частка выказвання была адрасаваная Сюзэн, а воклічы захаплення прызначаліся містэру Бамблу і гучалі, пакуль адчынялася брамка, і містэр Бамбл уваходзіў у дом.

— Місіс Мэн, — прамовіў містэр Бамбл, не сядячы і не падаючы ў фатэль, як гэта зрабіў бы на яго месцы які-небудзь нахабнік, а паступова і паважна ў яго апускаючыся, — місіс Мэн, мэм, добры дзень.

— Добры дзень, сэр, — адказвала місіс Мэн, адорваючы госця ўсмешкамі. — Спадзяюся, вы пачуваецеся добра?

— Прыходскае жыццё — гэта не пасцель з ружаў, мэм, — адказаў містэр Бамбл і стукнуў палкай па століку. — Не, гэта жыццё, поўнае клопатаў, непрыемнасцяў і цяжкай працы. Але я магу сказаць, што ўсе грамадскія дзеячы зазнавалі пераслед.

Місіс Мэн, якая не магла адразу ўцяміць, што мае на ўвазе кур'ер, у знак згоды махнула рукой і ўздыхнула.

— Ох, тут ёсць ад чаго ўздыхнуць, місіс Мэн! — працягваў кур'ер.

Місіс Мэн падумала, што яна адрэагавала правільна, і ўздыхнула яшчэ раз, — і гэта, відавочна, каб дагадзіць грамадскаму дзеячу, які дзеля таго, каб запабегнуць самазадаволенай усмешцы, строга паглядзеў на свой трохкутны капялюш і прамовіў:

— Місіс Мэн, я еду ў Лондан.

— А Божачка мой, што вы кажаце, містэр Бамбл! — місіс Мэн нават адступіла на крок.

— Так, у Лондан, мэм, — няўмольна паўтарыў містэр Бамбл. — На паштовай карэце. З двума беднякамі, місіс Мэн! Адбудзецца паседжанне суда наконт справы аб аседласці, і рада даручыла мне — мне, місіс Мэн, — сведчыць у гэтай справе на квартальнай сесіі суда ў Клеркінуэле. І я баюся, — тут кур'ер крыху ўстаў і сеў больш самавіта, — я баюся, мэм, што сесія ў Клеркінуэле ўліпне як быць павінна, калі паспрабуе знайсці ўва мне крайняга.

— О, пашкадуйце іх, сэр! — патрапіла ў тон місіс Мэн.

Клеркінуэльская сесія сама наклікала такое стаўленне да сябе, мэм, — быў адказ містэра Бамбла. — Калі Клеркінуэльская сесія апынецца перад фактам, што ў іх атрымалася шмат горш, чым яны чакалі, то гэтым Клеркінуэльская сесія будзе абавязаная адно толькі сабе.

У суворай інтанацыі, з якой містэр Бамбл прамовіў гэтыя словы, было столькі перадвызначанасці і перакананасці, што місіс Мэн была застрашаная самым натуральным чынам. Нарэшце яна азвалася:

— Дык вы едзеце карэтай, сэр? А я думала, што гэтых беднякоў звычайна пасылаюць на вазах.

— Гэта калі яны хворыя, місіс Мэн, — адказаў кур'ер. — Калі ідзе дождж, мы адпраўляем на вазах хворых, каб загартаваць іх супраць прастуды.

— О! — выгукнула місіс Мэн.

— Карэта бярэцца прывезці іх таксама назад, і прытым за малую плату, — працягваў містэр Бамбл. — Яны абодва ў вельмі цяжкім стане, і мы вырашылі, што на два фунты танней абыдзецца адаслаць іх, чым пахаваць тут. Спіхнуць іншаму прыходу, абы толькі не памерлі па дарозе, ха-ха-ха!

Містэр Бамбл быў расмяяўся, але тут яго вочы натрапілі на трохкутны капялюш, і ён зноў стаў сур'ёзным.

— Але мы адхіліліся ад справы, мэм, — сказаў кур'ер. — Вось ваша прыходскае ўтрыманне за месяц.

Містэр Бамбл паважна дастаў з гаманца колькі сярэбраных манет, загорнутых у паперу, і запатрабаваў распіску, якую місіс Мэн адразу ж напісала.

— Паставіла я на ёй пару плямаў, сэр, — проста сказала выхавальніца, — але здаецца, што ўсё па форме. Вялікі дзякуй вам, сэр. Пэўна ж, я вам вельмі абавязана.

У адказ на рэверанс місіс Мэн містэр Бамбл прыхільна кіўнуў галавой і спытаўся, як маюцца дзеці.

— Божа благаславі іх мілыя маленькія сэрцы! — узрушана азвалася місіс Мэн. — У іх усё як мае быць, у маіх маленькіх! Зразумела, акром тых двух, што памерлі на тым тыдні. Ды акрамя малога Дзіка.

— Што, яму не становіцца лепш? — запытаўся містэр Бамбл.

Місіс Мэн пахітала галавой.

— Вось жа сапсаваны, шкадлівы, гідкі малы нягоднік! — злосна сказаў містэр Бамбл. — Дзе ён?

— Праз хвіліну ён будзе тут, містэр Бамбл, — адказала місіс Мэн. — Гэй, Дзік, ану давай, хадзі сюды!

Яна гукнула яшчэ некалькі разоў. Нарэшце з'явіўся Дзік. Яго сунулі тварам пад калонку, місіс Мэн выцерла яго прыполам сваёй сукенкі, і ўрэшце хлопчыка паставілі перад страшную постаць містэра Бамбла, прыходскага кур'ера.

Дзіця было худым і бледным, з запалымі шчокамі, вялікімі, яснымі вачыма. Заняйдбанья прыходскія рызманы — формен-

нае адзенне яго галечы — вісела на ім, як на палцы, а рукі і ногі ў яго высахлі, нібы ў старога.

Вось такая маленькая жывая істота стаяла, калоцячыся пад пільным паглядом містэра Бамбла і нават не наважвалася падняць схіленую галаву, баялася нават пачуць голас прыходскага кур'ера.

— Ты што, не можаш паглядзець на джэнтльмена, упарты хлопчык? — запыталася місіс Мэн.

Дзіця палахліва падняла галаву і сустрэла позірк містэра Бамбла.

— Дык у чым справа, прыходскі Дзік? — спытаў містэр Бамбл жартаўлівым тонам, які быў якраз да месца.

— Ні ў чым, сэр, — слабым голасам адказаў хлопчык.

— Зразумела, ні ў чым, — зазначыла, смеючыся, місіс Мэн. — Ён мае ўсё, што трэба.

— Я хацеў бы... — пачаў быў, запінаючыся, хлопчык.

— Вось табе і маеш! — уклінілася місіс Мэн. — Я думаю, што ты вась тут збіраешся сказаць, што табе нечага хочацца? Але ж, нягоднік ты такі...

— Стоп, місіс Мэн, спыніцеся! — прамовіў кур'ер, з выглядам вяльможы падымаючы руку. — Дык чаго ж ты хацеў бы?

— Я х-хацеў б-бы, — сказала дзіця, — каб калі х-хто-небудзь можа пісаць, то хай бы ён напісаў за мяне на паперы н-некалькі слоў, і склаў бы паперу і запячатаў бы і захоўваў бы, калі мяне закапаюць.

— Што такое, што хлопчык мае на ўвазе? — усклікнуў містэр Бамбл, на якога сур'ёзная манера і змарнелы выгляд хлопчыка зрабілі пэўнае ўражанне, хоць ён і быў прывычны да такіх рэчаў. — Што вы такое гаворыце, сэр?

— Я хацеў бы, — адказвала дзіця, — пакінуць знак любові майму міламу беднаму Оліверу Твісту, і каб ён ведаў, што я часта сядзеў сам з сабою і плакаў, думаючы пра яго, як ён ідзе цёмнаю ноччу і не мае ніякай дапамогі. І я хацеў бы, каб яму перадалі, — працягвала дзіця ўжо больш пэўна, склаўшы разам свае маленькія рукі і гаворачы з вялікім запалам, — што я быў вельмі рады, бо памёр маленькім, таму што калі б вырас вялікім і стаў старым,

то мая маленькая сястрычка там, на Нябёсах, забылася б на мяне, або мы не пазналі б болей адно аднаго, а так яна будзе шмат шчаслівейшая, што мы ўдваіх дзецьмі застанемся там разам.

Містэр Бамбл з непрыхаваным здзіўленнем агледзеў малага прамоўцу з галавы да ног і, звяртаючыся да сваёй суразмоўніцы, сказаў:

— Яны ўсе звар’яцелі на гэтай глебе, місіс Мэн. Гэты нахабнік Олівер сапсаваў іх усіх!

— Я ніколі не паверыла б у гэта, сэр! — адказала місіс Мэн, складваючы рукі і злосна глядзячы на Дзіка. — Ніколі не бачыла такога закаранелага малага нягодніка!

— Прыбярэце яго з вачэй, мэм, — велічна сказаў містэр Бамбл, — і трэба праінфармаваць пра гэта раду.

— Я спадзяюся, джэнтльмены зразумеюць, што не я ў гэтым вінаватая, містэр Бамбл, — са слязой у голасе прадэкламавала місіс Мэн.

— Так, яны зразумеюць гэта, мэм, яны будуць азнаёмленыя з сапраўдным станам рэчаў, — адказаў містэр Бамбл. — Ну дык давайце, прыбярэце яго адсюль. Не магу яго больш бачыць.

Дзіка адразу павялі прэч і замкнулі ў вугальным склепе. Неўзабаве містэр Бамбл сышоў, каб збірацца ў дарогу.

Наступным ранкам а шостаў гадзіне містэр Бамбл, замяніўшы трохкутны капялюш на круглы і захінуўшы сваю асобу ў сіні плашч з капюшонам, сеў на вонкавае месца паштовай карэты. З ім былі два злачынцы, чыё права на аседласць аспрэчвалася ў судзе. У такім складзе яны ў належны час прыехалі ў Лондан. У дарозе кур’ер не меў ніякіх непрыемных прыгодаў, калі не лічыць тых, што абавязаныя былі сваім існаваннем агідным паводзінам абодвух беднякоў, — тыя не пераставалі скардзіцца на холад і ўвесь час трэсліся так, што містэра Бамбла, як ён сказаў, самога праняла трасца, аж сківіцы ляскалі дробнай чачоткай, нягледзячы на тое, што на ім быў цёплы плашч.

Містэр Бамбл пазбавіўся ад злачыннікаў на ноч і сеў павячэраць у пастаялым двары, на якім спынілася карэта. Ён замовіў сціплую вячэру са смажанага мяса пад вустрычным соусам і келіха портэру. Ён паставіў на камінную паліцу шклянку

джыну з вадой, падсунуў крэсла да агню і, паразважаўшы хвіліну другую наконт маральных аспектаў вельмі распаўсюджанай заганы — незадаволенасці і схільнасці скардзіцца — намерыўся чытаць газету.

Самым першым тэкстам, на якім спынілася вока містэра Бамбла, была абвестка наступнага зместу:

УЗНАГАРОДЖАННЕ ПЯЦЬ ГІНЕЙ

У мінулы чацвер увечары ўцёк або быў зведзены сілай са свайго дому ў Пэнтанвіле маленькі хлопчык па імені Олівер Твіст. З таго часу пра яго няма ніякіх звестак. Узнагароджанне, якое было ўжо згадана, будзе выплачана асобе, якая дасць для выяўлення месцазнаходжання азначанага Олівера Твіста інфармацыю або пральце святло на яго паходжанне, у чым аўтар абвесткі вельмі зацікаўлены са шматлікіх прычын.

Далей было поўнае апісанне адзення, знешнасці, абставінаў з'яўлення і знікнення Олівера, а таксама імя і адрас містэра Браўнлоў.

Містэр Бамбл шырока расплюшчыў вочы, памалу і асцярожна прачытаў абвестку раз, потым яшчэ і яшчэ раз, а яшчэ праз пяць хвілін ён ужо ішоў у Пэнтанвіл, забыўшыся ў спешцы нават пакаштаваць гарачага джыну з вадой.

— Ці дома містэр Браўнлоў? — запытаў містэр Бамбл у дзяўчыны, якая адчыніла дзверы.

Адказ дзяўчыны быў не занадта арыгінальны і ўхілісты:

— Не ведаю... А вы адкуль?

Толькі містэр Бамбл вымавіў імя Олівера, каб апраўдаць свой прыход, як у калідор, задыхаўшыся, убегла місіс Бэдуін, якая слухала ля дзвярэй гасцёўні, што адбываецца ўнізе.

— Заходзьце, заходзьце! — усклікнула старая лэдзі. — Я так і ведала, што мы нешта пачуем! Я была пэўная ў гэтым. Блаславі яго Бог! Я ўвесь час гэта паўтарала.

З гэтымі словамі шанюная старая лэдзі паспяшалася назад у гасцёўню, села на канапу і расплакалася. За гэты час дзяўчына, якая не была такой чулівай, паднялася была ўверх па лесвіцы

і цяпер вярнулася з запрашэннем прайсці наверх, што містэр Бамбл не прамарудзіў зрабіць.

Яго прывялі ў маленькі кабінет у задняй частцы дома, дзе за сталом з графінамі і шклянкамі сядзелі містэр Браўнлоў і яго сябар містэр Грымуіг. Апошні джэнтльмен адразу пачаў выгукіць:

— Прыходскі кур'ер! Самы сапраўдны прыходскі кур'ер, а калі не, дык я з'ем сваю галаву.

— Малю, не перапыняйце якраз цяпер, — сказаў містэр Браўнлоў. — Сядайце, калі ласка.

Містэр Бамбл усеўся, даволі збіты з панталыку дзіўнымі манерамі містэра Грымуіга. Містэр Браўнлоў падсунуў лямпу, каб можна было, не звяртаючы на сябе ўвагі, разгледзець кур'ера, і крыху нецярпліва сказаў:

— Дык вы, сэр, прыйшлі пасля таго, як пазнаёміліся з абвесткай у газеце?

— Так, сэр, — адказаў містэр Бамбл.

— І вы прыходскі кур'ер, так ці не? — пацікавіўся містэр Грымуіг.

— Я насамрэч прыходскі кур'ер, — з гонарам пацвердзіў містэр Бамбл.

— Натуральна, — азваўся містэр Грымуіг, адрасуючы тыя словы свайму сябру. — Я адразу здагадаўся. Выліты прыходскі кур'ер.

Містэр Браўнлоў злёгка пахітаў галавой, даючы свайму сябру зразумець, што ён павінен памаўчаць, і працягваў:

— Вы ведаеце, дзе цяпер гэты бедны хлопчык?

— Не болей за любога іншага, — адказаў містэр Бамбл.

— Добра, тады што вы ведаеце пра яго? — дапытваўся стары джэнтльмен. — Кажыце, сябра мой, калі вы маеце нешта сказаць. Што вам пра яго вядома?

— Наўрад ці вы ведаеце пра яго нешта добрае, — кпліва зазначыў містэр Грымуіг, дэталева вывучыўшы выраз твару містэра Бамбла.

Містэр Бамбл імгненна зарыентаваўся ў пытанні і велічна ды злавесна пахітаў галавой.

— Вось бачыце? — сказаў містэр Грымуіг, з трыумфам гледзячы на містэра Браўнлоў.

Містэр Браўнлоў насцярожана паглядзеў на набычаную фізіяномію містэра Бамбла і папрасіў яго расказаць усё, што той ведаў пра Олівера, і як мага больш сцісла.

Містэр Бамбл паклаў свой капялюш, расшпіліў сурдут, склаў рукі, з філасофскім выглядам нахіліў галаву і пасля хвіліннага роздуму пачаў распавядаць.

Перадаваць сэнс ягонага аповеду ягонымі ж словамі было б занадта занудліва, бо, каб закругліцца, яму спатрэбілася добрых дваццаць хвілін.

Увогуле ён давёў, што Олівер — гэта байструк, дзіця бацькоў-адкідаў грамадства, што ўжо з малых гадоў ён меў такія якасці, як падступства, няўдзячнасць і зласлівасць, што сваю кароткую кар’еру ў мястэчку, дзе ён нарадзіўся, закончыў агідным, нахабным нападам на безабароннага хлапчыну, а потым баязліва збег ноччу з дома свайго гаспадара. Каб пацвердзіць, што ён насамрэч быў тым, за каго сябе выдае, містэр Бамбл расклаў на сталае паперы, з якімі прыехаў у Лондан, і чакаў цяпер, склаўшы рукі на грудзях, пакуль містэр Браўнлоў з імі азнаёміцца.

— Баюся, што ўсё сказанае адпавядае рэчаіснасці, — сумна зазначыў стары джэнтльмен, разгледзеўшы паперы. — Узнагароджанне за вашу інфармацыю малое, але я з радасцю даў бы ў тры разы больш, каб толькі гэта нейкім чынам пайшло на карысць хлопчыку.

Каб містэр Бамбл ведаў гэты нюанс раней, то вельмі верагодна, што ён надаў бы свайму аповеду зусім іншую афарбоўку. Аднак было ўжо запозна што-небудзь мяняць, так што ён толькі змрочна патрос галавой, засунуў у кішэню пяць гіней і сышоў.

Некалькі хвілін містэр Браўнлоў мераў пакой крокамі; аповед кур’ера яго відавочна ўзрушыў настолькі, што нават містэр Грымуіг не дапякаў яму болей.

Нарэшце ён спыніўся і энергічна пазваніў у званочак.

— Місіс Бэдуін, — сказаў містэр Браўнлоў, калі прыйшла эканомка, — гэты хлопчык, Олівер, — нягоднік.

— Гэтага не можа быць, сэр. Гэтага не можа быць! — настойліва запярэчыла старая лэдзі.

— А я кажу, што ён нягоднік! — заўпарціўся стары джэнтльмен. — Што вы маеце на ўвазе пад «не можа быць»? Мы толькі што праслухалі поўную справаздачу пра яго, пачынаючы з дня нараджэння. Ён усё жыццё быў спрытным малым мярзотнікам.

— Я ніколі не паверу ў гэта, сэр, — пэўна запырэчыла старая лэдзі. — Ніколі!

— Вы, старыя жанчыны, заўсёды верыце адно шарлатанам ды прыдуманым кніжным байкам, — прабурчэў містэр Грымуіг. — А я дык вось адразу гэта ведаў. Чаму вы не звярнуліся да мяне адразу? Што, вы звярнуліся б, але ён захварэў на гарачку, ці не так? Цікавы быў хлопчык, га? Цікавы? Вось цяпер і маеце, — і містэр Грымуіг стаў разлавана шураваць гакам у каміне.

— Сэр, ён быў мілым, удзячным, лагодным дзіцём, — раздражнёна запырэчыла місіс Бэдуін. — Я добра ведаю дзяцей, сэр, і прытым ужо сорок гадоў. Не варта людзям, якія не могуць пахваліцца тым самым, нешта тут казаць пра дзяцей.

Гэта быў рэзкі выпад супраць містэра Грымуіга, які быў халасцяком. Але той адно ўсміхнуўся, і таму старая лэдзі патрэсла галавой, паправіла фартух і падрыхтавалася выказацца яшчэ раз, аднак яе спыніў містэр Браўнлоў.

— Замаўчыце! — сказаў стары джэнтльмен, прыкідваючыся злосным. — Ніколі больш пры мне не паўтарайце імя гэтага хлопчыка. Я паклікаў вас, каб сказаць гэта. Ніколі. Запомніце, ніколі, ні пры якіх абставінах! Можаце ісці, місіс Бэдуін. Дык не забудзьцеся! Я сказаў гэта сур'ёзна.

У тую ноч цяжка было на душы ў жыхароў дома містэра Браўнлоў. У Олівера млела сэрца, калі ён думаў пра сваіх добрых, мілых сяброў. Балазе, ён не ведаў, якія звесткі пра яго яны атрымалі, бо сэрца ягонае ныйначай разарвалася б.

РАЗДЕЛ XVIII

*Як Олівер бавіў час у спрыяльнай кампаніі сваіх
слынных сяброў*

На наступны дзень прыкладна апоўдні, калі Махляр і Мастэр Бэйц выйшлі на сваю звычайную работу, містэр Фэджын скарыстаўся з нагоды, каб прачытаць Оліверу доўгую лекцыю пра недапушчальны грэх няўдзячнасці, якім ён, відавочна, запляміў сябе ў немалой меры, наўмысна пазбягаючы занепакоенай яго адсутнасцю сябрыны, больш за тое, паспрабаваўшы ўцячы ад сяброў пасля таго, як яны столькі сіл і грошай ахвяравалі на тое, каб ён прыжыўся ў горадзе. Асабліва падкрэсліў містэр Фэджын той факт, што ён даў Оліверу прытулак, пусціў у цёплае жылло, што, калі б ён не дапамог яму так своєчасова, Олівер мог бы памерці з голаду; потым ён расказаў сумную і ўражальную гісторыю аднаго хлопчыка, якім ён, зыходзячы са свайго чалавекалюбства, заапекаваўся пры падобных абставінах і які аказаўся потым нявартым даверу, — захацеў наладзіць сувязь з паліцыяй і, на жаль, быў павешаны ў турме Олд Бэйлі аднойчы раніцай. Містэр Фэджын не спрабаваў прыхаваць свайго ўдзелу ў катастрофе, але ён са слязьмі на вачах наракаў на падступныя і гніюсныя паводзіны таго маладзёна, якія прымусілі містэра Фэджына даць на судзе пэўныя паказанні, скіраваныя супраць падсуднага, якія хай сабе і не былі дакладна ісціннымі, але сталіся надзвычай істотнымі ў справе выратавання яго (містэра Фэджына) і нешматлікіх абраных сяброў. Напрыканцы містэр Фэджын намаляваў даволі непрыемную карціну павешання і зрабіў выснову, што гэта малапрыемная рэч, а потым з вялікай дружалюбнасцю і ветлівасцю выказаў нясмелае спадзяванне, што ён ніколі не будзе вымушаны ўблытываць Олівера ў падобныя падзеі.

Кроў стыла ў жылах маленькага Олівера, калі ён слухаў габрэевы паказкі, а інтуіцыя падказвала яму, што ад гэтых слоў зыходзяць невядомыя, таямнічыя пагрозы. Ён ужо ведаў, што нават правасуддзе можа асудзіць невінаватага, калі той быў у ад-

ной кампаніі з вінаватымі; тое, што старым габрэем ужо не раз былі задуманыя і ажыццёўленыя шматхадовыя планы ліквідацыі выпадковых сведкаў або асоб, ён таксама і блізка не ставіў пад сумненне, бо на карысць гэтага сведчылі перапалкі паміж гэтым джэнтльменам і містэрам Сайксам наконт нейкай змовы такога кшталту, якая нібыта мела месца раней. Калі хлопчык, баючыся, падняў галаву і сустрэў выпрабавальны габрэеў позірк, то адчуў, што гэтым пільным старым джэнтльменам былі заўважаныя і прынеслі яму патоллю і бледнасць Олівера, і ягонныя дрыжачыя рукі ды ногі.

Па-блюзнерску ўсміхаючыся, габрэй пагладзіў Олівера па галаве і сказаў, што калі Олівер будзе паводзіць сябе як належыць і ўлягаць у працу, то тады яны напэўна будуць добрымі сябрамі. Потым ён узяў капялюш, накінуў на сябе залапленае старое паліто і пайшоў з пакоя, замкнуўшы за сабою дзверы.

Так Олівер заставаўся замкнутым у гэты дзень і на працягу большай часткі наступных дзён — не бачачы нікога доўгімі гадзінамі, пакінуты сам-насам з уласнымі думамі, а яны ўвесь час вярталіся да яго мілых сяброў, да іхняга меркавання пра яго, і былі яны сумнымі-сумнымі.

Праз тыдзень габрэй пакінуў незамкнутымі дзверы пакоя, так што Олівер мог вольна гуляць па доме.

Тут было надзвычай брудна. У пакоях на другім паверсе былі вялікія драўляныя камінныя каптуры, вялікія дзверы, абшытыя панэлямі сцены і карнізы пры столі, якія, нягледзячы на тое, што іх пакрываў бруд і пыл, выяўлялі формы розных арнаментаў. Гэта ўсё дазваляла Оліверу прыйсці да высновы, што вельмі даўно, калі стары габрэй яшчэ не нарадзіўся, дом належаў лепшым людзям і, магчыма, быў даволі вясёлым і прыгожым, адрозна ад свайго цяперашняга змрочна-панылага выгляду.

У кутках сцен і пры столі сплялі павуцінне павукі; часам, калі Олівер ціхенька заходзіў у пакой, там ва ўсе бакі разбягаліся мышы і спалохана хаваліся ў свае лёхі. За выключэннем тых мышэй, у доме не было ні чутна, ні бачна ніякіх іншых жывых істот; часта, калі станавілася цёмна, і Олівер стамляўся хадзіць з пакоя ў пакой, ён запаўзаў у самы бліжні да дзвярэй на вулі-

цу кут калідора, каб быць як мага бліжэй да жывых людзей, і прыслухоўваўся ды лічыў гадзіны, пакуль не вярталіся габрэй або хлопчыкі.

Ва ўсіх пакоях старыя аканіцы былі шчыльна зачыненыя, балты, якія іх трымалі, былі моцна прыкручаныя да дрэва; святло пранікала ў пакоі толькі праз круглыя адтуліны ўверсе, і гэта рабіла пакоі яшчэ больш змрочнымі і напаўняла іх дзівоснымі цэнямі. На гарышчы было адно акно без аканіц з заржаўленымі кратамі знадворку, і Олівер гадзінамі са смуткам на твары глядзеў праз яго, але за акном гэтым не было нічога вартага ўвагі — суцэльны хаос дахаў, чорных комінаў, верхніх частак фасадаў. Праўда, іншым разам можна было бачыць, як з-за па-рапета дальняга дома высоўваецца нейкая сівая галава, але яна хутка знікала. Паколькі акно ў Оліверавай абсерваторыі было прыбіта цвікамі, а шыба пакрыта шматгадовым брудам і пылам, ён мог толькі ўглядацца ў абрысы розных прадметаў, нават не спадзеючыся быць убачаным або пачутым, — з тым самым поспехам ён мог бы спрабаваць зрабіць гэта, калі б жыў у купале Кафедральнага сабора Святога Паўла.

Аднойчы папалудні, калі Махляр і Мастэр Бэйц рыхтаваліся да вечаровай работы, першы з іх узяў сабе ў галаву, што яму трэба паклапаціцца аб упрыгожанні ўласнай персоны (што, праўду кажучы, аніак не было слабасцю ягонага характару). Зыходзячы з гэтай задумкі і мэты, ён паблажліва загадаў Оліверу, не марудзячы, дапамагаць яму ў навядзенні лоску.

Олівер быў вельмі рады дапамагчы, ён быў шчаслівы бачыць людскія твары — няхай гэта былі дрэнныя людзі, але ён імкнуўся заваяваць іх прыхільнасць, не робячы несумленых учынкаў, — ён занадта хацеў чалавечых узаемінаў, каб запырэчыць. Олівер адразу пагадзіўся, прысеў на падлогу, падставіў адно сваё калена пад нагу Махляра, які сядзеў каля стала, і пачаў улягаць у справу, якую містэр Доўкінз вызначыў як «паліраванне ягоных рысакоў». Калі перакласці на звычайную мову, гэта значыла шмараваць чаравікі.

Магчыма, гэта быў уплыў свабоды і незалежнасці, якія, пэўна ж, павінна адчуваць разумная жывёла, што нязмушана сядзіць

за сталом, курыць люльку, бесклапотна пагойдвае адной нагой у той час, як на другой ёй паліруюць чаравік, і ў яе нават думкі няма пра тое, каб абцяжарыць сябе працай і зняць абутак; або, можа быць, табака была добрая і змякчыла пачуцці Махляра; варагодна таксама, што аксамітавы смак піва паўплываў на ягоныя думкі, — але Махляр, відавочна, знаходзіўся ў рамантычным і ўзнёслым настроі, які наогул быў абсалютна не характэрны для ягонай натуры. Спачатку ён нейкі час задумліва глядзеў уніз на Олівера, потым падняў галаву, злёгка ўздыхнуў і напалову сам сабе, напалову адрасуючыся да Мастэра Бэйца, сказаў:

— Як шкада, што ён не блатны!

— Ану яго, ён не ведае, што для яго добра, а што не, — азваўся Мастэр Бэйц.

Махляр уздыхнуў і зноў зацягнуўся дымам. Тое самае зрабіў і Мастэр Бэйц. Нейкі час яны палілі моўчкі.

— Мне здаецца, ты нават і не ведаеш, што такое блатны? — задумліва спытаў Махляр.

— Я думаю, што ведаю, — запырэчыў, падняўшы галаву, Олівер. — Гэта зл... ты адзін з іх, праўда? — перавёў адказ у пытанне Олівер.

— Праўда, — адказаў Махляр. — Нават і не ўяўляю сабе, што можа быць нешта лепшае за гэта.

Сказаўшы гэтую сентыментальную фразу, містэр Доўкінз энергічна пасадзіў свой капялюш набакір і з выклікам паглядзеў на Мастэра Бэйца, быццам каб даць знак, што ён быў бы абавязаны Бэйцу, калі б той нешта запырэчыў.

— І я блатар, — сцвердзіў Махляр. — І Чарлі. І Фэджын. І Нэнсі. І Бэт. Мы ўсе блатары, канчаючы сабакам. А ён — самы хітры з усіх нас!

— І найменш здольны наклапаць, — дадаў Чарлі Бэйц.

— Ён бы нават і не гаўкнуў на судзе, каб не выдаць і сябе таксама, — няхай бы яго нават прывязалі там і не давалі жэрці два тыдні, — сказаў Махляр.

— Ні разу не гаўкнуў бы, — пацвердзіў Мастэр Бэйц.

— Выдатны сабака, — працягваў Махляр. — Як злосна глядзіць ён на кожнага чужынца, які наважыцца смяяцца або спяваць

побач з ім! Як ён гырчыць, калі граюць на скрыпцы! А як не-
навідзіць сабак іншых парод! О!

— Ён сапраўдны хрысціянін, — дадаў Чарлі.

Ён толькі хацеў пахваліць сабачыя якасці, але заўвага была
да месца і ў іншым сэнсе, толькі Мастэр Бэйц гэтага не ведаў.

Ёсць жа шмат лэдзі і джэнтльменаў, якія клянунца, што яны
самыя сапраўдныя хрысціяне, але паміж імі ды сабакам Сайк-
са існуе шмат грунтоўных рысаў падабенства.

— Ну добра, — сказаў Махляр, вяртаючыся да тэмы, з якой
яны пачалі размову. Пра што іншае — можа быць, а пра сваю
прафесію ён не забываўся ніколі. — Да гэтага злёнага задрыпы
размова не мае ніякага дачынення.

— Але, — згадзіўся Чарлі. — Олівер, чаму ты не ідзеш у вучні
да Фэджына?

— І тым самым выпускаеш з рук сваю будучыню? — дадаў з
крывой усмешкай Махляр.

— Ты мог бы назбіраць грошай, адысці ад спраў і жыць са-
бе прыпяваючы, па-высакароднаму. Я і сам збіраюся — праз
чатыры высакосныя гады на наступны высакосны, у сорак дру-
гі аўторак на Тройцу, — сказаў Чарлі Бэйц.

— Мне гэта не падабаецца, — ціха запырэчыў Олівер. — Па мне,
дык хай бы мяне адпусцілі. Мне б лепш сысці.

— А Фэджыну лепш цябе затрымаць! — зазначыў Чарлі.

Олівер і так гэта ведаў, але ён меркаваў, што выражаць свае
меркаванні адкрыта было для яго небяспечна. Таму ён толькі
ўздыхнуў і зноў пачаў паліраваць чаравікі.

— Сысці! — усклікнуў Махляр. — А дзе твой гонар? Ты што,
усялякае пачуццё ўласнай годнасці страціў? Сышоў бы і жыў на
ўтрыманні сваіх сяброў?

— Каб табе трасца ў бок! — сказаў Мастэр Бэйц, выцягваючы
з кішэні дзве ці тры шаўковыя насоўкі і засоўваючы іх у шафу. —
Гэта подла, вось што.

— Я на такое не пайшоў бы, — звысоку і з пагардай сказаў
Махляр.

— А пакінуць сваіх сяброў вы можаце, падставіўшы іх, каб іх пака-
ралі за тое, што зрабілі вы? — крыху ўсміхнуўшыся, спытаў Олівер.

— Ну, уся справа ў Фэджыне, — запярэчыў Махляр, махнуўшы люлькай. — Лягавыя ведаюць, што мы ўсе працуем разам. І каб мы не зматалі вуды, то падставілі б яго, так што тут усё правільна, так, Чарлі?

Мастэр Бэйц кіўнуў у знак згоды, хацеў быў нешта сказаць, але тут успомніў раптам уцёкі Олівера, папярхнуўся дымам і хвілін з пяць перхаў, смяяўся і тупаў нагамі.

— Глядзі! — сказаў Махляр, выняўшы з кішэні прыгаршчу шылінгаў і паўпенсаў. — Вось гэта дык вясёлае жыццё! Якая розніца, адкуль яны? Бяры: там, адкуль яны, яшчэ шмат. Не хочаш? Эх ты, бот!

— Гэта дрэнна, так, Олівер? — дамагаўся Чарлі Бэйц. — Усё закончыцца на зашмарзе?

— Я не ведаю, што гэта значыць, — адказаў Олівер.

— А вось што, стары сябра! — не прамарудзіў з адказам Чарлі.

Ён ухапіўся за канец гальштука, падняў яго проста над галавой, звесіў галаву на плячо і выдаў праз зубы нейкі дзіўны гук. Гэтай жывой пантамімай ён хацеў паказаць, што «зашмарга» і «шыбеніца» — гэта адно і тое ж.

— Вось што гэта значыць, — сказаў Чарлі. — Джэк, глядзі, як ён утаропіўся! Я ніколі не сустракаў хлапца больш камічнага, чым гэты. Калі-небудзь ён давядзе мяне да смерці, няйначай.

І Мастэр Бэйц, засмяяўшыся так, што слёзы выступілі ўваччу, зноў зацягнуўся дымам з люлькі.

— Цябе кепска выхавалі, — зазначыў Махляр, аглядваючы чаравікі пасля таго, як Олівер адпаліраваў іх. — Або Фэджын зробіць з цябе нешта, або ты будзеш першым, каго ён выкінуў праз прафесійную непрыдатнасць. Лепш пачынай адразу, бо табе ўсё адно давядзецца гэтым займацца, і ты толькі дарма губляеш час.

Мастэр Бэйц падмацаваў гэтыя парады ўсемагчымымі маральнымі аргументамі; калі яны вычарпаліся, ён і ягоны сябра містэр Доўкінз распачалі яркае апісанне сваіх шматлікіх прыгодаў і выгодаў жыцця, якое яны вялі. Гэтыя размовы перамяжаліся намёкамі Оліверу, што яму найлепш без прамаруджання скарыцца і заваяваць спагаду Фэджына пры дапамозе тых сродкаў, якімі карысталіся ў дасягненні гэтай мэты яны самі.

— І ўцяльмяш гэта ў свой чайнік, Нолі, — сказаў Махляр, пачуўшы, як габрэй наверхсе адмыкае дзверы, — калі ты не будзеш браць выціралкі і цікальнікі...

— Што толку казаць яму пра гэта, калі ён не разумее, пра што ты гаворыш? — уклініўся Мастэр Бэйц.

— Калі ты не будзеш браць насоўкі і гадзіннікі, — паправіўся Махляр, спускаючыся да ўзроўню ўспрымання Олівера, — то гэта будзе рабіць нейкі іншы хлопец, і для хлапцоў, якія іх страцяць, гэта будзе так альбо так без розніцы, але вось для цябе гэта будзе яшчэ горш. Выгадаюць адно твая хлопцы, якія забяруць іх, але ж у цябе на гэтыя рэчы такія самыя правы, як і ў іх.

— Чыстая праўда! — сказаў габрэй, які ўвайшоў у пакой, не заўважаны Оліверам. — Гэта ўсё ляжыць на паверхні, на паверхні, павер Махляру на слова, ха-ха! Ён дык ведае азы свайго рамяства як мае быць.

Стары ў захапленні склаў рукі разам, падкрэсліваючы гэтым жэстам справядлівасць слоў Махляра, і пасмейваўся, задаволены яго прафесійнасцю.

На гэты раз гутарка не мела працягу, бо габрэй прыйшоў не адзін. Яго суправаджалі міс Бэці і джэнтльмен, якога Олівер да гэтага ніколі не бачыў. Ён запыніўся на лесвіцы дзеля невялікага флірту з лэдзі і зайшоў крыху пазней. Махляр называў яго Томам Чытлінгам.

Містэр Чытлінг быў гадамі старэйшы за Махляра. Ён мог бы размяняць ужо васямнацатую зіму. Але яго стаўленне да гэтага маладога джэнтльмена паказвала, што ён усведамляе поўную перавагу Махляра ў сэнсе розуму і прафесійнасці. У яго былі маленькія мігатлівыя вочкі і рабаціністы твар. На ім былі надзеты шапка з футра, цёмная куртка з плісу рубчыкам, зашмальцаваныя картовыя штаны і фартух. Яго гардэроб насамрэч патрабаваў рамонту, але ён выбачыўся перад грамадой тым, што ягоны тэрмін скончыўся толькі гадзіну таму і што ён, адпаведна, мусіў насіць усё казённае шэсць тыдняў і з гэтай прычыны не мог надаваць належнай увагі асабістай адзежы. Містэр Чытлінг з прыкметным раздражненнем дадаў,

што найноўшыя метады цеплавой дэзінсекцыі* адзення пякельна антыканстытуцыйныя, бо ў адзежы былі прапалены дзіры, але змагацца з уладамі графства няма сэнсу. Тую самую заўвагу ён меў і наконт стрыжкі валасоў: ён лічыў яе абсалютна незаконнай. Свой крытычны агляд містэр Чытлінг закончыў заявай, што вось ужо сорок два дні, поўныя мярцвяцкі цяжкай працай, у яго не было ў роце ані кропелькі і што «няхай яго заб'юць, калі ён не высах на лазовы кошык».

— Як ты думаеш, Олівер, адкуль прыйшоў гэты джэнтльмен? — запытаўся з усмешкай габрэй, калі маладыя людзі паставілі на стол бугэльку спіртнога.

— Я... я не ведаю, сэр, — адказаў Олівер.

— Хто гэта? — спытаў Том Чытлінг, пагардліва паглядзеўшы на Олівера.

— Гэта мой малады сябар, даражэнькі, — азваўся габрэй.

— Тады ён шчаслівы... — працягнуў юнак і шматзначна паглядзеў на Фэджына. — Якая розніца, адкуль я прыйшоў, малец; магу паставіць на заклад крону, што ты сам неўзабаве знойдзеш туды дарогу!

Пачуўшы гэты жарт, хлопцы засмяяліся. Пажартаваўшы яшчэ крыху на тую самую тэму, яны аб чымсьці перашапнуліся з Фэджынам і выйшлі.

Фэджын пагаварыў крыху сам-насам з госцем, потым яны падселі да агменя. Габрэй прапанаваў падсесці да іх і Оліверу і распавёў пра тое, што, паводле яго разлікаў, павінна было найбольш зацікавіць ягоных суразмоўцаў. Гэта былі вялікія перавагі рамяства, прафесійнасць Махляра, абаяльнасць Чарлі Бэйца і ліберальнасць самога габрэя. Нарэшце стала падобна на тое, што тэмы гэтыя вычарпаліся. Вычарпаня былі і сілы містэра Чытлінга, бо папраўчы дом пачынае стамляць ужо пасля аднаго ці двух тыдняў. Таму міс Бэці пайшла, каб даць магчымасць грамадзе адпачыць.

Пачынаючы з гэтага дня, Олівер рэдка заставаўся адзін. Ён амаль заўсёды быў з двума хлопцамі, якія штодня ігралі з габрэем у колішнюю гульню. Габрэю лепш было вядома, мусіла

* дэзінсекцыя — знішчэнне насякомых (Я. Б.)

гэта больш спрыяць іхняй форме або перавыхаванню Олівера. Іншы раз стары расказваў ім гісторыі пра рабаўніцтвы, якія ён учыніў, калі быў маладзёнам, і ў гэтых гісторыях было столькі цікавага і камічнага, што Олівер не мог стрымацца і ад душы смяяўся, паказваючы тым самым, што гэтыя авантуры падабаюцца яму, нягледзечы на ўсе яго станоўчыя якасці.

Карацей, хітры стары габрэй заблытаў хлопчыка ў свае сеці. Праз самоту і змрочнасць ён псіхалагічна падрыхтаваў хлопчыка да таго, што дзіця аддало перавагу ўзаемянам з людзьмі, хоць і дрэннымі, перад сваімі маркотнымі думкамі ў надзвычай сумным месцы; цяпер габрэй пачаў уліваць у ягонае сэрца атруту, спадзеючыся, што яго душа пачарнее і назаўсёды зменіць свой колер.

РАЗДЗЕЛ XIX,

у якім абмяркоўваюць і прымаюць выбітны план

Была шэрая, вільготная, ветраная ноч, калі габрэй, туга зашпіліўшы ўсе гузікі свайго шэрага паліто, якое шчыльна аблягала яго лядашчае цела, наставіўшы каўнер да вушэй так, каб нябачнай была ніжняя частка твару, вылез са свайго схову. На ганку ён пачакаў, пакуль за ім не замкнулі на замок і ланцуг дзвярэй, упэўніўся, што хлопчыкі зрабілі ўсё належным чынам і што іх крокаў больш не чуваць, і прыпусціў уніз па вуліцы як мага.

Дом, куды прывялі Олівера, стаяў па суседству з Уайтчэпелам. Габрэй на момант спыніўся на рагу, падазрона агледзеўся, перасёк вуліцу і ўзяў кірунак на Спітэлфілдз.

На брукаванцы ляжаў тоўсты слой гразі. Над вуліцамі вісеў шчытны туман, імжэла, і ўсё было навобмацак халодным і ліпучым. Здавалася, што выпала якраз адна з начэй, прыдатных, каб швэндаліся істоты, падобныя да старога габрэя. Агідны

стары, які, крадучыся, сунуўся ўперад, поўз пад прыкрыццём сцен і праездаў, здаваўся мярзотнай рэптыліяй, што нарадзілася ў гразі і цемры, праз якія яна рухалася ў пошуках тлустых адкідаў сабе на вячэру.

Па звлістых, вузкіх вулках і сцежках ён цвёрда трымаўся свайго курсу, пакуль не дасягнуў Бэтнэл-Грын. Потым ён нечакана павярнуў улева і хутка заглыбіўся ў лабірынт смярдзючых брудных вуліц, якіх шмат у гэтым густанаселеным квартале.

Відавочна, што габрэй добра ведаў гэтую мясцовасць, так што ні цемрадзь, ні адмысловая ноч не палохалі яго. Ён шпарка прайшоў некалькі завулкаў і вуліц і нарэшце павярнуў на вуліцу, на якой гарэў толькі адзін ліхтар у канцы. Ён пастукаў у дзверы аднаго з дамоў і, перашапнуўшы пару слоў з асобай, якая адчыніла іх, падняўся ўверх па лесвіцы.

Калі ён узяўся за ручку дзвярэй у пакой, за імі загырчэў сабака, а мужчынскі голас патрабавальна запытаў, хто там.

— Гэта я, Біл, гэта ўсяго толькі я, мой даражэнькі, — азваўся габрэй, заглядваючы ў пакой.

— Ну, дык занось сюды хутчэй сваё цела, — сказаў Сайкс. — Ляжы, тупая скаціна! Ты што, не пазнаеш д’ябла, хай сабе ён і апрануў шэрае паліто?

Відавочна было, што сабаку ўвяла ў зман вопратка містэра Фэджына, таму што, калі ён расшпіліў сваё паліто і кінуў яго на спінку крэсла, сабака кінуўся ў кут, з якога быў падняўся. Пры гэтым ён віляў хвостом у знак таго, што ён задаволены, — зразумела, у той меры, у якой гэта яму дазваляла ягоная натура.

— Ну! — прамовіў Сайкс.

— Дык што, мой даражэнькі, — сказаў габрэй. — А, Нэнсі!

Апошнія словы прагучалі з відавочнай няўпэўненасцю. Гэта значыла, што містэр Фэджын не ведаў, як Нэнсі да яго паставіцца. Габрэй і яго маладая сяброўка не сустракаліся з таго часу, як яна заступілася за Олівера. Усе ягоныя сумненні на гэты конт, калі яны і былі, хутка рассеяліся. Нэнсі прыняла ногі з каміннай рашоткі, адсунула крэсла ад агменя і, шмат не гаворачы, прапанавала старому сесці да цяпла, бо ноч, пэўна, была надта халодная.

— Вох і холад, Нэнсі, даражэнькая, — сказаў габрэй, працягваючы свае маршчакаватыя рукі да агню. — Прабірае наскрозь, — дадаў ён, паціраючы бок.

— Напэўна, на дварэ люты холад, калі цябе працяла аж да самага твайго сэрца, — сказаў Сайкс. — Нэнсі, дай яму чаго-небудзь выпіць. Ды хутчэй давай, рэзя-разанка! Можна хворым стаць, гледзячы на гэтыя дрыжачыя старыя мошчы, — роўна дух які страшны падняўся з магілы!

Нэнсі бягом прынесла з буфета бутэльку. У буфеце было іх шмат, і, мяркуючы па іх вонкавым выглядзе, напоўненыя яны былі рознымі спіртнымі напоямі. Сайкс наліў шклянку брэндзі і падаў яе габрэю.

— Даволі, даволі... Дзякуй, Біл, — сказаў габрэй і паставіў шклянку, толькі крыху яе прыгубіўшы.

— Што, баішся, каб не абдурылі? — запытаўся Сайкс, пільна гледзячы на габрэя. — Вух!

Хрыпата прамармытаўшы нешта пагардлівае, Сайкс схапіў шклянку і ў якасці падрыхтоўчай дзеі перад тым, як наліць сабе, выплюхнуў яе змесціва на попел, потым наліў і адразу выпіў.

Пакуль яго супольнік апаражняў другую шклянку, габрэй уважліва агледзеў пакой, — не з цікаўнасці (ён быў тут ужо многа разоў), а з падазронасці і неспакойнасці сваёй натуры. Пакой быў абсталяваны па-жабрацку, і толькі шафа сведчыла, што гаспадар не займаецца фізічнай працай: не было бачна нічога падазронага, акрамя некалькіх цяжкіх дубінак, якія стаялі ў кутку, і палкі са свінцом унутры, якая вісела над каптуром каміна.

— Ну вось, цяпер я гатовы, — прамовіў Сайкс, аблізваючы вусны.

— Гаварыць пра справу? — удакладніў габрэй.

— Гаварыць пра справу, — пацвердзіў Сайкс. — Ну, дык з чым прыйшоў?

— Дык што наконт справы ў Чэрсі, Біл? — спытаў габрэй, падсунуўшы крэсла і сцішыўшы як мага голас.

— Так. Што ты скажаш наконт гэтага? — пацікавіўся Сайкс.

— Ах, ты ведаеш, мой даражэнькі, што я маю на ўвазе, — адказаў габрэй. — Ён ведае, што я маю на ўвазе, так, Нэнсі?

— Не, ён не ведае, — ухмыльнуўся Сайкс. — Або не хоча ведаць, і гэта тое самае. Давай кажы зразумела, называй рэчы сваімі імёнамі. Няма чаго расседжвацца тут, мігаць, падміргваць, ка-заць намёкамі, як быццам бы ты першы, хто падумаў пра тое, каб улезці. Што ты маеш на ўвазе?

— Ціха, Біл, ціха! — габрэй паспрабаваў спыніць гэты выбух раздражнення. — Хто-небудзь можа пачуць нас.

— Няхай чую! Мне ўсё роўна. Але пасля хвіліннага роздуму ён панізіў голас і супакоіўся.

— Ну, ну, — лагодна сказаў габрэй. — Я толькі перасцярогся — вось і ўсё. А цяпер, даражэнькі, наконт справы ў Чэрсі — дык калі мы яе зробім? Калі? Які там срэбны посуд, мае вы мілыя, які посуд! — прамовіў габрэй, паціраючы рукі і падняўшы бровы ў прадчуванні поспеху.

— Нічога не выйдзе, — холадна сказаў Сайкс.

— Нічога не выйдзе? — рэхам азваўся габрэй, адкінуўшыся на спінку крэсла.

— Анічога, — пацвердзіў Сайкс. — Ва ўсялякім выпадку, гэта не такая простая справа, як мы думалі.

— Значыць, яе не прапрацавалі як належыць, — запярэчыў габрэй, — і няма чаго тут гаварыць.

— Але я буду гаварыць, — не згадзіўся Сайкс. — Хто ты такі, каб табе тут не гаварыць. Я табе кажу, што Тобі Крэкіт два тыдні валачыўся вакол гэтага месца, але так і не змог наладзіць кантакт з кім-небудзь з абслугі.

— Ты маеш на ўвазе, Біл, — сказаў габрэй, змякчаючы тон па меры таго, як яго суразмоўца раздражняўся, — што нікога з абод-вух слуг не ўдалося апрацаваць?

— Так, я маю на ўвазе якраз гэта, — адказаў Сайкс. — Яны служаць у старой лэдзі ўжо дваццаць гадоў, і калі б ім далі нават пяцьсот фунтаў, яны не пайшлі б на гэта.

— І ты маеш на ўвазе, мой даражэнькі, што нават жанчын нельга нейкім чынам апрацаваць? — спытаў габрэй.

— Ні-ні, — адказаў Сайкс.

— Што, нават такі спрытнюга, як Тобі Крэкіт, не можа? — недаверліва перапытаў габрэй. — Падумай, Біл, што за народ гэтыя жанчыны.

— Не, тут нават спрытнюга Тобі Крэкіт бяссільны, — запырэчыў Сайкс. — Ён казаў, што прыладжваў штучныя бакенбарды, надзяваў канарэчнага колеру камізэльку, але ўсё без толку.

— Трэба было яму, даражэнькі мой, лепш паспрабаваць вусы і брыджы, — параіў габрэй.

— Ды спрабаваў ён і тое, і другое, але ўсё з аднолькавым поспехам, — адказаў Сайкс.

Такая інфармацыя засмуціла габрэя. Ён колькі хвілін сядзеў, упершы бараду ў грудзі, і думаў, а потым, глыбока ўздыхнуўшы, сказаў, што калі ўжо Тобі Крэкіт раскажаў усё як ёсць, то ён баіцца, што справа сапраўды не выгарыць.

— І ўсё ж, мой даражэнькі, — сказаў габрэй, паклаўшы рукі на калені, — вельмі сумна губляць так шмат пасля таго, як мы так прыкіпелі да гэтага сэрцам.

— Так, так, — пацвердзіў містэр Сайкс. — Вось няўдача дык няўдача!

Наступіла працяглае маўчанне. Габрэй занурыўся ў думкі, і ягоны твар набыў сапраўды нейкі д'ябальска-зладзейскі выраз. Сайкс час ад часу ўпотаі паглядваў на яго. Нэнсі, напэўна, баялася раздражняць хатняга злодзея і сядзела, неадрыўна гледзячы на агонь, як быццам яна не чула, што тут адбываецца.

— Фэджын, — сказаў Сайкс, раптам парушыўшы пануючую цішыню, — ці вартая гэтая справа лішніх пяцідзесяці бліскучых, калі яе без рызыкі можна абцяпаць звонку?

— Так, — сказаў габрэй, ураз ачуняўшы.

— Дык па руках? — запытаў Сайкс.

— Так, даражэнькі, па руках, — адказаў габрэй. Яго вочы пасля прапановы Сайкса заблішчалі, а на твары пачаў адвольна скарачацца кожны мускул.

— Тады можна выходзіць калі хочаш, — сказаў Сайкс, з лёгкай пагардай адхіляючы руку габрэя. — Пазамінулай ноччу Тобі і я пералазілі цераз агароджу і абследавалі дзверы і аканіцы. На ноч скрынку замыкаюць, як турму, але ёсць месца, якое мы можам узламаць без вялікай напругі і рызыкі.

— І што гэта за месца, Біл? — нецярпліва спытаў габрэй.

— Трэба перасекчы газон... — прашаптаў Сайкс.

— Так, так, — сказаў габрэй, нахіліўшы галаву ўперад і вылупіўшы вочы так, што яны ледзь не пакінулі вачніц.

— Вух! — выгукнуў Сайкс, запнуўшыся, бо дзяўчына раптам азірнулася і ледзьве заўважным рухам галавы паказала на габрэя. — Якая розніца, дзе гэта. Я ведаю, што без мяне ты не абыдзешся, але найлепш будзе перасцерагчыся, калі маеш справу з табой.

— Як хочаш, даражэнькі, як хочаш, — азваўся габрэй. — Будзеце толькі ты і Тобі, дапамога больш не патрэбная?

— Не, — адказаў Сайкс. — Нам патрэбен толькі калаўрот і хлопчык. Першы ёсць што ў яго, што ў мяне, другога дастанеце мне вы.

— Хлопчык! — усклікнуў габрэй. — О! Значыць, будзеце вымаць панэль?

— Гэта не твая справа! — агрызнуўся Сайкс. — Мне патрэбен хлопчык, і не тоўсты. О Божа, — раздумліва працягваў ён, — вось каб мне малога мальчика, сына камінара Нэда! Той знарок недакармливаў яго і выпускаў, калі трэба было ісці на справу. Але бацька загрымеў на катаргу. І вось потым усплыло Таварыства апекі маладых парушальнікаў закону і забрала хлопца ад рамяства, якім ён зарабляў сабе на жыццё. Яго навучылі чытаць і пісаць, а потым аддалі яго вучнем. І так вось яны заўсёды ўлазяць, — Сайкс раз'ятрываўся па меры таго, як ягоны рахунак крыўдаў рос, — так вось яны заўсёды сунуць нос! Застаецца дзякаваць лёсу, што ў іх грошай мала, а каб былі, то праз год-два ў гэтым рамястве не засталася б і паўтузіна мальцоў.

— Не болей, — згадзіўся габрэй, які ўвесь час пра нешта думаў і пачуў толькі апошняю фразу. — Біл!

— Ну, што яшчэ? — запытаў Сайкс.

Габрэй кінуў галавой у бок Нэнсі, якая ўсё яшчэ, не адводзячы вачэй, глядзела на агонь, і знакамі паказаў, што ён хацеў бы, каб яна выйшла. Сайкс нецярпліва паціснуў плячыма, як быццам ён думаў, што перасцярога залішняя, але тым не менш паслухаўся і загадаў Нэнсі прынесці яму куфаль піва.

— Ніякага піва ты не хочаш, — Нэнсі склала рукі і засталася сядзець ля каміна, як быццам нічога не здарылася.

— А я кажу, што хачу! — закрычаў Сайкс.

— Лухта, — халодным тонам запырэчыла дзяўчына. — Працягвай, Фэджын. Я ведаю, што ён хоча сказаць, Біл, яму няма чаго хаваць ад мяне.

Габрэй вагаўся. Сайкс з пэўным здзіўленнем глядзеў то на габрэя, то на дзяўчыну.

— Дык што, хай застаецца, як, Фэджын? — нарэшце спытаўся ён. — Ты ведаеш яе даволі доўга, каб давяраць; яна ж не з балбатлівых. Хіба д'ябал тут улезе, а так усё будзе чын-чынаром, так, Нэнсі?

— А як жа! — адказала маладая лэдзі, падсунула сваё крэсла бліжэй да стала і села, абапёршыся локцямі на стол.

— Не, мая даражэнькая, ты не з балбатлівых, але... — і стары зноў запнуўся.

— Але што? — пацікавіўся Сайкс.

— Я не ведаю: можа, яна зноў выйдзе з берагоў, як тым вечарам, ты ж помніш, даражэнькі, — адказаў габрэй.

Пачуўшы гэтае прызнанне, Нэнсі гучна засмяялася, нагбом выпіла шклянку брэндзі, з выклікам патрэсла галавой і выкрыкнула пару фраз кшталту «Гуляй далей», «Не губляй надзеі» і да таго падобныя. Гэта відавочна заспакоіла абодвух джэнтльменаў, бо габрэй з задаволеным выглядам пахітаў галавой і сеў на месца. Тое самае зрабіў і містэр Сайкс.

— А цяпер, Фэджын, — сказала, смеючыся, Нэнсі, — адразу кажы Білу пра Олівера.

— Так, так, разумніца, даражэнькая мая; больш праніклівай дзяўчыны я не сустракаў, — зазначыў габрэй, паляпваючы Нэнсі па шыі. — Сапраўды, я збіраўся гаварыць пра Олівера, ха-ха-ха!

— І што пра Олівера? — запатрабаваў Сайкс.

— Гэта якраз той хлопчык, які патрэбен табе, мой даражэнькі, — адказаў габрэй хрыпатым шэптам, прыставіўшы палец да носа і гідка ўсміхаючыся.

— Ён? — не даў веры Сайкс.

— Вазьмі яго, Біл! — сказала Нэнсі. — Я ўзяла б, каб была на тваім месцы. Ён не такі падрослы, як іншыя, але ж табе не гэта трэба, ён жа толькі мае адамкнуць знутры дзверы. Будзь пэўны, Біл, на яго можна спадзявацца без сумневаў.

— Я пэўна кажу, што так, — пацвердзіў габрэй. — За апошнія па-
ру тыдняў я добра яго памуштраваў, і цяпер прыйшоў час яму са-
мому зарабляць на хлеб. Акрамя таго, іншыя ўсе занадта вялікія.

— Так, што да росту, то ён якраз прыдасца, — раздумліва сказаў
Сайкс.

— І зробіць усё, што ты жагадэш, Біл, мой даражэнькі, —
уставиў габрэй. — Ён не мае іншага выйсця. Толькі прыпалохаеш
яго як след.

— Прыпалохаць! — адгукнуўся Сайкс. — Запомніце, я не проста
запалохаю яго. Калі мы пачнём працаваць, і ён стане адлыньваць
або выкручвацца, хоць на пені, хоць на фунт, — папомніш маё
слова, Фэджын: не ўбачыце яго больш жывым. Падумайце
яшчэ раз, перш чым пасылаць яго да мяне, — сказаў рабаўнік,
паказваючы на жалезны лом, які ён выцягнуў з-пад ложка.

— Я ўсё ўжо абдумаў, — энергічна прамовіў габрэй. — Я... я
даўно ўжо пільна сачу за ім, мае даражэнькія, пільна сачу. Трэба
адзін раз даць адчуць яму, што ён адзін з нас, адзін раз убіць яму
ў галаву, што ён злодзей — і ён наш! Наш на ўсё жыццё! Але! Так
дарэчы ўсё складваецца!

Стары скрыжаваў рукі на грудзях, уцягнуў галаву — здавала-
ся, ён сам сябе абдымаў ад радасці.

— Наш! — сказаў Сайкс. — Ты маеш на ўвазе — твой.

— Можа быць, даражэнькі, — адказаў габрэй і пранізліва
захікаў. — Калі ты хочаш, Біл, няхай будзе мой.

— Што ж, — панура сказаў Сайкс, злосна глядзячы на свайго
згодлівага сябра, — што ж прымушае цябе так цацкацца з не-
йкім задрыпам, ведаючы, што кожны вечар на Коман Гардэн ві-
руе штук пяцьдзясят падшыванцаў, і з іх можна ўзяць кожнага?

— Таму што ад іх — нуль карысці, даражэнькі, — растлумачыў
крыху збіты з панталыку габрэй. — Няма пра што казаць. Калі
яны заляцяць, то іх выдасць іхняя фізіяномія — і яны прапалі.
Калі папрацаваць як належыць, мой даражэнькі, то ад гэтага
хлопчыка будзе аддача? як ад дваццаці іншых. Да таго ж, — дадаў
габрэй, крыху ачуняўшы ад разгубленасці, — ён закладзе нас
толькі тады, калі ўцячэ ад нас, таму ён павінен быць з намі ў ад-
ной лодцы. Ці не ўсё роўна, пры якіх абставінах гэтае яднанне

адбудзецца? Маёй улады над ім дастаткова, каб прымусіць яго ўзяць удзел у рабаўніцтве, — і гэта ўсё, што патрэбна. Да таго ж, гэта шмат лепш, чым прыбраць з дарогі беднага маленькага хлопчыка: гэта было б небяспечна, ды і страцілі б мы на гэтым.

— На які дзень дамовіліся? — Нэнсі сваім пытаннем перашкодзіла Сайксу выразна і адназначна адказаць на чалавекалюбныя патугі Фэджына.

— Але, каб быць ужо пэўным, на калі дамовіліся, Біл? — далучыўся габрэй.

— Мы з Тобі планавалі, што ўначы пазаўтра, — змрочным голасам азваўся Сайкс, — калі толькі я не дам адбою.

— Добра, — сказаў габрэй, — месяца не будзе.

— Не, — пацвердзіў Сайкс.

— Ці ўсё падрыхтавана, каб знесці здабычу? — спытаў габрэй.

Сайкс кіўнуў.

— І наконт таго...

— І, а, о... Усё спланавана, — перапыніў яго Сайкс. — Няма чаго ўлазіць у дэталі. Лепш прывядзі сюды заўтра позна ўвечары хлопчыка. А ты трымай язык на прывязі, ды падрыхтуй тыгель. Вось і ўсё, што ад цябе трэба.

Пасля невялікага абмеркавання, у якім усе трое ўзялі актыўны ўдзел, было вырашана, што заўтра, калі возьмецца на прыцемкі, Нэнсі пойдзе да габрэя і возьме з сабой Олівера. Тут Фэджын уставіў, што пры любым адхіленні ад дамоўленасці будзе сачыць за дзяўчынай з большай ахвотай, чым хто іншы, бо ж яна паказала сябе нядаўна як заступніца Олівера. Таксама ўрачыста прынялі рашэнне, што дзеля запланаванай экспедыцыі бедны Олівер цалкам будзе аддадзены пад увагу і апеку містэра Уільяма Сайкса і што згаданы містэр Сайкс будзе абыходзіцца з ім так, як знойдзе належным, і не будзе прыцягнуты габрэем да адказнасці, калі хлопчыка напаткае няшчасны выпадак або нешта накшталт гэтага, або калі будзе неабходна нейкім чынам пакараць дзіця. Па апошнім пункце дамовіліся так, што любое сцверджанне містэра Сайкса пасля яго вяртання са справы павінна быць ва ўсіх істотных падрабязнасцях пацверджана і засведчана спрытнюгам Тобі Крэкітам.

Такім чынам, перамовы скончыліся, і тут містэр Сайкс накінуўся на брэндзі. Ён піў з ашаламляльнай хуткасцю, увесь час парушаў мір, махаючы ломам, гарланіў нейкія абрыўкі песень уперамешку з агіднай лаянкай. Нарэшце ён у прыпадку прафесійнага энтузіязму настаяў на тым, каб паглядзелі ягоную скрынку са зладзейскімі прыладамі. Ён паспеў толькі ўваліцца з гэтай скрынкай у пакой і адкрыць яе, каб растлумачыць прызначэнне і якасці розных прылад, якія былі там у камплекце, асабліваю прыгажосць іх канструкцыі, — як раптам абсунуўся на скрынку і на месцы заснуў.

— Дабранач, Нэнсі, — сказаў габрэй, зноў захінаючыся да вушэй.

— Дабранач.

Іх позіркі сустрэліся. Габрэй пільна паглядзеў ёй у вочы. Яна вытрымала ягоны позірк. У гэтай справе яна была не менш сумленная і пэўная, чым сам Тобі Крэкіт.

Габрэй яшчэ раз даў «дабранач», цішком заехаў выспятка распасцёртаму цэлу містэра Сайкса і, намацаваючы нагамі прыступкі, спусціўся па лесвіцы.

— Заўсёды тое самае! — мармытаў сам сабе габрэй, ідучы дадому. — Найгоршае ў гэтых жанчынах тое, што самая малая драбніца можа абудзіць нейкія даўно забытыя пачуцці, а вось што гэта хутка праходзіць — гэта добра. Ха! Ха! Мужчына супраць хлопчыка за торбу золата!

Бавячы час такімі прыемнымі развагамі, містэр Фэджын па гразі і слоце дайшоў да свайго змрочнага схова, дзе яго ўжо з нецярпеннем чакаў Махляр.

— Олівер ужо спіць? Я хачу пагаварыць з ім, — было першае, што сказаў Фэджын, калі яны спусціліся ўніз.

— Ужо даўно, — адказаў Махляр, расчыняючы дзверы. — Вось ён!

Хлопчык моцна спаў на цвёрдай пасцелі, пасланай на падлозе. Ён быў такі бледны ад страху, змрочнасці, няволі сваёй турмы, што нагадваў мерцвяка, — не такога, што ахінуты саванам у труне, а таго, якога жыццё пакінула толькі што, чый лагодны юны дух імгненне таму ўзнісся на Нябёсы, а грубае

паветра матэрыяльнага свету яшчэ не паспела сваім подыхам сапсаваць тленную абалонку, якую ён поўніў.

— Не сёння, — сказаў габрэй, паціху адыходзячы ад пасцелі. — Заўтра. Заўтра.

РАЗДЗЕЛ XX,

у якім Олівер адыходзіць у распараджэнне містэра Сайкса

Калі раніцай Олівер прачнуўся, то моцна здзівіўся, убачыўшы для сваёй пасцелі пару новых чаравікаў на тоўстай падэшве. Старыя нехта забраў. Спачатку гэтая знаходка яго ўзрадавала, бо ён падумаў, што яго, мабыць, неўзабаве адпусцяць, але хутка высветлілася, што яго спадзяванні былі марнымі: калі ён сеў снедаць з габрэем, той сказаў яму, што сёння ўвечары яго завядуць да Біла Сайкса, прычым сказана было гэта такім тонам і ў такой манеры, што хлопчык яшчэ больш спалохаўся.

— І... і пакінуць там, сэр? — занепакоена запытаўся Олівер.

— Не, не, мой даражэнькі, не пакінуць, — супакоіў яго габрэй. — Мы не хочам губляць цябе. Не бойся, Олівер, ты вернешся да нас. Ха-ха-ха! Мы не настолькі жорсткія, каб выпіхваць цябе прэч, мой даражэнькі, о не!

Стары, які смажыў кавалак хлеба, схіліўшыся над агнём, азірнуўся на Олівера і захіхікаў, быццам хочучы паказаць, што ён ведае, з якім задавальненнем той упёк бы, каб толькі мог.

— Я так мяркую, мой даражэнькі, — сказаў габрэй, спыняючы позірк на Оліверы, — што ты хочаш ведаць, навошта ты ідзеш да Біла, га?

Олівер міжволі пачырванеў: стары быццам чытаў яго думкі. Але калі сказаць шчыра, ён сапраўды хацеў ведаць.

— Дык навошта, га? — дапытваўся габрэй, не даючы адказу сам.

— Я сапраўды не ведаю, сэр, — адказаў Олівер.

— Вось і маеш! — прамовіў габрэй, пільна ўгледзеўся ў твар хлопчыка і расчаравана адварнуўся. — Тады пачакай, пакуль Біл сам табе скажа.

Выглядала на тое, што габрэя раззлавала гэтая безуважнасць Олівера, але насамрэч хлопчыка адпалохала і ўтрымала ад далейшых распытаў непадробная шальмаватасць габрэевых позіркаў, а больш магчымасці папытацца не выпала, бо габрэй увесь вечар быў панурым і нясхільным да размовы, а потым пачаў збірацца ў дарогу.

— Можаш запаліць свечку, — сказаў габрэй, ставячы яе на стол. — Тут унізе кніжка для цябе, можаш пачытаць, пакуль па цябе прыйдуць. Дабранач!

— Дабранач! — ціха азваўся Олівер.

Габрэй, гледзячы цераз плячо на хлопчыка, накіраваўся да дзвярэй. Раптам ён спыніўся і аклікнуў Олівера па імені.

Олівер падняў галаву. Габрэй знакам паказаў, што трэба запаліць свечку. Олівер паслухаўся. Калі ён ставіў падсвечнік на стол, то ўбачыў, што габрэй, начапурывшыся, пільна глядзіць на яго з цёмнага кутка пакоя.

— Сцеражыся, Олівер, сцеражыся! — сказаў стары, трасучы пагрозліва правай рукой. — Ён грубы чалавек і не спыніцца перад тым, каб праліць кроў, калі ў яго самога кроў завіруе ў жылах! Што б ні здарылася, нічога не кажы і рабі, што ён загадае. Дык помні!

Асабліва падкрэсліўшы апошнія словы, стары з натугай агораў новы выраз твару — цяпер ён расплыўся ў агіднай ухмылцы, паківаў галавой і знік з пакоя.

Калі стары пайшоў, Олівер абапёрся галавой на рукі і з трымценнем у сэрцы думаў пра тое, што толькі што пачуў. Чым больш ён разважаў пра габрэева папярэджанне, тым менш зразумелым становіўся длямальца ягонь сэнс. Ён не мог даўмецца, чаму яго хочучь дзеля ўчынення чагосьці дрэннага паслаць да Сайкса і чаму гэта не змога адбыцца, калі ён заста-нецца ў Фэджына. Пасля доўгіх разваг ён прыйшоў да высновы, што яго адсылаюць да хатняга злодзея, каб ён выконваў там паўсядзённую брудную працу да таго часу, пакуль не знойдуць іншага хлопчыка, больш прыдатнага для гэтых мэтай.

Ён перанёс шмат пакутаў і зашмат пакутаваў тут, каб наракаць на нейкую перамену і перажываць праз яе. Некалькі хвілін ён быў заглыбіўся ў роздум, потым цяжка ўздыхнуў, зняў са свечкі лішні воск і пачаў чытаць кніжку, якую яму пакінуў габрэй.

Ён гартаў старонкі спачатку безуважна, але потым адзін урывак тэксту прыцягнуў ягоную ўвагу, і ён паглыбіўся ў чытанне. Гэта былі жыццяпісы і судовыя працэсы вялікіх злачынцаў; старонкі былі замусоленыя і зацёртыя пальцамі. Тут ён знайшоў апісанні крывавых злачынстваў, ад якіх кроў стыла ў жылах; забойстваў у бязлюдных, цёмных месцах; забітых, схаваных ад людскіх вачэй у глыбокіх ямах і студнях, — як глыбока ні былі б схаваныя трупы, але праз шмат гадоў сховы выкідвалі іх на паверхню, і гэтая карціна настолькі настрашвала забойцаў, што яны ў жаху прызнаваліся ў тым, што ўчынілі, і выпрошвалі як мага хутчэй пакараць іх смерцю, каб вызваліцца ад згрызотаў сумлення. Тут Олівер прачытаў таксама пра людзей, якія глухімі начама ляжалі ў сваіх пасцелях, і на іх находзіла насланне, спакуса граху, як яны самі потым прызнаваліся. Паддаўшыся спакусе, яны ўчынялі такія жahlівыя забойствы, што мурашкі беглі па скуры, і дрыжалі ногі ды рукі. Страшныя апісанні былі настолькі рэальнымі і жывымі, што пажоўклія старонкі, здавалася, падцякалі крывёю, а словы гучалі ў вушах Олівера, як быццам іх глуха нашэптвалі духі забітых.

У жаху хлопчык загарнуў кніжку і адкінуў яе прэч. Потым ён укленчыў і пачаў маліцца Богу, каб Бог засцярог яго ад такіх учынкаў і даў яму лепш адразу памерці, чым учыніць такія жahlівыя і мярзотныя злачынствы. Паступова Олівер супакоіўся і ціхім, перарывістым голасам прасіў Бога, каб ён выратаваў яго ад будучых небяспек, і, калі гэта магчыма, дапамог беднаму, адрынутаму людзьмі хлопчыку, які ніколі не ведаў сяброўскай любові і спагады, каб дапамог яму менавіта цяпер, калі ён, самотны, пакінуты ўсімі, адзін знаходзіцца пасярод грахоўнасці і злачынстваў. Ён скончыў маліцца, але па-ранейшаму сядзеў, закрыўшы твар рукамі. Нейкі шорах прымусіў яго азірнуцца.

— Што такое? — крыкнуў ён, ускокваючы з падлогі. У кутку ля дзвярэй нехта стаяў. — Хто тут?

— Гэта я. Усяго толькі я, — адказаў няпэўны голас.

Олівер падняў свечку над галавой і паглядзеў у бок дзвярэй. Там стаяла Нэнсі.

— Пастаў свечку, — сказала дзяўчына, адварнуўшы твар. — Вочы баляць на яе глядзець.

Олівер бачыў, што яна вельмі бледная, і мякка спытаў, ці не хворая яна часам. Дзяўчына абсела на крэсла да яго спінай і стала моўчкі ламаць рукі.

— Божа, даруй мне, — усклікнула яна праз хвіліну, — я пра гэта не падумала.

— Што-небудзь здарылася? — спытаў Олівер. — Ці магу я дапамагчы вам чым-небудзь? Я з ахвотай дапамог бы. Праўда.

Яна пачала хістацца ўзад-уперад, потым схапілася рукамі за горла і пачала з хрыпнем і бульканнем лавіць ротам паветра.

— Нэнсі! — усклікнуў Олівер. — Што такое?

Дзяўчына пачала малаціць рукамі па каленях, а нагамі па падлозе, потым раптам спынілася, шчыльнай захінулася ў шалік і затрэслася ад холаду.

Олівер падшураваў у каміне. Яна падсунула сваё крэсла бліжэй да агню і нейкі час сядзела моўчкі, але потым нарэшце падняла галаву і агледзелася.

— Я не ведаю, што на мяне находзіць часам, — сказала яна, робячы выгляд, быццам папраўляе сукенку. — Відаць, гэты цёмны, сыры пакой так на мяне падзейнічаў. Дык што, Нолі, мой даражэнькі, ты ўжо гатовы?

— Мне ісці з вамі? — спытаў Олівер.

— Так. Я прыйшла ад Біла, — азвалася дзяўчына. — Ты мусіш ісці са мной.

— Навошта? — спытаў, адхіснуўшыся, Олівер.

— Навошта! — рэхам паўтарыла дзяўчына, паглядзеўшы на Олівера і зноў адвёўшы вочы пасля таго, як яе позірк сустрэўся з ягоным.

— А так. Нічога такога.

— Я не веру, — сказаў Олівер, які пільна назіраў за ёю.

— Няхай будзе па-твойму, — засмялася робленым смехам Нэнсі. — Ні для чога добрага.

Олівер адчуваў, што нейкім чынам мае ўплыў на лепшыя па-
чуцці дзяўчыны, і на адно імгненне ім завалодаў намер маліць
яе аб спагадзе да яго, самотнага і ўсімі пакінутага. Але потым
прамільгнула думка, што яшчэ толькі адзінаццаць гадзін і на
вуліцы яшчэ шмат мінакоў і што, напэўна, сярод іх знойдзецца
хоць адзін, хто паверыць ягонаму расказу. Сцвердзіўшыся ў сва-
ім намеры, ён зрабіў крок наперад і крыху паспешліва сказаў,
што ён гатовы.

Ні яго кароткі роздум, ні паспешлівасць не засталіся па-
за ўвагай Нэнсі. Калі ён казаў, яна ўважліва за ім сачыла, а
потым яе праніклівы і красамоўны пагляд засведчыў дастат-
кова пэўна, што яна прачытала тыя думкі, якія прайшлі ў га-
лаве Олівера.

— Ціха! — сказала дзяўчына, нахіляючыся над ім, насцярожа-
на агледзелася і паказала на дзверы. — Ты нічога не зможаш зра-
біць. Я вельмі старалася табе дапамагчы, але ўсё без толку. Цябе
абклалі з усіх бакоў, і калі табе выпадзе, можа быць, выслізнуць,
то не цяпер. Яшчэ не час.

Уражаны яе энергічнай манерай, Олівер з вялікім здзіўленнем
паглядзеў ёй у вочы. Відаць, яна казала праўду. Яе твар быў
бледным і ўсхваляваным, і яна непадробна трымцела.

— Адночы я абараніла цябе ад крыўды, абараню яшчэ, ка-
лі трэба будзе, і абараню цяпер, — сказала яна ўголос. — Калі б
замест мяне прыйшоў па цябе хто іншы, то ён абыходзіўся б з
табой больш груба, чым я. Я абяцала, што ты будзеш паводзіць
сябе ціхмяна і будзеш маўчаць. Калі гэтага не будзе, то ты адно
нашкодзіш і сабе, і мне. Магчыма, праз гэта мяне заб'юць. Гля-
дзі! Бог сведка, што я ўжо перанесла праз цябе.

Яна паспешліва паказала на сінякі на шыі ды руках і хутка
працягвала:

— Помні пра гэта! І не прымушай мяне прымаць праз ця-
бе пакуты, не рабі гэтага сёння. Каб я магла табе дапамагчы,
я дапамагла б, але гэта не ў маіх сілах. Яны не маюць на мэце
зрабіць табе крыўду, і не ты будзеш вінаваты ва ўсім, што яны
прымусяць цябе зрабіць. Дык маўчы! Кожнае тваё слова — гэта
ўдар па мне. Дай мне руку. Пайшлі, хутка! Давай руку!

Яна схапіла Олівера за руку, якую той інстынктыўна паклаў у ейную, задзьмула свечку і пацягнула яго за сабой уверх па прыступках. Нехта звонку расхінуў перад імі дзверы і адразу зачыніў іх, калі яны ступілі на вуліцу. Іх чакаў наняты кабрыялет. Нэнсі з ранейшай паспешліваасцю, з якой звярталася да Олівера, зацягнула яго ўнутр і захінула фіранкі. Кучар не пытаўся, куды ехаць, а з месца пагнаў каня наўскач.

Дзяўчына не адпускала руку Олівера і працягвала шаптаць яму папярэджанні і запэўніванні нахшталт ранейшых. Усё адбывалася так хутка, так паспешліва, што не паспеў Олівер разабрацца, дзе ён і як сюды трапіў, як кэб спыніўся перад домам, куды габрэйскіраваў свае крокі мінулай ноччу.

На адзін момант Оліверу надарылася глянуць на пустую вуліцу, але крык аб паратунку захрас у яго горле, калі ён узгадаў словы Нэнсі, голас, які з трымценнем пагібелі маліў яго помніць. Пакуль ён вагаўся, зручны момант быў ужо ўпушчаны. Яго завялі ў дом і зачынілі дзверы.

— Сюды, — сказала дзяўчына, у першы раз адпускаючы руку. — Біл!

— Здароў! — азваўся Сайкс, які з’явіўся на верхняй лесвічнай пляцоўцы са свечкай у руцэ. — Усё як мае быць. Запрашаем!

З боку асобы з такім тэмпераментам, як у Біла Сайкса, гэта была выразная ўхвала, вельмі сардэчны прыём. Нэнсі, відавочна задаволеная гэтым, горача вітала яго.

— Казінае Вока пайшоў дадому з Томам, — заўважыў Сайкс, які сваяцкім ім па дарозе. — Ён тут, мабыць, спатрэбіўся б.

— Сапраўды, — азваўся Нэнсі.

— Дык ты прывяла мальца, — працягваў Сайкс, зачыняючы дзверы, калі ўсе зайшлі ў пакой.

— Так, вось ён тут, — адказала Нэнсі.

— Як ён паводзіў сябе па дарозе? — дапытваўся Сайкс.

— Ціха, як ягня, — адказала Нэнсі.

— Рады чужь гэта, — сказаў Сайкс і змрочна паглядзеў на Олівера, — іначай яго маладому каркасу не паздаровілася б. Ідзі сюды, містэр Зялёнка, паслухаеш лекцыю аб прыстойных паводзінах, каб усё адразу было зразумела.

Сказаўшы гэта Оліверу, ён садраў у таго з галавы шапку і шпурнуў яе ў куток, потым узяў хлопчыка за плечы, сам сеў ля стала, а малага паставіў перад сабой.

— Ну, цяпер найперш скажы мне, ці ведаеш ты, што гэта такое? — запытаўся Сайкс і ўзяў кішэнны пісталет, які ляжаў на сталі.

Олівер адказаў сцвярдзальна.

— Добра, тады глядзі сюды, — працягваў Сайкс. — Вось порак, гэта васьм куля, а гэты кавалачак старога капелюша — гэта пыж.

Олівер прамармытаў, што яму вядома прызначэнне гэтых прадметаў. Містэр Сайкс грунтоўна і з вялікай стараннасцю ўзяўся зараджаць пісталет.

— Вось, гатова, цяпер ён зараджаны, — сказаў містэр Сайкс пасля таго, як зрабіў сваю работу.

— Так, я бачу, сэр, — адказаў Олівер.

— Добра, — сказаў рабаўнік, ухапіўшы Олівера за запяспе і прыставіўшы рулю пісталета да яго скроні, так што Олівер аж уздрыгнуў, — калі пасля таго, як мы выйдзем з дома, ты скажаш хоць слова сам, не адказваючы на мой зварот, гэты набой без папярэджання апынецца ў тваёй галаве. Так што, калі ты наважышся гаварыць без дазволу, лепш прамаўляй перш малітву.

Каб павялічыць эфект сваёй перасцярогі, містэр Сайкс пагрозліва паглядзеў на Олівера і працягваў:

— Наколькі я ведаю, ніхто не будзе перажываць аб тваім лёсе, калі цябе кончаць, так што мне не варта было б улягаць у тлумачэнні, калі б не жадаў табе дабра. Чуеш ці не?

— Карацей, — рашуча ўмяшалася Нэнсі, кінуўшы на Олівера выразны позірк, каб той зважаў на яе словы, — ты маеш на ўвазе, што, калі Олівер будзе чым-небудзь замінаць табе ў рабоце, якую ты збіраешся рабіць, ты прастрэліш яму галаву, каб потым нічога не казалі, і пры гэтым цябе не спыніць нават пагроза апынуцца на шыбеніцы, бо твой бізнес вымагае ад цябе падобных спраў у шмат большай колькасці і, бадай, штомесяц.

— Вось-вось! — ухваліў містэр Сайкс. — Жанчыны заўсёды могуць сфармуляваць найбольш сцісла, калі толькі не выходзяць з сябе, і тады пачынаецца вярэда. Ну, цяпер ён ведае, што, як

і пачым. Трэба ўкусіць чаго на вячэру дый прыжмурыць вока перад выхадам.

Выконваючы гэты загад, Нэнсі хутка накрыла на стол, потым знікла на некалькі хвілін і неўзабаве вярнулася, несучы гляк портэру і місу з фаршыраванымі авечымі галовамі, што дало падставу містэру Сайксу выдаць некалькі каламбураў, якія грунтаваліся на дзіўным супадзенні значэнняў слова «джэмі», якое на жаргоне азначала якраз гэтыя голавы і хітрую прыладу, шмат ужываную ў яго прафесіі. Годны джэнтльмен, знаходзячыся, мабыць, пад моцным дабратворным уплывам перспектывы ў хуткім часе прыступіць да актыўнай дзейнасці, быў у гуморы. У пацверджанне гэтага няхай дазволена будзе заўважыць, што ён даволі па-гумарному нагбом выпіў увесь збан піва і, па грубым падліку, вылаяўся брыдкімі словамі за ўсю вячэру не больш за чатыры разы.

Пасля вячэры — можна лёгка здагадацца, што ў Олівера не было апетыту, — містэр Сайкс спажыў дзве шклянкі віскі з вадой, потым пляснуўся на ложак і загадаў Нэнсі разбудзіць яго роўна а пятай, загадзя аблаяўшы яе на той выпадак, калі яна не выканае даручэння. Оліверу паводле загаду таго самага камандзіра расцягнуўся ў адзенні на матрацы, разасланым проста на падлозе. Дзяўчына засталася ля агню, каб падкідваць дровы і разбудзіць іх у патрэбны час.

Доўга Олівер не мог заснуць: ён думаў, што не ёсць немагчымай сітуацыя, калі Нэнсі захацела б шапнуць яму некалькі парад, але дзяўчына ў змрочным одуме, не варушачыся, сядзела ля агменя і толькі час ад часу здымала лішні воск са свечкі. Змучаны страхам і бяссоннем, хлопчык нарэшце заснуў.

Калі ж ён прачнуўся, на стала стаяла ўжо ўсё для гарбаты, а Сайкс засоўваў у кішэні свайго плашча, які вісеў на спінцы крэсла, нейкія рэчы. Нэнсі мітусілася, ставячы на стол сняданак. Дзень яшчэ не пачало — па-ранейшаму гарэла свечка; знадворку было даволі цёмна. Па шыбах сцябаў калючы дождж, а неба было пакрытае хмарами.

— Ну, давай! — прабурчэў Сайкс, калі Олівер падхапіўся. — Ужо палова на шостую. Глядзі, варушыся, а то застанешся без сняданка. Мы познімся.

Олівер хутка памыўся, крыху нечага перахапіў ля стала і на сярдзітае пытанне Сайкса адказаў, што ўжо гатовы.

Нэнсі, стараючыся не глядзець на Олівера, дала яму хустку, каб ён абвязаў яе вакол шыі, Сайкс даў яму шырокую накідку з грубай матэрыі, якую Олівер накінуў на плечы. Апануўшыся, хлопчык даў рабаўніку руку; той спыніўся, паказаў яму рукой на бакавую кішэнь плашча, дзе ляжаў пісталет, заціснуў руку хлопчыка ў сваёй руцэ і, развітаўшыся з Нэнсі, павёў яго.

Калі яны дайшлі да дзвярэй, Олівер на імгненне азірнуўся, спадзеючыся сустрэцца вачыма з Нэнсі. Але тая заняла сваё колішняе месца каля агменя і сядзела нерухома.

РАЗДЗЕЛ XXI

Экспедыцыя

Калі яны выйшлі на вуліцу, займаўся бязрадасны дзень. Дзьмуў моцны вецер, ішоў дождж, хмары нізка навіслі над зямлёй. Ноч была вельмі сырая, і на вуліцах стаялі вялікія лужы. Сцёкавыя канавы былі перапоўненыя. Толькі-толькі пачынала брацца на дзень, але слабае святло дня адно азмрочвала паньлы краявід: на гэтым бледным тле больш бляклымі выглядалі газавыя вулічныя ліхтары, і мокрыя дахі ды цёмныя вуліцы больш не падсвечваліся цёплымі і яркімі танамі. Здавалася, што ў гэтай частцы горада яшчэ ніхто не прачынаўся, таму што аканіцы паўсюдна былі шчыльна зачыненыя, а вуліцы, якімі ішлі Олівер і Сайкс, былі ціхімі і бязлюднымі.

Калі яны павярнулі на Бэтнэл-Грын-Роўд, ужо добра развіднела. Шмат якія лямпы пагасілі. У кірунку Лондана памалу ехала некалькі вазоў. Час ад часу з грукатам імчалася па дарозе паштовая карэта, і кучар частаваў бізуном дзеля перасцярогі вазніцу на цяжкім возе, які ехаў не па тым баку дарогі, — гэта пагражала кучару спазненнем на паштовую станцыю на чвэрць

хвіліны. Ужо запалілі святло ў корчмах, і яны прымалі першых наведвальнікаў. Паступова пачалі адчыняцца і крамы. Зрэдку траплялі людзі. Потым асобнымі групамі пачалі сустракацца рабочыя, якія ішлі на працу, мужчыны і жанчыны з кошыкамі рыбы на галовах, павозкі з зелянінай, вазы з жывой скацінай або тушамі, малочніцы з бідонамі — бясконца чарада людзей, што нясуць харчы ва ўсходнія прыгарады Лондана. Калі яны наблізіліся да Сіці, шум дарожнага руху паступова павялічыўся, а калі праходзілі па вуліцах паміж Шордзіч і Смітфілдам, шум перарос у гул, а рух больш нагадваў куламесу. Было ўжо зусім светла, і для паловы насельніцтва Лондана наступіла раніца дзелавага дня.

Містэр Сайкс павярнуў уніз па Сан-стрыт і Краўн-стрыт, перасёк Фінсберы-сквер і праз Чызуэл-стрыт выйшаў на Барбікен, потым на Лонг-авеню, а далей ужо быў Смітфілд, адкуль з паветрам даносіліся такія дзіўныя хаатычныя гукі, што Олівер быў моцна ўражаны.

У гэты дзень ладзіўся кірмаш. Гразь на пляцы даходзіла да шчыкалаткі; ад скаціны падымалася густая пара, насычаная спецыфічным смуродам. Уверсе яна змешвалася з туманам, які, здавалася, ляжаў на комінах, і воблакі гэтых выпарэнняў цяжка навісалі над галавой. Усе загоны ў цэнтры пляца і ўсе часовыя загоны, якія змаглі ўмясціцца на вольнай прасторы, былі набітыя авечкамі. Уздоўж жалабоў стаялі прывязаныя ў тры-чатыры доўгія шэрагі быкі і іншыя рагачы. Сяляне, мяснікі, пагоншчыкі, разносчыкі, хлопчыкі, злодзеі, разявакі, усялякія валацужнікі змяшаліся ў адзіную масу. Свісты пагоншчыкаў, брэх сабак, мычанне быкоў і кароў, бляянне авец, рохканне і віск свіней, крыкі разносчыкаў, воклічы, лаянка, праклёны з усіх бакоў, звон званочкаў, гул галасоў, які даносіўся з кожнай карчмы, і куламеса, штурханіна, бойкі, гіканне і выкрыкі, агіднае выццё, якое бесперапынна чулася то з аднаго, то з другога канца рынку; нямытыя, непаголеныя, пазначаныя беднасцю брудныя людзі, якія сноўдалі па абшары туды-сюды і час ад часу адбіваліся ад натоўпу, — усё гэта стварала даволі дзіўнае і непрыемнае відовішча, якое збівала з панталыку нязвыклага чалавека.

Містэр Сайкс, цягнучы за сабой Олівера, церабіў сабе дарогу локцямі праз самыя людныя месцы пляца і мала зважаў на шматстайнасць наваколля, якая так уразіла хлопчыка. Разы два ці тры ён ківаў нейкім сваім знаёмым, адхіляў іхнія запрашэнні выпіць разам ранішні кілішак і мэтанакіравана імкнуўся наперад, пакуль яны не прабіліся на волю і не выйшлі па Хаўзэр-Лэйн у Хольбарн.

— Ну, містэр Зялёнка! — сказаў Сайкс, паглядзеўшы на гадзіннік на царкве Сант-Эндрю. — Хутка сем! Давай, не вісні на рупэ, лянiвiя твае ногi!

Гэтую сваю прамову містэр Сайкс суправадзіў практычным дзеяннем, моцна тузануўшы свайго маленькага спадарожніка за руку. Олівер як мог прыстасоўваўся да хады хатняга злодзея; нарэшце ён пайшоў падбегам — гэта было крыху хутчэй за хуткую хадзьбу, але не так хутка, як сапраўдны бег.

У такім тэмпе яны ішлі, пакуль не дасягнулі кутка Гайд-парка і не скіраваліся ў бок Кенсінгтона. Тут Сайкс запаволіў крок, пакуль іх не дагнала пустая павозка, якая была ззаду. Убачыўшы на ёй надпіс «Хаўнслоў», ён з усёй ветлівасцю, на якую быў здольны, спытаў кучара, ці не мог бы той падвезці іх да Айлсварта.

— Заскоквайце, — дазволіў кучар і спытаў: — А гэта ваш хлопчык?

— Так, гэта мой хлопчык, — адказаў Сайкс, пільна глядзячы на Олівера і засоўваючы руку ў кішэню, дзе ляжаў пісталет.

— Твой бацька ідзе занадта хутка для цябе, га, малец? — запытаўся кучар, бачачы, што Олівер задыхаўся.

— Німала, — умяшаўся Сайкс. — Ён прывычны. Нэд, трымайся за маю руку і залазь.

Сайкс меў на ўвазе Олівера. Ён дапамог хлопчыку залезці ў павозку. Кучар паказаў на гару мяхоў і сказаў, каб яны прылеглі на іх і адпачывалі. Яны міналі адзін указальнік міляў за другім, і Олівер пачаў губляцца ў здагадках, куды гэта хатні злодзей вязе яго. Яны ўжо праехалі Хамэрсміт, Чызуік, Кі Брыдж, Брэнтфорд, але працягвалі рухацца наперад так неадпрэчна, быццам бы толькі што выправіліся ў дарогу. Нарэшце яны пад'ехалі да тракціра, які называўся «Карэта і Коні». Непадалёку пачыналася іншая дарога. Тут павозка спынілася.

Сайкс паспешліва падхапіўся, трымаючы Олівера за руку, потым апусціў яго на зямлю, саскочыў і недвухсэнсоўна паляпаў кулаком па бакавой кішэні, злосна гледзячы на хлопчыка.

— Да пабачэння, хлопчык! — сказаў мужчына.

— Ён не ў гуморы, — азваўся Сайкс і патрос Олівера. — Ён не ў гуморы. Ах ты шчанюк! Не звяртайце на яго ўвагі.

— Надта мне трэба звяртаць увагу! — адказаў кучар, зноў залазячы ў павозку. — А надвор'е сёння — першы клас.

І ён ад'ехаў.

Сайкс пачакаў, пакуль ён не знікне з відавочу, потым сказаў Оліверу, што той можа, калі хоча, гапіцца па баках, і павёў яго далей.

Неўзабаве пасля тракціра яны павярнулі налева і потым доўга ішлі дарогай, якая адгалінавалася справа, мінаючы з абодвух бакоў шмат вялікіх садоў і багатых сядзіб, спыняючыся толькі зрэчас, калі Сайкс хацеў выпіць піва. Нарэшце яны дайшлі да нейкага мястэчка. Тут на сцяне дома Олівер убачыў даволі вялікі надпіс «Хэмптан».

Некалькі гадзін яны блукалі палямі, потым павярнулі ў мястэчка і ў старой карчме з цёмнай пацёртай шыльдай замовілі каля кухоннага агменя абед.

Кухня была ў старым памяшканні з нізкай столлю, якая пасярэдзіне трымалася на доўгай бэльцы. Каля агменя стаялі лаўкі з высокімі спінкамі, на якіх сядзелі некалькі мужчын грубага выгляду ў рабочай адзежы. Яны пілі і курылі; яны не звярнулі ніякай увагі на Олівера і зусім мала — на Сайкса, а паколькі і Сайкс не звяртаў на іх увагі, то ён і ягоны малады спадарожнік сядзелі ў кутку самі па сабе, не абцяжарваючы сябе фактам нечай прысутнасці.

Яны паелі халоднага мяса. Містэр Сайкс выкурыў трубку, другую, трэцюю... Олівер ужо амаль упэўніўся, што далей яны не пойдучь. Ён сёння ўстаў рана і вельмі стаміўся ад дарогі, так што хутка пачаў клюкаць носам, а потым пад уплывам стомы і тытунёвага дыму наогул заснуў.

Было ўжо даволі цёмна, калі ён прагнуўся ад штуршка Сайкса. Ён скінуў з сябе санлівасць і ўбачыў, што гэты годны джэнтльмен мацаваў таварыскія ўзаемны з нейкім рабочым над пінтай элю.

— Дык вы едзеце да Лоўэр Хэліфорд, так? — дапытваўся Сайкс.

— Так, — адказваў чалавек, які пасля выпіўкі пачуваўся крыху горш, а можа, і крыху лепш — гэта як каму. — І гэта хутка. Мой конік едзе паражняком, не тое што зранку, і ляцець ён будзе — о-го-го! Дык за яго здароўе! За майго каня! Гэта конік што трэба!

— Ці не маглі б вы падкінуць майго хлопца і мяне? — запытаўся Сайкс, падсоўваючы свайму новаму сябру эль.

— Калі паедзеце адразу, то чаму не, — адказаў чалавек. — Вам трэба ў Хэліфорд?

— У Шэпертон, — адказаў Сайкс.

— Тады падвязу вас, колькі па дарозе, — адказаў вазніца. — Бэкі, я нічога не павінны?

— Заплачана. Другі джэнтльмен заплаціў, — азвалася дзяўчына.

— Не, пачакайце, так не пойдзе! — зазначыў вазніца з роблейнай сур'ёзнасцю, якая ўласцівая п'яным.

— Чаму не? — запытаўся Сайкс. — Вы ж хочаце падвезці нас. Дык хіба мне нельга паставіць дзеля парахунку пінту-другую элю?

Вазніца з вельмі значным выразам твару колькі часу абдумваў гэты аргумент. Абдумаўшы, ён паціснуў Сайксу руку і сказаў, што той сапраўды мужык што трэба. На гэта містэр Сайкс адказаў, што хлапец жартуе, бо крыху выпіў. Вось каб ён быў цвярозы, то ў яго былі б сур'ёзныя падставы даваць такую ацэнку.

Памяняўшыся яшчэ колькімі кампліментарамі, яны пажадалі тым, хто заставаўся, добрай ночы і пайшлі. Служанка прыбрала гладышы і куфлі і, трымаючы іх у руках, выйшла паглядзець, як кампанія ад'едзе.

Конь, за здароўе якога пілі ў яго адсутнасць, стаяў у вупражы збоку. Олівер і Сайкс без лішніх цырымоній залезлі ў вазок, а вазніца некалькі хвілін поркаўся ля каня, — «каб узбадзёрыць яго», як ён казаў, і каб яшчэ раз заявіць конюху і свету, што роўных гэтаму каню няма. Потым конюху было загадана адпусціць каня, а калі яго адпусцілі, той пакарыстаўся з гэтага скрайне непрыемным чынам: ён з выразам вялікай пагарды матляў галавой, на другім баку вуліцы заглянуў у некалькі вокнаў; учыніўшы гэтыя подзвігі, ён падняўся на дыбы, потым панёс і з крукатам вылецеў на гасцінец.

Ноч была вельмі цёмная. Над ракой і балацянкай вакол яе падымаўся туман і расцякаўся голымі палямі. Холад працінаў да касцей, панаваў пануры змрок. Ніхто не казаў ні слова. Вазніцу пацягнула на сон, а ў Сайкса не было настрою, каб звязваць размову. Олівер, скукожыўшыся, сядзеў у кутку вазка, прыгнечаны страхам і кепскімі прадчуваннямі: яму мроіліся нейкія злавесныя здані замест ніцых дрэў, голле якіх паважна гойдалася, быццам у нейкім вымарачным захапленні ад пагрозлівай змрочнасці краявіду.

Калі яны праязджалі царкву ў Санберы, звон прабіў сем гадзін. У доме перавозчыка насупраць у адным акне гарэла святло. Яно падала на дарогу і яшчэ больш падкрэслівала цемрадзь вакол цісавага дрэва і магіл пад ім. Дзесьці непадалёку глуха шумела, падаючы з вышыні, вада, і лістота старога дрэва ціха шапацела пад начным ветрам. Гэта выдавала на ціхую музыку, якая гучыць дзеля спакою памерлых.

Яны праехалі Санберы і зноў заглыбіліся ў пустэльнію. Праз дзве або тры мілі вазок спыніўся. Сайкс вылез, узяў Олівера за руку, і яны зноў пайшлі далей.

Яны не зайшлі ў які-небудзь дом у Шэпертоне, як спадзяваўся змучаны хлопчык, а працягвалі ісці па гэразі ў цямрэчы паньлымі прасёлкамі, цераз глухія халодныя пусткі, пакуль удалечыні не сталі бачныя агні нейкага мястэчка. Угледзеўшыся, Олівер убачыў, што ўперадзе і ўнізе цячэ вада, і зразумеў, што яны падыходзяць да моста.

Сайкс ішоў проста, пакуль яны не падышлі да самага моста, а потым нечакана крута ўзяў улева.

«Там вада! — падумаў Олівер, і ў яго сэрца замерла ад страху. — Ён прывёў мяне ў гэтае бязлюднае месца, каб забіць!»

Ён ужо хацеў быў кінуцца на зямлю, каб змагацца за сваё маладое жыццё, як раптам убачыў, што яны стаяць перад нейкім напярэбураным, недагледжаным домам. З кожнага боку ад уваходных дзвярэй з гнілым ганкам перад імі было акно, вышэй быў яшчэ адзін паверх, але святло нідзе не гарэла. Дом быў цёмны, стары, занядбаны. Выглядала на тое, што ў ім ніхто не жыве.

Сайкс, усё яшчэ не выпускаючы рукі Олівера са сваёй, падышоў паціху да нізкага ганка і падняў засаўку. Дзверы паддаліся яго намаганню, і яны ўвайшлі.

РАЗДЗЕЛ XXII

Узлом

— **Х**то там?! — пракрычаў гучны сіпаты голас, як толькі яны ўвайшлі ў калідор.

— Не рабі такога галасу, — сказаў Сайкс, зачыняючы дзверы. — Тобі, запалі якое-небудзь святло.

— Га, дык гэта ж мой сябра, — пачуўся той самы голас. — Святла, Барні, святла! Пасвяці джэнтльмену, а найперш прачніся ўжо нарэшце.

Уладальнік голаса, відаць, кінуў у таго, да каго звяртаўся, ражком для абування ці нечым накштальт таго, бо чутна было, як з грукатам абрынулася нешта драўлянае, а потым пачулася нейкае няўцямнае мармытанне, быццам чалавек напалову спаў, а напалову дзейнічаў свядома.

— Чуеш? — працягваў той самы голас. — У калідоры Біл Сайкс, і яго ніхто не сустракае, а ты тут дрыхнеш, нібы ўзяўшы морфію на грудзі за абедам. Пасвяжэў крыху, ці пабудзіць цябе жалезным падсвечнікам?

Як толькі гэта было сказана, па голай падлозе зашэргалі стаптанья чаравікі, і ў дзвярах праваруч з’явіліся — спачатку цьмяная свечка, а потым фігура самога суб’екта, які працаваў афіцыянтам у пабе ў Сафран-Хіле і які моцна гундосіў.

— Бістэр Сайкс! — усклікнуў Барні з сапраўднай або робленай радасцю. — Убаходзьце, сэд, убаходзьце.

— Уваходзь першым, — загадаў Сайкс, ставячы Олівера перад сабой, — хугчэй, а не то наступлю табе на пяткі.

Лаючыся на Олівера за яго цельпукаватасць, Сайкс прапіхнуў яго ў пакой і ўвайшоў сам. Гэта было нізкае цёмнае памяшкан-

не з дымным агменем, дзвюма ці трыма зламанымі табурэткамі, сталом і вельмі старой канапай, на якой, разлэгшыся на ўсю даўжыню, закінуўшы ногі шмат вышэй за галаву, курыў доўгую гліняную люльку нейкі чалавек. На ім быў модна скроены сурдут тытунёвага колеру з вялікімі бронзавымі гузкімі, памаранчавая хустка, таўставязаная кідкая камізэлька і кароткія брыджы. Містэр Крэкіт (а гэта быў ён) не меў ні на галаве, ні на твары зашмат валасоў, а тыя, якія ўсё ж былі, мелі рудое адценне і закручваліся ў доўгія локаны нахштальт штопара, у якія ён час ад часу засаджваў свае вельмі брудныя пальцы, упрыгожаныя вялікімі таннымі пярсцёнкамі. Ён быў крыху вышэйшы за сярэдні рост і, напэўна, слабы на ногі, але гэтая акалічнасць ніколі не перашкаджала яму з захапленнем і самым жывым задавальненнем сузіраць свае боты з высокімі халявамі на гэтых задраных уверх нагах.

— Біл, мой малец! — сказала фігура, павярнуўшы галаву да дзвярэй. — Я вельмі рады бачыць цябе. Я ўжо пачаў баяцца, што ты адмовіўся ад гэтай задумы, у такім выпадку я зрабіў бы ўласную спробу. Прывітанне!

Апошняе было прамоўлена Тобі Крэкітам у тоне вялікага здзіўлення: вочы яго зафіксаваныя былі на Оліверы. Містэр Тобі Крэкіт перайшоў у сядзячае становішча і захацеў ведаць, хто знаходзіцца перад ім.

— Хлопчык. Толькі хлопчык, — адказаў Сайкс, падцягнуўшы да агменя крэсла.

— Бэўна, адзід з бітобцаў бістэра Фэдждыда, — усклікнуў з ухмылкай Барні.

— Вось яно што, Фэдждына! — падхапіў Тобі, глядзячы на Олівера. — Такому хлопцу цаны няма, калі праверыць усенькія кішэні старых лэдзі ў царкве. Скарб, дыг годзе!

— Хопіць, хопіць пра гэта, — нецярпліва перапыніў Сайкс і, нахіліўшыся да свайго сябра, прашаптаў яму на вуха тое-сёе, пасля чаго містэр Крэкіт доўга рагатаў і ўшанаваў Олівера доўгім здзіўленым позіркам.

— А цяпер, — прамовіў Сайкс, сеўшы, — калі вы дасце нам чаго-небудзь паесці ды выпіць, гэта нас крыху ўзбадзёрыць, мя-

не дык напэўна. Сядай да камінка, хлопча, і адпачні, таму што сённяя ўночы табе давядзецца пайсці разам з намі, няхай сабе і недалёка.

Олівер баязліва і з нямым здзіўленнем паглядзеў на Сайкса і, падцягнуўшы да каміна табурэтку, сеў і паклаў на рукі збалелую галаву, наўрад ці разумеючы, дзе ён ці што адбываецца вакол яго.

— Калі ласка, — сказаў Тобі, калі малады габрэй паставіў на стол тое, што назбіраў з яды, і бутэльку. — За поспех узлому!

Сказаўшы тост, ён падняўся, беражліва паклаў пустую люльку ў куток, наліў у шклянку алкаголю і выпіў змесціва. Тое самае зрабіў і містэр Сайкс.

— Кроплю — хлапчыне, — сказаў Тобі, напалавіну наліваючы фужэр. — Давай пі, нявінная істота.

— Але ж, — прамовіў Олівер, жаласліва глядзячы знізу ўверх у твар чалавека, — але ж я...

— На, выпі! — рэхам паўтарыў Тобі. — Ты што, думаеш, я не разбіраюся, што табе добра, а што не? Скажы, Біл, скажы, няхай вып'е.

— Лепш яму выпіць! — адгукнуўся Сайкс, паляпваючы далонню па кішэні. — Каб мяне пярун спаліў, з ім больш калатнечы, чым з цэлай сям'ёй Махляроў. Пі, чарцяня ты неадукаванае, пі!

Спалоханы пагрозлівымі жэстамі абодвух мужчын, Олівер паспешліва праглынуў змесціва фужэра і адразу зайшоўся моцным кашлем, што развесяліла Тобі Крэкіта і Барні і нават выціснула ўсмешку з сур'эзнага містэра Сайкса.

Калі гэта было скончана, і містэр Сайкс задаволіў свой апетыт (Олівер не змог з'есці нічога, апроч малой скарынкі хлеба, якую яны яго прымусілі зжаваць), абодва мужчыны прылеглі на крэслах, каб крыху пакімарыць. Олівер застаўся на сваёй табурэтцы каля агню, а Барні, загарнуўшыся ў коўдру, расцягнуўся на падлозе перад самай каміннай рашоткай.

Некаторы час яны спалі ці рабілі выгляд, што спяць; не варушыўся ніхто, апроч Барні, які раз ці два падымаўся, каб падкласці вугалю. Олівер упаў у цяжкую дрымоту; яму здавалася, што ён пляцецца змрочнымі палявымі дарогамі або блукае па цёмных могілках, уяўлялася тая ці іншая сцэна апошніх

дзён. Нарэшце ён быў разбуджаны Тобі Крэкітам, які ўскочыў і абвясціў, што ўжо палова на другую.

Умомант двое іншых былі на нагах, і ўсе пачалі заўзята рыхтавацца да акцыі. Сайкс і яго сябры захінулі свае шыі і бароды ў вялікія цёмныя шалікі і апранулі шэрыя паліто, у той час як Барні, адкрыўшы буфет, вымаў розныя рэчы, якія паспешліва распіхваў па кішэнях.

— Брахуны* для мяне, Барні, — сказаў Тобі Крэкіт.

— Вось яны, — азваўся Барні, вымаючы пару пісталетаў. — Вы іх самі зараджалі.

— У парадку, — адказаў Тобі і схваў іх. — Пераканальнікі**?

— У мяне, — прамовіў Сайкс.

— Абцугі, адмычкі, свердзелы, цёмнічкі*** — нічога не забыліся? — дапытваўся Тобі, замацоўваючы ў пятлі пад крысом свайго паліто невялікі лом.

— Усё ў парадку, — адгукнуўся яго таварыш. — Валачы дубінкі для іх. Ужо пара ісці.

З гэтымі словамі ён узяў з рук Барні тоўсты кій, а той аддаў другі Тобі і пачаў зашпільваць накідку Олівера.

— Ану! — сказаў Сайкс, працягваючы руку.

Олівер, які зусім ачмурэў ад нязвыклых высілкаў, ад паветра, ад пітва, якое яго прымусілі выпіць, механічна паклаў сваю руку ў руку Сайкса.

— Тобі, вазьмі яго за другую руку, — працягваў Сайкс. — Барні, выгляні, што там.

Барні пайшоў да дзвярэй, потым вярнуўся і абвясціў, што ўсё ціха. Двое рабаўнікоў выйшлі разам з Оліверам. Барні, замкнуўшыся, зноў закруціўся ў коўдру і заснуў.

Навокал стаяла густая цемра. Туман цяпер быў куды цяжэйшым, чым звечара, паветра было такім вільготным, што, хоць дажду і не было, валасы і бровы Олівера літаральна за некалькі хвілін пасля выхаду з дому пакрыліся напалову замёрзлай імжой, якая насілася ў паветры наўкола. Яны перай-

---

* брахуны — пісталеты (Я. Б.)

** пераканальнікі — дубінкі са свінцом (Я. Б.)

*** цёмнічкі — ліхтары (Я. Б.)

шлі мост і кіраваліся цяпер у бок агнёў, якія Олівер бачыў раней. Шлях быў недалёкі, і паколькі яны ішлі вельмі хутка, то неўзабаве прыйшлі ў Чэрсі.

— Гайда праз горад, — прашаптаў Сайкс, — ноччу нас ніхто не ўбачыць.

Тобі згадзіўся, і яны пашыбавалі галоўнай вуліцай мястэчка, зусім пустой у такі позні час. Там-сям у акне спальні мігцела цьмянае святло, і час ад часу маўчанне ночы разрываў хрыпаты сабачы брэх. Але на шляху не было нікога, і яны пакінулі мястэчка, калі царкоўныя куранты прабілі дзве гадзіны.

Яны паскорылі крок і збочылі на дарогу налева. Пераадолеўшы каля чвэрці мілі, яны падышлі да асабняка на водшыбе, абнесенага мурам, на які Тобі Крэкіт, амаль не аддыхваючыся, узбіўся ў адзін момант.

— Цяпер давай хлопчыка, — сказаў Тобі. — Падымі яго, а я падтрымаю.

Перш чым Олівер змог агледзецца, Сайкс падхапіў яго пад рукі, і праз тры або чатыры секунды ён і Тобі ляжалі ў траве на другім баку мура. Адразу следам пералез Сайкс, і яны асцярожна пачалі падкрадвацца да дома.

Толькі цяпер Олівер, які ледзь не звар'яцеў ад страху і роспачы, убачыў, што мэтай экспедыцыі былі ўзлом і рабаўніцтва, калі не забойства. Ён склаў далоні, і міжволі вырваўся з яго грудзей глухі крык жаху. У яго пацямнела ўваччу, халодны пот выступіў на попелыным твары, ногі больш не трымалі яго, і ён абсунуўся на калені.

— Уставай! — прамармытаў Сайкс, дрыжучы ад шаленства і вымаючы з кішэні пісталет. — Уставай, ані то я вывалю табе мазгі на траву.

— О! Імем Бога адзінага адпусціце мяне! — выкрыкнуў Олівер. — Дайце мне ўцячы і памерці ў палях. Я ніколі не набліжуся да Лондана, ніколі, ніколі! О, малю, злітуйцеся і не прымушайце красці. Дзеля любові ўсіх шчырых анёлаў на небе, злітуйцеся!

Чалавек, да якога былі скіраваныя гэтыя словы, выдыхнуў страшэнны праклён і ўзвёў курок пісталета, але Тобі, выбіўшы ў яго з рук зброю, заціснуў рукой рот хлопчыка і павалок яго да дома.

— Ціха! — крыкнуў ён. — Размовы тут не маюць сэнсу. Яшчэ слова — і я сам з табой разлічуся, урэжу табе разок па кумпалу. Гэтаксама надзейна, затое без шуму і больш высакародна. Ану, Біл, узламай гэтую аканіцу. Думаю, хлопчык крыху ачомаўся. У такую халодную ноч людзі больш дарослыя, чым ён, бывала, губляліся на хвіліну ці дзве, сам бачыў.

Сайкс, накікаючы на галаву Фэджына грозныя праклёны за тое, што ён паслаў на такую справу Олівера, рашуча, але ціха пусціў у ход лом. Праз некаторы час, дзякуючы падтрымцы Тобі, аканіца, да якой прыкладваліся намаганні, расхінулася і павісла на петлях.

За ёй было маленькае акенца з кратамі, каля пяці з паловай футаў над зямлёй. Яно знаходзілася ў задняй частцы дома ў канцы калідора і належала, напэўна, да памяшкання для мыцця посуду або браваранькі. Адтуліна была такой малой, што жыхары, відаць, не думалі, што варта засцерагацца больш надзейна, але тым не менш яна была дастаткова вялікай, каб у яе мог пралезці хлопчык з камплекцыяй Олівера. Вельмі кароткай акцыі нахштальт той, якую ажыццявіў Сайкс, хапіла, каб адолець мацаванне кратаў, і хутка акенца было шырока расчыненае.

— А цяпер слухай, ягня, — прашаптаў Сайкс, вымаючы з кішэні ліхтар з зацямненнем і накіроўваючы ўсё святло на твар Олівера, — зараз я апушчу цябе праз акно ўнутр. Вазьмі ліхтар з сабой, паціху падыміся на прыступкі проста перад табой і цераз маленькую залу шыбуў да дзвярэй на вуліцу; адчыні іх і ўпусці нас.

— Наверсе засаўка, ён не дастане, — перапыніў Сайкса Тобі. — Станеш на адно з крэслаў. Іх у залі тры, Біл, а на спінках вялізны сіні адзінарог і залатыя вілы, гэта герб старой лэдзі.

— І ні гу-гу мне, чуеш? — нагадаў Сайкс з пагрозлівым позіркам. — Дзверы ў пакой адчыненыя, так?

— Наўсцяж, — адказаў Тобі, паглядзеўшы, каб быць пэўнаму. — Самае смешнае, што яны заўсёды пакідаюць гэтыя дзверы адчыненымі, каб сабака, у якога тут посцілка, мог бегаць тудысюды па калідоры, калі захоча. Ха-ха! А Барні зманіў яго ўчора ўвечары. Усё як трэба!

Хоць містэр Крэкіт гаварыў ледзь чутным шэптам і смяяўся бязгучна, Сайкс уладарна загадаў яму маўчаць і брацца за справу. Тобі паслухаўся: па-першае, выняў свой ліхтар і паставіў яго на зямлю, а потым моцна ўпёрся галавой у сцяну, а рукамі ў калені так, каб яго спіна была прыступкай. Як толькі ён гэта зрабіў, Сайкс залез на яго, спачатку асцярожна прасунуў Олівера нагамі ўперад у акно, а потым, не адпускаючы каўняра, акуратна паставіў яго на падлогу ўнутры.

— Вазьмі ліхтар, — сказаў Сайкс, заглядваючы ў пакой. — Бачыш прыступкі перад сабой?

Олівер, больш мёртвы, чым жывы, выдыхнуў: «Так». Сайкс, паказваючы ручкай пісталета на дзверы на вуліцу, сцісла параіў яму мець на ўвазе, што ён увесь час у дасягальнасці стрэла і калі прамарудзіць, то адразу ўпадзе мёртвым.

— Усё павінна быць зроблена за хвіліну, — сказаў Сайкс тым самым ледзьве чутным шэптам. — Як толькі адпушчу цябе, бярыся за справу. Ціха! Што такое?

— Што там? — прашаптаў другі мужчына.

Абодва пільна прыслухаліся.

— Нічога, — прамовіў Сайкс, адпускаючы Олівера. — Руш!

За той кароткі прамежак часу, калі можна было разважыць, хлопчык цвёрда вырашыў, што, памрэ ён пры гэтай справе ці не, але паспрабуе ўзбегчы ўверх па лесвіцы з залы і папярэдзіць сям'ю. Сцвердзіўшыся ў гэтай задуме, ён адразу, але яшчэ крадучыся, рушыў наперад.

— Назад! — раптам загукаў Сайкс. — Назад! Назад!

Спалоханы раптоўным парушэннем мёртвай цішыні і гучным крыкам, які пачуўся пасля гэтага, Олівер выпусціў ліхтар і не ведаў, рухацца яму наперад ці бегчы.

Потым крык паўтарыўся, з'явілася аднекуль святло, перад яго вачыма праплыў відзеж двух напалову адзетых мужчын на версе лесвіцы, потым была ўспышка, гучнае шыпенне, дым, нешта гахнула (дзе — ён не ведаў), і ён адхіснуўся назад.

Сайкс на момант знік, аднак праз імгненне ён зноў з'явіўся і схпіў яго за каўнер перш, чым дым рассяўся. Ён выпаліў

па мужчынах, якія ўжо адступалі, са свайго пісталета і падняў хлопчыка ў акно.

— Трымай руку мацней, — сказаў Сайкс, працягваючы яго цераз акно. — Дай мне сюды шалік. Яны трапілі ў яго. Хутка! Каб яго чорт пабраў, хлопчык спывае крывёй!

Потым моцна зазванілі ў звон, пачуліся стрэлы, воклічы; Олівер адчуў, што яго хуткім крокам нясуць па няроўнай глебе. А потым усе шумы адышлі ў нязмерную далячынь, у сэрца хлопчыка запоўз смяротны холад, і ён больш нічога не чуў і не бачыў.

РАЗДЗЕЛ XXIII,

*дзе апавядаецца аб прыемнай размове паміж
містэрам Бамблам і адной лэдзі і пацвярджаецца,
што нават прыходскі кур'ер часам бывае не пазбаўлены
чуллівасці*

Вечар быў надзвычай халодны. Снег, які ляжаў на зямлі, пакрыўся тоўстай цвёрдай коркай, так што нападам рэзкага ветру былі аддадзеныя толькі гурбы снегу, якія залеглі тут і там на сцежках і завулках, і вецер, трапляючы на такую здабычу, быццам падвойваў сваё шаленства і з дзікай энергіяй хапаў яе, воблакамі завіхурваў над зямлёй і расейваў, разбіваў на тысячы часцінак. Гэты халодны, цёмны, пранізлівы вечар прымушаў тых, хто быў сыты і меў над галавой дах, размясціцца каля агменя і дзякаваць Богу за тое, што маюць прытулак, а галодных, бяздомных ён схіляў легчы на зямлю і памерці. Такімі вечарамі шмат хто з адрынутых навечна заплюшчыў вочы на нашых вуліцах, і няхай злачынствы, учыненыя імі, былі жахлівымі, але наўрад ці яны прачнуцца ў свеце, больш жорсткім за гэты.

Такія чыніліся справы за дзвярыма, калі місіс Корні, наглядчыца працоўні, які нашы чытачы ўжо ведаюць як мес-

ца нараджэння Олівера Твіста, села перад вясёлым цяпельцам ва ўласным пакойчыку і не без самазадаволенасці паглядзела на маленькі круглы столік, на якім стаяў адпаведнага памеру паднос з усім, што толькі можа пажадаць сабе на вячэру наглядчыца працоўні. Місіс Корні якраз мела намер дазволіць сабе кубачак гарбаты. Калі яна перавяла позірк са століка на агмень, дзе тонкім голасам ціха высвістваў песеньку самы малы з усіх існых чайнічкаў, яе ўнутраная задаволенасць відавочна ўзрасла, — узрасла настолькі, што місіс Корні ўсміхнулася.

— Добра! — сказала наглядчыца, абাপершыся локцямі на стол і задумліва глядзячы на агонь. — Што казаць, кожны з нас мае прычыны, каб быць удзячным. Вельмі важкія прычыны, толькі мы гэтага не разумеем. Ах!

Місіс Корні жаласліва пахітала галавой, быццам аплакваючы духоўную слепату тых беднякоў, якія ну не разумелі гэтага, і палезла сярэбранай лыжачкай (прыватная ўласнасць) у нетры бляшанкі з гарбатай умяшчальнасцю ў дзве унцыі, збіраючыся заварыць сабе гэты напой.

Як лёгка можа нейкая драбніца парушыць спакой нашага духу! Пакуль місіс Корні заглыблялася ў рэфлексію, чорны чайнік, вельмі малы, і таму заўсёды поўны, перакіпеў, і вада злёгка абварыла руку місіс Корні.

— А каб цябе! — сказала шанюўная наглядчыца і хуценька паставіла чайнік на камін. — Ах ты маленькая, нягодная рэч, што змяшчае ўсяго два кубачкі! Ну што ад яе за карысць каму! Хіба што самотнай, адзінокай асобе накштальт мяне. О Божа!

З гэтымі словамі наглядчыца апусцілася на крэсла, зноў падперлася рукамі на стол і задумалася пра свой адзінокі лёс. Маленькі чайнік і самотны кубачак абудзілі ўспамін пра містэра Корні (які памёр усяго нейкіх дваццаць пяць гадоў таму назад), і гэта вельмі падарвала сілы місіс Корні.

— Ніколі больш не вазьму такога! — з прыкрасцю сказала місіс Корні. — Ніколі.

Незразумела, датычыла гэтая заўвага мужа або чайніка. Хутчэй за ўсё апошняга, бо, прамаўляючы гэтую фразу, місіс Корні глядзела на яго, а потым прыбрала яго наверх. Толькі

яна рассмакавала першы кубачак, як ціхі стук у дзверы перабіў ёй смак.

— О, хто там? — злосна сказала місіс Корні. — Заходзьце. Зноў нехта з гэтых старых памірае, няйначай, — яны заўсёды прымяркуюцца паміраць, калі я сядваю есці. Ды не стойце там — дзверы насцеж, не напускайце мне холаду, ну. Дык што там зрабілася?

— Нічога, мэм, нічога, — адказаў мужчынскі голас.

— Вось гэта дык прыемнасць! — нашмат больш салодкім тонам усклікнула місіс Корні. — Няйначай гэта містэр Бамбл?

— Да вашых паслугаў, мэм, — сказаў містэр Бамбл, які запыніўся быў, каб пачысціць чаравікі і стрэсці снег з паліто, а цяпер з'явіўся ва ўсёй велічы, несучы у адной руцэ трохкутку, а ў другой клунак. — Мне зачыніць дзверы, мэм?

Лэдзі цнатліва марудзіла з адказам, абдумваючы, ці варта ёй мець сустрэчу з містэрам Бамблам пры зачыненых дзвярах. Містэр Бамбл вытлумачыў няпэўнасць на сваю карысць, акрамя таго, ён вельмі замёрз, таму ён зачыніў дзверы без дазволу.

— Ну і надвор'е, містэр Бамбл, — сказала наглядчыца.

— Сапраўды, мэм, — пацвердзіў кур'ер. — Гэта антыпрыходскае надвор'е. Сёння папалудні мы раздалі дваццаць чатырохфунтавых буханак хлеба, паўтары галавы сыру, а гэтыя беднякі ўсё яшчэ незадаволеныя.

— А як жа. Калі яны наогул задаволяцца, містэр Бамбл? — сказала наглядчыца, сёрбаючы гарбату.

— Насамрэч, калі? — у тон ёй падхапіў містэр Бамбл. — Аднаму тут перапала, дзеля ягонай жонкі і вялікай сям'і, бохан хлеба на чатыры фунты і добры фунт сыру, усё як належыць. Дык што вы думалі, мэм, ён быў удзячны, га? Ні на фартынг, вось што! Ён замест гэтага стаў прасіць вугалю, хоць як у насоўку насыпаць — так ён сказаў! Вугалю! Што ён рабіў бы з вугалем? Падсмажваў бы на ім свой сыр, а потым прыйшоў бы прасіць яшчэ. Вось такія гэта людзі, мэм: насып яму сёння вугалю поўны фартух — заўтра ён зноў прыйдзе і будзе выпрошваць яшчэ.

Наглядчыца выказала поўную згоду з такой вобразнай інтэрпрэтацыяй, і кур'ер працягваў.

— Ніколі не думаў, — сказаў містэр Бамбл, — што можа дай-сці да такога. Пазаўчора мужчына — вы, мэм, былі замужам, і вам можна сказаць, — мужчына, якому ледзьве хапала сродкаў на тое, каб прыкрыць сваю галоту (тут місіс Корні цнатліва апусціла вочы), падыходзіць да дзвярэй нашага інспектара і кажа, што яму патрэбная дапамога, місіс Корні. Паколькі ён у іншым выпадку застаўся б і распалохаў усю кампанію, наш інспектар загадаў даць яму фунт бульбы і паўпінты аўсянай мукі. «Ах, Божа мой, — кажа няўдзячны нягоднік. — Што толку мне ад гэтага? Гэта для мяне тое самае, каб калі вы далі мне жалезныя акулеры». «Вельмі добра, — кажа наш інспектар, забіраючы ў яго ўсё, што яму далі. — У такім выпадку ты наогул нічога не атрымаеш!» «Тады я памру дзе-небудзь на вуліцы,» — адказвае валацужнік. «Не, не памрэш,» — кажа інспектар.

— Ха-ха-ха! Вось дык добра! Гэта ў духу містэра Гранета, праўда? — уставіла сваё наглядчыца.

— Так, мэм, — пацвердзіў кур'ер. — Ён пайшоў, і ён насамрэч памёр на вуліцы. Вось упарты жабрак!

— Ніколі не паверыла б! — узрушана заўважыла наглядчыца. — Але ці не думаеце вы, містэр Бамбл, што гэта не зусім добра — дапамагаць людзям з вуліцы? Вы дасведчаны чалавек, вы павінны мець сваю думку. Дык як?

— Місіс Корні, — адказаў кур'ер, усміхаючыся як чалавек, што валодае інфармацыяй больш высокага кшталту, — калі арганізаваць як належыць, але толькі як належыць, мэм, то дапамога людзям з вуліцы — гэта паратунак прыходаў. Галоўны прынцып, на якім грунтуецца такая дапамога, — гэта даваць не тое, што просяць, а тое, што не патрэбна. Тады беднякам надакучвае прасіць, і яны больш не прыходзяць.

— Ах, Божачка мой! — усклікнула місіс Корні. — Вось гэта дык прыдумалі!

— А як жа. Кажучы толькі паміж намі, мэм, — працягваў містэр Бамбл, — гэта вельмі важны прынцып. Калі вы прыгледзіцеся да выпадкаў, якія апісаны ў гэтых нахабных газетах, вы адразу заўважыце, што бедным сем'ям даюць як міласціну кавалачкі сыру. Гэтае правіла ўсталявалася ва ўсёй краіне, місіс Корні. Але

гэта афіцыйныя таямніцы, пра якія нельга расказаць абы-дзе, мэм. Нам вось, прыходскім супрацоўнікам, паміж сабой, дык можна, а дзе яшчэ — ні-ні, — працягваў кур'ер, нахіляючыся да клунка і развязваючы яго. — Гэта вось партвейн, мэм, які рада замовіла для бальніцы. Самы сапраўдны, чысты партвейн, толькі што з бочкі, чысты, як сляза, аніякага асадку!

Містэр Бамбл патрымаў першую бутэльку перад вачыма, патрос яе, каб засведчыць выдатную якасць віна, потым паставіў абедзве бутэлькі на камоду, склаў хустку, у якую яны былі закручаныя, беражліва засунуў яе ў кішэню і ўзяўся за капялюш, нібыта збіраючыся ісці.

— Вы мусіці ісці ў мароз, містэр Бамбл, — сказала наглядчыца.

— Так, вецер пранізвае, мэм, — азваўся містэр Бамбл, падымаючы каўнер, — так дзьме, што вушы гатовыя адмерзнуць і адваліцца.

Наглядчыца перавяла позірк з малога чайніка на кур'ера, які рухаўся да дзвярэй, і калі кур'ер пракашляўся, каб пажадаць добрай ночы, яна сарамліва спыталася, ці... ці не хацеў бы ён выпіць кубачак гарбаты?

Містэр Бамбл адразу апусціў каўнер, паклаў на крэсла свой капялюш і палку і падсунуў да стала другое крэсла. Нетаропка сядваючы, ён зірнуў на лэдзі. Тая неадрыўна глядзела на маленькі чайнік. Містэр Бамбл яшчэ раз кашлянуў і злёгка ўсміхнуўся.

Місіс Корні ўстала, каб прынесці з буфета яшчэ адзін кубачак і сподак. Калі яна сядала, яе позірк яшчэ раз сустрэўся з позіркам галантнага кур'ера. Яна пачырванела і заглыбілася ў гатаванне гарбаты. Містэр Бамбл яшчэ раз пракашляўся — гэтым разам больш гучна, чым раней.

— Містэр Бамбл, з цукрам? — запыталася наглядчыца, беручы цукарніцу.

— Так, як мага салатзей, мэм, — азваўся містэр Бамбл. Ён казаў гэта і, не адрываючыся, глядзеў на місіс Корні; калі прыходскія кур'еры наогул могуць глядзець пяшчотна, то ў гэты момант містэр Бамбл быў менавіта такім кур'ерам.

Гарбата была налітая і сэрвіраваная моўчкі. Містэр Бамбл, расцяліўшы на каленях насоўку, каб крошкі не запэцкалі яго

выдатных штаноў, пачаў есці і піць, час ад часу перамяжоўваючы гэтую любату глыбокім уздыхам, што, аднак, не прыгнятала яго апетыту, а наадварот, дапамагала яму разабрацца з гарбатай і смажанкамі.

— Я бачу, мэм, у вас ёсць котка, — сказаў містэр Бамбл, гледзячы на азначаную істоту, якая грэлася ля цяпельца ў атачэнні сям'і, — а таксама яшчэ і кацяняты!

— Я не магу на іх нарадавацца, містэр Бамбл, я так іх люблю, што вы і ўявіць сабе не можаце, — адказала наглядчыца. — Яны такія вясёлыя, такія непасрэдня, так любяць гуляць! Не магу сказаць інакш — яны мне сапраўдныя таварышы.

— Мілыя істоты, мэм, — ухвальна заўважыў містэр Бамбл, — такія дамашнія.

— О так, — з энтузіязмам падхапіла наглядчыца, — такія прывязаныя да свайго дома, што гэта проста адна радасць.

— Місіс Корні, мэм, — разважліва зазначыў містэр Бамбл, адстукваючы такт чайнай лыжкай, — я мушу сказаць — мэм — што любая котка — або кацяня — якое жыве з вамі — мэм — і не любіць гэты дом — няйначай асёл — вось што, мэм.

— О містэр Бамбл! — усклікнула місіс Корні.

— У мяне няма падстаў утойваць праўду, мэм! — адрэагаваў містэр Бамбл, размахваючы чайнай лыжкай з выглядам закаханым і паважным, што падвойвала эфект ягоных слоў, — я сваімі рукамі ўтапіў бы такую котку.

— Тады вы злы чалавек, — жыва падхапіла наглядчыца, працягнуўшы руку, каб забраць пусты кур'ераў кубачак, — і да таго яшчэ ў вас жорсткае сэрца.

— Жорсткае сэрца! — азваўся містэр Бамбл. — Жорсткае!

Ён без лішніх слоў аддаў кубачак, пры гэтым паціснуў місіс Корні мезенец, два разы пляснуў далонямі па сваёй камізэльцы з галунамі, глыбока ўздыхнуў і крышачку адсунуў сваё крэсла ад агню.

Стол быў круглы; паколькі місіс Корні і містэр Бамбл сядзелі каля яго тварам да агню і, адпаведна, на невялікай адлегласці адно ад аднаго, то цяпер містэр Бамбл, які адсунуўся ад агню, але застаўся ля стала, аддаліўся ад місіс Корні. Гэты яго ўчынак без сумнення выкліча ў некаторых арыентаваных на маральнасць

чытачоў схільнасць да захаплення, да ўслаўлення і гераізацыі; адзначым, што час, месца і збег абставінаў пэўным чынам спакушалі яго выказваць такія пяшчоты, якія зразумелым чынам маглі б зляцець з вуснаў легкадумніка і несур'ёзнага чалавека і якія, аднак, бязмерна ніжэйшыя за годнасць суддзяў гэтай краіны, чальцоў парламенту, міністраў, лорд-мэраў і іншых выбітных грамадскіх дзеячаў, але ж асабліва ніжэйшыя за годнасць і значнасць прыходскага кур'ера, які, як добра вядома, найсур'ёзнейшы і найнепахіснаейшы з іх.

Якімі б ні былі намеры містэра Бамбла, — а яны, без сумнення, былі найлепшымі — аднак, на жаль, здарылася так, што стол (пра гэта ўжо пару разоў згадвалася) быў круглы, і таму містэр Бамбл, перасоўваючы пакрысе сваё крэсла, неўзабаве пачаў набліжацца да наглядчыцы і з цягам часу, вандруючы ўздоўж акружнасці стала, апынуўся побач з крэслам, на якім сядзела наглядчыца. Ягонае крэсла ўперлася ў крэсла місіс Корні. Бамбл спыніўся.

Калі б наглядчыца падсунула цяпер сваё крэсла ўправа, яе апаліла б агнём, калі б яна пасунулася ўлева, дык упала б у абдымкі містэра Бамбла, так што яна, як асоба адказная і прадбачлівая, засталася дзе была і ўручыла містэру Бамблу яшчэ адзін кубачак гарбаты.

— Дык значыць, жорсткае сэрца, місіс Корні? — спытаў містэр Бамбл, размешваючы цукар, і паглядзеў лэдзі ў вочы. — У вас жорсткае сэрца, місіс Корні?

— А божачкі! — усклікнула наглядчыца. — Што за пытанні ад нежанатага мужчыны. Навошта вам ведаць гэта, містэр Бамбл?

Кур'ер выпіў усю да кроплі гарбату, даеў апошнюю смажанку, строс з каленяў крошкі, выцер вусны і без лішніх роздумаў пацалаваў наглядчыцу.

— Містэр Бамбл! — шэптам усклікнула гэтая цнатлівая лэдзі, таму што яна так спалохалася, што страціла голас. — Містэр Бамбл, я закрычу!

Містэр Бамбл не даў адказу, а толькі няспешна і з годнасцю абняў наглядчыцу за талію.

Калі ўжо гэтая лэдзі выказала намер закрычаць, то яна, безумоўна, закрывала б пасля такога працягу, але гэта не

спатрэбілася, бо нехта паспешліва пастукаў у дзверы. Як толькі пачуўся гэты стук, містэр Бамбл з вялікім спрытам кінуўся да бутэлек і пачаў старанна выціраць іх ад пылу. Наглядчыца рэзкім голасам запытала, што каму там трэба. Варта заўважыць, што нядаўнія ўражальныя падзеі паўплывалі на яе цяперашні сполах такім чынам, што голас яе набыў сваю ранейшую афіцыйную цвёрдасць.

— Прабачце, калі ласка, місіс, — сказала выпетралая старая, прасоўваючы галаву ў дзверы, — старая Сэлі памірае.

— Ну, а я прычым? — злосна запытала наглядчыца. — Я што, утрымаю яе на гэтым свеце, ці што?

— Не, місіс, не, — паспяшалася дагадзіць ёй старая, — ніхто не можа. Ёй ужо нельга дапамагчы. Я шмат разоў бачыла, як паміраюць людзі, маленькія немаўляткі і вялікія моцныя мужчыны, так што я добра ведаю, калі прыходзіць смерць. Але ў яе нешта на душы, і калі яна часам ачуньвае — а памірае яна вельмі цяжка, — яна кажа, што мае нешта сказаць, і хоча, каб гэта пачулі вы. Яна не памрэ спакойна, місіс, пакуль вы яе не выслухаеце.

Выслухаўшы гэту інфармацыю, годная місіс Корні прамармытала тузін праклёнаў, маўляў, гэтыя старыя не могуць памерці, не пазлаваўшы наўмысна адміністрацыю, потым раздражнёна схапіла тоўстую шарсцяную хустку, захінула ў яе і без лішніх слоў папрасіла містэра Бамбла пачакаць тут, бо можа здарыцца што-небудзь асаблівае. Потым яна загадала інфарматарцы паспяшацца, а не коўзацца па лесвіцы цэлую ноч, і безупынна сварачыся, з вельмі суровым выглядам скіравалася следам за старой.

Паводзіны містэра Бамбла, які быў пакінуты самому сабе, не паддаюцца разумнаму тлумачэнню. Ён адчыніў буфет, палічыў сподкі, узважыў на руцэ шчыпцы для цукру, пільна даследаваў срэбны малочнік на прадмет чысціні металу. Задаволіўшы сваю цікаўнасць да гэтых рэчаў, ён надзеў набакір трохкутку і з вельмі сур'ёзным выглядам пайшоў у скокі вакол стала. Даўшы чатыры кругі, ён скончыў гэтае незвычайнае прадстаўленне, зноў зняў капялюш, сеў ля каміна спінай да агню і, здаецца, пачаў у думках складваць дакладны інвентарны вопіс мэблі.

РАЗДЕЛ XXIV

*апавядае пра нікчэмную рэч. Але гэты раздзел кароткі,
і ён можа аказацца важным у нашай гісторыі*

Вястунка смерці, якая парушыла спакойны ход падзей у пакоі наглядчыцы, мела адпаведны выгляд. Гады сагнулі яе ў дугу, яна ўся дрыжала, твар яе быў перакрыўлены бяссэнсавай грымасай, якая больш была падобная на малюнак вар'ята, чым на твор прыроды.

Які жаль! Як мала твараў-твораў прыроды застаецца нам на ўцеху, каб радаваць сваёй прыгажосцю. Клопаты, турботы, нястачы свецкага жыцця змяняюць іх, роўна як яны змяняюць сэрцы, і толькі тады, калі жарсці ўлягуцца, наўекі страцяць свой уплыў, патрывожаныя воблакі сядуць, і высветліцца ціхамірнае Боскае аблічча. Часта нават закарчанелья, застылыя твары мёртвых набываюць даўно забыты выраз, як у дзіцяці ў часе сну, узнаўляючы знешні выгляд нябожчыка на пачатку жыцця; такімі спакойнымі, такімі ціхмянымі становяцца зноў гэтыя людзі, што тыя, хто ведаў іх у шчаслівым дзяцінстве, укланчаюць каля труны і бачаць анёла, які сышоў на зямлю.

Старая чыкільгала калідорамі, лесвіцамі, мармычучы сабе нешта пад нос у адказ на абразы яе спадарожніцы. Нарэшце яна спынілася, каб аддыхацца, перадала місіс Корні свечку і паспяшалася ўслед за сваёй больш спрытнай начальніцай, якая кіравалася да пакоя хворай.

Гэта была ўбогая каморка пад самым дахам; у далёкім яе канцы гарэла слабае святло. Для пасцелі сядзела яшчэ адна старая, а ля каміна стаяў вучань аптэкара і рабіў сабе з гусінага пяра зубачыстку.

— Халодны вечар, місіс Корні, — сказаў гэты малады джэнтльмен, калі наглядчыца ўвайшла.

— Насамрэч, вельмі халодны, сэр, — адказала ў сваім найбольш спакойным тоне яна і зрабіла рэверанс.

— Вам варта было б мець ад вашых пастаўшчыкоў лепшы вугаль, — сказаў вучань аптэкара, разбіваючы гакам кавалак вугалю ў каміне, — гэты зусім непрыдатны для такой халоднай ночы.

— Пастаўшчыкоў выбірае рада, сэр, — запярэчыла наглядчыца. — А што паклапаціцца пра тое, каб у нас было цёпла, рада павінна — дык гэта факт, бо праца ў нас цяжкая.

Тут размова была перапыненая стогнам хворай жанчыны.

— О, — прамовіў малады чалавек і павярнуўся да ложка з такім выглядам, як быццам ён зусім забыўся на хворую. — Яе песьня, місіс Корні, ужо спетая.

— Насамрэч, сэр? — спыталася наглядчыца.

— Я здзіўлюся, калі яна вытрымае яшчэ некалькі гадзін, — азваўся вучань аптэкара, засяродзіўшы ўвагу на верхняй частцы зубачысткі. — Татальны агульны заняпад. Бабуля, паглядзіце, яна дрэмле ці не?

Сядзелка схілілася над ложкам, каб упэўніцца, і сцвярдзальна кінула галавой.

— Яна можа так і памерці, калі вы не будзеце шумець, — сказаў малады чалавек. — Пастаўце свечку на падлогу. Так ёй не будзе бачна.

Сядзелка выканала ўказанне, хітаючы між тым галавой: жанчына, маўляў, не памрэ так лёгка. Потым яна падсела да другой сядзелкі, якая на той час ужо вярнулася. Місіс Корні з нецяярлівым выглядам захуталася ў сваю шарсцяную хустку і села ў нагах ложка.

Вучань аптэкара, закончыўшы вытворчасць зубачысткі, усеўся перад агменем і грунтоўна выкарыстоўваў інструмент на працягу хвілін дзесяці, а можа, і болей; потым ён, відаць, занудзіўся, пажадаў місіс Корні плёну ў працы і на пальчыках выйшаў.

Нейкі час усе сядзелі моўчкі. Абедзве старыя ўсталі ад ложка і пайшлі да агменя. Схіліўшыся над цяпельцам, яны цягнулі свае выпетралыя рукі да агню, каб улавіць якога цяпла. Польшыя высвечвала на іх маршчакаватых тварах вычварныя цені; іх агіднасць выглядала проста страшнай. Старыя пачалі пра нешта перашэптвацца.

— Эні, мілая, ці яна казала яшчэ што-небудзь пасля таго, як я пайшла? — спытала вястунка.

— Ні слова, — азвалася другая. — Спачатку яна драпала і ламала сабе рукі, але я іх прытрымала, і хутка яна супакоілася. У яе

няшмат засталася сілы, так што мне лёгка было яе стрымаць. На мае гады я зусім не слабая, нягледзячы на тое, што на прыходскім утрыманні, — не, не!

— Ці піла яна цёплае віно, якое прапісаў ёй доктар? — дапытвалася першая.

— Я спрабавала ёй уліць у рот, — адказвала другая, — але яна так сцяла зубы, што ні-ні, а кубак я ледзь забрала ў яе з рукі. А віно я сама спажыла, і яно пайшло мне на карысць!

Асцярожліва азірнуўшыся, ці не падслухваюць іх часам, абедзве старыя каргі яшчэ бліжэй падсунуліся да агню і весела захіхікалі.

— Раней яна сама зрабіла б тое самае, — сказала першая, — зрабіла б і весялілася б ад душы!

— Факт, што зрабіла б, — пацвердзіла другая. — У яе было вясёлае сэрца. Шмат, шмат нябожчыкаў выправіла яна, і былі яны такія міленькія і чысценькія, бы васковыя лялькі. Вой, мае старыя вочы наглядзеліся ўжо на іх, гэтыя старыя рукі краналі іх — я ж дапамагала ёй час ад часу.

Выцягнуўшы дрыготкія пальцы перад сабой, старая істота з захапленнем патрэсла імі перад тварам сваёй суразмоўніцы, потым палезла ў кішэню, выцягнула адтуль старую, выцвілую ад часу табакерку, адсыпала крыху табакі ў працягнутую далонь сваёй сяброўкі, яшчэ крыху адсыпала сабе. Тым часам да агменя падсела наглядчыца, якой надакучыла чакаць, пакуль паміраючая жанчына выйдзе з гэтага аслупянення. Яна злосна запыталася, колькі ёй яшчэ чакаць.

— Нядоўга ўжо, місіс, — адказала другая жанчына, гледзячы ёй у вочы. — Нікому з нас шмат не засталася чакаць Смерці. Цярпенне, цярдзенне! Яна прыйдзе неўзабаве.

— Заткні пашчу, вар’ятка ты старая! — сувора сказала наглядчыца. — Марта, скажы, ці было з ёй раней так, як сёння?

— Часта бывала, — азвалася першая жанчына.

— Але больш не будзе, — дадала другая. — Яна апрытомнее яшчэ толькі раз, папомніце маё слова, і апрытомнее ненадоўга.

— Надоўга, ненадоўга, — зласліва сказала наглядчыца, — але яна не знойдзе мяне тут, калі надумае апрытомнець, і глядзіце

Ў мяне абедзве, каб не дурылі мне галаву марна. У мае абавязкі не ўваходзіць адседжваць апошнія дні жыцця ўсіх бабак у гэтым доме, я ніколі гэтага не рабіла і рабіць не буду. Запомніце гэта, вы, бессаромныя старыя вядзьмаркі! Калі вы надумаеце яшчэ пасмяяцца з мяне, то я вас вылечу, ведайце!

Яна кінулася была да дзвярэй, але тут абедзве старыя ў адзін голас ускрыкнулі, павярнуўшыся да ложка, і гэта прымусіла яе азірнуцца. Хворая села на пасцелі і працягвала да іх рукі.

— Хто гэта? — глухім голасам усклінула яна.

— Ціха, ціха! — сказала адна з бабак, схіліўшыся да пасцелі. — Кладзіся, табе нельга ўставаць!

— Я жывой не лягу! — змагаючыся, вымавіла жанчына. — Я скажу ёй! Падыдзіце! Бліжэй! Я хачу сказаць вам на вуха.

Яна абшчаперыла руку наглядчыцы, прымусіла яе апусціцца на крэсла ля ложка і намерылася была казаць, але тут яе позірк спыніўся на дзвюх старых, якія нахіліліся да ложка з выглядам скарайнай цікаўнасці і чуйнасці.

— Праганіце іх прэч, — аслаблым голасам сказала жанчына. — Хутчэй, хутчэй!

Старыя каргі ў адзін голас пачалі лямантаваць, маўляў, бедненькая не пазнае ўжо лепшых сваіх сябровак, заракаліся пакінуць яе, але начальніца выштурхала іх з пакоя, зачыніла дзверы і вярнулася да ложка. Старыя лэдзі, выгнаныя за дзверы, памянjalі тон і крычалі праз замочную адтуліну, што Сэлі п'яная, што, дарэчы, было падобным да праўды, таму што да памяркоўнай дозы опіуму, прапісанай аптэкарам, дадавалася ўздзеянне апошняга глытка джыну з вадой, якім ад шчырасці душэўнай яе пачаставалі годныя старыя лэдзі.

— А цяпер слухайце мяне, — гучна сказала паміраючая, быццам бы перасільваючы сябе дзеля апошняй іскры жыцця. — У гэтым самым пакоі, у гэтым самым ложку калісьці ляжала прыгожая маладая жанчына. Я даглядала яе. Яе прынеслі сюды з намулянымі ў доўгай дарозе нагамі, усю ў пылоце і крыві. Яна нарадзіла хлопчыка і памерла. Вось каб успомніць — які гэта быў год?

— Няважна, які год, — нецярпліва сказала слухачка. — Дык што там з ёй?

— А... што... пра яе... — прамармытала хворая, зноў вяртаючыся ў свой ранейшы дрымотны стан, — ...пра яе... пра яе — я знаю! — раптам закрычала яна і села. Яе твар пачырванел, вочы ледзь не выйшлі з вачніц. — Я абрабавала яе, вось што! Яна яшчэ не паспела астыць — кажу вам, яна яшчэ і астыць не паспела, як я ў яе скрала гэта!

— Скрала што, дзеля Бога? — крыкнула наглядчыца, зрабіўшы рукой жэст, як быццам хацела паклікаць дапамогу.

— Гэта! — адказала жанчына, закрываючы ёй рот рукой. — Адзінае, што ў яе было. Ёй трэба было адзенне, каб не мерзнуць, і ежа, каб сілкавацца, але яна не аддала гэтага, яна хавала гэта на грудзях. Гэта было золата, кажу вам, золата! Шмат золата, і яно магло выратаваць ёй жыццё.

— Золата! — рэхам паўтарыла наглядчыца, прагавіта нахільваючыся да старой, бо тая зноў аблегла ў ложка. — Кажы, працягвай — што далей! Хто была гэтая жанчына? Калі гэта было?

— Яна даручыла мне захаваць яго, — адказвала, стогнучы, старая, — даверыла мне як адзінай жанчыне, якая была паблізу. Я скрала яго ў думках адразу, як толькі яна мне паказала яго ўпершыню. Яно вісела на шыі. О! Можа, і смерць дзіцяці таксама на мне! Бо за ім глядзелі б адпаведна, каб яны ўсё ведалі!

— Каб ведалі што? — дапытвалася другая. — Кажы!

— Хлопчык стаў такі падобны да маці, — неўпапад працягвала хворая. — Я адразу згадвала ягоную маці, калі бачыла яго. Бедная дзяўчына! Бедная! І такая была маладзенькая! Ціхамірная, як ягнятка! Пачакайце, трэба яшчэ сказаць. Я ж не сказала вам. Ці сказала?

— Не, не, — адказвала наглядчыца, схіляючыся над хворай, каб лепш разабраць словы, бо паміраючая казала ўсё слабей і слабей. — Кажы хутчэй, а то будзе запозна!

— Маці, — старой давялося яшчэ больш высільвацца, чым раней, каб нешта сказаць, — маці прашаптала мне на вуха, калі пачалася агонія, што калі толькі яе дзіця выжыве і вырасце, то, мабыць, настане дзень, і яно будзе адчуваць сябе зганьбаваным, пачуўшы імя сваёй беднай маладой маці. «Прамiлы Божа, — ска-

зала яна, склаўшы рукі, — будзе гэта хлопчык або дзяўчынка — пашлі майму дзіцяці сяброў у гэтым жорсткім свеце, пашкадуў самотнае, беднае дзіцятка, пакінутае на волю лёсу!»

— Як завуць хлопчыка? — запатрабавала наглядчыца.

— Яго звалі Оліверам, — прашаптала жанчына. — Золата, якое я ўкрала, было...

— Дзе, кажы, дзе?! — крыкнула наглядчыца.

Яна прагавіта нахілілася над старой, каб пачуць адказ, але адхіснулася, бо тая зноўку села на ложку, проста, нягнутка, потым абшчаперыла абяруч коўдру, у горле яе захрасла некалькі няпэўных гукаў, і яна абсунулася на падушку.

— Памерла як ёсць! — прамовіла адна з бабак, праслізнуўшы ў пакой, як толькі адчынілі дзверы.

— І пры гэтым так нічога і не сказала, — азвалася наглядчыца і пайшла сабе, быццам нічога не здарылася.

Абедзве старыя занадта заглыбіліся ў падрыхтоўку да выканання свайго жажлівага абавязку, каб даць нейкі адказ. Яны засталіся ў пакоі адны і замітусіліся каля цела.

РАЗДЗЕЛ XXV,

*у якім наша гісторыя зноў вяртаецца да містэра
Фэджына і яго кампаніі*

Калі ў вясковай працоўні адбываліся гэтыя падзеі, містэр Фэджын сядзеў у сваім старым схове — тым самым, з якога Нэнсі вывела Олівера — і пра нешта думаў ля цьмянага, дымнага агменя. На каленях у яго былі мяхі, для раздзьмухвання агню; відаць, ён хацеў раздзьмухаць больш вясёлае цяпельца, але вось задумаўся, склаў рукі, падпёр галаву вялікімі пальцамі і глядзеў некуды ўнутр сябе, утаропіўшыся ў іржавую камінную рашотку.

За сталом ззаду габрэя сядзелі Спрытны Махляр, Мастэр Бэйц і містэр Чытлінг; уся іхняя ўвага была засяроджаная на

гульні ў «віст». Махляр з «дурнем» гуляў супраць Мастэра Бэйца і містэра Чытлінга. Фізіяномія джэнтльмена, згаданага першым, якая наогул заўсёды мела вельмі інтэлігентны выгляд, цяпер выглядала асабліва займальна дзякуючы таму, што ён уважліва сачыў за гульні і асабліва за рукамі містэра Чытлінга, на якія ён шматкроць кідаў пільныя позіркi, як толькі надаралася магчымасць, і мудра рэгуляваў сваю гульні ў залежнасці ад выніку вывучэння картаў суседа. Вечар быў халодны, і Махляр сядзеў у капелюшы (не здымаць капялюш у памяшканні было ягонай завядзёнкай). З рота ў Спрытнага тырчэла гліняная люлька, якую ён вымаў толькі на кароткі час, калі лічыў патрэбным прыкласціся да кварты джыну з вадой, якая стаяла на стале дзеля падмацунку ўсёй кампаніі.

Мастэр Бэйц таксама быў захоплены гульні, аднак паколькі ён быў натурай больш эмацыйнай і выкшталцонай за свайго сябра, то ён заўважна часцей прыкладваўся да джыну з вадой і да таго ж дазваляў сабе розныя жэсты і заўвагі, якія былі зусім не да месца ў сур'ёзнай гульні. Махляр, карыстаючыся правам блізкага сяброўства, некалькі разоў пачынаў быў сувора выгаворваць свайму кампаньёну за такія паводзіны, але Мастэр Бэйц, відавочна, не ўспрымаў ягоных маралей усур'ёз. У адказ ён раіў сябру «ісці к чорту», або засунуць галаву ў мяшок, або казаў яшчэ што-небудзь у духу тонкіх досціпаў, чым выклікаў захапленне ў містэра Чытлінга. Трэба заўважыць, што гэты апошні джэнтльмен і ягоны партнёр увесь час прайгравалі, аднак гэтая акалічнасць не толькі не злавала Мастэра Бэйца, але выклікала яго найвялікшае задавальненне, бо ён пасля кожнай партыі на ўсю моц смяяўся і даводзіў, што такой вясёлай гульні не бачыў зроду.

— Два двайных і робер, — з агаломшанай фізіяноміяй сказаў містэр Чытлінг, выцягваючы з кішэні камізэлькі паўкроны. — Ніколі не бачыў такога хлапца, як ты, Джэк. Ты ўвесь час выйграеш. Нат калі ў нас з Чарлі добрыя карты, мы з ім нічога не можам зрабіць.

Сам факт ці, можа, маркотны тон, якім ён быў даведзены, так развесялілі Чарлі Бэйца, што ён сваім рогатам вывеў з роздуму габрэя, і той спытаў, што здарылася.

—Здарылася, Фэджын! Хацеў бы я, каб ты пабачыў гульнію! Томі Чытлінг не выйграў ні ачка, мы з ім у пары гулялі супраць Махляра і «дурня».

— Так, так, — сказаў габрэй усміхаючыся, што даволі красамойна сведчыла, што ён разумее, у чым прычына пройгрышу. — Паспрабуй яшчэ раз, Том, паспрабуй.

— Не, дзякуй, Фэджын, больш не хачу, — азваўся містэр Чытлінг. — З мяне даволі. У Махляра пайшла карта, яго не стрымаць.

— Ха-ха-ха, мой ты даражэнькі, табе трэба ўставаць надта рана, каб выйграць у Махляра.

— На раніцу! — усклікнуў Чарлі Бэйц. — Каб выйграць у Махляра, трэба ўстаць сярод ночы, абуць чаравікі, да кожнага вока прыставіць па тэлескопу. А на плячо павесіць бінокль.

Містэр Доўкінз успрыняў гэтыя мілыя кампліменты даволі пафіласофску і прапанаваў кожнаму з прысутных адкрыць карту, паставіўшы шылінг, але ніхто не прыняў ягонага выкліку. Трубку сваю ён выкурыў і цяпер пачаў бавіць час, малюючы на сталі крэйдай, якой ён распісваў віст, план турмы Ньюгейт. Гэты занятак ён суправаджаў моцным свістам.

— Але ж і сумна з табой, Том! — звярнуўся Махляр пасля доўгай маўклівай паўзы да Тома Чытлінга. — Як ты мяркуеш, Фэджын, пра што ён думае?

— Адкуль мне ведаць, даражэнькі? — сказаў габрэй, адарваўшыся ад свайго занятку (ён раздзьмухваў мяхамі агонь). — Можа быць, пра свой пройгрыш, або пра тое адасобленае месца ў правінцыі, адкуль ён толькі што вярнуўся, га? Ха, ха! Ці не так, даражэнькі?

— Ніколькі, — запярэчыў Махляр, перапыняючы містэра Чытлінга, які хацеў нешта сказаць. — А што скажаш ты, Чарлі?

— Я сказаў бы, — з усмешкай азваўся Мастэр Бэйц, — што ён сохне па Бэці. Глянь, як ён пачырванеў! О, што я бачу! Вось пацеха дык пацеха! Том Чытлінг закахаўся! Вой, Фэджын, што за права!

Перасілены дапушчэннем, што містэр Чытлінг ёсць ахвярай пяшчотнай жарсці, Мастэр Бэйц так рэзка адкінуўся на спінку

крэсла, што страціў раўнавагу і грымнуўся на падлогу. Гэтая падзея зусім не зменшыла ягонай весялосці, і ён ляжаў на падлозе, расцягнуўшыся ва ўвесь рост, пакуль не высмеяўся дарэшты, пасля чаго зноў сеў на ранейшае месца і зноў пачаў рагатаць.

— Не звяртай на яго ўвагі, даражэнькі, — сказаў габрэй, падміргваючы містэру Доўкінзу, і ў знак пакарання стукнуў Мастэра Бэйца носікам мяхоў. — Бэці фэйная дзеўчына. Не адставай ад яе, Том, не адставай ад яе.

— Я толькі хачу сказаць, Фэджын, — узяў нарэшце слова містэр Чытлінг, чырвоны як рак, — я хачу сказаць, што гэта нікога тут не датычыць.

— Зусім не, — адказаў габрэй. — Гэта Чарлі так сабе гаворыць. Не быры да галавы, даражэнькі, Бэці фэйная дзеўчына. Рабі, як яна кажа, Том, і ты забяспечыш сабе будучыню.

— Я і раблю так, як яна кажа. Каб я яе не паслухаўся, мяне не сцапалі б. Але гэта было на карысць табе, Фэджын! Нейкіх шэсць тыдняў. Гэта павінна было здарыцца рана ці позна, дык чаму ж тады не ўзімку, калі няма як часта гуляць, га, Фэджын?

— Чыстая праўда, даражэнькі, — адказаў габрэй.

— Дык калі Бэт падказала правільна, — прамовіў Махляр, падміргваючы Чарлі і габрэю, — то, можа, сеў бы яшчэ разок?

— А я кажу, што не адмовіўся б, — злосна азваўся Том. — Я не ведаю ніводнага чалавека, акрамя цябе, хто мог бы сказаць такое, ніводнага.

— Мяне б адпусцілі, каб я настукаў на яе, ці не так, Фэджын? — са злосцю працягваў бедны, недалёкі, абдураны хлапчына. — Даволі было мне сказаць адно толькі слова, праўда, Фэджын?

— Па праўдзе, дык было б даволі, — пацвердзіў габрэй.

— Але ж я не стаў балбатаць, так, Фэджын? — запатрабаваў адказу Том, безупынна ставячы пытанне за пытаннем.

— Не, пэўна ж, не, — даў адказ габрэй. — У цябе занадта мужае сэрца, каб ты мог кляпаць, занадта мужае, даражэнькі мой!

— Можа быць, што гэта так, — адказаў Том, азіраючыся, — і калі гэта ўжо так, то што тут смешнага, га, Фэджын?

Габрэй, пабачыўшы, што містэр Чытлінг моцна завёўся, паспяшаўся запэўніць яго, што ніхто не смяецца, і каб па-

цвердзіць сур'ёзнасць кампаніі, апеляваў найперш да Мастэра Бэйца як да першаснага крыўдзіцеля. Але, на жаль, Чарлі, які ўжо раскрыў быў рот, каб запэўніць, што ён ніколі ў жыцці не быў больш сур'ёзным, не стрымаўся і выбухнуў такім гучным рогатам, што ўтрапёны містэр Чытлінг, не доўга думаючы, кінуўся ў другі канец пакоя і скіраваў на крыўдзіцеля ўдар, але таму ўдалося вывернуцца, ды так удала, што ўдар прыйшоўся ў грудзі вясёламу старому джэнтльмену і стаў прычынай таго, што стары адхіснуўся да сцяны і пачаў лавіць ротам паветра, а містэр Чытлінг глядзеў на яго з нямым жахам.

— Ціха! — усклікнуў Махляр. — Я чуў званок.

Ён схапіў свечку і, крадучыся, пайшоў уверх па лесвіцы.

Званок нецяргліва зазвінеў яшчэ раз. Кампанія сядзела ў цемры. Нарэшце з'явіўся Махляр і таямніча шапнуў нешта Фэджыну.

— Што?! — усклікнуў габрэй. — Адзін?

Махляр кінуў галавой і, зацяніўшы свечку рукой, паказаў Чарлі Бэйцу на мігах, што яму лепш якраз цяпер устрымацца ад весялосці. Зрабіўшы гэтую сяброўскую паслугу, ён засяродзіў позірк на габрэевым твары і стаў чакаць указанняў.

Некалькі хвілін стары моўчкі ў задуменні кусаў свае жоўтыя пазногці; цягліцы на ягоным твары пацепваліся, быццам ён чагосьці баяўся і пралічваў найгоршыя варыянты. Нарэшце ён падняў галаву.

— Дзе ён? — запытаўся Фэджын.

Махляр паказаў на калідор наверху і даў зразумець жэстам, што ён можа выйсці з пакоя.

— Так, — сказаў габрэй, адказваючы на няное пытанне, — вядзі яго сюды. Ціха! Чарлі, супакойцеся! Ціха, Том! Звалілі адсколь!

Гэты кароткі загад Чарлі Бэйц і яго нядаўні супраціўнік выканалі хутка і паслухмяна. Яны нічым не выдалі сваёй прысутнасці, калі Махляр са свечкай у руцэ спускаўся па лесвіцы, а за ім следам ішоў чалавек у грубай спяцоўцы. Увайшоўшы ў пакой, гэты апошні хутка агледзеўся, разматаў доўгі шалік, якім была закрытая ніжняя частка яго твару, і прысутным стала бачная здарожаная, нямытая, непаголеная фізіяномія спрытнюгі Тобі Крэкіта.

— Як маешся, Фэджы? — спытаў гэты годны чалавек, ківаючы габрэю. — Засунь гэты шалік у мой касторавы капялюш, Махляр, каб я ведаў, дзе гэта ўсё, калі прыйдзе час драпаць. Ну і часы насталі! А з цябе выйдзе ўзломшчык лепшы, чым з гэтага старога аферыста.

З гэтымі словамі ён выцягнуў са штаноў прыполы робы, абматаў іх вакол таліі, падсунуў да агню крэсла і паклаў ногі на рашотку.

— Глядзі сюды, Фэджы, — працягваў ён, бязрадна гледзячы на наскі сваіх ботаў, — ты ведаеш, колькі ўжо дзён, як непаваксаваныя? Ні крыху ваксы «Дэй энд Марцін», кажу я! Ды не глядзі на мяне так, чалавеча. На ўсё свой час. Не магу размаўляць пра справы, пакуль не паем і не вып’ю, так што давай хуценька выкладвай, што маеш, і дай мне ў першы раз за тры дні спакойна паесці!

Габрэй паказаў Махляру на месца, дзе былі харчы, сеў насупраць узломшчыка і пачаў чакаць.

Тобі, відавочна, не спяшаўся пачынаць размову. Спачатку габрэй задавальняўся тым, што цярпліва вывучаў ягоную знешнасць, быццам хацеў дзякуючы гэтаму пільнаму разгляду зрабіць папярэднюю выснову пра звесткі, якія ён прынёс, але гэта не мела выніку. Крэкіт выглядаў стомленым, здарожаным, але захоўваў свой заўсёдны непарушна спакойны выраз твару, і нават праз бруд, шматдзённае шчацінне і бакенбарды ўсё яшчэ прасвечвала неадпрэчная, дурнаватая, самазадаволеная ўхмылка спрытнугі Тобі Крэкіта. Габрэй, не валодаючы сабой ад нецярпення, то пачынаў прасочваць кожны кавалак, які яго візаві клаў у рот, то браўся хадзіць узад і ўперад па пакоі, але ўсё без толку. Тобі працягваў сілкавацца з найвялікшай размеранасцю, пакуль не наеўся да адвалу. Тут ён загадаў Махляру выйсці, зачыніў дзверы, намяшаў у шклянцы джыну з вадой і пачаў гаворку.

— Найперш, Фэджы... — сказаў Тобі.

— Ну, ну! — заахвоціў габрэй, падсоўваючы крэсла.

Містэр Крэкіт перапыніўся, каб прыкласціся да шклянкі, і заявіў, што джын выдатны, потым ён упёрся ў нізкі каптур аг-

меня так, што ногі яго знаходзіліся на адным узроўні з галавой, і спакойна працягваў:

— Найперш, Фэджы, — спытаў хатні злодзей, — як маецца Біл?

— Што?! — усклікнуў габрэй, ускокваючы з месца.

— Што, няўжо ты хочаш сказаць... — спалатнеўшы, прамовіў Тобі.

— Сказаць! — перакрывіў габрэй, раз'юшана тупаючы нагамі. — Дзе яны? Сайкс і хлопчык? Дзе яны? Куды яны падзеліся? Дзе хаваюцца? Чаму не прыйшлі?

— Узлом не ўдаўся, — ціха сказаў Тобі.

— Я ведаю, — прамовіў габрэй, выцягваючы з кішэні газету і паказваючы на яе. — Што далей?

— Унутры стрэлілі і трапілі ў хлопчыка. Мы кінуліся ўцякаць разам з ім — наўпрост, як ляціць варона, — палямі, цераз канавы і агароджы. За намі гналіся. Хай цябе трасца! Уся акруга ўсхадзілася, сабак паспускалі...

— Дзе хлопчык? — гаркнуў габрэй.

— Біл нёс яго на спіне, ён ляцеў як вецер. Мы спыніліся, каб несці яго ўдвух. У яго галава не трымалася, і ён увесь пахаладзеў. Яны віселі ў нас на пятках, так што там кожны ратаваўся як мог, абы не шыбеніца. Мы раздзяліліся, а хлапца паклалі ў канаву. Быў ён мёртвы ці яшчэ жывы — гэтага я не ведаю.

Габрэй больш не слухаў. Ён закрычаў, схапіўся рукамі за галаву і выбег прэч з пакоя і з дома.

РАЗДЗЕЛ XXVI,

у якім з'яўляецца таямнічая асоба, выконваюцца многія справы і адбываюцца многія падзеі, непарыўна звязаныя з гэтай гісторыяй

Стары, перш чым паспеў усвядоміць, якую навіну яму прынёс Тобі Крэкіт, дабег да рога вуліцы. Ён і не падумаў суцішыць

свой бег, а па-ранейшаму імчаўся на злом галавы, ахоплены панікай. Тут раптам перад самым яго тварам прамільгнула нейкая карэта, а гучныя воклічы мінакоў абудзілі яго ўвагу і прымусілі пакінуць праездную частку. Па магчымасці пазбягаючы людных месцаў і крадучыся абходнымі сцежкамі і дарогамі, ён нарэшце выйшаў у Сноў-Хіл. Тут ён пайшоў нават хутчэй, чым раней, і не спыняўся да таго часу, пакуль не ўвайшоў у нейкі двор. Тут ён як быццам адчуў сябе ў роднай стыхіі і паплёўся, як звычайна; здаецца, ён нават уздыхнуў больш свабодна.

Непадалёку ад месца, дзе Сноў-Хіл пераходзіць у Хольбарн-Хіл, праваруч, калі ісці ад Сіці, пачынаецца вузкі і цёмны завулак, які вёў у Сафран-Хіл. У яго брудных крамах выстаўлены на продаж вялізныя пачкі ўжываных ядвальных насавак усемагчымых памераў і афарбоўкі, бо тут гандлююць крамнікі, якія скупляюць іх у кішэннікаў. Сотні гэтых насавак вісяць на цвіках над вокнамі або гойдаюцца на ветры ля дзвярных проймаў. Унутры імі запоўненыя паліцы. Нягледзячы на невялікія памеры Філд-Лэйн, тут ёсць свой цырульнік, свая кавярня, свая піўніца і свая крама, дзе прадаецца смажаная рыба. Гэта нешта накшталт камерцыйнай калоніі, рынак дробных злодзеяў, які ўранні і ў цёмны час сутак наведваюць маўклівыя гандляры, якія сноўдаюць у цёмных задніх пакоях і якія сыходзяць гэтаксама непрыкметна, як і з'яўляюцца. Тут гандляр адзеннем, абутнік, старызнік выстаўляюць свой тавар, які для злодзеяў з'яўляецца шырмай; тут кучы старога жалеза і касцей, сплеснелыя шматы шэрсці і паркалю ржавеюць і гніюць у цёмных скляпах.

Менавіта сюды рушыў габрэй. Ён быў добра знаёмы тутэйшым нягэлым жыхарам, бо тыя, хто стаяў, каб што-небудзь купіць або прадаць, па-сяброўску ківалі яму, калі ён іх мінаў. Ён таксама вітаўся ў адказ, але ні з кім не размаўляў, пакуль не дасягнуў дальняга канца завулка; тут ён спыніўся, каб загаварыць да нейкага гандляра вельмі нізкага росту, які, нейкім чынам уціснуўшы сябе ў дзіцячае крэсла, курьў люльку каля дзвярэў сваёй крамы.

— Варта паглядзець на вас — і слепату як рукой здыме, — адказваў гэты годны гандляр на пытанне Фэдзіна пра яго здароўе.

— Па суседству было занадта гарача, Лайвлі, — сказаў Фэджын, падняўшы бровы і скрыжаваўшы рукі на грудзях.

— Так, я ўжо раз ці два чуў такія скаргі, — адказваў гандляр, — але ж гарачае хутка астывае, ці не так?

Фэджын кіўнуў галавой. Паказваючы рукой у кірунку Сафран-Хіла, ён спытаў, ці не праходзіў хто туды сённа ўвечары.

— У «Тры Калекі»? — перапытаў крамнік.

Габрэй кіўнуў.

— Дайце прыгадаць, — гандляр задумаўся. — Так, заходзілі туды з паўтузіна тых, каго я ведаю. Але я не думаю, што ваш сябра там.

— Сайкса няма? — перапытаў габрэй. Ягоны твар набыў расчараваны выраз.

— Non istventus*, як кажуць адвакаты, — адказаў маленькі крамнік, трасучы галавой і зрабіўшы на рэдкасць хітрую міну. — Ці маеця сённа што-небудзь для мяне?

— Не, сённа нічога, — адказаў габрэй і пайшоў.

— Фэджын, вы ідзяце ў «Тры Калекі»? — крыкнуў яму ўслед чалавечак. — Пастойце! Я прапусціў бы з вамі якую кроплю!

Але габрэй, азірнуўшыся, паказаў рукой, што яму лепш пабыць аднаму. Да таго ж, чалавечку не так лёгка было вызваліцца з крэслейка, так што «Калекі» на гэты раз не займелі гонару быць наведанымі містэрам Лайвлі. Пакуль ён узбіваўся на ногі, габрэй ужо знік, так што містэр Лайвлі, пастаяўшы колькі часу на дыбачках у спадзяванні ўгледзець яго, зноў уціснуўся ў крэслейка, абмяняўся кіўком з лэдзі з крамы насупраць, выразіўшы тым самым свае сумненні і недавер, і з ганарлівым выглядам узяўся зноў за люльку.

«Тры Калекі», або проста «Калекі», бо пад такой шыльдай гэтая ўстанова была вядомая яе заўсёднікам, — гэтая тая самая карчма, у якой ужо фігуравалі містэр Сайкс з сабакам. Зрабіўшы знак чалавеку, які стаяў за стойкай, Фэджын адразу падняўся па лесвіцы. Там ён ціхенька прачыніў дзверы аднаго з пакояў, увайшоў і пачаў з устрывожаным выглядам азірацца, прыкрыўшы вочы даланёй, быццам кагосьці шукаючы.

Пакой быў асветлены двума газавымі свяцільнікамі, святло якіх не было бачнае з вуліцы з-за шчытна зачыненых ака-

* скажонае «non est inventus» (лац.) — «не знойдзены».

ніц і лінялых чырвоных фіранак. Столь была пафарбаваная ў чорны колер, каб не мець клопату з перафарбоўкай: ад куродыму свяцільнікаў яна ўсё адно пачарнела б. Пакой настолькі быў захінуты ў тытунёвы дым, што ў ім напачатку цяжка было кагосьці разгледзець. Аднак паступова дым сышоў праз прачыненыя дзверы, і вачам габрэя адкрылася маса людзей, такая самая хаатычная, як і шум, які поўніў памяшканне. Калі вочы прывыклі да гэтай карціны, назіральнік упэўніўся, што за доўгім сталом сабралася ладная кампанія мужчын і жанчын. У галаве стала размясціўся старшыня з драўляным малатком у руцэ, а ў дальнім кутку за разладжаным фартэп'яна сядзеў джэнтльмен-прафесіянал з падвязанай дзеля заспакаення зубнога болю шчакоў і сінім носам.

Калі Фэджын увайшоў, джэнтльмен-прафесіянал прабегаў пальцамі па клавішах і выканаў нешта накшталт прэлюдыі, якая выклікала ўсеагульны крык — патрабаванне песні. Як толькі гоман заціх, нейкая маладая лэдзі пачала забаўляць кампанію баладай з чатырох строф, паміж кожнай з якіх акампаніатар як мага гучней іграў інтэрлюдыю. Калі скончылі спяваць баладу, старшыня выказаўся наконт яе выканання, а потым джэнтльмены-прафесіяналы злева і справа ад старшыні захацелі заспяваць дуэтам, што і было зроблена з вялікім поспехам.

Цікава было назіраць за некаторымі тварамі, якія вылучаліся з натоўпу. Гэта быў сам старшыня (ён жа ўладальнік карчмы), грубага выгляду бамбіза; калі спявалі песні, яго вочы так і бегалі туды-сюды. Ён стараўся надаць сабе салідны выгляд, але пры гэтым прасачыць за ўсім, што адбывалася, і не прапусціць міма вушэй нічога з таго, што прамаўлялася, і трэба сказаць, што і зрок, і слых у яго былі вострымі. Побач з ім сядзелі спевакі. З прафесійнай абыякавасцю яны выслухоўвалі кампліменты кампаніі ды па чарзе прыкладвалі да тузіна шклянак з джынам і вадой, якія прэзентавалі ім найбольш гарачыя іх прыхільнікі, чые фізіяноміі мелі на сабе адбітак, бадай што, усіх парокаў ва ўсіх ступенях развіцця і неадпрэчна прыцягвалі ўвагу сваёй мярзотнасцю. На іх выразна адбіліся падступнасць, жорсткасць, п'янства на ўсіх магчымых стадыях; жанчыны калі яшчэ і ме-

лі нейкі бляск маладосці, то здавалася, што ён блякнуў у вас на вачах. Іншыя дык і наогул страцілі ўжо прыкметы полу і ўвасаблялі адно толькі агідную распушту і злачыннасць. Менавіта такія асобы, што не пераступілі яшчэ нават парога сталасці, былі найбольш сумным відовішчам у гэтым прытоне.

Падчас падзей, апісаных раней, Фэджын, зусім не абцяжараны змрочнымі пачуццямі, прагна ўглядаўся ў твары людзей, але, відавочна, не знаходзіў таго, каго хацеў. Калі ён нарэшце сустрэўся вачыма з чалавекам, які займаў крэсла старшыні, ён даў яму знак і выйшаў з пакоя гэтаксама ціха, як і зайшоў.

— Што я магу зрабіць для вас, містэр Фэджын? — запытаўся гаспадар, калі яны выйшлі на лесвічную пляцоўку. — Ці не хочаце вы далучыцца да нас? Яны будуць усе ў захапленні.

Габрэй нецярпліва пакруціў галавой і шэптам спытаў, акцэнтуючы займеннік:

— Ён тут?

— Не, — адказаў гаспадар крамы.

— І ад Барні ніякіх навінаў? — дапытваўся Фэджын.

— Не, — адказваў гаспадар «Калек». — Ён не ўсплыве, пакуль усё не заціхне. Будзьце пэўныя, яны там напалі на след, і калі б ён рыпнуўся, іх адразу павязалі б. Думаю, што з ім усё ў парадку, інакш я нешта пачуў бы. Магу пабіцца аб заклад, што Барні робіць усё як след. Вучыць яго не трэба.

— А ён будзе тут сёння ўвечары? — спытаў габрэй, зноў робячы націск на займенніку.

— Вы маеце на ўвазе Манкса? — спытаў, павагаўшыся, гаспадар.

— Ціха! — сказаў габрэй. — Так.

— Зразумела, — сказаў гаспадар, дастаючы з кішэні залаты гадзіннік. — Паводле маіх разлікаў, ён мусіў быў ужо прыйсці. Калі вы пачакаеце хвілін дзесяць, то ён...

— Не, не, — сказаў габрэй паспешліва, як быццам зведаўшы палёжку ад таго, што асоба, якую ён хацеў знайсці, адсутнічае. — Перадайце яму, што я прыходзіў, каб пабачыцца з ім, і няхай зойдзе да мяне сёння ўвечары. Не, заўтра. Калі ён сёння тут не з'явіцца, то будзе запас часу.

— Добра! — азваўся чалавек. — Нічога болей?

— Ні слова болей, — сказаў габрэй, спускаючыся з лесвіцы.

— Тут вось што, — хрыпатым шэптам прамовіў бамбіза, перавешваючыся цераз парэнчы, — выдатная магчымасць зрабіць гешэфт! У мяне сёння Філ Баркер, п'яны ў дрывы. Яго любы малец можа забраць.

— Ну-ну. Але час Філа Баркера яшчэ не прыйшоў, — адказаў Фэджын, глядзячы ўверх. — Хай Філ зробіць яшчэ тое-сёе, а потым ужо можна будзе папрасіць яго, каб падзяліўся з намі. Так што, даражэнькі, вяртайцеся да сваёй кампаніі ды скажыце, хай весяляцца... пакуль жывыя, ха-ха!

Карчмар таксама засмяўся ў адказ і вярнуўся да сваіх гасцей. Як толькі габрэй апынуўся сам-насам з сабой, яго фізіяномія прыняла ранейшы задуменна-баязлівы выраз. Крыху падумаўшы, ён наняў кэб і загадаў кучару ехаць у Бэтнэл Грын. Ён разлічыўся за якую чвэрць мілі ад рэзідэнцыі Сайкса і прайшоў гэтую малую рэшту шляху пешшу.

— Ну, — прамармытаў габрэй, пастукаўшы ў дзверы, — калі тут вядзецца нейкая патаемная гульня, то я ўжо выкрыю яе, ужо я да цябе дабяруся, мілая мая, якая б ты ні была хітрая.

Жанчына, якую меў на ўвазе габрэй, знаходзілася ў сваім пакоі. Фэджын паціху падняўся ўверх па лесвіцы і без ніякіх цырымоній увайшоў у пакой. Дзяўчына была адна. Яна сядзела ля стала, паклаўшы на яго галаву. Яе прычоска патрабавала тэрміновага дагляду.

«Напілася, — холадна падумаў габрэй, — або проста без настрою».

Раздумваючы такім чынам, габрэй павярнуўся да дзвярэй, каб зачыніць іх, і тут дзяўчына падняла галаву. Пільна ўзіраючыся ў яго хітры твар, яна спытала, ці няма якіх-небудзь навінаў, і праслухала габрэеў пераказ таго, што адбылося, паводле слоў Тобі Крэкіта. Калі габрэй закончыў, яна зноў прыняла ранейшую паставу, не сказаўшы ні слова. Яна толькі нецярпліва адсунула свечку і раз ці два досыць нервова памянцала паставу, шоргаючы нагамі па падлозе, але не больш.

Падчас гэтай паўзы габрэй бесперапынна аглядаў пакой, быццам хацеў пераканацца, што нічога не выдае на Сайксава

патаемнае вяртанне. Відавочна задаволены вынікамі агляду, ён пару разоў пракашляўся і столькі сама разоў спрабаваў распаचाць размову, але дзяўчына звяртала на яго ўвагі столькі, колькі звяртала б на камень. Нарэшце ён зрабіў яшчэ адну спробу і, паціраючы рукі, спытаў ліслівым голасам:

— Як ты думаеш, даражэнькая, дзе бы цяпер мог быць Біл?

Дзяўчына няўцямна прастагнала ў адказ, што не ведае; прыглушаныя ўскліпы выдавалі, што яна плакала.

— Вось і хлопчык, — працягваў габрэй, скасіўшы вочы, каб разгледзець выраз яе твару, — беднае дзіцятка! Пакінулі ў канаве — Нэнсі, ты падумаў!

— Дзіцяці лепш там, чым з вамі, — сказала дзяўчына, раптам падымаючы галаву. — Калі толькі Білу не давядзецца несці за гэта адказу, то няхай бы, па мне, хлопчык ляжаў мёртвы ў канаве і няхай яго маладыя костачкі там і згілі б.

— Як гэта так? — здзіўлена ўсклікнуў габрэй.

— Так, па мне, дык лепш такім чынам, — пацвердзіла дзяўчына, не саступаючы пільнаму габрэеваму пагляду. — Я была б рада, каб ён не трапляў мне больш на вочы, каб можна было быць пэўнай, што горшае ўжо мінулася. Не магу, калі ён побач. Калі бачу яго, станаўлюся ворагам сабе і вам усім.

— Ну-у-у... — з пагардай працягнуў габрэй. — Ты п'яная.

— Я п'яная? — з горыччу ўсклікнула дзяўчына. — Няхай сабе я і п'яная — вы тут пры чым? Каб была твая воля — ты паіў бы мяне калі заўгодна, толькі не сёння. Што, гэтка гумар табе не падабаецца?

— Не! — раз'ятрана сказаў габрэй. — Не!

— Ну, дык скажы неяк іначай, па-смешнаму! — сказала, смеючыся, дзяўчына.

— Іначай! — усклікнуў габрэй, да крайнасці ўзрушаны нечаканай упартасцю дзяўчыны і непрыемнасцямі гэтай ночы. — Добра, я скажу *іначай*. Слухай сюды, самадайка! Слухай! Мне дастаткова сказаць шэсць слоў, і Сайкс будзе задушаны, і гэта настолькі пэўна, як калі б я душыў яго за ягоную бычыную шыю вось тут, цяпер. Калі ён аб'явіцца без хлопчыка, калі ён выкруціцца і не даставіць мне хлопчыка, жывога або мёртвага — забі яго тады лепш сама, калі хочаш, каб ён пазбегнуў узаемянаў з Джэкам

Кэтчам, і зрабі гэта неадкладна, як толькі ён пераступіць парог гэтага пакоя, ні то будзе занадта позна, папомніш мае словы!

— Што гэта значыць? — міжволі ўсклікнула дзяўчына.

— Што гэта значыць? — паўтарыў Фэджын, які ад гневу страціў кантроль над сабой. — Гэты хлопчык каштуе сотні фунтаў, і што, мне губляць тое, што абставіны дазваляюць падняць без аніякай рызыкі, праз выбрыкі п'янай банды, якую я магу прыкончыць без аніякага! І да таго ж, я звязаны дамовай з сапраўдным ува-сабленнем д'ябла, і ён хоча толькі тастамент, ён можа... можа...

Змагаючыся з задышкай, стары нейкі час шукаў патрэбнае слова, але тут ён зноў авалодаў сабой і цалкам змяніў паводзіны. Яшчэ якую хвіліну таму яго скурчаныя пальцы грэбалі паветра, вочы былі вылупленыя, выраз твару шалёны, але цяпер ён асунуўся ў крэсла, скурчыўся і трымцеў, баючыся, што хто-небудзь даведаецца пра ягоную агідную таямніцу. Пасля кароткай паўзы ён наважыўся паглядзець на дзяўчыну. Здаецца, ён крыху супакоіўся, калі ўбачыў, што тая сядзіць па-ранейшаму безуважная, так, як сядзела, калі ён прыйшоў.

— Нэнсі, даражэнькая, — прасіпеў ён сваім звычайным тонам, — мілая, ты мяне чула?

— Пакінь мяне ў спакоі, Фэджын! — адказала дзяўчына, праз сілу падымаючы галаву. — Не выйшла ў Біла гэтым разам — зробіць у другі. Ён для цябе абладзіў шмат добрых спраў і абладзіць яшчэ больш, калі зможа. А не зможа — дык пра што тут казаць.

— А што наконт хлопчыка, даражэнькая? — спытаў габрэй, нервова паціраючы рукі.

— Хлопчык мусіць рызыкаваць, як і ўсе, — паспешліва перапыніла Нэнсі, — і паўтару яшчэ раз, што лепш, калі ён ужо памёр і не будзе мець ніякіх нягодаў ды пазбавіцца ад вас, — абы толькі Біла гэта абышло бокам. Калі ўжо Тобі выкруціўся, то ён выкруціўся напэўна. Біл варты двух такіх, як Тобі.

— Ну, а як наконт таго, што я тут казаў? — запытаў габрэй, не адводзячы ад Нэнсі палымянага позірку.

— Калі ты хочаш, каб я нешта зрабіла, то паўтары, — адказвала дзяўчына, — а найлепш пачакаць да заўтра. Ты мяне разварушыў на мінуту, але цяпер я зноў адключылася.

Фэджын задаў яшчэ некалькі пытанняў — усе з мэтай даведацца, ці запомніла дзяўчына ягоныя неасцярожныя намёкі, але яна адказвала так шчыра і так абыякава рэагавала на яго дапытлівыя позіркi, што ён умацаваўся ў сваім першым уражанні, быццам яна добра п'яная.

Нэнсі і насамрэч мела такую заганную схільнасць, даволі пашыраную сярод навучэнак габрэя; іх з маленства хутчэй заахвочвалі да алкаголю, чым засцерагалі ад яго. Яе недагледжаная знешнасць і моцны пах спіртнога, які напаўняў пакой, з дастатковай пэўнасцю падмацоўвалі ягоную здагадку. Калі ж пасля кароткага эмацыйнага ўздыму яна ўпала ў здранцвенне, а потым у стан узбуджанасці і то пачынала плакаць, то без пераходу выдавала воклічы кшталту «Вышэй галаву!», а потым разважала над тым, што лэдзі або джэнтльмен, якія жывуць разам, шчаслівыя толькі тады, калі сварацца пэўны мінімум разоў, містэр Фэджын, які ў свой час займеў значны досвед у такога роду справах, з вялікім задавальненнем убачыў, што яна насамрэч зусім п'яная.

Адчуўшы палёжку ад такога адкрыцця і дасягнуўшы дзвюх мэтай — паведаміўшы дзяўчыне пра тое, што ён пачуў ад Крэкіта, і ўпэўніўшыся на ўласныя вочы, што Сайкс не вярнуўся, містэр Фэджын накіраваўся дадому. Яго маладая сяброўка паклала галаву на стол і зноў заснула.

Да дванаццаці заставалася яшчэ каля гадзіны. Вечар быў цёмны, пранізліва-халодны, і габрэй не меў жадання марудзіць. Рэзкі вецер, які прадзімаў наскрозь усе вуліцы, здавалася, павымятаў, быццам пыл і бруд, усіх людзей: мінакоў было мала, і ўсе яны, відавочна, спяшаліся дадому. Для габрэя вецер быў, аднак, спадарожным, і ён зацята рухаўся ўперад, дрыжучы і тулячыся ў паліто, калі чарговы парыў ветру груба яго штурхаў.

Ён ужо быў дайшоў да рога сваёй вуліцы і палез па ключ у кішэню, як раптам з ахінутага цемрай пад'езда вынырнула чыясцьці постаць і, перасекшы вуліцу, непрыкметна наблізілася да яго.

— Фэджын! — прашаптаў голас над яго вухам.

— Ах! — вымавіў габрэй, хутка павярнуўшыся. — Гэта вы...

— Так! — груба абарваў незнаёмец. — Я чакаю тут ужо гадзіны са дзве. Дзе вас чорт насіў?

— Хадзіў усё па вашых справах, мой даражэнькі, — адказаў габрэй, няпэўна гледзячы на свайго супольніка і запавольваючы хаду. — Цэлы вечар вось бегаю па вашых справах.

— А як жа! — з ухмылкай сказаў незнаёмец. — Ну, і як поспехі?

— Нічога добрага, — даў адказ габрэй.

— І нічога благога, спадзяюся? — запытаўся незнаёмец, ураз спыняючыся і спалохана гледзячы на супольніка.

Габрэй пакруціў галавой і збіраўся ўжо адказаць, але незнаёмец перапыніў яго і паказаў на дом, да якога яны тым часам падышлі, заўважыўшы, што лепш абмеркаваць усё неабходнае пад дахам, бо ў яго ад стаяння на холадзе застыла кроў, а вецер працінае наскрозь.

Выглядала на тое, што Фэджын настроены выбачыцца і адмовіць наведвальніку ў гасціннасці ў такі позні час. Ён дапраўды быў прамармытаў нешта накшталт «няма-агну», але калі ягоны супольнік у загадным тоне паўтарыў прапанову, ён адмакнуў дзверы і папрасіў позняга гасця прычыніць іх і пачакаць, пакуль ён не вернецца са свечкай.

— Тут цёмна, як у магіле, — сказаў незнаёмец, намацаваючы дарогу. — Паспяшайцеся.

— Зачыніце дзверы, — прашаптаў Фэджын з канца калідора.

Як толькі ён вымавіў гэта, дзверы з моцным грукам зачыніліся.

— Гэта не я, — сказаў незнаёмец, шукаючы дарогу. — Вецер зачыніў іх, або яны самі зачыніліся — адно з двух. Давайце хутчэй святло, а то я разнясу сабе галаву аб што-небудзь у гэтай праклятай дзіры.

Фэджын, крадучыся, спусціўся па кухоннай лесвіцы. Неўзабаве ён вярнуўся з запаленай свечкай і паведаміў, што Тобі Крэкіт спіць унізе ў заднім пакоі, а хлопчыкі ў пярэднім. Потым ён прапанаваў незнаёмцу ісці следам за ім і пачаў падымацца ўверх па лесвіцы.

— На пару слоў можна сесці і тут, даражэнькі, — сказаў габрэй, адчыняючы адны з дзвярэй на другім паверсе. — У аканіцах — дзіры, а мы не хочам, каб суседзі ведалі, што тут нешта ёсць. Так што я пастаўлю свечку на прыступкі. Вось так!

З гэтымі словамі габрэй нахіліўся і паставіў свечку на верхнюю лесвічную пляцоўку якраз насупраць дзвярэй. Зрабіўшы гэта, ён пайшоў у пакой, у якім не было ніякай мэблі, за выняткам зламанага крэсла з падлакотнікамі і нічым не засцеленай старой канапы ці сафы, якая стаяла ля дзвярэй. Менавіта на гэты від мэблі ўсеўся з выглядам надта стомленым позні госць, а габрэй падсунуў з другога боку крэсла, так што яны сядзелі твар у твар. Дзверы засталіся прачыненымі, таму было крыху бачна. Свечка з-за дзвярэй слаба падсвечвала сцяну насупраць.

Нейкі час яны шапталіся. Хоць з іх размовы нельга было нічога разабраць, акрамя некалькіх абрыўкавых слоў, аднак слухач лёгка мог даўмецца, што Фэджын, відавочна, апраўдваўся пасля рэплік незнаёмца і што гэты апошні ўсё больш раздражняўся. Так яны размаўлялі, можа, з чвэрць гадзіны ці болей. Тут Манкс — гэтым імем габрэй некалькі разоў назваў незнаёмца падчас іхняй размовы, — крыху павысіўшы голас, сказаў:

— А я кажу табе яшчэ раз, што справа была кепска спланаваная. Чаму нельга было пакінуць яго тут, з рэштай, і адразу зрабіць з яго такога самага паршывага, смаркатага кішэннага злодзея?

— Вы толькі паслухайце яго! — усклікнуў габрэй, паціскаючы плячыма.

— Ты што, хочаш сказаць, што не зрабіў бы так, каб захацеў? — сувора выгаворваў Манкс. — Хіба ты не рабіў гэта дзясяткі разоў з іншымі мальцамі? Калі б у цябе хапіла цярдзення на дванаццаць месяцаў, то што, ты не зрабіў бы так, што яго асудзілі б і выслалі б з каралеўства, — магчыма, на ўсё жыццё?

— Каму б гэта прынесла карысць, мой даражэнькі? — прыніжана спытаў габрэй.

— Мне, — адказваў Манкс.

— Але мне — не, — ціхмяна адказаў габрэй. — Мне ён мог бы спатрэбіцца. Паколькі ў дамове бяруць удзел два бакі, то трэба браць у разлік інтарэсы і таго, і другога боку, ці не так, мой сябра?

— Ну, і што далей? — змрочна запытаўся Манкс.

— Я заўважыў, што яго нялёгка прывучыць да рамяства, — адказаў габрэй. — У пэўных абставінах ён паводзіць сябе не так, як іншыя хлопчыкі.

— Але, ён не такі, каб яго чорт забраў, — прамармытаў Манкс, — інакш ён даўно ўжо стаў бы злодзеем.

— Ён ніяк не быў забытаны ў гэта. Мне не ўдалося запалохаць яго. Гэта тое, што мусіць быць напачатку; без гэтага будзе марная трата часу. Што я мог? Паслаць яго на вуліцу з Махляром і Чарлі? Мой даражэнькі, нам хапіла першага разу. Я да гэтага часу не магу ачوماцца.

— Тут маёй віны няма, — заўважыў Манкс.

— Так, так, мой даражэнькі, — падхапіў габрэй. — Я і не шкадную цяпер. Каб гэтага не здарылася, табе ніколі не ўдалося б заўважыць хлопчыка, а значыць, і даведацца, што ты шукаеш менавіта яго. Ну дык вось: я вяртаю яго вам з дапамогай гэтай дзеўкі, а яна — яна пачынае яго шкадаваць!

— Задушыць гадаўку! — з нянавісцю выпаліў Манкс.

— Не, цяпер мы не можам сабе гэтага дазволіць, мой даражэнькі, — адказаў з усмешкай габрэй, — акрамя таго, гэта не ў нашай манеры, у адваротным выпадку я гэта ўжо даўно зрабіў бы. Манкс, я добра ведаю гэтых баб. Як толькі малец пачынае даходзіць да кандыцыі, ім на яго становіцца начхаць. Вы хочаце, каб хлопчык стаў злодзеем. Калі ён жывы, то можна было б гэта зрабіць, але калі... калі... — габрэй перапыніўся і падсунуўся да суразмоўцы, — памятайце, што гэта малаверагодна, — але калі здарылася найгоршае, і ён памёр...

— Я не вінаваты ў яго смерці! — перапыніў габрэя Манкс, ахоплены жахам, і дрыготкімі рукамі схапіў габрэеву руку. — Помніце, Фэджын! Я ў гэтым не быў замешаны. Што заўгодна, толькі не яго смерць, — я казаў гэта ад самага пачатку. Не хачу праліваць крыві: гэта заўсёды адкрываецца, і тады чалавек не знаходзіць сабе месца. Калі яны яго застрэлілі, то я тут не замешаны і блізка, вы чулі? Каб гэтае лагава скрозь зямлю правалілася! Што гэта?!

— Дзе? — усклікнуў габрэй, абяруч хапаючы баязліўца попе-рак тулава, бо той ускочыў на ногі. — Што?

— Там! — адказаў той, утаропіўшыся ў супрацьлеглую сцяну. — Цень! Я бачыў цень жанчыны, у плашчы і капелюшы, яна хутка рухалася ўздоўж сцяны!

Габрэй адпусціў яго, і яны разам куляй вылецелі з пакоя. Свечка стаяла там, дзе яе паставілі; яна толькі аплыла ад скразняка. Што яны бачылі, дык толькі пустую лесвіцу і ўласныя спалатнелыя твары. Яны напружана ўслухваліся; у доме панавала поўная цішыня.

— Вам падалося, — сказаў габрэй, падымаючы свечку і павярнуўшыся да супольніка.

— Клянуся, я бачыў яе! — адказаў Манкс. Яго калаціла. — Калі я яе ўбачыў, яна стаяла, нахіліўшыся наперад, а калі загаварыў — пабегла.

Габрэй з пагардай паглядзеў на спалатнелы твар свайго суразмоўцы і, сказаўшы, што той можа ісці за ім следам, калі хоча, пачаў спускацца па лесвіцы. Яны зазірнулі ва ўсе пакоі. Там было холадна і пуста. Яны спусціліся ў калідор і далей, у падвал. На нізкіх сценах была зялёная плесня. У святле свечкі блішчалі сляды слізнякаў і слімакоў, але ўсюды было ціха, як у магіле.

— Ну, дык як? — спытаў габрэй, калі яны вярнуліся ў калідор. — Акрамя нас, тут ні жывой душы. Тобі і хлопцы не лічацца — яны па-за падазрэннем. Глядзіце!

Як пацверджанне гэтага факта габрэй выняў з кішэні два ключы і растлумачыў, што, калі яны зайшлі ў дом, ён замкнуў іх у пакоях, каб ніхто не мог перашкодзіць іх размове.

Гэты доказ моцна пахіснуў упэўненасць містэра Манкса. Яго пярэчанні паступова рабіліся ўсё менш настойлівымі па меры таго, як яны абодва працягвалі пошукі і нічога не знаходзілі. Нарэшце ён пачаў вымучана смяяцца і прызнаў, што ва ўсім вінаватая яго пераўзбуджаная нервовая сістэма. Аднак ён не захацеў працягваць размову, ва ўсялякім разе гэтым вечарам, успомніўшы раптам, што ўжо другая гадзіна, так што сябры мусілі разлучыцца.

РАЗДЕЛ XXVII

*вытраўляе стан рэчаў, які склаўся ў адным з папярэдніх
раздзелаў, калі даволі бестактоўна была пакінутая
ў самоце адна лэдзі*

Сціпламу аўтару ніяк не выпадае вытрымліваць такую важную Сасобу, як прыходскі кур'ер, спінай да каміна, з расхінутым крыссьём сурдута да таго часу, пакуль аўтару не ўзбрыдзе ў галаву адпусціць яго; яшчэ менш прыдатна кур'еру, беручы пад увагу ягоны статус і якасці, падобным зняважлівым чынам ставіцца да лэдзі, на якую гэты кур'ер глядзеў пшчотным, расчуленым вокам і на вуха якой шаптаў тья салодкія словы, што, калі ўжо яны зыходзілі ад такой асобы, прымусілі б часта біцца сэрца дзяўчыны або матроны безуважна, якога саслоўя. Гісторык, чыё пяро выводзіць гэтыя словы, мяркуючы, што ён усведамляе сваё месца і ставіцца з належным піетэтам да тых асоб на гэтай зямлі, якім дадзеная высокая і магутная ўлада, спяшаецца засведчыць ім пашану, якой патрабуе іхняе становішча, і захаваць у абыходжанні з імі ўсе неабходныя цырымоніі, якіх нязменна вымагаюць іх высокая годнасць і, адпаведна з гэтым, станоўчыя якасці іхняй натуры. З гэтай мэтай аўтар збіраўся прадставіць тут навуковае абгрунтаванне дадзеных Богам правоў прыходскага кур'ера і ягонай беззаганнасці і беспамылковасці, што для правільна выхаванага чытача было б роўна займальным і карысным, але, на жаль, праз недахоп часу і месца аўтар вымушаны адкласці гэта да больш зручнай і прыдатнай нагоды; калі такая нагода надарыцца, то ён гатовы наглядна даказаць, што кур'ер прысутнага месца ў вузкім сэнсе гэтага слова, то бок прыходскі кур'ер, які належыць да прыходскага штату працоўні і адпаведным чынам бярэ ўдзел у службе прыходскай царквы, валодае найвыбітнейшымі, найлепшымі станоўчымі якасцямі чалавечай натуры і што ні на адну з гэтых якасцей не могуць прэтэндаваць нават у самай малой меры ні кур'еры прамысловых кампаній, ні кур'еры судоў, ні нават кур'еры пры капліцах (хіба што, можа, апошнія, але ў вельмі малой, мізэрнай ступені).

Містэр Бамбл яшчэ раз пералічыў чайныя лыжкі, узважыў на далоні шчыпцы для цукру, уважліва агледзеў малочнік, упэўніўся ў належным стане мэблі, праверыў нават, у якім стане набійка з конскіх валасоў у крэслах і, паўтарыўшы гэтую аперацыю разоў шэсць, пачаў думаць, што місіс Корні мусіла б ужо вярнуцца. Думка за думкай, і паколькі набліжэння місіс Корні нічога не прадказвала, то містэру Бамблу здалося, што ён можа прабавіць час нявінна і дабрачынна, задаволіўшы сваю цікаўнасць і крыху, адным вокам, зазірнуўшы ў камоду місіс Корні.

Містэр Бамбл паслухаў трохі каля замочнай адтуліны, каб упэўніцца, што ніхто не ідзе ў пакой, потым пачаў свой агляд з дна камоды і найперш узяўся правяраць змесціва трох доўгіх шуфляд. Яны былі напоўненыя ўсемагчымымі прадметамі туалету, высакаякаснымі, з добрага матэрыялу. Рэчы былі рупна складзеныя паміж дзвюма бачынамі старой газеты, пасыпаныя сухой лавандай і, відавочна, прынеслі кур'еру вялікае задавальненне. Праз нейкі час містэр Бамбл дасягнуў правага верхняга боку камоды і знайшоў у шуфлядзе, у якой тырчаў ключ, шкатулку з вісячым замком, якая, калі ён яе патрос, азвалася прыемным званам — няйначай званам манет. Паважнай хадой містэр Бамбл вярнуўся на ранейшае месца ля каміна, прыняў ранейшую паставу і з сур'ёзным і ўпэўненым выглядам сказаў: «Я зраблю гэта!» Пасля сваёй незвычайнай заявы ён хвілін з дзесяць у добрым гуморы хітаў злёгка галавой, як быццам разважаючы сам сабе, які ён слаўны хлапчына, а потым з заўважнай цікаўнасцю і задавальненнем пачаў разглядаць свае ногі збоку.

Ён усё яшчэ быў паглыблены ў гэтую інспекцыю, калі, задыхаўшыся, прыбегла ў пакой місіс Корні; яна ўпала на крэсла каля каміна, адной рукой закрыла вочы, другую прыклала да сэрца і пачала лавіць ротам паветра.

— Місіс Корні, — сказаў містэр Бамбл, схіляючыся над матронай, — што з вамі, мэм? Што-небудзь здарылася, мэм? Малю, адкажыце, я як... як на...

Ад хвалявання містэр Бамбл забыўся на адпаведны выраз «як на іголках» і замест гэтага сказаў «як на разбітых бутэльках».

— О містэр Бамбл! — усклікнула лэдзі. — Мне так сапсавалі настрой!

— Сапсавалі настрой? — выкрыкнуў містэр Бамбл. — Хто наважыўся зрабіць гэта?! Я ведаю, — працягваў ён з характэрнай для яго велічнай манерай, — вас пакрыўдзілі гэтыя паганья беднякі.

— Страшна ўспомніць! — сказала лэдзі, дрыжучы ўсім целам.

— Дык і не ўспамінайце, мэм, — падказаў містэр Бамбл.

— Не магу! — скрывілася лэдзі.

— Тады прыміце якіх лекаў, мэм, — мякка параіў містэр Бамбл. — Можа, крыху віна?

— Ні за што на свеце! — запярэчыла місіс Корні. — Не, я не магу, не! На верхняй паліцы ў кутку... О!

Вымавіўшы гэтыя словы, добрая лэдзі, нібы ў ачмурэнні, паказала рукой на буфет, а потым яе пачала браць нейкая ўнутраная сутарга. Містэр Бамбл кінуўся да буфета, схпіў з так няпэўна абазначанай паліцы бутэльку з зялёнага шкла ўмяшчальнасцю ў пінту, напоўніў ейным змесцівам кубачак і паднёс да вуснаў лэдзі.

— Цяпер мне лепш, — сказала місіс Корні, выпіўшы паўкубачка, і адкінулася на спінку крэсла.

Удзячны містэр Бамбл ціхмянамудра падняў вочы да горняй столі, потым апусціў іх на кубачак і прынюхаўся да змесціва.

— Лікёр на перачнай мяце, — растлумачыла слабым голасам місіс Корні, усміхаючыся кур'еру. — Пакаштуйце! Там ёсць яшчэ... яшчэ нешта.

Містэр Бамбл недаверліва пакаштаваў лекі, прыгубіў, пакаштаваў яшчэ і выпіў да дна.

— Вельмі добра супакойвае, — сказала місіс Корні.

— Насамрэч, вельмі, — азваўся кур'ер.

Сказаўшы гэта, ён падсунуўся з крэслам да наглядчыцы і лагодна запытаўся, што там такое здарылася, што так узрушыла яе.

— Нічога, — адказала місіс Корні. — Я слабае, дурное, нервовае стварэнне...

— Вы не слабая, мэм, — запярэчыў містэр Бамбл, падсоўваючыся яшчэ на пару сантыметраў. — Хіба вы слабае стварэнне, місіс Корні?

— Мы ўсе слабыя стварэнні, — дала ўніверсальную фармулёўку тая.

— Што праўда, тое праўда, — адказаў кур'ер.

Хвіліну ці дзве абое маўчалі. Пасля гэтага містэр Бамбл, каб растлумачыць сваю думку, зняў руку са спінкі крэсла, на якім сядзела місіс Корні і дзе гэтая рука была раней, і паклаў яе на пояс фартуха місіс Корні, паступова абвіваючы ёй талію лэдзі.

— Усе мы слабыя стварэнні, — прамовіў містэр Бамбл.

Місіс Корні ўздыхнула.

— Не ўздыхайце, місіс Корні, — сказаў містэр Бамбл.

— Не магу з сабой нічога зрабіць, — адказала місіс Корні і ўздыхнула яшчэ раз.

— Вельмі ўтульны пакойчык, мэм, — сказаў, аглядваючыся, містэр Бамбл. — Каб яшчэ адзін сумежны, было б нешта цэльнае.

— Для мяне адной зашмат, — прамармытала лэдзі.

— А для двух — не зашмат, — мякка зазначыў містэр Бамбл. — Ну, дык як, місіс Корні?

Місіс Корні апусціла галаву, пачуўшы гэтыя словы, містэр Бамбл апусціў галаву, каб убачыць, які ў яе выраз твару. Місіс Корні з годнасцю адварнулася і вызваліла руку, каб дастаць насоўку, аднак бессвядома зноў паклала яе ў руку містэра Бамбла.

— Рада выдзяляе вам вугаль, місіс Корні? — пацікавіўся кур'ер, жарсна паціскаючы яе руку.

— І свечкі, — адгукнулася місіс Корні, злёгка адказваючы на поціск рукі містэра Бамбла.

— Вугаль, свечкі і бясплатная службовая кватэра, — сказаў містэр Бамбл. — О місіс Корні, вы чысты анёлак!

Лэдзі не магла не саступіць такой буры пачуццяў. Яна ўпала ў абдымкі містэра Бамбла, і гэты джэнтльмен у парыве жарсці забусяў яе цнатлівы нос.

— Дасканалы твор прыхода! — у захапленні ўсклікнуў містэр Бамбл. — Мая чароўная, ці ведаеце вы, што сёння ўвечары містэру Слаўту стала горш?

— Так, — сарамліва адказала місіс Корні.

— Доктары кажуць, што ён не пражыве і тыдня, — працягваў містэр Бамбл. — Ён узначальвае гэтую ўстанову. Калі ён памрэ,

адкрыецца вакансія. Вакансію трэба будзе запоўніць. О місіс Корні, якія перспектывы адкрываюцца! Якія магчымасці, каб аб'яднаць сэрцы і гаспадарку!

Місіс Корні расчулена праслязілася.

— Адно слова! — папрасіў містэр Бамбл, схіляючыся над сарамлівай прыгажуняй. — Скажыце толькі адно кароткае, зусім кароткае, кароценькае слова, о бласлаўёная місіс Корні!

— Т... т... т... так, — выдыхнула матрона.

— Яшчэ адно слова, — працягваў кур'ер, — збярыцеся з вашымі міленькімі сіламі і скажыце яшчэ толькі адно: калі?

Місіс Корні парывалася двойчы сказаць, і двойчы ў яе не атрымалася. Нарэшце, набраўшыся смеласці, яна абняла містэра Бамбла за шыю і зазначыла, што гэта будзе тады, калі таго пажадае «найабаяльнае маё птушанятка».

Пасля таго, як справа была ўладжана такім прыстойным і людскім чынам, дамову ўрачыста замацавалі яшчэ адным кубачкам мятнага лікёру, што было надта неабходным, бо ад узрушэння нервовай сістэма лэдзі знаходзілася на мяжы выбуху. Выпіўшы свае паўкубка, наглядчыца паведаміла містэру Бамблу падрабязнасці сённяшняй смерці.

— Вельмі добра, — сказаў джэнтльмен, адсёрбваючы з кубачка. — Па дарозе дадому зазірну да Саўэрберы і скажу, каб ён прыслаў заўтра ўранні ўсё, што трэба. Што ж цябе так напалохала, любая мая?

— Нічога такога не здарылася, — унікліва адказала лэдзі.

— І ўсё ж нешта здарылася, — настойваў містэр Бамбл. — Хіба вы не скажаце вашаму Бамбліку, што?

— Не цяпер, — адмовілася лэдзі. — Днямі. Пасля таго, як пажэнімся, даражэнькі.

— Пасля таго, як пажэнімся! — усклікнуў містэр Бамбл. — Няўжо нехта з гэтых жабракоў быў настолькі нахабным, каб...

— Не, не, мой любы! — паспешліва перапыніла яго лэдзі.

— Каб я палічыў гэта магчымым, — працягваў містэр Бамбл, — каб я палічыў гэта магчымым, што нехта з іх насмеліцца падняць сваё вольгарнае вока на гэта мілае аблічча...

— Яны не насмеліліся, мой любы, — адказала лэдзі.

— Лепш не трэба, — сказаў містэр Бамбл, сцісаючы кулакі. — Пакажыце мне хоць каго з прыходскіх або па-за прыходам, хто наважыўся б зрабіць гэта, і я магу адразу адказаць, што яшчэ раз ён гэтага рабіць не схоча!

Калі б гэтая заява не была падмацаваная даволі энергічнай жэстыкуляцыяй, яна магла б прагучаць як абраза прыгоства лэдзі, але паколькі містэр Бамбл суправаджаў пагрозы шматлікімі ваяўнічымі жэстамі, то лэдзі была вельмі расчуленая гэтымі доказами ягонай прыхільнасці і з вялікім захапленнем сцвярджала, што ён насамрэч яшчэ птушанятка.

Пасля гэтага птушанятка наставіла каўнер паліто, начапіла трохкутку, абмянялася з будучай сужэнкай доўгім і жарсным пацалункам і зноў пакрочыла змагацца з халодным ветрам ды ноччу, адно што затрымаўшыся на пару хвіляў у памяшканні беднякоў-мужчын, каб іх крыху дадзець і такім чынам упэўніцца ў тым, што ён з дастатковай строгасцю можа выконваць абавязкі начальніка працоўні. Упэўніўшыся ў сваёй кваліфікаванасці, містэр Бамбл з лёгкім сэрцам пакінуў працоўню, цешачы сябе марамі пра будучае падвышэнне. Прыемныя думкі такога кшталту не пакідалі яго, пакуль ён не дабраўся да крамы трунара.

Містэр і місіс Саўэрберы дзесьці гасцявалі, а Ноэ Клэйпал ніколі не быў схільны высільвацца на што-небудзь іншае, апрача прыемнай справы прыняцця ежы і напояў, так што крама была не зачыненая, нягледзячы на тое, што час яе закрыцця ўжо мінуў. Містэр Бамбл колькі разоў грукнуў палкай па прылаўку, але не прыцягнуў нічыёй увагі і, заўважыўшы святло праз шкло дзвярэй гасцёўні, дазволіў сабе зазірнуць туды, каб высветліць, што там адбываецца; калі ж ён высветліў, што там адбываецца, то быў вельмі ўражаны.

Стол быў накрыты; на ім стаялі хлеб, масла, талеркі, шклянкі, глянк портэру і бутэлька віна. За сталом на пачэсным месцы сядзеў, разваліўшыся ў фатэлі і перакінуўшы ногі цераз адзін з падлакотнікаў, містэр Ноэ Клэйпал. У адной руцэ ён трымаў раскрыты складанчык, у другой — вялізную лусту хлеба з тоўстым слоём масла. Каля яго стаяла Шарлот; яна вымала з бочачкі і раскрывала вустрыцы, якія містэр Клэйпал ушаноўваў

сваёй увагай і глытаў з прыкметнай сквапнасцю. Большая, чым звычайна, ступень пачырванення носа і паторгванне правага павека сведчылі пра тое, што ён злёгка затуманіў розум алкагольнай атрутай; гэтыя сімптомы пацвярджаліся і прагнасцю, з якой ён еў вустрыцы і якую нельга было растлумачыць нічым іншым, апроч таго, што ён належным чынам цаніў іх уласці-васць ахаладжаць нутраны жар.

— Вось гэтая асабліва тоўстая! Глянь, што за далікатэс, Ноэ, даражэнькі! — казала Шарлот. — Пакаштуй яе, ну, толькі адну.

— Што за смаката гэтыя вустрыцы! — заўважыў містэр Клэйпал, праглынуўшы прапанаваны экзэмпляр. — Як шкада, што пачынае нудзіць, калі з'ясі іх зашмат, праўда, Шарлот?

— Гэта жорстка, — адказала Шарлот.

— Чыстая праўда, — згадзіўся містэр Клэйпал. — А ты не любіш вустрыцы?

— Не надта, каб любіла, — азвалася тая. — Мне падабаецца глядзець, як ты іх ясі, Ноэ, даражэнькі, — падабаецца больш, чым есці іх самой.

— А Божа... — раздумліва сказаў Ноэ. — Гэта ж трэба, каб такое...

— На вось яшчэ адну! — прапанавала Шарлот. — Вось гэтую, з цудоўнымі маленькімі валаскамі.

— Не магу болей, — адказаў Ноэ. — Праўда, не магу. Падыдзі, Шарлот, я цябе пацалую.

— Што?! — выкрыкнуў містэр Бамбл, урываючыся ў пакой. — Паўтарыце яшчэ раз, сэр.

Шарлот завішчала і закрылася фартухам, а містэр Клэйпал, застаўшыся ў ранейшай паставе і толькі апусціўшы ногі на падлогу, глядзеў на кур'ера з п'яным жахам.

— Паўтарыце гэта яшчэ раз, вы, нахабны, нікуды не варты недаростак! — настойваў містэр Бамбл. — Як вы можаце казаць такія рэчы? І як ты можаш падбухторваць яго на такое, ты, бессаромніца? Пацалую! Бачылі вы? — вельмі раздражнёна выкрыкваў містэр Бамбл. — Фу!

— Я меў на ўвазе не гэта, — заікаючыся, пачаў Ноэ. — Яна век цалуе мяне, хачу я гэтага ці не.

— О Ноэ! — з дакорам усклікнула Шарлот.

—Цалуеш, не кажы, што не, — настойваў Ноэ. — Яна век гэта робіць, містэр Бамбл, сэр, яна гладзіць мяне па шыі і ўсяляк заляцаецца!

— Ціха! — сувора крыкнуў містэр Бамбл. — Ідзіце ўніз, спадарыня. Ноэ, зачыніце краму. Нічога не кажыце, пакуль не прыйдзе гаспадар, інакш быць бядзе. Калі ён прыйдзе, скажыце, што містэр Бамбл загадаў перадаць, каб прыслалі заўтра зранку, пасля сьнядання, труну для бабкі. Чулі? Цалавацца! — узняў зноў голас містэр Бамбл, падымаючы рукі. — Дапраўды, грэшнасць і сапсаванасць у нізах гэтага прыхода набылі нябачаны памер! Калі парламент не зверне ўвагі на такія гідкія праявы, то краіна загіне, а норавы сялян будуць сапсаваныя незваротна.

Сказаўшы гэтыя словы, кур'ер з велічным і змрочным выглядам пакінуў сядзібу трунара.

А цяпер, калі мы правялі кур'ера дадому і зрабілі ўсё неабходнае, каб падрыхтавацца да пахавання бабкі, навядзем даведкі пра маладога Олівера Твіста і праверым, ці ляжыць ён усё яшчэ ў той канаве, дзе яго пакінуў Тобі Крэкіт.

РАЗДЗЕЛ XXVIII

*пераносіць увагу на Олівера і распавядае
пра ягоныя прыгоды*

— **К**аб вам ваўкі гарляк разарвалі! — скрыгочучы зубамі, бубнеў Сайкс. — Каб я быў цяпер з некаторымі з вас — вось бы вы калі завялі.

Мармычучы гэтыя праклёны з самай нястрымнай злосцю, на якую была здольная яго незацугляная натура, ён паклаў параненага хлопчыка на калена і на секунду павярнуў галаву, каб разгледзець сваіх пераследвальнікаў.

У цемрадзі і тумане цяжка было разгледзецца, але гучныя выкрыкі мужчын разносіліся па ваколіцы, і рэхам адгукаўся брэх суседскіх сабак, якіх пабудзіў гук набату.

— Стой, сабака ты белаліўрэйны! — закрычаў рабаўнік Тобі Крэкіту, які скарыстаўся перавагай доўгіх ног і вырваўся наперад. — Стой!

Паўторная каманда стаяць пэўна і адразу спыніла Тобі, бо ён не быў упэўнены, што не знаходзіцца ў дасягальнасці пісталетнага стрэлу, а Сайкс быў не ў тым настроі, каб з ім можна было жартаваць.

— Ану, дапамог несці мальчика! — вызверыўся Сайкс на свайго супольніка. — Бягом сюды!

Тобі зрабіў выгляд, што вяртаецца, аднак, няспешна ідучы назад, ён ціхім голасам, які перапыняла задышка, насмеліўся прызнацца ў нежаданні ісці назад.

— Хутчэй! — крыкнуў Сайкс, паклаўшы хлопчыка ў сухую канаву сабе пад ногі і выцягваючы з кішэні пісталет. — Не прыкідвайся дурнем.

Тут шум пагоні ўзмацніўся. Сайкс азірнуўся і ўбачыў, што людзі, якія гналіся за ім, ужо пералазілі цераз вароты ў дальнім канцы поля і што некалькі сабак беглі паперадзе іх.

— Усё прапала, Біл! — закрычаў Тобі. — Кідай хлапца і смаж пяты!

Даўшы на развітанне гэтую парадую містэр Крэкіт палічыў за лепшае загінуць ад кулі сябра, чым напэўна трапіць у палон да непрыяцеля, паказаў Білу спіну і стрымгалоў кінуўся прэч. Сайкс сціснуў зубы, агледзеўся, накрыў распасцёртага Олівера плашчом, у які той быў наспех загорнуты, потым, каб адхіліць увагу пагоні ад месца, дзе ляжаў хлопчык, ён на хвілю спыніўся перад другой агароджай, якая перасякала першую пад прамым вуглом, стрэліў з пісталета ў паветра і знік.

— Гэй, гэі, сюды! — пачуўся ззаду няпэўны голас. — Пінчар, Непгун, на, на!

Выглядала на тое, што сабакі, як і іхнія гаспадары, не надта гарэлі жаданнем усур’ёз выконваць практыкаванні, якімі займаліся, бо адразу ж паслухаліся і вярнуліся. Трое мужчын, якія да гэтага часу выйшлі ў поле, спыніліся, каб парадзіцца.

— Мая парада, я б нават сказаў, мой загад, будзе такі: не марудзячы — дадому, — сказаў самы тоўсты мужчына.

— Згодны на ўсё, што не супярэчыць меркаванню містэра Джайлса, — сказаў другі, крыху меншы ростам, але таксама зусім не худы; ён быў бледным і вельмі ветлівым. Такімі часта бываюць людзі баязлівыя.

— Я не хацеў бы выглядаць нявыхаваным, джэнтльмены, — сказаў трэці, той, які завярнуў сабак, — містэр Джайлс ведае лепш.

— Зразумела, — азваўся карацейшы, — і наогул, што б ні сказаў містэр Джайлс, на тое не нам пярэчыць. Не, не, я ведаю сваё месца. Дзякаваць Богу, я ведаю сваё месца!

Сказаць праўду, мужчынка гэты ведаў сваё месца, і ведаў дакладна, што яно незайздроснае, бо, калі ён гаварыў, у яго стукалі зубы.

— Вы баязлівец, Брытлз, — сказаў містэр Джайлс.

— Не, — не згадзіўся містэр Брытлз.

— Так, — сцвердзіў Джайлс.

— Вы падманшчык, містэр Джайлс, — сказаў Брытлз.

— Вы хлус, Брытлз, — сказаў містэр Джайлс.

Гэтыя дакоры былі выкліканыя рэплікай містэра Джайлса, а рэпліка містэра Джайлса была выкліканая яго раздражненнем з той прычыны, што нібыта, сказаўшы яму камплімент, на яго ўсклалі адказнасць за зварот дадому. Трэці мужчына вельмі рашуча завяршыў іхнюю дыскусію.

— Я вам скажу, джэнтльмены, у чым справа, — сказаў ён. — Мы ўсе баімся, вось што.

— Гаварыце за сябе, сэр, — сказаў містэр Джайлс, які быў самым бледным з усіх.

— Дык я і гавару сам за сябе, — адказаў мужчына, — у такіх абставінах баяцца зусім натуральна і нармальна, вось я і баюся.

— І я, — сказаў Брытлз, — і я баюся таксама. Толькі навошта кпіць з чалавека праз гэта?

Такія адкрытыя прызнанні змякчылі містэра Джайлса, так што ён сам з ходу прызнаўся, што таксама баіцца, пасля чаго ўсе ўтрох павярнулі і ў поўнай згодзе далі драпака. Беглі яны, пакуль той, хто найгорш бегаў (а гэта быў містэр Джайлс, які, да таго ж, быў абцяжараны віламі) самым лагодным тонам не

прапанаваў спыніцца для таго, каб ён мог папрасіць прабачэння за свае неабдуманя словы.

— І вось што цікава, — казаў містэр Джайлс пасля таго, як апраўдаўся, — што здольны нарабіць чалавек, калі ў яго кроў пачынае іграць. Вы ведаеце, я мог бы запроста ўчыніць забойства, я, напэўна, учыніў бы забойства, калі б нам трапіў у рукі адзін з гэтых мярзотнікаў.

Іншыя таксама пачуваліся прыкладна гэтак, і з той прычыны, што кроў іхняя таксама ўжо астыла, яны паспрабавалі паразважаць, чаму ў іх тэмпераменце наступіла такая раптоўная перамена.

— Я ведаю, у чым рэч, — сказаў містэр Джайлс. — Гэта вароты даліся нам у знакі.

— Не будзе дзіва, калі праз іх усё, — ухапіўся за ідэю Брытлз.

— Можаче быць пэўнымі, — працягваў Джайлс, — што вароты спынілі рост узбуджэння. Калі я пералазіў цераз іх, я раптам адчуў, як усё маё ўзбуджэнне знікае.

Праз дзіўны збег акалічнасцей і двое іншых адчулі тое самае і ў той самы момант. Такім чынам, было відавочна, што прычынай усяму былі вароты, асабліва калі мець на ўвазе момант, у які адбылася перамена, бо ўсе ўтрох успомнілі, што акурат тады яны ўбачылі рабаўнікоў.

Гэтую размову вялі двое мужчын, якія спудзілі рабаўнікоў у доме, і вандроўны лігавальшчык, які спаў у адрыве і якога паднялі, каб ён са сваімі двума дварнякамі таксама ўзяў удзел у палігоні. Містэр Джайлс служыў у доме старой лэдзі аканомам і дамарадам у адной асобе, а містэр Брытлз быў хлопчыкам на пабягушках; яго нанялі слугой, калі ён быў яшчэ зусім маленькім, і цяпер ён меў рэнамэ юнака з вялікімі перспектывамі, хоць яму і было ўжо за трыццаць.

Падбздзёрваючы адзін аднаго такімі размовамі, але і трымаючыся разам ды азіраючыся па баках, як толькі дзе небудзь чуўся трэск голя, трое мужчын паспяшаліся да дрэва, за якім пакінулі ліхтар, каб не даць бандзюгам страляць, арыентуючыся на святло. Яны забралі ліхтар і патрухалі дадому, і калі іхняя распльвістыя постаці зніклі ў цемрадзі, яшчэ

вельмі доўга свяціўся і скакаў удалечыні агеньчык ліхтара, бы спараджэнне балота і затхлага змоку, праз які яны імчалі.

Паступова бралася на дзень, але паветра рабілася ўсё халаднейшым, і туман пачаў згортвацца над зямлёй, як густыя воблакі дыму. Трава была вільготная, усе сцежкі і нізіны збалацелі; глуха завываючы, дзьмуў нейкі нездаровы, затхлы вецер. Нерухомы, непрытомны, Олівер усё яшчэ ляжаў на тым месцы, дзе яго пакінуў Сайкс. Праглядваў ранак. Вецер стаў больш рэзкім і пранізлівым, калі на небе слаба замігцеў першы пробліск світанку, — хутчэй смерць ночы, чым нараджэнне дня. Прадметы, якія ў цемры выглядалі няпэўна і наганялі жах, бачыліся ўсё больш акрэслена, паступова набывалі знаёмыя абрысы. Пайшоў дождж, спорны і густы. Ён з шумам падаў на голыя хмызы, але Олівер не адчуваў, як шлёпалі па ім кроплі дажджу, — ён па-ранейшаму ляжаў без руху і без адчуванняў, распасцёрты на сваёй пасцелі з торфу.

Нарэшце панаванне цішы прарэзаў стогн болю: хлопчык ачнуўся. Яго левая рука, так-сяк заматаная шалікам, ляжала ўздоўж цела цяжка і бездапаможна, павязка набрыняла крывёю. Олівер быў такім слабым, што насілу мог сесці. Сеўшы, ён з цяжкасцю агледзеўся, спадзеючыся на дапамогу, паспрабаваў устаць, але задрыжаў і ўпаў ніцма.

Пасля кароткага вяртання ў непрытомны стан, у якім ён у гэтую ноч праляжаў так доўга, Олівер ачнуўся зноў, адчуўшы нудоту і млявасць, якая падпаўзла да ягонага сэрца і, здавалася, папярэджвала пра тое, што калі ён будзе ляжаць тут, то памрэ, таму хлопчык узбіўся на ногі і паспрабаваў ісці. У яго кружылася галава, ён хістаўся, як п'яны, але тым не менш утрымаўся на нагах і, звесіўшы галаву на грудзі, паплёўся, сам не ведаючы куды.

І тут яго хваравітую свядомасць напоўнілі нейкія прывідныя, цьмяныя вобразы, мроі. Яму здавалася, што ён усё яшчэ брыдзе паміж Сайксам і Крэкітам, а тыя спрачаюцца, спрачаюцца злосна, і кожнае слова вельмі выразна чулася Оліверу; калі ён асабліва намогся, каб утрымацца на нагах, то заўважыў, што сам размаўляе з абодвума. Потым ён застаўся адзін з Сайксам і цягнуўся паперадзе, як падчас іхняй вандроўкі. Яны міналіся з

нейкімі прывіднымі людзьмі, і ён адчуваў, як рабаўнік сціскае яго руку. Раптам ён адхіснуўся, пачуўшы стрэлы і крыкі, перад вачыма пачалі мільгаць нейкія агні, распачаліся галас і кула-меса, і нейкая нябачная рука павяла яго прэч. Праз увесь гэты калейдаскоп відзежаў прабягала неакрэсленае, гнятлівае адчуванне болю, які мучыў і знясільваў яго.

Так ён плёўся, амаль механічна праціскаючыся ў нападзачыненыя вароты, у проймы паміж прасламі, якія траплялі яму на шляху, пакуль не выйшаў на дарогу. Тут пачаўся такі моцны дождж, што хлопчык зусім ачуняў.

Ён агледзеўся і ўбачыў, што непадалёку стаіць дом, да якога Олівер, відаць, мог бы дайсці. Ён падумаў, што, мажліва, там яго пашкадуюць, прымуць да ўвагі яго бездапаможны стан, ды і ў любым разе, хоць і без дапамогі, але нават паміраць лепш каля людзей, чым у голых халодных палях. Ён сабраў усе свае сілы для апошняга кідка і скіраваў свае зняможаныя ногі да дома.

Калі ён падышоў бліжэй, яго апанавала пачуццё, што ён тут ужо калісьці быў. Ён не памятаў дэталей, але абрысы дома і размяшчэнне яго ў мясцовасці здаваліся яму знаёмымі.

Вось і мур вакол саду! Там, за ім, ён кленчыў на траве сёння ўначы і маліў аб спагадзе двух мужчын. Дык гэта ж той самы дом, які яны спрабавалі апрабаваць уночы!

Калі Олівер пазнаў месца, то адчуў такі страх, што на хвілю забыўся пра свае пакуты ад ран і думаў толькі пра ўцёкі. Уцякаць! Ён ледзьве ўтрымаўся на месцы, але калі б нават яго юнае цела мела ранейшую лёгкасць і сілу, куды ён мог бегчы?

Ён штурхнуў садовую брамку. Яна была незачыненая і паддалася. Ён, спатыкаючыся, паплёўся па газоне, узбіўся на прыступкі, слабай рукою пастукаў у дзверы. Тут сілы яго пакінулі, і ён апусціўся на ганак, прыхінуўшыся спінай да адной з калон маленькага порціка.

Акурат у гэты час містэр Джайлс, Брытлз і літавальшчык падсілкоўваліся на кухні пасля турботаў і жахаў гэтай ночы гарбатай ды іншымі харчамі. Не тое, каб містэр Джайлс прывык цярпець празмерную фамільярнасць з боку простых слуг, да якіх ён ставіўся з велічнай зычлівасцю, якая была ім прыемнай,

хоць і не пераставала нагадваць ім пра ягоны больш высокі сацыяльны статус. Але смерць, страляніна, жахі робяць усіх людзей роўнымі, так што містэр Джайлс сядзеў перад кухонным агменем, выцягнуўшы ногі і паклаўшы левую руку на стол, у той час як ягоная правая рука дапамагала яму рабіць грунтоўную і дакладную ў часе справаздачу пра ноч рабаўніцтва. Слухачы, не дыхаючы (асабліва кухарка і пакаеўка, якія таксама былі тут), лавілі кожнае яго слова.

— І вось дзесьці а палове на трэцюю, — казаў містэр Джайлс, — хоць не стаў бы прысягаць, што гэта не было крыху бліжэй да трэцяй, — я прачнуўся, павярнуўся ў ложку, як гэта бывае (тут містэр Джайлс перавярнуўся ў сваім крэсле і пакрыўся рогам абруса, як коўдрай, каб было больш наглядна), як раптам мне падалося, што недзе нешта шуміць...

У гэтым месцы аповеду кухарка спалатнела і папрасіла пакаеўку замкнуць дзверы. Тая перадала просьбу Брытлзу, той перадаручыў яе літавальшчыку, а той зрабіў выгляд, што не пачуў.

— ...нешта шуміць, — працягваў містэр Джайлс. — Спачатку я быў падумаў, што мне здалося, і сабраўся быў зноў заснуць, як раптам пачуў гэты гук яшчэ раз, цяпер ужо выразна.

— Што за гук? — спытала кухарка.

— Быццам бы нешта трашчыць, — даў адказ містэр Джайлс і азірнуўся па баках.

— Не, хутчэй, быццам нехта правёў жалезнай палкай па тарцы для мускатных арэхаў, — удакладніў Брытлз.

— Гэта ўжо потым, калі вы пачулі, — адказаў містэр Джайлс, — а на той час гэта было, быццам нешта трашчала. Я адкінуў коўдру, — тут містэр Джайлс закруціў край абруса, — сеў у пасцелі і стаў услухоўвацца.

Кухарка і пакаеўка хорам усклікнулі: «Божа!» — і селі бліжэй адна да адной.

— Цяпер я чуў шум зусім выразна, — працягваў містэр Джайлс. — «Нехта, — кажу я сабе, — узломвае дзверы або акно; што рабіць? Пайду, — думаю, — пабуджу гэтага небараку Брытлза і выратую яго ад смерці ва ўласным ложку, каб яму не перарэзалі горла ад

правага вуха да левага, так што ён нават і не паспеў бы ўцяміць, што да чаго».

Тут усе паглядзелі на Брытлза, а той, раскрыўшы рот, утаропіўся ў апавадальніка; яго твар увасабляў найвялікшую ступень жуды.

— Я адкінуў прэч коўдру ды прасціну, — сказаў містэр Джайлс, адкідваючы абрус і сувора гледзячы на кухарку і пакаеўку, — ціха ўстаў з ложка, уступіўся ў...

— Зважайце, містэр Джайлс, тут лэдзі, — прамармытаў літавальшчык.

— ...чаравікі, сэр, — сказаў Джайлс, павярнуўшыся да яго і асабліва падкрэсліваючы апошняе слова, — схапіў зараджаны пісталет, які заўсёды заносіць наверх разам са сталовым срэбрам, і на дыбачках пайшоў у ягоны пакой. «Брытлз, — кажу я яму, разбудзіўшы, — Брытлз, не бойцеся!»

— Так, вы гэта казалі, так, — ціхім голасам заўважыў Брытлз.

— «Лічыце, што мы загінулі, Брытлз, — кажу я, — але не бойцеся!»

— А ён баяўся? — спытала кухарка.

— Ані, — запярэчыў містэр Джайлс. — Ён трымаўся гэтаксама... гм... амаль гэтаксама смела, як я.

— Я адразу памерла б, каб была там, — заўважыла пакаеўка.

— Вы жанчына, — сказаў Брытлз і крыху ўзбадзёрыўся.

— Брытлз кажа праўду, — пацвердзіў містэр Джайлс, ківаючы галавой, — ад жанчыны не варта чакаць смеласці. Але мы, як мы ўжо мужчыны, узялі ліхтар з зацямненнем, які стаяў у Брытлза на каміне, і навобмацак пачалі ў цемрадзі спускацца па лесвіцы — скажам, вось так...

Містэр Джайлс устаў і з заплюшчанымі вачыма зрабіў два крокі наперад, каб дапоўніць свой расказ адпаведнымі жэстамі, але раптам ён моцна ўздрыгануўся, зрэшты, як і ўся кампанія, і паспяшаўся сесці назад на сваё крэсла. Кухарка і пакаеўка завішчалі.

— Нехта пастукаў, — сказаў містэр Джайлс, прыкідваючыся вытрыманым і спакойным. — Адчыніце дзверы, хто-небудзь.

Ніхто не скрануўся з месца.

— Дзіўная рэч, што нехта стукае ўранні, — сказаў містэр Джайлс, акідваючы позіркам бледныя твары прысутных і сам прыкметна пабалеўшы, — але дзверы трэба адчыніць. Чуеце ці не?

Гаворачы гэта, містэр Джайлс глядзеў на Брытлза, але малады чалавек, мабыць, лічыў сябе нікім і зразумеў так, што гэтае па-трабаванне да яго не мае дачынення; што б ні было, ён нічога не адказаў. Містэр Джайлс запытальна паглядзеў на літавальшчыка, але той раптам заснуў. Пра жанчын не было і размовы.

— Калі б Брытлз адчыніў дзверы ў прысутнасці сведкаў, я згадзіўся б быць адным з іх, — сказаў містэр Джайлс пасля кароткага маўчання.

— І я таксама, — сказаў літавальшчык, прачнуўшыся аднолькава хутка, як і заснуў.

На гэтых умовах Брытлз капітуляваў, і кампанія, крыху збітая з панталыку карцінай, убачанай, калі яны адчынілі аканіцы, што ўжо даўно настаў белы дзень, паднялася па лесвіцы, пусціўшы паперадзе сабак.

Жанчыны, якія пабаяліся заставацца ўнізе, ішлі ззаду. Як параіў містэр Джайлс, яны гучна размаўлялі, каб папярэдзіць злачынную асобу звонку аб сваёй шматлікасці, а ў вітальні, выконваючы выдатную задуму, якая нарадзілася ў мазгах таго самага геніяльнага джэнтльмена, сабакам як наймацней накручвалі хвасты, каб тыя злосна брахалі.

Прыняўшы гэтыя меры перасцярогі, містэр Джайлс абшчаперныў руку літавальшчыка (каб той не ўцёк, як ён ласкава растлумачыў) і падаў каманду адчыніць дзверы. Брытлз паслухаўся, і астатнія, баязліва выглядваючы адзін з-за другога, не ўбачылі ніякага жаху, акрамя беднага маленькага Олівера Твіста, знямелага ад знямогі, які цераз сілу прыўзняў галаву і позіркам маліў дапамагчы.

— Хлопчык! — усклікнуў містэр Джайлс, моцна адштурхоўваючы літавальшчыка назад. — Што здарылася з?.. Чаму — Брытлз, глядзі — ты не ведаеш?..

Не паспеў Брытлз, які адчыніў дзверы і адразу ж схваўся за іх, убачыць Олівера, як у яго вырваўся гучны крык. Містэр Джайлс, схапіўшы хлопчыка за нагу і руку (на шчасце, не

прастрэленую), завалок яго проста ў хол і пакінуў там ляжаць ва ўвесь рост на падлозе.

— Вось ён! — загарлапаніў Джайлс у стане найвялікшага ўзбуджання, паварочваючыся да лесвіцы. — Адзін са злодзеяў, мэм! Злодзей, міс! Ён паранены, міс! Я падстрэліў яго, міс, а Брытлз свяціў мне.

— Трымаў ліхтар, міс, — крыкнуў Брытлз, прыклаўшы руку да рота, каб узмацніць голас.

Абедзве служанкі пабеглі наверх паведаміць, што Джайлс злавіў рабаўніка, а літавальшчык спрабаваў прывесці Олівера ў прытомнасць, каб той не памёр раней, чым яго можна будзе павесіць. Пасярод усяго гэтага галасу пачуўся прыемны жаночы голас, які ў момант навёў цішыню.

— Джайлс! — ціха прамовіў голас з лесвічнай пляцоўкі зверху.

— Я тут, міс, — адказаў містэр Джайлс. — Не бойцеся, міс. Я мала пацярпеў. Ён не надта супраціўляўся, міс. Я хутка яго адужаў.

— Ціха! — перапыніла маладая лэдзі. — Ты напалохаеш маю цётхну амаль гэтаксама, як і злодзеі. Гэты небарака цяжка паранены?

— Жахліва паранены, — азваўся Джайлс з неапісальнай самаздаволенасцю.

— Выдае на тое, што ён памірае, міс! — гаркнуў Брытлз у той самай манеры, што і раней. — Ці не будзеце вы ласкавыя сысці ўніз і паглядзець, на выпадак, калі ён будзе паміраць?

— Малю, супакойцеся, калі тут ёсць хоць адзін добры чалавек! — паўтарыла маладая лэдзі. — Пачакайце хвіліну, пакуль я паразмаўляю з цётхнай.

Хадой, гэткай жа мяккай і далікатнай, як і голас, лэдзі пайшла і хутка вярнулася, дала каманду як мага асцярожней падняць параненага наверх у пакой містэра Джайлса; Брытлзу было загадана сядлаць поні і, не марудзячы, ехаць у Чэрсі, адкуль ён мусіў як мага хутчэй прыслаць канстэбля і доктара.

— Але ж паглядзіце на яго спачатку, міс! — прапанаваў містэр Джайлс з гонарам, як быццам Олівер быў птушкай з рэдкім апярэннем, якую ён па-майстэрску падстрэліў. — Што, не глянеце і вокам?

— Не цяпер, ні за што на свеце, — адказала маладая лэдзі. — Не барака! О! Абыходзься з ім як мае быць, Джайлс, прашу цябе!

Стары слуга паглядзеў уверх на маладую лэдзі з такім гонарам і захапленнем, як быццам яна была яго дзіцём. Потым, нахіліўшыся да Олівера, ён далікатна і клапацліва, як жанчына, дапамог занесці яго наверх.

РАЗДЗЕЛ XXIX

апавядае пра насельнікаў дома, у якім знайшоў сабе прытулак Олівер

Умілым пакойчыку, абстаўленым мэбляй, якая хутчэй выглядала на старадаўні камфорт, чым на мадэрн, за багата накрытым сталом снедалі дзве лэдзі. Ім прыслужваў містэр Джайлс, адзеты ў бездакорную чорную тройку. Ён заняў пазіцыю паміж буфетам і сталом; Джайлс выпрастаўся на ўвесь рост, закінуў галаву і крыху нахіліў яе набок, левую нагу выставіў наперад, а правую руку засунуў у камізэльку, тым часам як левая звисала ўздоўж тулава. Вальжжна трымаючы паднос, ён меў выгляд чалавека, які працаваў, усведамляючы свае заслугі і сваю значнасць.

Адна з дзвюх лэдзі была ўжо ў сталым веку, але нават высокая спінка дубовага крэсла, у якім яна сядзела, не была больш прамой, чым яе пастава. Апранутая скрайне акуратна і вытанчана ў касцюм старога крою, але з нейкай доляй новага стылю, што не толькі не псавала кампазіцыі, але, хутчэй, выгадна падкрэслівала стары стыль, лэдзі сядзела, нібы на троне, паклаўшы рукі перад сабой на стол. Яе вочы (а ўзрост амаль не забраў у іх бляску) пільна глядзелі на маладую суразмоўніцу. Маладзейшая лэдзі была ўвасабленнем самой вясны і росквіту жаночасці. Яна была ў тым узросце, у якім (пра гэта можна меркаваць, не ўпадаючы ў блюзнерства), калі Бог па сваім добрым Провідзе калі-небудзь усяляе анёлкаў у смяротных людзей, то менавіта ў такіх, як яна.

Ёй было, можа, крыху больш за сямнаццаць. Аблічча яе было такім мілым і лагодным, такім чыстым і прыгожым, што зямля для яе здавалася занадта нізкай, а зямныя стварэнні занадта грубымі, каб скласці ёй кампанію. Нават розум, які свяціўся ў яе глыбокіх блакітных вачах і адбітак якога несла чало, здавалася, не адпавядаў ні яе ўзросту, ні гэтаму свету, але выраз мяккасці і зычлівасці, дабыні, водбліскі душэўнага святла, якія ігралі на твары, не пакідаючы на ім ценяў, а найперш — усмешка, шчырая, шчаслівая ўсмешка — усё было створана для сям’і, для міру і для шчасця вакол сямейнага агменя.

Дзяўчына рупліва завіхалася за сталом. Выпадкова яна падняла вочы якраз у тую хвілю, калі старая лэдзі глядзела на яе. Яна ўсмешліва адкінула з ілба валасы, сціпла раздзеленыя пасярэдзіне праборам, і яе прамяністы пагляд выразіў столькі любові, захаплення і непадробнай спагады, што духі нябесныя ўсміхнуліся б, глядзячы на яе.

— Ужо больш за гадзіну прайшло, як Брытлз паехаў? — спытала старая лэдзі пасля паўзы ў размове.

— Ужо гадзіну і дваццаць хвілін таму, мэм, — адказаў містэр Джайлс, паглядзеўшы на срэбны гадзіннік, які ён выцягнуў з кішэні за чорную стужку.

— Ён заўсёды быў такі марудлівы, — заўважыла старая лэдзі.

— Брытлз заўсёды быў нетаропкі хлопец, мэм, — пацвердзіў слуга.

Заўважым, што калі прыняць да ўвагі той факт, што Брытлз быў нетаропкім ужо больш за трыццаць гадоў, то ўяўлялася малаверагодным, што ён калі-небудзь разварушыцца.

— Мне здаецца, што ён замест таго, каб змяняцца ў лепшы бок, змяняецца ў горшы, — сказала сталая лэдзі.

— Нельга будзе дараваць, калі ён перастане гуляць з іншымі хлопчыкамі, — сказала з усмешкай маладая лэдзі.

Містэр Джайлс, напэўна, абдумаў, ці можа ён дазволіць сабе паблажлівую ўсмешку, але тут да садовай брамкі пад’ехала двуколка, і з яе саскочыў тоўсты чалавек. Ён адразу ж папраставаў да дзвярэй, нейкім загадкавым чынам вось тут жа пранік у дом і ўварваўся ў пакой, ледзь не перакуліўшы містэра Джайлса і стол адначасова.

— Я такое чуў, такія рэчы! — усклікнуў тоўсты джэнтльмен. — Мая дарагая місіс Мэйлі... Божа мой... пад покрывам ночы... Ніколі не чуў нічога падобнага!

Выказаўшы такім чынам сваё спачуванне, тоўсты джэнтльмен паціснуў руку абедзвюм лэдзі, падсунуў крэсла і запытаўся, як яны пачуваюцца.

— Вы маглі памерці, літаральна памерці ад жаху, — сказаў тоўсты джэнтльмен. — Чаму вы не паслалі па мяне? О Божа! Калі не я, дык мой слуга быў бы тут ужо праз хвіліну, або яшчэ нехта, запэўніваю вас, пры такіх абставінах — абавязкова. Так нечакана! Пад покрывам ночы!

Выглядала на тое, што доктар асабліва ўразіўся тым, што спроба рабаўніцтва здарылася нечакана і пад покрывам ночы, як быццам джэнтльмены-ўзломшчыкі мелі звычку пракручваць свае справы апоўдні або папярэджваць пра іх двухпенсавай паштоўкай за дзень-два.

— А вы, міс Роз, — сказаў доктар, павярнуўшыся да маладой лэдзі, — я...

— Так, так, — перапыніла яго Роз, — але там наверху той маленькі небарака, і цётхна хоча, каб вы яго агледзелі.

— Зразумела, агледжу, — адказаў доктар, — абавязкова. Наколькі я зразумеў, гэта вашых рук справа, Джэйлс.

Містэр Джэйлс, які ліхаманкава прыбіраў кубачкі, моцна пачырванеў і сказаў, што гэты гонар належыць яму.

— Гонар, кажаце? — перапытаў доктар. — Ну, не ведаю. Можа быць, гэта і гонар — падстрэліць злодзея на кухні, такі самы гонар, як трапіць у саперніка на дуэлі з дванаццаці крокаў. Уявіце сабе, што ён стрэліў у паветра, і вы выйгралі дуэль, Джэйлс.

Містэр Джэйлс, які ўспрыняў такі легкаважны падыход да справы як несправядлівую спробу паменшыць ягоную славу, далікатна адказаў, што не яму тут выносіць прысуд, але на яго погляд, другому боку было не да жартаў.

— Але, але! — усклікнуў доктар. — Ну дык што, давайце пакажыце мне, дзе ён. Місіс Мэйлі, я зазірну яшчэ да вас, калі спушчуся ўніз. Вось праз гэтае маленькае аkenца ён залез, так? Ну, ні за што не паверыў бы!

Не перастаючы казаць, ён пайшоў услед за містэрам Джайлсам. Пакуль яны падымаюцца па лесвіцы, чытачу можна паведаміць, што містэр Лосбэрн, мясцовы лекар, вядомы на дзесяць міль у акрузе як «доктар», растаўсцеў больш праз добры характар, чым праз добрае жыццё, і быў такім мілым і сардэчным, а да таго ж і крыху дзівакаватым старым халасцяком, якога ніводны даследчык не знайшоў бы за ўсё жыццё ў акрузе, у пяць разоў большай за гэтую.

Доктар адсутнічаў нашмат даўжэй, чым гэтага чакалі ён сам і абедзве лэдзі. З двуколкі прынеслі вялікую плоскую скрынку, у спальні вельмі часта звінеў званочак, а слугі няспынна бегалі ўверх-уніз па лесвіцы. На грунце гэтага была зроблена выснова, што намерсе адбываецца нешта надта сур'эзнае. Нарэшце доктар вярнуўся, і калі яго з бояззю спыталі пра пацыента, ён з таямнічым выглядам зачыніў больш шчыльна дзверы.

— Гэта надзвычайны выпадак, місіс Мэйлі, — сказаў доктар, падпёршы спінай дзверы, быццам не дазваляючы іх адчыніць.

— Я спадзяюся, ён у бяспецы? — спытала старая лэдзі.

— Калі браць пад увагу ўсе акалічнасці, то можна сказаць, што небяспека ёсць, — адказваў доктар, — хоць я прытрымліваюся іншага меркавання. Вы бачылі гэтага злодзея?

— Не, — адказала старая лэдзі.

— І нічога не чулі пра яго?

— Не.

— Прашу мне прабачыць, мэм, — уставіў містэр Джайлс, — але я збіраўся расказаць вам пра яго якраз у тую хвілю, калі ўвайшоў містэр Лосбэрн.

Рэч была ў тым, што містэр Джайлс спачатку не мог прызнацца, што ён падстрэліў усяго толькі хлопчыка. Яго спраўнасць была настолькі ўхвалена, што ён не мог не адкласці на некалькі цудоўных хвілінак канчатковае тлумачэнне, і гэтыя хвілі знаходзіўся на версе хуткаплыннай славы, якую ён здабыў сваёй непакіснай мужнасцю.

— Роз хацела пабачыць гэтага чалавека, — сказала місіс Мэйлі, — але я і чуць пра тое не хацела.

— Гм, — азваўся доктар. — Выгляд у яго зусім не страшны. Вы не будзеце супраць паглядзець на яго ў маёй прысутнасці?

— Калі гэта так неабходна, — адказала старая лэдзі, — то, безумоўна, не супраць.

— Я думаю, што неабходна, — пацвердзіў доктар. — Ва ўсялякім выпадку, я абсалютна пэўны, што вы глыбока пашкадуеце, калі будзеце зноў і зноў адкладваць і не зробіце гэтага адразу. Цяпер ён зусім спакойны і ляжыць ціха. Дазвольце... Міс Роз, вы мне дазволіце? Клянуся гонарам, няма ніякіх падстаў баяцца!

РАЗДЗЕЛ XXX

*апавядае пра тое, што падумалі пра Олівера яго новыя
наведвальнікі*

Няспынна запэўніваючы, што яны будуць прыемным чынам здзіўленыя, калі ўбачаць злачынцу, доктар узяў руку маладой лэдзі і прасунуў яе пад локаць сваёй; свабодную руку ён прапанаваў місіс Мэйлі і велічна, з годнасцю павёў іх уверх па лесвіцы.

— А цяпер, — ціха сказаў ён, асцярожна паварочваючы ручку дзвярэй, — паслухаем, што вы скажаце наконт гэтага. Ён няголены, але праз тое зусім не выглядае страшным. Але пачакайце! Я мушу паглядзець, ці можа ён прымаць наведвальнікаў.

Доктар прайшоў наперад і зазірнуў у пакой. Потым даў знак, што лэдзі могуць зайсці, зачыніў за імі дзверы і асцярожна адкінуў полаг ложка. На ім замест сапселага, акрутнага зладзея, якога яны чакалі ўбачыць, ляжала дзіця, змучанае болем, выпетралае. Хлопчык спаў. Параненая рука яго была прыбінтаваная да шыны і да грудзей, галава спачывала на другой руцэ, напалову закрытай доўгімі валасамі, што рассыпаліся па падушцы.

Годны джэнтльмен гэтак з хвіліну трымаў полаг у руцэ і моўчкі глядзеў на хлопчыка. Пакуль ён назіраў за пацыентам, маладая лэдзі праслізнула міма яго, прысела на крэсла збоку ложка і ад-

кінула Оліверавы валасы з ягонага лба. Калі яна нахілялася над ім, яму на лоб упала некалькі яе слязінак.

Хлопчык паварушыўся і ўсміхнуўся ўва сне, як быццам гэтая праява жалю і спачування навеяла яму прыемны сон любові і патолі, якіх ён ніколі не ведаў; так лагодная музыка, цурчанне вады ў цішыні, водар кветкі або нават згадка пра знаёмае слова часамі выклікаюць раптоўны няпэўны ўспамін пра тое, чаго ў гэтым жыцці ніколі не было і што знікае, як дыханне, абуджанае нейкай кароткай думкай пра больш шчаслівае існаванне, якое прамінула ўжо даўно і якое нельга выклікаць ва ўяўленні, спецыяльна напружваючы дзеля гэтага свой розум.

— Што гэта значыць? — усклікнула старэйшая лэдзі. — Гэтае беднае дзіця не магло быць памагатым рабаўнікоў.

— Зло знаходзіць прыстанак у многіх храмах, — сказаў лекар, захінаючы полаг. — І хто можа сказаць, што яму не служыць прытулкам прыгожая абалонка?

— Але каб у такім узросце! — усклікнула Роз.

— Мая мілая маладая лэдзі, — зазначыў доктар, распачна хітаючы галавой, — злачынства, як і смерць, не ёсць наканаваннем толькі старых і нямоглых. Надта часта яе ахвярамі становяцца людзі маладыя і не самыя горшыя.

— Але ж, сэр... о, вы сапраўды думаеце, што гэты мілы хлопчык быў добраахвотным супольнікам адкідаў грамадства? — спытала Роз.

Лекар патрос галавой, выглядам сваім паказваючы, што, на жаль, гэта магчыма. Потым ён заўважыў, што іх размова можа разбудзіць пацыента, і павёў абедзвюх дам у сумежны пакой.

— Але нават калі ён быў замешаны ў рабаўніцтве, — працягвала Роз, — падумайце, які ён яшчэ маленькі, падумайце, што ён, магчыма, ніколі не ведаў матчынай ласкі, быў беспрытульным, можа, нават спазнаў біццё, а можа, голад загнаў яго ў асяродак людзей, якія прымусілі яго пайсці на злачынства. Цётхна, мілая цётхна, дзеля Бога, падумайце пра гэта, перш чым вы дасце ім упекчы гэтае хворае дзіця ў турму, дзе ў любым выпадку будуць пахаваныя ўсе надзеі на яго выпраўленне. О! Вы любіце мяне, вы ведаеце, што дзякуючы вашай дабрыні і любові я ніко-

лі не адчувала таго, што ў мяне няма бацькоў, але я магла спазнаць гэта і быць такой самай бездапаможнай, безабароннай, як гэты бедны хлопчык. Дык пашкадуйце яго, пакуль не позна!

— Любая мая, — сказала старэйшая лэдзі, прыціскаючы да грудзей дзяўчыну, якая залілася слязьмі, — няўжо ты думаеш, што я зачাপлю хоць адзін валасок на яго галаве?

— О не! — узрушана сказала Роз.

— Не, — сказала старая лэдзі з унутраным хваляваннем, — я не пакрыўджу яго. Жыццё маё ўжо на схіле, і я стараюся быць міласэрнай да людзей, бо спадзяюся, што яны будуць міласэрнымі да мяне. Што магу я зрабіць, каб выратаваць яго, сэр?

— Трэба падумаць, мэм, — адказаў доктар, — трэба падумаць.

Містэр Лосбэрн засунуў рукі ў кішэні і зрабіў некалькі кругоў па пакоі; пры гэтым ён часта спыняўся, балансаваў на дыбачках і пагрозліва хмурыў бровы. Пасля шэрагу воклічаў кшталту «О, нарэшце я прыдумаў!» або «Не, не пойдзе» і адпаведнага ўзнаўлення шпацыраў па пакоі ды насуплівання броваў ён нарэшце канчаткова спыніўся і сказаў наступнае:

— Я думаю, што калі вы дасце мне санкцыю на допыт з асаблівай пільнасцю Джайлса і гэтага хлопчыка Брыгтлаза, то я змагу развязаць гэтую праблему. Я ведаю, што Джайлс — верны слуга і даўно ў вас працуе, але вы можаце знайсці тысячу спосабаў не пакрыўдзіць яго і да таго ж аддзячыць яму за трапную стральбу. Вы не маеце нічога супраць?

— Калі няма ўжо іншага спосабу выратаваць дзіця, — адказала місіс Мэйлі.

— Не, няма, — даў адказ доктар. — Даю вам слова, ніводнага.

— Тады мая цётхна надае вам усе паўнамоцтвы, — сказала Роз, усміхаючыся праз слёзы, — але маю вас, не будзьце з гэтымі небаракамі залішне строгім.

— Здаецца, вы думаеце, — заўважыў доктар, — што сёння схільныя да жорсткасці ўсе, акрамя вас, міс Роз. Магу толькі спадзявацца дзеля добра тых з пакаленняў мужчын, якія сёння ўзрастаюць, што першы годны малады чалавек, які будзе апеляваць да вашага спачування, знойдзе ў вашым сэрцы гэтакі самы

чуллівы і спаважны водгук. І я хацеў бы быць юнаком, каб тут і сёння скарыстацца з такой нагоды.

— Вы гэткае ж вялікае дзіця, як той самы Брытлз, — пачырванеешы, адказала Роз.

— Ну што ж, — смеючыся, азваўся доктар, — гэта не такі ўжо цяжкі выпадак. Але вернемся да хлопчыка. Далей будзе самы важны пункт нашага пагаднення. Я мяркую, што праз гадзіну ці дзве ён прачнецца, і хоць я сказаў гэтаму тупагалаву канстэблю, які сядзіць унізе, што хлопчыка нельга ні пераносіць, ні размаўляць з ім без рызыкі для яго жыцця, я думаю, што мы зможам пагутарыць з ім без апаскі. Стаўлю ўмову: я паразмаўляю з ім у вашай прысутнасці, і калі з яго слоў ваш цвярозы розум зробіць выснову, што ён непяпраўна сапсаваны (што вельмі проста можа быць), то яго трэба будзе пакінуць на волю лёсу, і я не буду ўмешвацца больш ні ўва што.

— О не, цётхна! — папрасіла літасці Роз.

— О так, цётхна! — сказаў доктар. — Дык што, згода?

— Ён не можа быць непяпраўным злодзеям, — сказала Роз. — Гэта выключана.

— Вельмі добра, — заўважыў доктар. — Тым больш ёсць падставы прыняць маю прапанову.

Нарэшце дамова была заключаная, і абодва бакі пачалі з нецярпеннем чакаць, калі Олівер прачнецца.

Цярпенне абедзвюх лэдзі мусіла зазнаць выпрабаванне большае, чым прадказваў містэр Лосбэрн, — гадзіна мінала за гадзінай, а хлопчык усё яшчэ моцна спаў. Настаў ужо вечар, калі добрасардэчны доктар прынёс ім вестку, што Олівер дастаткова аднавіў свае сілы для таго, каб з ім можна было паразмаўляць. Ён сказаў таксама, што хлопчык яшчэ вельмі хворы і аслабелы ад страты крыві, але яму так моцна хацелася нешта выказаць, што доктар палічыў за лепшае даць яму такую магчымасць сёння, а не чакаць наступнага ранку і больш істотнага паляпшэння ў стане малога.

Суразмоўе працягвалася доўга. Олівер падрабязна расказаў ім пра сваё жыццё; часта ён мусіў спыняцца, каб пераадолець боль і недахоп сілаў. Невясёлая гэта была гісторыя; слабы го-

лас знясіленага хлапчяніці ў цёмным пакоі апісваў цэлы шэраг крыўдаў і бед, якія ўчынілі яму жорсткія людзі. О, калі б мы, прыгнятаючы і зневажаючы сваіх бліжніх, хоць аднойчы задумаліся над цёмнай праявай людскіх заганаў, якія, быццам цяжкія, набрынялыя воблакі, падымаюцца ў неба, падымаюцца павольна, але няўхільна, каб потым абрынуць на нашыя галовы помсту! Што засталася б тады ад крыўды і абраз, ад пакут, галечы, жорсткасці і несправядлівасці, якія прыносіць з сабой кожны новы дзень нашага жыцця?

У той вечар над падушкай Олівера луналі пяшчота і спагада, добрыя рукі папраўлялі яе. Ён пачуваўся спакойным і шчаслівым і мог бы памерці без усялякага пратэсту.

Калі лёсавызначальная размова падышла да заканчэння, і Олівер зноў пачаў засынаць, доктар выцер вочы, дакараючы іх адначасова за слабасць, і спусціўся ўніз, каб распачаць дзеянні супраць містэра Джайлса. У гасцёўні ён нікога не знайшоў, і яму падумалася, што ён зможа дасягнуць большых поспехаў, калі распачне дзеянні на кухні. Такім чынам, доктар рушыў на кухню.

Тут у ніжняй палаце хатняга парламента сабраліся служанкі, містэр Брытлз, містэр Джайлс, літавальшчык (які ў якасці ўзнагароджання за паслугі атрымаў запрашэнне харчавацца да канца дня) і канстэбль. Апошні джэнтльмен меў вялікае жазло, вялікую галаву, буйныя рысы твару і вялікія паўботы, і выдаваў ён на чалавека, які выпівае адпаведную колькасць элю; так яно і было насамрэч.

На кухні ўсё яшчэ абмяркоўваліся падзеі мінулай ночы. Калі доктар увайшоў, містэр Джайлс распісваў сваю вытрымку, а містэр Брытлз пацвярджаў усё сказанае яшчэ да таго, як яго начальнік паспяваў што-небудзь толкам фармуляваць.

— Працягвайце, — махнуў рукой доктар.

— Дзякуй, сэр, — сказаў містэр Джайлс. — Місіс распарадзілася, каб мне выдалі элю, а паколькі я німала не быў схільны ісці ў свой пакойчык, то вось сяджу тут у кампаніі і п'ю свой эль разам з усімі.

Спачатку Брытлз, а потым і ўсе іншыя лэдзі і джэнтльмены ціха выразілі задавальненне тым, што містэр Джайлс ашчаслівіў

іх сваёй прысутнасцю. Містэр Джайлс паблажліва агледзеўся па баках, быццам гаворачы, што пакуль яны будуць паводзіць сябе прыстойна, ён іх не пакіне.

— Як пачуваецца пацыент сёння, сэр? — пацікавіўся Джайлс.

— Так сабе, — адказваў доктар. — Баюся, містэр Джайлс, што вы трапілі ў непрыемную гісторыю.

— Спадзяюся, вы не хочаце сказаць, — прамовіў, дрыжучы, містэр Джайлс, — што ён памірае. Калі б гэта здарылася, я ніколі сабе не дараваў бы. Ніводнага хлопчыка я не згадзіўся б загубіць, нават вось Брытлза, нават за ўсе каштоўныя сервізы Каралеўства.

— Пра гэта пакуль няма размовы, — таямніча прамовіў доктар. — Містэр Джайлс, вы пратэстант?

— Спадзяюся, сэр, так, — заікаючыся, прамовіў Джайлс і пабялеў у твары.

— А вы, малады чалавек? — спытаў доктар, рэзка павярнуўшыся да Брытлза.

— Божа мой, сэр, — адказваў, моцна здрыгануўшыся, Брытлз, — я — як і містэр Джайлс, сэр.

— Тады скажыце мне абодва, — працягваў доктар, — абодва! Ці гатовыя вы паказаць пад прысягай, што хлопчык наўсё гэта той самы хлопчык, якога прасунулі ў дом праз маленькае акно мінулай ноччу? Кажыце! Мы слухаем!

Доктар, якога ўсе лічылі адным з самых рахманых людзей на зямлі, запатрабаваў гэта такім пагрозлівым тонам, што Джайлс і Брытлз, узбадзёраныя элем, аслупянеўшы, утаропіліся адзін у аднаго.

— Калі ласка, канстэбль, звярніце ўвагу на гэты адказ! — працягваў доктар, з важным выглядам трасучы ўказальным пальцам і стукаючы ім па пераноссі, каб як мага болей абудзіць пранікліваць гэтага годнага джэнтльмена. — Зараз мы, напэўна, нешта даведаемся.

Канстэбль пастараўся надаць сабе як мага больш мудры выгляд і ўзяў сваё жазло, якое марнела ў кутку ля каміна.

— Вы бачыце, што гэта простае пытанне апазнання асобы, — сказаў доктар.

— Так яно і ёсць, сэр, — адказаў канстэбль, моцна закашляўшыся, бо паспяшаўся праглынуць свой эль, і частка яго палілася яму не ў тое горла.

— Вось уломваюцца ў дом, — працягваў доктар, — і двое мужчын скрозь парахавы дым у стане трывогі, у цемры на момант заўважаюць хлопчыка. А наступным ранкам нейкі хлопчык падыходзіць да таго самага дома, і толькі таму, што яго рука перавязаная, гэтыя мужчыны груба хапаюць яго, падвяргаючы яго жыццё вялікай небяспецы, і клянучца, што ён злодзея. Цяпер паўстае пытанне, можна іхнія паводзіны апраўдаць гэтым фактам ці не, а калі не, то ў якую сітуацыю яны сябе ставяць?

Канстэбль з мудрым выглядам кіўнуў галавой. Ён сказаў, што калі гэта не законнае пытанне, то ён хацеў бы ведаць, што гэта такое.

— Я пытаю вас яшчэ раз, — грывнуў доктар, — ці можаце вы ганаровай клятвай прысягнуць, што гэта той самы хлопчык?

Брытлз нерашуча паглядзеў на містэра Джайлса; містэр Джайлс нерашуча паглядзеў на містэра Брытлза; канстэбль прыставіў руку да патыліцы, каб знайсці адказ. Абедзве жанчыны і літавальшчык нахіліліся ўперад, каб не прапусціць адказу, а доктар пільна азіраўся ва ўсе бакі. Раптам каля брамы пачуўся гук званочка і ў той самы момант — стук колаў.

— Паліцэйскія! — усклікнуў Брытлз, відавочна ажывіўшыся.

— Што такое? — азваўся доктар, спалохаўшыся ў сваю чаргу.

— Агенты з Боў-стрыт, сэр, — адказаў Брытлз і ўзяў свечку. — Мы з містэрам Джайлсам паслалі па іх сённяя зранку.

— Што?! — закрычаў доктар.

— Так! — сказаў Брытлз. — Я паслаў з адным кучарам вестку пра тое, што здарылася, і гэта дзіва, што яны так спазніліся, сэр.

— Вы паслалі, вы... Каб вас трасца ўзяла... з такімі карэтамі, якія ледзьве едуць, вась і ўсё! — сказаў доктар і выйшаў з кухні.

РАЗДЕЛ XXXI

атавдае пра крытычнае становішча

— **Х**то там? — запытаўся Брытлз, прачыніўшы дзверы на ланцужку.

— Адчыніце, гэта агенты з Боў-стрыт, пасылалі сяння па нас, — азваўся чалавек, які стаяў знадворку.

Цалкам супакоены такім адказам, Брытлз расчыніў дзверы насцеж і ўбачыў перад сабой мажнага чалавека ў шэрым паліто, які, не кажучы ні слова, адразу ўвайшоў і выцер ногі аб дыванок з такім выглядам, як быццам ён жыў тут заўсёды.

— Малады чалавек, пашліце каго падмяніць майго напарніка, — распарадзіўся агент, — ён сядзіць у брычцы, пілнуе каня. У вас тут ё стайня, дзе воз можна было б паставіць хвілін на пяць-дзесяць?

Брытлз адказаў сцвярджальна і паказаў на будынак. Мажны чалавек выйшаў праз садовую браму і дапамог свайму таварышу паставіць брычку. Брытлз, поўны захаплення, свяціў ім. Управіўшыся, яны вярнуліся ў дом; іх правялі ў гасцёўню, дзе яны знялі свае шэрыя паліто і капелюшы, так што іх можна было разгледзець лепш.

Чалавек, які стукаў у дзверы, быў тоўстым мужчынам сярэдняга росту, гадоў пяцідзесяці, з ільснянымі чорнымі валасамі, падстрыжанымі даволі коратка, з паўбакенбардамі, крутым тварам і праніклівымі вачыма. Другі быў руды, кашчавы чалавек у высокіх ботах; у яго быў непрыгожы твар і кірпаты, даволі злавеснага выгляду нос.

— Скажыце гаспадару, што прыехаў Блатэрс і Даф, чуяце? — прамовіў таўсцейшы мужчына, пагладзіўшы валасы і кладучы на стол пару кайданкаў. — О! Дабрыдзень, пане! Ці не памяняцца нам з вамі парай слоў сам-насам?

З гэтымі словамі ён звярнуўся да містэра Лосбэрна, які якраз меў гонар з'явіцца; гэты годны джэнтльмен знакам загадаў Брытлзу выйсці, прывёў абедзвюх лэдзі і зачыніў дзверы.

— Вось гаспадыня дома, — сказаў містэр Лосбэрн, паказваючы на місіс Мэйлі.

Містэр Блатэрс пакланіўся. Гасцей папрасілі сесці; містэр Блатэрс паклаў капялюш, узяў сабе крэсла і даў знак, каб Даф таксама сядзе. Гэты апошні, відаць, або не прызвычайна да кола прыстойных людзей, або пачуваўся ў ім не надта вольна, бо сеў толькі пасля нейкіх сутаргавых рухаў, засунуўшы з перапуду ў рот булавешку сваёй палкі.

— А цяпер наконт гэнага рабаўніцтва тут, — сказаў Блатэрс. — Пане, якія былі акалічнасці рабаўніцтва?

Містэр Лосбэрн, які, здавалася, хацеў выйграць час, пачаў распавядаць. Расказваў ён занудліва, з вялікімі падрабязнасцямі і адступленнямі. Што да містэраў Блатэrsa і Дафа, то яны сваім выглядам давалі зразумець, што ім гэта не ўпершыню, і час ад часу пераглядваліся і ківалі галовамі.

— Зразумела, я цяпер не магу нічога сказаць напэвна, пакуль не пабачу месца здарэння, — сказаў Блатэрс, — але я адразу падумаў — у гэтых рамках я магу гаварыць адкрыта, — што гэта справа рук не якой-небудзь вясковай шантрапы, га, Даф?

— Пэвна, так, — азваўся Даф.

— Калі перакласці для гэтых людзей ваша азначэнне, то вы, наколькі я разумею, лічыце, што гэты замах быў зроблены не вясковымі жыхарамі? — сказаў, усміхаючыся, містэр Лосбэрн.

— Іменна так, пане, — быў адказ Блатэrsa. — Дак наконт рабаўніцтва больш нечага сказаць?

— Не, — адказаў доктар.

— А што гэта слугі расказваюць пра нейкага хлопчыка? — сказаў Блатэрс.

— Лухта, — адказаў доктар. — Адзін са спалоханых слугаў убіў сабе ў галаву, што хлопчык мае нейкае дачыненне да спробы ўламацца ў дом; але ж гэта нонсэнс, чысты абсурд.

— Дак лёгка будзе і закрыць, калі што, — уставиў Даф.

— Бадай што, — заўважыў Блатэрс, сцвярдзальна ківаючы галавой і бесклапотна іграючы кайданкамі, быццам парай кастаньетаў. — Што гэна за хлопчык? Што ён гаворыць пра сябе? Аткуль прыйшоў? Не ўпаў жа ён з неба, ці не так, пане?

— Зразумела, не, — адказаў доктар, нервова паглядзеўшы на абедзвюх лэдзі. — Я ведаю пра яго ўсё. Але давайце пагаворым

пра гэта потым. Напэўна, вы хацелі найперш паглядзець месца, дзе злодзеі хацелі ўламіцца ў дом?

— Зразумела, — адказаў містэр Блатэрс. — Лепей мы спачатку агледзім месца здарэння, а потым дапытаем слуг. Так звычайна ідзець следства.

Прывнеслі святло, і містэр Блатэрс з містэрам Дафам у суправаджэнні мясцовага канстэбля, Брытлза, Джайлса і, калі карацей, усіх астатніх, пайшлі ў маленькі пакой у канцы калідора і выглянулі з акна, потым абышлі дом па газоне і заглянулі ў акно, потым ім падалі ў акно свечку, каб яны маглі агледзець аканіцу, а ўслед за свечкай яшчэ ліхтар, каб можна было разгледзець сляды, і нарэшце вілы, якімі яны абпаролі кусты ў пошуках рэчавых доказаў. Усе, стаіўшы дыханне, сачылі за іх дзеяннямі. Скончыўшы работу, яны зноў вярнуліся ў дом, і тут містэр Джайлс і містэр Брытлз мусілі выкласці сваю меладраматычную версію ўдзелу ў начных прыгодах, якую яны паўтаралі добрых шэсць разоў, і пры гэтым першая іхняя інтэрпрэтацыя мела як мінімум адно супярэчанне ў адным важным пункце, а апошняя дык увесь тузін несупадзенняў. Дасягнуўшы такіх поспехаў, Блатэрс і Даф выправілі ўсіх з пакоя і доўга радзіліся; іхняя кансультацыі былі такімі патаемнымі і ўрачыстымі, што ў параўнанні з імі нават кансіліум знаных дактароў у найважнейшым пытанні медыцыны здаўся б адно дзіцячай гульні.

Між тым скрайне занепакоены доктар хадзіў узад і ўперад па сумежным пакоі, а місіс Мэйлі і міс Роз устрывожана паглядвалі на яго.

— Дапраўды, — сказаў ён, спыняючыся пасля вялікай колькасці вельмі шпаркіх кругоў, — я не ведаю толкам, што рабіць.

— Пэўна ж, — сказала Роз, — калі шчыра паўтарыць ім гісторыю беднага хлопчыка, то гэтага будзе дастаткова, каб апраўдаць яго.

— Сумняваюся, мая мілая лэдзі, — сказаў доктар, хітаючы галавой. — Не думаю, што гэта змагло б апраўдаць яго як у вачах гэтых двух, так і перад больш высокапастаўленымі службоўцамі. «Хто ён такі, нарэшце? — вось што скажуць яны. — Уцякач». Калі меркаваць, кіруючыся логікай здаровага сэнсу, то ягоная гісторыя вельмі сумніўная.

— Але вы ў яе верыце? — перапыніла яго Роз.

— Так, я, на дзіва, веру ў яе; можа быць, я стары дурань і веру таму, што страціў розум, — адказваў доктар, — але тым не менш я пэўна ведаю, што гэтая гісторыя не для вушэй дасведчанага паліцыянта.

— Чаму не? — дапытвалася Роз.

— Таму, мой мілы следчы, — адказваў доктар, — што ў ёй з іх няга пункту гледжання шмат цёмных месцаў; хлопчык можа даказаць толькі тыя факты, якія сведчаць пра яго дрэнна, а добрых ён даказаць якраз не можа. Праклятыя тыпы! Яны ж будуць дапытвацца, што і чаму, і проста так сабе не будуць браць на веру нічога. Вы ж бачыце: калі грунтавацца на яго ўласных сведчаннях, ён спачатку нейкі час быў супольнікам злодзеяў, быў дастаўлены ў пастарунак з абвінавачвання ў тым, што залез у кішэню да нейкага джэнтльмена. Ён быў выкрадзены з дома таго самага джэнтльмена, і яго завялі ў месца, якое ён не можа ні апісаць, ні паказаць, дзе яно знаходзіцца — пра гэта ён не мае аніякага ўяўлення. Яго прывозяць у Чэрсі людзі, якія моцна звязаныя з ім, хоча ён таго ці не. Яго засоўваюць у акно, каб абрабаваць дом, і вось толькі ён збіраецца падняць трывогу і пабудзіць насельнікаў дома, зрабіўшы тым самым учынак, які расставіў бы ўсё на свае месцы, як тут усплывае гэтая бесталковая пачвара, гэты ёлупень-дамарад, і страляе ў яго, як быццам хоча прадухіліць усё добрае, што малец сабраўся быў дзеля сябе зрабіць. Хіба вы не бачыце ўсяго гэтага?

— Зразумела, бачу, — усміхнулася Роз у адказ на лекарава ўзрушэнне, — і ўсё ж не разумею, што ў гэтым такога, што можа скампраметаваць беднае дзіця.

— А як жа, нічога! — адказаў доктар. — Няхай Бог блаславіць зоркія жаночыя вочы! Яны заўсёды бачаць толькі адзін бок — добры або кепскі — у залежнасці ад таго, што яны першым запрыкмецяць.

Падзяліўшыся такім чынам сваім жыццёвым досведам, доктар засунуў рукі ў кішэні і забегаў па пакоі яшчэ хутчэй.

— Чым больш я думаю, — працягваў ён, — тым больш упэўніваюся, што калі мы пасвяцім гэтых людзей у сапраўдную гісторыю хлопчыка, то гэта спрычыніць безліч клопатаў і скла-

данасцей. У яе, вядома ж, не павераць. Зрэшты, калі яму і не змогуць нашкодзіць, то агалашэнне гісторыі і сумненні, якія яна выкліча, істотным чынам паўплываюць на вашыя добрыя намеры выратаваць яго ад бед.

— О! Што рабіць?! — усклікнула Роз. — Божа, Божа, нашто яны паслалі па гэтых людзей?

— Насамрэч, нашто?! — сказала і місіс Мэйлі. — Я б ні за што на свеце не паклікала іх сюды.

— Усё, што я ведаю, — нарэшце сказаў містэр Лосбэрн, сядячы з выразам адчайнай рашучасці, — гэта тое, што мы павінны паспрабаваць зрабіць усё магчымае, і зрабіць без боязі на твары і дрыжання рук. Мэта наша добрая, і гэта вызваляе нас ад віны. У хлопчыка моцныя сімптомы ліхаманкі, і з ім нельга размаўляць — вось адзінае, што нам спрыяе. Мы павінны выкарыстаць усё, што нам на карысць, і калі нам на карысць бяда, то гэта не наша віна. Уваходзьце!

— Ну, пане, — сказаў Блатэрс, уваходзячы ў пакой у суправаджэнні свайго калегі і зачыняючы дзверы, перш чым казаць далей, — справа гэтая не змоўная.

— А што такое змоўная справа, нарэшце?! — даволі злосна запытаўся доктар.

— Змоўнай справай мы называем, лэдзі, — сказаў Блатэрс, адварочваючыся ад іх, нібыта шкадуючы іх за іхнюю некампетэнтнасць, а вось доктаравым невуцтвам дык і пагарджаючы, — калі прыслуга замешана ў рабунку.

— Але ж у гэтым выпадку іх ніхто не падазраваў, — сказала місіс Мэйлі.

— Дак пэвна ж, што верагоднасць іх удзелу была малая, мэм, — сказаў Блатэрс, — але ўсё ж яны маглі быць замешаныя.

— Калі на іх не падала падазрэнне, дак тады тым больш маглі, — падаў голас Даф.

— Нам удалася высветліць, што гэта былі гарацкія, — працягваў сваю справаздачу Блатэрс, — перадусім з-за стылю работы.

— Надта падобна да таго, — заўважыў упаўголаса Даф.

— Іх было ўдвух, — працягваў Блатэрс, — і з імі быў хлопчык: гэта зразумела, калі мець на ўвазе памеры вакна. Гэта ўсё, што

можна пакуль што сказаць. Калі можна, мы хацелі б паглядзець гэтага хлапчука, які там ляжыць наверху.

— Можна быць, яны спачатку што-небудзь выпілі б, місіс Мэйлі? — сказаў доктар, і яго твар прасвятлеў, як быццам яго наведла нейкая новая ідэя.

— О, сапраўды, — гораха падхапіла Роз. — Вам адразу паднясуць, калі вы жадаеце.

— О, дзякуй, міс, — сказаў Блатэрс, праводзячы рукавом па вуснах, — наша работа такая, што ў горле сохне. Не шукайця нічога такога, міс, пойдзе любое, што пад рукамі.

— Чаго б вы хацелі? — спытаў доктар, падыходзячы разам з маладой лэдзі да буфета.

— Кроплю спіртнога, калі ўжо прапаноўваеце, — адказаў Блатэрс. — Ехаць з Лондана было зімна, мэм, а я даўно змікіціў: спіртное грэе лепш усяго.

Гэтае цікавае паведамленне было адрасавана місіс Мэйлі, якая ўспрыняла яго вельмі прыхільна. Пакуль выкладалася гэтае меркаванне, доктар выслізнуў з пакоя.

— Ах, — сказаў містэр Блатэрс, трымаючы кілішак не за ножку, а абхапіўшы яго за дно ўказальным і вялікім пальцам левай рукі і падняўшы яго на ўзровень грудзей, — я за сваё жыццё бачыў многа такіх спраў, мэм.

— Дак тое ўламанне на ускраіне Эдмантана, Блатэрс, — падтрымаў памяць свайго калегі Даф.

— Там было нешта тыпу сённяшняга, праўда? — падхапіў містэр Блатэрс. — Гэта была справа рук Насатага Чыквіда.

— Вы заўша прыпісваеце гэта яму, — запырэчыў Даф. — Гавару вам, гэта зрабіў Сямейны Пэт. Насаты мог мець да гэтай справы не больш дачынення, чым мы.

— Да кіньця вы, — аспрэчыў Блатэрс. — Я лепш ведаю. Вы маеце на ўвазе той выпадак, калі ў Насатага забралі грошы? Во гэта была забава дак забава. Лепш, чым якая аповесць альбо раман.

— І што ж там было? — пацікавілася Роз, якая хацела як мага больш падтрымаць сімптомы добрага настрою непажаданых наведвальнікаў.

— Там якраз было такое рабаўніцтва, міс, якое наўрад хто можа асудзіць, — адказаў Блатэрс. — Гэты Насаты Чыквід...

— Насаты — азначае з нюхам на грошы, мэм, — перапыніў Даф.

— ...Хіба лэдзі і без таго разумее гэта, так ці не? — строга спытаўся Блатэрс. — Увесь час вы мне ў слова ўпадаеце, напарнік! Дак вот гэты Насаты Чыквід, міс, трымаў паб на Бэтлбрыджскім гасцінцы і меў пакой у падвальным паверсе, куды многа хто з маладых джэнтльменаў хадзіў глядзець на птушыныя баі, цкаванне барсукоў сабакамі і таму падобнае. Справы гэтыя абстаўляліся хітра, бачыў на ўласныя вочы. На той час ён яшчэ не ўваходзіў у банду, і аднэй начы ў яго скралі з брызентавай торбай трыста дваццаць сем гіней, скараў у спальні глухой ноччу высокі мужчына з чорнай павязкай на адным воку, які хаваўся пад ложкам, а потым — з сумкай з акна — там быў толькі другі паверх. Ён гэта ўсё хутка зрабіў. Але і Насаты тэж не марудзіў: ён прагнуўся, пачуўшы шум, выскачыў з пасцелі і ўдарыў ім услед са стрэльбы, пабудзіў усех па саседству. Яны адразу паднялі шум, а калі сталі аглядаць вакол, то ўбачылі, што Насаты папаў-такі ў злодзея, таму што аж да агароджы былі сляды крыві. Потым яны губляліся — злодзей даў драла разам са спажывай. Адпаведна, імя містэра Чыквіда, уладальніка ліцэнзіі на продаж спіртнога, з'явілася ў «Газеце» сярод імён іншых банкрутаў, і для яго распачалі патпіскі, латэрэі, збор ахвяраванняў: ён з-за сваёй страты быў зусім страціў галаву і тры альбо чатыры дні хадзіў па вуліцах і рваў на сабе валасы ад адчаю, так што многа хто баяўся, што ён накладзець на сібе рукі. Аднаго разу прыбег ён у паліцэйскі суд і гаворыў с судзьёй, адзін на адзін, даволі доўга. Той потым звоніць у калакольчык і загадвае, каб зашоў Джэм Спаерс (а Джэм быў хвацкім хлопцам) і кажа Джэму, каб той ішоў з містэрам Чыквідам і памогаму арэставаць чалавека, які абрабаваў дом. «Спаерс, я бачыў яго, — гаворыць Чыквід, — калі ён праходзіў міма маяго дома ўчора вечарам». «Дак чаму ж вы не выскачылі і не схапілі яго за каўнера?» — пытае Спаерс. «Я быў настолькі агаломшан, што мне можна было прабіць башку зубачысткай, — кажа небарак, — але ціпер мы яго напэвна злапаем, бо ён зноў праходзіў

паміж дзесяццю і адзінаццаццю вечарам». Спаерс як толькі пачуў гэта, адразу засунуў у кішэні чыстую бялізну і грэбень на выпадак, калі яму прыдзецца правесці там дзень альбо два, ідзе ў паб, сядзе каля вакна, схававшыся за маленькай краснай занавескай, — у кацялку, каб адразу выскачыць, калі што. Ужэ позна вечарам — ён якраз курыў трубку — як загарланіў тут знянацку Чыквід: «Лаві! Лаві зладзея! Забіваюць!» — Джэм Спаерс выскаквае на вуліцу і бачыць там, як Чыквід мчыцца што ног і гарланіць. Спаерс за ім, а Чыквід бяжыць далшэ; людзі аглядваюцца, усе крычаць «Зладзеі!», і Чыквід гарланіць, як вар'ят. Спаерс на момант губляе яго з поля зроку, і калі аббягае вугал вуліцы, бачыць невялікую кучку людзей, укліньваецца ў яе. «Дзе ён?» «Каб мне праваліцца на гэтым месцы, — кажа Чыквід, — зноў уцёк!» На дзіва, але яго зноў не было, так што яны вярнуліся ў паб. Наступным ранкам Спаерс зноў заняў старое месца і па-ранейшаму выглядваў з-за занавескі высокага мужчыну с чорнай павязкай на воку, пакуль яму не забалелі свае лічныя вочы. Нарэшце ён не мог устрымацца і зажмурыў іх на хвілю другую; як толькі гэта зрабілася, то ён адразу і чуе Чыквідавы выкрыкі: «Вось ён! Трымай!» зноў ён бяжыць, з Чыквідам у палавіну вуліцы паперадзе, і прабег два разы больш, чым учора, даведваецца, што злодзей зноў убег! Так было яшчэ два са два, а потым саседзі казалі, што Чыквіда абрабаваў чорт і ціпер яво дурачыт; другія думалі, што бедны Чыквід забалел на галаву з гора.

— А што сказаў Джэм Спаерс? — запытаўся доктар, які вярнуўся ў пакой неўзабаве пасля таго, як Блатэрс пачаў расказваць.

— Джэм Спаерс доўгі час зусім нічаго не казаў і да ўсяго прыслуховываўся, а гэта значыт, што ён разумеў сваю справу як след, — адказаў віж. — Але аднаго разу ранкам увайшоў ён у бар, падняў табакерку і гаворыць: «Чыквід, я знайшоў таго, хто ўчыніў рабунак. «Праўда? — гаворыць Чыквід. — О мой дарагі! Спаерс, толькі дай мне папомсціцца! І я памру спакойна! О мой дарагі Спаерс, дзе ж гэты злодзей?» «Пашлі, — гаворыць Спаерс і прапануе яму панюшку табаку, — даволі мазгі пудрыць. Ты сам гэта зрабіў!» Так яно і было папраўдзе, і на гэтым ён добра

нагрэў сабе рукі; так нічаго і не аткрылася б, каб ён не замятаў сляды так старацельна, вось і ўсё, — закончыў містэр Блатэрс, ставячы кілішак і пабраскваючы кайданкамі.

— Вельмі цікава, вельмі, — заўважыў доктар. — А цяпер, калі вам пажадана, можаце падняцца наверх.

— Калі вам пажадана, сэр, — адказаў містэр Блатэрс, і абодва віжы, не адстаючы, рушылі за доктарам наверх, у пакой Олівера. Замыкаў шэсце містэр Джайлс са свечкай у руцэ.

Олівер драмаў, але выглядаў ён нашмат горш, і гарачка ў яго была нашмат большая, чым раней. З дапамогай доктара ён змог пасядзець з хвіліну ці дзве; ён глядзеў на незнаёмых людзей, абсалютна не разумеючы і, відаць, не ўсведамляючы, дзе ён і што з ім адбываецца.

— Вось, гэта той самы хлопец, — сказаў шэптам, але з вельмі вялікай экспрэсіяй містэр Лосбэрн, — той самы, які свавольнічаў тут непадалёку і якога выпадкова паранілі з самапала на пляцы Містэра-як-яго-там-завуць, — гэта адразу за намі. Ранкам ён прыйшоў сюды па дапамогу, а яго адразу затрымлівае і абыходзіцца з ім груба вось гэты праніклівы джэнтльмен са свечкай у руцэ, ставячы тым самым яго жыццё пад вялікую пагрозу, што я магу як лекар кампетэнтна засведчыць.

Містэры Бластэрс і Даф паглядзелі на дамарада, якога адрэкамендавалі такім чынам. Агаломшаны містэр Джайлс з выразам страху, змешанага з неўразуменнем, пераводзіў пагляд то з Олівера на містэра Лосбэрна, то з містэра Лосбэрна на Олівера.

— Спадзяюся, вы не будзеце адмаўляць гэтага? — сказаў доктар, беражліва кладучы Олівера на пасцель.

— Я... я хацеў як найлепш, сэр! — знайшоўся Джайлс. — Яны... у іх пэўна быў хлопчык.

— Які хлопчык? — перапытаў старшы віж.

— Хлопчык узломшчыкаў, сэр! — адказаў Джайлс. — Яны... У іх дакладна быў хлопчык.

— Дак значыць, вы так ціпер думаеце, — працягваў дапытвацца Блатэрс.

— Што думаю? — спытаў Джайлс, няўцямна гледзячы на віжа.

— Думаеце, што гэты хлопчык — той самы, тупая ваша галава! — нецярпліва патлумачыў Блатэрс.

— Не ведаю, насамрэч не ведаю, — сказаў Джайлс з пакаянным тварам. — Не стану клясціся, не.

— Дак што ж вы врэшце думаеце?

— Не ведаю, што і думаць, — адказаў бедны Джайлс. — Я не думаю, што гэта той хлопчык. Насамрэч. Я нават амаль што пэўны, што гэта не той хлопчык. Усялякае здараецца, вы ж ведаеце.

— Сэр, гэты чалавек выпіў, альбо што? — запытаўся Блатэрс, павярнуўшыся да доктара.

— Ну і тупагаловы ты мужык, — з пагардай сказаў Даф, звяртаючыся да містэра Джайлса.

Падчас гэтага дыялогу містэр Лосбэрн мераў пульс свайго пацыента; цяпер ён устаў з фатэля, які стаяў ля ложка, і заўважыў, што калі ў віжоў засталіся якія-небудзь сумненні, то, можа быць, ім лепш было б прайсці ў суседні пакой і распытаць Брытлза.

Яны прынялі гэтую прапанову і накіраваліся ў сумежны пакой, дзе пакліканы туды містэр Брытлз заблытаў і сябе, і свайго паважанага начальніка ў такую шчытную павуціну новых супярэчнасцяў і алагізмаў, што не ўдалося высветліць ніводнага факта, акрамя факта ягонага поўнага неўразумення; зрэшты, ён заявіў, што не апазнаў бы хлопчыка, каб яго тут адразу паставілі перад ім, што ён толькі прымаў Олівера за таго хлопчыка, таму што так сказаў раней містэр Джайлс і што пяць хвілін таму на кухні містэр Джайлс прызнаўся, што, магчыма, ён паспяшаўся.

Потым сярод іншых цікавых ідэй узнікла і такая: а ці падстрэліў містэр Джайлс каго-небудзь наогул? Калі аглядзелі другі пісталет з пары, то знайшлі, што ён зараджаны адно порахам і папяровым пыжом. Гэтае адкрыццё зрабіла важнае ўражанне на ўсіх, акрамя доктара, які выняў кулю хвілін дзесяць таму назад. Але найбольш гэтае адкрыццё ўразіла самога містэра Джайлса, які некалькі гадзін мучаўся ад неверагоднасці таго, што ён параніў свайго бліжняга, і цяпер ухапіўся за гэтую ідэю і ўсяляк яе прапагандаваў. Нарэшце агенты, ужо не надта турбуючыся пра Олівера, пакінулі ў доме канстэбля з Чэрсі і паехалі начаваць у горад, паабяцаўшы вярнуцца назаўтра ўранні.

Наступным ранкам пайшла пагалоска, што ў турму ў Кінгстане пасадзілі двух мужчын і хлопчыка, якіх пры падазронах абставінах арыштавалі ўночы; адпаведна, містэр Блатэрс і містэр Даф паехалі ў Кінгстан. Аднак пры больш пільным разглядзе падазроная абставіны заключаліся адно ў тым, што гэтых трох людзей знайшлі ў стозе сена, дзе яны спалі, што хоць і з'яўляецца цяжкім злачынствам, аднак караецца адно толькі ўв'язненнем і з пункту гледжання міласцівага англійскага закона з яго ўсебаковай любоўю да каралеўскіх падданных лічыцца пры адсутнасці іншых улік недастатковым доказам таго, што той, хто спаў (тыя, хто спалі), учыніў рабаўніцтва з узломам і, такім чынам, заслугоўвае смяротнага пакарання. Містэр Блатэрс і містэр Даф вярнуліся, не набраўшыся розуму.

Карацей кажучы, пасля шматлікіх праверак і размоў мясцовы судзя ахвотна згадзіўся прыняць заруку, што Олівер з'явіцца, як толькі яго выклічуць, а Блатэрс і Даф, узнагароджаныя некалькімі гінеямі, вярнуліся ў горад, так і не прыйшоўшы да згоды ў ацэнцы вынікаў свайго выезду: Даф, грунтоўна абдумаўшы ўсе абставіны справы, схіляўся да таго, што замах быў зроблены Сямейным Пэтам, а першы гатовы быў у роўнай меры прыпісаць заслугу вялікаму Насатаму Чыквіду.

Тым часам пад аб'яднаным наглядом місіс Мэйлі, міс Роз і добрасардэчнага містэра Лосбэрна Олівер пакрысе папраўляўся і раскашаваў. Калі толькі палымяныя малітвы, якія выліваюцца з сэрца, перапоўненага ўдзячнасцю, бываюць пачутыя на небе — а калі не, то што тады ў такіх малітвах! — то тыя блаславенні, якія сірацінка выпрошваў для сваіх дабрадзеяў, пранікалі ў іхнія сэрцы і спараджалі ў іх спакой і шчасце.

РАЗДЗЕЛ XXXII

*пра шчаслівае жыццё, якім пачаў жыць Олівер
сярод сваіх новых сяброў*

Олівер хварэў доўга і цяжка. Апрача болю ў прастрэленай руцэ, хлопчыка даймала ліхаманка, якая прычাপілася да яго ад доўгага знаходжання пад дажджом і на холадзе і не адпускала шмат тыдняў, моцна падрываючы ягоныя сілы. Але нарэшце ён памалу пачаў выздараўліваць, так што часам ужо мог звязаць некалькі слёзных слоў удзячнасці для дзвюх мілых лэдзі; ён казаў, што гарача спадзяецца, ачуняўшы, зрабіць што-небудзь такое, каб даказаць ім сваю ўдзячнасць, — нешта такое, каб яны адразу ўбачылі тую любоў і адданасць, якой поўнілася ягонае сэрца, хаця б нешта нязначнае, нейкую драбніцу, якая, аднак, упэўніць іх у тым, што іх пяшчота і прыхільнасць не былі растрачаныя дарма, што бедны хлопчык, якога іх дабрадзеінасць выратавала ад бяды або нават ад смерці, хоча ад усёй душы служыць ім.

— Бедны хлопчык, — сказала аднойчы Роз, калі Олівер засмяглымі вуснамі спрабаваў вымавіць словы ўдзячнасці, — калі ты гэтага захочаш, у цябе будзе яшчэ шмат магчымасцей саслужыць нам службу. Мы паедзем у вёску, і мая цётхна хоча, каб і цябе ўзялі з намі. Спакой, чыстае паветра і ўсе радасці, хараство вясны адновяць твае сілы за некалькі дзён, і мы дамо табе сотні даручэнняў, калі яны толькі будуць табе па сілах.

— Па сілах! — усклікнуў Олівер. — О мілая лэдзі, я жыву бы адно толькі, каб працаваць дзеля вас, каб мець магчымасць прынесці вам задавальненне, паліваючы вашыя кветкі, даглядаючы вашых птушак і цэлы дзень бегаючы на пасылках, — што б я толькі ні аддаў, каб зрабіць вас шчаслівай!

— Табе зусім не трэба нічога аддаваць, — сказала міс Мэйлі з усмешкай, — я ж казала, што мы дамо табе сотні даручэнняў, і ты зробіш мяне насамрэч шчаслівай, калі будзеш працаваць хаця б напалову так, як абяцаеш, каб дагадзіць нам.

— Шчаслівай, мэм! — усклікнуў Олівер. — Як прыемна чуць, што вы так кажаце!

— Ты можаш зрабіць мяне нават больш шчаслівай, чым можна выразіць словамі, — працягвала маладая лэдзі. — Для мяне было б невыказным задавальненнем проста ведаць, што мая мілая, дарагая цётхна стала збавіцелькай для каго-кольвечы, уратаваўшы ад такой жаклівай бяды, пра якую ты нам распавядаў; ведаць, што той, хто спазнаў яе дабрыню і спачуванні, шчыра ўдзячны, — гэта, нарэшце, прынесла б мне такую радасць, што ты і ўявіць сабе не можаш. Ты разумеш тое, што я кажу? — запыталася яна, глядзячы ў задуменны твар Олівера.

— О так, мэм, разумею, — горача адказаў Олівер, — але цяпер я думаў пра тое, што я няўдзячны.

— Да каго? — спытала маладая лэдзі.

— Да мілага джэнтльмена і добрай старой нянькі, якія так шмат пра мяне клапаціліся, — адказаў Олівер. — Я ведаю дакладна, што каб яны ведалі, які я шчаслівы, то ім гэта, напэўна, было б прыемна.

— Напэўна, — азвалася дабрадзейка Олівера, — і містэр Лосбэрн меў ласку паабяцаць, што, калі ты набярэшся дастаткова сіл, каб вытрымаць падарожжа, ён возьме цябе з сабой, і ты пабачыш іх.

— Насамрэч? — твар Олівера прасвятлеў ад радасці. — Я не ведаю, што зраблю ад радасці, калі зноў пабачу іх мілыя абліччы!

Неўзабаве Олівер дастаткова падмацаваў свае сілы, каб перанесці стому падарожжа, і аднойчы раніцай ён і містэр Лосбэрн рушылі ў дарогу на маленькай карэце, якая належала місіс Мэйлі. Калі яны даехалі да моста цераз Чэрсі, Олівер спалатнеў і гучна ўскрыкнуў.

— Што здарылася з хлопчыкам? — замітусіўся, як звычайна, доктар. — Ты што-небудзь убачыў... пачуў... адчуў... га?

— Вунь, сэр, — Олівер паказаў у акно карэты, — той дом.

— Ну дык што? Кучар, стой! Спыніцеся тут! — крыкнуў доктар. — Дык што з гэтым домам, га?

— Злодзеі... Гэта дом, куды яны мяне забралі, — прашаптаў Олівер.

— Каб вас чорт узяў! — усклікнуў доктар. — Дапамажыце мне вылезці!

Але перш чым кучар паспеў злезці з козлаў, ён сам нейкім чынам вылузнуўся з карэты, падбег да пакінутага жытла і стаў перыць у дзверы бы апантаны.

— Ну хто там яшчэ! — сказаў маленькі гарбун з агіднай знешнасцю, адчыніўшы дзверы так нечакана, што доктар па інерцыі ад яго апошняга размахыстага ўдару ледзьве не ўпаў у калідор. — Што там здарылася?

— Здарылася! — усклікнуў доктар, не разважаючы ні хвілі і хапаючы гарбуна за каўнер. — Шмат здарылася. Здарылася рабаўніцтва з узломам.

— Здарыцца яшчэ і забойства, калі ты мяне не адпусціш! — злосна сказаў гарбун. — Чуеш ці не?

— Чую! — адказаў доктар, добра страсянуўшы свайго палонага. — Дзе гэты... Каб яго зямля завярнула, як там яго завуць, гэты... Сайкс! Так, дзе Сайкс, кажы, злодзей!

Гарбун вылупіў вочы, быццам з ім здарыўся прыступ раздражнення і гістэрыі; ён спрытна вывернуўся з рук доктара, выпаліў ладны зарад жаклівых праклёнаў і знік у доме. Аднак перш чым ён паспеў зачыніць дзверы, доктар без лішніх тлумачэнняў проста прайшоў у калідор. Ён нясмела агледзеўся. Ні інтэр'ер, ні нават расстаноўка шафаў не адпавядалі апісанню Олівера!

— Ну! — гарбун пільна глядзеў на яго. — Што гэта значыць? Як гэта вы ўломваецеся ў мой дом без дазволу? Хочаце мяне абраваць? Забіць?

— Ці здаралася вам, стары дурны вампір, бачыць чалавека, які б прыехаў раваць на карэце і пары коней? — сказаў раздражнёны доктар.

— Тады што вам трэба? — настойліва запытаўся гарбун. — Ідзі прэч адсюль, пакуль не позна! Хадзільшчык пракляты!

— Пайду адразу, як толькі палічу патрэбным, — сказаў містэр Лосбэрн, заглядваючы ў другую вітальню, якая, як і першая, зусім не адпавядала апісанню Олівера. — Я яшчэ дабяруся да вас, сябра.

— Дабярэшся? — завішчаў пачварны гарбун. — Калі я табе буду патрэбен, дык знойдзеш мяне тут штодня. Тырчу тутака ўжо дваццаць пяць гадоў адзін, да вар'яцтва дажыўся, а ён мяне запалох-

ваць! Ты мне яшчэ заплаціш за гэта, заплаціш! — сказаўшы гэта, малы пачварны дэман завьў і пачаў скакаць па пакоі як ашалелы.

— Даволі прыкрая сітуацыя, — прамармытаў сам сабе доктар. — Напэўна, хлопчык памыліўся. На! Засунь сабе гэта ў кішэню і закрый рот.

З гэтымі словамі ён кінуў гарбуну манету і вярнуўся да карэты.

Чалавек ішоў за ім да самых дзвярэй карэты, асыпаючы яго самай бруднай лаянкай і праклёнамі; калі містэр Лосбэрн адварнуўся да кучара, каб нешта сказаць, гарбун зазірнуў у карэту і кінуў на Олівера такі пранізлівы, гарачы і разам з тым злосны і помслівы пагляд, што хлопчык яшчэ некалькі месяцаў бачыў яго ўва сне так рэальна, як і тады наяве. Гарбун працягваў выкрыкваць дзікія праклёны, пакуль кучар не сеў на сваё месца; калі яны паехалі, то маглі бачыць, як ён воддаль тупае нагамі па зямлі ды рве валасы ў прыпадку неўтаймоўнага шаленства.

— Я асёл! — сказаў доктар пасля доўгай паўзы. — Ты ведаў гэта раней, Олівер?

— Не, сэр.

— Тады не забывайся на гэта ў наступны раз.

— Асёл, — паўтарыў доктар, памаўчаўшы яшчэ пару хвілін. — Нават калі б гэта было тое самае месца, і ў доме сядзелі б тыя самыя тыпы, што я мог бы зрабіць адзін і з голымі рукамі? Хай сабе ў мяне была падтрымка, цяпер я разумею, што не зрабіў бы нічога добрага, адно засвяціўся б і мог бы сам непазбежна ўляпацца, абставіўшы так рызыкаўна гэтую справу. Але, здаецца, гэта пайшло мне на карысць. Я часта дзейнічаю імпульсіўна і праз гэта маю праблемы, так што мне гэта пойдзе на карысць.

Гэты цудоўны чалавек насамрэч рабіў усё заўсёды пад уплывам імпульсу, і трэба сказаць, што ўсе ягоныя ўчынкi рабілі гонар яго імпульсам, бо ён ні разу і блізка не трапіў у якую-небудзь ліхую гісторыю, не быў няўдачнікам і карыстаўся глыбокай пашанай і прыхільнасцю ўсіх, хто яго ведаў. Сказаць па праўдзе, дык нейкі час, зусім нядоўга, доктар быў не ў гуморы, бо яго расчаравала тая акалічнасць, што ён не здабыў доказаў таго, што гісторыя Олівера праўдзівая, адразу ж, як толькі з'явілася нагода тыя доказы атрымаць. Але неўзабаве лекар супакоіўся; ён прыйшоў

да высновы, што адказы Олівера на яго пытанні па-ранейшаму былі няўхілістымі і падрабязнымі, казаў хлопчык з выглядам шчырым і праўдзівым, як і заўсёды, так што містэр Лосбэрн надумаў з гэтага часу цалкам давяраць усяму, што кажа Олівер.

Хлопчык ведаў назву вуліцы, на якой жыў містэр Браўнлоў, і яны адразу скіраваліся туды. Калі карэта завярнула за рог вуліцы, сэрца хлопчыка забілася так моцна, што ён пачаў задыхацца.

— Ну, хлопча мой, каторы дом? — запытаўся містэр Лосбэрн.

— Гэты! Гэты! — адказаў Олівер, узрушана паказваючы ў акно карэты. — Белы дом. О! Хутчэй! Прашу вас, хутчэй! Я зараз памру — мяне ўсяго трасе.

— Спакойна, спакойна, — сказаў добры доктар, паляпваючы яго па плячы. — Зараз ты іх пабачыш, і яны надта ўсцешацца, што ты жывы і здаровы.

— О, я спадзяюся, што гэта будзе так! — усклікнуў Олівер. — Яны былі такімі добрымі да мяне, ну вельмі добрымі.

Карэта пад'ехала да дома і спынілася. Не, дом быў не той; наступныя дзверы. Праз колькі крокаў карэта зноў спынілася. Олівер глядзеў у акно карэты, і слёзы радаснага чакання каціліся па яго шчаках.

На жаль, белы дом быў пусты, а ў акне была шыльда: «Здаецца ў наём».

— Пастукаем у суседні дом, — крыкнуў містэр Лосбэрн, узяўшы Олівера за руку. — Вы не ведаеце, што стала з містэрам Браўнлоў, які жыў у суседнім доме?

Слуга не ведаў, але згадзіўся пайсці ў дом і спытаць у гаспадароў. Неўзабаве ён вярнуўся і сказаў, што містэр Браўнлоў прадаў усё сваё майно і з'ехаў шэсць тыдняў таму ў Вест-Індыю. Олівер сціснуў рукі і зняможана апусціўся на сядушку карэты.

— А ягоная эканомка таксама паехала з ім? — спытаў містэр Лосбэрн пасля хвіліннага маўчання.

— Так, сэр, — адказваў слуга. — Яны разам з'ехалі — і стары джэнтльмен, і эканомка, і сябра старога джэнтльмена.

— Тады варочайце назад, — сказаў містэр Лосбэрн кучару, — і не спыняйцеся карміць коней, пакуль мы не выедзем з гэтага праклятага Лондана!

— А ўладальнік кнігарні, сэр? — спытаў Олівер. — Я ведаю, як туды праехаць. Давайце заедзем да яго, прашу вас!

— Бедны мой хлопчык, хопіць расчараванняў на сёння, — адказаў доктар. — Даволі для нас абодвух. Калі мы яшчэ зойдзем да ўладальніка кнігарні, то, напэўна, высветліцца, што ён памёр, або спаліў свой дом, або ўцёк. Не, прамым ходам дахаты!

І яны ў поўнай адпаведнасці з гэтым імпульсам доктара паехалі дадому.

Гэтае горкае расчараванне прынесла Оліверу шмат смутку і журбы, нягледзячы на ўсё ягонае шчасце, бо падчас сваёй хваробы ён шмат думаў, што маглі б сказаць яму містэр Браўнлоў і місіс Бэдун, як прыемна было б паведаміць ім, што ён шмат дзён і начэй правёў, раздумваючы пра тое, колькі многа дабра яны для яго зрабілі, і аплакваючы іх горкае растанне. Яго нахняла і падтрымлівала ў часе жорсткіх выпрабаванняў надзея апраўдацца перад імі і расказаць ім пра тое, як яго выкралі; ён не мог прымірыцца з думкай, што яны паехалі так далёка і павезлі з сабой перакананасць у тым, што ён падманшчык і злодзей, — перакананасць, якая можа так і застацца неабвержанай да ягонай апошняй хвілі жыцця.

Аднак усё гэта ніяк не паўплывала на стаўленне да яго ягоных дабрадзеяў. Яшчэ праз два тыдні, калі ўсталявалася добрае надвор'е, дрэвы зазеленелі новай лістотай, раскрылі свае бутоны кветкі, пачалася падрыхтоўка да ад'езду на некалькі месяцаў у вёску. Адаслаўшы ў банк сталовае срэбра, якое так узрушыла сквапнасць габрэя, і пакінуўшы дом на Джайлса і служанку, яны перабраліся ў вясковы асабняк, што знаходзіўся даволі далёка ад горада. Олівера яны ўзялі з сабой.

Хто можа апісаць задавальненне і радасць, спакой і ціхамірнасць духу, — усё тое, што хваравіты хлопчык адчуў у напоеным водарам траў паветры сярод зялёных пагоркаў і густых лясоў, якія акружалі вёску! Хто можа расказаць, як адбіваюцца ў душах змучаных насельнікаў людных і шумных гарадоў выявы згоды і цішыні і як глыбока кладзецца ў збалелыя сэрцы іхняя свежасць? Людзі, якія ўсё сваё жыццё пражылі ў людных, цесных вулках, цяжка працуючы, без спадзявання на перамены, людзі,

для якіх звычка насамрэч стала другою натурай і якія амаль палюбілі кожную цагліну і камень, якія абазначалі цесныя межы іх штодзённых шляхоў, — нават гэтыя людзі, калі над імі ўжо навісала рука смерці, хацелі нарэшце хоць мімаходам паглядзець у твар Прыроды; калі яны аддаляліся ад сцэны сваіх колішніх перажыванняў і захапленняў, то быццам бы адразу траплялі ў іншае вымярэнне быцця. Калі яны дзень за днём выпаўзалі на якую-небудзь зялёную сонечную лугавіну, то ў іх пры выглядзе неба, пагоркаў, долаў, бляску вады абуджаліся такія ўспаміны, што нават прадвесце іншасвету злагоджвала іх шпаркае завяданне, і яны сыходзілі ў магілу гэтаксама ціхмяна, як знікала з іх цьмянага, згаслага зроку сонца, заход якога яны назіралі з акна сваёй самотнай спальні нейкія пару гадзін таму! Успаміны, якія выклікаюць мірныя вясковыя краявіды, не належаць да гэтага свету, да яго мараў і спадзяванняў. Іхні дабратворны ўплыў можа навучыць нас, як узнавіць вянкi на магілах тых, каго мы любілі, можа ачысціць нашыя намеры і знішчыць старую варажечу ды нянавісць, але пад усім гэтым нават у душы найменш сузіральнай дрэмле няпэўнае, напаўсфармаванае ўсведамленне таго, што такія пачуцці ўжо былі зведаныя некалі даўно, у нейкія старыя, аддаленыя часы, і гэта абуджае ўзвышаныя думкі пра кругаварот часоў, суцішае свецкую мітусню і пыху.

Месца, куды яны пераехалі, было вельмі прыгожым. Для Олівера, які вырас пасярод бруднага натоўпу, шуму і лаянкі, тут пачалося, здавалася, новае жыццё. Ружы і бружмель туліліся да сценаў асабняка, плюшч абвіваўся вакол камлёў драў, садовыя кветкі насычалі паветра тонкім водарам. Зусім побач месціліся маленькія вясковыя могілкі, на якіх не было звыродлівых высокіх помнікаў, а віднеліся толькі капцы, пакрытыя дзёрнам і мохам, пад якімі спачывалі вясковыя старыя. Олівер часта гуляў тут; часам ён згадваў убогую магілку сваёй маці, сядаў і, схваўшыся ад усіх, плакаў, але калі ён падымаў вочы да глыбокага неба над галавой, то ўжо не мог уявіць, што яна ляжыць у зямлі, і аплакваў яе з жалем, але без надрыву.

Гэта былі шчаслівыя дні. Надвор'е стаяла яснае, спакойнае, ночы не прыносілі ні страху, ні клопатаў — ні гібнення ў мязрот-

най турме, ні ўзаемінаў з мязротнымі людзьмі, нічога, акрамя прыемных і шчаслівых думак. Кожны ранак ён ішоў да сівагаловага старога джэнтльмена, які жыў паблізу маленькай цэркаўкі, і той вучыў хлопчыка лепш чытаць і пісаць; стары джэнтльмен гаварыў так лагодна і так шмат улучаў яму ўвагі, што Олівер з усіх сіл стараўся дагадзіць яму. Потым ён з місіс Мэйлі і Роз выпраўляўся на шпацыр і слухаў, як яны размаўляюць пра кнігі, або сядаў побач з імі ў якім-небудзь цяністым месцы і слухаў, як маладая лэдзі чытала які-небудзь твор. Ён гатовы быў слухаць, пакуль не станавілася так цёмна, што нельга было разабраць літар. Потым ён мусіў выконваць заданні на заўтра; над імі ён зацята працаваў у маленькім пакойчыку з акном на агарод, пакуль паціху не апускаўся вечар. У той час лэдзі зноў выходзілі на шпацыр, і ён шпацыраваў разам з імі, з задавальненнем слухаючы ўсё тое, пра што яны размаўлялі, і вельмі радаваўся, калі ім хацелася мець кветку, і ён мог яе сарваць, або калі яны нешта забывалі дома і прасілі яго, каб ён збегаў і прынёс, — яму проста хуткасці не хапала, так ён хацеў ім услужыць. Калі рабілася зусім цёмна, і яны вярталіся ў дом, маладая лэдзі сядала да піяніна і наігрывала прыемныя мелодыі або спявала ціхім, лагодным голасам якую-небудзь старабытную песню, чым вельмі дагаджала сваёй цётцы. У такія вечары свечак не запальвалі, і Олівер у поўным захапленні сядзеў ля аднаго з вокнаў і слухаў цудоўную музыку.

А нядзеля! Наколькі іначай праводзілі гэты дзень тут у параўнанні з тым, як ён праводзіў іх раней! І якія гэта былі шчаслівыя нядзелі — як і іншыя дні таго найшчаслівейшага часу! Зранку было набажэнства ў цэркаўцы; за акном калыхалася зялёная лістота, спявалі птушкі, духмянае паветра прасочвалася праз нізкія дзверы і напаўняла сваім водарам сціплы будынак. Беднякі былі апранутыя так чыста, так акуратна, яны з такой пабожнасцю ўкленчвалі на малітву, што ўсё гэта, здавалася, было для іх чыстай прыемнасцю, а не надакучлівым абавязкам, і хоць іхнія спевы былі нястройнымі, затое — вельмі шчырымі і гучалі больш меладычна (прынамсі, для вуха Олівера), чым што заўгодна, што ён чуў раней у царкве. Потым

зноў шпацыравалі, наведвалі маленькія чыстыя домікі рабочага люду, а ўвечары Олівер прачытваў раздзел або два з Бібліі, якую ён вучыў увесь тыдзень; у сувязі з выкананнем гэтага абавязку ён пачуваўся больш гордым і шчаслівым, чым калі б сам быў святаром.

Ужо а шостаі гадзіне ўранні Олівер быў на нагах; ён блукаў палямі, скрозь абіраў агароджы ад палявых кветак і, нагруджаны імі, вяртаўся дамоў, а дома яму трэба было старанна і з толкам падабраць букеты для ўпрыгожання стала да сняданка. Быў таксама і крыжацвет для птушак міс Мэйлі, якім Олівер, навучаны гэтаму прыходскім клеркам, з адмысловым густам упрыгожваў клеткі. Пасля таго, як птушкі былі дагледжаныя да дня, Олівера звычайна пасылалі ў вёску каму-небудзь на дапамогу, або зладжваўся на лугавіне які-небудзь дзіўны крыкет; калі гэтага не было, то знаходзілася якая-небудзь праца ў садзе або агародзе, якой Олівер займаўся таксама з вялікай ахвотай (ён вывучаў гэтую навуку пад кіраўніцтвам таго самага настаўніка, які па прафесіі быў садоўнікам). Потым з'яўлялася міс Роз, і яго асыпалі тысячай пахвал за ўсё, што ён зрабіў.

Так прамільгнулі тры месяцы — тры месяцы, якія маглі ў жыцці самага ўдачлівага і бесклапотнага смяротнага выдаваць на не абцяжаранае нічым шчасце, а ў жыцці Олівера дык былі проста сапраўдным раем.

Самая шчырая і прыхільная велікадушнасць — з аднаго боку, самая непадробная, гарачая і душэўная ўдзячнасць — з другога, — не дзіўна, што напрыканцы гэтага нядоўгага часу Олівер Твіст вельмі зблізіўся са старой лэдзі і яе пляменніцай, і палымная прыхільнасць яго юнага, чулівага сэрца была ўзнагароджаная прыхільнасцю з боку абедзвюх лэдзі і тым, што яны пачалі ім ганарыцца.

РАЗДЗЕЛ XXXIII,

*у якім шчасцю Олівера і яго сяброў нечакана пагражае
небяспека*

Хутка праляцела вясна, і настала лета. Калі вёска была прыгожай Храней, то цяпер яна была ва ўсім бляску і раскошы сваіх багаццяў. Вялікія дрэвы, якія раней падаваліся скурчанымі і голымі, цяпер набрынялі сілай і веліччу, распасцёршы свае шаты над замяглай глебай, ператварылі пустыя, адкрытыя месцы ў чудоўныя куточки, адкуль можна было любавацца выдатнымі краявідамі, што купаліся ў яркім сонцы. Зямля апранула сваю самую яркую зялёную мантыю і разнесла паўсюль свае самыя лепшыя водары. Гэта была найлепшая, найжывейшая пара года – усё радавалася і квітнела.

У маленькім асабняку працягвалася ранейшае спакойнае жыццё, а яго насельнікаў перапаўняла ранейшая ціхмяная бесклапотнасць. Олівер ужо даўно выздаравеў і набраўся сілы, але незалежна ад таго, хворы ён быў або здаровы, яго гарачыя пачуцці да бліжніх не мяняліся, хоць многім людзям якраз вельмі ўласцівая такая зменлівасць. Ён усё яшчэ па-ранейшаму быў тым самым лагодным, прыхільным, чулівым хлопчыкам, якім быў і тады, калі боль і пакуты забіралі яго сілы і калі ён цалкам залежаў ад увагі і клопату сваіх дабрадзеяў.

Аднойчы чудоўным вечарам яны затрымаліся на шпацыры больш, чым звычайна, бо дзень быў надта цёплым; свяціла поўня, і павееў лёгкі ветрык, незвычайна свежы. Роз была ў вельмі добрым настроі, і яны ўсё ішлі далей, занятыя вясёлай размовай, і прайшлі далёка за тыя мясціны, у якіх звычайна гулялі. Місіс Мэйлі адчула стому, і яны павярнулі дадому. Маладая лэдзі толькі скінула свой просценькі капялюшык, села, як звычайна, да піяніна, некалькі хвілін няпэўна перабірала пальцамі клавішы, а потым заіграла вельмі мінорную, урачыстую мелодыю. Калі яна яе іграла, прысутным падалося, што яна плача.

— Роз, мая мілая! — усклікнула старая лэдзі.

Роз не адказала, аднак стала іграць хутчэй, быццам гэтыя словы адхілілі яе ад нейкіх пакутлівых думак.

— Роз, даражэнькая мая! — усклікнула місіс Мэйлі, паспешліва ўстала і схілілася да маладой лэдзі. — Што здарылася? Слёзы? Дзіцятка маё, чаму ты сама не свая?

— Нічога, цётхна, нічога, — адказала тая. — Я не ведаю, што гэта, не магу апісаць, але я адчуваю...

— Ці не захварэла ты, дзіцятка? — перапыніла яе місіс Мэйлі.

— Не, не! Я зусім не захварэла, — адказала Роз, але задрыжала, як быццам на яе павеяла смяротным холадам, калі яна вымаўляла гэтыя словы. — Мне зараз стане лепш. Зачыніце акно, маю вас.

Олівер паспяшаўся выканаць просьбу. Маладая лэдзі, намагаючыся выглядаць больш вясёлай, зайграла штосьці больш жыццядаснае, але яе пальцы бездапаможна аблеглі на клавшы; яна закрыла твар рукамі, апусцілася на канапу і дала волю слязам, якія не магла больш стрымліваць.

— Маё дзіцятка, — сказала старэйшая лэдзі, абняўшы яе, — я цябе ніколі такой не бачыла.

— Я не хацела вас непакоіць з-за пустога, але вось не магу больш, — адказвала Роз. — Цётхна, баюся, я захварэла.

Яна насамрэч была хворая: калі прынеслі свечкі, то ўбачылі, што за кароткі прамежак часу, які прайшоў пасля таго, як яны вярнуліся дадому, яе твар стаў белым бы мрамур. Ён зусім не страціў прыгажосці, але выраз яго быў нейкім іншым. У рысах твару з'явілася нешта трывожнае, напаўвар'яцкае, чаго ніколі не заўважалася раней. Яшчэ хвіля — і шчокі дзяўчыны зрабіліся пунсовымі, а нешта дзікае захінула пагляд яе добрых блакітных вачэй, — але ўмомант усё прайшло, быццам мімалётная хмара кінула свой цень і адразу зноў сплыла: Роз зноў стала смяротна бледнай.

Олівер, які спалохана назіраў за старой лэдзі, убачыў, што яна ўстрыожаная такімі праявамі; папраўдзе, ён таксама быў занепакоены, але, заўважыўшы, што яна стараецца не надаваць гэтаму вялікага значэння, ён паспрабаваў зрабіць тое самае, і гэта ўдалося ім настолькі, што Роз, ідучы згодна з цётчынай парадай спаць, была ў найлепшым настроі. Здавалася нават, што ёй стала лепш, і маладая лэдзі запэўнівала іх, што яна заўтра ўранні напэўна ўстане здаровай.

— Можа быць, нічога сур'ёзнага няма? — сказаў Олівер, калі місіс Мэйлі вярнулася. — Яна сёння не выглядала здаровай, але...

Старая лэдзі знакам папрасіла яго не размаўляць, села ў цёмным кутку пакоя і нейкі час сядзела моўчкі. Нарэшце яна з трымценнем у голасе прамовіла:

— Спадзяюся, Олівер, што нічога. Некалькі гадоў я была шчаслівая з ёю, мабыць, занадта шчаслівая. Можа быць, прыйшоў час нейкай бяды, але спадзяюся, што не гэтай.

— Якой? — дапытваўся Олівер.

— Баюся ўдару цяжкага, — сказала старая лэдзі, — страты маёй мілай дзяўчынкі, якая так доўга была маім суцяшэннем і шчасцем.

— О! Крыў Божа! — паспешліва ўсклікнуў Олівер.

— Аміль, дзіця маё! — сказала старая лэдзі, ламаючы рукі.

— Але ж нічога такога страшнага не пагражае? — сказаў Олівер. — Яшчэ дзве гадзіны назад яна была зусім здаровай.

— Цяпер яна вельмі хворая, — адказала місіс Мэйлі, — і ёй будзе яшчэ горш, гэта напэўна. Мая бедная, бедная Роз! Што б я рабіла без цябе?

Яе туга была такой вялікай, што Олівер, хаваючы свой непакой, наважыўся суцяшаць яе і ўсур'ёз угаворваць, каб яна супакоілася дзеля здароўя маладой лэдзі.

— Вы падумайце, мэм, — казаў Олівер, і слёзы набягалі яму на вочы, хоць ён і стрымліваў іх, — о, падумайце, якая яна маладая і добрая і як добра з ёю ўсім, хто побач. Я ведаю напэўна — я ўпэўнены... дзеля вас, бо вы самі такая добрая, дзеля сябе самой і дзеля ўсіх, каму яна прыносіць столькі шчасця — яна не памрэ. Бог ніколі не дапусціць, каб яна памерла такой маладой.

— Цішэй! — сказала місіс Мэйлі і паклала руку на яго галаву. — Бедны хлопчык, ты разважаеш як дзіця. Але тым не менш ты вучыш мяне майму абавязку. Олівер, я на нейкі момант забылася пра яго, але я спадзяюся, што мне можна дараваць, бо я ўжо старая, пабачыла дастаткова хвароб і смярцей, каб ведаць, што такое пакута разлукі з тымі, каго любіш. Я таксама пабачыла дастаткова, каб ведаць, што не заўсёды Бог захоўвае для тых, хто любіць, самых маладых, самых добрых; гэта якраз і суцяшае нас у

нашай жальбе, таму што Бог справядлівы, і такія праявы ягонай волі вучаць нас праз нашыя адчуванні, што ёсць свет лепшы, чым гэты, і што пераход туды адбываецца хутка. Няхай вяршыцца Божая воля! Я люблю яе, і ён ведае, як моцна я яе люблю!

Олівер здзівіўся, калі ўбачыў, што місіс Мэйлі, сказаўшы гэтыя словы, быццам бы перамагла сваю ўзрушанасць, яе пастава стала такой самай прамой, як і раней, прамой і спакойнай. Ён яшчэ больш здзівіўся, калі заўважыў, што гэты самакантроль не быў часовым і што місіс Мэйлі захоўвала яго і надалей — падчас дагляду за хвораі, клопатаў, — застаючыся энергічнай і сабранай, выконваючы свае абавязкі няўхільна і, здавалася, нават з бадзёрасцю. Але ён быў яшчэ маленькі і не ведаў, на што здольныя моцныя натуры ў скрайне цяжкіх сітуацыях. Ды і адкуль яму было ведаць, калі нават самі людзі з моцным характарам рэдка аб гэтым здагадваюцца?

Настала трывожная ноч. Раніцай збыліся найгоршыя прадказанні місіс Мэйлі. У Роз пачалася цяжкая, небяспечная гарачка.

— Олівер, нам нельга складваць рукі і аддавацца марнай жальбе, — сказала місіс Мэйлі, прыклаўшы палец да вуснаў і пільна глядзячы яму ў вочы. — Мы мусім як мага хутчэй адправіць гэты ліст містэру Лосбэрну. Трэба занесці яго ў мястэчка, да якога адсюль не больш за чатыры мілі; ісці туды трэба сцежкай праз палі. З мястэчка яго адашлюць конным кур'ерам наўпрост у Чэрсі. Людзі ў гасцініцы возьмуцца зрабіць гэта. Я ведаю, што магу даверыць табе гэтую частку даручэння, веру, што ты справішся.

Олівер нічога не адказаў, аднак па ім было бачна, што ён вельмі хоча выканаць даручэнне.

— А вось яшчэ ліст, — сказала місіс Мэйлі і задумалася. — Не ведаю, адсылаць яго цяпер або пачакаць, што будзе далей з Роз. Я не хацела б адпраўляць яго, пакуль не пачну баяцца горшага.

— А гэта таксама ў Чэрсі, мэм? — спытаў Олівер. Яму карцела выканаць даручэнне, і ён працягнуў дрыжачую руку па ліст.

— Не, — адказала старая лэдзі, машынальна аддаючы ліст. Олівер паглядзеў на яго і ўбачыў, што ён адрасаваны Гары Мэйлі, эсквайру, у нейкі вялікі шляхетны дом у вясковай мясцовасці — дзе, ён не мог разабраць.

— Мне можна ісці, мадам? — запытаў Олівер з нецярпеннем.

— Не, усё-такі не трэба, — адказала місіс Мэйлі, забіраючы ліст. — Пачакаю да заўтра.

Сказаўшы гэта, яна дала Оліверу свой гаманец, і ён без лішніх слоў рушыў з найвялікшай хуткасцю, на якую толькі быў здольны.

Ён бег палямі, маленькімі сцежкамі, якія там-сям раздзялялі іх; ён то амаль хаваўся ў жыце, то выбягаў на адкрытую лугавіну, дзе былі занятыя працай касцы і дзе сена складвалі ў капіцы. Адно толькі зрэдку ён спыняўся на хвіліну ці дзве, каб крыху аддыхацца; і вось, пакрыты пылам, запараны, ён ступіў на маленькі кірмашовы пляц мястэчка.

Тут ён спыніўся і агледзеўся ў пошуках гатэля. На плошчы стаяў белы будынак банка, чырвоны бровар, жоўтая ратуша; у адным з куткоў месціўся вялікі драўляны дом, пафарбаваны ў зялёны колер, на фасадзе якога вісела шыльда «Джордж». Ubачыўшы гатэль, Олівер адразу ж накіраваўся туды.

Ён звярнуўся да хлопчыка-кур'ера, які драмаў у падваротні і які, выслухаўшы Олівера, паслаў яго да конюха; той таксама паслухаў усё, што Олівер меў сказаць, і скіраваў яго да гаспадара гатэля, высокага джэнтльмена з сінім гальштукам, у белым капелюшы, цёмных штанах і высокіх ботах, які прытуліўся спінай да помпы ля дзвярэй стайні і калупаўся ў зубах срэбнай зубачысткай.

Гэты джэнтльмен з вялікім пачуццём годнасці накіраваўся ў бар, каб выпісаць рахунак; пасля таго, як гэта было зроблена, і рахунак быў аплачаны, паўстала патрэба асядлаць каня, апрануць у дарогу чалавека, што заняло добрых дзесяць хвілін. Між тым Олівер быў у такім стане роспачы, нецярпення і страху, што ён гатовы быў сам ускочыць на каня і, абліваючыся слязьмі, скакаць да наступнай станцыі. Нарэшце ўсё было гатова, і калі маленькі пакет быў уручаны разам з наказамі і мольбамі даставіць яго як мага хутчэй, чалавек прышпорыў каня і паскакаў няроўным брукам кірмашовага пляца, а праз якіх дзевяць хвілін ён ужо выехаў за мястэчка і скакаў гасцінцам.

Па дапамогу паслалі, не затраціўшы шмат часу, так што Олівер з палёгкай на сэрцы паспяшаўся назад цераз двор гатэля.

У браме ён нечакана наткнуўся на захінутага ў плашч высокага чалавека, які ў гэты момант выходзіў з дзвярэй гасцініцы.

— Ха! — усклікнуў чалавек, пільна ўглядаючыся ў Олівера і нечакана адступаючы. — Каб цябе кадук забраў, што за праява!

— Прабачце, сэр, — сказаў Олівер, — я вельмі спяшаюся дахаты і не бачыў, што вы ідзяце.

— Каб цябе зямля завярнула! — прамармытаў сабе пад нос чалавек, утаропіўшыся ў хлопчыка вялікімі чорнымі вачыма. — Хто б мог падумаць! Сатры яго ў попел — ён усё роўна з каменнай труны выскачыць, каб стаць мне на дарозе!

— Прабачце, — заікаючыся, прамовіў Олівер, збянтэжаны дзікім паглядам дзівака. — Спадзяюся, я не ўдарыў вас?

— Каб цябе зямля забрала! — прамармытаў шалёна чалавек, скрыгочучы зубамі. — Меў бы я смеласці сказаць адно толькі слова — і цераз ноч цябе не было б. Праклён на тваю галаву, чорная смерць табе ў сэрца, чарцяня ты мярзотнае! Што ты тут робіш?

Чалавек запальчыва вымавіў гэтыя словы, патрос кулаком і наблізіўся да Олівера, быццам збіраўся стукнуць яго, але раптам упаў на зямлю і пачаў з пенай на вуснах біцца ў курчах.

Олівер нейкі момант ва ўсе вочы глядзеў на тое, як б'еца на зямлі ў прыпадку вар'ят (ён палічыў чалавека вар'ятам), а потым праслізнуў у дом па дапамогу. Пабачыўшы, што чалавека занеслі ў дом і што ён у бяспецы, Олівер пабег дадому як мага хутчэй, каб нагнаць страчаны час; па дарозе ён з вялікім здзіўленнем і некаторым страхам успамінаў незвычайныя паводзіны чалавека, з якім толькі што бачыўся.

Аднак абставіны не давалі магчымасці доўга разважаць пра гэта: калі ён вярнуўся дадому, яго атачыла шмат спраў, якія цалкам занялі ўвагу і зусім выцерлі з памяці Олівера ўсе думкі пра сябе самога.

Роз Мэйлі рабілася ўсё горш і горш; апоўначы пачалося трызненне. Лекар, які жыў у гэтым месцы, не адыходзіў ад яе пасцелі; ужо пасля першаснага агляду хворай ён адвёў місіс Мэйлі ўбок і аб'явіў, што хвароба вельмі небяспечная.

— Калі яна выздаравее, — сказаў ён, — гэта будзе цуд.

Як часта Олівер падхопліваўся той ноччу, на дыбачках выходзіў у калідор і прыслухоўваўся да самага лёгкага шолуху ў

пакоі хвораі! Як часта ён трымцеў усім целам, а на лбе ад жаху выступаў халодны пот, калі ён раптам чуў тупат ног і мусіў баяцца, што вось, здарылася тое жахлівае, пра што страшна было і падумаць! І хіба можна параўнаць колішнія яго палымяныя малітвы з тымі, якія ён узносіў цяпер, распачна і страсна молячыся за жыццё і здароўе мілага стварэння, якое балансавала на краі магілы!

Якая гэта пакута, якая жахлівая, цяжкая пакута — стаяць, нічога не робячы, у той час як жыццё чалавека, якога шчыра любіш, балансуе на мяжы са смерцю! Якія пакутлівыя думкі цясняцца ў галаве, выклікаючы такія вобразы, якія прымушаюць мацней біцца сэрца, цяжка дыхаць! І гэтае неспатольнае жаданне зрабіць што-небудзь, каб змякчыць боль, паменшыць небяспеку, адхіліць якую мы не ў стане, гэты ўпадак духу, спрычынены нашай нямогласцю — якія катаванні могуць быць роўнымі з імі, якія роздумы і спробы нешта зрабіць могуць аслабіць іх у цяжкую, гарачкавую хвіліну!

Надышоў ранак, а ў маленькім асабняку было ціха. Людзі размаўлялі шэптам. Час ад часу ля брамкі з'яўляліся спалоханыя твары, і жанчыны ды дзеці адыходзілі ў слязах. Увесь гэты бясконцы дзень і яшчэ колькі гадзін пасля таго, як стала цёмна, Олівер ціхенька хадзіў узад-уперад па садзе, зноў і зноў падымаючы вочы на акно хвораі і ўздрыгваючы кожны раз ад страху, бо яму здавалася, што над зацемненым акном распасцёрся цень смерці. Позна ўначы прыехаў містэр Лосбэрн.

— Як гэта цяжка, — сказаў, адварнуўшыся, добры доктар. — Такая маладая, такая для ўсіх любая — але надзеі вельмі мала.

Зноў надышоў ранак. Сонца свяціла ярка — так ярка, быццам не бачыла ні гора, ні тугі; навокал буяла зеляніна і кветкі, здароўе, усё поўнілася гукамі і праявамі радасці — а чароўная маладая істота хутка згасала. Олівер схваўся ў нейкі куток на старых могілках і плакаў там моўчкі, седзячы на зялёным капшы.

Навокал панаваў такі спакой, прыгажосць, столькі радасці было ў асветленым сонцам краявідзе, такая вясёлая музыка чулася ў спевах птушак, такая вольнасць адчувалася ў хуткім палёце грака нізка над галавой, так шмат было ва ўсім ад жыцця, ад весялосці,

што хлопчык, падняўшы збалелыя ад плачу вочы і агледзеўшыся, інстынктыўна падумаў, што гэты час не мог быць часам смерці, што Роз не можа памерці, бо ж такія нягеглыя стварэнні, і тыя задаволеныя жыццём і шчаслівыя, што час капаць магілы надыдзе ў халодную, бязрадасную зіму, а не цяпер, калі ўсё квітнее ў сонечных промнях. І яшчэ ён міжволі падумаў, што саваны прызначаныя для старых, маршчакаватых і што яны ніколі не ахіналі сваімі жаклівымі складкамі маладое і прыгожае цела.

Удар звона на царкоўнай званіцы — сігнал да пахавання — груба перарваў гэтыя дзіцячыя думкі. Яшчэ адзін удар! І яшчэ! Звон склікаў на пахавальную службу. У царкоўную браму прайшла група прыбітых горам праваджальнікаў. У іх былі белыя стужкі: нябожчык быў малады. Яны стаялі на краі магілы з непакрытымі галовамі, і сярод іх была маці — маці, у якой памерла дзіця. Але сонца свяціла ярка, і спявалі птушкі.

Олівер пайшоў дадому. Ён думаў пра тое, колькі добра ён спазнаў ад маладой лэдзі, марыў, каб зноў вярнуўся той час і каб ён зноў мог няспынна даказваць ёй сваю ўдзячнасць і любоў. У яго не было ніякіх прычын, каб дакараць сябе за недахоп увагі або непаважлівае стаўленне — ён заўсёды быў рады службыць лэдзі. І ўсё ж Олівер прыпомніў сотні дробных выпадкаў, калі ён, як яму здавалася, мог пастарацца лепш, дзейнічаць больш плённа, і ён шкадаваў, што не рабіў так. Нам трэба быць асцярожнымі ва ўзаемінах з тымі, хто нас акружае, бо кожная смерць прыносіць для маленькага кола тых, хто застаўся, думкі пра тое, як мала было зроблена і як шмат упушчана, колькі забыта і колькі можна было змяніць да лепшага, але гэта не рабілася. Няма шкадавання больш глыбокага, чым шкадаванне пра тое, чаго ўжо не паправіш, і калі мы хочам пазбавіць сябе ад гэтых пакутаў, то давайце ўспомнім пра гэта, пакуль не позна.

Калі ён прыйшоў дадому, місіс Мэйлі сядзела ў маленькай гасцёўні. У Олівера сэрца ёкнула, калі ён яе ўбачыў: старая лэдзі не адыходзіла ад пасцелі сваёй пляменніцы, і ён з трымценнем думаў, якая перамена прымусіла яе адысці. Ён даведаўся, што Роз моцна заснула і што калі яна прачнецца, то або пачне выздараўліваць, або развітаецца з імі ўсімі і памрэ.

Так яны сядзелі некалькі гадзін, услухваліся, баяліся загаварыць. Абед аднеслі нескранутым; бачна было, што думкі іхнія луналі дзесьці далёка — так сачылі яны за сонцам, якое апускалася ўсё ніжэй і ніжэй і нарэшце афарбавала зямлю і неба ў тыя ружовыя колеры, якія прадвяшчаюць яго заход. Напружаны іхні слых улавіў крокі: нехта набліжаўся. Міжволі яны разам кінуліся да дзвярэй; увайшоў містэр Лосбэрн.

— Што з Роз? — усклікнула старая лэдзі. — Кажыце адразу! Я не магу вынесці чакання: што заўгодна, толькі не няпэўнасць! О, кажыце хутчэй, дзеля Бога!

— Супакойцеся, прашу вас, — адказаў доктар, падтрымліваючы яе. — Будзьце спакойнай, дарагая мэм, прашу вас.

— Пусціце мяне, дзеля Бога! Маё дарагое дзіця! Яна памерла! Яна памірае!

— Не! — гораचा ўсклікнуў доктар. — З Божае ласкі і спагады яна будзе жыць на радасць і блаславенне нам яшчэ шмат гадоў!

Лэдзі ўпала на калені і паспрабавала скласці рукі, але сілы, якія так доўга падтрымлівалі яе, адышлі ў неба з першай падзякай з яе вуснаў, і яна апусцілася на рукі сябра.

РАЗДЗЕЛ XXXIV

*утрымлівае некаторыя папярэднія весткі
пра аднаго маладога джэнтльмена, які з'яўляецца
на сцэне, а таксама новую прыгоду Олівера Твіста*

Столькі шчасця цяжка было вытрымаць. Олівер быў сузрушаны, агаломшаны нечаканай весткай; ён не мог ні плакаць, ні размаўляць, ні сядзець склаўшы рукі. Яму ледзьве хапіла сілы асэнсаваць, што ж адбылося, і пасля доўгага шпацыру на халаднаватым вечаровым паветры ён расплакаўся. Слёзы прынеслі яму палёжку; ён быццам бы ачнуўся і ўсвядоміў цалкам

тую радасную перамену, якая адбылася, і наколькі непад'ёмным быў груз трывогі, зняты з ягоных плячэй.

Хутка надышлі прыцемкі. Ён вярнуўся дадому, нагужаны кветкамі, якія збіраў з асаблівай стараннасцю, каб упрыгожыць імі пакой хворай. Ён бадзёра крочыў па дарозе і тут пачуў, што ззду едзе нейкі экіпаж і што набліжаецца ён з шалёнай хуткасцю. Олівер азірнуўся і ўбачыў, што да яго хутка набліжаецца паштовая карэта; паколькі коні імчалі галопам, а дарога была вузкая, ён прыціснуўся да брамы, каб прапусціць экіпаж.

Калі карэта праязджала паўз яго, Олівер паспеў заўважыць мужчыну ў доўгім начным каўпаку, твар якога падаўся яму знаёмым; аднак экіпаж прамільгнуў так хутка, што ён не паспеў пазнаць чалавека. Праз секунду ці дзве каўпак высунуўся ў акно карэты, і гучны голас загадаў кучару спыніцца, што той выканаў, як толькі яму ўдалося ўправіцца з коньмі. Той самы голас аклікнуў Олівера па імені.

— Гэй! — крыкнуў голас. — Олівер, што новага? Міс Роз! Мастэр Олі-вер!

— Гэта вы, Джайлс? — усклікнуў Олівер, падбягаючы да дзвярэй.

Джайлс зноў высунуў свой каўпак і хацеў быў нешта адказаць, як раптам яго адпіхнуў нейкі малады чалавек, які займаў другі куток карэты, і таксама нецярпліва перапытаў, што новага.

— Адным словам, — крыкнуў джэнтльмен, — лепш або горш?

— Лепш, нашмат лепш! — паспешліва азваўся Олівер.

— Дзякуй Богу! — усклікнуў джэнтльмен. — Ты гэта дакладна ведаеш?

— Так, сэр, — адказаў Олівер. — Крызіс мінуў усяго некалькі гадзін таму назад. Містэр Лосбэрн кажа, што ўся небяспека мінула.

Джэнтльмен больш не прамовіў ні слова. Ён прачыніў дзверы карэты, выскачыў на дарогу, узяў Олівера за руку і адвёў убок.

— Ты ўпэўнены ў гэтым? Хлопчык мой, ты не памыляешся? — дрыготкім голасам дапытваўся чалавек. — Малю, не падманвай мяне, не абуджай спадзяванняў, якім не дадзена спраўдзіцца.

— Я не стаў бы гэтага рабіць ні за што на свеце, сэр, — адказаў Олівер. — Верце мне. Містэр Лосбэрн сказаў, што яна будзе жыць на радасць нам яшчэ шмат гадоў. Я чуў гэта на ўласныя вушы.

У Олівера слёзы навярнуліся на вочы, калі ён успомніў сцэну, якая падарыла так шмат шчасця; джэнтльмен адварнуў твар і нейкі час маўчаў. Оліверу падалося, што ён пачуў, як той некалькі разоў перасільваў рыданне, але не хацеў замінаць джэнтльмену, бо добра разумеў, што той адчувае ў гэты момант, таму проста стаяў збоку і рабіў выгляд, што заняты сваім букетам.

Увесь гэты час містэр Джэйлс у белым начным каўпаку сядзеў на сходах карэты, абапершыся абодвума локцямі на калені і выціраючы вочы сінняй папяровай насоўкай з белымі крапінамі. Бядак не прыкідваўся ўзрушаным — пра гэта сведчылі яго чырвоныя вочы, якія ён падняў на маладога джэнтльмена, калі той павярнуўся і загаварыў з ім.

— Сядайце вы, Джэйлс, у карэту і едзьце да маёй маці, — сказаў ён. — Я паціху пайду пешшу, каб выйграць трохі часу, пакуль яе не пабачу. Перадайце, што я падыходжу.

— Прашу выбачыць, містэр Гары, — адказаў Джэйлс, канчаткова паправіўшы стан свайго аблічча пры дапамозе насоўкі, — але быў бы абавязаны вам, каб вы даручылі гэтую місію паштоваму кур'еру. Не належыць жанчынам бачыць мяне ў такім стане, сэр. Я назаўсёды страціў бы аўтарытэт у іх, каб гэта здарылася.

— А наогул рабіце, як вам лепш, — згадзіўся, усміхаючыся, Гары Мэйлі. — Няхай ён едзе паперадзе з багажом, калі вам так хочацца, а вы ідзіце следам разам з намі. Але найперш памяняйце гэты начны каўпак на больш адпаведны галаўны ўбор, інакш нас прымуць за вар'ятаў.

Містэр Джэйлс, атрымаўшы напамін пра свой неадпаведны касцюм, сцягнуў з галавы і схваў у кішэню каўпак, а ўзамен надзеў капялюш простага і сур'ёзнага фасону, які ён знайшоў у карэце. Пасля гэтага фарэйтэр ад'ехаў, а Джэйлс, містэр Мэйлі і Олівер, не спяшаючыся, пайшлі следам.

Па дарозе Олівер час ад часу кідаў на новага чалавека зацікаўленыя позіркі. На выгляд таму было гадоў дваццаць пяць; ён быў сярэдняга росту, твар адкрыты і прыемны, манера трымацца простая і нязмушаная. Нягледзячы на розніцу ва ўзросце, ён так быў падобны на старую лэдзі, што Оліве-

ру няцяжка было прыйсці да думкі аб іх сваяцтве, нават калі б джэнтльмен і не згадаў місіс Мэйлі як сваю маці.

Калі яны наблізіліся да асабняка, місіс Мэйлі з нецярпеннем чакала сына. Сустрэча ўзрушыла абоіх.

— Мама! — прашаптаў малады чалавек. — Чаму ты мне не пісала?

— Я напісала, — адказала місіс Мэйлі, — але, падумаўшы, вырашыла не адсылаць ліст да таго часу, пакуль не пачую меркавання містэра Лосбэрна.

— Але навошта, — працягваў малады чалавек, — навошта было рызыкаваць, калі ледзьве не здарылася тое, што магло б здарыцца? Калі б Роз — я не магу наважыцца вымавіць гэтае слова, — калі б хвароба скончылася інакш, як бы вы змаглі прабачыць сабе? Хіба мог бы я зноў быць шчаслівым калі-небудзь?

— Калі б гэта здарылася, Гары, — адказала місіс Мэйлі, — тваё жыццё было б разбітае, і ўжо не адыгрывала б вялікай ролі, прыехаў бы ты на дзень раней або на дзень пазней.

— Няхай так — што ж дзіўнага, мама? — адказаў малады чалавек. — І навошта казаць «калі б»? Так яно і ёсць насамрэч, так і ёсць, мама, і вы гэта добра ведаеце!

— Я ведаю, што яна заслугоўвае найлепшай і найчысцейшай любові, на якую здольнае сэрца мужчыны, — сказала місіс Мэйлі. — Я ведаю, што яе зычлівая і жарсная натура патрабуе ў адказ большага, чым павярхоўная прыхільнасць — яна патрабуе пачуцця трывалага і глыбокага. Калі б я гэтага не разумела і не ведала, што, калі да яе памяняе стаўленне той, каго яна кахае, я палічыла б сваю задачу не такой цяжкай і з лёгкім сэрцам узялася б за выкананне таго, што лічу сваім непасрэдным абавязкам.

— Гэта несправядліва, мама, — запярэчыў Гары. — Ты ўсё яшчэ глядзіш на мяне як на хлопчыка, які не ўсведамляе сваіх здольнасцяў і не разумее памкненняў свайго сэрца!

— Мой драгі сын, — сказала місіс Мэйлі, кладучы руку яму на плячо, — я думаю, што юнацтву ўласцівыя высакародныя памкненні, якія не працягваюцца доўга, а сярод іх ёсць такія, якія, калі іх задавальняюць, робяцца яшчэ больш мімалётнымі.

А найперш думаю, — працягвала лэдзі, гледзячы сыну проста ў вочы, — калі імпульсіўны, эмацыйны і самалюбівы мужчына жэніцца з дзяўчынай, імя якой заплямленае, то хоць яна ў гэтым і не вінаватая, але бессардэчныя, дрэнныя людзі могуць дапякаць усё жыццё ёй і ейным дзецям і, з узростаннем яго поспеху ў свеце, нагадваць яму пра пляму і здэкавацца з яго; і я думаю, што аднойчы гэты чалавек, які б ні быў ён добры і велікадушны, можа раскаяцца ў саюзе, на які пайшоў у маладосці, а дзяўчына будзе пакутаваць, ведаючы пра гэта.

— Мама, — нецярпліва запырэчыў малады чалавек, — той, хто ўчыніў гэта, быў бы адно толькі эгаістычным нягоднікам, нявартым таго, каб называцца мужчынам, і нявартым жанчыны, якую вы апісваеце.

— Так ты думаеш цяпер, Гары, — сказала яго маці.

— І буду думаць так заўсёды! — адказаў малады чалавек. — Душэўныя пакуты, якія я вынес за апошнія два дні, змушаюць мяне да непрыхаванага прызнання ў жарсці, якая, як вам добра вядома, зарадзілася не ўчора і не ёсць мімалётным пачуццём. Маё сэрца належыць толькі Роз, мілай, пяшчотнай дзяўчынцы маёй, як толькі можа належаць жанчыне мужчынскае сэрца. У мяне ў жыцці няма думак, поглядаў, спадзяванняў, не звязаных з ёю, і калі вы замінаеце гэтым маім памкненнем, то вы бераце ў свае рукі мой спакой і маё шчасце і выкідваеце іх на вецер. Падумайце, мама, пра гэта, падумайце пра мяне і не забывайцеся пра цёплыя пачуцці, пра якія вы, здаецца, мала думаеце!

— Гары! — усклікнула місіс Мэйлі. — Я якраз і думаю. Шмат думаю пра гарачыя, чулівыя сэрцы, бо хачу засцерагчы іх ад ран. Але мы ўжо гаварылі пра гэта многа, гаварылі нават больш чым трэба.

— Тады няхай вырашае Роз, — уставіў Гары. — Вы не будзеце настойваць на гэтых сваіх меркаваннях, каб ствараць перашкоды на маім шляху?

— Не, — адказвала місіс Мэйлі, — але я хацела б, каб ты падумаў...

— Я ўжо падумаў! — нецярпліва перапыніў Гары. — Мама, я ўжо падумаў, а думаў я доўгія гады. Я пачаў думаць ужо тады,

калі навучыўся сур’ёзна разважаць. Мае пачуцці застаюцца нязменнымі, якімі былі заўсёды. Навошта мне пакутваць далей, адкладваючы рашэнне, не даючы выхаду сваім пачуццям, калі гэта ні да чога добрага не прывядзе? Не! Я скажу Роз і толькі потым паеду адсюль.

— Скажаш, скажаш, — азвалася місіс Мэйлі.

— Калі ты так гаворыш, я пачынаю баяцца... Ці не хочаш ты сказаць, што яна выслухае мяне холадна, мама?

— Не, не холадна, — запярэчыла старая лэдзі. — Зусім не!

— Дык што? — дапытваўся малады чалавек. — Ці не сустрэла яна каго-небудзь іншага?

— Не, — запярэчыла яго маці, — можа, я і памыляюся, але відаць, што ты ўжо завалодаў яе пачуццямі. Што я хачу сказаць... — працягвала сталая лэдзі, спыняючы свайго сына, які збіраўся нешта ўставіць. — Што я хачу сказаць, дык гэта наступнае. Перш чым ставіць на гэтую карту, перш чым рызыкнуць і ўзяцець да самай высокай кропкі надзеі, падумай, дарагое маё дзіця, паразважай над біяграфіяй Роз і разваж, як можа паўплываць на яе рашэнне тое, што яна ведае пра сваё сумніўнае паходжанне, — калі ўжо яна так аддадзеная нам усёй сваёй высакароднай душой, калі заўсёды гатовая ахвяраваць сваімі інтарэсамі — як у вялікім, так і ў малым.

— Што вы маеце на ўвазе?

— Што табе трэба падумаць, — быў адказ місіс Мэйлі. — Мне трэба ісці да яе. Блаславі цябе Бог!

— Мы ўбачымся сёння ўвечары? — усхвалявана спытаў малады чалавек.

— Потым, — адказала лэдзі, — калі я прыйду ад Роз.

— Вы скажаце ёй, што я тут? — спытаў Гары.

— Зразумела, — адказала місіс Мэйлі.

— Скажыце ёй, як я баяўся за яе, як пакутаваў і як хацеў убачыць яе. Не адмоўце мне, мама!

— Не, — сказала старая лэдзі, — я ўсё ёй скажу.

І яна, узрушана паціснўшы сынаву руку, паспешліва выйшла з пакоя.

Падчас гэтай спешнай размовы містэр Лосбэрн і Олівер заставаліся ў другім канцы пакоя. Цяпер лекар працягнуў руку

Гары Мэйлі, і яны сардэчна павіталіся. Потым містэр Лосбэрн мусіў адказаць на шматлікія пытанні свайго маладога сябра і падрабязна апісаць стан пацыенткі, і гэтая справаздача была не менш суцяшальнай, дарыла не меншую надзею, чым аповед Олівера. Містэр Джэйлс рабіў выгляд, што займаецца багажом, але слухаў навастрыўшы вушы.

— Нічога асаблівага не падстрэлілі за апошні час, містэр Джэйлс? — запытаўся лекар, калі скончыў сваю справаздачу.

— Нічога асаблівага, сэр, — адказаў містэр Джэйлс, пачырванеўшы да вушэй.

— Не злавілі ніякіх злодзеяў, не апазналі ніякіх узломшчыкаў? — працягваў лекар.

— Не, сэр, — больш пэўна адказаў містэр Джэйлс.

— Шкада, — сказаў доктар, — вы ж так выдатна робіце такія рэчы. Прашу вас, скажыце хутчэй, як там справы ў Брытлза?

— З хлопцам усё ў парадку, сэр, — сказаў містэр Джэйлс, вяртаючыся да свайго звычайнага апякунскага тону, — ён прасіў засведчыць вам сваю глыбокую пашану.

— Гэта добра, — адказаў містэр Лосбэрн. — Калі я вас убачыў, містэр Джэйлс, я ўспомніў, што за дзень да таго, як мяне спешна выклікалі сюды, я, згодна з просьбай вашай добрай гаспадыні, выканаў маленькае даручэнне на вашу карысць. Калі ласка, адыдземся на хвіліну сюды ў куток, добра?

Містэр Джэйлс салідна і крыху здзіўлена пакрочыў у куток, дзе ён меў гонар пра нешта шаптацца з доктарам; пасля гутаркі ён пачаў выштукоўваць паклоны, а потым адышоў надзвычай важнаю хадою.

Прадмет гэтай размовы застаўся таямніцай у гасцёўні, але адразу быў раскрыты на кухні — містэр Джэйлс, не марудзячы, накіраваўся туды і, запатрабаваўшы сабе кубак элю, з велічнатаямнічым, вельмі эфектным выглядам заявіў, што ягоная гаспадыня вырашыла, прымаючы пад увагу ягоныя бліскучыя паводзіны падчас нядаўняга рабаўніцтва, пакласці ў мясцовым аддзяленні банка на яго імя суму ў дваццаць пяць фунтаў. Тут абедзве служанкі паднялі рукі, закацілі вочы і выказалі меркаванне, што цяпер ужо містэр Джэйлс, напэўна, заганарыцца. На

гэта містэр Джайлс паправіў жабо, запярэчыў: «Не, не», — і дадаў, што калі хто-небудзь заўважыць за ім высакамернае стаўленне да падначаленых, то ён будзе ўдзячны, калі яму адразу скажуць пра гэта. Потым ён зрабіў шмат іншых заўваг, якія не менш сведчылі пра яго сціпласць і якія былі прынятыя гэтаксама прыхільна і былі, да таго ж, арыгінальнымі і дарэчнымі, як і наогул бываюць заўвагі вялікіх людзей.

Канец вечара прайшоў наўсёмі вельмі весела: лекар быў у выдатным настроі, і якім бы здарожаным і задумлівым ні быў Гары Мэйлі напачатку, але і ён не ўстаяў супраць станоўчага ўплыву гэтага годнага джэнтльмена, які выразіўся ў мностве жартаў, прафесійных успамінаў і бясконцых малых розыгрышах, якія здаваліся Оліверу самымі смешнымі з калі-небудзь ім пачутых і з якіх ён, адпаведна, смяяўся, што выклікала рашучае задавальненне ў слаўнага доктара, які сам рагатаў нястрымна і заражаў сваім смехам Гары, так што той смяяўся амаль гэтаксама ад душы. Такім чынам, яны бавілі час настолькі прыемна, наколькі гэта дазвалялі абставіны, і пайшлі адпачываць, калі было ўжо позна, з лёгкасцю і радасным пачуццём у сэрцы, а менавіта гэта было ім так патрэбна пасля перажытых нядаўна ўзрушэнняў і распачы.

Наступным ранкам Олівер устаў у добрым настроі і ўзяўся за свае звычайныя ранішнія справы нашмат ахвотней і з большым аптымізмам, чым у любы з апошніх дзён. Зноўку былі развешаныя клеткі, каб птушкі спявалі на сваіх старых месцах, зноў былі сабраныя найлепшыя палявыя і лугавыя кветкі, якія толькі можна знайсці, каб яны сваёй прыгажосцю радавалі Роз. Усё навокал было цудоўным, рассяялася, быццам згодна з воляй нейкага чараўніка, маркота, якая, як здавалася сумным вачам спалоханага хлопчыка, вісела апошнімі днямі над усім навокал. Здавалася, што раса на зялёных лістах іскрыцца ярчэй, вецер у ёй шапоча пяшчотней, а неба стала сінейшым і ярчэйшым. Так уплываюць нашыя думкі, наш душэўны стан нават на знешні выгляд прадметаў. Людзі, якія, сузіраючы прыроду і людзей навокал, сцвярджаюць, што ўсё навокал змрочнае і сумнае, маюць рацыю, але цёмны колер ёсць адбіткам іх уласных

азмрочаных горыччу вачэй і сэрцаў. Насамрэч фарбы гэтыя больш далікатнага кшталту і патрабуюць лепшага зроку.

Варта заўважыць – і Олівер не прамінуў звярнуць на гэта ўвагу, – што гэтыя ранішнія вандроўкі не праходзілі болей у адзіноце. Гары Мэйлі, заўважыўшы самым першым ранкам, як Олівер ідзе дадому са сваім грузам, быў настолькі захоплены жарсцю да кветак і паказаў у іх падборы такое ўменне, што пакінуў свайго маладога супольніка далёка ззаду. Але хоць Олівер і адстаў у гэтым, затое яму вядома было, дзе знайсці лепшыя кветкі. Так яны і прачэсвалі ваколіцы дзень за днём, прыносячы дадому найлепшае з таго, што там квітнела. Цяпер акно маладой лэдзі было адчыненае, бо ёй падабалася, калі ў пакой пранікала духмянае летняе паветра і жывіла яе; на падваконні кожны ранак з'яўляўся асабліва рупліва падабраны маленькі букецік. Олівер не мог не заўважыць, што звялыя кветкі ніколі не выкідвалі, хаця маленькая вазачка старанліва напаўнялася новымі; не мог ён не заўважыць таксама, што як толькі доктар выходзіў у сад, ён заўсёды кідаў позірк на той асаблівы куточак, вельмі выразна ківаў галавой і толькі потым выпраўляўся на свой ранішні шпацыр. Олівер назіраў, дні ляцелі адзін за адным, а Роз хутка папраўлялася.

Нельга сказаць, што час для Олівера ішоў павольна, хоць маладая лэдзі яшчэ не выходзіла са свайго пакоя на вячэрні шпацыр; кароткія вандроўкі з Гары Мэйлі не ішлі ў залік. Ён з падвойнай стараннасцю стаў улягаць у заняткі з сівагаловым старым джэнтльменам і працаваў так аддана і плённа, што нават сам здзіўляўся сваім поспехам.

І вось аднойчы падчас яго заняткаў адбылася падзея, якая ўзрушыла яго. Маленькі пакойчык, у якім ён звычайна сядзеў над сваімі кніжкамі, месціўся на першым паверсе ў задняй частцы дома. Гэта быў звычайны пакой асабняка: закратаванае акно, за ім – язмін і брумбель, які віўся па аконнай раме і напаўняў пакой цудоўным водарам. Акно выходзіла ў садок, далей брамка вяла на маленькую агароджаную лугавіну, а яшчэ далей быў прыгожы лугавы разлог і лясы. У той бок паблізу не было ніякага жылга, і адсюль адкрываўся неабмежаваны далягляд.

Адным прыгожым ранкам, калі ўжо пачалі акрэслівацца на зямлі першыя цені, Олівер сядзеў ля акна, паглыбіўшыся ў свае кніжкі. Ён ужо даволі доўга засяроджана працаваў; дзень быў нязвыкла спякотны, папрацаваў ён ужо нямала і неўпрыкмет заснуў, што зусім не прыніжае годнасці аўтараў гэтых кніг.

Такі сон часамі авалодвае намі: ён бярэ ў палон адно цела, а свядомасць не перастае ўспрымаць навакольную рэчаіснасць і лунае, дзе ёй заўгодна. Калі можна назваць сном пачуццё непераадольнай цяжкасці, знясіленасці і поўнай няздольнасці кантраляваць рухі і думкі, — то гэта сон, і ў час такога сну мы ўсведамляем усё, што адбываецца навокал, а калі нам што-небудзь сніцца, то словы, якія мы чуем насамрэч, і гукі, якія ў гэты момант сапраўды гучаць, з такой дзіўнай лёгкасцю ўпісваюцца ў нашыя мроі, што сон і ява пераплятаюцца, ствараючы адно цэлае, і потым нельга бывае аддзяліць адно ад другога. Але гэта яшчэ не самая дзіўная з праяў, якія супраджаюць такі наш стан. Хаця нашы пачуцці дотыку і зроку ў гэты час мёртвыя, аднак на заснулыя нашы думкі і мроі, што мільгаюць перад намі, можа паўплываць, і паўплываць матэрыяльна, нават *адно прысутнасць* нейкага рэальнага аб'екта, які мог і не знаходзіцца паблізу, калі мы заплюшчвалі вочы, і пра блізкасць якога мы не здагадаліся наяве.

Олівер выдатна ўсведамляў, што ён знаходзіцца ў сваім маленькім пакойчыку, што перад ім на сталe ляжаць ягонныя кніжкі, што за акном вецер варушыць павоі на раме. І ўсё ж ён спаў. Раптам відовішча змянілася, паветра стала душным і затхлым, і Олівер з жахам падумаў, што ён зноў у доме габрэя. У сваім звыклым кутку сядзіць агідны стары, тыцкае ў яго пальцам і нешта шэпча іншаму чалавеку, які, адварнуўшыся ўбок, сядзіць побач.

— Цішэй, мой даражэнькі! — падалося яму. — Ведама, гэта ён. Хадзем.

— Ён самы! — здалося, адказваў той, другі. — Не мог я памыліцца. Хай сабе нават цэлы натоўп чарцей пераўвасобіўся ў яго, і ён схавайся між імі — абавязкова знайшлося б нешта, па чым я яго пазнаў бы. Закапайце яго на пяцьдзесят футаў у зям-

лю — я ўсё роўна знайду магілу, нават без аніводнай прыкметы, што тут нехта пахаваны.

Чалавек, здавалася, казаў з такой нянавісцю, што Олівер ад жаху прачнуўся і ўскочыў.

Прамiлы Божа! Што прымусiла яго сэрца забiцца так моцна, пазбавiла яго голасу, сiлы, каб зварухнуцца? Там, там... ля акна, зусiм блiзка ад яго, так блiзка, што ён нават мог бы дакрануцца да яго, калi б не адхiснуўся, стаяў, утаропiўшыся ў яго, гледзячы вочы ў вочы, габрэй! А побач з iм, белы ад шаленства, або страху, або ад сумесi гэтых пачуццяў, стаяў чалавек, якi загаварыў да яго ў двары гатэля.

Гэта было адно iмгненне, позiрк, успышка. Яны адразу зниклi. Але яны пазналi яго, а ён iх, i твары iхнiя так моцна адбiлiся ў яго памяцi, быццам яны былi глыбока высечаныя ў каменi i знаходзiлiся ў яго перад вачыма з самага нараджэння. Нейкае iмгненне ён стаяў у аслупяненнi, потым выскачыў з акна ў сад i паклiкаў на дапамогу.

РАЗДЗЕЛ XXXV,

*які апавядае пра недавальняючы вынік прыгоды
Олівера і пра даволі важную размову паміж Гары і Роз*

Калі насельнікі дома, звярнуўшы ўвагу на крыкі Олівера, паспяшаліся на яго голас, хлопчык, бледны, узрушаны, паказваў у бок лугоў за домам і, з цяжкасцю вымаўляючы словы, казаў:

— Габрэй! Габрэй!

Містэр Джэйлс не мог зразумець, што гэта азначала, але Гары Мэйлі, які меў больш хуткую рэакцыю і чуў ад Олівера гісторыю ягонай маці, зразумеў імгненна.

— У які бок яны пабеглі? — спытаў ён, схапіўшы цяжкі дрын, які стаяў у кутку.

— У той, — адказаў Олівер, паказваючы, у якім баку зніклі прыхадні. — Яны адразу зніклі.

— Тады яны ў канаве! — сказаў Гары. — За мной! І старайцеся не адставаць.

Сказаўшы гэта, ён пераскочыў цераз агароджу і прыпусціў так шпарка, што іншыя ззаду з цяжкасцю паспявалі.

Джайлс паспяшаўся як мог, тое самае і Олівер; праз хвіліну або дзве перакульнуўся цераз агароджу і містэр Лосбэрн, які быў на шпацыры і цяпер вяртаўся. Ён падхапіўся з большай жвавасцю, чым можна было ад яго чакаць, і на злом галавы кінуўся следам за тымі, хто пабег паперадзе, аглушаючы наваколле крыкамі: «Што здарылася?»

Так яны імчаліся наперад, ні разу не спыніўшыся, каб аддыхацца, пакуль іхні лідэр не павярнуў на ўказаны Оліверам куток поля і не пачаў уважліва абшукваць канаву і агароджы, якія да яе прымыкалі. Гэта дало іншым час яго дагнаць, а Олівер змог расказаць містэру Лосбэрну пра абставіны, якія спрычынілі такую імклівую пагоню.

Аднак пошукі не далі ніякіх вынікаў. Не было нават якіх-небудзь свежых слядоў. Цяпер усе стаялі на невысокім узвышшы, адкуль можна было агледзець навакольныя палі на тры-чатыры мілі. Злева ў лагчыне знаходзілася вёска, але каб дабрацца да яе па дарозе, указанай Оліверам, прыхадням трэба было б зрабіць круг па адкрытай мясцовасці, і яны наўрад ці маглі б схавацца за такі кароткі час. З другога боку луг межаваў са старым густым лесам, але і там яны не маглі праскочыць незаўважанымі.

— Пэўна ж, табе гэта прыснілася, Олівер, — сказаў Гары Мэйлі.

— О не, сэр, — адказаў Олівер, уздрыгваючы пры адным толькі ўспаміне пра агідную фізіяномію старога мярзотніка, — я выразна яго бачыў. Я выразна бачыў іх абодвух, гэтаксама добра, як бачу цяпер вас.

— А хто быў другі? — спыталі разам Гары і містэр Лосбэрн.

— Той самы чалавек, пра якога я вам расказваў. Той, які так нечакана заступіў мне дарогу ля гасцініцы, — адказаў Олівер. — Мы глядзелі адзін аднаму ў вочы, магу вам паклясціся.

— Дык што, ты ўпэўнены: яны пабеглі ў гэты бок? — настойліва запытаў Гары.

— Я бачыў гэта таксама добра, як тое, што яны перад тым стаялі ля акна, — адказаў Олівер, паказваючы на агароджу, што стварала мяжу паміж лугавінай і садам. — Высокі пераскочыў цераз агароджу тут, а габрэй прабегае колькі крокаў у правы бок, а потым ушчаміўся ў гэтую проіму.

Пакуль Олівер казаў, абодва джэнтльмены ўважліва зазіралі ў яго сур’ёзны твар; іх пераканала тая ўпэўненасць, з якой ён гаварыў. Аднак пакуль што анідзе не было відаць слядоў людзей, якія паспешліва ўцякалі. Трава была высокая, аднак нідзе не прытапаная, хіба толькі там, дзе ступалі іх уласныя ногі. Па адкосах і краях канавы наверху была сырая гліна, але нідзе не было відна слядоў мужчынскіх чаравікаў або хоць якіх-небудзь слядоў, якія паказвалі б, што тут нядаўна ступала нага чалавека.

— Дзіўна, — сказаў Гары Мэйлі.

— Дзіўна, — рэхам адгукнуўся доктар. — Нават Блатэрс і Даф не змаглі б тут разабрацца.

Нягледзячы на відавочную бесперспектыўнасць сваіх пошукаў, яны не пайшлі дадому, пакуль ноч, якая ахінула наваколле, не зрабіла далейшыя пошукі бяссэнсавымі, — але нават тады ад іх адмовіліся з неахвотай. Джайлса паслалі ў вясковыя піўніцы з дакладным апісаннем знешнасці і адзежы прыхадняў, якое даў Олівер. Прынамсі, габрэй быў дастаткова заўважным, каб яго прыкмецілі, калі б ён зайшоў выпіць куваль элю або проста бадзяўся б паблізу, аднак Джайлс вярнуўся ні з чым, так што нельга было раскрыць або як-небудзь растлумачыць таямніцу.

Наступным днём пошукі былі адноўленыя, зноў спрабавалі нешта даведацца, але зноў без поспеху. Яшчэ праз дзень Олівер і містэр Мэйлі выправіліся ў мястэчка ў спадзяванні, што там пачуюць што-небудзь пра прыхадняў, але і гэтае намаганне не дало вынікаў, так што праз некалькі дзён здарэнне пачало забывацца, як забываецца шмат чаго, калі цікаўнасць, не атрымаўшы болей спажывы, памірае сама сабой.

Між тым Роз хутка папраўлялася. Яна ўжо магла выходзіць са свайго пакоя, хадзіць у доме і на вуліцу; зноў уліўшыся ў кола сям’і, яна напаўняла радасцю сэрцы ўсіх.

Але хоць гэтая шчаслівая перамена мела бачны ўплыў на маленькае кола, хоць радасныя галасы і вясёлы смех зноў загучалі ў асабняку, часамі ў некаторых прыналежных да пенатаў адчувалася нейкая напружанасць, нават у самой Роз, і Олівер не прамінуў гэта заўважыць. Місіс Мэйлі з сынам часта сядзелі, замкнуўшыся ўдваіх, а Роз не аднойчы прыходзіла заплаканая. Пасля таго, як містэр Лосбэрн вызначыў дзень свайго ад'езду ў Чэрсі, гэтыя сімптомы сталі больш частымі, і было відавочна, што адбывалася нешта такое, што ўплывала на душэўны спакой маладой лэдзі і яшчэ кагосьці з блізкага атачэння.

Нарэшце, аднойчы ранкам, калі Роз была адна ў маленькай сталоўцы, туды ўвайшоў Гары Мэйлі і пасля некаторага вагання папрасіў у яе дазволу на кароткую размову.

— Мне трэба мала, зусім мала часу, Роз, — сказаў малады чалавек, падсоўваючы крэсла і сядваючы насупраць яе. — Тое, што я хачу сказаць, ужо само адкрылася вашаму розуму. Мае самыя шчырыя мары і спадзяванні не былі схаваныя ад вас, хоць вы яшчэ не чулі ад мяне ні слова пра іх.

Роз пабялела, як толькі ён увайшоў, але гэта можна было патлумачыць яе хваробай. Яна толькі кіўнула і, схіліўшы галаву да кветак, якія стаялі паблізу, моўчкі чакала працягу.

— Мне... мне варта было б паехаць адсюль раней, — сказаў Гары.

— Насамрэч, — адказала Роз. — Прабачце, што я кажу так, але як для мяне, дык лепей бы вы паехалі.

— Мяне прывяла сюды боязь самага страшнага і непапраўнага, — працягваў малады чалавек, — боязь страціць дарагога чалавека, з якім звязаныя ўсе мае спадзяванні і надзеі. Вы паміралі, вы луналі паміж небам і зямлёй. Мы ведаем: калі хвароба наведвае маладых, прыгожых, добрых, то чыстыя іх душы падсвядома імкнуцца да светлага прытулку дзеля вечнага спачыну... Мы ведаем — няхай дапаможа нам Неба! — што найлепшыя і найчысцейшыя з нас занадта часта вянуць у самым росквіце.

Слёзы набеглі на вочы мілай дзяўчыны, калі яна пачула гэта, і калі адна слязінка ўпала на кветку, над якой яна схіліла-

ся, і ярка заблішчала на венчыку, надаючы кветцы яшчэ больш прыгажосці, то здавалася, што гэта вільгаць з вачэй дзяўчыны — увасабленне пачуццяў яе маладога, далікатнага сэрца, якое па праву заяўляе аб радстве з найлепшымі творамі прыроды.

— Анёл, істота, роўная па чысціні і нявіннасці Божым анёлкам, трымцела паміж жыццём і смерцю, — працягваў малады чалавек. — О! Хто мог спадзявацца, калі перад яе вачыма адкрыўся далёкі свет, які больш родны ёй, што яна вернецца да смутку і нягодаў гэтага свету! Роз, Роз, ведаць, што вы знікаеце, як лёгкі цень, адкінуты на зямлю нябесным промнем, не мець надзеі, што вы будзеце ўратаваныя дзеля тых, хто чэзне тут, — не разумеючы, дарэчы, чаму вы мусіце быць выратаванай дзеля нягодаў, — адчуваць, што вы належыце да той прамяністай сферы, у якую так рана адляцела ўжо шмат найлепшых і найчысцейшых, і, аднак, насуперак усім гэтым суцяшальным думкам маліцца за тое, каб вы былі захаваныя для тых, хто вас любіць — такую пакуту хіба можна вынесці? І гэтая пакута была ўва мне, дзень і ноч. Разам з ёй мяне апанавала такая плынь страху, боязі, нават самалюбных перажыванняў ад думкі, што вы можаце памерці, не даведаўшыся, як аддана я кахаю вас — гэтая плынь магла ўвабраць у сябе маю свядомасць, мой розум. Вы пачалі папраўляцца. Дзень за днём, што там — гадзіна за гадзінай дадалася нейкая кропелька здароўя, улівалася ў кволы ваш струмень жыцця, які паволі цёк у вас, — пакуль ён зноў не набраўся моцы ды імкліvasці. Я, можна сказаць, бачыў, як вы вярталіся ад смерці да жыцця, я сачыў за гэтым вачыма, аслепленымі каханнем, жарсным і глыбокім. Дык не кажыце мне, што вы хочаце пазбавіць мяне ўсяго гэтага! Цяпер, калі я люблю, калі маё сэрца больш адкрылася людзям.

— Я не гэта хацела сказаць, — са слязьмі на вачах сказала Роз, — я хачу толькі, каб вы паехалі адсюль і зноў імкнуліся да мэтай больш годных і высокіх, да мэтай, якія вартыя вас.

— Няма мэты, больш вартай мяне, больш вартай самага высакароднага чалавека, які толькі можа быць, чым змагацца за сэрца такое, як ваша! — сказаў малады чалавек, беручы яе руку. — Роз, мая мілая Роз, я кахаю вас ужо столькі гадоў. Я кахаў,

спадзеючыся заваяваць шлях да славы, а потым горда прыйсці дамоў і падзяліць яе з вамі... Я наыве марыў, як у гэтую шчаслівую хвіліну я нагадаю вам пра тую шматлікія неўвасобленыя ў словы юнацкія сведчанні любові і папрашу вашай рукі, выконваючы даўняе наша маўклівае пагадненне. Час гэты не настаў, але сёння, не зведаўшы ніякай славы і не спраўдзіўшы ніводнай юнацкай мары, я прапаную вам сэрца, якое ўжо даўно аддадзена вам; увесь мой лёс залежыць ад таго, ці прымеце вы маю прапанову.

— Вы заўсёды ставіліся да мяне добра і высакародна, — адказвала Роз, перасільваючы ўзрушэнне. — Я думаю, вы верыце, што я не бессардэчная і не няўдзячная. Выслухайце мой адказ.

— Вы адкажаце, што я змагу заслужыць вас, ці не так, дарагая Роз?

— Я адкажу, — азвалася Роз, — што вы павінны забыць мяне, — забыць не як старога, адданага сябра (гэта мяне глыбока параніла б), а забыць як тую, каго вы кахаеце. Азірніцеся навокал, падумайце, колькі ёсць на свеце сэрцаў, заваяваць якія вам было б уцешна. Калі хочаце, даверце мне таямніцу вашага новага кахання, і я буду вашым самым адданым, блізкім, шчырым сябрам.

Настала маўчанне. Роз, закрывшы твар адной рукой, дала волю слязам. Другую руку ўсё яшчэ трымаў Гары.

— А якія прычыны, Роз, — ціхім голасам спытаў ён, — якія прычыны такога вашага рашэння?

— У вас ёсць права ведаць пра іх, — адказала Роз. — І не спрабуйце памяняць маё рашэнне. Гэта — абавязак, які я мушу выконваць. Я мушу зрабіць гэта дзеля іншых і дзеля самой сябе.

— Дзеля сябе?

— Так, Гары, дзеля сябе. У мяне няма ні сяброў, ні багацця; маё імя заплямленае, і я не магу даваць вашым сябрам падставу для падазрэння, быццам я з карыслівых меркаванняў саступіла вашаму першаму кахання і паставіла крыж на ваших спадзяваннях і планах. Дзеля вас і ваших блізкіх я мушу не дапусціць, каб вы праз вашу гарачую, высакародную натуру стварылі сабе такую вялікую перашкоду на шляху да поспеху...

— Калі пачуці вашы супадаюць з вашым разуменнем абавязку... — пачаў Гары.

— Не, не супадаюць, — адказала Роз, густа пачырванеўшы.

— Дык нашы пачуцці ўзаемныя? — спытаў Гары. — Мілая Роз, скажыце толькі гэта, толькі гэта і змякчыце горыч майго вялікага расчаравання!

— Калі б я зрабіла гэта, не наносычы шкоды таму, каго я люблю, — адказвала Роз, — я магла б...

— Вы ўспрынялі б маё прызнанне зусім інакш? — сказаў Гары. — Не хавайце хоць гэтага ад мяне, Роз!

— Так, — адказала Роз. — Досыць, — дадала яна. — Навошта нам працягваць гэтую цяжкую размову? Вельмі цяжкую для мяне, хоць яна і абячае мне шчасце на доўгія часы, бо для мяне будзе шчасцем ведаць, якое высокае месца я займала калісьці ў вашым сэрцы; кожны ваш жыццёвы поспех будзе надаваць мне больш сілаў і цвёрдасці. Бывайце, Гары! Мы ніколі не сустрэнемся больш так, як мы сустрэліся сёння, але, хоць дачыненні нашыя і не будуць такімі, якімі маглі б быць пасля сённяшняй размовы, — мы можам сябраваць моцна і доўга. Няхай кожнае блаславенне, здабытае малітвамі адданага і шчырага сэрца з крыніцы ісціны і чысціні, прынясе вам шчасце і радасць!

— Яшчэ адно слова, Роз, — сказаў Гары. — Скажыце, якія ў вас падставы для гэтага. Дазвольце мне чуць іх з вашых вуснаў.

— Перад вамі бліскучая перспектыва, — сур'ёзна адказвала Роз. — Вас чакае пачэсны пасад, які могуць забяспечыць асобе ў грамадскім жыцці вялікі талент і моцныя сваяцкія сувязі. Але людзі, якія стаяць за словам «сувязі», гордыя, і я не хачу мець нешта супольнае з тымі, хто можа з пагардай паставіцца да маці, якая дала мне жыццё, і не хачу прынесці няўдачу, выставіць на здзек сына той, якая з такой дабрынёй замяніла мне маці. Адным словам, — працягвала дзяўчына, адварнуўшыся, бо часовая яе рашучасць прайшла, — на маім імені пляма, і людзі перанясуць яе на невінаватага! Адказ павінна несці адна я, адна я мушу пакутаваць.

— Яшчэ слова, Роз, мілая Роз, яшчэ слова! — усклікнуў Гары, кідаючыся перад ёй на калені. — Калі б я не быў такім... такім шчаслівым, як кажуць у свеце, каб маім наканаваннем было жыццё ціхае, непрыкметнае, каб я быў бедны, хворы,

бездапаможны — ці адварнуліся б вы тады ад мяне? Або гэтыя сумненні спароджаныя тым, што я, мабыць, даб'юся багацця і славы?

— Не прымушайце мяне адказваць, — азвалася Роз. — Гэтае пытанне не ўзнікала і ніколі не ўзнікне. Несправядліва, нават жорстка ў гэтай сітуацыі настойваць на адказе.

— Калі ваш адказ будзе такі, на які я амаль асмельваюся спадзявацца, — працягваў Гары, — то ён пашле прамень на мой самотны шлях і асветліць цёмную сцежку перада мной. Не пустая гэта справа — вымавіць некалькі кароткіх слоў, сказаць іх таму, хто любіць вас больш за ўсіх на свеце. О Роз, іменем майго моцнага, палымянага кахання, дзеля ўсяго таго, што я выпакутаваў, і ўсяго таго, на што вы мяне выракаеце, адкажыце мне на гэтае адно пытанне!

— Так, калі ваш лёс складваўся б інакш, — адказвала Роз, — калі б вы стаялі ў грамадстве не нашмат вышэй за мяне, калі б я магла быць вам дапамогай і суцяшэннем у якім-небудзь сціплым, ціхім, адасобленым месцы, а не ганьбай і перашкодай сярод амбітных, славалюбных людзей, — тады ўсё было б нашмат прасцей. Цяпер у мяне ёсць усе прычыны быць шчаслівай, вельмі шчаслівай, Гары, але тады я была б яшчэ шчаслівейшай.

Калі Роз вымаўляла гэтае прызнанне, перад яе ўнутраным зрокам паўставалі жывыя згадкі былых надзей, якія яна насіла ў сабе даўным-даўно, зусім дзяўчом. Але гэтыя згадкі выклікалі слёзы, якія заўсёды выклікаюць былыя спадзяванні, якія вяртаюцца да нас няспраўджанымі, і слёзы прынеслі ёй палёгку.

— Я не магу справіцца са сваёй слабасцю, але яна яшчэ больш умацоўвае маё рашэнне, — сказала Роз і працягнула яму руку. — А цяпер я пайду.

— Абядайце мне адно, — сказаў Гары. — Адзін раз, толькі раз, ну, скажам, праз год, а можа быць, і раней... дазвольце мне паразмаўляць з вамі на гэтую тэму яшчэ раз, у апошні раз.

— Але не настойваць на тым, каб я памяншала сваё рашэнне, — сумна ўсміхаючыся, адказала Роз. — Гэта будзе бяссэнсава.

— Згодны! — адказаў Гары. — Толькі пачуць, як вы паўторыце яго, калі захочаце — у апошні раз. Я пакладу да ваших ног усе

свае пасады і багацце, якіх дасягну, і калі вы застаняцеся цвёрдай у сваім рашэнні, то я ні словам, ні справай не буду спрабаваць памяняць яго.

— Няхай будзе так, — адказала Роз. — Гэта прынясе новы боль, але да таго часу я змагу лягчэй яго перанесці.

Яна зноў працягнула руку. Але малады чалавек абняў яе, пацалаваў у лоб і выйшаў з пакоя.

РАЗДЗЕЛ XXXVI,

вельмі кароткі і, здавалася б, не мае тут вялікага значэння. Але тым не менш яго трэба прачытаць як працяг папярэдняга і ключ да таго, які будзе ў належны час

— Такім чынам, вы наважыліся сёння ранкам ехаць са мной, так? — спытаў лекар, калі Гары Мэйлі далучыўся да яго і Олівера за сняданкам. — Праз кожныя паўгадзіны ў вас мяняецца або настрой, або планы!

— Прыйдзе час, і вы скажаце мне нешта зусім іншае, — адказаў Гары, чырванеечы без усялякай зразумелай прычыны.

— Спадзяюся, што ў мяне будуць на тое важкія падставы, — адказаў містэр Лосбэрн, — хоць прызнаюся, што не думаю, каб выйшла так. Яшчэ ўчора ўвечары вы паспешліва збіраліся за стацца тут і, як гэта належыць узорнаму сыну, правесці вашу маці на ўзбярэжжа мора. Яшчэ апоўдні вы абвясчаеце, што зробіце мне гонар і будзеце суправаджаць мяне, колькі нам будзе па дарозе, самі мяркуючы ехаць у Лондан. А ўвечары вы з вельмі таямнічым выглядам пераконваеце мяне выехаць да таго, як прачнуцца абедзве лэдзі, у выніку чаго малады Олівер мусіць сядзець тут і снедаць, у той час як яму трэба было б гойсаць па навакольных лугах у пошуках батанічных рарытэтаў. Кепскія справы, праўда, Олівер?

— Мне было б вельмі шкада, сэр, каб мяне не было дома, калі вы і містэр Мэйлі будзеце ад'язджаць, — азваўся Олівер.

— Малайчына! — ухваліў доктар. — Калі вернешся ў горад, зайдзі да мяне ў госці. Але Гары, калі казаць сур'ёзна, ці не выкліканае ваша жаданне тэрмінова ехаць нейкім паведамленнем ад важных асоб?

— Ад важных асоб, — адказаў Гары, — да якіх, я мяркую, вы адносіце майго дзядзьку, пакуль я тут знаходжуся, не было ніякіх паведамленняў наогул, ды і ў гэтую пару года наўрад ці магло адбыцца нешта такое, што выклікала б патрэбу ў маёй прысутнасці.

— Але ж і дзіўны вы чалавек! — сказаў лекар. — Зразумела, яны правядуць вас у парламент на перадкалядных выбарах, так што гэтыя перапады і зменлівасць будуць добрымі падрыхтоўчымі захадамі да палітычнага жыцця. У гэтым нешта ёсць. Добрая трэніроўка заўсёды пажаданая, незалежна ад таго, што выстаўленае на кон — пасада, кубак або перамога на скачках.

Гары Мэйлі выглядаў так, як быццам ён гатовы быў некалькімі заўвагамі нямаля ўзрушыць лекара, але ён абмежаваўся кароткім «паглядзім» і больш не размаўляў на гэтую тэму. Неўзабаве да дзвярэй пад'ехала паштовая карэта, у пакой зайшоў Джайлс, каб забраць багаж, і добры доктар пабег паглядзець, як ён будзе спакаваны.

— Олівер, — упаўголаса сказаў Гары Мэйлі, — я хачу сказаць табе нешта.

Олівер увайшоў у пройму ля акна, куды яго паклікаў містэр Мэйлі; ён быў вельмі здзіўлены тым, што настрой у Гары, мяркуючы з паводзінаў, быў сумны і разам з тым узнёслы.

— Ты добра ўмееш пісаць? — паклаўшы руку Оліверу на плячо, спытаўся Гары.

— Спадзяюся, што так, — быў адказ Олівера.

— Мяне пэўны час не будзе дома; я хацеў бы, каб ты мне пісаў — скажам, раз на два тыдні, па панядзелках, на галоўны паштаміт у Лондане да запатрабавання. Згодзен?

— О, зразумела, згодны, сэр! Я буду ганарыцца гэтым! — усклікнуў Олівер у захапленні ад даручэння.

— Я хацеў бы ведаць, як... як маюцца мая маці і міс Мэйлі, — сказаў малады чалавек. — Можаш напісаць на старонку, як вы шпацыруеце, пра што ведзяце размовы, і ці яна... я меў на ўвазе, яны выглядаюць шчаслівымі, ці ўсё ў іх у парадку. Разу-мееш мяне?

— Так, сэр, добра разумею, — быў адказ Олівера.

— Я хацеў бы, каб ты не казаў ім пра маю просьбу, — хутка сказаў Гары, — таму што мая маці стала б пісаць мне часцей, і гэта толькі стамляла б яе. Няхай гэта застанецца паміж табой і мной. І памятай: пішы пра ўсё. Я на цябе спадзяюся!

Олівер, які быў у захапленні ад уласнай значнасці, урачыста паабяцаў захоўваць таямніцу і пасылаць дакладныя паведамленні. Містэр Мэйлі развітаўся з ім, запэўніўшы яго ў сваёй прыхільнасці і заступніцтве.

Лекар быў ужо ў карэце. Містэр Джэйлс (які, згодна з дамовай, мусіў быў застацца) трымаў дзверцу карэты, а служанкі назіралі за ўсім з саду. Гары мімаходзь зірнуў на акно ўверсе і заскочыў у карэту.

— Паехалі! — крыкнуў ён. — Давай, пускай адразу галопам! Сёння мне найпрыдатны толькі палёт.

— Гэй, там! — закрычаў лекар, хуценька апускаючы пярэдняе шкло і звяртаючыся да фарэйтара. — Мяне палёт зусім не задавальняе. Цішэй, чуеце?

З грукатам і лясканнем, пакуль адлегласць не скрала гэты шум, і толькі вока магло ўлавіць на дарозе карэту, экіпаж каціўся па гасцінцы, амаль схаваны воблакамі пылу, то зусім знікаючы з вачэй, то з'яўляючыся зноў, — у залежнасці ад рэльефу і прадметаў на дарозе. Тыя, хто праводзіў карэту, разышліся толькі пасля таго, як нельга было разгледзець нават воблачка пылу.

Але адзін чалавек яшчэ доўга глядзеў на дарогу, па якой ад'ехала карэта, глядзеў, калі карэта аддалілася ўжо на многа міль: за белай фіранкай, што хавала яе ад вачэй Гары, калі ён паглядзеў у акно, сядзела Роз.

— Здаецца, ён у добрым настроі і шчаслівы, — нарэшце сказала яна. — Я нейкі час баялася, што ўсё будзе інакш. Я памылялася. Я вельмі, вельмі рада.

Слёзы могуць быць спрычыненыя і радасцю, і пакутай, але слёзы, якія сцякалі па шчаках Роз, калі яна задумліва сядзела ля акна, неадрыўна глядзячы ў адзін бок, сведчылі, як здаецца, больш пра смутак, чым пра радасць.

РАЗДЗЕЛ XXXVII,

у якім чытач можа назіраць канфлікт – нярэдкую з’яву ў матрыманіяльных дачыненнях

Містэр Бамбл сядзеў у пярэднім пакоі працоўні, маркотна ўтаропіўшыся ў панылую камінную рашотку, якая з нагоды лета спрамяняла толькі пэўную колькасць слабых сонечных промняў, што адбіваліся ад яе халоднай блішчатай паверхні. Са столі звешвалася папяровая мухалоўка, да якой ён час ад часу ў панурым роздуме падымаў вочы і цяжка ўздыхаў, глядзячы, як віруе за стракатай сеткай неасцярожная жамяра; пры гэтым на яго аблічча набягаў яшчэ больш змрочны цень. Містэр Бамбл разважаў, і падобна было, што ён быў схілены мухамі да разваг над досыць тужлівым перыядам свайго жыцця.

Але не толькі змрочны выгляд містэра Бамбла мог абудзіць у грудзях назіральніка шчымлівую меланхолію. Былі і іншыя прыкметы, прычым цесна звязаныя з яго асобай, якія сведчылі пра тое, што ў стане яго спраў адбыліся вялікія змены. Дзе ён, шынель з галунамі? Дзе трохкутка? Ніжняя палова ягонага цела ўсё яшчэ была ўбраная ў кароткія брыджы ды баваўняныя панчохі, але гэта былі не тыя брыджы. Сурдут быў шырокі і ў гэтым сэнсе нагадваў той шынель, але, мой ты Божа, якая розніца! Масіўная трохкутка была замененая на больш сціплы круглы капялюш. Містэр Бамбл не быў болей прыходскім кур'ерам.

Ёсць такія пасады, якія, незалежна ад больш істотных пераваг, звязаных з імі, надаюць асаблівую каштоўнасць і значнасць праз шынялі ды мундзіры, што іх сімвалізуюць. Фельдмаршал

мае свой мундзір, біскуп — сваю шаўковую рызу, адвакат — сваю шаўковую мантыю; прыходскі кур'ер мае сваю трохкутку. Здымі з фельдмаршала яго мундзір, з біскупа ягоную шаўковую рызу або з прыходскага кур'ера яго галаўны ўбор ды шынель — і хто яны будуць такія? Людзі. Звычайныя людзі. Годнасць і нават святасць часамі залежыць ад шыняля і мундзіра больш, чым некаторыя людзі сабе ўяўляюць.

Містэр Бамбл ажаніўся з місіс Корні і стаў наглядчыкам працоўні. Іншы прыходскі кур'ер ужо прыступіў да выканання сваіх абавязкаў; ён атрымаў і трохкутку, і шынель з залатымі галунамі, і палку.

— Заўтра будзе два месяцы, як гэта адбылося, — прамовіў містэр Бамбл, уздыхнуўшы. — Здэцца, мінуў цэлы век.

Магчыма, містэр Бамбл хацеў сказаць, што цэлае шчаслівае жыццё сканцэнтравалася ў гэтым кароткім прамежку часу, але ўздых — гэты ўздых шмат пра што казаў.

— Я прадаўся, — працягваў сам да сябе містэр Бамбл, — прадаўся за шэсць лыжачак для гарбаты, пару галоў цукру і малочнік, за малую колькасць мэблі, што была ў карыстанні, ды дваццаць фунтаў грашыма. Пралічыўся. Танна, дзе ў халеры танна!

— Танна! — выкрыкнуў вісклівы голас у вуха містэра Бамбла. — За цябе колькі ні дай, усё роўна дорага, а заплаціла я за цябе нямала, бачыць Бог!

Містэр Бамбл павярнуўся і ўбачыў твар сваёй прывабнай жонкі, якая, падслухаўшы толькі што канец яго скаргі і не зусім уцяміўшы яе сэнс, рызыкнула, аднак, адрэагаваць такім чынам.

— Місіс Бамбл, мэм! — прамовіў містэр Бамбл з сентыментальнай суворасцю.

— Чаго! — закрычала тая.

— Майце ласку паглядзець на мяне, — сказаў містэр Бамбл, гледзячы жонцы ў вочы. Пры гэтым ён падумаў: «Калі яна можа вытрымаць такі позірк, то яна можа вытрымаць усё. Ні разу не саступіў я ніводнаму бедняку, а вось калі з ёй будзе прамашка, то тады — бывай, мая сіла».

Можна паспрачацца, у чым тут была справа: у тым, што на беднякоў, недакормленых і без волі да супраціву, дастатко-

ва было крыху болей вылучіць вочы, ці ў тым, што былая місіс Корні мела асаблівы імунітэт ад арліных позіркаў, — але факт застаўся фактам: наглядчыца аніяк не была пераможаная суворым выглядам містэра Бамбла. Зусім наадварот, яна паставілася да такога ягонага выгляду з вялікай пагардай і нават гучна і зусім натуральна зарагатала.

Пачуўшы гэтакія нечаканыя гукі, містэр Бамбл не паверыў вушам і вачам сваім, потым здзівіўся. Пасля гэтага ён апаў у свой ранейшы стан і ачомаўся толькі пасля таго, як увагу яго зноў прыцягнуў голас ягонай супольніцы.

— Ты што, збіраешся сядзець ды сапець тут цэлы дзень, ці што? — пацікавілася місіс Бамбл.

— Я маю намер сядзець тут столькі, колькі трэба, мэм, — адказаў містэр Бамбл, — і хоць я насамрэч не сапеў, я буду сапець, пазяхаць, чыхаць, смяяцца або плакаць, — як мне прыйдзе на розум. Маю права.

— Пра-ва! — з бязмернай пагардай пакпіла місіс Бамбл.

— Так, я прамовіў гэтае слова, мэм, — сказаў містэр Бамбл. — Неад’емнае права мужчыны аддаваць загады.

— А што ж тады, мілы Божа, ёсць неад’емным правам жанчын? — залямантавала ўдава па містэру Корні, нябожчыку.

— Слухацца, мэм! — прагрымеў містэр Бамбл. — Ваш няшчасны нябожчык-муж павінен быў навучыць вас гэтаму — тады, магчыма, ён быў бы цяпер жывы. А я хацеў бы, каб ён быў жывы, небарака!

Місіс Бамбл, адчуўшы, што рашучы момант наступіў, і ўдар, які вырашыць, хто будзе камандаваць у сям’і, мусіць быць канчатковым і пераканаўчым, ледзьве пачуўшы гэтую спасылку на памерлага, упала ў фатэль і з гучным крыкам, што містэр Бамбл — бессардэчная жывёла, затрэслася ў гістэрычным плачы.

Але слёзы не былі слухным сродкам, каб знайсці шлях да сэрца містэра Бамбла, бо яно было вадастойкім. Акурат як кастаравыя капелюшы, якія ад дажджу робяцца толькі лепшымі, так і яго нервы дзякуючы слёзнай плыні сталі больш моцнымі ды пругкімі; слёзы, якія з’яўляліся прыкметай слабасці і тым самым маўклівым прызнаннем ягонай перавагі, былі для яго

прыемнымі і натхнялі яго. Ён кідаў на сваю добрую лэдзі позірк і найвялікшага задавальнення і ўхвальна прасіў яе выплакацца да донца, бо плач, як кажучь дактары, карысны для здароўя.

— Калі плачаш, адкрываюцца лёгка, мыецца твар, трэніруюцца вочы і змякчаецца нораў, — сказаў містэр Бамбл. — Так што давай, плач.

Выпусціўшы гэты зарад спагадлівай энергіі, містэр Бамбл зняў з цвічка свой капялюш, зухавата насадзіў яго на галаву набок, як чалавек, які ведае, што ён належным чынам сцвердзіў сваё вяршэнства, і накіраваўся да дзвярэй, усім сваім выглядам уасабляючы гарэзлівасць і задаволенасць.

А былая місіс Корні пакарысталася слязьмі таму, што гэты шлях быў менш стамляльным за рукапрыкладства; яна цалкам была гатовая скарыстаць і гэты апошні спосаб уздзеяння, у чым містэр Бамбл вокамгненна пераканаўся.

Першым доказам гэтага факта, стаў нейкі глухі гук, за якім яго капялюх адразу адляцеў у іншы бок пакоя. Калі гэтая папярэдняя мера дала доступ да яго галавы, дасведчаная лэдзі, моцна абхапіўшы яго адной рукой за шыю, другой абсыпала гэтую галаву градам удараў, якія яна наносіла з неверагоднай сілай і спрытам. Зрабіўшы гэта, яна прыўнесла ў працэс крыху разнастайнасці, пачаўшы драпаць яму твар і рваць валасы. Выдаткаваўшы столькі кары, колькі ён, на яе думку, заслугоўваў за абразу, яна піхнула яго ў крэсла, якое шчаслівым чынам стала паблізу, нібы адмыслова для гэтай мэты, і прапанавала яму яшчэ раз выказацца наконт сваіх прэрагатыў, калі дастане авантурнасці.

— Уставай! — сказала місіс Бамбл загадным тонам. — І звальвай адсюль, калі не хочаш, каб я ўчыніла нешта адчайнае.

Містэр Бамбл падняўся з вельмі пакаяным выглядам, разважаючы, што ж такое адчайнае магла ўчыніць місіс Бамбл, і накіраваўся да дзвярэй, падабраўшы з падлогі капялюш.

— Ты сыходзіш? — запытала місіс Бамбл.

— Зразумела, мая дарагая, зразумела, — адказаў містэр Бамбл і хутчэй-хутчэй памкнуўся да дзвярэй. — Я не хацеў... я сыходжу, дарагая! Ты настолькі беспардонная, што я напраўду...

У гэты момант місіс Бамбл зрабіла рэзкі крок наперад, каб паправіць дыван, ссунуты падчас бойкі. Містэр Бамбл імгненна выслізнуў з пакоя, нават і не падумаўшы закончыць пачатую фразу і цалкам пакінуўшы поле бітвы на міласць колішняй місіс Корні.

Містэр Бамбл быў заспеты знянацку і атрымаў напоўніцу. Ён, відавочна, меў ахвоту запалохваць іншых — таму лішне было б казаць, што сам быў не абы-якім баязліўцам. Гэта зусім не ганьбіць яго як чалавека, бо шмат якія афіцыйныя асобы, што карыстаюцца высокай павагай і захапленнем, даюць такую самую слабінку. Заўвага гэтая зробленая хутчэй як пахвала яму, а не наадварот, і мае мэтай сфармаваць у чытача правільнае ўяўленне аб яго здатнасці да службы.

Але мера яго прыніжэння яшчэ не была поўнай. Абышоўшы дом і ў першы раз падумаўшы, што законы пра беднякоў насамрэч занадта жорсткія і што мужы, якія збеглі ад сваіх жонак, пакінуўшы іх на ўтрыманне прыхода, папраўдзе, дык і не толькі не заслугоўваюць пакарання, а хутчэй узнагароды, як заслужаныя людзі, якія шмат пацярпелі, — містэр Бамбл увайшоў у пакой, дзе звычайна некалькі бяднячак былі занятыя мыццём прыходскай бялізны і адкуль цяпер таксама чуўся людскі гоман.

— Кгм, — сказаў містэр Бамбл, набываючы былую сваю годнасць. — Прынамсі, хоць гэтыя жанчыны, напэўна, працягваюць зважаць на вяршэнства майго права. Гэй, вы тут, што вы тут галас узнялі, рожы быдлячыя!

З гэтымі словамі містэр Бамбл адчыніў дзверы і ўвайшоў у пакой з вельмі рашучым і раззлаваным выглядам, які адразу змяніўся на пакорлівы і баязлівы, як толькі яго вочы нечакана спыніліся на постаці спадарыні жонкі.

— Мая дарагая, — прамовіў містэр Бамбл, — я не ведаў, што ты тут.

— Не ведаў, што я тут! — паўтарыла місіс Бамбл. — А што ты робіш тут?

— Я думаў, што яны тут зашмат балбочуць замест таго, каб працаваць, дарагая, — адказаў містэр Бамбл, няпэўна глядзячы на пару старых каля ночваў, якія абменьваліся воклічамі захаплення ад нязвычайнай пакоры наглядчыка працоўні.

— Ты думаў, што яны занадта шмат балбочуць? — сказала місіс Бамбл. — А якая табе справа да гэтага?

— Чаму ж, мая дарагая... — выціснуў з сябе пакорліва містэр Бамбл.

— Якая табе да гэтага справа? — перапытала настойліва місіс Бамбл.

— І сапраўды, мая дарагая, ты гаспадыня тут, — згадзіўся містэр Бамбл, — але я падумаў, што якраз цяпер цябе тут няма.

— Вось што я скажу табе, містэр Бамбл, — адрэзала лэдзі. — Нам тваё ўмяшальніцтва зусім не патрэбнае. Ты занадта любіш соваць нос у справы, якія цябе не датычаць, і ўсе з цябе смяюцца за тваёй спінай, як толькі ты адвернешся. Ты сто разоў на дзень выстаўляешся дурнем. Ідзі адсюль, ідзі!

Нейкую хвіліну містэр Бамбл вагаўся, з сумам назіраючы захапленне абедзвюх старых, якія весела перахіхікаліся. Місіс Бамбл, якая не цярпела адкладу, схапіла конаўку з мьельнай пеннай і, паказваючы на дзверы, загадала яму сысці не марудзячы, інакш яго мажняя постаць будзе аблітая змесцівам конаўкі.

Што было рабіць містэру Бамблу? Ён абвёў пакой паньным позіркам і паціху адступіў. Калі ён наблізіўся да дзвярэй, хіхіканне старых перайшло ў нястрымны рогат захаплення. Толькі гэтага яшчэ не ставала! Ён быў прыніжаны ў іхніх вачох, ён страціў свой аўтарытэт і годнасць нават у беднякоў, ён упаў з усёй пампезнай вышыні пасады прыходскага кур'ера да самых глыбокіх нізоў, дзе знаходзяцца мужы пад абцасам сварлівых жонак.

— І ўсё за два месяцы! — прамовіў містэр Бамбл, перапоўнены тужлівымі думкамі. — Толькі за два месяцы! Не больш, як два месяцы таму я быў гаспадаром не толькі самому сабе, а і ўсім іншым, як толькі справа датычыла прыходскай працоўні, а цяпер!

Гэта было ўжо занадта. Містэр Бамбл адвесіў пару поўхаў хлопчыку, які адчыніў перад ім браму (таму што ў глыбокай задуменнасці, сам не заўважыўшы таго, прышоў да брамы), і, зніякавелы, выйшаў на вуліцу.

Ён прайшоўся па адной вуліцы, потым па другой, пакуль гэты шпацыр не заглушыў збольшага яго тугу. Праца эмоцый нагнала

на яго смагу. Ён прамінаў шмат шынкоў і нарэшце спыніўся ля аднаго з іх у завулку. У пакоі шынка, як ён упэўніўся, глянуўшы паверх фіранак, было пуста, калі не лічыць нейкага самотнага заўсёдняка. Тут пачаў падаць спорны дождж. Гэта прымусіла містэра Бамбла ўвайсці. Ён замовіў ля стойкі крыху выпіць, а сам накіраваўся ў пакой, у які заглядваў з вуліцы.

Мужчына, які там сядзеў, быў высокі і смуглявы, апрануты ў шырокі плашч. Ён выглядаў на чужаземца, і па стомленым выглядзе ды пыле на вопратцы можна было меркаваць, што прыехаў ён здалёк. Калі Бамбл увайшоў, ён скоса зірнуў на яго і ў адказ на яго прывітанне ледзьве нахіліў галаву.

У містэра Бамбла хапіла б годнасці і для двух чалавек, нават калі ўявіць, што незнаёмец быў бы больш схільны да кантакту, таму ён моўчкі піў свой джын з вадой і з важным выглядам падкрэслена ўважліва чытаў газету.

Аднак здарылася так, як вельмі часта здараецца, калі мужчыны сыходзяцца пры такіх абставінах: містэр Бамбл адчуў непераадольную схільнасць кінуць позірк на незнаёмца, і колькі ён ні касавурыўся на таго, кожны раз мусіў хаваць вочы, таму што сустракаўся з позіркам незнаёмца. Збянтэжанаць містэра Бамбла павялічвалася з-за вельмі дзіўнага выразу вачэй незнаёмца — зоркіх, смелых, — якія адначасова выяўлялі недавер і падазронаць. Містэр Бамбл не бачыў дагэтуль нічога падобнага, і гэта яму было вельмі непрыемна.

Калі яны так абмяняліся позіркамі некалькі разоў, незнаёмец грубым, нізкім голасам парушыў цішыню.

— Гэта вы мяне шукалі, калі заглядвалі ў акно? — спытаў ён.

— Не вас, калі вы толькі не містэр... — тут містэр Бамбл на імгненне спыніўся, таму што яму вельмі хацелася даведацца імя незнаёмца, і ён у сваёй нецярпячцы спадзяваўся, што той закрые прагал.

— Бачу, што не, — прамовіў незнаёмец, і сарказм злёгка абазначыўся каля яго рота, — інакш бы вы ведалі, як мяне зваліць. Я не раю вам спрабаваць даведацца.

— Я не хацеў зрабіць вам шкоды, малады чалавек, — велічна даў адказ містэр Бамбл.

— І не зрабілі, — сказаў незнаёмец.

Гэты кароткі дыялог перамежыўся яшчэ маўчаннем, якое зноў парушана было незнаёмцам.

— Мне здаецца, што я вас раней бачыў, — сказаў ён. — У той час вы былі не так апрануты, і я бачыў вас толькі пару разоў на вуліцы, але вось, здаецца, пазнаў. Вы калісьці былі тут прыходскім кур'ерам, ці не так?

— Быў, — адказаў містэр Бамбл крыху здзіўлена, — быў прыходскім кур'ерам.

— Вось-вось, — адказаў мужчына, ківаючы галавой. — Дык я вас бачыў. А хто вы цяпер?

— Наглядчык працоўні, — павольна і важна, каб прадухіліць усялякую непатрэбную фамільярнасць з боку незнаёмца, прамовіў містэр Бамбл. — Наглядчык працоўні, малады чалавек!

— Не сумняваюся, што вы, як і раней, трымаеце ў полі зроку свае інтарэсы? — працягваў незнаёмец і пільна паглядзеў містэру Бамблу ў вочы, якія ажно акругліліся, калі ён пачуў здзіўнае пытанне. — Не разменьвайцеся на дробязі, кажыце як ёсць, чалавеча. Вы ж бачыце, я ведаю вас досыць добра.

— Я думаю, — адказаў Бамбл, — што жанатаму чалавеку няліш-не будзе, як і халасцяку, схаваць у кішэню сумленна зароблены пені, калі можна. У прыходскіх чыноўнікаў заробак не занадта высокі, каб яны маглі адмовіцца ад дадатковага заробку, калі ён законны і прапанаваны належным чынам.

Незнаёмец усміхнуўся і зноў кіўнуў галавой, як быццам жадаючы паказаць, што ён у чалавеку не памыліўся. Зазвінеў званочак.

— Напоўніце яшчэ раз шклянку, — сказаў ён, уручыўшы гаспадару пустую шклянку містэра Бамбла. — Памацней і гарачага. Ці не так?

— Не занадта моцнага, — азваўся містэр Бамбл, далікатна кашлянуўшы.

— Зразумелі, што маецца на ўвазе, шынкар? — суха сказаў незнаёмец.

Той усміхнуўся, знік і неўзабаве вярнуўся з кубкам гарачага пуншу. Пасля першага глытка ў містэра Бамбла навярнуліся на вачах слёзы.

— А цяпер паслухайце мяне, — сказаў незнаёмец, зачыніўшы акно і дзверы. — Я прыехаў сёння ў гэтае мястэчка, каб знайсці вас, і дзякуючы аднаму ці двум шанцам, якія дорыць калі-нікалі сваім сябрам д'ябал, вы прыйшлі якраз у той пакой, дзе сядзеў я, акурат тады, калі я пра вас падумаў. Мне патрэбная ад вас сякая-такая інфармацыя. Я не прашу даць мне яе за так, хоць яна таго вартая. Вазьміце для пачатку гэта.

Сказаўшы так, ён падсунуў суразмоўцу цераз стол два саверэны, зрабіўшы гэта асцярожна, быццам баючыся, каб хто не пачуў звон манет. Калі містэр Бамбл упэўніўся, што манеты сапраўдныя, і з вялікім задавальненнем паклаў іх у кішэню камізэлькі, ён працягваў:

— Перанясіце сваю памяць назад — дванаццаць гадоў таму, зіма...

— Гэта вельмі даўно было, — сказаў містэр Бамбл. — Добра. Успомніў.

— Месца падзеі — працоўня.

— Добра!

— Уначы.

— Так.

— Мярзотны закутак, дзе ён там яшчэ, у якім мярзотныя стварэнні давалі жыццё і здароўе, у чым так часта было адмоўлена ім самім, — спараджалі на свет пісклявых дзяцей, каб пакінуць іх прыходу, а самі, каб іх чорт забраў, хавалі сваю ганьбу ў магіле!

— Радзільны пакой, так, па-мойму? — перапыніў містэр Бамбл, не зусім у стане ўлоўліваць ход думак незнаёмца, які, відавочна, пачаў хвалявацца.

— Так, — сказаў незнаёмец. — Там нарадзіўся хлопчык.

— Хлопчыкаў шмат нараджалася, — заўважыў містэр Бамбл, скрушна пахітаўшы галавой.

— Каб яны павыздыхалі, чэрці малыя! — выкрыкнуў незнаёмец. — Я кажу пра аднаго, здолага з выгляду, малакроўнага шчанюка, які быў у навучанні ў трунара; хацеў бы я, каб той зрабіў яму труну, і каб ён скруціўся ў ёй. Потым ён, кажуць, уцёк у Лондан.

— Дык гэта вы маеце на ўвазе Олівера! Маладога Твіста! — сказаў містэр Бамбл. — Зразумела, я помню яго. Такого нягодніка ніколі яшчэ...

— Не ён мяне цікавіць, пра яго я чуў досыць, — сказаў незнаёмец, спыняючы містэра Бамбла ў самым пачатку тырады на прадмет заганаў беднага Олівера. — Мяне цікавіць жанчына, старая ведзьма, якая даглядала яго маці. Дзе яна?

— Дзе яна? — перапытаў містэр Бамбл, які пасля джыну з вадой схільны быў да жартаў. — Цяжка сказаць. Там, куды яна пайшла, павітухі зусім непатрэбныя, так што, па-мойму, яна там так ці іначай беспрацоўная.

— Што вы маеце на ўвазе? — злосна спытаў незнаёмец.

— Яна памерла той зімой, — адказаў містэр Бамбл.

Пачуўшы гэта, незнаёмец пільна паглядзеў на яго, і хоць ён доўга не спускаў з яго вачэй, позірк яго паступова губляў сваю засяроджанасць; здавалася, што незнаёмец глыбока задумаўся. Нейкі час ён нібыта вагаўся, радавацца яму гэтай навіне або быць расчараваным, але нарэшце ён уздыхнуў больш вольна і, адвёўшы вочы, сказаў, што гэта не так і важна. З тым ён падняўся, як быццам збіраўся сысці.

Містэр Бамбл быў дастаткова хітрым, каб убачыць, што яму адкрываецца магчымасць выгадна распарадзіцца нейкім сакрэтам, якім валодала яго лепшая палова. Ён добра памятаў ноч, калі памерла Салі, таму што абставіны гэтага дня не без прычыны ўрэзаліся ў яго памяць: дзякуючы ім ён зрабіў прапанову місіс Корні, і хоць гэтая лэдзі не даверыла яму таго, чаму яна адна была сведкай, ён пачуў дастаткова, каб зразумець, што гэта мае дачыненне да нейкай падзеі, якая адбылася тады, калі старая ў якасці сядзелкі працоўні апекавалася маладой маці Олівера Твіста. Хутка ўспомніўшы гэтую акалічнасць, ён з таямнічым выглядам паведаміў незнаёмцу, што перад самай смерцю старой ведзьмы адна жанчына была з ёй сам-насам і што ў яго ёсць падставы думаць, што яна можа праліць святло на сутнасць справы.

— Як я магу знайсці яе? — спытаў незнаёмец, якога такі паварот падзей заспеў знянацку і які ясна паказаў, што гэтая навіна зноў абудзіла ўсю яго боязь, якая б яна ні была.

- Толькі праз мяне, — адказаў містэр Бамбл.
 — Калі? — выкрыкнуў паспешліва незнаёмец.
 — Заўтра, — быў адказ містэра Бамбла.
 — А дзвянтай вечарам, — сказаў незнаёмец, выняў кавалак паперы і дрыжачай рукой напісаў назву нейкай вуліцы ля ракі. — А дзвянтай вечара прыведзяце яе да мяне туды. Думаю, не трэба казаць вам, што гэта таямніца. Гэта і ў вашых інтарэсах.
 З гэтымі словамі ён накіраваўся да дзвярэй. Заплаціўшы ля стойкі за выпіўку і сцісла заўважыўшы, што дарогі ў іх розныя, ён без усялякіх цырымоній сышоў, нагадаўшы яшчэ раз настойліва час сустрэчы назаўтра ўвечары.
 Службовец зірнуў на адрас і заўважыў, што там не пазначанае імя. Незнаёмец не адышоўся далёка, так што ён прыпусціўся за ім, каб спытаць, як таго завуць.
 — Хто гэта? — выкрыкнуў чалавек, хутка павярнуўшыся, калі Бамбл пакратаў яго за рукаў. — Сочыце за мной!
 — Толькі адно пытанне, — сказаў Бамбл, паказваючы на кавалак паперы, — каго мне спытаць па гэтым адрасе?
 — Манкса! — адказаў чалавек і шпарка пакрочыў прэч.

РАЗДЗЕЛ XXXVIII,

*які дае справаздачу ў тым, што адбылося
паміж містэрам і місіс Бамбл ды Манксам у час
іхняй вечаровай сустрэчы*

Быў цьмяны, душны, воблачны летні вечар. Хмары, якія паўзлі па небе цэлы дзень, цяпер згусціліся ў бруднаваты цалік, з якога ўжо пачыналі ападаць буйныя кроплі дажджу; выглядала на моцную навальніцу. Акурат у гэты час містэр і місіс Бамбл павярнулі з галоўнай вуліцы і ўзялі кірунак на невялічкую групу бязладна раскіданых нападзруйнаваных дамкоў, якія месціліся прыкладна за паўтары мілі ад цэнтра горада ў лагчыне, паблізу ракі.

Рыззё, якое было на іх апранутае, мела на ўвазе дзве мэты: абараніць ад дажджу і не прыцягваць увагі дапытлівых вачэй. Муж трымаў у руках ліхтар, які, аднак, не свяціў, і трухаў на некалькі крокаў паперадзе, быццам хацеў даць магчымасць жонцы ступаць у яго глыбокія сляды: дарога была гразкая. Яны ішлі ў поўным маўчанні; час ад часу містэр Бамбл запавольваў хаду і паварочваў галаву, быццам хацеў упэўніцца, што ягоная спадарожніца яшчэ ідзе следам; потым, убачыўшы, што яна амаль наступае на пяты, ён паскараў хаду і яшчэ шпарчэй рушыў да месца прызначэння.

Рэпутацыя гэтага месца не выклікала сумненняў: даўно ўжо яно было вядомае як прытулак для розных нягоднікаў, бандзюгаў, якія рабілі выгляд, быццам жывуць са сваёй працы, а насамрэч падтрымлівалі існаванне галоўным чынам за кошт рабункаў і злачынстваў.

Гэта была купа ніцых хацін; некаторыя з іх былі пабудаваныя з розных цаглін, некаторыя — з пералежалага, паточанага чарвякамі карабельнага лесу. Яны збіліся ў кучу без аніякага парадку і ладу і большасцю сваёй месціліся за некалькі футаў ад берага ракі. Некалькі дзіравых чаўноў, выцягнутых на гразкі бераг і прымацаваных да нізкай сцяны, што аблямоўвала яго, а таксама вёслы і скруткі канатаў, якія валяліся там-сям на беразе, з першага пагляду наводзілі на думку, што насельнікі гэтых мізэрных хацін зарабляюць свой хлеб на рацэ, але больш уважлівы чалавек без цяжкасці мог прыйсці да пераканання, што гэты гнілы хлуд — не больш, чым прыкрыццё, і што ім наўрад ці хто-небудзь карыстаецца.

Пасярэдзіне гэтай купкі хацін, паблізу ад ракі, так што верхнія паверхі навісалі над ёй, стаяла вялікая будыніна, дзе раней была фабрыка. Калісьці яна, відаць, давала заробак насельнікам навакольных дамкоў, але даўно ўжо прыйшла ў заняпад. Пацукі, чарвякі і сырасць падтачылі палі, на якіх трымалася будыніна, і добрая яе частка ўжо апусцілася ў ваду; рэшта, схіліўшыся над цёмнай плыню, здавалася, адно чакала зручнага моманту, каб далучыцца да старой прыяцелькі і зведаць той самы лёс.

Менавіта перад гэтымі руінамі спынілася годная пара, калі загрузалі першыя раскаты аддаленага яшчэ грому, і пачаўся моцны дождж.

— Гэта павінна быць дзесьці тут, — сказаў Бамбл, гледзячы на кавалак паперы ў руцэ.

— Гэй! — усклікнуў голас аднекуль зверху.

Містэр Бамбл падняў галаву і заўважыў чалавека, які па грудзі высунуўся з дзвярэй на другім паверсе.

— Пачакайце хвіліну, — сказаў чалавек. — Я зараз спушчуся.

Галава наверсе схавалася, і дзверы зачыніліся.

— Гэта ён? — спытала ў містэра Бамбла годная лэдзі.

Містэр Бамбл кінуў галавой.

— Тады помні пра тое, што я табе казала, — працягвала матрона, — і глядзі, не раскрывай шмат, бо яны цябе адразу падмануць.

Містэр Бамбл, які з прыгнечаным выглядам узіраўся на будынак, збіраўся якраз выказаць некаторыя сумненні ў тым, ці варта цяпер прыводзіць у выкананне іх план, як раптам з'явіўся Манкс. Ён адчыніў маленькія дзверы, побач з якімі стаялі містэр і місіс Бамбл, і даў ім знак увайсці.

— Заходзьце, не прымушайце мяне чакаць, — крыкнуў ён неярпіва, тупнуўшы нагой.

Жанчына, якая спачатку вагалася, смела ўвайшла, не чакаючы далейшых запрашэнняў. Містэр Бамбл, які не то баяўся, не то саромеўся адставаць, пайшоў следам; відавочна, яму было не па сабе, і ён амаль страціў тую велічнасць, якая заўсёды была ягонай галоўнай рысай.

— Якога ліха вы стаялі там, пад дажджом? — спытаў Манкс, павярнуўшыся і звяртаючыся да Бамбла, пасля таго як зачыніў за ім на засаўку дзверы.

— Мы... мы толькі хацелі крыху астыць, — заікаючыся, адказаў той, і агледзеўся навокал.

— Астыць! — паўтарыў Манкс. — Нават усе дажджы, якія ішлі ці пройдуць, не змогуць загасіць таго пякельнага полымя, якое можа насіць у сабе чалавек. Нават і не думайце астыць так хутка — не выйдзе!

Зрабіўшы такую афарыстычную рэмарку, Манкс рэзка павярнуўся да матроны і скіраваў на яе такі пільны позірк, што тая, хоць і не была баязлівага характару, адвела вочы і стаяла ўнурываўшыся.

— Дык гэта тая жанчына? — патрабавальна спытаў Манкс.

— Гм. Гэта тая жанчына, — адказваў містэр Бамбл, помнячы жончын наказ.

— Вы, пэўна, думаеце, што жанчыны не ўмеюць захоўваць таямніцы? — рашуча ўмяшалася матрона, гледзячы Манксу проста ў вочы.

— Адну таямніцу яны захоўваюць заўсёды, пакуль яна не адкрыецца, — з пагардай адказаў Манкс.

— І што ж гэта за таямніца? — у такім самым тоне спытала матрона.

— Гэта страта ўласнага добрага імя, — адказаў Манкс. — Значыць, калі жанчыне расказалі таямніцу, якая можа прывесці яе на катаргу або шыбеніцу, я не баюся, што яна яе раскажа. Разумеце?

— Не, — адказала матрона, злёгка пачырванеўшы.

— А як жа! — сказаў Манкс. — Куды ўжо вам зразумець!

Ён паглядзеў на обоіх не то змрочна, не то насмешліва, зноў даў знак ісці следам і перасёк пакой, даволі вялікі, але з нізкай столлю. Ён ужо пачаў быў падымацца па стромкай лесвіцы, якая была падобная на прыстаўную і вяла ў калідор другога паверха, як тут адтуліну ўверсе асвяціла бліскавіца, і сакрушальны ўдар перуна скалануў напаўразбураны дом да падвалінаў.

— Вы чуеце? — крыкнуў ён, адхіснуўшыся. — Чуеце? Грыміць! Грукоча так, быццам рэха ідзе з тысячы пячор, дзе хаваюцца ад гневу д'яблы. Ненавіджу гэты гук!

Колькі хвілін ён маўчаў, потым раптам адняў рукі ад твару, і містэр Бамбл з невыразным жахам убачыў, што твар Манкса перакрываўся нейкай грывасай і спалатнеў.

— Не звяртайце ўвагі, гэтыя прыпадкі бываюць у мяне часам, — сказаў Манкс, заўважывшы рэакцыю Бамбла, — іх можа спрычыніць і гром. Усё ўжо прайшло.

Сказаўшы гэта, ён падняўся па лесвіцы, хутка зачыніў аканіцы ў пакоі, куды ўвайшоў, апусціў ліхтар, які вісеў на канцы вярочкі

з блокам, перакінутай цераз адну з масіўных бэлек столі. Цьмянае святло ліхтара акрэсліла з цемры стары стол і тры крэслы побач з ім.

— А цяпер, — зазначыў Манкс, калі ўсе трое ўселіся, — чым хутчэй мы зоймемся справай, тым лепш. Жанчына ведае, пра што будзе размова?

Пытанне было адрасаванае містэру Бамблу, але жонка ягоная папярэдзіла адказ, адрапартаваўшы, што яна ведае ўсё ў дэталях.

— Ці праўду казаў ён, быццам вы былі ля той старой порхаўкі, якая памерла, і перад смерцю яна нешта вам сказала...

— Пра маці хлопчыка, якога вы згадвалі, — перапыніла яго матрона. — Так.

— Пытанне першае: якога роду гэта была інфармацыя?

— Гэта ўжо другое пытанне, — адказала вельмі разважліва жанчына. — Першае пытанне — гэта колькі каштуе інфармацыя.

— Хто, пад халеру, можа сказаць колькі, не ведаючы, якога яна кшталту? — запытаўся Манкс.

— Лепш за вас — ніхто, і я ў гэтым перакананая, — заявіла місіс Бамбл, якая не мела такой заганы, як нясмеласць, што без сумнення мог засведчыць яе супольнік.

— Гм, — шматзначна, з выглядам вялікай зацікаўленасці прамовіў Манкс, — значыць, інфармацыя гэтая можа вывесці на грошы?

— Можа быць, — быў сціслы адказ.

— З яе нешта знялі, — сказаў Манкс, — нейкую рэч, якая была на ёй, нешта...

— Лепш прызначце кошт, — перапыніла яго місіс Бамбл. — Я пачула дастаткова і ведаю, што вы якраз тая асоба, з якой трэба размаўляць.

Містэр Бамбл, якога яго лепшая палова да гэтага часу не дпускала да ўдзелу ў валоданні таямніцай больш, чым тады, калі ён упершыню пра яе пачуў, слухаў гэты дыялог, выцягнуўшы шыю і вырачыўшы вочы; ён пераводзіў пагляд з жонкі на Манкса і наадварот з выглядам цалкам агаломшаным, і агаломшанасць гэтая яшчэ ўзмацнілася, калі Манкс злосна запытаўся, колькі яны з яго хочуць за раскрыццё таямніцы.

— Колькі? — спытала жонка гэтаксама сабрана, як і раней.

— Можа быць, ніколькі, а можа быць, фунтаў дваццаць, — адказаў Манкс. — Кажыце, я сам вызначу, колькі.

— Дадайце да названай сумы яшчэ пяць фунтаў. Дайце мне дваццаць пяць фунтаў золатам, — працягвала жанчына, — і я раскажу вам усё, што ведаю. Аднак раскажу толькі тады, калі атрымаю грошы.

— Дваццаць пяць фунтаў! — сказаў Манкс, адкінуўшыся на спінку крэсла.

— Я сказала ясна, — азвалася місіс Бамбл. — Да таго ж, гэта невялікая сума.

— Невялікая за нейкую там таямніцу, якая, можа стацца, і пені не вартая, калі будзе раскрытая! — нецярпліва ўсклікнуў Манкс. — Да таго ж, яна пахаваная ўжо дванаццаць ці больш гадоў таму.

— Такія рэчы захоўваюцца добра і, як добрае віно, часта з бегам часу падвойваюць свой кошт, — адказвала матрона, усё яшчэ захоўваючы паставу абсалютнага спакою. — Што да пахавання, то ёсць рэчы, якія могуць праляжаць дванаццаць тысяч або мільёнаў гадоў — колькі, не ведаем ні я, ні вы, — і расказаць цікавыя, дзіўныя гісторыі!

— А што, калі я аддам грошы марна? — няпэўна спытаў Манкс.

— Вы зможаце лёгка забраць іх назад, — адказала матрона. — Я ўсяго толькі жанчына, я адна тут, без абароны.

— І не адна, мая даражэнькая, і не без абароны, — паважна ўставіў містэр Бамбл дрыготкім ад страху голасам. — Я з табой, мая дарагая. Акрамя таго, — працягваў містэр Бамбл, стукаючы зубамі, — містэр Манкс занадта джэнтльмен, каб учыніць гвалт прыходскім асобам. Містэр Манкс, мая дарагая, усведамляе, што я ўжо не малады, што, вобразна кажучы, крыху адцвіў, але містэр Манкс, без сумнення, ведае, мая дарагая: калі мяне разварушыць, то я магу стаць асобай вельмі рашучай і даволі моцнай. Разварушыць мяне трэба, хоць крышку, вось і ўсё.

З гэтымі словамі містэр Бамбл зрабіў кволую спробу з палымянай рашучасцю забраць ліхтар, але па яго спалоханым твары, па кожнай рысачцы яго выразна было бачна, што яго і сапраўды трэба разварушваць, і разварушваць нямала, перш

чым ён распачне якія-небудзь агрэсіўныя дзеянні, — зразумелым чынам, калі гэтыя дзеянні не скіраваныя супраць беднякоў або асоб, спецыяльна натрэніраваных для гэтых мэтаў.

— Ты дурань, — сказала місіс Бамбл. — лепш бы ты трымаў язык за зубамі.

— лепш бы ён выразаў яго наогул перад тым, як ісці сюды, калі не можа гаварыць цішэй! — змрочна сказаў Манкс. — Ён што, ваш муж?

— Ён мой муж, — хіхікнуўшы, пацвердзіла жанчына.

— Я адразу так і падумаў, — сказаў Манкс, адзначыўшы, як злосна зірнула жанчына на свайго сужэнца. — Тым лепш. Мне спакайней мець справу з дваімі, ведаючы, што яны аб'яднаныя адным інтарэсам. Я сур'ёзна кажу. Глядзіце!

З гэтымі словамі ён засунуў руку ў кішэню, выцягнуў адтуль парусінавы гаманец, адлічыў дваццаць пяць фунтаў і падсунуў іх у бок жанчыны.

— Забірайце іх. А калі перастане грымець гэты пракляты гром, які, нутром чую, збіраецца над дахам, паслухаем вашу гісторыю.

Гром і насамрэч як быццам бы набліжаўся і грымеў амаль над самымі іхнімі галовамі; калі ён заціх, Манкс падняў галаву і нахіліўся крыху наперад, гатовы слухаць, што раскажа місіс Бамбл. Твары траіх амаль датыкаліся, бо абодва мужчыны схіліліся над сталом, каб лепш чуць, а жанчына таксама нахілілася ўперад, каб было чуваць яе шэпт. Цьмянае святло ліхтара, якое падала проста на іх, узмацняла трывожную бледнасць іхніх твараў, і яны ў атачэнні панурага змроку сталі зусім падобнымі на прывідаў.

— Калі памірала гэтая жанчына, — мы яе звалі старой Сэлі, — мы былі толькі ўдзвюх, — пачала матрона.

— Там не было больш нікога? — такім самым глухім шэптам запытаўся Манкс. — Ніякай старой руіны, ідыёта якога-небудзь у іншым ложку? Нікога, хто мог бы пачуць або як-небудзь здагадацца?

— Ні душы, — адказвала жанчына. — Мы былі адны. Толькі я была каля цела, калі наступіла смерць.

— Добра, — сказаў Манкс, пільна на яе гледзячы, — далей.

— Яна казала пра маладую асобу, — працягвала далей матрона, — якая колькі гадоў таму нарадзіла дзіця не толькі ў тым самым пакоі, але і на тым самым ложку, на якім яна цяпер памерла.

— Няўжо! — з трымценнем прамовіў Манкс і азірнуўся праз плячо. — Халера! Вось жа бываюць супадзенні!

— Дзіця было не кім іншым, як хлопчыкам, імя якога вы называлі ўчора ўвечары, — тут матрона безуважна паказала галавой у бок свайго мужа, — служанка абрабавала ягоную маці.

— Яшчэ пры жыцці? — спытаў Манкс.

— Ужо мёртвую, — адказвала жанчына, крыху ўздрыгануўшыся. — Яна скрала з трупа, ледзь тая паспела памерці, рэч, якую маці перад смерцю заклінала зберагчы дзеля свайго дзіцяці.

— Яна прадала яе? — у роспачы выгукнуў Манкс. — Прадала яна яе ці не? Дзе? Калі? Каму? Як даўно?

— Яна ўжо з вялікай цяжкасцю сказала мне, што яна зрабіла, — прамовіла матрона. — Потым яна ўпала на ложак і памерла.

— Не сказаўшы больш нічога? — усклікнуў Монк голасам, які здаваўся яшчэ больш злосным таму, што быў прыцішаны. — Гэта хлусня! Са мной жарты дрэнныя. Яна сказала больш. Я з вас або іх душу выму, але даведаюся, што яна сказала яшчэ.

— Яна не прамовіла больш ні слова, — сказала жанчына, якая, відавочна, зусім не спалохалася (што да містэра Бамбла, дык з ім усё было якраз наадварот) пагрозаў дзіўнага чалавека, — але яна адной рукой моцна ўчапілася ў мой халат, і калі я ўбачыла, што яна памерла, я вызвалілася ад яе рукі, і ў ёй, у руцэ, аказаўся брудны абрывак паперы.

— На якім было напісана... — уставіў Манкс, схіліўшыся да жанчыны.

— Нічога на ім не было напісана, — адказала жанчына. — Гэта быў дублікат закладной з ламбарда.

— Закладной на што? — дапытваўся Манкс.

— На ўсё свой час. Зараз скажу, — працягвала жанчына. — Думаю, што яна спачатку трымала каштоўную рэч у сябе, спадзеючыся як-небудзь збыць яе з выгадай, а потым заклала

яе ў ламбард і ашчаджала або збірала грошы, каб год за годам сплываць ліхвяру працэнты і такім чынам захаваць рэч. Каб надарылася якая-небудзь нагода, яна тую рэч магла б адразу выкупіць. Але з гэтага нічога не атрымалася, і яна, як я ўжо вам расказвала, памерла з гэтай зацёртай, бруднай цыдулкай у руках. Тэрмін закладу сыходзіў праз два дні. Я таксама падумала, што з часам што-небудзь можа з гэтага выйсці, і выкупіла заклад.

— Дзе ён цяпер?

— Вось ён, — адказала жанчына.

Быццам спяшаючыся пазбавіцца ад драбніцы, яна кінула на стол маленькі лайкавы гаманец, у якім ледзьве мог памясціцца французскі гадзіннік. Манкс схапіў яго і адкрыў дрыготкімі рукамі. У ім быў маленькі залаты медальён; у медальёне былі дзве пасмы валасоў і просценькі заручальны пярсцёнак.

— На ім знутры выгравіравана імя «Агнэс», — сказала жанчына. — Пакінуты прагал для прозвішча, а потым ідзе дата, прыкладна на год менш, чым дата нараджэння дзіцяці. Гэта мне ўдалося высветліць.

— І гэта ўсё? — сказаў Манкс, нецярыпліва і дакладна вывучыўшы змесціва гаманца.

— Усё, — быў адказ жанчыны.

Містэр Бамбл глыбока ўздыхнуў, як быццам ён быў задаволены, што гісторыя ўжо закончылася, і не запатрабавалі назад дваццаць пяць фунтаў. Цяпер ён нарэшце наважыўся і выцер кроплі поту, якія адна за адной сцякалі па ягоным носе падчас усяго дыялога.

— Я нічога не ведаю пра гэтую гісторыю, акрамя таго, пра што магу здагадацца, — сказала жанчына пасля кароткай паўзы, звяртаючыся да Манкса. — І я не хачу больш нічога ведаць. Так спакойней. Але можна мне задаць вам два пытанні?

— Можна, — адказаў Манкс з пэўным здзіўленнем, — а вось адкажу я на іх ці не — гэта само па сабе пытанне.

— Разам іх будзе тры, — заўважыў містэр Бамбл, спрабуючы пажартаваць.

— Ці з'яўляецца гэтая рэч тым, што вы спадзяваліся ад мяне атрымаць? — пацікавілася матрона.

— Так, — адказаў Манкс. — Другое пытанне!

— Што вы мяркуеце зрабіць з ёю? Ці не думаеце вы скарыстаць яе як-небудзь супраць мяне?

— Ніколі, — азваўся Манкс. — Ні супраць вас, ні супраць сябе. Глядзіце сюды. Але не падыходзьце, а то на вашае жыццё не паставіш у заклад і саломіны!

Сказаўшы гэта, ён раптам адсунуў убок стол, тузануў за жалезнае кольца ў падлозе і адкінуў вечка вялікага люка, які расчыніўся адразу каля ног містэра Бамбла, так што той з вялікай паспешлівасцю адступіў на некалькі крокаў назад.

— Загляніце ўніз, — сказаў Манкс, апускаючы ў прагал ліхтар. — Ды не бойцеся. Я даўно ўжо мог бы спуціць вас уніз, калі вы тут сядзелі, каб меў такое жаданне.

Падбадзёраная такім чынам, матрона наблізілася да краю, і нават містэр Бамбл, якога даймала ціканасць, насмеліўся зрабіць тое самае. Унізе імкліва сплывала вада; плынь пасля залевы набрала сілы, і ўсе гукі губляліся ў рокаце, з якім яна набягала на зялёныя адводарасцяў палі. Калісьці тут быў вадзяны млын. Плынь, пенячыся і віруючы вакол некалькіх гнілых слупоў і рэшткаў машын, з яшчэ большай магутнасцю імкнула наперад, пазбавіўшыся ад перашкодаў, якія марна спрабавалі замінаць яе накату.

— Калі ўкінуць сюды цела чалавека, то дзе яно будзе заўтра на ранак? — запытаўся Манкс, разгойдваючы ліхтар у цемры.

— Міль дванаццаць уніз па цячэнні, і пашкуматанае на кавалкі, — уздрыгваючы пры гэтай думцы, адказаў містэр Бамбл.

Манкс выняў з-за пазухі паспешліва схаваны там у свой час гаманец, прывязаў яго да свінцовага грузу, які калісьці быў часткай нейкай машыны, і кінуў у раку. Груз крута, як ігральная костка, нырцануў уніз, з ледзьве чутным усплёскам рассёк ваду і знік.

Тройца пераглянулася. Здавалася, што ўсе сталі больш вольна дыхаць.

— Вось так вось, — сказаў Манкс, завальваючы вечка, якое з цяжкім грукам упала на месца. — Калі мора і аддасць калісьці сваіх нябожчыкаў, як гэта пішуць у кнігах, то золата і срэбра, а таксама гэтую драбязу яно захавае. Размаўляць нам больш няма пра што, пара закончыць гэтае прыёмнае спатканне.

— Чыстая праўда, — адразу адгукнуўся містэр Бамбл.

— І трымайце язык за зубамі, — пагрозліва паглядзеўшы на яго, сказаў Манкс. — За вашу жонку я не баюся.

— Можаце паспаздзявацца на мяне, малады чалавек, — паважна адказваў містэр Бамбл, з паклонамі прасоўваючыся спінай наперад да лесвіцы. — Дзеля ўсіх нас і дзеля мяне самога, разумееце, містэр Манкс?

— Дзеля вас, разумею, — азваўся Манкс. — Запаліце свой ліхтар і звальвайце адсюль так хутка, як толькі можаце.

На шчасце для містэра Бамбла, размова закончылася на гэтым месцы, інакш ён, не перастаючы выштукоўваць паклоны, дайшоў бы да лесвіцы, побач з якой ён ужо знаходзіўся, і непазбежна абрынуўся б старчаком у пакой на першым паверсе. Ён запаліў свой ліхтар ад таго, які Манкс адвязаў ад вяроўкі і трымаў у руцэ, і без якіхсьці спробаў працягваць размову пачаў спускацца па лесвіцы. Следам за ім пайшла жонка. Манкс замыкаў шэсце, спыніўшыся на хвілінку на лесвіцы і ўслухаўшыся, ці не чуваць яшчэ чаго-небудзь, акрамя стуку кропель дажджу надворку і бурлення вады.

Пакой на першым паверсе яны перасеклі памалу, асцярожна, бо Манкс уздрыгваў, калі бачыў хоць які цень; містэр Бамбл трымаў свой ліхтар у фуце над падлогай ды ішоў не толькі з найвялікшай асцярожнасцю, але і з дзіўнай лёгкасцю для такога мажнага джэнтльмена, якім ён быў, і нервова азіраўся навокал, ці няма дзе патайных люкаў. Манкс ціха адамкнуў і адчыніў дзверы, праз якія яны ўвайшлі. Сужэнцы абмяняліся з таямнічым сваім знаёмцам адно толькі кіўком і апынуліся ў цемры пад дажджом.

Як толькі яны пайшлі, Манкс, які, здавалася, меў непераадольную антыпатыю да адзіноты, паклікаў хлопчыка, які быў дзесьці ўнізе, загадаў яму ісці паперадзе і свяціць і вярнуўся ў пакой, адкуль толькі што выйшаў.

РАЗДЕЛ XXXIX

*прадстаўляе некалькі рэспектабельных асоб,
з якімі чытач ужо знаёмы, і паказвае, як раіліся годны
Манкс з годным габрэем*

Назаўтра пасля таго, як тры годныя асобы, згаданыя ў папярэднім раздзеле, зрабілі свой невялічкі гешэфт, містэр Уільям Сайкс прачнуўся ад дрымоты і сонным, буркатлівым голасам спытаў, колькі часу.

Гэтае пытанне было зададзенае містэрам Сайксам ужо не ў тым пакоі, які ён займаў да экспедыцыі ў Чэрсі, хоць і ў тым самым квартале горада, непадалёк ад старога месца. Без сумнення, гэтая кватэра была не такая паглядная, як старая, бо гэта быў убогі, з мізэрнай мэбляй пакой вельмі малых памераў; святло ў яго пранікала толькі праз адно акенца ў скошаным даху з выглядам на вузкую, брудную вулку. Тут не было недахопу і ў іншых прыкметах таго, што гэтаму джэнтльмену не шанцуе апошнім часам. Вельмі бедны інтэр'ер, поўная адсутнасць камфорту і знікненне такога дробнага рухомага багацця, як запасное адзенне і бялізна, сведчылі пра стан скарайнай беднасці; да таго ж, схуднеласць, нават змарнеласць самога містэра Сайкса магла цалкам пацвердзіць гэтыя факты, каб у гэтым была хоць якая патрэба.

Хатні злодзеі ляжаў на ложку, закруціўшыся замест халата ў сваё белае паліто. Ён зусім не папрыгажэў пасля таго, як твар ягоны праз хваробу набыў мярцвяцкі колер, і зусім не ўпрыгожылі яго замусолены начны каптур і тыднёвая калючая чорная барада. Сабака сядзеў збоку ад ложка, то раздумліва глядзячы на свайго гаспадара, то натапырваючы вушы і глуха гыркаючы пры нейкім шуме на вуліцы або ў ніжняй частцы дома. Ля акна сядзела, паглыбіўшыся ў рамонт старой камізіэлькі, якая была часткай хатняга касцюма рабаўніка, жанчына, такая бледная, схуднелая ад нястачаў падчас дагляду хворага, што ў ёй даволі цяжка было пазнаць тую самую Нэнсі, якая ўжо фігуравала ў нашай гісторыі, каб не голас, якім яна азвалася на пытанне містэра Сайкса.

— Ужо сёмая гадзіна, — сказала дзяўчына. — Як ты пачуваешся сёння, Біл?

— Слабы, як вада, — адказаў той, праклінаючы свае рукі, вочы і ногі. — Дай мне руку ды памажы як-небудзь спаўзці з гэтага праклятага ложка.

Хвароба не палепшыла Сайксавых манераў, бо, калі дзяўчына дапамагала яму пакінуць ложак і павяла да крэсла, ён усяляк лаяўся на яе за нязграбнасць, а потым стукнуў.

— Скуліш? — сказаў Сайкс. — Досыць! Няма чаго стаяць і ныць. Калі ты здольная адно на гэта, дык ідзі прэч, чуеш?

— Чую, — адказала дзяўчына, хаваючы твар і спрабуючы засмяцца. — Што гэта ты там яшчэ ўдумаў?

— О, дык ты абдумалася? — прабурчаў Сайкс, заўважыўшы слёзы ў яе вачах. — Тым лепш для цябе.

— Ты ж не хочаш сказаць, Біл, што ты і сёння ўвечары будзеш да мяне жорсткім, — сказала дзяўчына, паклаўшы руку яму на плячо.

— А што такое! — закрычаў той. — Чаму не?

— Столькі дзён і начэй, — сказала дзяўчына з адценнем жаночай лагоды ў голасе, якое надавала яму нейкую нязвыклую цеплыню, — столькі дзён і начэй я выходжвала цябе, даглядала, як малое дзіця, і вось сёння ты ўстаў на ногі. Ты ж не будзеш абыходзіцца са мной, як толькі што, скажы, не будзеш?

— Добра, — паабяцаў Сайкс, — не буду. А каб цябе трасца, дзеўчына зноў плача.

— Гэта дробязі, — сказала Нэнсі і кінулася ў фатэль. — Не звяртай увагі. Хутка пройдзе.

— Што пройдзе? — сурорым тонам запытаўся Сайкс. — Што на цябе зноў наехала? Уставай, бярыся за справу і не лезь да мяне са сваёй бабскай лухтой.

Іншым часам гэтае папярэджанне і тон, якім яно было зроблена, адразу мелі б жаданы эфект, але дзяўчына насамрэч была настолькі слабай і знясіленай, што самлела, і галава яе ўпала на спінку крэсла перш, чым містэр Сайкс выдаў некалькі звычайных праклёнаў, якімі ён у падобных выпадках прывык прыпраўляць свае пагрозы. Не ведаючы добра, што рабіць у такім выключным выпадку, — бо гістэрыкі міс Нэнсі звычайна

адрозніваліся такой энергіяй, што яна сама авалодвала сабой і не мела патрэбы ў дапамозе збоку, — містэр Сайкс зрабіў спробу дасягнуць якога-небудзь эфекту пры дапамозе некалькіх праклёнаў, але ўпэўніўся, што такое абыходжанне не мае станоўчага выніку, і паклікаў на дапамогу.

— Што здарылася, мой даражэнькі? — спытаў, заглядваючы ў пакой, габрэй.

— Дапамажыце дзяўчыне, — нецярпліва сказаў Сайкс. — Хутчэй, няма чаго тут вылупляцца і гыгыкаць!

Габрэй ускрыкнуў ад здзіўлення і паспяшаўся дзяўчыне на дапамогу, а містэр Джэк Доўкінз (ён жа Спрытны Махляр), які ўвайшоў у пакой следам за сваім шаноўным сябрам, паспешліва паставіў на падлогу клунак, які нёс, выхапіў з рук Мастэра Чарлі Бэйца, які ішоў следам, бутэльку, адкаркаваў яе зубамі і выліў порцыю змесціва самлелай у горла, папярэдне пакаштаваўшы вадкасці сам, каб пазбегнуць памылкі.

— Чарлі, вазьмі мяхі і дай ёй глытнуць свежага паветра, — сказаў містэр Доўкінз, — а вы, Фэджын, паляпайце яе па руках, пакуль Біл будзе выслабаныць яе з сукенак.

Неўзабаве ўсе гэтыя мерапрыемствы, якія ажыццяўляліся з вялікім імпэтам, асабліва з боку Мастэра Бэйца (ён, здавалася, разглядаў свой удзел у акцыі як вялікую забаву), прывялі да жаданага эфекту. Дзяўчына патроху ачуняла, хістаючыся, дайшла да крэсла ля ложка, схавала твар у падушку, пакінуўшы містэру Сайксу сустракаць гасцей, даволі для яго нечаканых.

— Што такое, якім дурным ветрам вас сюды прынесла? — запытаўся ён у Фэджына.

— Зусім не дурным ветрам, мой даражэнькі, — запырэчыў габрэй, — бо дурныя вятры нікому не прыносяць нічога добрага, а я дык прынёс табе якраз рэчы, якія ты рады будзеш убачыць. Махлярыку, даражэнькі, развяжы клунак і перадай Білу тую драбязу, на якую мы сёння рана выдаткавалі ўсе нашыя грошы.

У адпаведнасці з загадам Фэджына, Махляр развязаў клунак. Ён быў даволі вялікі і нагадваў стары абрус. Махляр пачаў перадаваць рэчы, якія там былі, Чарлі Бэйцу, а той стаў раскладваць іх на сталe, усяляк расхвальваючы іх рэдкасць і выдатныя якасці.

— Вой, што за паштэт з трусяціны, Біл, — усклікнуў гэты малады джэнтльмен, дастаючы вялізны паштэт, — такія далікатныя істоты, з такімі маленькімі лапкамі, Біл, што нават косці таюць у роце, і няма патрэбы іх выбіраць. Паўфунта зялёнай гарбаты за сем шылінгаў і шэсць пенсаў, такой моцнай, што калі заварыць яе, то з заварніка накрыўка зляціць; паўтара фунта цукру, вільготнага крыху, над якім мурыны добра паўлягалі, пакуль ён не набыў такой добрай якасці. І дзве двухфунтовыя булкі, фунт добрага свежага масла, кавалак тлустага глостэрскага сыру найлепшага гатунку, — ці вы хоць калі такі нюхалі!

Закончыўшы гэты апошні панегірык, Мастэр Бэйц выцягнуў з вонкавай кішэні вялікую добра закаркаваную бутэльку віна, а містэр Доўкінз тым часам наліў поўную шклянку чыстага спірту, якую хворы без аніякага роздуму перакуліў у сваю глотку.

— Ага! — сказаў габрэй, паціраючы задаволеная рукі. — Цяпер, Біл, з табой будзе ўсё ў парадку.

— Усё будзе ў парадку, — усклікнуў Сайкс. — Ды я ўжо сто разоў мог здырзціцца, перш чым вы прыйшлі мне на дапамогу. Чаго ж гэта ты хацеў дабіцца, хлуслівы мярзотнік, пакінуўшы чалавека больш як тры тыдні ў такім стане?

— Вы толькі яго паслухайце, хлопцы! — сказаў габрэй, паціскаючы плячыма. — А мы прынеслі яму ўсе гэтыя цудоўныя рэчы.

— Рэчы і сапраўды неблагія, — заўважыў містэр Сайкс, крыху памякчэўшы пасля таго, як агледзеў стол, — але як вы растлумачыце самі сабе тое, што мяне тут на сваволю лёсу пакінулі, галоднага, хворага, без грошай, наогул без анічога, і столькі часу звярталі на мяне ўвагі не больш, чым на вось гэтага сабаку? Выгані яго ўніз, Чарлі!

— Ніколі яшчэ не бачыў такога пацешнага сабаку! — усклікнуў Мастэр Бэйц, выконваючы просьбу. — Унюхаў спажыву не горш, чым старая лэдзі, якая ідзе на кірмаш. Гэты сабака мог бы зарабіць добрыя грошы на сцэне і ўдававак ажывіць прадстаўленне.

— Ану замоўкні! — крыкнуў Сайкс, бо сабака забіўся пад ложак і ўсё яшчэ працягваў гырчэць. — Дык як вы растлумачыце сваю адсутнасць, стары злыдзень?

— Мой даражэнькі, я з тыдзень які, а мо болей, быў у Лондане. Справы ўсялякія, — азваўся стары.

— А другія два тыдні? — настойваў Сайкс. — Што наконт другіх двух тыдняў, якія я праляжаў тут, як хворы штур у сваёй нары?

— Нічога не мог я зрабіць, Біл, — адказваў габрэй. — Не магу казачь, бо тут зашмат народу, але не выпадала мне, сумленна кажу.

— Як, як кажаш? — з найвялікшай пагардай прабурчаў Сайкс. — Гэй вы, адрэжце мне хто кавалак паштэту, бо я зараз сканаю ад гэтага прысмаку ў роце.

— Не бяры да галавы, даражэнькі, — залагоджваў яго габрэй. — Я не забываўся пра цябе, Біл, не забываўся ні на хвіліну.

— Так, магу пабіцца аб заклад, што не забываўся, — з горкай усмешкай сказаў Сайкс. — Пакуль я ляжаў тут у гарачцы, ты ўвесь час выдумваў планы, выштукоўваў інтрыгі: Біл зробіць гэта, Біл зробіць тое — Біл зробіць усё амаль задарма, як толькі паздаравее, бо ён дастаткова бедны, каб працаваць на цябе! Каб не гэтая дзяўчына, я здох бы.

— Даволі, Біл, — ухапіўся за апошнія словы габрэй. — Каб не гэтая дзяўчына! Каму яшчэ, калі не беднаму старэнькаму Фэджыну, ты абавязаны тым, што маеш каля сябе такую працавітую дзяўчыну?

— Гэта ён праўду кажа, — сказала Нэнсі, паспешліва выходзячы наперад. — Пакінь яго, дай спакой.

Умяшальніцтва Нэнсі надало размове новы паварот: хлопчыкі, заўважыўшы хітрае падміргванне габрэя, пачалі падліваць ёй алкаголь, але яна піла няшмат; тым часам Фэджын, у якога прарвалася не характэрная для яго весялосць, патроху прывёў містэра Сайкса ў найлепшы настрой, прыкідваючыся, што лічыць ягоныя пагрозы звычайнымі такімі сяброўскімі досціпамі, а ўсе парагаталі ад душы з аднаго ці двух грубых жартаў Сайкса, на якія той змабілізаваўся пасля таго, як некалькі разоў прыклаўся да бутэлькі са спіртам.

— Усё гэта добра, — сказаў містэр Сайкс, — але сёння я павінен атрымаць ад цябе грошыкі.

— У мяне няма ніводнага пені, — адказаў габрэй.

— А дома? — запытаў Сайкс. — У цябе дома грошыкаў нямала, і нешта павінна было б перапасці і мне!

— Няма-а-ла? — усклікнуў габрэй, пляснуўшы рукамі. — У мяне іх гэтулькі няма, колькі магло б быць...

— Не ведаю, колькі ты там ашчадзіў, і наважуся сказаць, што ты наўрад ці ведаеш сам, бо толькі каб пералічыць усё, патрэбная процьма часу, — казаў далей Сайкс, — але вось тое, што я павінен мець сваю долю сёння ўвечары — гэта факт.

— Добра, добра, — сказаў, уздыхнуўшы, габрэй, — я пашлю за раз Махляра.

— Ты не зробіш гэтага, — запярэчыў Сайкс, — Спрытны Махляр занадта спрытны і — або забудзецца прыйсці, або саб'ецца з дарогі, або будзе ўцякаць ад віжоў і не прыйдзе з гэтай прычыны, або прыдумае яшчэ што-небудзь дзеля таго, каб апраўдацца, калі ты яму загадаеш. Нэнсі пойдзе ў ваш бярлог і прынясе грошы, так будзе больш пэўна, а я тым часам прылягу і дам храпака.

Пасля доўгага торгу і спрэчак габрэй збіў запатрабаваную суму з пяці да трох фунтаў, чатырох шылінгаў і шасці пенсаў, клянучыся, што яму застаецца на закупы па гаспадарцы толькі васямнаццаць шылінгаў. Сайкс змрочна заўважыў, што яму давядзецца задаволіцца гэтым, калі не выпадае разлічваць на большае. Нэнсі падрыхтавалася ў дарогу, а Махляр і Мастэр Бэйц схавалі яду ў буфет. Габрэй развітаўся са сваім мілым сябрам і ў суправаджэнні Нэнсі ды хлопчыкаў пайшоў дадому, а містэр Сайкс кінуўся ў пасцель, збіраючыся праспаць да таго часу, пакуль не вернецца маладая лэдзі.

Без усялякіх прыгод яны прыйшлі да габрэевага прытулку, дзе засталі Тобі Крэкіта і містэра Чытлінга за пятнаццатай партыяй крыбіджа, і было б лішнім казаць, што апошні джэтльмен гэтую партыю прайграў, а з ёю і пятнаццаты, апошні свой шасціпенсовік, што вельмі развесяліла ягоных маладых сяброў. Містэр Крэкіт, які яўна засаромеўся з той прычыны, што яго заспелі за гульнёй з джэнтльменам, які стаяў нашмат ніжэй за яго сацыяльна і ў сэнсе розуму, пазяхнуў, запытаўся пра Сайкса і ўзяў капялюш, каб ісці.

— Нікога не было, Тобі? — спытаўся габрэй.

— Ні душы, — адказаў містэр Крэкіт, настаўляючы каўнер. — Я ледзьве не скіс ад суму, як дрэннае піва. Вы фундуеце, Фэджын,

за тое, што я пільнаваў так доўга хату. Ліха матары! Я добра атупеў і заснуў бы гэтаксама моцна, як Ньюгейцкая вязніца, каб не захацеў з дабрыні душэўнай пазабавіць гэтага зелянца. Ну і сум, проста маркота нейкая, і няхай мяне чэрці забяруць, калі гэта не так!

З такімі словамі містэр Тобі Крэкіт згроб выйграныя грошы і з ганарыстым выглядам засунуў іх у кішэню камізэлькі, як быццам такія дробныя срэбныя манеты былі не вартыя ўвагі і асобы такога ўзроўню, як ён. Зрабіўшы гэта, ён так важна і шляхетна выйшаў з пакоя, што містэр Чытлінг, які захопле на пазіраў на яго ногі і боты, пакуль яны не зніклі з поля зроку, запэўніў усю кампанію, што знаёмства з ім за пятнаццаць шасціпенсовікаў — гэта зусім танна і што ён расцэньвае свае страты як меншыя за шчаўбан мезенцам.

— Ну і дзівак ты, Том, — сказаў Мастэр Бэйц, якога вельмі забавіла такая заява Чытлінга.

— Зусім не, — адказваў містэр Чытлінг. — Хіба я дзівак, Фэджын?

— Ты вельмі разумны хлапчына, мой даражэнькі, — сказаў габрэй, паляпваючы яго па плячы і падміргваючы іншым хлопчыкам.

— А містэр Крэкіт — сапраўдны дэндзі, праўда, Фэджын? — спытаў Том.

— Без сумнення, мой даражэнькі, — адказаў габрэй.

— Мець знаёмства з ім — выгадна, праўда, Фэджын? — працягваў дапытвацца Том.

— Вельмі выгадна, ну вельмі, — быў адказ габрэя. — Яны адно зайздросцяць табе, зайздросцяць, што ён аддаў перавагу табе перад імі.

— Вось-вось! — трыумфуючы, усклікнуў Том. — Але ж ён абчысціў мяне дарэшты. Ну, нічога, я магу пайсці зарабіць, калі мне захочацца, праўда, Фэджын?

— Насамрэч, — азваўся габрэй, — і чым хутчэй ты пойдзеш, тым лепш, так што ідзі, вярні свае страты, не губляй больш часу. Махляр! Чарлі! Час ісці на работу. Рушце! Ужо хутка дзесяць, а нічога не зроблена.

Хлопцы прыслухаліся да гэтага намёку, узялі капелюшы, кіўнулі на развітанне Нэнсі і пайшлі; па дарозе Махляр і яго

жыццярадасны сябра забавляліся, прыдумваючы ўсемагчымыя кпіны, скіраваныя супраць містэра Чытлінга, у чых паводзінах, каб аддаць яму належнае, не было нічога дзіўнага або незвычайнага, таму што ў сталіцы ёсць нямала маладых славалюбных кадраў, якія плацяць грошы нашмат большыя, чым заплаціў містэр Чытлінг, за права ўваходзіць у прыстойнае кола асоб, і нямала шляхетных джэнтльменаў (гэта яны ўтвараюць згаданае кола асоб), якія ствараюць сваю рэпутацыю накшталт таго, як гэта рабіў спрытнюга Тобі Крэкіт.

— А цяпер, — сказаў габрэй, калі хлопцы пайшлі, — пайду і прынясу табе грошы, Нэнсі. Гэта, мая мілая, усяго толькі ключ ад шафкі, у якой я перахоўваю твая драбніцы, што прыносяць мне хлопчыкі. Я ніколі не замыкаю свае грошы, даражэнькая, бо ў мяне няма чаго замыкаць, ха-ха-ха! — бо няма чаго замыкаць! Цяжкае гэта рамяство, Нэнсі, і няўдзячнае, але мне падабаецца, што вакол мяне маладыя людзі, і я выношу ўсе выпрабаванні, усе выпрабаванні. Ціха! — раптам сказаў ён, паспешліва хаваючы ключ за пазухай. — Што гэта? Чуеш?

Дзяўчыну, якая, склаўшы рукі, сядзела за сталом, відавочна не цікавіла, прыйшоў там хто, пайшоў, пакуль да яе вушэй не дайшоў невыразны мужчынскі голас. Як толькі яна пачула гэты гук, яна з хутасцю маланкі тузанула з галавы капялюш, з шыі шалік і схавала іх пад сталом. Габрэю, які павярнуўся да яе, яна прамармытала нешта накшталт скаргі на гарачыню; прамоўлена гэта было слабым голасам, што кантраставала са скрайняй паспешлівасцю і імпэтам дзеяння. Аднак Фэджын не заўважыў гэтага, бо на той час ён стаяў да яе спінай.

— Ба! — прамармытаў ён, збіты з панталыку неспадзяванкай. — Гэтага чалавека я чакаў раней. Ён спускаецца па лесвіцы. Ні слова пра грошы, пакуль ён тут, Нэнсі. Ён не затрымаецца доўга, даражэнькая, можа, хвілін на дзесяць.

Калі за дзвярыма пачуліся крокі незнаёмага мужчыны, габрэй прыклаў свой кашчавы ўказальны палец да вуснаў і панёс свечку да ўваходу. Ён дайшоў да дзвярэй адначасова з наведвальнікам, які хутка ўвайшоў у пакой і апынуўся побач з дзяўчынай, аднак не паспеў яе заўважыць.

Гэта быў Манкс.

— Усяго толькі адна з маіх маладых вучаніц, — сказаў габрэй, убачыўшы, што чалавек павярнуўся і заўважыў дзяўчыну. — Нэнсі, пачакай.

Дзяўчына падсунулася да стала і мімаходам, абыякава паглядзеўшы на Манкса, адвела пагляд, але, калі Манкс зноў адвярнуўся да габрэя, яна кінула на прышлага яшчэ адзін позірк, пільны, дакладны, выразны, — так што, каб у пакоі быў яшчэ адзін назіральнік, то ён, заўважыўшы гэтую перамену, з цяжкасцю мог бы паверыць, што абодва позіркі належаць адной і той жа асобе.

— Што новага? — запытаўся габрэй.

— Шмат чаго.

— І што — добрыя навіны? — спытаў габрэй, быццам баяўся раздразніць чалавека сваімі добрымі спадзяваннямі.

— Ва ўсялякім разе, някепскія, — адказаў Манкс з усмешкай. — Я часу не марнаваў. Давайце пагаворым сам-насам.

Дзяўчына падсунулася да стала яшчэ бліжэй і не рабіла спробы пакінуць пакой, хоць і не магла не бачыць, што Манкс паказваў на яе. Габрэй, магчыма, баючыся, што яна пачне гаварыць пра грошы, калі ён паспрабуе выправадзіць яе за дзверы, паказаў пальцам на столь і пайшоў наверх, узяўшы з сабой Манкса.

— Толькі не ў той пракляты закутак, дзе мы былі той раз, — пачула Нэнсі словы наведвальніка, калі яны падымаліся па лесвіцы. Габрэй засмяяўся і сказаў нешта; што — яна не пачула. Мяркуючы па рыпенні прыступак, ён павёў свайго суразмоўцу на трэці паверх.

Перш чым сціхлі гукі крокаў, дзяўчына зняла свае чаравікі, завярнула на галаву прыпол сукенкі, закруціла ў гэты турбан рукі, стала ля дзвярэй і пачала з напружанай увагай слухаць. Як толькі шум сціх, яна выслізнула з пакоя, на дзіва лёгка і бязгучна паднялася па лесвіцы і знікла ў цемры наверх.

На чвэрць гадзіны або болей пакой заставаўся пустым, потым дзяўчына вярнулася тою самай нячутнай хадою, і неўзабаве пасля таго пачуліся крокі абодвух мужчын, якія вярталіся. Манкс

адразу пайшоў на двор, а габрэй зноў пасунуўся наверх па грошы. Калі ён вяртаўся, дзяўчына якраз папраўляла шалік і капялюш, быццам бы збіраючыся ісці.

— Што такое, Нэнсі, — усклікнуў габрэй, які якраз паставіў свечку, і адхіснуўся, — ты пабялела як палатно!

— Пабялела! — бы рэха, азвалася дзяўчына, зацяняючы вочы рукой, як быццам для таго, каб больш уважліва паглядзець на яго.

— Жахліва. Што з табой здарылася?

— Нічога. Сядзела ў гэтым катуху немаведама колькі, — бесклапотна адказала тая. — Ну дык майце ласку, адпусціце мяне.

Уздыхаючы над кожнай банкнотай, габрэй адлічыў грошы ёй у далонь. Яны разышліся без далейшых размоў, толькі сказаўшы адно другому «Дабранач».

Калі дзяўчына выйшла на вуліцу, то яна прысела на ганак, і некалькі хвілін выглядала на тое, што яна страціла кантроль над сабой і не можа ісці далей. Раптам яна паднялася, памкнулася ў бок, супрацьлеглы таму, у якім яе чакаў Сайкс, пайшла хутчэй, падбегам, потым хутка пабегла. Зусім знясілеўшы, яна спынілася, каб аддыхацца, а потым, быццам зразумеўшы, што не зможа ажыццявіць сваёй задумы, яна сіснула рукі ў роспачы і расплакалася.

Магчыма, слёзы прынеслі ёй палётку, можа, яна зразумела ўсю безнадзейнасць свайго становішча, — але яна амаль з такой самай хуткасцю пашыбавала ў супрацьлеглым кірунку, — часткова, каб нагнаць страчаны час, часткова, каб паспяваць за імклівым ходам сваіх думак. Хутка яна дасягнула прытулку, дзе пакінула хатняга злодзея.

Калі яна, з'явіўшыся перад містэрам Сайксам, і выдала чымнебудзь сваё хваляванне, то ён не звярнуў на гэта ўвагі; ён адно спытаў, ці прынесла яна грошы, і, атрымаўшы станоўчы адказ, нешта задаволена прабурчаў, паклаў галаву на падушку і зноў заглыбіўся ў сон, перапынены яе прыходам.

Ёй пашанцавала, што наступным днём наяўнасць грошай дала яму магчымасць добра папрацаваць над ежай і пітвом; гэта настолькі добра паўплывала на ягоны нораў, змякчыўшы грубыя яго схільнасці, што ён не меў ні часу, ні жадання крытыкаваць

яе паводзіны і манеры. Яе разбэрсанасць, нервовасць, якія ўласцівыя таму, хто наважыўся зрабіць нейкі смелы і рызыкаўны крок, прыняў рашэнне, якое вымагала надзвычайнай унутранай барацьбы, — такія яе паводзіны не засталіся б па-за ўвагай рысіных вочак габрэя, і той адразу пачаў бы біць трывогу. Але містэр Сайкс, які не адрозніваўся вялікай назіральнасцю і асабліва не браў да галавы, калі мець на ўвазе рэчы больш тонкія за тыя, якія можна вырашыць, калі паставіцца да іх і да кожнай удзельнай асобы свіным рылам, быў, да таго ж, як ужо згадвалася, у стане надзвычай дружалюбным, нічога асаблівага не заўважаў у паводзінах Нэнсі і настолькі мала клапаціўся пра яе, што нават калі б яна была яшчэ больш узрушанай і нервовай, гэта наўрад ці абудзіла б у ім нейкія падазрэнні.

Калі гэты дзень завяршыўся, усхваляванасць дзяўчыны ўзрасла, і пад вечар, седзячы ля хатняга злодзея і чакаючы, пакуль ён не ўп’ецца і не засне, яна так знервалалася і спалатнела, яе вочы набылі такі бляск, што нават Сайкс заўважыў гэта і здзівіўся.

Містэр Сайкс, аслабелы ад ліхаманкі, ляжаў у пасцелі ды разбаўляў джын вадой, каб зменшыць узбуджальныя якасці напою; ён у трэці або чацвёрты раз падсунуў Нэнсі шклянку, каб тая яе напоўніла — і тут, нарэшце, яе скрайне ўзрушаны выгляд уразіў яго.

— Каб я здох на месцы! — сказаў ён, падымаючыся на руках і гледзячы дзяўчыне ў твар. — Ты выглядаеш, як нябожчыца, якую вярнулі да жыцця. Што здарылася?

— Што здарылася! — паўтарыла дзяўчына. — Нічога. Што ты ў мяне ўтаропіўся?

— Што гэта на цябе найшло? — патрабавальна спытаў Сайкс, схапіў яе за руку і рэзка страсянуў. — Што такое? У чым справа? Пра што ты думаеш?

— Шмат пра што, Біл, — сказала дзяўчына, скалануўшыся і закрываючы вочы рукой. — Але Божачка мой, што ў гэтым такога?

Робленая весялосць, з якой былі вымаўленыя апошнія словы, відавочна, зрабіла на Сайкса большае ўражанне, чым дзікі і адчужаны пагляд, які папярэднічаў ім.

— Я скажу табе, што, — пачаў Сайкс. — Калі ты не заразілася ліхаманкай і не захварэла, то тут пахне нечым надта надзвычайным, нечым небяспечным... Ці не ўдумала ты... Каб цябе... Але не, гэтага ты не зробіш!

— Чаго не зраблю? — перапытала дзяўчына.

— На свеце няма, — прамармытаў сабе пад нос Сайкс, не адводзячы ад Нэнсі вачэй, — няма на свеце дзеўкі больш надзейнай, іначай я ёй перарэзаў бы гарляк яшчэ тры месяцы таму. У яе пачалася ліхаманка, вось і ўсё.

Сказаўшы гэта, Сайкс асушыў шклянку да дна, потым нейкі час буркатліва лаяўся і нарэшце запатрабаваў свае лекі. Дзяўчына жыва падхапілася, хуценька наліла лекі ў шклянку і трымала яе ля ягоных вуснаў, пакуль ён піў.

— А цяпер, — сказаў рабаўнік, — падыдзі бліжэй і зрабі твар, як заўсёды, а не — дык я так яго табе ўраблю, што ты сама сябе не пазнаеш.

Дзяўчына паслухалася. Сайкс заціснуў яе руку ў сваёй і глядзеў на яе, не адводзячы вачэй. Вочы яго заплюшчыліся, потым зноў расплюшчыліся, заплюшчыліся і зноўку расплюшчыліся. Ён валтузіўся на адным месцы, колькі разоў засынаў на дзве-тры хвіліны, потым ускокваў са спалоханым выглядам і раптам у тую самую хвіліну, калі хацеў ускінуцца ў чарговы раз, забыўся ў глыбокім, цяжкім сне. Яго пальцы аслаблі, паднятая рука слабка апусцілася, і вось ужо ён ляжаў, бы ў трансe.

— Нарэшце опіум пачаў дзейнічаць, — прамармытала дзяўчына, падняўшыся ад ложка. — Але цяпер ужо можа быць запозна.

Яна паспешліва павязала шалік, надзела капялюш, зрэдку баязліва аглядваючыся, быццам апасалася, што, нягледзячы на снатворнае, на яе плячо раптам цяжка апусціцца рука Сайкса, потым далікатна схілілася над ложкам, пацалавала рабаўніка ў вусны, развярнулася, адчыніла і зачыніла ціхенька дзверы пакоя і заспяшалася з дому.

У цёмным завулку, праз які яна мела ісці, вартаўнік выкрыкваў палову на дзясятую.

— Ужо шмат прайшло пасля паловы на дзясятую? — спытала дзяўчына.

— Яшчэ праз чвэрць буду адбіваць поўную гадзіну, — адказаў чалавек, асвятліўшы яе твар ліхтаром.

— Я не паспею туды хутчэй, чым за гадзіну, — прамармытала дзяўчына, шпарка праслізнула міма яго і што было сілы кінулася ўніз па вуліцы.

Многія крамы ў тых глухіх завулках і вуліцах, якімі яна імчалася са Спітэлфілда ў Вэст-Энд, ужо зачыняліся. Вежавы гадзіннік прабіў дзесяць. Гэта павялічыла яе нецярплівасць. Яна імчалася па вузкім тратуары, расштурхоўваючы локцямі мінакоў, амаль перад самымі мордамі коней перабягала вуліцы з вялікім рухам, дзе людзі цэлымі групамі нецярпліва чакалі магчымасці, каб перайсці цераз вуліцу.

— Жанчына звар’яцела! — казалі людзі, праводзячы яе позірам.

Калі яна дабралася да больш заможнай часткі горада, вуліцы былі ўжо адносна пустымі, і тут яе імклівы бег выклікаў у мінакоў, міма якіх яна бегла, яшчэ большую цікаўнасць. Некаторыя падбегам паспяшалі за ёй, быццам хацелі даведацца, куды гэта яна так спяшаецца, і тыя з іх, каму ўдавалася дагнаць яе, зазірнуць ёй у твар, дзівіліся, што яна не змяншае хуткасці, але яны адставалі адзін за другім, так што яна непадалёку ад мэты свайго падарожжа засталася зусім адна.

Гэта быў сямейны пансіён на няшумнай, прыгожай вуліцы паблізу ад Гайд-парка. Калі яркае святло лямпы, якая гарэла перад дзвярыма, прывяло яе да гэтага дома, гадзіннік прабіў адзінаццаць. Спачатку яна заповоліла хаду, быццам набіраючыся смеласці, каб увайсці, але гук курантаў надаў ёй рашучасці, і яна ўвайшла. Месца парцье было пустым. Яна няўпэўнена агледзелася і накіравалася да лесвіцы.

— А вы да каго хацелі прайсці, дзеўчына? — спытала прыгожа адзетая асоба жаночага полу, выглядваючы з-за дзвярэй за спінай Нэнсі.

— Да адной лэдзі, якая спынілася ў гэтым доме, — адказала дзяўчына.

— Да адной лэдзі! — адказала асоба і паглядзела на яе пагардліва. — Да якой лэдзі?

— Міс Мэйлі, — адказала Нэнсі.

Добра адзетая асоба, якая паспела ўжо разгледзець і даць ацэнку Нэнсі, адказала адно позіркам, поўным дабрадзейнай пагарды, і паклікала на перамовы мужчыну. Нэнсі паўтарыла яму імя асобы, да якой прыйшла.

— Як паведаміць пра вас? — спытаў слуга.

— Няма патрэбы называць маё імя, — адказала Нэнсі.

— А па якой вы справе? — спытаў той.

— І пра гэта не трэба гаварыць, — адказала дзяўчына. — Мне трэба пабачыць лэдзі.

— Ідзіце адсюль, — загадаў слуга, адчыняючы дзверы. — Нічога не выйдзе. Ідзіце прэч!

— Хіба вы мяне выштурхаеце, а сама я адсюль не пайду, — рэзка запярэчыла дзяўчына, — і яшчэ пастараюся, каб вы ўдваіх мяне не адужалі. Няўжо тут няма нікога, — працягвала яна, азіраючыся, — хто мог бы згадзіцца выканаць просьбу такога ніцага стварэння, як я?

Гэты заклік знайшоў водгук у кухара з добрым тварам, які назіраў за развіццём падзей разам з некаторымі іншымі слугамі і які выйшаў у хол, каб умяшацца.

— Паведамі пра яе, Джо, хіба табе цяжка? — сказаў гэты чалавек.

— Навошта? — запярэчыў той. — Ты што, думаеш, што маладая лэдзі захоча прыняць такую, як вось гэтая вось?

Гэты намёк на сумніўную рэпутацыю Нэнсі выклікаў хвалю шчырага гневу ў грудзях чатырох пакаёвак, якія з вялікай гарчнасцю заўважылі, што гэтае стварэнне ганьбіць свой пол, і рашуча запатрабавалі, каб яе без аніякага выкінулі ў канаву.

— Рабіце са мной усё, што хочаце, — сказала на гэта дзяўчына, зноў паварочваючыся да мужчын, — але спачатку выканайце маю просьбу, і я прашу яшчэ раз імем Госпада нашага паведаміць пра мяне.

Мяккасардэчны кухар яшчэ раз даў сваю рэкамендацыю, і справа скончылася тым, што слуга, які прыйшоў першым, узяўся выканаць даручэнне.

— Што перадаць? — спытаў ён, паставіўшы адну нагу на прыступку.

— Што маладая жанчына вельмі просіць пагутарыць сам-насам з міс Мэйлі, — сказала Нэнсі, — і што лэдзі дастаткова будзе пачуць толькі некалькі слоў наконт тэмы размовы, і яна зможа прыняць рашэнне, слухаць гэтую жанчыну да канца або выгнаць яе як махлярку.

— Нешта вы надта настойлівая, — сказаў слуга.

— Перадайце, што я сказала, — проста адказала дзяўчына, — а я буду чакаць адказу.

Слуга пабег па лесвіцы. Бледная Нэнсі, цяжка дыхаючы, з дрыготкімі вуснамі слухала гучныя пагардлівыя заўвагі на яе адрас, якімі шчодро абсыпалі яе цнатлівыя пакаёўкі і колькасць якіх яшчэ больш павялічылася, калі слуга вярнуўся і сказаў, каб маладая жанчына ішла наверх.

— Які сэнс у тым, каб быць прыстойнай у гэтым свеце? — сказала першая служанка.

— Медзь іншым разам цэняць больш за золата, якое прайшло праз агонь, — сказала другая служанка.

Трэцяя задаволілася тым, што выявіла здзіўленне: «З чаго зробленыя лэдзі?», а чацвёртая паклала пачатак квартэту, і ўсе чатыры Дыяны разам выгукнулі: «Проста сорамна!»

Нягледзячы на ўсё гэта — на сэрца ёй ціснуў груз больш важкі, — Нэнсі на слабых нагах увайшла следам за слугой у маленькую вітальню, асветленую лямпай, якая звісала са столі. Тут слуга пакінуў яе і сышоў.

РАЗДЗЕЛ XL

*Дзіўнае спатканне, якое стала працягам падзей,
выкладзеных у папярэднім раздзеле*

Жыццё дзяўчыны праходзіла на вуліцах, у самых агідных прытонах і «малінах» Лондана, але ў ёй усё яшчэ заставалася нешта здаровае, уласцівае менавіта жаночай прыродзе,

і калі яна пачула лёгкія крокі, якія набліжаліся да дзвярэй, што былі насупраць тых, праз якія яна ўвайшла, яна падумала пра выразны кантраст, які праз хвілю засведчыць гэты пакойчык, адчула ўвесь цяжар сваёй ганьбы і скукожылася, быццам ёй была невыносная сама прысутнасць той, спаткання з якой яна дамагалася.

Аднак з гэтымі лепшымі пачуццямі змагалася ганарлівасць — загана самых распусных, самых прыніжаных стварэнняў, а роўным чынам і самых моцных і самаўпэўненых. Нікчэмная хаўрусніца злодзеяў і рабаўнікоў, распусная істота, пачвара прытонаў, падручная самых агідных злачынцаў, якая жыве пад ценом шыбеніцы, — нават гэтае страчанае стварэнне было наадта гордым, каб дазволіць праявіцца хоць у малой меры жаноцкаму пачуццю, пачуццю, якое яна лічыла слабасцю і якое адно знітоўвала яе яшчэ з чалавечай прыродай, сляды якой знішчыла цяжкае жыццё яшчэ ў самым дзяцінстве.

Яна падняла вочы настолькі, каб можна было распазнаць, што перад ёй стройная, прыгожая дзяўчына, потым зноў апусціла іх долу, з удаванай бесклапотнасцю матлянула галавой і сказала:

— Нялёгкая задача дабрацца да вас, лэдзі. Каб я ўзяла да галавы, завярнулася ды і пайшла сабе, як шмат хто зрабіў бы на маім месцы, вы пашкадавалі б — і не без падстаў.

— Мне вельмі шкада, калі хто-небудзь дазволіў сабе быць з вамі грубым, — адказала Роз. — Забудзьцеся на гэта. Скажыце мне, чаму вы хочаце паразмаўляць са мной. Я тая, каго вы хацелі бачыць.

Ветлы тон гэтага адказу, анёльскі голас, выкшталцонныя манеры, адсутнасць самага малога адцення высакамернасці або незадаволенасці заспелі дзяўчыну знянацку, і яна расплакалася.

— О лэдзі, лэдзі, — сказала яна, страсна склаўшы рукі перад тварам, — каб на свеце было больш такіх людзей, як вы, то было б менш такіх, як я, менш... менш...

— Сядайце, — сур'ёзна сказала Роз. — Сядзьце і скажыце, у чым справа. Калі вы бедная або вас спасцігла няўдача, я сапраўды буду вельмі рада дапамагчы вам, чым змагу.

— Дазвольце мне пастаяць, лэдзі, — сказала дзяўчына, усё яшчэ ў слязах, — і не размаўляйце са мной так спагадна, пакуль не пазнаёмліся са мной бліжэй. Але ўжо позна. Гэтыя дзверы... зачыненыя?

— Так, — адказала Роз, адступіўшы на некалькі крокаў, быццам для таго, каб ёй хутчэй змаглі прыйсці на дапамогу ў выпадку неабходнасці. — А чаму вы пытаеце?

— Таму, — адказвала дзяўчына, — што я збіраюся аддаць у вашыя рукі маё жыццё і жыццё іншых людзей. Я — тая дзяўчына, якая скрала малога Олівера і завяла яго да старога Фэджына, габрэя, увечары, калі ён выйшаў з дома ў Пэнтанвіле.

— Вы?! — ускрыкнула Роз Мэйлі.

— Так, я, лэдзі, — пацвердзіла дзяўчына. — Я — тое нягоднае стварэнне, пра якое вы чулі, якое жыве сярод злодзеяў і якое — няхай дапаможа мне Гасподзь — з таго часу, як сябе помню, і з таго часу, як вуліцы Лондана адкрыліся для маіх вачэй і пачуццяў, не ведала лепшага жыцця за тое і лепшых слоў за тых, якімі мяне ўзнагароджвалі. Не вагаючыся, можаце прылюдна адхіснуцца ад мяне, лэдзі. Я маладзейшая, чым выглядаю, але я да гэтага прывыкла. Нават найбяднейшыя жанчыны адхістаюцца ад мяне, калі я іду па людных вуліцах.

— Які жах, — сказала Роз, міжволі адступаючы ад дзіўнай суразмоўніцы.

— Дзякуйце Богу на каленях, дарагая лэдзі, — плачучы, працягвала дзяўчына, — што вы ніколі не зазналі ні холаду, ні голаду, ні боек, ні п'янства, ні... ні яшчэ чагосьці больш гідкага, што я зведала з калыскі. Я магу сказаць гэтае слова, таму што маёй калыскай былі глухі завулак ды канава, яны стануць і маім смяротным ломам.

— Мне шкада вас, — дрыготкім голасам сказала Роз. — Маё сэрца сціскаецца, калі я слухаю вас.

— Няхай неба ўзнагародзіць вас за дабрыню! — азвалася дзяўчына. — Каб вы ведалі, якой я бываю час ад часу, вы б дапраўды пашкадавалі мяне. Але я патаемна збегла ад тых, якія мяне, напэўна, забілі б, калі б даведаліся, што я прыйшла сюды, каб расказаць тое, што падслухала. Ці ведаеце вы чалавека па імені Манкс?

— Не, — сказала Роз.

— Ён вас ведае, — працягвала дзяўчына, — і ведае, што вы прыехалі. Я пачула, як ён назваў адрас, і вось па гэтым адрасе знайшла вас.

— Ніколі не чула такога імя, — сказала Роз.

— Значыць, у нас ён называе іншае імя, я пра гэта даўно здагадвалася. Колькі часу таму назад, неўзабаве пасля таго, як Олівера ў ноч рабаўніцтва закінулі ў ваш дом, я, падазраваючы гэтага чалавека, падслухала ў цемры размову паміж ім і Фэджынам. Я ўчула, што Манкс, той самы мужчына, пра якога я ў вас пыталася, памятаеце?

— Так, — адказала Роз, — разумею.

— ...што Манкс, — працягвала дзяўчына, — выпадкова бачыў Олівера ў кампаніі двух нашых хлопцоў у дзень, калі ён згубіўся, і прызнаў у ім якраз таго самага хлопчыка, якога ён з нейкай прычыны шукаў, хоць я і не разумею навошта. З Фэджынам была заключаная ўгода, што калі Олівера выкрадуць ізноў, то габрэю перападзе пэўная сума, і ён меў атрымаць яшчэ больш за тое, калі ён зробіць з Олівера злодзея. Гэта Манксу для нечага патрэбна. Нейкую карысць ён з гэтага мецьме.

— Якую карысць? — спытала Роз.

— Ён заўважыў на сцяне мой цень, калі я падслухоўвала, каб зразумець, для якой, — адказала дзяўчына, — і мала каму ўдалося б уцячы і не быць заўважаным; мне вось удалося. З той пары я яго не бачыла. Учора вось толькі вечарам яшчэ раз.

— Што ж здарылася потым?

— Зараз скажу вам, лэдзі. Мінулым вечарам ён прыходзіў ізноў. Яны ізноў падымаліся наверх, і я, захінуўшыся так, каб цень не выдаў мяне, зноў падслухоўвала пад дзвярыма. Першае, што сказаў Манкс, дык гэта: «Такім чынам, адзіны доказ паходжаньня падшыванца ляжыць на дне ракі, а старая ведзьма, якая атрымала яго ад ягонай мацеры, гніе ў труне». Яны зарагаталі і ўхвалілі, як спрытна ён абрабіў справу, а Манкс, гаворачы пра хлопчыка, раз'ятрана прамовіў, што хоць ён і займеў грошы маленькага д'ябла, але яму было б лепш узяць іх іншым шляхам; вось гэта была б пацеха, казаў ён, паздзеквацца з тастамента задавакі-бацькі ды працягнуць падшыванца цераз усе гарадскія

турмы, а потым зладзіць яму паказальнае павешанне за якое-небудзь цяжкае злачынства, што Фэджын мог бы ўрэшце лёгка падстроіць, папярэдне, аднак, добра на ім зарабіўшы.

— Дык што ж гэта такое! — прамовіла Роз.

— Праўда, лэдзі, хоць яна і прагучала з маіх вуснаў, — адказала дзяўчына. — Потым ён, страшэнна брыдкасловячы, што звыкла для маіх вушэй, але для вашых дык, напэўна, не, сказаў, што калі б ён мог спатоліць сваю нянавісць, узяўшы жыццё хлопчыка і не рызыкуючы ўласнай шыяй, то ён зрабіў бы гэта, але калі ўжо гэта немагчыма, то ён будзе пільна за ім сачыць, чакаць зручнага выпадку, каб скарыстацца з той перавагі, што ён ведае пра ягонае нараджэнне і паходжанне, і па магчымасці пашкодзіць хлопчыку. «Адным словам, Фэджын, — сказаў ён, — хоць ты і габрэй, але ты ніколі яшчэ не рыхтаваў нікому такіх пастак, якія я падрыхтаваў для майго юнага брата Олівера».

— Ён яго брат! — усклікнула Роз.

— Гэта былі яго словы, — прамовіла Нэнсі, з непакоем азіраючыся, як азіралася яна ўвесь час размовы, таму што яе апанаваў успамін пра Сайкса. — І вось што яшчэ. Калі ён гаварыў пра вас і другую лэдзі, то сказаў, што, мабыць, гэта Бог або д'ябал зладзілі ўсё так, каб назло яму Олівер трапіў у вашыя рукі. Потым ён зарагатаў і сказаў, што гэта яго нават задавальняе, таму што вы аддалі б нямала тысяч і соцень тысяч фунтаў, каб іх мелі, каб даведацца, хто такі ваш двуногі спаніэль.

— Вы ж не хочаце сцвярджаць, — прамовіла Роз, зрабіўшыся вельмі бледнай, — што гэта было сказана ўсур'ёз?

— Ён сказаў гэта з такой рашучай і злоснай сур'ёзнасцю, на якую толькі здольны мужчына, — запярэчыла Нэнсі, пакруціўшы галавой. — Калі ўвесці яго ў злосць, ён жартаў не разумее. Я ведаю шмат людзей, якія робяць горшыя ўчынкi, але па мне, дык лепш слухаць іх усіх дзесяць разоў, чым Манкса аднойчы. Але становіцца позна, і мне трэба паспець дадому, не даўшы падставаў для падазрэння, дзе і ў якой справе я была. Мне трэба як мага хутчэй назад.

— Але што я магу зрабіць? — сказала Роз. — На што карыснае магу я ўжыць гэтую інфармацыю без вас? А вы хочаце вяртаць

ца! Чаму вы хочаце назад да супольнікаў, якіх вы апісалі такімі змрочнымі фарбамі? Калі вы паўторыце тое, што казалі, джэнтльмену, якога я праз пару секунд магу прывесці з суседняга пакоя, то вас даставяць у бяспечнае месца ўжо праз якіх паўгадзіны.

— Я хачу вярнуцца, — адказала дзяўчына. — Я мушу вярнуцца, таму што — як сказаць гэта такой нявіннай лэдзі, як вы, — таму што сярод мужчын, пра якіх я вам расказвала, ёсць адзін, самы адчайны, і я яго не магу пакінуць, нават дзеля таго, каб пазбавіцца ад майго цяпершняга распуснага жыцця.

— Вашае ранейшае заступніцтва за гэтага мілага хлопчыка, тое, што вы прыйшлі сюды пад вялікай рызыкай, каб паведаміць, што пачулі, вашыя паводзіны, якія пераконваюць мяне, што вы гаворыце праўду, вашае выразнае раскаянне, ваш сорам — усё гэта прымушае мяне верыць, што вы яшчэ можаце выправіцца. О! — усклікнула палка дзяўчына, складваючы рукі, і па твары яе пакаціліся слёзы. — Не заставайцеся глухой да маленьняў жанчыны, якая першай — я пэўная, што першай, — звярнулася да вас з гэтымі словамі жалю і спачування. Пачуйце мае словы, дазвольце мне выратаваць вас дзеля лепшага жыцця.

— Лэдзі! — усклікнула, заплакаўшы, дзяўчына і апусцілася на калені. — Мілая, дарагая лэдзі, анёлак мой! Вы першая, хто ашчаслівіў мяне такімі вось словамі, і каб я пачула іх колькі гадоў таму, гэта захавала б мяне ад жыцця ў граху і распусце, але цяпер — цяпер занадта позна!

— Ніколі не позна раскаяцца і загладзіць свой грэх.

— Позна! — усклікнула дзяўчына; душэўныя пакуты мучылі яе. — Я не магу пакінуць яго цяпер! Не магу быць ягонай смерцю.

— Як гэта вы можаце быць ягонай смерцю? — спытала Роз.

— Яго нічога не выратавала б, — усклікнула дзяўчына. — Калі б я расказала іншым тое, што сказала вам, і ўсіх схавілі б, то яго, напэўна, пакаралі б смерцю. Ён самы адчайны, і ён быў такім жорсткім.

— Хіба гэта магчыма! — усклікнула Роз. — Дзеля такога чалавека вы адмаўляецеся ад любой надзеі на лепшую будучыню, ад пэўнага, гарантаванага выратавання! Гэта вар'яцтва.

— Не ведаю, што гэта, — адказвала дзяўчына, — адно толькі ведаю, што гэта так, як яно ёсць, і не толькі са мной адною, а з сотнямі іншых, такіх самых сапсаваных і няшчасных істот, як я. Мушу вяртацца. Не ведаю — можа, гэта Божае пакаранне за ўсё тое, што я нарабіла, але нягледзячы на ўвесь гвалт і грубасць, нешта цягне мяне да яго, і здаецца, што мне карцела б вярнуцца, нават калі б я ведала, што загіну ад яго рукі.

— Што ж мне рабіць? — спытала Роз. — Нельга мне вас вось так вось адпусціць.

— Трэба адпусціць мяне, лэдзі! — сказала дзяўчына, устаючы. — Я ведаю, вы адпусціце мяне, вы дазволіце мне пайсці, таму што я даверылася вашай дабрыні і не брала ад вас ніякіх абяцанняў, хоць магла б.

— Якая тады карысць ад таго, што вы паведамілі? — сказала Роз. — Гэтую таямніцу трэба раскрыць, а інакш якая карысць ад таго, што вы распавялі, маленькаму Оліверу, якому вы так хочаце дапамагчы?

— Сярод вашых знаёмых, напэўна, ёсць добры джэнтльмен, якому можна сказаць усё, і які, не раскрываючы таямніцы, параіць вам, што рабіць, — адказала дзяўчына.

— Але як мне знайсці вас у выпадку неабходнасці? — спытала Роз. — Я не імкнуся даведацца, дзе жывуць гэтыя жахлівыя людзі, але дзе вы маглі б шпацыраваць або праходзіць у пэўны час дня цягам колькіх дзён?

— Ці паабячаеце вы мне, што прыйдзеце адна або толькі з адной асобай, якая ведае пра таямніцу, і што за мной не будуць сачыць? — запыталася дзяўчына.

— Урачыста абяцаю вам, — адказала Роз.

— Штотыдзю ўвечары, ад дваццаці трох да дваццаці чатырох, — адразу азвалася дзяўчына, — я буду шпацыраваць, калі толькі застануся жывой, па Лонданскім мосце.

— Пачакайце хвіліну, — затрымала Роз дзяўчыну, якая рушыла была да дзвярэй. — Падумайце яшчэ раз пра свой лёс і пра магчымасць паўплываць на яго. Я абавязана вам не толькі таму, што вы добраахвотна прынеслі мне гэтую інфармацыю, але і таму, што вы жанчына, якая ад распусцы амаль незварот-

на прапала. Няўжо вы вернецеся ў гэтую банду злодзеяў, да гэтага чалавека, калі вас можа выратаваць адно толькі слова? Чым зачараваныя вы так, што мусіце вяртацца і прыхінацца да граху і ліха? О! Няўжо няма ў вашым сэрцы ніводнай струны, якую я магла б закрануць! Няўжо ў вас не засталася нічога такога, да чаго я магла б звярнуцца, каб супраціўляцца гэтаму жакліваму асляпленню!

— Калі такія маладыя, добрыя, прыгожыя лэдзі, як вы, — упэўнена запярэчыла дзяўчына, — аддаюць сваё сэрца, тады каханне можа завабіць іх куды заўгодна, нават такіх, як вы, у каго ёсць дом, сябры, прыхільнікі, адным словам, усё, што робіць жыццё поўным. Калі ж такія, як я, у каго найверагоднейшы дом — гэта труна, у каго, калі яны паміраюць або хварэюць, няма іншых сяброў, акрамя шпіталёвай сядзелкі, — калі такія раскрываюць свае разбэшчаныя сэрцы насустрач якому-небудзь мужчыну і дазваляюць яму заняць там месца, што было вольным на працягу ўсяго іх сапсаванага жыцця, — хто тады можа спадзявацца вылечыць, выратаваць нас? Пашкадуйце нас, лэдзі, пашкадуйце за тое, што з усіх пачуццяў, якія вядомыя жанчыне, у нас засталася толькі адно, ды і тое па суровым прысудзе прыносіць не спакой і гонар, а толькі гвалт і пакуты.

— Ці возьмеце вы ад мяне сціпую суму грошай, — сказала Роз пасля паўзы, — якая дазволіць вам не жыць болей у няслаўі, хача б да таго часу, калі мы з вамі сустрэнемся яшчэ раз?

— Не вазьму ні пені, — адказала дзяўчына, адмахнуўшы рукой.

— Не закрывайце свайго сэрца, дайце мне дапамагчы вам, — сказала Роз і зрабіла лёгкі крок наперад. — Я насамрэч хачу аказаць вам паслугу.

— Найлепшую паслугу вы аказалі б мне, лэдзі, — адказвала дзяўчына, сціснуўшы рукі, — калі б вы адразу забралі маё жыццё, бо сёння я зазнала больш гора, чым калі-небудзь, і для мяне было б палёгкай памерці не ў тым пекле, у якім я жыла. Няхай блаславіць вас Бог, мілая лэдзі, няхай ён пашле вам столькі шчасця, колькі ганьбы я наклікала на сябе.

З гэтымі словамі няшчасная дзяўчына ўголос заплакала і пайшла, а Роз Мэйлі, зняможаная дзіўным спатканнем, якое

было падобнае больш на хуткаплынны сон, чым на рэальнае здарэнне, апусцілася на крэсла і паспрабавала сабраць свае разбэрсаныя думкі.

РАЗДЗЕЛ ХЛІ,

*які ўтрымлівае новыя адкрыцці і паказвае,
што неспадзяванка, як і няшчасце, рэдка прыходзіць
адна*

Яе становішча і насамрэч было нязвыкла складаным і цяжкім. Яна ўся гарэла ад жадання пранікнуць за завесу таямніцы, якой была ахінутая гісторыя Олівера, і ў той самы час яна не магла не лічыць свяшчэннай таямніцу паведамлення, якое ёй, маладой, чыстай дзяўчыне, перадала няшчасная жанчына, з якой яна толькі што размаўляла. Яе словы і манеры кранулі сэрца Роз Мэйлі, і да той любові, якую яна адчувала да свайго маладога выхаванца, дадалося гэткае самае шчырае і моцнае жаданне вярнуць няшчасную адрынутую жанчыну ва ўлонне надзеі і пакаяння.

Яны мелі намер прабыць у Лондане тры дні, а потым паяхаць на некалькі тыдняў у якое-небудзь малалюднае месца на ўзбярэжжы. Цяпер была першая ноч іх побыту ў Лондане. На якія дзеянні ёй трэба было набрацца духу, каб ажыццявіць іх за сорок восем гадзін? Або як адкласці падарожжа, не выклікаўшы падазрэння?

З імі прыехаў містэр Лосбэрн, які павінен быў застацца яшчэ на два дні, але Роз занадта добра ведала імпульсіўнасць гэтага выдатнага джэнтльмена і занадта добра прадбачыла гнеў, які авалодае ім адразу пры паведамленні пра таго, хто быў вінаватым у другім выкраданні Олівера, каб даверыць яму таямніцу без падтрымкі і аргументацыі з боку яшчэ якой-небудзь асобы з багатым жыццёвым досведам. Былі ўсе прычыны захоўваць

найвялікшую асцярогу і абачлівасць, калі расказаць пра таямніцу місіс Мэйлі, бо тая адразу ж захацела б параіцца з шаноўным доктарам... Што ж датычыла афіцыйнага юрыдычнага кансультанта, то нават калі б яна ведала, як да яго звярнуцца, пра гэта наўрад ці выпадала думаць з тых самых прычын. Адночы яна была падумала, што варта заручыцца падтрымкай Гары, але думка гэтая абудзіла ўспамін пра іх колішнія ростані, і ёй здалося, што не варта клікаць яго на дапамогу ў такі час, — тут слёзы навярнуліся ёй на вочы, калі яна стала ўспамінаць пра гэта, — калі ён, мабыць, толькі пачаў прывыкаць да таго, што ім не быць разам, і пачаў адчуваць сябе больш шчаслівым далёка ад яе.

Узрушаная рознымі ўспамінамі, схіляючыся то да аднаго рашэння, то да другога, то зноў пакідаючы ўсё як ёсць, па меры таго, як яна перабірала ў галаве варыянты сваіх магчымых дзеянняў, — так вось неспакойна, без сну правяла Роз гэтую ноч. На наступны дзень, падумаўшы яшчэ і прыйшоўшы ў распач, яна ўсё ж вырашыла звярнуцца да Гары.

— Калі яму будзе балесным вяртанне сюды, — разважала яна, — то як балесна гэта будзе для мяне! Але можа, ён зусім не прыедзе; ён можа напісаць або можа прыехаць і знарок пазбягаць сустрэч — ён так зрабіў, калі ад'язджаў. Але тут Роз выпусціла з рук пяро і адварнулася, быццам не хацела, каб нават папера была сведкай таго, што яна плача.

Яна брала і зноў клала пяро разоў пяцьдзясят, зноў і зноў абдумвала першы радок ліста, так і не напісаўшы ніводнага слова, калі раптам Олівер, які шпацыраваў па вуліцах у суправаджэнні містэра Джэйлса як целаахоўніка, так паспешліва і з такім шумам уварваўся ў пакой, што гэта прадказвала яшчэ нейкую бяду.

— Што гэта з табой? — спытала Роз, устаўшы яму насустрач.

— Гаварыць цяжка... Здаецца, зараз задыхнуся, — адказваў хлопчык. — Вось гэта дык праява! Нарэшце я ўбачыў яго, а вы ўпэўніцеся, што я казаў праўду!

— Я заўсёды верыла, што ты кажаш нам праўду, — суцешыла яго Роз. — Але пра што размова? Каго ты маеш на ўвазе?

— Я бачыў таго джэнтльмена, — адказваў Олівер, захлёбваючыся словамі і ледзьве паспяваючы іх прамаўляць, —

джэнтльмена, які быў да мяне такі добры, — містэра Браўнлоў, пра якога мы так часта гаварылі.

— Дзе? — спытала Роз.

— Ён выйшаў з кэба, — адказаў Олівер, заплакаўшы ад радасці, — і ўвайшоў у дом. Я не загаварыў да яго — я не мог гэтага зрабіць, бо ён мяне не бачыў, а я так дрыжаў, што не мог пайсці за ім следам. Але Джэйлс па маёй просьбе спытаў, ці там ён жыве, і яму адказалі станоўча. Паглядзіце сюды, — Олівер разгарнуў нейкую цыдулку, — вось тут, тут вось ён жыве — і я цяпер адразу пабягу туды! Вой, што са мной будзе, калі я зноў убачу яго, зноў пачую ягоны голас!

Роз, чыю ўвагу нямала адхілялі гэтыя бязладныя і радасныя выкрыкі, усё-такі прачытала адрас: Крэйвэн-стрыт, Стрэнд; яна адразу вырашыла атрымаць карысць з гэтай магчымай сустрэчы.

— Хутчэй! — сказала яна. — Распарадзіся, каб нанялі кэб і чакалі мяне. Зараз мы з табой, не губляючы ні хвіліны часу, паедзем туды. Я толькі скажу маёй цётхуне, што мы адлучымся на гадзіну, і буду гатовая да паездкі.

Оліверу не трэба было паўтараць некалькі разоў, і праз якіх пяць хвілін яны ўжо ехалі ў кірунку Крэйвэн-стрыт. Калі яны прыбылі на месца, Роз пакінула Олівера ў карэце, быццам бы для таго, каб падрыхтаваць старога джэнтльмена да сустрэчы, а сама паслала слугу са сваёй візітоўкай, каб той папрасіў містэра Браўнлоў прыняць яе дзеля неадкладнай справы. Хутка слуга вярнуўся і запрасіў яе падняцца па лесвіцы наверх. Роз пайшла за ім. У пакоі наверху слуга назваў яе джэнтльмену сталага веку з добрым выразам твару. Адзеты гэты джэнтльмен быў у фрак колеру цёмна-зялёнай бутэлькі. Непадалёку ад яго сядзеў другі джэнтльмен сталага веку ў нанкавых брыджах і гетрах; выраз яго нага твару быў не асабліва прыхільным; ён сядзеў, абапёршыся барадой на рукі, якімі ён абхапіў наверха тоўстай палкі.

— Ах, мой ты Божа, — сказаў джэнтльмен у фрак у найвялікшай паважлівасцю, ветліва падхапіўшыся, — прашу ласкава прабачыць, маладая лэдзі... я думаў, што гэта якая-небудзь дакучлівая асоба, якая... дык прашу мне прабачыць. Сядайце, маю вас.

— Я думаю, вы містэр Браўнлоў, сэр? — спытала Роз, пераводзячы позірк з другога джэнтльмена на джэнтльмена, які з ёю загаварыў.

— Так, гэта маё імя, — адказаў стары джэнтльмен. — А гэта мой сябар, містэр Грымуіг. Грымуіг, пакіньце нас, калі ласка, сам-насам на некалькі хвілін.

— Я думаю, — азвалася міс Мэйлі, — што на гэтым месцы нашай размовы мне няма патрэбы турбаваць гэтага джэнтльмена — ён мог бы застацца. Наколькі я інфармаваная, ён ведае пра справу, пра якую я хацела б з вамі пагаварыць.

Містэр Браўнлоў нахіліў галаву. Містэр Грымуіг, які быў падняўся і чапурыста пакланіўся, зрабіў яшчэ адзін важны паклон і ўпаў назад у крэсла.

— Не сумняваюся, што вельмі вас здзіўлю, — пачала Роз, адчуваючы цалкам зразумелую ўзрушанасць. — Аднойчы вы праявілі спагаду і дабрыню да аднаго вельмі дарагога мне малага сябра, і я дакладна ведаю, што вам будзе цікава пачуць пра яго яшчэ раз.

— Насамрэч! — сказаў містэр Браўнлоў.

— Вы ведалі яго як Олівера Твіста, — працягвала Роз.

Як толькі словы гэтыя зляцелі з яе вуснаў, містэр Грымуіг, які прыкідваўся, быццам заглыбіўся ў таўшчэзную кнігу, што ляжала на стале, з вялікім шумам выпусціў яе з рук на падлогу, адкінуўся на спінку крэсла і паглядзеў на дзяўчыну; на твары яго нельга было прачытаць нічога болей, акрамя бязмежнага здзіўлення; ён доўга і бяссэнсава глядзеў на яе, вырачыўшы вочы, потым, быццам бы засаромеўшыся такога яўнага праяўлення сваіх эмоцый, ён сугаргава выпрастаўся, прыняў ранейшую паставу і, гледзячы проста перад сабой, працягла і глуха свіснуў; свіст гэты не знік, а, здавалася, заглух дзесьці ў глыбіні ягонага страўніка.

Не менш здзіўлены быў і містэр Браўнлоў, хоць яго здзіўленне не выявілася так эксцэнтрычна. Ён падсунуў крэсла бліжэй да міс Мэйлі і прамовіў:

— Мая дарагая маладая лэдзі, зрабіце мне ласку, не гаварыце наконт спагады і дабрыні: пра гэта ніхто нічога не ведае. Калі вы толькі можаце засведчыць нешта, што можа змяніць тое

адмоўнае ўражанне, якое я аднойчы атрымаў ад гэтага беднага дзіцяці, то дзеля Бога, выкладвайце хутчэй.

— Дрэнны хлопчык! З’ем сваю галаву, калі ён не дрэнны, — прамовіў містэр Грымуіг нутраным голасам — нават ні адзін мускул не зварухнуўся на яго твары.

— У гэтага дзіцяці высакародная натура і добрае сэрца, — запырэчыла, пачырванеўшы, Роз, — і тая сіла, якая распарадзілася выпрабаваць яго не па ягоных гадах, памясціла ў ягоныя грудзі жарсці і пачуцці, якія зрабілі б гонар шмат каму з тых, хто мае ўжо шэсць разоў па столькі гадоў, як ён.

— Мне толькі шэсцьдзесят адзін год, — уставіў містэр Грымуіг з тым самым застылым выразам твару. — Калі ў справу не ўмяшаўся сам д’ябал, то Оліверу, напэўна, каля дванаццаці гадоў, так што я не разумею, каго вы маеце на ўвазе.

— Не звяртайце на майго сябра ўвагі, міс Мэйлі, ён не гэта хацеў сказаць.

— Гэта, гэта, — прабурчэў містэр Грымуіг.

— Не, не гэта, — паўтарыў містэр Браўнлоў; яго голас набыў адценне злосці.

— Ён гатовы з’есці сваю галаву, калі не тое, — прабурчэў містэр Грымуіг.

— У такім выпадку ён заслугоўвае таго, каб зняць яе з плеч далоў, — сказаў містэр Браўнлоў.

— Надта хацелася б бачыць, хто возьмецца гэта зрабіць, — адказаў містэр Грымуіг, грукнуўшы палкай аб падлогу.

Зайшоўшы так далёка, абодва старыя джэнтльмены некалькі разоў узялі кожны панюшку тытуню, а потым, згодна з нязменнай сваёй традыцыяй, паціснулі адзін другому рукі.

— А цяпер, міс Мэйлі, — сказаў містэр Браўнлоў, — вернемся да асобы, якая так узрушыла вашыя гуманныя пачуцці. Паведамце мне ўсё, што ведаеце пра гэтае беднае дзіця. І дазвольце мне таксама сказаць, што я вычарпаў усе сродкі, якія меў у сваім распараджэнні, каб знайсці яго, і з таго часу, як я пакінуў Англію, першапачатковае маё меркаванне, быццам ён падмануў мяне, што ягоныя былыя супольнікі падгаварылі яго апрабаваць мяне, у значнай меры пахіснулася.

Роз, якая мела даволі часу, каб сабрацца з думкамі, сцісла і зразумела пераказала ўсё, што выпала перажыць Оліверу з таго часу, як ён пакінуў дом містэра Браўнлоў, прамаўчаўшы пратое, што перадала ёй Нэнсі, з тым каб потым расказаць пра гэта містэру Браўнлоў сам-насам; завершыла яна свой аповед запэўніваннем, што адзіным, што выклікала распач Олівера ў апошнія месяцы, было тое, што ён не мог сустрэцца са сваім колішнім апекуном і сябрам.

— Дзякуй Богу! — сказаў стары джэнтльмен. — Гэта для мяне вялікае шчасце, вялікае шчасце. Але міс Мэйлі, вы не казалі мне, дзе ён цяпер. Даруйце мне за дакор — але чаму вы не прывялі яго з сабой?

— Ён сядзіць у карэце перад домам, — адказала Роз.

— Перад маім домам! — усклікнуў стары джэнтльмен.

Не гаворачы больш ні слова, ён выскачыў з пакоя, пабег уніз па лесвіцы, падняўся па прыступках кэба і праз якое імгненне быў ужо ў карэце.

Калі дзверы пакоя зачыніліся, містэр Грымуіг падняў галаву і, ператварыўшы адну з задніх ножак крэсла ў вось вярчэння, апісаў тройчы круг, дапамагаючы сабе палкай і абапіраючыся на стол. Зрабіўшы гэтак практыкаванне, ён падняўся і прайшоўся па пакоі разоў з дванаццаць так хутка, як толькі мог, потым нечакана спыніўся перад Роз і без слоў пацалаваў яе.

— Ціха! — сказаў ён, калі маладая лэдзі ўстала з крэсла, крыху напалоханая яго незвычайнымі паводзінамі. — Не бойцеся. Я ў дзяды вам падыходжу. А вы слаўная. Вы мне падабаецеся. А вось і яны!

Насамрэч, не паспеў ён апусціцца на сваё ранейшае месца, як вярнуўся містэр Браўнлоў у суправаджэнні Олівера, якога містэр Грымуіг сустрэў вельмі прыхільна, і калі б гэтая шчаслівая хвіля была адзінай узнагародай за ўсе страхі і турботы дзеля Олівера, то такой узнагароды для Роз Мэйлі было б даволі.

— А між тым тут яшчэ ёсць асоба, пра якую нельга забываць, — сказаў містэр Браўнлоў, звонячы ў званочак. — Калі ласка, скажыце, хай сюды прыйдзе місіс Бэдвін.

Старая эканомка не прамарудзіла з'явіцца, зрабіла ля дзвярэй рэверанс і чакала загаду.

— Але ж вы слепнеце з кожным днём, Бэдвін, — сказаў містэр Браўнлоў крыху раздражнёна.

— Насамрэч, сэр, — адказала старая лэдзі. — У маім узросце вочы ў людзей не паляпшаюцца з гадамі, сэр.

— Я мог бы і сам сказаць вам, — працягваў містэр Браўнлоў, — але начапіце лепш свае акуляры, і вы ўбачыце тое, што так хацелі ўбачыць.

Старая лэдзі пачала намацваць у кішэні акуляры. Але цярпенне Олівера не магло вынесці такога выпрабавання, і ён, падхоплены парывам душы, кінуўся ў яе абдымкі.

— Літасцівы Божа! — усклікнула старая лэдзі, абдымаючы яго. — Гэта ж дзіцятка маё нявіннае!

— Добрая мая старая няня! — усклікнуў Олівер.

— Ён вярнуўся! Я ведала, што ён вернецца! — сказала старая лэдзі, трымаючы яго ў абдымках. — Як добра ён выглядае і як ён зноў добра адзеты, як сын джэнтльмена! Дзе ж ты быў так доўгенька, так доўга? Ну-ну, той самы прыгожанькі тварык, але не бледны больш, тыя самыя добрыя вочкі, але не такія маркотныя. Ніколі не забывалася на іх, на ягоную ціхмяную ўсмешку, помніла іх кожны дзень нараўні з вачыма маіх любых дзетак, якія памерлі яшчэ тады, калі я была вясёлай і маладой.

Гаворачы так без перапынку і то адхіляючы Олівера ад сябе, каб праверыць, наколькі ён вырас, то зноў прытуляючы і з любасцю гладзячы яго па галаве, добрая душа то смяялася, то плакала, абняўшы яго.

Містэр Браўнлоў пакінуў ёй ды Оліверу час абмяняцца ўражаннямі. Ён пайшоў у іншы пакой і там пачуў ад Роз падрабязны аповед пра яе размову з Нэнсі, які здзівіў і ўразіў яго нямала. Роз растлумачыла таксама, чаму яна не даверылася найперш свайму сябру, містэру Лосбэрну; стары джэнтльмен выказаў меркаванне, што яна зрабіла ўсё правільна, і ахвотна пагадзіўся сам правесці ўрачыстую нараду з шанюўным доктарам. Каб забяспечыць як мага больш хуткае выкананне гэтай задумы, было вырашана, што ён прыбудзе ў гатэль а восьмай гадзіне ўвечары, а місіс Мэйлі да таго часу асцярожна праінфармуець пра ўсё, што здарылася. Калі гэтыя меры былі грунтоўна абмеркаваныя, Роз і Олівер вярнуліся дадому.

Роз аніяк не пераацаніла выбуховы тэмперамент добрага доктара. Пачуўшы пераказ гісторыі Нэнсі, ён адразу пачаў сыпаць праклёнамі і пагрозамі, абяцаў зрабіць яе першай хвядрай дасціпнасці і камбінатарскіх здольнасцяў містэраў Блатэрса і Дафа і нават напяліў капялюш, каб пайсці і заручыцца падтрымкай гэтых джэнтльменаў. І ён у сваім парыве без сумнення выканаў бы гэты намер, ні на хвілю не задумваючыся пра наступствы, калі б яго не стрымала раздражненне містэра Браўнлоў, які і сам меў даволі гарачы тэмперамент, а таксама высновы і пярэчанні, якія здаваліся найбольш прыдатнымі, каб утрымаць яго ад такога няўзважанага кроку.

— Што тады рабіць, чорт вазьмі! — усклікнуў нецярпліва лекар, калі яны вярнуліся да абедзвюх лэдзі. — Мы што, павінны падзякаваць усім гэтым бадзьягам мужчынскага і жаночага полу і папрасіць іх прыняць па сто фунтаў на кожнага як сціплы знак нашай павагі за іхняе добрае стаўленне да Олівера?

— Не зусім так, — смеючыся, адказаў містэр Браўнлоў, — але нам трэба дзейнічаць без паспешлівасці і вельмі асцярожна.

— Без паспешлівасці і асцярожна! — усклікнуў лекар. — Я паслаў бы іх усіх разам і кожнага паасобку да...

— Не важна куды, — перапыніў яго містэр Браўнлоў, — але падумайце, ці дасягнем мы нашай мэты, калі пашлем іх куды б там ні было?

— Якой мэты? — запытаўся доктар.

— Даведацца пра паходжанне Олівера і вярнуць яму спадчыну, якую, калі верыць гэтай версіі, у яго па-махлярску забралі.

— Так-так, — сказаў доктар і абмахнуўся насоўкай. — Пра гэта я ледзь не забыўся.

— Бачыце, што атрымліваецца, — працягваў містэр Браўнлоў, — калі мы паспрабуем нават вывесці з гульні гэтую бедную дзяўчыну і калі нам, можа быць, выпадзе аддаць гэтых нягоднікаў пад суд, не кампраметуючы яе, то што мы будзем мець?

— Падвядзём пад шыбеніцу пару-тройку гадаў, няйначай, і пасадзім рэшту, — быў адказ лекара.

— Выдатна! — усміхнуўся містэр Браўнлоў. — Але, без сумнення, яны самі рана ці позна туды трапяць, а калі мы ўмяшаемся і

насцярожым іх, то мы, здаецца мне, зробім донкіхоцкі ўчынак, які яўна супярэчыць нашым інтарэсам або інтарэсам Олівера, што тое самае.

— Якім чынам? — запытаўся лекар.

— А вось якім. Абсалютна зразумела, што мы будзем мець цяж-касці, дакопваючыся да ісціны, пакуль не паставім на калені гэтага чалавека, Манкса. Гэтага можна дасягнуць толькі хітрасцю, заспеўшы яго ў той момант, калі навокал не будзе ягоных супольнікаў. Калі, дапусцім, яго арыштуюць — у нас няма супраць яго ніякіх улік. Ён ніколі не браў удзел (наколькі мы ведаем, або як выглядаюць факты) ні ў адным злачынстве шайкі. Нават калі яго не апраўдаюць, то самае вялікае пакаранне, якое ён атрымае, будзе прысуд за махлярства і валацужніцтва, і ўжо, напэўна, нават пасля гэтага яго рот будзе закрыты так надзейна, што для нас ад яго будзе роўна столькі карысці, каб калі ён быў глухі, нямы, сляпы і дэбільны.

— Тады я пытаю вас яшчэ раз, — з імпэтам запярэчыў лекар, — ці мяркуеце вы, што мы павязаныя абяцаннем, якое было дадзена дзяўчыне, дадзена з добрымі, найлепшымі намерамі, але...

— Не бойцеся, мілая маладая лэдзі, прашу вас, — папярэдзіў містэр Браўнлоў Роз, якая хацела была запярэчыць доктару. — Абяцанне не будзе парушана. Не думаю, каб яно нам хоць крышку замінала ў нашых намерах. Але перш чым мы абяром нейкі пэўны план дзеянняў, неабходна будзе сустрэцца з дзяўчынай і даведацца ад яе, ці пакажа яна нам на гэтага Манкса, калі ён захоча мець справу з намі, а не з правасуддзем. Калі ж яна не захоча або не зможа гэтага зрабіць, то трэба дабіцца ад яе, якія прытоны ён наведвае, як выглядае, — карацей, выведзець усё, што можа дапамагчы апазнаць яго. З ёю нельга сустрэцца да наступнага нядзельнага вечара. Сёння аўторак. Я параіў бы супакоіцца і захоўваць гэтую справу ў таямніцы, не расказваць пра яе нават Оліверу.

Хоць містэр Лосбэрн, пачуўшы гэтую прапанову, скорчыў ня-мала незадаволеных грывасаў — азначала ж гэта перанос справы дзён на пяць, — ён мусіў прызнаць, што на дадзены момант лепшага плана ў яго няма, а паколькі Роз і місіс Мэйлі моцна

падтрымлівалі містэра Браўнлоў, прапанова гэтага джэнтльмена была прынятая адзінагалосна.

— Мне б хацелася, — сказаў ён, — звярнуцца па дапамогу да майго сябра Грымуіга. Ён дзівак, але ён чалавек праніклівага розуму і можа аказаць нам істотную дапамогу; мушу сказаць, што ён атрымаў юрыдычную адукацыю, але з агідай адмовіўся ад прафесіі адваката, бо за дваццаць гадоў яму прапанавалі толькі адну невялікую справу; добра гэта ці блага — мяркуюце самі.

— Я не прырэчу супраць таго, што вы паклічаце на дапамогу свайго сябра, калі толькі і мне можна будзе паклікаць майго, — сказаў лекар.

— Мы павінны вырашыць гэта большасцю галасоў, — адказаў містэр Браўнлоў. — Хто ён?

— Гэта сын лэдзі, — сказаў лекар, паказваючы на місіс Мэйлі, — а гэтай маладой лэдзі — вельмі стары сябра, — дадаў ён, выразна паглядзеўшы на яе пляменніцу,

Роз густа пачырванела, але не зрабіла спробы запырэчыць (магчыма, яна разумела, што застанецца ў безнадзейнай меншасці), так што Гары Мэйлі і містэр Грымуіг увайшлі ў камітэт.

— Зразумела, — сказала місіс Мэйлі, — пакуль ёсць хоць маленькая надзея на поспех гэтага расследавання, мы застанемся ў горадзе. Дзеля той высакароднай мэты я не пашкадую ні часу, ні грошай, і я гатовая жыць тут нават дванаццаць месяцаў, калі вы ўпэўніце мяне, што ёсць хоць малая надзея.

— Добра! — падтрымаў яе містэр Браўнлоў. — А паколькі на тварах вакол мяне я чытаю пытанне, як гэта так здарылася, што мяне не было на месцы, каб пацвердзіць расказ Олівера, што я так нечакана пакінуў Англію, то дазвольце паставіць умову: мне не будуць задаваць ніякіх пытанняў, пакуль я не палічу мэтазгодным папярэдзіць іх і распавесці сваю ўласную гісторыю. Верце: я маю досыць важкія прычыны для такой просьбы. У адваротным выпадку я магу толькі спарадзіць надзеі, якія ніколі не спраўдзяцца, і адно памножыць цяжкасці і расчараванні, якіх і без гэтага хапае. Хадземце! Ужо клікалі на вячэру, і малады Олівер, які зусім адзін сядзіць у суседнім пакоі, можа, ужо пачаў думаць, што нам апрыкрала яго-

ная кампанія і што мы ўступілі ў нейкую чорную змову, каб пазбавіцца ад яго.

З гэтымі словамі стары джэнтльмен падаў руку місіс Мэйлі і павёў яе ў сталовую. Містэр Лосбэрн узяў пад руку Роз і пайшоў следам, і нарада закрылася.

РАЗДЗЕЛ XLII

*Стары знаёмы Олівера выяўляе яўныя прыкметы
геніяльнасці і робіцца ў сталіцы выбітным грамадскім
дзеячам*

Тым самым вечарам, калі Нэнсі пагрузіла ў сон містэра Сайкса і спяшлася да Роз Мэйлі, каб выканаць місію, якую яна сама на сябе ўсклала, да Лондана Вялікім Паўночным гасцінцам набліжаліся дзве асобы, якім у нашым аповедзе павінна быць нададзена пэўная ўвага.

Гэта былі мужчына і жанчына. Больш правільна было б назваць іх асобамі мужчынскага і жаночага полу, бо першы быў адным з тых цыбатых, кашчавых, крываногіх, занядбаных людзей, узрост якіх цяжка вызначыць: хлопчыкамі яны выглядаюць на недаросткаў, а ў сталым веку на перарослых падлеткаў. Жанчына была маладая, але моцнага целаскладу, вынослівая, што ёй якраз і было патрэбна, каб вынесці цяжар вялікага клунка, прымацаванага на спіне. Яе спадарожнік, відаць, не быў абцяжараны багажом, — на кійку, які ён нёс на плячы, боўтаўся невялікі клунак — нешта, загорнутае ў звычайную насоўку і, відавочна, лёгкае. Гэтая акалічнасць, а таксама надзвычайна доўгія ногі дазвалялі яму трымацца на некалькі крокаў паперадзе сваёй спадарожніцы, да якой ён раз-пораз з нецярпеннем паварочваў галаву, быццам бы дакараючы яе за марудлівасць і панукаючы прыспешыць хаду.

Так яны сунуліся па пакрытай пылам дарозе, зважаючы на прадметы навокал толькі тады, калі ім трэба было адступіць

убок, каб прапусакаць паштовыя карэты, якія імчаліся з горада; калі ж яны прайшлі пад Хайгейцкай брамай, мужчына, які ішоў паперадзе, спыніўся і нецярпліва аклікнуў сваю спадарожніцу:

— Хутчэй давай! Не можаш, ці што? Ну і лайдачка ты, Шарлот.

— Ноша цяжкая, вось што я скажу, — пачала апраўдвацца жанчына, якая ўжо ледзьве дыхала ад стомы.

— Цяжкая! Што ты вярзеш? А ты навошта тады? — запярэчыў мужчына, перакладваючы свой кіёк на другое плячо. — Ну вось, зноў прывал! Не ведаю, хто, акром цябе, можа так выводзіць з цярпення.

— Яшчэ далёка? — спытала жанчына, прыхінуўшыся да адхону; пот кроплямі сцякаў па яе твары.

— Далёка! Мы, лічы, прыйшлі ўжо, — сказаў цыбаты і тыцнуў пальцам перад сабой. — Вунь! Гэта агні Лондана.

— Датуль яшчэ мілі са дзве, не менш, — без энтузіязму сказала жанчына.

— Якая розніца — дзве мілі ці дваццаць, — сказаў Ноэ Клэйпал, бо гэта быў ён, — уставай і клыгай, а то як дам зараз выспятка, кажу табе наперад.

Паколькі чырвоны нос Ноэ яшчэ больш пачырванеў ад гневу, і ён нават памкнуўся ў бок Шарлот, перасёк дарогу, быццам збіраўся выканаць сваю пагрозу, жанчына без далейшых слоў паднялася і паплялася побач з ім.

— Ноэ, дзе ты збіраешся спыніцца на ноч? — спытала яна пасля таго, як яны прайшлі некалькі сот ярдаў.

— Адкуль я ведаю? — адказаў Ноэ, чый настрой ад хады сапсаваўся канчаткова.

— Каб дзе бліжай, — сказала Шарлот.

— Бліжай не будзе, — даў адказ містэр Клэйпал. — Не бліжай, а таму няма чаго пра гэта думаць.

— Чаму не?

— Калі я табе кажу, што не збіраюся нешта рабіць, то вось і казка ўся, — зазначыў містэр Клэйпал.

— Навошта так злавацца? — азвалася яго спадарожніца.

— Вось была б вясёлая рэч — пайсці і спыніцца ў першай, якая трапіць, карчме, каб Саўэрберы, калі ён прыпусціўся за намі ў

пагоню, усунуў туды свой стары нос, павязаў нас і завёз на возе назад, — кпліва сказаў містэр Клэйпал. — Не! Я знікну, згублюся ў самых вузкіх вулачках, якія толькі можна знайсці, і не спынюся, пакуль не знайду самую ўбогую карчму з усіх, якія трапяць нам на шляху. Можаш падзякаваць сваёй шчаслівай зорцы, што ў мяне ёсць галава на плячах: калі б я не схітраваў і не пайшоў наўмысна не той дарогай, і калі б мы не вярнуліся палямі — сядзела б ты, мілая мая, пад добрым замком ужо тыдзень. І гэта было б для цябе тое, што трэба, бо ты дурніца!

— Я ведаю, што я не такая хітрая, як ты, — адказвала Шарлот, — але не перакладвай усю віну на мяне і не кажы, што адно мяне пасадзілі б пад замок. Села б я — сеў бы і ты.

— Ты ўзяла грошы з касы, сама не ведаеш хіба, — сказаў містэр Клэйпал.

— Я ўзяла іх для цябе, Ноэ, дарагі мой, — запырэчыла Шарлот.

— А я што, пакінуў іх сабе? — спытаў містэр Клэйпал.

— Не, ты даверыў іх мне і дазволіў несці, таму што ты добры, — сказала лэдзі, паляпала яго па барадзе і ўзяла пад руку.

Гэта насамрэч было так, але з той прычыны, што містэр Клэйпал не меў звычкі слепа і тупа адорваць сваім даверам абыкаго, варта заўважыць, што ён даверыўся Шарлот толькі на той выпадак, калі іх зловьяць, — тады грошы будуць знойдзены ў яе; гэта дало б яму магчымасць адпрэчыць свой удзел у крадзяжы і павялічыць свае шанцы выкруціцца. Зразумела, цяпер ён не стаў тлумачыць сваіх матываў, і яны мірна пайшлі далей.

Згодна са сваім асцярожным планам, містэр Клэйпал ішоў, не спыняючыся, аж пакуль не дайшоў да «Анэла» ў Арлінгтоне, дзе пры выглядзе натоўпу мінакоў і вялікай колькасці экіпажаў, ён прыйшоў да высновы, што тут насамрэч пачаўся Лондан. Ён затрымаўся толькі для таго, каб упэўніцца, якія вуліцы самыя людныя, якіх, адпаведна, трэба пазбягаць, потым павярнуў на Сэнт-Джонз-роўд і неўзабаве заглыбіўся ў морак забытых, брудных завулкаў, якія месціліся паміж Грэйз-ін і Смітфілдам і дзякуючы якім гэтая частка горада выглядае адной з самых брудных і агідных, хоць месціцца ў цэнтры Лондана і была ў свой час грунтоўна перабудаваная.

Па гэтых вуліцах ішоў цяпер Ноэ Клэйпал, цягнучы за сабой Шарлот; час ад часу ён саступаў на брук, каб прыцаніцца да якой-небудзь карчмы, потым ішоў далей, калі знешні выгляд установы сведчыў, што тут будзе занадта людна. Нарэшце ён спыніўся перад адным заезным дваром, найбольш убогім і брудным з усіх, якія ён пабачыў, перасёк вуліцу, разгледзеў яго з процілеглага боку і міласціва аб'явіў аб сваім намеры спыніцца тут на ноч.

— Так што давай сюды клунак, — сказаў Ноэ, адвязваючы рамяні, якімі той быў прывязаны да яе плячэй, і перавешваючы яго на свае плечы, — і ні слова, пакуль з табой не загавораць. Як называецца гэты дом? Тры... чаго?

— Калекі, — падказала Шарлот.

— «Тры Калекі», — паўтарыў Ноэ, — і шыльда — што трэба. Ну, хадзем! Не адставай!

Пасля гэтых указанняў ён піхнуў плячом рыпучыя дзверы і ў суправаджэнні сваёй спадарожніцы ўвайшоў унутр.

У карчме нікога не было, апроч маладога габрэя за стойкай, які стаяў, абапёршыся локцямі аб прылавак, і чытаў зашмальцаваную газету. Ён вельмі пільна паглядзеў на Ноэ; Ноэ не менш пільна паглядзеў на яго.

— Гэта «Тры Калекі»? — спытаў Ноэ.

— Дак дадываецца гэды доб, — адказаў габрэй.

— Адзін джэнтльмен, які ішоў з вёскі і якога мы сустрэлі, параіў зайсці сюды, — сказаў Ноэ, штурхаючы локцем Шарлот, магчыма, каб звярнуць яе ўвагу на такі рафінаваны спосаб выклікаць павагу. А можа быць, і каб засцерагчы яе ад неабдуманых крокаў. — Мы хацелі б у вас заночыць.

— Дакодт гэтага де ведаю, — адказаў Барні, які быў памочнікам карчмара, — байду бабыдаюся.

— Завядзіце нас у іншы пакой і дайце нам халоднай ялавічыны і кроплю піва, перш чым пойдзеце пытацца, га? — сказаў Ноэ.

Барні паслухаўся і павёў іх у маленькі задні пакойчык, паставіў на стол замоўленую яду; праз нейкі час ён паведаміў вандроўнікам, што яны могуць размясціцца тут на ноч, і сышоў, пакінуўшы прыязную парачку бавіць час за ядой.

Гэты задні пакойчык знаходзіўся непасрэдна за барам, на некалькі прыступак ніжэй, так што ўсякі, хто быў тут сваім, адшмаргнуўшы фіранку, якая хавала маленькае акенца ў сцяне згаданага памяшкання, футаў за пяць ад падлогі, мог не толькі без рызыкі быць заўважаным бачыць гасцей у заднім пакойчыку (акенца было ў цёмным кутку, і назіральнік мог схавацца паміж сцяной і слупом, які тут падпіраў стоць), але і мог, прыклаўшы вуха да перагародкі, даволі дакладна вызначыць прадмет размовы. Гаспадар установы ўжо хвілін з пяць назіраў парачку праз патайнае акно, а Барні, перадаўшы згаданы дазвол, толькі што вярнуўся, як у бар заглянуў Фэджын — даведацца пра сваіх навучэнцаў.

— Дзіха! — сказаў Барні. — у дасдупдыб бакоі чужыя.

— Чужыя! — паўтарыў шэптам стары.

— Але. І дзіўдая пара, бушу сказаць, — дадаў Барні. — з брабінцыі, але дешта на ваш гусд, калі я де бабыляюся.

Здавалася, што Фэджын зацікавіўся. Ён ускараскаўся на крэсла, асцярожна прыклаўся вокам да акенца і з гэтага прыхаванага паста змог убачыць, як містэр Клэйпал бярэ з талеркі халодную ялавічыну, налівае з гляка портэр, выдзяляючы гомеапатычныя дозы таго і другога Шарлот, якая цярпліва сядзіць побач і корміцца з яго ласкі.

— Ага! — прашаптаў габрэй, аглядваючыся на Барні. — Мне падабаецца гэты хлапчына. Ён можа быць для нас карысным — ён ужо ведае, як вучыць дзяўчыну. Будзь ціхі, як мыш, даражэнькі мой: хачу паслухаць... што яны там... гавораць.

Габрэй яшчэ раз прыклаўся вокам да шыбкі, а вухам прынік да перагародкі і пачаў услухоўвацца з такой хітрай грывасай на твары, што стаў падобным на старога зламыснага чорта.

— Дык вось: я хачу быць джэнтльменам, — сказаў містэр Клэйпал, выцягваючы ногі і развіваючы тэму, пачатку якой габрэй не чуў. — Даволі праклятых старых трун, Шарлот, а падай мне сюды джэнтльменскае жыццё, і калі хочаш, то ты будзеш маёй лэдзі.

— Я вельмі хацела б гэтага, мой дарагі, — азвалася Шарлот, — але не кожны дзень можна чысціць касы, а потым браць ногі ў рукі і даваць драпака.

— Ану іх, касы! — сказаў містэр Клэйпал. — Ёсць рэчы і акрамя касаў, якія можна чысціць.

— Што ты маеш на ўвазе? — спытала ягоная супольніца.

— Кішэні, дамскія сумачкі, дамы, паштовыя карэты, банкі! — прамовіў містэр Клэйпал, устаючы з портэрам у руцэ.

— Але ж, дарагі, ты не ўмееш рабіць усяго гэтага, — сказала Шарлот.

— Пашукаю кампанію, якая ўмее, — адказаў Ноэ. — Яны нам і дапамогуць. Ды і ты сама вартая пяцідзесяці жанчын: яшчэ ніколі я не бачыў такога хітрага і падступнага стварэння, як ты, калі я табе дазваляю.

— Божачка, як прыемна чуць ад цябе гэта, — усклікнула Шарлот і заляпіла пацалунак на страшны твар Ноэ.

— Ну, досыць, не трэба гэтых цялячых эмоцый, а то я зараз раззлуюся, — набычыўшыся, сказаў Ноэ і адсунуўся ад яе. — Я хацеў бы быць верхаводам якой-небудзь шайкі, трымаць людзей у руках, віжаваць за імі так, каб яны самі гэтага не заўважалі. Гэта задаволіла б мяне, калі б барыш быў што трэба. І калі б толькі ўдалося перасекчыся з джэнтльменамі гэтага гатунку, то я б сказаў, што банкнота на дваццаць пяць фунтаў, якая схаваная на табе, была б невялікай платай за гэта — пагатоў што мы і самі толкам не ведаем, як ад яе пазбавіцца.

Выказаўшы гэтае меркаванне, містэр Клэйпал з выразам глыбокай мудрасці на твары заглянуў у гляк з портэрам, як след пабоўтаў яго, кіўнуў Шарлот і як мае быць прыклаўся да гляка. Піва яго, відавочна, добра падсілкавала. Ён паглыбіўся быў у медытацыю, але тут раптам дзверы адчыніліся, і ў пакой увайшоў незнаёмец.

Гэта быў містэр Фэджын, які ўсёй сваёй істотай вылучаў прыязнасць. Ён адмераў нізкі паклон, падышоўшы да парачкі; сеў за столік побач і загадаў Барні, які на ўвесь рот усміхаўся, каб той прынёс чаго-небудзь выпіць.

— Добры вечарок, сэр, адно што крыху захалодны для гэтай пары года, — сказаў Фэджын, паціраючы рукі. — Я бачу, вы з вёскі, сэр?

— Як гэта вы адразу ўбачылі? — спытаў Ноэ Клэйпал.

— У нас тут у Лондане няма такога пылу, — растлумачыў габрэй, паказваючы на чаравікі Ноэ і ягонай спадарожніцы, а таксама на абодва клункі.

— А вы рэзкі фацэт, — сказаў Ноэ Клэйпал. — Шарлот, ты толькі паслухай, ха-ха-ха!

— А як жа, у гэтым горадзе даводзіцца быць рэзкім, — адказаў габрэй, панізіўшы свой голас да давяральнага шэпту, — ужо найначай.

Гэтую заўвагу Фэджын падмацаваў, пастукаўшы ўказальным пальцам сабе па корані носа; Ноэ паспрабаваў паўтарыць гэты жэст, аднак не зусім паспяхова, таму што ягоны нос быў занадта малы. Фэджын, відавочна, зразумеў ягоны жэст як згоду з выказаным меркаваннем і вельмі дружалюбна пачаставаў Ноэ віном, якое прынёс Барні.

— Добрая рэч, — заўважыў містэр Клэйпал, чмякаючы вуснамі.

— Мой ты мілы, — сказаў Фэджын. — Чалавеку, які рэгулярна яго п'е, мусова чысціць то касу, то кішэню, то жаночую сумачку, то паштовую карэту, то банк.

Як толькі містэр Ноэ пачуў цытату са свайго ўласнага спіча, ён адкінуўся на спінку крэсла і са спалатнелым тварам, пераляканы, стаў лыпаць вачыма то на габрэя, то на Шарлот, то зноў на габрэя.

— Не бяры да галавы, даражэнькі, — сказаў Фэджын і падсунуўся з крэслам бліжэй. — Ха-ха-ха! Гэта шчасце, што толькі я выпадкова пачуў вас. Ну проста пашчасціла, што гэта быў толькі я адзін.

— Я не браў іх, — заікаючыся, сказаў Ноэ; ён ужо болей не выцягваў ногі, як сапраўдны джэнтльмен, а як мог падцяў іх пад крэсла, — гэта ўсё яе рук справа, яны і цяпер у яе... Шарлот, ты ж ведаеш, што ў цябе.

— Няважна, у каго яны або хто зрабіў гэта, мой даражэнькі, — азваўся габрэй, але тым не менш акінуў шулячыным позіркам дзяўчыну і абодва клункі. — Я сам такі, і вас за гэта паважаю.

— Які такі? — спытаў містэр Клэйпал, крыху ачомаўшыся.

— А займаюся такімі справамі, — патлумачыў Фэджын, — і лодзі ў гэтым доме робяць тое самае. Ты трапіў у самы яблычак, і

тут ты ў поўнай бяспецы. Няма месца больш бяспечнага ва ўсім горадзе, чым «Тры Калекі», — праўда, гэта залежыць ад мяне. А вы мне спадабаліся — ты і дзяўчына. Таму я і загаварыў з табой, так што можаце быць спакойныя.

Пасля гэтага запэўнівання сэрца Ноэ Клэйпала, магчыма, супакоілася, а вось цела — дык ніяк, бо ён соваўся па крэсле тудысюды, тузаўся, прымаў недарэчныя позы, зіркаючы на свайго новага сябра са страхам і недаверам.

— Скажу табе больш, — працягваў Фэджын пасля таго, як заспакоіў дзяўчыну прыязнымі позіркамі і дружалюбным мармытаннем, — ёсць у мяне адзін таварыш, які, мыслю, выведзе вас на правільны шлях, на якім вы зможаце прыгледзецц сабе справу, што, на ваш погляд, будзе найбольш адпавядаць вашаму густу, а потым давучыцеся і ўсяму астатняму.

— Вы гаворыце так, быццам вы гэта ўсур'ёз, — азваўся Ноэ.

— А навошта мне не ўсур'ёз? — запытаўся габрэй, паціснуўшы плячыма. — Хадзем, выйдзем на пару слоў.

— Няма прычыны ўставаць, дарма ногі трудзіць, — запярэчыў Ноэ, паступова зноў выпроставаючы свае ногі. — Яна занясе багаж наверх, а мы пагутарым. Шарлот, давай разбярыся з клункамі!

Гэты загад, які быў аддадзены вельмі велічна, быў выкананы без ніякіх пярэчанняў; Шарлот з клункамі падалася наверх, а Ноэ прытрымаў дзверы і паглядзеў ёй услед.

— Няблага я яе прыручыў, га? — спытаў, сядваючы на месца, Ноэ тонам утаймавальніка, які выдрэсіраваў нейкага дзікага звера.

— Няблага, няблага, — сказаў Фэджын і паляпаў яго па плячы. — Ты геній, мой даражэнькі.

— Ну, каб я не быў геніем, дык не сядзеў бы тут, — адказаў Ноэ. — Але мы марнуем тут час — яна хутка вернецца.

— Ну, дык што ты думаеш? — сказаў габрэй. — Калі мой таварыш прыйдзеца табе даспадобы, чаму б вам да яго не далучыцца?

— А справы ў яго як, ідуць? — спытаў Ноэ, падміргваючы адным сваім вочкам.

— Квітнее як мае быць, — сказаў габрэй. — Наймае масу людзей. З ім самыя лепшыя людзі гэтай прафесіі.

— Сапраўдныя гарадскія? — спытаў містэр Клэйпал.

— Ніякай дзеравеншчыны; і я не думаю, што ён узяў бы цябе, нават нягледзячы на маю рэкамендацыю, калі б акурат цяпер яму не бракавала памочнікаў, — адказаў габрэй.

— Даць яму? — спытаў Ноэ, паляпаўшы сябе па кішэнях штаноў.

— Без гэтага аніяк нельга, — рашуча адказаў Фэджын.

— Аднак дваццаць фунтаў — гэта сума што трэба!

— Але не тады, калі гэта адна банкнота, ад якой хочучь пазбавіцца, — запярэчыў Фэджын. — Нумар і год, пэўна ж, зафіксаваныя? Выплата ў банку спыненая? Ага! Ён з гэтай банкноты няшмат займее. Давядзецца перапраўляць яе за мяжу, на рынку прадаць яе за добрыя грошы ён не зможа.

— Калі я магу сустрэцца з ім? — спытаў раздумліва Ноэ.

— Заўтра ранкам, — быў адказ габрэя.

— Дзе?

— Тут.

— Гм, — сказаў Ноэ. — Які аклад?

— Будзеш жыць як джэнтльмен — стол і кватэра, тытунь і спіртное, палова твайго заробку і заробку дзяўчыны — вашыя, — адазаў містэр Фэджын.

Сквапнасць Ноэ Клэйпала не ведала межаў, аднак невядома, ці згадзіўся б ён нават на такія выдатныя ўмовы, калі б ён быў вольным у сваіх дзеяннях; тут Ноэ зразумеў, што калі адмовіцца, то ягоны новы знаёмец можа адразу перадаць яго ў рукі правасуддзя (здаралася і яшчэ больш неверагоднае), так што Ноэ пасупова змякчыўся і сказаў, што, бадай, прапанова яму падыдзе.

— Але вось што, — заўважыў Ноэ, — паколькі яна зможа спраўляцца з цяжкай працай, то я хацеў бы рабіць што-небудзь больш лёгкае.

— Такую лёгкую, прыемную работу? — перапытаў Фэджын.

— Але, нешта накшталт гэтага, — адазаў Ноэ. — Ведаеце, такую невялікую справу, якая не вымагае шмат высілкаў, і не вельмі небяспечную. Нешта такое.

— Я чуў, ты хочаш нешта накшталт віжавання за іншымі, мой даражэнькі, — сказаў Фэджын. — Майму таварышу акурат патрэбен чалавек, які б займаўся гэтым.

— Так, я згадваў гэта і не супраць час ад часу падзанняца такой справай, — важка прамовіў Ноэ. — Але ведаецца, работа гэтая малааплатавая.

— Што праўда, тое праўда, — заўважыў габрэй, раздумваючы або прыкідваючыся, што ён раздумвае. — Не, не падыходзіць.

— Дык што ж тады? — спытаў Ноэ, занепакоена паглядваючы на яго. — Добра было б красці што ціхенька, і каб было бяспечна, каб рызыкі не болей, чым сядзіш сабе дома.

— Што ты думаеш пра старых лэдзі? — запытаўся габрэй. — Можна здабыць кучу грошай, выхопліваючы ў іх з рук іхнія сумачкі ды пакеты і ўцякаючы за рог вуліцы.

— Але ж яны лямантуюць часам і драпаюцца! — зазначыў Ноэ, пахітаўшы галавой. — Не думаю, каб гэта адпавядала майму ідэалу. Ці няма яшчэ якой-небудзь магчымасці?

— Стоп! — сказаў габрэй і паклаў руку на калена Ноэ. — Трэсці птушанятаў.

— Што гэта значыць? — пацікавіўся містэр Клэйпал.

— Птушаняты, мой даражэнькі, — сказаў габрэй, — гэта малыя дзеці, якіх іхнія маці пасылаюць рабіць пакупкі, даючы ім шасціпенсавікі і шылінгі; вытрасці — значыць забраць у іх грошы — яны ж іх трымаюць у руках, — а потым каленам пад зад — і ў сцёкавую канаву, а сам — пайшоў сабе далей, як быццам нічога не здарылася, апроч таго, што дзіця нейкае ўпала і стукнулася. Ха-ха-ха!

— Гы-гы-гы! — заржаў містэр Клэйпал, дрыгаючы нагамі ад захаплення. — Далібог, гэта рыхтык што трэба!

— Напэўна, — адказаў Фэджын. — Ты можаш намеціць сабе колькі месцаў у Кэмдэн-таўне, Бэтл-брыджы і па суседству, куды іх звычайна пасылаюць, і можаш сабе трэсці іх столькі, колькі захочаш, у любы час сутак. Ха-ха-ха-ха!

З гэтымі словамі Фэджын штурхнуў містэра Клэйпала ў бок, і яны надоўга паядналіся ў гучным рогаце.

— Ну, тады ўсё ў парадку, — сказаў Ноэ, нарэшце адышоўшы ад прыпадку весялосці; Шарлот да гэтага часу ўжо вярнулася. — А каторай гадзіне заўтра?

— А дзясятай пасуе табе? — спытаў габрэй і, калі містэр Клэйпал кіўнуў у знак згоды, дадаў: — Як цябе адрэкамендаваць майму таварышу?

— Містэр Болтэр, — адказаў Ноэ, які ўжо падрыхтаваўся да такога павароту справы. — Містэр Морыс Болтэр. А гэта місіс Болтэр.

— Ваш пакорны слуга, місіс Болтэр, — сказаў Фэджын, кланяючыся з гратэскавай ветлівасцю. — Спадзяюся, што неўзабаве пазнаёмлюся з місіс бліжэй.

— Чуеш, што кажа джэнтльмен, Шарлот! — грывнуў містэр Клэйпал.

— Так, Ноэ, даражэнькі, — адказала місіс Болтэр, працягваючы руку.

— Ноэ — гэта нешта накшталт ласкавага імені, — патлумачыў містэр Морыс Болтэр, былы Клэйпал, звяртаючыся да габрэя. — Разумеець?

— О так, выдатна разумею, — адказаў Фэджын, сказаўшы гэтым разам праўду. — Дабранач! Дабранач!

Пасля доўгага і шматслоўнага развітання містэр Фэджын пайшоў. Ноэ Клэйпал заклікаў сваю паслухмяную лэдзі да ўвагі ды пачаў тлумачыць, якую дамову ён толькі што зладзіў; рабіў ён гэта з уласцівай яму фанабэрыяй і пачуццём уласнай перавагі, якія спрычыненыя былі не толькі яго прыналежнасцю да больш моцнага полу, але і станам джэнтльмена, які ацаніў гонар прызначэння яго на адмысловую пасаду птушанячай трасцы ў Лондане і ваколіцах.

РАЗДЗЕЛ XLIII,

у якім расказваецца, як Спрытны Махляр трапіў у бяду

— **Д**ык гэта вы былі сваім уласным сябрам? — спытаў містэр Клэйпал, інакш Болтэр, калі ён, згодна з дамоўленасцю,

заклучанай паміж імі, пераехаў назаўтра ў дом габрэя. — Далі бог, мне так здалося яшчэ ўчора!

— Кожны чалавек сабе сябар, мой даражэнькі, — адказваў Фэджын з самай ліслівай сваёй усмешкай. — І яму нідзе не знайсці сябра лепшага.

— Бываюць выключэнні, — адказаў Морыс Болтэр з выглядам свецкага льва. — Вы ж ведаеце, іншы нікому не вораг, акрамя самога сябе.

— Не веру! — сказаў Фэджын. — Калі чалавек — вораг самому сабе, то гэта ад таго, што ён сам сабе занадта сябар, а не таму, што ён занадта клапаціцца пра іншых, а не пра сябе. Лухта гэта! Такого не бывае ў прыродзе.

— А калі і бывае, дык так не павінна быць, — падтрымаў містэр Болтэр.

— Толькі так, — сказаў габрэй. — Некаторыя магі кажуць, што магічны лік — гэта тры, іншыя — што сем. І не тое, мой даражэнькі, і не гэта. Магічны лік — гэта адзін.

— Гы-гы-гы! — зарагатаў містэр Болтэр. — Лік адзін на векі!

— У такой маленькай сябрыне, як наша, даражэнькі мой, — працягваў габрэй, які адчуваў неабходнасць абгрунтаваць свой погляд, — у нас агульная лічба — адзін. Гэта значыць, што ты не можаш разглядаць сябе першым нумарам, не прызнаючы першым нумарам і мяне, і кожнага з нашых маладых сябрукоў.

— Выдатна! — усклікнуў містэр Болтэр.

— Бачыце, што — працягваў Фэджын, прыкідваючыся, быццам не чуў гэтай ацэнкі, — нашыя інтарэсы настолькі перапляліся, што інакш і быць не можа. Вось, напрыклад, ваша мэта — клапаціцца пра першага, гэта значыць пра самога сябе.

— Дак як жа іначай, — азваўся містэр Болтэр. — Вы тут трапілі ў яблычак.

— Выдатна. Ты не можаш клапаціцца пра сябе, нумар першы, не клапацячыся пра мяне, нумар першы.

— Пра нумар другі, вы хацелі сказаць, — паправіў містэр Болтэр, які быў багата надзелены такой якасцю, як эгаізм.

— Не, не хацеў, — запярэчыў Фэджын, — я для цябе маю тае самае значэнне, як ты для мяне.

— Я што хачу сказаць, — перапыніў яго містэр Болтэр, — вы фэйны дзядзька, я ад вас у захапленні, але мы не настолькі цесна сышліся, каб такое.

— Ты толькі падумай, — працягваў габрэй, паціскаючы плячыма і выцягваючы рукі, — памяркуй толькі. Ты абцяпаў добрую справу, і я цябе за гэта люблю, але гэта адначасова ўскладвае гальштук на тваю шыю, гальштук, які лёгка завязаць і надта цяжка развязаць, на простаі ангельскай мове — пятлю.

Містэр Болтэр пакратаў пальцамі шыйную хустку, быццам адчуўшы, што яна завязаная занадта цесна, і прамармытаў нешта, што выглядала на згоду інтанацыяй, а не словамі.

— Шыбеніца, — працягваў Фэджын, — шыбеніца, мой даражэнькі, гэты агідны слуп пры дарозе, які ўказвае на вельмі круты і рэзкі паварот, які спыніў кар’еру шмат каго з самых смелых і спраўных хлопцаў на шырокай дарозе. Так што тваёй мэтай нумар адзін будзе не сыходзіць з правільнай дарогі, трымацца як мага далей ад слупа.

— Зразумела, што тут скажаш супраць, — адказваў містэр Болтэр. — Але навошта вы завялі размову пра такія рэчы?

— Толькі каб растлумачыць табе, што маю на ўвазе, — сказаў габрэй, падняўшы бровы. — Каб у цябе атрымалася — мусіш трымацца мяне. А каб мой маленькі бізнес рухаўся, я абаліраюся на вас. Спачатку — твой нумар адзін, а другім — мой нумар адзін. Чым больш ты цэніш свой нумар адзін, тым больш беражліва ты павінен ставіцца да мяне. Вось мы і вярнуліся да таго, пра што я казаў з самага пачатку — нумар адзін трымае нас усіх разам; так і павінна быць, інакш уся наша суполка разваліцца.

— Што праўда, тое праўда, — раздумліва прамовіў містэр Болтэр. — Але ж вы і хітры стары спрытнюга!

Містэр Фэджын з вялікай радасцю ўпэўніўся, што гэтая пахвала яго здольнасцей была не проста камплімантам, але што ён насамрэч пасяліў у навабранцы адчуванне сваёй хітрамудрасці, якое вельмі важна было ўмацаваць. Каб умацаваць такое жаданае і карыснае ўражанне, ён яшчэ больш падрабязна пазнаёміў Ноэ з размахам сваіх акцый, змешваючы праўду і выдумку і падаючы і тое, і другое так умела, што павага да яго з

боку містэра Болтэра ўзрасла на вачах і афарбавалася піетэтам, змяшаным са страхам, да чаго Фэджын якраз і імкнуўся.

— Якраз гэтае пачуццё ўзаемнага даверу і падтрымлівае мяне ў час вялікіх стратаў, — сказаў габрэй. — Учора ранкам я страціў аднаго з маіх лепшых памочнікаў.

— Яго што, забілі? — усклікнуў містэр Болтэр.

— Не, не, — супакоіў яго Фэджын, — усё не так блага. Не так блага.

— Тады яго, напэўна...

— ...запатрабавалі, — уставіў габрэй. — Так, яго запатрабавалі.

— Па вельмі важнай справе? — дапытваўся містэр Болтэр.

— Не, — адказаў габрэй, — не надта. Яго абвінавацілі ў тым, што ён абчысціў кішэню, і ў яго знайшлі сярэбраную табакерку, яго ўласную, мой даражэнькі, яго ўласную, бо ён сам з задавальненнем нюхае тытунь. Яго трымалі пад арыштам да сённяшняга дня, бо меркавалі, што дазнаюцца, хто ўладальнік. Ах! Ён варты быў пяцідзесяці табакерак, і я аддаў бы кошт іх, каб толькі яго вярнуць. Табе варта было б ведаць Махляра, мой мілы, табе варта было б ведаць

— Ну што ж, дык я з ім, напэўна, пазнаёмлюся, як вы думаеце? — сказаў містэр Болтэр.

— Сумняваюся, — быў адказ габрэя. Ён уздыхнуў. — Калі яны не знойдуць новых улік, то дадуць яму кароткі тэрмін, і праз тыдняў шэсць ён зноў вернецца да нас, але калі знойдуць, то заканапацяць надоўга. Яны ведаюць, які ён разумны хлапчына; яны з яго зробяць пажыццёвага. Быць тады Махляру не менш, чым пажыццёвым.

— Што вы маеце на ўвазе пад «заканапаціць» і «пажыццёвы»? — дапытваўся містэр Болтэр. — Які сэнс гаварыць са мной такімі словамі? Чаму вы не гаворыце так, каб я разумеў?

Фэджын хацеў быў перакласці гэтыя таямнічыя словы на прастамоўе, і містэр Болтэр даведаўся б, што спалучэнне гэтых слоў абазначае пажыццёвую катаргу, але тут размова была перапыненая з'яўленнем Мастэра Бэйца, рукі якога былі засунутыя ў кішэні, а твар быў перакошаны ў напаўкамічнай жалобе.

— Усё скончана, Фэджын, — сказаў Чарлі пасля таго, як габрэй назваў іх адзін аднаму.

— Што ты маеш на ўвазе? — спытаў габрэй, і вусны яго трымцелі.

— Яны знайшлі джэнтльмена, якому належыць табакерка. Яшчэ два ці тры прыйдуць апазнаць яго, так што Спрытнаму трэба рыхтавацца да плавання, — адказаў Мастэр Бэйц. — Фэджын, мне трэба на заўтра поўны жалобны строй і чорную стужку на капялюш, каб наведць яго перад тым, як ён выправіцца ў плаванне. Адно падумаць — Джэк Доўкінз, круты Джэк, Махляр, Спрытны Махляр едзе на чужыну за табакерку, за чыхальнік, кошт якому два з паловай пенсы! Я заўсёды думаў, што калі гэта з ім здарыцца, то ўжо праз залаты гадзіннік, ланцужок і пальчаткі, не менш. Вох, чаму ён не забраў у якога-небудзь старога джэнтльмена ўвесь яго скарб, каб паехаць, як джэнтльмен, а не так вось бяслаўна, як дробны злодзей!

Засведчыўшы такім чынам спачуванне свайму нешчасліваму сябру, Мастэр Бэйц усеўся на бліжэйшае крэсла з выглядам маркотным і прыгнечаным.

— Што ты тут вярзеш пра няслаўе і гэтак далей! — усклікнуў Фэджын, акідаючы свайго вучня злосным позіркам. — Хіба не быў ён на галаву вышэйшым за вас усіх? Хіба ёсць сярод вас хоць адзін, хто можа дастаць яго і хоць у чым-небудзь параўняцца з ім, га?

— Няма нікога, — адказаў Мастэр Бэйц голасам, сіплым ад роспачы. — Нікога.

— Тады пра што ты гаворыш? — злосна паўтарыў габрэй, — што ты тут балбочаш?

— А пра тое, чаго няма ў пратаколе, — сказаў Чарлі, якога разварушылі ўспаміны і шкадаванне, разварушылі і схілілі кінуць адкрыты выклік свайму шаноўнаму сябру, — і таму гэта не ўвойдзе ў абвінаваўчы акт, таму ніхто ніколі не даведаецца і напалову пра тое, якім ён быў. Пра яго што, напішуць у «Ньюгейцкім Даведніку»? Можа, і зусім не напішуць. Вой, Божа, Божа, які ўдар!

— Ха-ха! — усклікнуў габрэй і працягнуў правую руку ў бок містэра Болтэра ды ўвесь затросся, быццам паралітык, ад гэтага

свайго хіхікання. — Паглядзі, як яны ганарацца сваёй прафесіяй, даражэнькі мой. Хіба гэта не цудоўна?

Містэр Болтэр кіўнуў, а Фэджын, які на працягу некалькіх секунд з выразным задавальненнем назіраў маркоту Чарлі Бэйца, падышоў да гэтага маладога джэнтльмена і паляпаў яго па плячы.

— Не бяры да галавы, Чарлі, — заспакойліва сказаў Фэджын, — усё выплыве вонкі, усё абавязкова выплыве вонкі. Яны ўсе даведваюцца, які ён дасціпны хлапец; ён сам гэта пакажа і не зганьбіць сваіх старых таварышаў і настаўнікаў. Ды і падумай, які ён яшчэ малады! Які ганаровы лёс, Чарлі, быць заканапачаным навечна ў такія гады!

— Відаць, і насамрэч гэта гонар, — крыху сцешыўся Чарлі.

— Ён атрымае ўсё, што толькі пажадае, — працягваў габрэй. — Яго будуць трымаць у турме, як джэнтльмена. Як джэнтльмена! Кожны дзень піва і кішэнныя грошы на арлянку, калі не зможа іх выдаткаваць.

— Няўжо! — выгукнуў Чарлі Бэйц.

— Усё гэта ён атрымае, — пацвердзіў габрэй, — а мы, Чарлі, запросім вялікі парык, такі, які найлепш менціць языка і які будзе яго абараняць. Спрытны, калі захоча, можа і сам сказаць слова ў сваю абарону, і мы ўсе прачытаем пра гэта ў газетах — «Спрытны Махляр — выбухі рогату, усе ляжаць покатам» — га? Як, Чарлі?

— Гы-гы! — зарагатаў Мастэр Бэйц. — Што гэта будзе за пацеха, хіба не так, Фэджын? Я кажу, вось Джэк ім уваб'ецца ў пячонкі!

— Уваб'ецца! — падхапіў габрэй. — Як піць даць, уваб'ецца.

— Што тут казаць, уваб'ецца, — паўтарыў Чарлі, паціраючы рукі.

— Мне здаецца, што я бачу яго перад сабой, — усклікнуў габрэй, утаропіўшыся ў свайго вучня.

— І я, — усклікнуў Чарлі Бэйц. — Гы-гы-гы! І я таксама. Усё ўсенькае бачу, як наяве, далібог, Фэджын, бачу. Вось забава! Вось дык забава! Усе парыкі намагаюцца быць важнымі, а Джэк Доўкінз звяртаецца да іх так сардэчна-шчыра, як быццам ён родны сын суддзі і прамаўляе пасляабедзенны спіч — гы-гы-гы!

Насамрэч, Фэджын так дасканалы паўплываў на свайго эксцэнтрычнага маладога сябра, што Мастэр Бэйц, які спачат-

ку схільны быў разглядаць увязненага Махляра як ахвяру, цяпер бачыў у ім галоўную дзейную асобу на сцэне, надзеленую вельмі несамавітым, адметным гумарам, і з нецяярпеннем чакаў таго часу, калі яго стары кампаньён атрымае нагоду паказаць свае таленты.

— Нам трэба неяк выхітрыцца ды выведаць, як ён сёння маецца, — сказаў Фэджын. — Трэба падумаць, якім чынам.

— Можа, я пайду? — спытаў Чарлі.

— Ні за што на свеце, — адказаў габрэй. — Ты што, звар'яцеў, мой даражэнькі, звар'яцеў канчаткова, калі збіраешся пайсці ў месца, дзе... Не, Чарлі, не. Нельга губляць больш, чым аднаго зарээ.

— Я думаю, што самі вы ісці туды не збіраецеся, — падміргнуўшы, сказаў Чарлі.

— Гэта было б не зусім добра, — адказаў Фэджын, хітаючы галавой.

— То чаму б не паслаць гэтага новага? — спытаў Мастэр Бэйц і паклаў руку на плячо Ноэ. — Яго ніхто не ведае.

— Ну, калі ён не мае нічога супраць... — заўважыў габрэй.

— Супраць? — уставіў Чарлі. — А што ён можа мець супраць?

— Насамрэч, нічога, мой даражэнькі, — сказаў Фэджын і павярнуўся да містэра Болтэра, — насамрэч, нічога.

— О, тут я мушу вам сказаць, — уступіў у размову Ноэ, адыходзячы спінай да дзвярэй і з апаскай трасучы галавой. — Не, не — ні ў якім выпадку. Гэта не па маёй частцы, кінце.

— А што тады па яго частцы, Фэджын? — пацікавіўся Мастэр Бэйц, з вялікай непрыязнасцю мераючы позіркам кашчавую постаць Ноэ. — Змывацца, калі нешта не так, і жэрці, каб аж з горла выпірала, калі ўсё ў парадку — гэта па ягонай частцы?

— А якая розніца? — адказаў містэр Болтэр. — А ты, хлапчаны, не дазваляй сабе зашмат са старэйшымі, бо заробіш.

Пачуўшы гэтую выдатную пагрозу, Мастэр Бэйц так гучна зарагатаў, што Фэджын не адразу дабіўся магчымасці адрэагаваць і растлумачыць містэру Болтэру, што наведванне паліцэйскага пастарунка яму нічым не пагражае, таму што ні справаздача пра яго малую афёру, ні апісанне яго асобы яшчэ

не перададзеныя ў сталіцу, ды і ўвогуле вельмі верагодным было тое, што ніхто нават і не падазрае пра тую магчымасць, што ён можа схавацца ў Лондане, а таму — калі ён належным чынам пераапанецца — для яго наведванне гэтага месца будзе такім жа бяспечным, як і візіт у любое іншае месца Лондана, тым больш што з усіх месцаў гэтае — самае апошняе, дзе можна чакаць яго добраахвотнага з’яўлення.

Часткова перакананы гэтымі аргументамі Фэджына, але ў значна большай меры праз страх перад ім, містэр Болтэр нарэшце з вельмі вялікай неахвотай згадзіўся на вылазку. У адпаведнасці з указаннямі Фэджына ён неадкладна змяніў свой касцюм на адзежу фурмана, вельветавыя штаны і скураныя гетры — усё гэта было ў Фэджына нападгатове. Яшчэ яму далі лямцавы капялюш, аздоблены квіткамі з заставы, і пугу. Адзеты такім чынам, ён мусіў зайсці ў пастарунак, як зрабіў бы гэта які-небудзь вясковы вахлак з кірмашу ў Ковэнт-Гардэне, каб наталіць сваю цікаўнасць. Паколькі Ноэ быў якраз такім няўклудным, грубым, нязграбным хлопцам, які быў патрэбны, то містэр Фэджын не сумняваўся, што ён зробіць сваю справу як належыць.

Пасля таго як гэтыя падрыхтоўчыя захады былі выкананыя, яму давялі неабходныя для апазнання Спрытнага Махляра прыкметы і характарыстыкі, і Мастэр Бэйц цёмнымі і пакручастымі завулкамі правёў яго ўшчытную да Боў-стрыт.

Чарлі Бэйц дакладна апісаў размяшчэнне пастарунка і дадаў шматлікія ўказанні, як прайсці завулкам, як, перасекшы двор, ісці наверх прыступкамі направа і што трэба зняць капялюш, калі ён зойдзе ў пакой. Потым Бэйц развітаўся з Болтэрам, сказаўшы напаследак, каб ён паспяшаўся далей адзін і што ён будзе чакаць яго на гэтым самым месцы.

Ноэ Клэйпал, або Морыс Болтэр, калі пажадае чытач, дакладна выконваў указанні, якія атрымаў і якія — з прычыны таго, што Мастэр Бэйц быў няблага знаёмы з ваколіцай, — былі настолькі дакладнымі, што яму ўдалося дайсці да пастарунка, не спытаўшы анікога і не напаткаўшы ніводнай перашкоды. Ён апынуўся сярод цеснай гурмы людзей, у асноўным жанчын, якія тоўпіліся ў брудным, душным пакоі, у аддаленай частцы

якога за парэнчамі было відаць невялікае ўзвышэнне, а на ім, злева каля сцяны, — лава падсудных, пасярэдзіне — кафедра для сведкаў, а з правага боку — стол суддзі; гэтае апошняе страшнае месца было яшчэ адзелена перагародкай, якая хавала суддзяў ад вачэй простых людзей і дазваляла плебсу ўявіць (калі ён у стане зрабіць гэта) усю веліч правасуддзя.

На лаве падсудных сядзелі толькі дзве жанчыны, якія ўвесь час ківалі сваім сябрам-заўзятарам, што былі ў пакоі, у той час як клерк чытаў двум паліцыянтам і нейкаму чалавеку ў цывільным, які схіліўся над сталом, нейкія паказанні. Наглядчык турмы стаяў, абапёршыся на парэнчы, і ад няма чаго рабіць пастукваў сябе па носе вялікім ключом, робячы перапынкі ў гэтым занятку толькі з той мэтай, каб раз-пораз прыкрыкнуць і такім чынам задушыць у зародку спробу распачаць размову сярод разявак, або каб глянуць суворым вокам і загадаць якой-небудзь жанчыне: «Вынесіце гэтае дзіця!» — калі сур'ёзнасць правасуддзя пачынала парушацца слабым плачам якога-небудзь хілага немаўляці, ледзь чутным з-пад матчынага шаліка. У пакоі не было чым дыхаць; сцены былі няпэўнага бруднага колеру, а столь пачарнелай. На каменнай паліцы стаяў стары, закуродымлены бюст, а над лавай падсудных вісеў запылены гадзіннік — адзіная з наяўных рэчаў, якая быццам бы служыла належным чынам, у той час як заганы, беднасць або блізкае знаёмства з імі пакінулі на ўсіх істотах нейкі адбітак, наўрад ці менш непрыемны, чым тоўсты слой тлустага куродыму, які ляжаў на ўсіх прадметах, якія змрочна глядзелі на ўсё, што адбывалася.

Ноэ нецярпліва азіраўся ў пошуках Махляра, аднак хоць тут і было некалькі жанчын, кожная з якіх запраста магла б быць маці або сястрой гэтага выбітнага чалавека, і больш чым адзін з прысутных мужчын выглядаў на ягонага бацьку, ні адна асоба нават блізка не адпавядала апісанню знешнасці містэра Доўкінза. З вялікім неспакоем і няўпэўненасцю Ноэ чакаў, пакуль жанчын, супраць якіх была ўзбуджаная крымінальная справа, не вывелі з памяшкання; але далей прыйшла палёгка: з'явіўся наступны зняволены, які відавочна не мог быць нікім іншым, як тым, дзе ля каго ён прыйшоў.

Гэта і насамрэч быў містэр Доўкінз: з закасанымі, паводле сваёй завядзёнкі, задоўгімі рукавамі сурдута, з левай рукой у кішэні, капелюшом у правай руцэ ён зайшоў у пакой, соўгаючы нагамі, а наагул дык хадой, якую нельга апісаць, сеў на лаву падсудных і гучна спытаў, навошта яго паставілі ў такое прыніжанае становішча.

— Трымай язык за зубамі! — азваўся наглядчык вязніцы.

— Я ангелец, ці не так? — запярэчыў Махляр. — Дзе ж тады мае прывілеі?

— Хутка ты атрымаеш свае прывілеі, — запэўніў наглядчык, — а ў дадатак перцу.

— А калі не атрымаю, то паглядзім, што скажа гэтым кручкам міністр унутраных спраў, — адказаў містэр Доўкінз. — Ну дык што? Чым займаемся? Я быў бы ўдзячны суддзям, калі б яны не марудзілі з разглядам гэтай дробнай справы і не затрымлівалі мяне, чытаючы газеты, бо ў мяне сустрэча з адным джэнтльменам у Сіці, і паколькі я чалавек слова, абавязковы ў справах бізнесу, то ён сыдзе, калі я не прыйду ў час; ці не думаюць яны, што я не прад'яўлю ім іску за страты, калі яны мяне затрымаюць? Яшчэ як прад'яўлю!

Тут Махляр, робячы выгляд, што ён вельмі цікавіцца магчымым развіццём працэсу, запатрабаваў у наглядчыка прозвішчы «тых двух спрытнюгаў за сталом»; гэта настолькі насмяшыла гледачоў, што яны зарагаталі амаль гэтаксама гучна, як рагатаў бы Мастэр Бэйц, калі б ён чуў гэты запыт.

— Ану, супакоіліся! — крыкнуў наглядчык.

— У чым яго абвінавачваюць? — запытаў адзін з суддзяў.

— У кішэнным крадзяжы, ваша міласць.

— Былі прыводы раней?

— Ну, ён заслужыў тых прыводаў — і не адзін раз, — адказваў наглядчык. — Ён пабываў ужо амаль усюды. Я яго добра ведаю, ваша міласць.

— О, вы мяне ведаеце? — усклікнуў Махляр, ківаючы галавой. — Ага. Гэта тыповая спроба дыфамацыі.

Тут усе зноў зарагаталі, і зноў наглядчык запатрабаваў цішыні.

— Ну, а дзе сведкі? — спытаўся клерк.

— Вось-вось, правільна, — дадаў Махляр. — Дзе яны? Надта мне хацелася б іх пабачыць.

Гэтае жаданне было неадкладна задаволенае: увайшоў паліцыянт, які засведчыў, што Махляр спрабаваў абчысціць кішэні нейкага джэнтльмена ў натоўпе і нават выцягнуў у таго насоўку, якая была такой старой, што ён адразу паклаў яе назад, выкарыстаўшы перад гэтым для свайго носа. З гэтай прычыны паліцыянт затрымаў Махляра адразу, як толькі паспеў дабрацца да яго; пры даглядзе ў Махляра была знойдзена срэбная табакерка з імем уладальніка, выгравіраваным на вечку. Джэнтльмена гэтага знайшлі з дапамогай «Судовага Даведніка», і, знаходзячыся цяпер тут, ён паказаў, што табакерка належыць яму і што ён выявіў яе адсутнасць колькі дзён таму, акурат калі выбраўся з таго натоўпу. Ён таксама заўважыў тады між людзей аднаго маладога джэнтльмена, які рашуча церабіў сабе шлях праз натоўп; гэты джэнтльмен сядзіць цяпер на лаве падсудных.

— У вас ёсць пытанні да сведкі, хлопчык? — сказаў суддзя.

— Я не буду прыніжацца размовай з ім, — адказаў Махляр.

— А наогул вы маеце што сказаць?

— Ты чуеш, яго міласць пытаюць, ці маеш ты што сказаць суду? — паўтарыў наглядчык і штурхнуў абезгалосеўшага Махляра локцем.

— Я прашу выбачыць, — Махляр з рассеяным выглядам падняў вочы. — Шаноўны, гэта вы да мяне звяртаецеся?

— Ніколі не бачыў такога маладога прайдзісвета, — заўважыў з усмешкай паліцыянт. — Ці хочаш яшчэ што-небудзь сказаць, юнак?

— Не, — адказаў Махляр, — тут — не, бо гэтая крама не выдае на храм правасуддзя; да таго ж, мой адвакат сёння ранкам снедае з віцэ-прэзідэнтам Палаты абшчынаў. Але ў іншых месцах я тое-сёе скажу, і ён скажа, і вялікае кола маіх уплывовых знаёмых, так што гэтыя кручкі пашкадуюць, што на свет нарадзіліся або што не загадалі сваім слугам павесіць іх замест капелюшоў на цвік перад тым, як ісці сёння ранкам сюды і праварочваць на да мной гэтыя штукі. Я...

— Даволі! Вырашана аддаць яго пад суд, — перапыніў яго клерк. — Вывесці.

— Пайшлі! — сказаў наглядчык.

— Іду, уга, — адказаў Махляр, чысцячы капялюш пучкамі пальцаў. — А вы (звяртаючыся да суддзяў) не рабіце выгляд, што баіцеся: я не саступлю, не пашкадую вас ні на вось столькі. Вы заплаціце, заплаціце за ўсё спаўна, мае даражэнькія. Не хацеў бы я быць на вашым месцы. Цяпер я не згадзіўся б выйсці на свабоду, нават калі б вы мяне на каленях пра гэта прасілі. Ну дык давайце, валачыце мяне ў камеру! Забірайце мяне!

Махляр дазволіў выцягнуць сябе за каўнер у двор; там ён пачаў пагражаць парламенцкім расследаваннем, а потым везла і нахабна ўхмыльнуўся ў твар паліцыянту.

Упэўніўшыся, што Махляра замкнулі ў адзіночцы, Ноэ хуценька накіраваўся туды, дзе пакінуў Мастэра Бэйца. Тут ён дачакаўся гэтага маладога джэнтльмена, які разважліва памарудзіў са з'яўленнем, уважліва назіраючы са схову, ці не высочвае яго нага новага сябра якая-небудзь надакучлівая асоба.

Удвух яны паспяшаліся дадому, каб паведаміць містэру Фэджыну радасную вестку, што Махляр аддае належнае атрыманаму выхаванню і пачынае заваёўваць бліскучую рэпутацыю.

РАЗДЗЕЛ XLIV

*Для Нэнсі надыходзіць час выканаць абяцанне,
якое яна дала Роз Мэйлі. Яна церпіць няўдачу*

Як ні была прызвычайная Нэнсі хітраваць і прыкідвацца, але яна не здолела цалкам схаваць тое ўражанне, якое зрабіў на яе ўчынены ёю крок. Яна памятала, што і хітрамудры габрэй, і жорсткі Сайкс інфармавалі яе пра планы, якія заставаліся таямніцай для іншых, маючы поўную ўпэўненасць, што яна вартая даверу і знаходзіцца па-за ўсялякім падазрэннем. Якія б

агідныя гэта ні былі планы, якімі б мязротнікамі ні былі тыя, хто іх задумаў, і наколькі б моцнай ні была агіда ў стаўленні да Фэджына, які крок за крокам веў яе ўсё ніжэй і ніжэй у бездань злачынства і нядолі, адкуль звароту ўжо няма, — усё-такі бывалі хвіліны, калі яна пачынала ставіцца лепш нават да яго, баючыся, як бы яе выкрывальная дзейнасць не прывяла яго ў тыя жалезныя ціскі, якіх ён так доўга пазбягаў, і як бы не здарылася так, што ён загіне — хоць ён цалкам заслужыў такі лёс — ад яе рукі.

Але такія ваганні духу не маглі цалкам адлучыць яе ад старых таварышаў і сувязей, хоць яна і магла засяродзіцца на адной мэце і не адхіляцца на іншае ні пад якім выглядам. Яе боязь за Сайкса не магла быць больш моцным матывам для адступлення, пакуль яшчэ быў час, але яна дамовілася, што яе таямніцу будуць захоўваць, адно што не дала ключа, які нейкім чынам дапамог бы яе адкрыць. Яна адмовілася дзеля яго нават ад магчымасці ачысціцца ад усёй мязротнасці, ад злачынстваў, якія былі навокал яе — дык ці можна было зрабіць больш! Яна прыняла рашэнне.

Хоць яе ўнутраная барацьба ўсялякі раз заканчвалася гэтым рашэннем, але яна паўтаралася досыць часта і не магла прайсці бяследна. Нэнсі стала бледнай, схуднела літаральна за некалькі дзён. Часам яна не заўважала, што адбываецца наўкол, не брала ўдзелу ў размовах, у той час як раней гарлавала гучней за ўсіх. Іншы раз яна панура смяялася без падставы, або магла без дай прычыны ўсчаць свару. Іншым разам — нават адразу пасля эксцэсу — яна магла сядзець унурыўшыся, задумаўшыся, абапёршы галаву на рукі, і тыя высілкі, якія яна рабіла, ужо самі па сабе сведчылі, і сведчылі больш яскрава, чым згаданыя прыкметы, пра тое, што з ёй нешта не так і што думкі яе ніяк не стасуюцца з тым, што абмяркоўвалі яе кампаньёны.

Быў нядзельны вечар. Званы на бліжняй царкве пачалі адбіваць час. Сайкс і габрэй былі занятыя размовай, аднак перапыніліся, каб паслухаць, колькі часу. Дзяўчына, якая згорблена сядзела на зэдліку, таксама падняла галаву і прыслухалася. Адзінаццаць гадзін.

— Адна гадзіна да паўночы, — сказаў Сайкс, прыпадымаючы фіранку, каб выглянуць на вуліцу, і зноў сядваючы. — Цёмна, хмарна. Самы час для справы.

— Ах, — уздыхнуў габрэй. — Біл, мой даражэнькі, як шкада, што ў нас ніякой такой справы не прыпасена.

— Ты адразу пацэліў куды трэба, — панура згадзіўся Сайкс. — Шкада, таму што мне, да таго ж, яшчэ было б пад настрой.

Габрэй уздыхнуў і паныла пахітаў галавой.

— Я ведаю толькі, што, калі ў нас заладзіцца, мы нагонім страчаны час, — прамовіў Сайкс.

— Правільна гаворыш, мой даражэнькі, — габрэй нават не наважыўся паляпаць Сайкса па плячы. — Мне прыемна чуць гэта ад цябе.

— Прыемна чуць! — усклікнуў Сайкс. — Ну што ж, хай сабе.

— Ха-ха-ха! — зарагатаў габрэй, як быццам гэтая саступка прынесла яму палётку. — Сёння, Біл, ты зусім такі, як раней, адзін да аднаго, як раней.

— А я не пачуваюся як раней, калі ты кладзеш мне на плечы свае ўсохлыя старыя кіпці, так што забяры іх, — сказаў Сайкс і скінуў габрэеву руку.

— Біл, ты нервеешся; што, выдае на тое, быццам цябе схапілі? — сказаў габрэй, вырашыўшы не крыўдзіцца.

— Выдае на тое, што мяне схапіў д'ябал, — адпарываваў Сайкс. — Яшчэ не было чалавека з такой мордай, як твая. Хіба што бацька твой, і я думаю, што яму цяпер, напэўна, падсмальваюць сіва-рыжую яго бараду. А можа, ты наўпрост паходзіш ад чорта, без аніякага бацькі, — я не здзівіўся б.

Фэджын нічога не адказаў на гэты камплімент, а толькі тузануў Сайкса за рукаў і паказаў пальцам на Нэнсі, якая скарысталася з іхняй размовы, каб апрануцца, і цяпер якраз надзявала на галаву капялюш, каб сысці.

— Гэй! — крыкнуў Сайкс. — Нэнсі, куды гэта, дзеўка, ты ўздумала ісці на ноч глядзячы?

— Недалёка.

— Што гэта за адказ? — запярэчыў Сайкс. — Куды ты выбралася?

— Кажу табе, недалёка.

— А я пытаю куды? — запярэчыў Сайкс. — Чуеш ці не: куды?

— Не ведаю куды, — адказала дзяўчына.

— Тады я ведаю, — сказаў Сайкс, не столькі таму, што ў яго былі важкія прычыны не пускаць яе, колькі адно з упартасці. — Нікуды. Сядай.

— Мне блага. Я ж казала табе, — запярэчыла дзяўчына. — Хачу падыхаць свежым паветрам.

— Дык высунь галаву ў акно, — адказваў Сайкс.

— Гэтага мала, — сказала дзяўчына. — Я хачу на вуліцу.

— Тады ты не пойдзеш, — адказаў Сайкс.

Сцвердзіўшы гэта, ён устаў, замкнуў дзверы, вынуў з іх ключ, зняў з Нэнсі капялюш і закінуў яго на старую шафу.

— Вось так, — сказаў рабаўнік. — А цяпер сядзі ціха дзе сядзіш.

— Са мной не пройдзе. Капялюш мяне не затрымае, — сказала дзяўчына, спалатнеўшы. — Біл, ты што? Ты ведаеш, што ты робіш?

— «Ведаеш, што робіш», — во! — усклікнуў Сайкс, паварочваючыся да Фэджнына. — У яе з галавой нешта, ты ж бачыш, інакш яна не наважылася б мне такое сказаць.

— Ты вымушаеш мяне зрабіць нешта такое... — прамармытала дзяўчына, прыціскаючы рукі да грудзей, быццам хацела такім чынам стрымаць нейкі магутны выбух. — Пусці мяне, пусці мяне ў гэтую хвілю... у гэтае імгненне...

— Не! — сказаў Сайкс.

— Фэджын, скажыце яму, хай ён мяне пусціць. Яму ж будзе лепш. Лепш будзе для яго. Чуеце? — закрычала Нэнсі і тупнула нагой.

— Ці чую я? — паўтарыў Сайкс, павярнуўшыся да яе разам з крэслам. — Ды калі я яшчэ з паўхвілі буду чуць, то сабака так грызяне цябе за гарляк, што адразу выхапіць увесь гэты вісклівы голас. Што на цябе найшло, брыда ты такая, што на цябе найшло?

— Пусці мяне, — сказала дзяўчына вельмі сур'ёзна; яна села ля дзвярэй на падлогу і працягвала: — Біл, пусці мяне, ты не ведаеш, што ты робіш. Ты насамрэч не ведаеш. Толькі на гадзіну — пусці, пусці мяне.

— Каб цябе пярун разбіў! — усклікнуў Сайкс і схапіў яе за руку. — Дзеўка з глузду з'ехала. Уставай!

— Не ўстану, пакуль не пусціш, пакуль не пусціш... Ні за што, ні за што! — пранізліва закрычала дзяўчына.

Якую хвіліну Сайкс чакаў нагоды, а потым раптам заламаў ёй рукі і пацягнуў у сумежны пакойчык, нягледзячы на супраціўленне. Там ён піхнуў яе на крэсла, а сам сеў побач на зэдлік, не выпускаючы яе з рук. Яна яшчэ нейкі час спрабавала вырвацца, упрошвала, пакуль не прабіла дванаццаць, а потым, стаміўшыся, перастала дабівацца свайго. Сайкс кінуў ёй напаследак папярэджанне, падмацаванае аб'ёмным брыдкаслоўем, каб яна больш не спрабавала сёння выходзіць з дому, пакінуў яе адну і далучыўся да габрэя.

— Вось дык вось! — сказаў хатні злодзея, выціраючы з ілба пот. — Даволі дзіўна паводзіць сябе дзеўка.

— Што ёсць, тое ёсць, Біл, — раздумліва паўтарыў габрэй. — Што ёсць, тое ёсць.

— Што гэта яна ўбіла сабе ў галаву сёння ўвечары, як ты думаеш? — спытаўся Сайкс. — Ну, ты павінен лепш за мяне ведаць. Што ты мяркуеш?

— Упартасць, жаночая ўпартасць — я так мяркую, мой даражэнькі, — адказаў габрэй, паціснуўшы плячыма.

— Хай сабе ўпартасць, — прабурчаў Сайкс. — Думаў, што ўтаймаваў яе, аднак яна такая ж дрэнь, як і раней.

— Горшая, — заўважыў раздумліва габрэй. — Я не помню, каб раней яна была такая, як сёння, — з-за кожнай дробязі...

— І я — не, — сказаў Сайкс. — Думаю, што тая ліхаманка яшчэ сядзіць у яе крыві.

— Можна быць, — адказаў габрэй.

— Ну дык я ўжо пушчу ёй крыху крыві без дапамогі лекара, калі яна зноў за старое ўзялася, — сказаў Сайкс.

Габрэй ухваліў гэтую ідэю, моцна ківаючы галавой.

— Калі я ляжаў і не мог устаць, яна не адыходзіла ад мяне дзень і ноч, а ты, з тваім ваўчыным чорным сэрцам, і носа не паказваў, — прамовіў Сайкс. — Да таго ж, мы сядзелі без грошай, і я думаю, што гэта так або іначэй адбілася на ёй, і вось гэтае сядзенне мусовае праявілася, га?

— Так яно, так, — адказаў габрэй. — Ціха!

Як толькі ён прамовіў гэтыя свае словы, з’явілася сама дзяўчына і села на ранейшае месца. Яе вочы былі прыпухлыя і заплаканыя, яна раскачвалася ўзад-уперад, трэсла галавой, а потым раптам рассмяялася.

— Ну вось, цяпер яна пабегла ў другі бок! — усклікнуў Сайкс і кінуў на свайго кампаньёна позірк, поўны выразнага здзіўлення.

Фэджын падаў знак, каб ён не звяртаў на яе ўвагі, і праз некалькі хвілін дзяўчына вярнулася да сваіх звычайных паводзінаў. Фэджын прашаптаў Сайксу, што новага прыпадку можна не баяцца, узяў капялюш і пажадаў усім добрай ночы. Ля дзвярэй ён спыніўся і спытаў, ці не пасвеціць яму хто на цёмнай лесвіцы.

— Ідзі, пасвяці яму, — сказаў Сайкс, які ў гэты час набіваў люльку. — Шкада будзе, калі ён сам сабе зломіць карак і расчаруе гледачоў. Пасвяці яму.

Нэнсі са свечкай пайшла за старым. Калі яны дайшлі да пляцоўкі, ён прыклаў палец да вуснаў і, нахіліўшыся да яе, шэптам сказаў:

— Нэнсі, мілая, што здарылася?

— Што вы маеце на ўвазе? — таксама шэптам адказала тая.

— Прычыну ўсяго гэтага, — адказаў Фэджын. — Калі ён, — тут ён паказаў сваім усохлым пальцам наверх, — так кепска з табой абыходзіцца (а ён быдліца, Нэнсі, рэдкая быдліца), то чаму ты...

— Ну? — спытала дзяўчына, калі Фэджын замоўк, амаль датыкаючыся вуснамі да яе вуха і не адводзячы ад яе вачэй.

— Не будзем цяпер пра гэта, — сказаў габрэй. — Мы яшчэ з табой пагаворым пра гэта. Я сябар табе, Нэнсі, верны сябар. У мяне пад рукой ёсць сродкі, простыя і надзейныя. Калі ты хочаш адпомсціць таму, хто абыходзіцца з табой як з сабакам, — прыходзь да мяне. Кажу табе, прыходзь. Гэты мярзотнік табе — на пару дзён, а мяне ты ведаеш здаўна.

— Я добра вас ведаю, — сказала дзяўчына без аніякіх эмоцый. — Дабранач.

Калі Фэджын хацеў паціснуць ёй руку, яна адхілілася, але цвёрдым голасам яшчэ раз пажадала добрай ночы, адказала

на ягоны развітальны пагляд кіўком разумення і замкнула за ім дзверы.

Заглыблены ў думкі, Фэджын накіраваўся дадому. Спакваля, паступова ў яго нараджалася падазрэнне (пацверджанае не толькі тым, што здарылася сёння, хоць гэта і сведчыла на карысць версіі), што Нэнсі, стомленая ад жорсткасці хатняга злодзея, вырашыла займець новага сябра. Яе новая манера паводзіць сябе, яе частыя адлучкі, пэўная абыякавасць да інтарэсаў банды, якімі яна горача цікавілася раней і, да ўсяго гэтага, яе нястрымнае жаданне пайсці ў той вечар з дому ў пэўны час, — усё гэта падтрымлівала яго здагадку і ператварала яе, прынамсі для яго, амаль ва ўпэўненасць. Аб'ект гэтай новай прыхільнасці быў не з асяродку яго падручных. Разам з Нэнсі ён мог быць каштоўным набыткам, і яго трэба было (так разважаў Фэджын) знайсці не марудзячы.

Нельга было губляць з поля зроку і іншай мэты, больш цёмнай. Сайкс ведаў надта шмат, а яго грубыя здзекі празмерна раздражнялі габрэя, адно што ён стараўся не паказваць гэтага. Дзяўчына мусіла добра разумець, што калі яна яго кіне, то не можа адчуваць сябе ў бяспецы ад ягонае лютасці, і што лютасць гэтая, напэўна, абрынецца на прадмет яе новай прыхільнасці, што можа прывесці да калецтва, а можа быць, нават да смерці. «Варта падгаварыць яе, — разважаў Фэджын, — і цалкам верагодна, што яна дасць згоду атруціць яго! Жанчыны дзеля гэтага рабілі рэчы шмат горшыя. Знікне небяспечны зладзей, чалавек, якога я ненавіджу, ягонае месца зойме другі, а мой уплыў на дзяўчыну, калі яго падмацуе гэтае злачынства, стане неабмежаваным».

Гэтыя развагі прамільгнулі ў галаве Фэджына, калі ён сядзеў у пакоі хатняга злодзея, пакінуты на кароткі час сам-насам з сабой; узяты імі ў палон, ён потым скарыстаў магчымасць праверыць іх дзеянне на дзяўчыне, кінуўшы ёй пры развітанні некалькі туманных намёкаў. Дзяўчына, адназначна, іх зразумела. Пра гэта сведчыў яе позірк, калі яны развіталіся.

Але магчыма, яна адхіснецца ад прапановы пазбавіць Сайкса жыцця, а гэты варыянт быў адным з галоўных, якія трэба

было пралічваць. «Як мне павялічыць свой ушлыў на яе? — думаў габрэй, цягнучыся дадому. — Які новы сродак мне знайсці?»

Такія галовы, як у Фэджына, могуць выдумваць сродкі. Ці не заручыцца ён яе згодай тады, калі пачне, скажам, не вырываючы ў яе прызнання, сачыць за ёй, і, высачыўшы прадмет яе новых прыхільнасцяў, стане пагражаць ёй раскрыць усю гісторыю Сайксу (якога яна вельмі баялася)?

— У мяне атрымаецца, — амаль уголос прамовіў Фэджын. — Тады яна не зможа мне адмовіць. Ні за што не зможа, ні за што! Усё гатова. Сродкі ў наяўнасці, і цяпер адно ўжывай. Вы ўсе ў мяне яшчэ вось дзе будзеце!

Ён з пагрозай азірнуўся і зрабіў агрэсіўны жэст галавой у той бок, дзе ён пакінуў нягодніка больш смелага, чым сам, а потым пайшоў сваёй дарогай, цярэбчы кашчавай рукой складкі дзіравага плашча, закручваючы іх так туга, быццам ён крушыў не-навіснага ворага.

РАЗДЗЕЛ XLV

Ноз Клэйпал атрымлівае ад Фэджына сакрэтнае даручэнне

Наступным ранкам стары ўстаў рана і з нецярпеннем чакаў, калі прыйдзе новы хаўруснік, які нарэшце з вялікім спазненнем з'явіўся і прагна ўзяўся за сняданак.

— Болтэр, — сказаў габрэй, падсоўваючы крэсла і сядваючы на супраць. — Морыс Болтэр.

— Ну, тут я, — азваўся Ноз. — Што здарылася? Не кажыце мне нічога пра справу, пакуль не паем. У вашай завядзёнцы гэта вялікая памылка. Ніколі не маеш часу, каб як належыць паесці.

— Ты што, не можаш гаварыць, калі ясі, ці што? — сказаў Фэджын, ад усёй душы праклінаючы пражорлівасць свайго маладога сябра.

— А як жа, магу. Калі я размаўляю, у мяне справы лепш ладзяцца, — сказаў Ноэ, адразаючы вялізную лусту хлеба. — Дзе Шарлот?

— Выйшла, — адказаў Фэджын. — Паслаў яе сёння з іншай маладой жанчынай, бо хацеў, каб мы былі адны.

— О! — усклікнуў Ноэ. — Лепш бы вы загадалі ёй спачатку зрабіць якіх там смажанак. Але добра. Выкладвайце. Вы мне не замінаеце.

Насамрэч, вялікай небяспекі перашкодзіць яму, відавочна, не было, бо ўсеўся ён за стол з выразным жаданнем папрацаваць як належыць.

— Учора ты ўсё зрабіў як трэба, мой даражэнькі, — ухваліў габрэй. — Выдатна! Шэсць шылінгаў дзевяць з паловай пенсаў за першы дзень! Вытрасанне птушанятаў прынясе табе багацце.

— Не забудзьцеся дадаць сюды тры кубкі па пінце кожны і збан для малака, — сказаў містэр Болтэр.

— Не, не, мой даражэнькі, — адказаў габрэй. — З кубкамі ты гэта добра правярнуў, а збан для малака і ўвогуле геніяльная работа.

— Я думаю, што для пачынальніка даволі добра, — самазадаволена зазначыў містэр Болтэр. — Кубкі я зняў з тыну, а збан стаяў сам сабе каля паба. Я падумаў, што ён можа заржавець ад дажджу або прастудзіцца, вядомая справа. Га? Гы-гы-гы!

Фэджын зрабіў выгляд, быццам ад душы смяецца, а містэр Болтэр, высмяяўшыся, адхапіў колькі разоў запар па вялікім кавалку ад свайго першага бутэрброда, пакончыў з ім і ўзяўся за другі.

— Болтэр, я хачу, мой даражэнькі, — сказаў габрэй, перахіліўшыся цераз стол, — каб ты зрабіў для мяне адну справу, справу, якая вымагае стараннасці і асцярожнасці.

— Кажу ж вам, — запярэчыў Болтэр, — не пыхайце мяне туды, дзе небяспека. Не пасылайце ў паліцэйскі пастарунак. Мне гэта не падыходзіць, майце на ўвазе.

— Тут не будзе аніякай небяспекі, зусім — сказаў габрэй, — трэба толькі павіжаваць за адной жанчынай.

— За старой? — спытаў Болтэр.

— За маладой, — адказаў габрэй.

— Я магу рабіць гэта выдатна, сам ведаю, — запэўніў Болтэр. — У школе я заўсёды быў спрытным жыгуном. А навошта за ёю сачыць? Каб...

— Не каб зрабіць ёй што-небудзь, — перапыніў яго габрэй, — а каб расказаць мне, куды яна ходзіць, з кім сустракаецца, і, магчыма, што гаворыць; каб запомніць вуліцу, калі гэта вуліца, дом, калі гэта дом, і прыносіць мне ўсю магчымую інфармацыю.

— Што мне за гэта будзе? — спытаў Ноэ, ставячы кубак і сквапна глядзячы свайму працадаўцу ў вочы.

— Калі зробіш усё як мае быць, то дам табе фунт, мой даражэнькі. Цэлы фунт, — сказаў Фэджын, жадаючы зацікавіць яго сваёй прапановай. — Столькі я не даваў яшчэ ні за якую работу, якая не давала асаблівай выгады.

— Хто яна? — пацікавіўся Ноэ.

— Адна з нашых.

— О Божа! — усклікнуў Ноэ, наморшчыўшы нос. — Вы, відаць, яе падазраяце, ці што?

— У яе з'явіліся нейкія новыя сябры, мой даражэнькі, і мне трэба ведаць, хто яны, — адказаў габрэй.

— Зразумела, — сказаў Ноэ. — Адно каб пазнаёміцца з імі, калі яны шляхотныя людзі, га? Гы-гы-гы! Тады я той, хто вам патрэбен.

— Я ведаў, што ты згодзішся, — усклікнуў Фэджын у захапленні ад поспеху свайго плана.

— Зразумела, — азваўся Ноэ. — А дзе яна? Дзе мне яе чакаць? Калі ісці?

— Я скажу табе ўсё гэта, мой даражэнькі. На яе я пакажу табе ў належны час, — сказаў Фэджын. — Будзь гатовы, а ў іншым я ўсё бяру на сябе.

Гэтым вечарам, і наступным, і яшчэ адзін вечар шпіён прасядзеў у ботах і поўнай выкладцы фурмана, гатовы выйсці на адзін знак Фэджына. Прайшло шэсць вечароў — шэсць стамляльных вечароў, — і кожны раз Фэджын прыходзіў дадому з распачнай фізіяноміяй і коротка казаў, што яшчэ не час. На сёмы вечар ён вярнуўся раней і не мог прыхаваць радасці. Была нядзеля.

— Сёння ўвечары яна выходзіць, — сказаў Фэджын, — і я пэўны, што дзеля той самай справы. Яна цэлы дзень была адна, а мужчына, якога яна баіцца, вернецца толькі пад раніцу. Пайшлі. Хутчэй!

Ноэ, не кажучы ні слова, ускочыў: габрэй быў у стане такога ўзрушэння, што яно перакінулася і на шпіёна. Яны, крадучыся, пакінулі дом і лабірынтам завулкаў пракінуліся да карчмы, якую Ноэ пазнаў: гэта была тая самая карчма, дзе ён начаваў, калі толькі прыйшоў у Лондан.

Была дванаццатая гадзіна; дзверы карчмы былі зачыненыя. Яны нячутна адчыніліся, калі габрэй ціха свіснуў. Яны бясшумна ўвайшлі, і дзверы за імі зачыніліся.

З вялікай асцярогай, гаворачы шэптам, а болей замяняючы словы пантамімай, Фэджын і малады габрэй, які адчыніў іх, звярнулі ўвагу Ноэ на акенца, знакам запрасілі залезці наверх і паглядзець на асобу, якая сядзела ў сумежным пакоі.

— Гэта тая жанчына? — спытаў ён ледзь чутна.

Габрэй пацвердзіў, кінуўшы галавой.

— Я не магу разгледзець яе твар, — прашаптаў Ноэ. — Яна глядзіць уніз, ды і свечка стаіць у яе за спінай.

— Будзь пакуль там, — прашаптаў Фэджын.

Ён даў знак Барні, і той выйшаў. Праз момант Барні ўвайшоў у сумежны пакой, растлумачыў Нэнсі, што мусіць забраць свечку, каб зняць нагар, і пераставіў яе на патрэбнае месца; ён таксама сказаў дзяўчыне яшчэ нешта, і тая мусіла падняць галаву.

— Цяпер я яе бачу! — усклікнуў віж.

— Добра? — пацікавіўся габрэй.

— Я пазнаў бы яе з тысячы.

Ён хутка сышоў уніз, таму што дзверы адчыніліся, і ўвайшла дзяўчына. Фэджын адцясніў яго ў кут пакоя, адзелены фіранкай, і яны туліліся там, стаіўшы дыханне, калі яна прайшла за некалькі футаў ад іхняга схову і знікла за дзвярыма, праз якія яны ўвайшлі.

— Дзіха! — усклікнуў хлапец, які адчыніў іх дзверы. — Бара!

Ноэ з Фэджынам паглядзелі адзін на аднаго, і віж выбег на вуліцу.

— Дадева! — прашаптаў хлапец. — Бярыся дадева, і трыбайся субрацьдегдага боку.

Ноэ паслухаўся і ў святле газавых ліхтароў убачыў фігуру дзяўчыны, якая ўжо нашмат яго апярэдзіла. Прытрымліваючыся супрацьлеглага боку вуліцы, ён наблізіўся да яе на такую дыстанцыю, якую лічыў за бяспечную і прыдатную для найлепшага назірання. Яна разы са два ці тры нервова азірнула, аднойчы спынілася, каб прапусціць двух мужчын, якія ішлі адразу за ёю. Чым далей яна ішла, тым больш смялела — аж урэшце яе хада набыла ўпэўненасць і рашучасць. Віж захоўваў паміж ёй і сабой ранейшую дыстанцыю і не спускаў з яе вачэй.

РАЗДЗЕЛ XLVI

Спатканне адбылося

Царкоўны гадзіннік прабіў тры чвэрці дванацатай, калі на Лонданскім мосце з'явіліся тры фігуры. Адна фігура, жанчына, ішла лёгкім, шпаркім крокам, нецярпліва аглядваючыся, быццам яна каго-небудзь спадзявалася тут убачыць; другая фігура, мужчына, туліўся да самых густых ценяў, якія толькі можна было знайсці, і здалёк прыстасоўваў сваю хаду да хады жаночай: спыняўся, калі спынялася яна, працягваў рух, калі яна зноў пачынала рухацца, але ніколі не дазваляў сабе ў запале пераследу дагнаць яе. Такім чынам яны перайшлі мост з боку Мідлсэкса на бераг Сэры, як раптам жанчына, пэўна, расчараваўшыся ў сваіх спадзяваннях, павярнула назад. Яна павярнула нечакана, але той, хто віжаваў за ёй, не быў заспеты знянацку: ён ушчаміўся ў пройму над быкамі моста, перагнуўся цераз парэнчы, каб лепш схвацца, і дачакаўся, пакуль яна не пройдзе міма па супрацьлеглым баку. Калі яна аддалілася прыкладна на тую самую адлегласць, як і раней, ён ціхенька выслізнуў з нішы і зноў пайшоў за ёю. Прыблізна на сярэдзіне моста яна спынілася. Мужчына таксама спыніўся.

Ноч была вельмі цёмная. Надвор'е было дрэннае, і ў гэты час на мосце людзей было зусім мала. Тыя, што былі там, спяшаліся міма і, напэўна, не заўважалі ні жанчыну, ні мужчыну. Ды і знешні выгляд іх быў не той, каб прыцягваць да сябе дакучлівую ўвагу лонданскіх жабракоў, якім той ноччу надарылася ісці цераз мост у пошуках якой-небудзь халоднай проймы або хібары без дзвярэй, дзе яны маглі б прыхіліць на ноч свае галовы, так што абое стаялі моўчкі, і ніхто не выяўляў жадання загаварыць з імі.

Над ракой вісеў туман, згущаючы чырвонае святло агнёў, што гарэлі на маленькіх суднах, зашвартаваных да розных прычалаў; ад гэтага змрочныя пабудовы на берагах здаваліся яшчэ больш панылымі і невыразнымі. Старыя, чорныя ад сажы склады на абодвух берагах, цяжкія і змрочныя, падымаліся над шчыльным навалам дахаў і карнізаў і панура ўзіраліся ў ваду, занадта чорную, каб адбіваць нават іхнія грувацкія формы. У цемры віднеліся вежа старой царквы Сэнт-Сэйвіёр і шпіль царквы Святога Магнуса — старадаўніх гігантаў-стражаў антычнага моста, але лес мачтаў унізе і густа рассыпаня шпілі цэркваў уверсе амаль зусім не былі бачныя.

Дзяўчына некалькі разоў неспакойна прайшла ўзад-уперад — пад уважлівым наглядом замаскаванага віжа, — і тут цяжкі звон сабора Святога Паўла абвясціў пра смерць яшчэ аднаго дня. Над шматлюдным горадам апусцілася поўнач. На палац, на начную піўніцу, на вязніцу, на вар'ятню, на пакоі, дзе нараджаюцца, і пакоі, дзе паміраюць, на прытулкі здароўя і хваробы, на халодны твар нябожчыка і заспакоены сном твар дзіцяці — на ўсё апусцілася поўнач.

Не прайшло і дзвюх хвілін з таго часу, як званы адбілі дванаццаць, і вось непадалёку ад моста з кэба выйшлі маладая лэдзі і сівавалосы джэнтльмен. Яны адпусцілі карэту і пакрочылі прама на мост. Не паспелі яны ступіць на тратуар моста, як дзяўчына заўважыла іх і пайшла насустрач.

Яны ішлі ўперад, азіраючыся па баках, быццам чакалі нечага такога, што наўрад ці магло адбыцца, і тут раптам перад імі з'явілася дзяўчына. Яны спыніліся і ўскрыкнулі ад здзіўлення,

але адразу змоўклі, бо якраз у гэты момант міма іх прайшоў, нават штурхнуў аднаго з іх, нейкі чалавек, адзеты па-вясковаму.

— Не тут, — паспешна сказала Нэнсі. — Я баюся гаварыць тут. Адызем... далей ад дарогі... можа, вось сюды, уніз па сходах.

Калі яна прамовіла свае словы і паказала рукой, у якім кірунку ім прапаноўвалася ісці, вясковец азірнуўся, груба запытаў, чаго гэта яны загарадзілі ўвесь тратуар, і пайшоў далей.

Сходы, на якія паказала Нэнсі, былі тыя самыя, якія на беразе Сэры, на тым самым баку, дзе і царква Сэнт-Сэйвіёр, утвараюць рачны прычал. Да гэтага месца і памкнуўся чалавек са знешнасцю вяскоўца. Яго не заўважылі. Ён хутка акінуў позіркам гэтае месца і пачаў спускацца.

Сходы гэтыя ёсць часткай моста. Яны маюць тры пралёты. Якраз каля канца другога пралёта, калі ісці ўніз, каменны мур злева заканчваецца пілястрам з арнамантам, звернутым у бок Тэмзы. У гэтым месцы прыступкі, якія ідуць ніжэй, расшыраюцца, так што чалавек, які паверне за мур, ніяк не можа быць заўважаным тымі, каму надарылася быць тут і хто стаіць вышэй за яго хоць на прыступку. Калі вясковец дайшоў да гэтага месца, ён агледзеўся. Паколькі нідзе не было больш схаванага куточка, а з-за адліву месца было дастаткова, ён падаўся ўбок і, прыціснуўшыся спінай да пілястра, чакаў там, упэўнены, што яны не будуць спускацца ніжэй і што нават калі ён не пачуе, пра што яны будуць гаварыць, дык зможа потым напэўна пайсці за імі следам.

Так памалу ішоў час у гэтым куточку і так не цярпелася шпегу выведаць прычыны спаткання, такога адрознага ад таго, якое ён разлічваў падслухаць, што ён некалькі разоў ужо быў падумаў, што справа не выгарэла, і даводзіў сабе, што яны або спыніліся вышэй, або накіраваліся дзеля сваёй таямнічай размовы ў якое-небудзь іншае месца. Ён ужо хацеў быў пакінуць сваё сховішча і падняцца наверх, калі раптам пачуў шоргат крокаў і адразу пасля гэтага галасы ледзь не над самым вухам.

Ён распластаўся, прыціснуўся да сцяны і, стаіўшы дыханне, лавіў кожнае слова.

— Даволі ісці, — сказаў голас, які, відавочна, належаў джэнтльмену. — Я не дапушчу, каб лэдзі рызыкавала ісці далей.

Няшмат хто даверыўся б вам настолькі, каб зайсці з вамі сюды, але ж я гатовы спрыяць вам.

— Спрыяць мне! — пачуўся голас дзяўчыны, якую ён высочваў. — Вы спагадны чалавек, сэр. Вы гатовыя спрыяць мне! Але няхай, не ў гэтым справа.

— Але з якой мэтай, — сказаў джэнтльмен ужо больш лагодна, — з якой мэтай вы прывялі нас у гэтае дзікае месца? Чаму не пагаварыць там, наверсе, дзе ёсць святло, дзе ходзяць людзі, замест таго, каб валачы нас у гэты цёмны, пракляты закутак!

— Я ўжо казала вам, — адказвала Нэнсі, — што я баюся гаварыць з вамі там. Не ведаю чаму, — працягвала яна, уздрыгваючы, — але на мяне сёння такі страх найшоў, што я ледзь стаю.

— Страх перад чым? — спытаў джэнтльмен, які, здавалася, шкадаваў яе.

— Я не ведаю, перад чым, — адказала дзяўчына. — А хацелася б ведаць. Цэлы дзень сёння, як насланне, жахлівыя думкі пра смерць, відзежы нейкіх саванаў у крываваых плямах і такі жах, што я ўся гарэла, бы ў агні. Вечарам я ўзялася чытаць кніжку, каб прабавіць час, і такія самыя здані з'яўляліся між радкоў.

— Уява, — сказаў джэнтльмен, суняшаючы яе.

— Не, не ўява, — азвалася хрыпатым голасам дзяўчына. — Клянуся, я бачыла, што на кожнай старонцы кнігі вялікімі чорнымі літарамі было напісана «труна». Але вось і сёння ўвечары на вуліцы паўз мяне пранеслі труну.

— У гэтым няма нічога незвычайнага, — сказаў джэнтльмен. — Паўз мяне іх часта праносілі.

— *Сапраўдныя труны*, — запярэчыла дзяўчына. — А гэтая была не такая.

У яе паводзінах было нешта такое незвычайнае, што ў затоенага віжа мурашкі пабеглі па целе, калі ён пачуў, як дзяўчына вымаўляе гэтыя словы, а кроў у яго жылах ажно застыла. Ніколі яшчэ ён не адчуваў большай палёгкі, як тады, калі пачуў мілы голас маладой лэдзі, якая пачала прасіць яе супакоіцца і не дазволіць сабе стаць ахвярай такіх страшных відзежаў.

— Гаварыце з ёй спагадна, — звярнулася маладая лэдзі да свайго кампаньёна. — Бедненькай гэта, відавочна, неабходна.

— Гэтыя фанабэрыстыя дабрадзеі, вашыя знаёмыя, адразу задралі б нос, калі б пабачылі мяне такой, якая я ёсць сёння, і пачалі б абяцаць пекла і парахаванне, — усклікнула дзяўчына. — О дарагая лэдзі, чаму тыя, што лічаць, што яны выконваюць заповеты Божыя, не ставяцца да нас, нікчэмных стварэнняў, з такой самай спагадай і дабрынёй, як вы? Вы ж маладая і прыгожая, вы маеце ўсё, што яны ўжо страцілі, і маглі б ганарыцца, а вы больш сціплая, чым яны.

— О! — сказаў джэнтльмен. — Турак, памыўшы твар, паварочвае яго на Усход і прамаўляе свае малітвы, а гэтыя добрыя людзі, якія ад судакранання са Светам назаўсёды страцілі ўсмешку на твары, з не меншай рэгулярнасцю паварочваюцца да цёмнага боку Нябесаў. Калі выбіраць паміж мусульманінам і фарысеем, то я выберу першага.

Гэтыя словы, відаць, прызначаліся маладой лэдзі, і магчыма, што яны былі прамоўленыя, каб даць Нэнсі час супакоіцца. Неўзабаве джэнтльмен зноў звярнуўся да Нэнсі.

— Вы не прыйшлі ў мінулую нядзелю, — сказаў ён.

— Я не магла, — адказала Нэнсі. — Мяне ўтрымлівалі сілай.

— Хто?

— Той, пра каго я казала маладой лэдзі мінулым разам.

— Я спадзяюся, што вас не западозрылі ў тым, што вы кантактуеце з кім-небудзь у пытанні, дзеля якога прыйшлі сёння сюды? — спытаў стары джэнтльмен.

— Не, — адказала дзяўчына і пакруціла галавой. — Мне няпроста пайсці ад яго, калі ён не ведае, куды я іду; калі я сустралася з лэдзі, я змагла адлучыцца, толькі даўшы яму морфію.

— Ён прагнуўся да таго, як вы вярнуліся? — пацікавіўся джэнтльмен.

— Не, і мяне не падазраюць ні ён, ні хто-небудзь іншы.

— Добра, — адзначыў джэнтльмен. — А цяпер паслухайце мяне.

— Я гатовая, — сказала дзяўчына, калі ён замаўчаў на момант.

— Гэтая маладая лэдзі паведаміла мне, — пачаў джэнтльмен, — мне і некаторым сябрам, якім можна давяраць, што вы расказалі ёй блізу двух тыдняў таму. Прызнаюся, я спачатку сумняваўся, ці можна вам давяраць цалкам, але цяпер у мяне такіх сумненняў няма.

— І правільна! — горача прамовіла дзяўчына.

— Паўтараю, што я тут пэўны. Каб пацвердзіць вам тое, што я вам схільны давяраць, я без аніякага скажу вам, што мы мяркуем дазнацца пра таямніцу, якая яна ні была б, нагнаўшы страху на гэтага чалавека, на Манкса. Але калі...калі..., — сказаў джэнтльмен, — калі нам не ўдасца затрымаць яго, або ўдасца затрымаць, але не выйдзе прымусіць яго гаварыць, то вы павінны будзеце выдаць габрэя.

— Фэджына! — усклікнула дзяўчына і адхіснулася.

— Вы мусіце выдаць гэтага чалавека, — сказаў джэнтльмен.

— Я не зраблю гэтага! Ніколі! — адпрэчыла дзяўчына. — Гэта д'ябал; для мяне ён быў і ёсць горшым за д'ябла. Ніколі не зраблю гэтага.

— Не зробіце? — перапытаў джэнтльмен, які, відаць, быў цалкам гатовы пачуць такі адказ.

— Ніколі! — адказала дзяўчына.

— Скажыце, чаму?

— Па адной прычыне, — цвёрда адказвала дзяўчына, — па адной прычыне, лэдзі ведае, па якой, і падтрымае мяне, я ведаю, падтрымае, бо яна абяцала, але, акрамя таго, яшчэ і з-за таго, што ён жыву дрэнна, але і я жыла гэтым самым жыццём; шмат хто з нас ішоў той самай дарогай, але я не здраджу, не выдам іх; з іх кожны мог бы выдаць мяне, але не выдаў, хоць яны і дрэнныя людзі.

— Тады, — падхапіў джэнтльмен, быццам гэта і была якраз тая мэта, якой ён хацеў дасягнуць, — аддайце ў мае рукі Манкса і пакіньце мне мець справу з ім.

— А што, калі гэта аберецца супраць іншых?

— Я абяцаю вам, што калі прызнанне будзе ў яго здабытае, то справа на гэтым і скончыцца; у маленькай гісторыі Олівера, напэўна, ёсць старонкі, якія даткліва было б аддаваць на агульны разгляд. Так што, калі мы даб'ёмся праўды, то гэтыя людзі не будуць пакараныя.

— А калі не даб'яццяся? — спытала дзяўчына.

— Тады, — працягваў джэнтльмен, — гэтага габрэя не аддадуць у рукі правасуддзя без вашай згоды. У такім выпадку я мог бы назваць аргументы, якія прымусяць вас саступіць.

— Лэдзі таксама абяцае мне гэта? — спытала дзяўчына.

— Так, — азвалася Роз. — Даю вам урачыстае сумленнае абяцанне.

— Манкс ніколі не даведаецца, адкуль вы ведаеце? — спытала дзяўчына пасля кароткага маўчання.

— Ніколі, — адказаў джэнтльмен. — Гэтая інфармацыя будзе пададзена яму так, што ён ніколі не западозрыць.

— Я заўсёды хлусіла і з дзяцінства расла сярод хлусаў, — сказала дзяўчына пасля яшчэ адной паўзы, — але вам я паверу на слова.

Атрымаўшы ад обоіх запэўніванні, што яна можа спакойна паверыць на слова, дзяўчына ціхім голасам — таму, хто падслухоўваў, бывала нават цяжка ўлавіць сэнс яе слоў, — пачала распавядаць, і пачала з апісання паба, з якога за ёй гэтым вечарам пачалося віжаванне. Калі меркаваць па манеры распаведу, па паўзах, то выглядала на тое, што джэнтльмен хуценька занатоўваў інфармацыю, якую ім паведамлялі. Яна старанна апісала ўсе прыкметы гэтай установы, найлепшую пазіцыю, з якой можна было б за ёю назіраць, не выклікаючы падазрэння, а таксама вечар і час, калі Манкс з найбольшай верагоднасцю мог там з'явіцца. Колькі хвілін Нэнсі маўчала, імкнучыся больш дакладна ўгадаць яго знешнасць і манеры.

— Ён высокага росту, — працягвала дзяўчына, — ладна складзены, але не тоўсты; калі ідзе, то быццам крадзецца, і пры хадзе ўвесь час азіраецца то цераз адно, то цераз другое плячо. Не забудзьцеся пра гэта, бо ў яго вочы так глыбока сядзяць, як ні ў аднаго іншага чалавека, так што адно па гэтым вы яго адразу пазналі б. Твар у яго цёмны, як і валасы ды вочы, і выпетралы, хоць яму не больш, чым дваццаць шэсць — дваццаць восем гадоў. Вусны ў яго бледныя і пакусаныя, бо ў яго надараюцца жахлівыя прыпадкі; іншы раз ён нават да крыві кусае сабе рукі, — чаму вы здрыгануліся? — спытала, нечакана спыніўшыся, дзяўчына.

Джэнтльмен паспешліва сказаў, што гэта адбылося з ім падсвядома, і папрасіў працягваць.

— Частку гэтых звестак, — казала далей дзяўчына, — я выпытала ў іншых людзей у тым доме, пра які я вам казала, бо

сама я бачыла яго адно два разы, і кожны раз ён быў захінуты ў шырокі плашч. Здаецца, гэта ўсё, што я магу вам паведаміць пра яго, каб вы яго пазналі. Але не, пачакайце, — дадала яна, — у яго на шыі пад шыйнай хусткай, так што бачна, калі ён пава-рочвае галаву, ёсць...

— Шырокая чырвоная пляма, быццам ад апёку! — усклікнуў джэнтльмен.

— Як? — сказала дзяўчына. — Вы яго ведаеце?

Маладая лэдзі ад здзіўлення вохнула, і яны нейкі час стаялі так ціха, што слухач выразна чуў іхняе дыханне.

— Здаецца, так, — сказаў джэнтльмен, парушаючы маўчанне. — Я пазнаў бы яго праз вашае апісанне. Паглядзім. Шмат хто з людзей падобны да іншых. Можа быць, гэта не ён.

Сказаўшы гэта з робленай абыякавасцю, ён наблізіўся да схову віжа на крок або два; пра гэта шпіён мог меркаваць па тым, як выразна ён пачуў мармытанне джэнтльмена: «Няйначай гэта ён!»

— А цяпер, — працягваў ён (мяркуючы па тым, як гучаў ягоны голас, ён вяртаўся на ранейшае месца), — пасля таго як мы атрымалі ад вас вельмі вялікую дапамогу, мы хочам нейкім чынам аддзячыць вам, нашай памочніцы. Што я магу для вас зрабіць?

— Нічога, — адказала Нэнсі.

— Не настойвайце на гэтых словах, — сказаў джэнтльмен; у ягоным голасе было столькі спагады і пачуцця, што гэта крапула б і сэрца больш чэрствае і жорсткае. — Дык падумайце. Скажыце мне.

— Нічога, сэр, — адазвала, усхліпваючы, дзяўчына. — Вы нічым не можаце дапамагчы мне. У мяне больш няма аніякае надзеі.

— Вы самі сябе пазбаўляеце гэтай надзеі, — сказаў джэнтльмен. — Да гэтага вы дарэмна трацілі свае маладыя сілы, той бясцэнны скарб, якім Творца надзяляе толькі раз і які ёсць незваротным, але што да будучыні, дык вы можаце спадзявацца. Я не кажу, што ў нашых сілах прапанаваць вашаму сэрцу і душы спакой, бо гэта адбудзецца, калі вы самі будзеце да яго імкнуцца, але спакойны прытулак у Англіі або, калі вы баіцеся тут заставацца, недзе за мяжой, мы не толькі маглі б, але і вель-

мі хацелі б вам забяспечыць. Яшчэ да золку, перад тым, як рака прачнецца пры першых праблісках дня, вы будзеце па-за межа-мі дасягальнасці вашых былых супольнікаў і не пакінеце за са-бой ніякіх слядоў, як быццам вы ў адзін момант зніклі з твару зямлі. Дык хадземце! Я не хачу, каб вы вярнуліся назад і абмя-няліся хоць словам са сваімі ранейшымі таварышамі або адно пабачылі старыя мясціны, адно ўдыхнулі паветра, якое нясе пошасць і якое пагібельнае для вас. Пакіньце гэта ўсё, пакуль у вас ёсць час і магчымасць!

— Цяпер яе можна будзе пераканаць, — усклікнула маладая лэдзі. — Яна вагаецца, я ўпэўненая.

— Баюся, што не, мая дарагая, — сказаў джэнтльмен.

— Не, сэр, я не вагаюся, — адказала дзяўчына пасля кароткай барацьбы з сабой. — Я прыкутая да майго ранейшага жыцця. Цяпер я ім пагарджаю, ненавіджу яго, але пакінуць яго не ма-гу. Пэўна, я занадта далёка зайшла, каб вярнуцца назад, — я не ведаю, бо калі б вы так загаварылі са мной колькі часу та-му назад, то я адно пасмяялася б. Але, — сказала яна, паспеш-ліва агледзеўшыся, — гэты страх зноў находзіць на мяне. Мне трэба ісці дадому.

— *Дадому!* — паўтарыла маладая лэдзі, падкрэсліўшы вымаўленнем гэтае слова.

— Так, лэдзі, дадому, — адказала дзяўчына. — У той дом, які я заслужыла, вырабіла сабе ўсім сваім жыццём. Развітаемся. Мя-не могуць высачыць або ўбачыць. Ідзіце! Ідзіце! Калі я зрабіла вам паслугу, то ўсё, пра што я вас прашу — гэта пакінуць мяне, даць мне магчымасць самой ісці сваім шляхам.

— Усё гэта бяссэнсава, — уздыхнуў джэнтльмен. — Можа быць, застаючыся тут, мы рызыкуем яе бяспекай. Мы затрымалі яе больш, чым яна разлічвала.

— Так, вы мяне затрымалі, — падхапіла дзяўчына.

— Дык чым жа закончыцца жыццё гэтага беднага стварэння? — усклікнула маладая лэдзі.

— Чым? — паўтарыла дзяўчына. — Паглядзіце ўперад, мала-дая лэдзі. Паглядзіце на гэтую чорную ваду. Колькі разоў ужо вы чыталі пра такіх, хто кінуўся ў ваду і не пакінуў ніводнай

жывой істоты, якая мела б да яго нейкую спагаду, аплаквала б яго! Праз некалькі гадоў, а можа, і праз некалькі месяцаў гэта будзе і маім шляхам.

— Малю вас, не кажыце так, — папрасіла, усхліпваючы, маладая лэдзі.

— Гэта ніколі не дасягне ваших вушэй, дарагая лэдзі, і крыў Божа, каб вы гэта пачулі! — адказала дзяўчына. — Дабранач, дабранач!

Джэнтльмен адварнуўся.

— Вось грошы! — усклікнула маладая лэдзі, працягваючы ёй гаманец. — Вазьміце іх дзеля мяне, каб у вас былі хоць якія сродкі ў час нэндзы і гора.

— Не! — запярэчыла дзяўчына. — Я гэта зрабіла не дзеля грошай. Хачу памятаць пра гэта так, як яно ёсць. Хіба што — дайце мне якую-небудзь рэч, якую вы носіце, — не, не пярсцёнак, — вашыя пальчаткі, вашу насоўку — што-небудзь, што я магу мець і ведаць, што яно належала вам, мілая лэдзі. Дзякуй. Блаславі вас Бог! Дабранач! Дабранач!

Моцнае ўзрушэнне дзяўчыны, якая баялася, што калі яе ўбачаць, то быць ёй бітай, прымусіла джэнтльмена адпусціць яе, як яна прасіла. Пачуліся крокі, яны аддаляліся. Галасы неўзабаве сціхлі.

Хутка на мосце з’явіліся фігуры маладой лэдзі і яе кампаньёна. Яны спыніліся на верхняй пляцоўцы лесвіцы.

— Пачакайце! — выгукнула маладая лэдзі. — Яна кліча нас! Мне здаецца, я чую яе голас.

— Не, мая мілая, — адказаў містэр Браўнлоў, маркотна азіраючыся. — Яна не зрушылася з месца і не зрушыцца, пакуль мы не пойдзем.

Роз Мэйлі марудзіла, але стары джэнтльмен прасунуў яе руку пад локаць сваёй і мякка, але настойліва павёў яе прэч. Калі яны зніклі, дзяўчына амаль плазам павалілася на каменныя прыступкі і пачала выліваць свой душэўны боль у горкіх слёзах.

Праз нейкі час яна ўстала і, хістаючыся, няпэўна ступаючы, паднялася на дарогу. Агаломшаны віж заставаўся на сваім пасту яшчэ некалькі хвілін, а потым, некалькі разоў асцярожна

агледзеўшыся навокал і пераканаўшыся, што ён адзін, паціху выпаўз са свайго сховішча і падняўся па лесвіцы, крадучыся ў цені мура — таксама, як ён прабраўся сюды.

Ноэ Клэйпал дасягнуў верхняй прыступкі і шматкроць агледзеў ваколіцу, каб быць пэўным, што яго ніхто не бачыць, а потым памчаўся што было сілы і дасягнуў дома габрэя так хутка, як толькі маглі яго несці ногі.

РАЗДЗЕЛ XLVII

Фатальныя наступствы

Да світання заставалася гадзіны дзве; гэта быў восеньскі час года, які з поўным правам называюць глухой ноччу. Вуліцы агорнутыя маўчаннем і зусім бязлюдныя, і нават гукі быццам бы ахінуў моцны сон, а распуста ды разгул, хістаючыся, ідуць дадому паспаць. Якраз гэтым ціхім і маўклівым часам сядзеў у сваёй старой бярозе габрэй. Сядзеў без сну, з тварам такім перакошаным і бледным, з такімі налітымі крывёй, чырвонымі вачыма, што менш за ўсё ён быў падобны на чалавека, а болей — на нейкую агідную здань, якая паднялася з магілы і апанаваная была нейкім злым духам.

Ён сядзеў згорблены каля халоднага агменя, захінуўшыся ў старое рыззё, павярнуўшыся тварам да агарка свечкі, які стаяў перад ім на сталі. Яго правая рука была паднятая да вуснаў, і калі ён, паглыблены ў думкі, грыз свае доўгія чорныя пазногці, то паміж бяззубых дзяснаў бачныя былі некалькі іклаў, якія бываюць у сабакі ці ў шчура.

На падлозе моцным сном спаў Ноэ Клэйпал, раскінуўшыся на матрацы. Часам стары скіроўваў свой позірк у яго бок, потым зноў пераводзіў яго на свечку, абгарэлы кнот якой сагнуўся амаль удвая, а гарачае сала камякамі абвальвалася на стол, відавочна паказваючы, што думкі старога былі дзесьці далёка адсюль.

Яны насамрэч былі далёка. Роспач з-за крушэння адмысловага плана, нянавісьць да дзяўчыны, якая наважылася звязацца з чужымі людзьмі, поўнае нявер'е, што яна быццам бы не выдасць яго, горкае расчараванне з-за страты магчымасці адпомсціць Сайксу, страх выкрыцця, страты ўсяго, страх смерці, дзікая, нестрыманая лютасць, — вось якія пачуцці апанавалі, як віхор, розум Фэджына, у той час як сэрца яго грызлі д'ябальскія думкі ды самыя чорныя намеры.

Ён сядзеў так, не мяняючы позы, страціўшы, здавалася б, адчуванне часу, пакуль ягоны чуйны слых не данёс да яго крокі з вуліцы.

— Нарэшце, — прамармытаў габрэй, працягнуўшы рукой па засмяглым, гарачым роце. — Нарэшце!

У адначасе з ягоным голасам прагучаў ціхі званок. Ён споўз па прыступках да дзвярэй і неўзабаве вярнуўся з нейкім да барады захутаным у шалік чалавекам, які трымаў пад пахай якісьці клунак. Сеўшы і скінуўшы верхняе адзенне, чалавек аказаўся дужым Сайксам.

— Вось! — сказаў ён і паклаў клунак на стол. — Паклапаціся пра гэта, зрабі, што ў тваіх сілах. Каштавала шмат, каб дастаць. Думаў, што буду тут яшчэ тры гадзіны таму.

Фэджын узяў клунак, замкнуў яго ў шафе і зноўку сеў, не прамовіўшы ні слова. Аднак за ўвесь час гэтай дзеі ён ні на момант не адвёў вачэй ад Сайкса і цяпер, седзячы якраз насупраць, глядзеў на яго застыглым позіркам. Яго вусны так трэсліся, а твар так змяніўся з-за апанаваных яго эмоцый, што хатні злодзей міжволі адсунуў сваё крэсла і ўтаропіўся ў яго з непадробным страхам.

— Чаго! — усклікнуў Сайкс. — Чаго на мяне так глядзіш!

Габрэй падняў сваю правую руку і з пагрозаю патрос у паветры дрыжачым указальным пальцам, але ён быў настолькі ўзрушаны, што на момант пазбавіўся мовы.

— Каб цябе трасца ўзяла! — сказаў Сайкс, мацаючы з устрывожаным выглядам нешта ў сябе за пазухай. — Ён звар'яцеў. Трэба асцерагчыся.

— Не, не, — адпрэчыў Фэджын, да якога вярнуўся голас. — Гэта не... гэта не ты, Біл... Я не магу... за табой няма ніякага граху, Біл.

— Няма. Няма, кажаш, — прамовіў Сайкс, пільна гледзячы на яго і дэманстратыўна перакладваючы пісталет у больш зручную кішэню. — Гэта добра — для аднаго з нас. Няважна, хто гэты адзін.

— Тое, што я маю сказаць, Біл, — працягваў габрэй, падцягваючы крэсла бліжэй, — горш хутчэй для цябе, чым для мяне.

— Ну? — азваўся недаверліва рабаўнік. — Выкладвай давай! Ды хутчэй давай, а то Нэнсі падумае, што я трапіў.

— Трапіў! — усклікнуў Фэджын. — Добра ж абгаблявала яна справу, трапіў, гэта факт.

Сайкс з выглядам поўнага неўразумення паглядзеў габрэю ў твар і, не знайшоўшы здавальняючага рашэння загадкі, згроб яго сваёй вялізнай ручыскай за каўнер ды патрос у паветры.

— Ану давай, кажы! — прамовіў ён. — А то хутка дыхалкі забракуе. Адкрыў свой рот і скажы проста і зразумела. Распакоўвайся давай, чорт стары, хутчэй!

— Уяві сабе, што гэты хлопец там... — пачаў Фэджын.

Сайкс павярнуўся тварам туды, дзе спаў Ноэ, як быццам не бачыў яго дасюль.

— Ну! — сказаў ён і прыняў ранейшую паставу.

— Уяві сабе, што гэты хлопец задумаў данесці... здрадзіць нам, знайшоў адпаведных людзей, прызначыў ім спатканне на вуліцы, каб апісаць, як мы выглядаем, згадаць кожную адметную нашу рысу, з якой нас можна пазнаць, а таксама месца, дзе нас лягчэй за ўсё схопіць. Давай уявім, што ён усё гэта зрабіў, хоча яшчэ выдаць адну справу, у якой мы ўсе павязаныя, больш ці менш, — і ўсё гэта па сваёй прыхамаці, не будучы схопленым, кінутым у сутарэнне, катаваным, без падказкі святара, не седзячы на вадзе ды хлебе, але самахоць, крадзе час уночы, каб знайсці нашых ганіцеляў і данесці на нас. Ты чуеш мяне? — усклікнуў габрэй, і яго вочы загарэліся гневамі. — Уявім, што гэта так. Што тады?

— Што тады! — паўтарыў Сайкс, дадаўшы жахлівае брыдкаслоўе. — Калі б яго пакінулі жыць да майго прыходу, я разбіў бы маім жалезным абцасам яго чарапянку на столькі кавалкаў, колькі ў яго валасоў на галаве.

— А калі б гэта зрабіў я? — амаль загаласіў Фэджын. — Я, хто ведае так шмат і даў бы падставу павесіць побач з сабой шмат каго яшчэ!

— Не ведаю, — адказаў Сайкс, сцяўшы зубы і пабляеўшы ад адной думкі пра гэта. — У вязніцы я ўчыніў бы нешта такое, ка мяне закавалі ў кайданы, і калі б надалей мяне судзілі разам з табой, то на паседжанні суда я ўзяў бы цябе ў абарот і перад усімі людзьмі выбіў бы мазгі з твае галавы. У мяне дастала б сілы, — прамармытаў рабаўнік, падымаючы сваю моцную руку, — так урэзаць па тваім кумпалу, як быццам яго пераехаў нагужаны воз.

— Дапраўды?

— Дапраўды! — сказаў хатні злодзей. — Давай паспрабуем.

— Няхай гэта быў бы Чарлі, або Махляр, або Бэт, або...

— Няважна хто, — нецярпліва адказаў Сайкс. — Хто б гэта ні быў, яго спасцігнуў бы адзін і той самы лёс.

Фэджын яшчэ раз пільна зірнуў на рабаўніка, даў яму знак маўчаць, нахіліўся над пасцеллю на падлозе ды стаў будзіць спячага. Сайкс у сваім крэсле нахіліўся, паклаўшы рукі на калені, глядзеў перад сабой у недаўменні, не разумеючы, чым могуць скончыцца гэтакія пытанні і падрыхтоўка.

— Болтэр, Болтэр, бядача! — казаў Фэджын, і ў яго позірку быў агонь хуткай развязкі, а голас гучаў мерна і акцэнтавана. — Ён стаміўся, стаміўся сачыць за ёй так доўга, сачыць за ёй, Біл.

— Што ты маеш на ўвазе? — спытаў Сайкс, адхіліўшыся назад.

Габрэй не адказаў, але зноў нахіліўся над спячым, падняў і пасадзіў яго. Калі ўмоўнае яго імя прагучала яшчэ колькі разоў, Ноэ пацёр вочы, на ўвесь рот пазяхнуў і пачаў сонна азірацца.

— Раскажы мне гэта яшчэ раз, раскажы яшчэ раз, каб ён пачуў, — прамовіў габрэй і паказаў на Сайкса.

— Што вам распавесці? — спытаў сонны Ноэ і незадаволена пацягнуўся.

— Гэта, пра НЭНСІ, — сказаў габрэй, схапіўшы Сайкса за запяцце рукі, быццам баяўся, што той пойдзе з дому, не даслухаўшы, што мае сказаць Ноэ. — Дык ты пайшоў услед за ёй?

— Але.

— Да Лонданскага моста?

— Так.

— Дзе яна сустрэлася з двума людзьмі?

— Але, сустрэлася.

— З джэнтльменам і лэдзі, да якой яна яшчэ раней хадзіла самахоць, і яны прапанавалі ёй выдаць усіх сваіх таварышаў, найперш Манкса, што яна зрабіла, і апісаць яго, што яна таксама зрабіла, і расказаць ім, дзе дом, у якім мы ўсе збіраемся, што яна зрабіла, адкуль за ім найзручней можна сачыць, што яна таксама зрабіла, і сказаць, у які час мы збіраемся, што яна гэтаксама зрабіла. Яна ўсё гэта зрабіла. Яна ўсё гэта распавяла слова да слова, без боязі, не запнуўшыся, сказала — хіба не? — выкрыкнуў габрэй, напалову звар’яцелы ад шаленства.

— Як ёсць, — адказаў Ноэ, скрабучы галаву. — Дакладна так яно і было!

— Што яны сказалі пра мінулую нядзелю? — патрабавальна запытаў габрэй.

— Пра мінулую нядзелю... — раздумліва паўтарыў Ноэ. — Але ж я казаў вам ужо.

— Яшчэ раз. Паўтары яшчэ раз! — выкрыкнуў Фэджын, яшчэ мацней учапіўшыся ў Сайкса адной рукой, а другой рукой трасучы ў паветры, у той час як пена пырскала з яго рота.

— Яны пыталіся ў яе, — адказаў Ноэ, да якога, чым больш ён прачынаўся, тым больш вярталася ўсведамленне таго, хто такі Сайкс, — яны спыталі ў яе, чаму яна не прыйшла ў мінулую нядзелю, як абяцала. Яна сказала, што не магла.

— Чаму — чаму? — перапыніў габрэй, трыумфуючы. — Скажы яму гэта.

— Таму што яе сілай утрымаў дома Біл, чалавек, пра якога яна распавядала ім раней, — адказаў Ноэ.

— Што яшчэ пра яго? — выкрыкнуў габрэй. — Што яшчэ пра гэтага чалавека яна казалася ім раней? Скажы яму гэта, скажы яму.

— Дык тое, што ёй не надта лёгка выйсці з дому, калі ён не ведае, куды яна ідзе, — адказаў Ноэ, — што ў першы раз, калі яна хадзіла да лэдзі, яна — гы-гы-гы, я мала не зарагатаў, калі яна сказала гэта — дала яму вышціць опійнага настою.

— Пекла з чарцямі! — загарлаваў Сайкс, раз’ятрана вырываючыся ад габрэя. — Пусці мяне!

Адштурхнуўшы старога, ён кінуўся прэч з пакоя, у дзікім шале ў адзін момант скаціўся ўніз па лесвіцы.

— Біл! Біл! — крыкнуў габрэй, паспяшаючы за ім. — Адно слова. Адно толькі слова.

Гэтае слова так і не прагучала б, каб хатні злодзей не наткнуўся на замкнёныя дзверы, якія ён цяпер асыпаў праклёнамі і ўдарамі. Неўзабаве, запыхаўшыся, падбег габрэй.

— Выпусці мяне, — сказаў Сайкс. — Не гавары са мной — яшчэ пачуюць. Выпусці мяне.

— ...паслухай, адно толькі слова, — адпрэчыў габрэй, паклаўшы руку на замок. — Ты ж не будзеш...

— Ну, — адказаў той.

— Ты не будзеш... занадта... гвалтоўным? — праяўкаў габрэй.

Толькі пачынала днець, і святла было дастаткова, каб мужчыны бачылі твар адзін другога. Яны абмяняліся толькі адным кароткім позіркам; у вачах абодвух быў агонь, які не пакідаў аніякіх сумневаў.

— Я маю на ўвазе, — сказаў Фэджын, паказваючы, што прыкідвацца цяпер не мае сэнсу, — не занадта гвалтоўным дзеля бяспекі. Будзь хітрым, Біл, і не занадта самаўпэўненым.

Сайкс не адказаў, а расчыніў дзверы, адамкнутыя габрэем, і выбег на вуліцу.

Рабаўнік нястрымна імчаўся сваёй дарогай без перадыху ці хвіліннага сумневу, не паварочваючы галавы ні направа, ні налева, не падымаючы позірк угору і не апускаючы яго долу, утаропіўшыся з дзікай рашучасцю проста перад сабой. Яго зубы былі сцягтыя так моцна, што, здавалася, напружаныя сківіцы вось-вось вытыркнуцца праз скуру. Ён не прамармытаў ані слова, не расслабіўся ані мускулам, пакуль не дасягнуў сваіх дзвярэй.

Ён бяшумна адчыніў іх ключом, лёгка падняўся па лесвіцы і, увайшоўшы ў пакой, закрыў замок на два абароты, заблакаваў дзверы, перанёс да іх цяжкі стол і адхінуў палог ложка.

Там ляжала дзяўчына, напалавіну адзетая. Ён разбудзіў яе — яна паднялася паспешліва, не арыентавалася, што да чаго.

— Уставай! — загадаў мужына.

— Гэта ты, Білі? — сказала дзяўчына, і было відно, што яна рада яго вяртанню.

— Я, — быў адказ. — Уставай.

Гарэла свечка, але мужчына паспешліва выхапіў яе з падсвечніка і кінуў пад камінную рашотку. Ubачыўшы, што днее, дзяўчына пацягнулася, каб адхінуць фіранку.

— Няхай будзе, — прамовіў Сайкс, перакрываючы ёй шлях рукой. — Святла і гэтага стане для таго, што я збіраюся зрабіць.

— Біл, — сказала дзяўчына занепакоена, — чаму ты так глядзіш на мяне?

Некалькі секундаў рабаўнік сядзеў, не зводзячы з яе вачэй, з раздзіманымі ноздрамі, цяжка дыхаючы, потым схапіў яе за галаву і шыю, пацягнуў на сярэдзіну пакоя і, кінуўшы позірк на дзверы, закрыў ёй рот сваёю цяжкай рукой.

— Біл, Біл, — сіпела дзяўчына, вырываючыся з сілай смяротнага жаху, — я... я... не буду крычаць, ні разу, — паслухай мяне — скажы мне — скажы мне, што я зрабіла!

— Сама ведаеш, чортава племя! — адказаў рабаўнік, пераводзячы дых. — За табой сачылі ўчора ноччу, чулі кожнае слова, якое ты сказала.

— Тады пашкадуй маё жыццё ў імя Госпада Бога, як я пашкадавала тваё, — усклікнула дзяўчына, тулячыся да яго. — Біл, мілы Біл, ты не можаш забіць мяне. О! Падумай, ад чаго я адмовілася дзеля цябе толькі вось учора ноччу. Ты мусіш спыніцца, падумаць і не зрабіць гэтага злачынства. Я не пушчу рукі, табе не ўдасца адштурхнуць мяне. Біл, Біл, дзеля Бога святога, дзеля цябе, дзеля мяне, спыніся, пакуль не праліў маёй крыві! Я засталася верная табе, клянуся маёй грэшнай душой, верная!

Мужчына зацята спрабаваў вызваліць рукі, але рукі дзяўчыны абдымалі яго, і як ён ні намагаўся, але не мог адарваць іх ад сябе.

— Біл! — усклікнула дзяўчына, спрабуючы пакласці галаву на яго грудзі. — Джэнтльмен і гэтая мілая лэдзі казалі мне ўчора пра дом у далёкай краіне, дзе я магла б пражыць свае дні ў адабленні і спакоі. Дай мне магчымасць яшчэ пабачыцца з імі і папрасіць іх, стоячы на каленях, аказаць такую ж міласць і табе, і давай удваіх пакінем гэтае жаклівае месца і зажывем далёка адсюль і адно ад аднаго лепшым жыццём і не будзем успамінаць ніколі пра тое, як жылі, толькі ў малітвах, і больш ніколі не сустрэнемся. Ніколі не позна пакаяцца. Так яны мне ка-

залі... цяпер — я адчуваю, што гэта правільна — але нам трэба мець час — хоць крышачку часу!

Зладзей вызваліў адну руку і намагаў пісталет. Але, нягледзячы на выбух лютасці, у ягонай галаве высвецілася думка, што ён адразу будзе раскрыты, калі стрэліць, і ён з усяе сілы ўдарыў пісталетам два разы зверху ўніз па твары дзяўчыны, які амаль дакранаўся да ягонага.

Яна захісталася і ўпала, амаль нічога не бачачы з-за крыві, якая пацякла з глыбокай раны на лбе, але з натугай узбілася на калені, дастала з-за пазухі белую насоўку — падарунак ад Роз Мэйлі — падняла яе ў складзеных руках да неба так высока, як дазвалялі яе слабыя сілы, і прашаптала ціхую малітву да Усявышняга, просячы міласэрнасці.

Гэта была прывідная карціна. Забойца адхіснуўся да сцяны, захінаючы вочы рукой, схопіў цяжкую дубіну і адным ударам збіў дзяўчыну з ног. Больш яна не паднялася.

РАЗДЗЕЛ XLVIII

Уцёкі Сайкса

Зусіх злачынстваў, учыненых пад покрывам цемры ў межах Лондана за тую ноч, гэтае было самае страшнае. З усіх жахлівых дзеяў, якія атруцілі наветра ўранні, гэтая была самая агідная і самая жорстая.

Сонца — яркае сонца, якое даруе чалавеку не толькі святло, але і новае жыццё, надзею, бадзёрасць — у прамяністай яснасці ўзышло над шматлюдным горадам. Яно ў аднолькавай меры прамянілася і праз дарагія вітражы, і праз акно, заклеенае паперай, праз саборны купал і праз шчыліну хаціны. Яно асвяціла пакой, у якім ляжала забітая жанчына. Яно асвяціла яе. Сайкс паспрабаваў захінуць сонцу доступ, але дарма: яно ўсё роўна прасвечвала. Калі гэтае відовішча

было прывідным на золку, то якім яно стала цяпер, пры такім яркім святле!

Ён не рухаўся; ён баяўся рухацца. Пачуўся стогн, торгнулася рука, і, ахоплены жахам і нянавісцю, ён стукнуў, стукнуў яшчэ раз. Ён накінуў на яе поцілку, але ўяўляць яе вочы, скіраваныя да яго, было горш, чым бачыць, што яны глядзяць уверх, быццам углядваючыся ў адлюстраванне лужыны крыві, якое мільгацела і скакала ў святле сонца на столі. Ён зноў садраў поцілку. Тут было цела — адно плоць і кроў, не болей, але затое якая гэта была плоць, і колькі тут было крыві!

Ён чыркнуў запалкай, распаліў у каміне, сунуў туды дубінку. На яе канцы прыліплі валасы; цяпер яны разам згарэлі, ператварыліся ў лёгкі попел і, падхопленыя цягай, кружляючы, паляцелі ў дымнік. Нават гэта напалохала яго, хоць ён быў смелым, але ён трымаў прыладу забойства, пакуль тая не прагарэла і не зламалася, а потым кінуў яе на вуголле, каб яна зусім згарэла і ператварылася ў попел. Ён памыўся, пачысціў сваю вопратку. Былі сляды, якія не паддаваліся выдаленню, і ён выразаў іх ды кінуў на агонь. Колькі гэтых плям было ў пакоі! Нават сабачыя сляды былі крывавымі.

Увесь гэты час ён ні разу не павярнуўся спінай да трупа — так, ні разу. Закончыўшы падрыхтоўку, ён спінай рушыў да дзвярэй, цягнучы за сабой сабаку, каб той зноў не запэчкаў лапы і не вынес на вуліцу новых доказаў злачынства. Ён асцярожна зачыніў дзверы, замкнуў іх, узяў ключ і пайшоў з дому.

Ён перайшоў дарогу, падняў галаву і паглядзеў на акно, каб упэўніцца, што звонку нічога не бачна. Фіранка, якую яна хацела адсунуць, каб упусціць святло, якога так і не ўбачыла, была захінутая. Яна ляжала дзесьці пад ёй. Ён ведаў гэта. Божа, як свяціла сонца якраз на гэтае месца!

Пагляд быў мімалётны. Якая палёгка, што ён выбраўся з гэтага пакоя! Ён свіснуў сабаку і падаўся прэч.

Ён прайшоў праз Айлінгтон, потым падняўся на пагорак ля Хайгэйт, на якім стаіць камень у гонар Уітынгтона, павярнуў на Хайгэйт-Хіл, бязмэтна, без веды, куды ідзе, зноў павярнуў направа адразу пасля таго, як пачаў спускацца з пагорка,

падаўся палямi па сцежцы, абагнуў Сайн-Вуд i выйшаў такім чынам на Хэмстэд-Хіт. Ён перасёк лагчыну ля Далiны Здароўя, ускараскаўся па крутым адхоне i, перасекшы дарогу, якая злучае вёскi Хэмпстэд i Хайгэйт, прайшоў рэшту шляху да палёў ля Норс-Энд, дзе залёг пад агароджу з кустоў i заснуў.

Хутка ён прачнуўся i зноў пайшоў — не ад Лондана, а гасцінцам назад у горад, потым зноў назад, потым перасёк тую самую пустку, якую ўжо праходзіў, потым хадзіў узад-уперад па палёх, клаўся на закрайках канаў адпачываць, ускокваў, пераходзіў на новае месца, зноў рабіў тое самае i зноў блукаў, зноў ішоў абыкуды.

Куды паблізу можна пайсці, дзе не занадта людна, каб атрымаць што-небудзь паесці i папіць? У Хэндан. Гэта было добрае месца, не занадта далёка i па-за люднымі шляхамi. Туды ён i накіраваўся — дзе падбегам, а дзе дзіўным чынам рухаючыся з хуткасцю слімака, а iншым разам i наогул спыняючыся ды ад няма чаго рабіць збіваючы кіем галiны з кустоў. Але калі ён прыйшоў туды, то яму пачало здавацца, што ўсе, хто яму сустракаўся — нават дзеці ля дзвярэй, — глядзяць на яго з падазрэннем. Ён зноў павярнуўся назад, не насмеліўшыся купіць чаго-небудзь на зуб, хоць i не меў нічога ў роце ўжо шмат гадзiн. I вось ён зноў пасунуўся верасковай пусткай, не ведаючы, куды кіравацца далей.

Ён праходзіў мiлю за мiляй, пакуль не вяртаўся зноў на старое месца. Прайшлі ранак i полудзень, дзень быў на сыходзе, а ён усё яшчэ таптаўся на адным месцы, ішоў то на пагорак, то з пагорка, зноў вяртаўся назад i не адыходзіўся далёка ад аднаго i таго ж месца. Нарэшце ён пайшоў убок i накіраваўся на Хэтфілд.

Было дзевяць вечара, калі ён, канчаткова выбіўшыся з сіл, а з ім i сабака, які кульгаў ад нязвычайнай нагрузкі, спусціліся з пагорка ля царквы ў ціхай вёсцы, праслізнулі па малой вулачцы i зацягнулі свае косці ў невялікі шынок, цьмяны агеньчык якога прывабіў іх. У пакоі гарэў камiн, каля яго сядзелі сяляне i выпівалі. Яны далі месца незнаёмцу, але ён сеў у самым дальнім кутку i еў ды піў адзiн, калі не лічыць сабакі, якому ён час ад часу кідаў кавалак.

Размова людзей, якія сабраліся тут, круцілася вакол суседніх палёў, фермераў, а калі гэтыя тэмы вычарпаліся, то пачалі гаварыць пра ўзрост нейкага старога, якога пахавалі мінулай нядзеляй: маладыя сцвярджалі, што ён быў вельмі стары, а людзі больш сталага веку заяўлялі, што той быў яшчэ даволі малады — адзін сівавалосы дзед казаў, што не старэйшы за яго, і каб глядзеў за сабой, то пажыў бы яшчэ гадоў дзесяць-пятнаццаць, — але каб глядзеў за сабой.

У гэтай размове не было нічога такога, што магло б прыцягнуць увагу або выклікаць непакой. Забойца заплаціў па рахунку і непрыкметна, моўчкі сядзеў у сваім кутку. Ён ледзь не заснуў, як раптам у шынку з’явіўся нейкі новы чалавек.

Гэта быў карабейнік, вастраслоў і махляр, які вандраваў па вёсках, гандлюючы брускамі, рамянямі для праўкі лёзаў, брытвамі, круглым мылам, мазю для вупражы, лекамі для сабак і коней, таннай парфумай, касметыкай ды іншымі падобнымі таварамі, якія ён насіў у скрынцы за спінай. Яго прыход быў для вяскоўцаў сігналам да рознага кшталту жартачкаў, якія не змаўкалі, пакуль ён не павячэраў і не раскрыў сваёй скрынкі са скарбамі, даўшы волю языку і паяднаўшы карыснае з прыемным.

— А гэта што за тавар? Як ён на смак, Гары? — спытаў, ухмыляючыся, адзін з вяскоўцаў і паказаў на нейкія пліткі ў кутку скрынкі.

— Гэта, — адказваў хлапчына, выцягваючы адну з плітак, — гэта найлепшы, незамяняльны сродак для выдалення ўсялякіх плям, іржы, бруду, пырскавых плям з ядвabu, атласу, ільнянога палатна, сукна, крэпу, шэрсці, дываноў, мерыносавай шэрсці, мусліну, бамбазіну і любой іншай шарсцяной тканіны. Плямы ад віна, садавіны, ягад, ліманаду, фарбы і дзэгцю — усе выводзяцца, калі адно пацёрці гэтым незаменным саставам. Калі якая-небудзь лэдзі запляміць свой гонар, то ёй дастаткова будзе праглынуць адну толькі плітку — і адразу ўсё будзе як трэба, бо гэта атрута. Калі які-небудзь джэнтльмен захоча праверыць сябе — няхай прыме адну толькі маленькую плітку — і не будзе пытанняў, бо дзейнічае ён што тая куля і на смак шмат агіднейшы, так што

гонар яму і слава, калі ён прыняў гэты сродак. Пені за штуку!
Пры ўсіх вартасцях усяго пені за штуку!

Адразу знайшліся два пакупнікі; шмат хто са слухачоў
вагаўся. Прадавец заўважыў гэта і пачаў нахвальваць свой та-
вар яшчэ больш.

— Усё купленае яшчэ ў мануфактуры, з-пад рук рабочых! —
працягваў ён. — Чатырнаццаць вадзяных млыноў, шэсць паравых
машын і адзін акумулятар працуюць без перапынку, але не пас-
пяваюць вырабіць даволі, хоць людзі працуюць не пакладаючы
рук, людзі паміраюць, працуючы, і ўдовам адразу даюць пен-
сію, дваццаць фунтаў у год на дзіця, а на блізнытаў — пяцьдзясят.
Усяго пені за плітку! Можна і два паўпенсы, чатыры фартынгі
таксама бяру з радасцю! Адзін пені за плітку! Плямы ад віна,
садавіны, ліманату, фарбы, бруду, крыві! Вось на капелюшы
гэтага джэнтльмена з вашай кампаніі — я выведу яе, не паспее
ён замовіць мне пінту элю...

— Ану! — сказаў, падскочыўшы з перапуду, Сайкс. — Адай.

— Я выведу гэтую пляму, сэр, — запярэчыў хлапец, падміргваючы
кампаніі, — перш чым вы перасечаце пакой, каб забраць яго.
Джэнтльмены, усе звярнулі ўвагу на цёмную пляму на капелюшы
гэтага джэнтльмена, не большую за шылінг, але таўшчынёй з
паўкроны! Няхай сабе гэта будзе пляма ад віна, садавіны, ягадаў,
ліманату, фарбы, дзэгцю, бруду або нават крыві...

Карабейнік не закончыў фразу, бо Сайкс з вычварным
праклёнам перакінуў стол, вырваў у яго з рукі капялюш і выбег
з шынка.

Кіруемы той самай невытлумачальнай сваволяй, якая вало-
дала ім цэлы дзень, забойца, упэўніўшыся, што яго не перас-
ледуюць, што яго, мабыць, палічылі проста п'яным панурым
хлопцам, павярнуў у горад і хацеў быў абысці святло ад ліхтароў
карэты, якая стаяла ля невялікай паштовай станцыі, але потым
пазнаў паштовую карэту на Лондан. Ён амаль ведаў наперад,
што будзе далей, аднак перайшоў вуліцу і пачаў прыслухоўвацца.

Ля дзвярэй стаяў экспедытар у чаканні меха з пісьмамі. У
гэты момант падышоў чалавек у форме ляснічага, і той уручыў
яму кошык, які стаяў напагатове на тратуары.

— Гэта для вашай сям’і, — сказаў экспедытар. — Ну, варушыцеся там крыху. Каб гэты мех чэрці насілі, і ўчора ён не гатовы быў. Гэта нікуды не варта, вы ж ведаеце!

— Нічога новага ў горадзе, Бэн? — спытаў ляснічы, адступаючы бліжэй да аканіцаў, каб было больш зручна любаватца коньмі.

— Не, нічога новага не чутна было, — адказаў той, нацягваючы пальчаткі. — Цэны на хлеб крыху пайшлі ўверх. Чуў пра нейкае забойства на Спітгэл-Філдз, але нешта не верыцца.

— О, гэта чыстая праўда, — азваўся нейкі джэнтльмен з карэты, выглянуўшы ў акно. — Жахлівае забойства.

— Сапраўды, сэр? — спытаў экспедытар і дакрануўся да капелюша. — Каго забілі, мужчыну або жанчыну?

— Жанчыну, — адказаў джэнтльмен. — Мяркуюць...

— Ну, Бэн! — усклікнуў нецярпліва кучар.

— Каб яго трасца, гэты мех! — усклікнуў экспедытар. — Вы там што, заснулі, ці што?

— Іду! — гукнуў, вылятаючы з памяшкання, загадчык станцыі.

— Іду..., — прабурчэў экспедытар. — Ідзе, як тая маладая ды багатая, якая мае закаханца ў мяне, ды вось не ведаю калі. Ну, давай! Па-е-ха-лі!

Ражок узяў некалькі вясёлых нот, і карэта памчалася.

Сайкс застаўся на вуліцы; яго, здавалася, не кранула тое, што ён пачуў, але далягала яму яшчэ адна найвялікшая турбота: ён не ведаў, куды падзецца. Нарэшце ён зноў павярнуў назад і падаўся дарогай, якая вяла з Хэтфілда ў Сэнт-Альбанс.

Ён упарта крочыў наперад, але калі выйшаў з мястэчка і апынуўся на бязлюднай, цёмнай дарозе, то адчуў, як да яго падкрадваюцца няпэўнасць і жах, як яны пранізваюць яго да мозгу касцей. Усё перад ім — рэальныя прадметы або цені, нерухомыя або ў руху — ператваралася ў пачварныя выявы, але жакі гэтыя былі нічым у параўнанні з пачуццём, якое не пакідала яго, — быццам за ім па пятах ідзе прывідная фігура, якая яму прымроілася сёння ранкам. Ён мог прасачыць яе цень у цемры, дакладна аднавіць абрысы і бачыць, як проста і ўрачыста гэты цень ступае. Ён мог чуць шлох прывідавай адзежы ў лістоце, і кожны ўздых ветру прыносіў той апошні ціхі стогн. Калі ён

спыняўся, спыняўся і прывід. Калі ён бег, здань рухалася следам — не бегла, што было б яму палёгкай, але рухалася, як труп, надзелены нейкім механічным жыццём і гнаны павольным, меланхалічным ветрам, які ніколі не сціхаў і не ўзмацняўся.

Іншым разам ён паварочваўся з адчайнай рашучасцю адагнаць здань, нават калі адзін яе позірк забіў бы яго, але валасы становіліся дыбарам у яго на галаве, і кроў стыла ў жылах, бо яна паварочвалася разам з ім і стаяла за ягонай спінай. Ранкам ён утрымліваў яе перад сабой, а цяпер яна заўсёды была ззаду. Ён прытуліўся спінай да адхону і адчуў, што цяпер яна ўзвышаецца над ім, вылучаючыся на фоне халоднага чыстага неба. Ён заваліўся на дарогу плазам — лёг спінай. Яна стаяла ля ягонай галавы моўчкі, простая, нерухомая — жывы помнік-надмагілле з эпітафіяй, напісанай крывёй.

Няхай ніхто не кажа пра забойцаў, якія ўцяклі ад правасуддзя, і не намякае, што наканаванне можа заснуць. Адна хвіліна такой жахлівай агоніі вартая дванаццаці гвалтоўных смерцяў.

У полі, праз якое ён ішоў, яму патрапілася пунька, якая магла быць прытулкам на ноч. Перад дзвярыма раслі тры высокія таполі, таму ўнутры было вельмі цёмна, і вецер з жальбаю ўздыхаў у галінах дрэў. Ён не мог ісці далей, пакуль не надыдзе дзень, і ўлёгся тут уздоўж сцяны, лёг, каб прыняць новае катаванне. Бо здань зноў явілася яму, такая самая неадступная і яшчэ больш страшная, чым тая, ад якой ён выратаваўся. Гэтыя шырока адкрытыя вочы, такія цьмяныя і сашкленыя, што лепш было б іх бачыць, чым думаць пра іх, з'явіліся пасярод цемры; святло было ў іх, але яны не асвятлялі нічога. Толькі пара вачэй, але яны былі ўсюды. Калі ён заплюшчваў вочы, на яго наплываў пакой з усімі знаёмымі прадметамі — на некаторыя ён насамрэч мог бы забыцца, каб аднаўляў усё з памяці, — кожны на сваім звыклым месцы. Цела было на тым самым месцы, і вочы былі скіраваныя туды сама, як і ўранні, калі ён, крадучыся, сыходзіў. Ён падхапіўся і пабег у поле. Потым вярнуўся ў пуню і зноў залёг. Вочы зноў явіліся яму, перш чым ён паспеў адчуць дол.

І ён застаўся тут, ахоплены такім жахам, якога ніхто, акрамя яго, не зведаў, дрыжучы кожным членам свайго цела,

абліваючыся халодным потам, як раптам начны вецер данёс да яго пошум аддаленых крыкаў, гул устрывожаных, узрушаных галасоў. Чалавечы голас у гэтым пустэльным месцы, няхай нават ён сведчыў пра нейкую бяду, прынёс яму палёгку. Пагроза ўласнай бяспецы надала яму сілы і энергіі. Ён падхапіўся і выбег за дзверы.

Здавалася, што ўвесь шырокі небасхіл быў у агні. Языкі полымя падымаліся ў неба разам са снапамі іскраў, накатваліся адзін на другі і асвятлялі ваколіцу на шмат міль навокал, выкідваючы клубы дыму ў тым кірунку, дзе ён стаяў. Шум узмацніўся, бо новыя галасы падхапілі лямант: «Пажар!» Воклічы зліліся з ударамі звона, гукам падзення нейкіх цяжкіх прадметаў і трэскатам полымя, якое пераскоквала на новыя аб'екты і падымалася ўверх, быццам атрымаўшы падсілкаванне. Пакуль ён глядзеў, шум узмацняўся. Там былі людзі — мужчыны, жанчыны, — святло, мітусня. Гэта было для яго як новае жыццё. Ён кінуўся наперад — наўпрост, на злом галавы, ломячыся праз хмызы, зараснікі верасу, пераскокваючы цераз агароджы і платы гэтаксама нястрымна, як і ягоны сабака, які імчаў за ім наўздагон з гучным і звонкім брэхам.

Ён падбег да месца. Там мітусіліся напаўадзетыя фігуры: адны спрабавалі выцягнуць са стайні спалоханых коней, другія выганялі з двароў і надворных пабудоў скаціну, іншыя цягнулі нешта з палаючага дома пад градам іскраў і тлелых чырванню бэлек. Праз проймы, дзе гадзіну таму былі вокны і дзверы, бачнае было адно лютае віраванне полымя; сцены хісталіся і абрыналіся ў палаючы калодзеж; расплаўленыя свінец і жалеза белымі кроплямі і струменямі падалі на зямлю. Жанчыны і дзеці вішчалі, а мужчыны падбадзёрвалі адзін аднаго гучнымі воклічамі. Да агромністага гулу далучаліся ляскатанне пажарных помпаў і шыпенне вадзяных струменяў, якія падалі на палаючую драўніну. Ён таксама пачаў крычаць ва ўсё горла і роў, аж пакуль не асіп; імкнучыся ўцячы ад памяці, ад самога сябе. Ён нырнуў у самую куламесу.

Гэтай ноччу ён кідаўся з боку ў бок, то працуючы на пажарнай помпе, то прабіраючыся скрозь полымя і дым, увесь час

стараўся быць там, дзе найбольш шуму і людзей. Бегаў уверх-уніз па драбінах, па дахах будынкаў, па насцілах, якія рыпелі і качаліся пад цяжарам ягонага цела, пад градам цаглянаў і каменя, — ён быў усюды, дзе быў гэты вялікі пажар, але жыццё яго было як быццам заварожаным, і ён не займаў ніводнай драпіны, сіняка; ён не зведаў стомы, яго не наведалі думкі, аж пакуль не заняўся новы дзень. Ранак высвеціў адно дым і чорныя руіны.

Калі мінулася гэтае вар’яцкае ўзрушэнне, з дзесяцікратнай сілай вярнулася ўсведамленне ўчыненага зладзейства. Ён падазрона агледзеўся, бо мужчыны дзеля размовы збіраліся ў групы, і ён баяўся, што могуць гаварыць пра яго. Сабака падпарадкаваўся выразнаму жэсту ягонага пальца, і яны, крадучыся, пайшлі прэч. Ён праходзіў міма пажарнай помпы, дзе сядзелі колькі мужчын, і тыя запрасілі яго падсілкавацца разам з імі. Ён узяў крыху хлеба з мясам, а калі пачаў піць піва, то пачуў, як пажарныя, якія прыехалі з Лондана, гавораць пра забойства. «Кажуць, што ён пайшоў у Бірмінгем, — сказаў адзін, — але яго хутка возьмуць, бо віжы ўжо пайшлі па следу, і да заўтрашняга вечара розгалас пойдзе па ўсёй краіне».

Ён паспешліва адышоў і крочыў, аж пакуль без сілаў не абсунуўся на зямлю. Тады ён лёг спаць на сцежцы і заснуў; спаў ён доўга, але неспакойна і з перапынкамі. Потым ён зноў пайшоў, нерашучы, няпэўны, баючыся правесці сам-насам з сабой яшчэ адну ноч.

Раптам ён прыняў адчайнае рашэнне вярнуцца ў Лондан.

— Там хоць ёсць з кім пагаварыць пасля ўсяго гэтага, — падумаў ён. — Да таго ж ёсць дзе схаватца. Яны ніколі не падумаюць шукаць мяне там, калі ўжо пайшла чутка, што я ўцёк за горад. Чаму я не магу перачакаць тыдзень-два, дастаўшы з Фэджына грошы, і потым даць цягу ў Францыю? Ліха яе матары, трэба рызыкнуць.

Ён, не адкладваючы, пачаў ажыццяўляць гэты свой намер і, выбіраючы самыя глухія дарогі, падаўся назад. Вырашыў схаватца дзе-небудзь непадалёку ад сталіцы, потым у прыцемках акольнымі дарогамі прабрацца ў яе і накіравацца ў той квартал, які ён намецціў за сваю мэту.

Але ж сабака... Калі былі разасланыя хоць якія-небудзь апісанні, то, напэўна, не забыліся, што і сабака таксама знік, а значыць,

ён пабег услед за гаспадаром. Гэта можа прывесці да яго арышту, калі ён будзе прабірацца па вуліцах. Ён вырашыў утапіць сабаку і пайшоў далей, выглядаючы які-небудзь стаў або сажалку; па дарозе ён падабраў цяжкі камень і загарнуў яго ў насоўку.

Пакуль гаспадар рабіў гэтыя падрыхтоўчыя справы, сабака не зводзіў з яго вачэй; быў гэта інстынкт, які папярэджваў яго пра мэту гаспадара, ці касы пагляд таго быў крыху больш суворы, чым звычайна, аднак сабака трымаўся ад яго крыху далей, чым заўсёды, і падцяў хвост, як толькі той запаволіў хаду. Калі гаспадар спыніўся на беразе сажалкі і аглянуўся, каб паклікаць яго, той не крануўся з месца.

— На! На! Чуеш ці не? На сюды! — крычаў Сайкс.

Сабака, кіраваны сілай звычкі, быў падышоў, але калі Сайкс нагнуўся і пачаў прывязваць яму на шыю насоўку з каменем, ён глуха загырчэў і адскочыў.

— Ану, назад! — тупнуўшы нагой, крыкнуў рабаўнік.

Сабака пакруціў хвостом, але застаўся на месцы. Сайкс зрабіў удаўку і паклікаў яшчэ раз.

Сабака яшчэ раз наблізіўся, адступіў, пастаяў якую хвіліну, потым завярнуўся і стрымгалоў памчаўся прэч.

Сайкс свіснуў раз, другі, потым сеў і стаў чакаць, што сабака вернецца. Але гэтага не здарылася, і ён пайшоў далей адзін.

РАЗДЗЕЛ XLIX

Манкс і містэр Браўнлоў нарэшце сустракаюцца.

Іх размова і паведамленне, якое яе перапыняе

Ужо цягнулася, калі містэр Браўнлоў выйшаў з найманай карэты і ціха пастукаў у дзверы свайго дома. Калі дзверы адчыніліся, з карэты выйшаў каржакаваты мужчына і стаў з аднаго боку падножкі, а з козлаў злез другі мужчына і заняў месца з другога боку. На знак містэра Браўнлоў яны дапамаглі выбрацца трэцяму

і, паставіўшы яго паміж сабой, хуткім крокам паперлі яго ў дом. Гэты трэці быў Манкс.

Такім жа чынам, не гаворачы ні слова, яны падняліся па лесвіцы, і містэр Браўнлоў, які ішоў паперадзе, правёў іх у адзін з задніх пакояў. Лежачы на дзвярэй Манкс, які падымаўся з яўнай неахвотай, спыніўся. Два мужчыны зірнулі на старога джэнтльмена, быццам чакалі ягонага распараджэння.

— Ён ведае, што можа выбіраць, — сказаў містэр Браўнлоў. — Калі ён будзе вагацца або паварушыць хоць пальцам не ў той бок, валачыце яго на вуліцу, выклікайце паліцыю і ад майго імя прад'яўляйце яму абвінавачанне ў злачынстве.

— Якое права вы маеце так гаварыць пра мяне? — запытаў Манкс.

— Якое права вы маеце прымушаць мяне рабіць гэта, малады чалавек? — адказаў містэр Браўнлоў, неадрыўна і пільна гледзячы на яго. — Ці хочіць у вас вар'яцтва пакінуць гэты дом? Пусціце яго. Вось, сэр, — вы вольны ісці, а мы — ісці следам. Але я папярэджваю вас. І клянуся ўсім, што я лічу найбольш святым, што ў той самы момант, як вы ступіце на вуліцу, у той самы момант я арыштую вас па абвінавачанні ў махлярстве і рабаўніцтве. Гэта канчаткова і непарушна. І калі ўжо вы мусіце заставацца сабой, то няхай ваша кроў абрынецца на вашу ўласную галаву!

— З чыйго гэта загаду я быў выкрадзены на вуліцы і дастаўлены сюды гэтымі сабакамі? — спытаў Манкс, гледзячы то на аднаго, то на другога з мужчын, якія стаялі побач з ім.

— З майго, — адказаў містэр Браўнлоў. — За гэтых асоб адказнасць нясу я. Калі вы скардзіцеся, што вас пазбавілі свабоды — вы мелі права і магчымасць вярнуць яе, калі ехалі сюды. Але палічылі за разумнае не прыцягваць да сябе ўвагі — я паўтараю яшчэ раз, аддайцеся пад абарону закона. Я таксама звярнуся да закона. Але калі вы зойдзеце занадта далёка, каб адступіць, не прасіце мяне аб спагадзе пасля таго, як права рашаць прыродзе ў іншыя рукі, і не кажыце, што я піхнуў вас у бездань, у якую вы ўляцелі самі.

Манкс быў прыкметна збіты з панталыку і занепакоены. Ён вагаўся.

— Вырашайце хутка, — сказаў містэр Браўнлоў з выдатнай цвёрдасцю і ўпэўненасцю. — Калі вы аддаеце перавагу варыянту, што я прад'яўлю сваё абвінавачанне афіцыйна і выраку вас тым самым на пакаранне, якое я прадбачу, скаланаючыся, але ўнікнуць якога не магу, — кажу яшчэ раз, вы ведаеце, дзе тут выхад з дома. Калі ж не, і вы апелюеце да маёй паблажлівасці і міласэрнасці тых, каму вы зрабілі столькі ліха, — без лішніх слоў сядайце на гэтае крэсла, яно чакала вас цэлых два дні.

Манкс прамармытаў нешта невыразнае, але ўсё яшчэ вагаўся.

— Паспяшайцеся, — сказаў містэр Браўнлоў. — Адно маё слова — і выбару як не было.

Чалавек усё яшчэ не мог наважыцца.

— У мяне зусім няма намеру весці перамовы, — прамовіў містэр Браўнлоў, — да таго ж, я не маю права, паколькі прадстаўляю самыя прыватныя інтарэсы іншых асоб.

— Ці няма, — запінаючыся, спытаў Манкс, — ці няма... якогасці кампрамісу?

— Не.

Манкс з бояззю паглядзеў на старога джэнтльмена, але, не прачытаўшы на яго твары анічога, апроч суворасці і пэўнасці, сцепануў плячыма, прайшоў у пакой і сеў.

— Замкніце дзверы з таго боку, — загадаў містэр Браўнлоў сваім памочнікам. — Увойдзеце, калі я пазваню.

Мужчыны выканалі загад, і яны ўдвух засталіся сам-насам.

— Нічога сабе абыходжанне, сэр, — сказаў Манкс, скідваючы капялюш і плашч, — з боку старога сябра майго бацькі.

— Якраз таму, што я быў старым сябрам вашага бацькі, малады чалавек, — адказаў містэр Браўнлоў, — якраз таму, што надзеі і спадзяванні маладых ды шчаслівых гадоў былі звязаныя з ім і з той праведнай істотай адной з ім крыві і гэтаксама схільнай да добра, той, якая маладой далучылася да Бога і пакінула мяне самотным чалавекам; якраз таму, што ён яшчэ малым хлопцам разам са мной стаў на каленях ля смяротнага ложка адзінай сваёй сястры тым ранкам, калі — але Неба хацела інакш — яна павінна была стаць маёй жонкай; якраз таму, што маё збалелае сэрца з таго часу было, нягледзячы на ўсе яго памылкі і

выпрабаванні, прыхільнае яму, пакуль ён не памёр; якраз таму, што старыя ўражанні, мінуўшына перапаўняюць маё сэрца, і калі я нават проста бачу вас, то да мяне прыходзяць былыя думы, — якраз з-за ўсіх гэтых рэчаў я схільны абыходзіцца з вамі мякка... так, Эдуард Ліфорд, нават цяпер... І я чырванею за непрыстойныя паводзіны таго, хто носіць гэтае імя!

— А прычым тут маё імя? — спытаў малады, які дагэтуль моўчкі, са змрочным неўразуменнем выслухоўваў усхваляваны зварот суразмоўцы. — Пры чым тут імя?

— Ні пры чым, — адказаў містэр Браўнлоў, — з вамі яно не мае нічога супольнага. Але яго насіла ЯНА, і нават праз гэтую адлегласць часу яно вяртае мне, старому, жар і трымценне, якое я адчуваў, варта мне было пачуць яго. Я вельмі задаволены, што вы памянлі яго, вельмі, вельмі.

— Усё гэта вельмі добра, — сказаў Манкс (захаваем яму гэтае ўзятая ім імя) пасля працяглага маўчання, падчас якога ён круціўся на крэсле туды-сюды, а містэр Браўнлоў сядзеў, зацяніўшы твар рукой. — Але чаго ж вы ад мяне хочаце?

— У вас ёсць брат, — сказаў, падымаючыся, містэр Браўнлоў, — і мне дастаткова было прашаптаць яго імя вам на вуха, калі я ішоў з вамі па вуліцы, каб вы з непакоем і зацікаўленасцю пайшлі за мной сюды.

— У мяне няма брата, — адказаў Манкс. — Вы ж ведаеце, што я быў адзіным дзіцём. Навошта вы тут распавядаеце пра братоў? Вы ведаеце гэта не горш за мяне.

— Дык паслухайце тое, што ведаю я, і, мабыць, не ведаеце вы, — прамовіў містэр Браўнлоў. — Паступова, не адразу, але гэта вас вельмі пачне цікавіць. Я ведаю, што вы ёсць адзіным і найпачварнейшым вынікам нешчаслівага шлюбу, да якога ваш нешчаслівы бацька зусім хлопчыкам быў змушаны сямейнай пыхлівасцю, карыслівай і чэрствай амбітнасцю.

— Я стойкі да гучных слоў, — перапыніў Манкс са з'едлівым смехам. — Аднак вы ведаеце сам факт, і мне гэтага дастаткова.

— Але я ведаю таксама, — працягваў стары джэнтльмен, — якім мізэрам, якім павольным катаваннем і доўгатэрміновай пакутай быў гэты няўдалы саюз. Я ведаю, як неахвотна і стомлена

гэтая няшчасная пара цягнула за сабой па жыцці цяжкі ланцуг, як атрутна гэта было для обоіх. Я ведаю, як халоднай фармальнасці прыйшла на змену з'едлівасць, як абьякавасць змянілася на непрыязь, непрыязь на нянавісць, а нянавісць на пагарду, пакуль яны нарэшце не разарвалі гэты грымячы ланцуг, не рушылі ў шырокі свет паасобку, кожны цягнучы свой абрывак абрыдлага ланцуга, звенні якога не магло зламаць нішто, акрамя смерці, — рушылі, каб схаваць яго ў новым асяродку пад самым вясёлым выглядам, на які яны былі здольныя. Вашай маці гэта ўдалося; яна хутка на ўсё забылася. Але не так ваш бацька: рэшткі ланцуга ржавелі і раз'ядалі яго сэрца.

— Так, яны жылі паасобку, — сказаў Манкс. — І што з таго?

— Калі яны пражылі асобна колькі часу, — працягваў містэр Браўнлоў, — ваша маці праз сваю залішнюю легкадумнасць зусім забылася на мужа, які быў маладзейшы за яе на добрыя дзесяць гадоў і працягваў сваё існаванне дома без аніякіх надзей на будучыню — аж пакуль яму не надарылася сустрэць новых сяброў. Гэтую акалічнасць вы, безумоўна, ведаеце.

— Зусім не, — сказаў Манкс, адвёўшы вочы і стукаючы нагой па падлозе з выглядам чалавека, які вырашыў адмаўляць усё. — Зусім не.

— Тое, як вы сябе паводзіце, сцвярджае мяне ў пэўнасці, што вы гэта ведаеце, ніколі не забываліся на гэта і не пераставалі думаць пра гэта з горыччу, — адказаў містэр Браўнлоў. — Нагадваю падзеі пятнаццацігадовай даўніны, калі вам было не болей за адзінаццаць гадоў, а вашаму бацьку толькі трыццаць адзін — таму што, паўтару, ён быў зусім яшчэ хлопчыкам, калі яго бацька загадаў яму жаніцца. Ці трэба мне вяртацца да падзей, якія кідаюць цень на памяць вашага бацькі? Або вы пазбавіце нас ад гэтай неабходнасці і скажаце праўду?

— Мне няма чаго сказаць, — быў адказ Манкса. — Можаце працягваць свае размовы, калі хочаце.

— Такім чынам, адным з гэтых новых сяброў быў марскі афіцэр, які выйшаў у адстаўку і чыя жонка памерла паўгады таму, пакінуўшы яму двух дзяцей — іх было больш, але з усёй сям'і выжылі толькі двое. Абедзве былі дзяўчынкі, адна была

прыўкрасным стварэннем дзевятнаццаці гадоў, другая — зусім яшчэ дзіцём двух ці трох гадоў.

— Пры чым тут я? — спытаў Манкс.

— Яны жылі, — працягваў містэр Браўнлоў, быццам не заўважыў, што яго перапынілі, — у той частцы краіны, у якую ваш бацька трапіў падчас сваіх вандровак і дзе ён усталяваўся на жыццё. Знаёмства, блізкасць, сяброўства — хутка змяняліся адно на адно. Ваш бацька быў таленавіты, як няшмат хто. У яго была душа і схільнасці ягонай сястры. Чым бліжэй стары афіцэр знаёміўся з ім, тым больш яго любіў. Добра было б, каб гэтым і скончылася. Але дачка палюбіла яго таксама.

Стары джэнтльмен перапыніўся; Манкс кусаў вусны, утаропіўшыся ў падлогу. Убачыўшы гэта, стары джэнтльмен адразу працягваў:

— Напрыканцы года выйшла, што ён узяў на сябе абавязак, святы абавязак перад гэтай дзяўчынай, бо стаў аб'ектам першага, сапраўднага, палкага, непадзельнага кахання шчырай, нявіннай дзяўчыны.

— Ваша байка не з кароткіх, — заўважыў Манкс, ёрзаючы на крэсле.

— Гэта праўдзівая гісторыя пра суворыя выпрабаванні, пакуты і смутак, малады чалавек, — адпрэчыў містэр Браўнлоў, — а такімі звычайна якраз і бываюць гэтакія гісторыі; калі б гэта была гісторыя весялосці і шчасця без перашкодаў, то яна была б вельмі кароткай. Нарэшце памёр адзін з багатых родзічаў, дзеля інтарэсаў і важнасці якога і быў ахвяраваны, як гэта часта бывае, ваш бацька, і дзеля кампенсацыі шкоды, якую спрычыніла тая сітуацыя, ён пакінуў вашаму бацьку ў спадчыну панацею ад усялякага смутку — Грошы. Вашаму бацьку неабходна было адразу ехаць у Рым, куды той родзіч паехаў папраўляць здароўе і дзе памёр, пакінуўшы свае справы ў вялікім беспарадку. Ён і паехаў, але там заразіўся смяротнай хваробай; як толькі вестка пра гэта дасягнула Парыжа, за ім следам паехала ваша маці, якая ўзяла з сабою і вас. Ён памёр праз дзень пасля яе прыезду, і не пакінуў тастамента, — не пакінуў, і, такім чынам, уся маёмасць перайшла да яе і вас.

Тут Манкс сцішыў дыханне, і ягоны твар выдаў найвялікшую зацікаўленасць, хоць ён і не глядзеў на апавядальніка. Калі містэр Браўнлоў зрабіў перапынак, ён памяняў сваю позу і з выглядам чалавека, які адчуў нечаканую палёгку, выцер гарачы твар і рукі.

— Перад тым як ад'ехаць у Рым, па дарозе цераз Лондан, — прамовіў працяжна містэр Браўнлоў, уважліва гледзячы ў твар свайму візаві, — ён зайшоў да мяне.

— Ніколі не чуў пра гэта, — перапыніў яго Манкс тонам, які меў гучаць недаверліва, але выяўляў хутчэй здзіўленне і нязгоду.

— Ён наведваў мяне і пакінуў у мяне сярод іншых рэчаў карціну — партрэт, які намалюваў ён сам, — выяву гэтай беднай дзяўчыны. Ён не хацеў пакідаць яго і не мог узяць з сабой у сваё паспешнае падарожжа. Ад непакою і згрызотаў сумлення ён высах і стаў падобным да ўласнага ценю, гаварыў няўцямна і без сувязі пра катастрофу, страту гонару, у якой вінаваты ён сам, даверыў мне свой намер перавесці ўсю маёмасць, не зважаючы на страты, у грошы, пакінуць жонцы і вам частку спадчыны і ўцячы за мяжу — я лёгка здагадаўся, што ўцякаць ён збіраўся не адзін, — а потым ніколі больш сюды не вярнуцца. Нават перада мной, сваім старым сябрам яшчэ з маладых гадоў, чыя моцная прыхільнасць каранілася ў зямлі, якой быў закрыты нехта самы дарагі для нас абодвух — нават перада мной ён устрымаўся ад удакладненняў, паабяцаўшы напісаць ліст і ў ім распавесці пра ўсё падрабязна, а потым яшчэ раз наведваць мяне, у апошні раз у жыцці. Але не! Гэта і быў апошні раз. Ніякага ліста я не атрымаў і яго самога больш ніколі не бачыў.

— Я паехаў, — сказаў містэр Браўнлоў пасля невялікай паўзы, — я паехаў, калі ўсё было скончана, да месца нараджэння гэтага — я ўжыву слова, якое і іншыя людзі таксама, напэўна, ужылі б, таму што ні людская жорсткасць, ні людская прыхільнасць для яго цяпер не маюць значэння — гэтага яго злачыннага кахання. Я думаў, што калі мая боязь мае пад сабой падставу, то тады гэтае заблукаўшае дзіця знойдзе спачувальнае сэрца і прытулак. Аднак сям'я з'ехала адтуль за тыдзень да таго; яны расплаціліся за ўсе дробныя даўгі і выехалі ноччу. Куды і навошта — не мог сказаць ніхто.

Манкс з палёткай уздыхнуў і агледзеўся з усмешкай трыумфу.

— Калі ваш брат, — сказаў містэр Браўнлоў, падсунуўшы сваё крэсла да крэсла Манкса, — калі ваш брат, слабае, апранутае ў рыззэ, пакінутае ўсімі дзіця, быў кінуты на мой шлях рукой больш магутнай, чым выпадак, і я выратаваў яго ад жыцця распуснага, зганьбаванага...

— Што? — закрычаў Манкс.

— ...выратаваў яго, — паўтарыў містэр Браўнлоў. — Я ўжо даўно казаў вам, што зацікаўлю вас. Дык яшчэ раз: я выратаваў яго — відаць, ваш хітры супольнік утаіў маё імя, хоць і лічыў, што яно вам незнаёмае. Калі ваш брат быў выратаваны мною і ляжаў у маім доме, ачуньваючы пасля хваробы, то мяне здзівіла яго моцнае падабенства да партрэта, пра які я ўжо згадваў. Нават калі я ў першы раз убачыў яго, недагледжанага ды нягеглага, нешта ў выразе яго твару зрабіла на мяне ўражанне, быццам вобраз старога сябра з'явіўся мне ў жывым сне. Мне не трэба распавядаць вам, што яго выкралі да таго, як я даведаўся пра яго гісторыю...

— Чаму не трэба? — паспешліва запытаўся Манкс.

— Таму што вы добра яе ведаеце.

— Я?

— Адмаўляць гэта не мае сэнсу, — зазначыў містэр Браўнлоў. — Я пакажу вам, што я ведаю яшчэ больш.

— Вы... вы ніякіх доказаў на мяне не знойдзеце, — запінаючыся, прамовіў Манкс. — У вас нічога не выйдзе.

— Паглядзім, — адказаў стары джэнтльмен, выпрабавальна зірнуўшы на яго. — Я страціў хлопчыка, і ніякія мае спробы вярнуць яго не мелі поспеху. Я ведаў, што пасля смерці вашай маці калі хто і мог раскрыць таямніцу, дык толькі вы адзін. Апошнія чуткі пра вас былі, што вы жывяце ў сваім маёнтку ў Вест-Індыі — куды, як вам добра вядома, вы з'ехалі пасля смерці вашай маці, каб пазбегнуць наступстваў ад вашых пэўных тутэйшых дзеянняў. І я паехаў у Вест-Індыю. Вы пакінулі яе некалькі месяцаў таму, і людзі там казалі, што хутчэй за ўсё вы ў Лондане, але ніхто не мог сказаць, дзе дакладна. Я вярнуўся. Вашыя агенты не ведалі, дзе вы. Яны казалі, што вы прыходзіце і сыходзіце як набяжыць — і, як вы заўсёды гэта рабілі, то цэлымі днямі седзі-

це дома, а то вас няма месяцамі; ну і, мяркуючы па ўсім, вы наведвалі тыя самыя прытоны і хаўрусаваліся з тымі самымі адкідамі, якія былі вашымі таварышамі, калі вы былі запальчывым, некіруемым падлеткам. Я назаляў агентам новымі распытамі. Я блукаў па вуліцах днём і ноччу, і яшчэ дзве гадзіны таму ўсе мае высілкі былі безвыніковымі, і мне не шанцавала ўбачыць вас і на момант.

— А цяпер вы бачыце мяне, — азваўся Манкс, смеля падымаючыся з месца. — Ну і што далей? Махлярства і рабаўніцтва — гучныя словы, якія пацвярджаюцца, паводле вашай версіі, уяўным падабенствам нейкага падшыванца да партрэта, наквэцанага ад няма чаго рабіць нейкім нябожчыкам. Брат! Вы нават не ведаеце, ці нарадзілася ў гэтай сентыментальнай пары дзіця, нават гэтага вы не ведаеце.

— Я не ведаў, — запярэчыў містэр Браўнлоў і таксама падняўся з месца, — але за апошнія два тыдні я пра ўсё даведаўся. У вас ёсць брат, і вы ведаеце гэта, ведаеце і яго. Быў тастамент, які знішчыла ваша маці; перад смерцю яна распавяла вам пра таямніцу. Усё склалася найвыгадней для вас. У тастаменце ж была спасылка на дзіця, якое магло быць плодам гэтай сумнай сувязі. Дзіця нарадзілася, і калі вы яго выпадкова сустрэлі ў першы раз, то ўпершыню вашыя падазрэнні былі разбуджаныя яго падабенствам да бацькі. Вы наведалі месца яго нараджэння. Там захаваліся доказы, якія доўга трымаліся ў таямніцы, — доказы нараджэння і бацькоўства. Тыя доказы былі знішчаныя вамі, а цяпер, калі гаварыць вашымі ж словамі да вашага супольніка Фэджнына, «апошнія доказы паходжання хлопчыка ляжаць на дне ракі, а старая вядзьмарка, якая займела іх ад маці, гніе ў сваёй труне». Няварты бацькі сын, баязлівец, хлус, — вы, хто начамі ў цёмных пакоях хаўруснічаў са злодзеямі і забойцамі, вы, чые інтрыгі і змовы каштавалі жыцця той, якая адна вартая мільёна да вас падобных, вы, хто з малых гадоў горыччу ды злосцю атручваў сэрца свайго роднага бацькі, у кім блукалі пажада, распуста, — усе жарсці зла, — пакуль яны не знайшлі выхаду ў агіднай хваробе, якая зрабіла ваш твар адпаведным вашай душы — вы, Эдуард Ліффорд, вы ўсё яшчэ кідаеце мне выклік?

— Не, не, не! — азваўся баязлівец, агаломшаны такім спалучэннем абвінавачанняў.

— Мне вядомае кожнае слова! — усклікнуў стары джэнтльмен. — Кожнае слова, якім вы абмяняліся з гэтым мязотным ліхадзем! Цені на сцяне падслухалі вашыя шэпты і перадалі іх у мае вушы; адзін толькі выгляд гнанага дзіцяці скіраваў да добра істоты, якая ўвасабляла распусту, і даў ёй мужнасці, даў ёй ледзь што не атрыбуты дабрачыннасці. Было ўчыненае забойства, да якога вы маеце маральнае, калі не непасрэдна практычнае дачыненне.

— Не, не, — уставіў Манкс. — Я — я нічога пра гэта не ведаю. Калі вы мяне перахапілі, я якраз збіраўся праверыць, ці гэтая гісторыя сапраўды здарылася. Я не ведаў прычыны. Я думаў, што гэта была звычайная сварка.

— Прычынай было частковае раскрыццё вашай таямніцы, — адказаў містэр Браўнлоў. — Вы раскажаце ўсё да канца?

— Так, раскажу.

— Падпішаце пераказ праўды і фактаў і паўторыце гэта пры сведках?

— Абяцаю зрабіць і гэта.

— Застаняцеся тут, пакуль такі дакумент не будзе складзены, і потым пойдзеце са мной туды, куды я палічу найбольш прыдатным, каб заверыць яго?

— Калі вы настойваеце на гэтым, то я зраблю так, — адказаў Манкс.

— Вы мусіце зрабіць больш, чым гэта, — працягваў містэр Браўнлоў. — Вярнуць спадчыну невінаватаму і бяскрыўднаму дзіцяці, бо яно такое, хоць і ёсць плодам злачыннага, найнешчаслівейшага кахання. Вы не забыліся, як было запісана ў тастаменце. Выканайце волю бацькі адносна вашага брата, тады вы можаце ісці куды заўгодна. На гэтым свеце вам з ім няма патрэбы сустракацца.

У той час як Манкс хадзіў узад і ўперад, са злосным і змрочным выглядам абдумваючы гэтую прапанову і магчымасці адкруціцца ад яе выканання, і боязь турзала яго ў адзін бок, а нянавісць у другі, дзверы раптам расчыніліся, і ў пакой увайшоў джэнтльмен (містэр Лосбэрн), у найвялікшай меры ўсхваляваны.

— Злачынцу схопяць, — выкрыкнуў ён. — Яго схопяць сённа ўвечары!

— Забойцу? — спытаў містэр Браўнлоў.

— Так, так, — адазаў доктар. — Бачылі, як ягоны сабака бадзяўся вакол аднаго прытона, і мала сумневу, што яго гаспадар або ўжо там, або будзе там пад покрывам цемры. Віжы разышліся ва ўсіх кірунках. Я гаварыў з людзьмі, якія маюць даручэнне злавіць яго, і яны казалі, што ён не можа ўцячы. Сённа ўвечары ад імя ўрада аб'яўлена аб узнагародзе ў сто фунтаў таму, хто яго зловіць.

— Я дам яшчэ пяцьдзсят фунтаў, — азваўся містэр Браўнлоў, — і аб'яўлю гэта сам на месцы, як толькі траплю туды. Дзе містэр Мэйлі?

— Гары? Як толькі ён убачыў гэтага вашага сябра, цэлага і здаровага ў карэце з вамі, ён паспяшаўся туды, дзе пачуў гэтую навіну. Потым паскакаў верхам кудысьці на ўскраіну горада ў абумоўленае месца, каб там далучыцца да групы захопу.

— Габрэй, — сказаў містэр Браўнлоў, — што пра яго чуваць?

— Апошняе, што я чуў, дык тое, што яго яшчэ не схапілі, але неўзабаве схопяць, а магчыма, ужо і схапілі. Наконт яго ў іх сумневу няма.

— Вы ўжо вырашылі? — ціхім голасам запытаўся містэр Браўнлоў у Манкса.

— Так, — адказаў той. — Вы — вы не выдадзіце мяне?

— Не. Заставайцеся тут, пакуль я не вярнуся. Гэта адзіная ваша гарантыя бяспекі.

Яны выйшлі з пакоя, і дзверы зноў былі замкнутыя.

— Чаго вы дабіліся? — спытаў шэптам доктар.

— Усяго, чаго я спадзяваўся дабіцца, і нават больш. Паяднаўшы інфармацыю беднай дзяўчыны з маімі папярэднімі звесткамі і з вынікамі расследаванняў нашага добрага сябра на месцы, я не пакінуў яму ні найменшага пралазу і раскрыў як мае быць усё яго ліхадзейства, якое ў гэтым святле стала відавочным. Напішыце і прызначце сустрэчу на паслязаўтра, а сёмай гадзіне вечара. Мы прыедзем туды на некалькі гадзін раней і будзем мець патрэбу ў адпачынку, у асаблівасці маладая лэдзі, якой, можа быць, спатрэбіцца большая прысутнасць духу, чым вы ці я

можам цяпер прадбачыць. Але мая кроў кіпіць ад жадання адпомсціць за гэтае беднае замардаванае стварэнне. Якой дарогай яны паехалі?

— Кіруйце найпрост у паліцэйскі офіс, і прыедзеце якраз учас, — адгукнуўся містэр Лосбэрн. — Я застануся тут.

Джэнтльмены паспешліва разышліся, абодва не ў стане кантраляваць сваё ўзрушэнне.

РАЗДЗЕЛ I

Пераследаванне і ўцёкі

Непадалёку ад той часткі Тэмзы, на якой месціцца царква ў Ротэрхіт, дзе будынкі на берагах найбольш брудныя і караблі на рацэ найбольш чорныя ад пылу з вугальных баржаў і дыму з цесна пастаўленых дамоў з нізкімі дахамі, знаходзіцца найбольш брудны, дзіўны і своеасаблівы з усіх раёнаў Лондана, нават назва якога невядомая вялікай колькасці жыхароў сталіцы.

Каб апынуцца ў гэтым месцы, наведвальнік мусіць прабрацца скрозь блытаніну вузкіх, гразкіх вуліц, на якіх жывуць самыя грубыя і самыя бедныя з жыхароў берагавой лініі і гандлююць таварамі, на якія тут можа быць попыт. У крамах кучамі наваленыя самыя танныя і нізкаякасныя прадукты харчавання, на дзвярах крам, на парэнчах, ля вокнаў вісіць самае грубае і няўкладнае адзенне. Натыкаючыся на беспрацоўных рабочых самай нізкай кваліфікацыі, грузчыкаў, вугальшчыкаў, распусных жанчын, дзяцей у рыззі і ўсялякі зброд з прыстані, наведвальнік з цяжкасцю пракладвае сабе дарогу пад уражаннем самых непрыемных краявідаў і пахаў з вузкіх завулкаў, якія адгаліноўваюцца налева і направа, і аглушаемы грукатам цяжкіх павозак, якія развозяць горы тавараў са складаў, што месціцца на кожным рагу. Дасягнуўшы, нарэшце, вуліц больш аддаленых, якія месціцца менш кучна, чым тыя, па якіх ён ішоў, ён пройдзе

міма хісткіх франтонаў, што навісаюць над тратуарам, слабых сценаў, якія, здаецца, хістаюцца, калі праходзіш паўз іх, міма напаўразбураных комінаў, балансуючых паміж стаяннем і падзеннем, міма вокнаў, закратаваных іржавымі жалезнымі прэнтамі, якія час і бруд амаль што з'елі, — міма ўсіх магчымых сведчанняў жабрацтва і разбурэння.

У такім вось суседстве, за Докхэдам у Саўтуорку, месціцца выспа Джэкаба, акружаная глейкім ровам глыбінёй у шэсць ці восем футаў і шырынёй футаў у пятнаццаць ці дваццаць падчас прыліву; роў гэты называўся раней Міл Паўнд, а цяпер вядомы як Фолі Дыч. Гэтая перасохлая старыца, або адгалінаванне Тэмзы, у час прыліву заўсёды можа напаўняцца вадой, калі адкрыць шлюзы ля Лід Мілз, ад якой яна і запазычыла сваё старое найменне. У такі час чужы чалавек, гледзячы з аднаго з драўляных масткоў, перакінутых цераз роў ля Міл-Лэйн, убачыць па абодва бакі насельнікаў дамоў, якія апускаюць з задніх дзвярэй і вокнаў цэбры, вёдры, усемагчымы дамашні посуд і падымаюць наверх ваду, а калі яго вока адхіліцца ад гэтай дзеі на ўласна дамы, то той краявід выкліча ў яго найвялікшае здзіўленне. Хісткія драўляныя галерэі, агульныя для пяці-шасці дамоў, з дзіркамі ў насціле, праз якія бачны глей, вокны, разбітыя і заклееныя, з жэрдкамі, што тырчаць адтуль і на якіх сушаць бялізну, якой ніколі няма; пакоі, такія маленькія, такія брудныя, такія цесныя, што паветра падаецца празмерна заражаным нават для таго бруду і гідоты, якія тут затаіліся; драўляныя веранды, якія наважыліся высунуцца над глейкім дном і пагражаюць абрынуцца ў грязь, — з некаторымі гэта ўжо здарылася; замазаныя брудам муры і напаўразбураныя фундаменты; усе агідныя прыкметы жабрацтва, усялякі бруд, гніллё, гніючыя адкіды — усё гэта ўпрыгожвае берагі Фолі Дыч.

На выспе Джэкаба склады даўно без дахаў і пустыя, муры сыплюцца, вокны ўжо болей не вокны, дзверы вываліліся на вуліцу, коміны чорныя, але дыму над імі няма. Гадоў трыццаць-сорак таму, калі людзі тут яшчэ не зведалі цяжбаў і стратаў у Канцлерскім судзе, гэтае паселішча квітнела, цяпер, аднак, на выспе жабрацкія краявіды. У дамоў няма гаспадароў, іх узлом-

ваюць і засяляюць тыя, хто мае дастаткова нахабства; там яны жывуць, і там яны паміраюць. Досыць важкія матывы трэба мець, каб хавацца тут, цяжкія нягоды могуць выштурхнуць чалавека ад людскай супольнасці на выспу Джэкаба.

У верхнім пакоі аднаго з гэтых дамоў — асабняку даволі вялікіх памераў, досыць зруйнаваным ва ўсіх адносінах, акрамя дзвярэй і вокнаў, якія былі добра ўмацаваныя; задняя сцяна таго асабняка прымыкала, як і было апісана раней, да рова — сабралася трое мужчын, якія раз-пораз кідалі адзін на аднаго збянтэжаныя і чакальныя позіркi; нейкі час яны сядзелі ў абсалютным і змрочным маўчанні. Адзін з іх быў Тобі Крэкіт, другі — містэр Чытлінг, трэцім быў рабаўнік пяцідзсяці гадоў, са зламаным у адной з боек носам, твар яго таксама быў знявечаны жахлівым шнарам, відаць, таго самага паходжання. Гэты чалавек уцёк з катаргі. Звалі яго Кэгз.

— Я хацеў бы, мілы мой, — сказаў Тобі, павярнуўшыся да містэра Чытлінга, — каб ты нагледзеў сабе іншую нару, калі ў дзвюх старых загораца, замест таго, каб прыпаўзаць сюды.

— Чаму ты гэтага не зрабіў, балван? — азваўся Кэгз.

— Я думаў, што вы крыху больш узрадуецца, пабачыўшы мяне, а вы вось як... — адказаў містэр Чытлінг з меланхалічным выразам твару.

— Бачыце, у чым справа, джэнтльмен, — сказаў Тобі, — калі чалавек трымаецца так на адлегласці, як я, і дзякуючы гэтаму мае ўтульны дамок, вакол якога ніхто не шнырыць і не разнюхае, то досыць неспадзявана і непрыемна мець гонар быць наведаным маладым джэнтльменам (няхай сабе і дастаткова рэспектабельным ды кампанейскім, каб пагуляць з ім у карты), які знаходзіцца ў такіх абставінах, як вашыя.

— У асаблівасці, калі гэты прыстойны малады чалавек займеў сябра, які спыніўся ў яго, вяртаючыся з далёкіх краёў, едзе адтуль раней, чым яго чакалі, і які занадта сціплы, каб хацець прывітацца з суддзямі пасля свайго вяртання, — дадаў містэр Кэгз.

Наступіла кароткае маўчанне, пасля якога Тобі Крэкіт, здаецца, адмовіўся як ад безнадзейнай і нявартай ад спробы весці ся-

бе ў сваёй звычайнай манеры «чорт-усё-забяры-мне-ўсё-роўна», павярнуўся да Чытлінга і сказаў: «Калі ж узялі Фэджына?»

— Якраз папалудні — гадзіны ў дзве. Мне з Чарлі пашэнціла ўцячы праз комін у пральні, а Болтэр схваўся ў пустой бочцы для вады, галавой уніз; але ногі ў яго такія доўгія, што ступакі вытыркаліся вонкі, так што яго таксама забралі.

— А Бэт?

— Бедная Бэт! Яна пайшла паглядзець, каго забілі, — адказаў Чытлінг, і яго фізіяномія выцягвалася ўсё больш і больш, — і звар’яцела: стала крычаць, кідацца, біцца галавой аб сценку, так што яны надзелі на яе ўтаймавальную кашулю і завезлі ў шпіталь. Там яна і цяпер.

— А што малады Бэйц? — патрабавальным тонам спытаў Кэгз.

— Дзесьці швэндаецца, не хоча ўсплываць тут да цемры, але хутка мусіць быць, — адказаў Чытлінг. — Больш яму ісці няма куды, бо людзей з «Калек» усіх пазабіралі, а ў бары — я сам хадзіў і бачыў на ўласныя вочы — поўна віжоў.

— Гэта крах, — заўважыў Тобі, кусаючы вусны. — Шмат каго заграбуць.

— Пачалася сесія, — сказаў Кэгз. — Калі яны закончаць следства, і Болтэр выдасць астатніх — а ён гэта зробіць напэўна, мяркуючы па тым, што ён ужо зрабіў, — то яны могуць даказаць удзел Фэджына і прызначыць суд на пятніцу, і далібог, праз шэсць дзён ён будзе боўтацца на шыбеніцы.

— Каб вы чулі, як крычаў натоўп, — азваўся Чытлінг, — паліцыянт змагаліся, як чэрці, інакш яго разарвалі б на шматкі. Адзін раз ён упаў, але яны ўзялі яго ў кола і так працерабілі сабе дарогу. Каб вы бачылі, як ён азіраўся, увесь у брудзе і крыві, і ліпнуў да копаў, быццам тыя былі яго найлепшымі сябрамі. Яны і цяпер у мяне перад вачыма: ледва могуць стаяць на нагах — так на іх цісне натоўп, цягнуць яго, прыкрываючы сабой; людзі з натоўпу адзін за адным наскокваюць на яго, скаляць зубы, спрабуюць дастацца да яго, як дзікія звяры; як цяпер бачу кроў на ягонай галаве і барадзе і чую выкрыкі жанчын, якія раз’ятрана цярэбяць сабе дарогу ў цэнтр натоўпу на рагу вуліцы і клянучца вырваць яго сэрца!

Ахоплены жахам, сведка гэтай падзеі закрыў вушы рукамі, заплюшчыў вочы, устаў і бы вар'ят пачаў хутка хадзіць па пакоі ўзад і ўперад.

У той час, як ён быў заняты хадзьбой, а двое іншых мужчын моўчкі сядзелі, скіраваўшы позірк да долу, у дзверы нехта заскрэбся, і ў пакой забег сабака Сайкса. Яны кінуліся да акна, потым уніз па лесвіцы і на вуліцу. Сабака ўскочыў на падваконе адчыненага акна. Ён не рабіў спробы пабегчы за імі. Яго гаспадара нідзе не было бачна.

— Што б гэта магло значыць? — прамовіў Тобі, калі яны вярнуліся наверх. — Не можа быць, каб ён прыйшоў сюды. Я... я спадзяюся, што не.

— Калі б ён прыйшоў сюды, то ён прыйшоў бы разам з сабакам, — сказаў Кэгз, нахіліўшыся, каб агледзець сабаку, які, цяжка дыхаючы, ляжаў на падлозе. — Гэй! Дайце яму вады, ён так бег, што зараз дуба дасць.

— Ён выпіў усё да кроплі, — сказаў Чытлінг, колькі часу моўчкі назіраючы за сабакам. — Пакрыты брудам... глінай... нападзляпы... напэўна, ён прабег доўгі шлях.

— Адкуль жа ён мог прыбегчы? — усклікнуў Тобі. — Напэўна, ён бегаў па карчмах, а калі ўбачыў, што там поўна чужых, прыбег сюды, дзе ён быў шмат разоў і часта. Але адкуль ён прыбег спачатку і якім чынам ён трапіў сюды адзін, без гаспадара?

— Ён (ніхто з іх не называў забойцу яго ранейшым іменем), ён жа не мог скончыць самагубствам, як вы думаеце? — азваўся Чытлінг. Тобі пахітаў галавой.

— Каб ён зрабіў гэта, — сказаў Кэгз, — сабака захацеў бы прывесці нас на тое месца, дзе ён гэта зрабіў. Не. Я думаю, што ён з'ехаў за мяжу, а сабаку пакінуў тут. Напэўна. Якімсьці чынам збег ад сабакі, інакш ён не ляжаў бы так спакойна.

Гэтае рашэнне, якое здавалася ім найбольш верагодным, было прызнанае за слушнае, а сабака запоўз пад крэсла, скруціўся ў клубок і заснуў, не зважаючы больш ні на кога.

Ужо стала цёмна, таму закрылі аканіцы, запалілі і паставілі на падлогу свечку. Жажлівыя падзеі апошніх двух дзён зрабілі на ўсіх трох глыбокае ўражанне, узмоцненае пагражаючай

ім небяспекай і няпэўнасцю ўласнай пазіцыі. Яны падцягнулі крэслы блізка адно да другога, уздрыгваючы ад кожнага гуку. Гаварылі яны мала, і тое шэптам, і былі гэткімі маўклівымі і запалоханымі, быццам прах забітай ляжаў у суседнім пакоі.

Так яны сядзелі нейкі час, як раптам пачуўся паспешлівы стук у дзверы ўнізе.

— Малады Бэйц, — сказаў Кэгз, злосна азіраючыся, каб адужаць страх, які апанаваў яго.

Стук прагучаў яшчэ раз. Не, гэта быў не ён. Ён ніколі так не стукаў.

Крэкіт падышоў да акна і, задрыжаўшы ад галавы да пят, прыняў галаву назад у пакой. Не было патрэбы гаварыць, хто гэта быў, дастаткова было зірнуць на яго белы твар. І сабака таксама ўскочыў на ногі і, скуголячы, памкнуўся да дзвярэй.

— Мы павінны ўпусціць яго, — сказаў Крэкіт, беручы свечку.

— Няўжо нельга прыдумаць нічога іншага? — спытаў асіплым голасам другі мужчына.

— Не. Мы мусім упусціць яго.

— Не пакідай нас у цемры, — азваўся Кэгз, узяў свечку з камяна і запаліў яе; яго рукі так дрыжалі, што пакуль ён рабіў гэта, стук двойчы паўтарыўся.

Крэкіт пайшоў уніз да дзвярэй і вярнуўся ў суправаджэнні чалавека, ніжняя частка твару якога была захутаная ў хустку, а галава пад капелюшом была абвязаная другой хусткай. Ён памалу расхінуўся. Бледны твар, запалыя вочы і шчокі, трохдзённае шчацінне, адрузлая скура, кароткае хрыпатае дыханне — гэта быў толькі цень Сайкса.

Ён паклаў руку на крэсла, якое стаяла пасярэдзіне пакоя, але калі збіраўся апусціцца на яго, то скалануўся і, азірнуўшыся цераз плячо, падсунуў яго блізка да сцяны, падсунуў так блізка, як можна было, і сеў.

Ніхто не прамовіў ні слова. Ён моўчкі пераводзіў позірк ад аднаго да другога. Калі хто-небудзь употай падымаў вочы і сустракаў яго позірк, то адразу адводзіў вочы ўбок. Калі яго хрыпаты голас парушыў цішыню, усе ўтрох уздрыгануліся. Было такое ўражанне, што яны гэты голас ніколі раней не чулі.

— Як трапіў сюды сабака? — спытаў ён.

— Прыбег адзін. Тры гадзіны таму.

— У вячэрняй газеце пішуць, што Фэджына ўзялі. Гэта праўда ці брахня?

— Праўда.

Яны зноў памаўчалі.

— Каб вас чорт пабраў усіх, — прамовіў Сайкс, кратаючы рукой лоб, — вам што, няма чаго сказаць мне, ці што?

Сярод іх прабег нялёгка рух, але ніхто нічога не сказаў.

— Вось ты, гаспадар гэтага дома, — сказаў Сайкс, павярнуўшы твар да Крэкіта, — ты збіраешся прадаць мяне ці дасі мне магчымасць дачакацца тут, пакуль паляванне не скончыцца?

— Калі ты думаеш, што тут бяспечна, то можаш заставацца, — пасля некаторага роздуму адказаў той, да каго звярталіся.

Сайкс падняў галаву і ледзь прыкметна скасіў вочы на сцяну за сабой, а потым працягваў: «Ну, а... а цела... яе пахавалі?»

Яны пакруцілі галовамі.

— Чаму не? — усклікнуў ён, кінуўшы яшчэ адзін касы позірк на сцяну ззаду. — Навошта яны трымаюць такія гідкія рэчы непахаванымі?.. Хто гэта стукае?

Выходзячы з пакоя, Крэкіт жэстам рукі паказаў, што прычыны турбавацца няма, і неўзабаве вярнуўся. Следам за ім увайшоў Чарлі Бэйц. Сайкс сядзеў насупраць дзвярэй, так што як толькі дзяцюк увайшоў у пакой, ён адразу ўбачыў забойцу.

— Тобі, — прамовіў, адхіснуўшыся, хлапец, калі Сайкс перавёў на яго свой позірк, — чаму ты не сказаў мне пра гэта там, унізе?

У адчужанасці і спалоху гэтых траіх было нешта настолькі страшнае, што злашчасны чалавек гатовы быў ліслівіць нават перад гэтым юнаком. Адпаведна, ён кіўнуў галавой і, відавочна, падрыхтаваўся парукацца з ім.

— Дайце мне прайсці ў іншы пакой, — сказаў дзяцюк, адступаючы яшчэ далей.

— Чаму, Чарлі? — прамовіў Сайкс, робячы крок наперад. — Ты што... не пазнаеш мяне?

— Не падыходзь да мяне, — адказаў хлопчык, падаючыся назад і гледзячы на твар забойцы з жахам у вачах. — Пачвара!

Сайкс спыніўся на паўдарозе, і яны паглядзелі адзін на аднаго; позірк забойцы паступова апусціўся долу.

— Будзьце сведкамі вы ўтрох, — закрычаў хлапец, трасучы ў паветры сціснутымі кулакамі і ўзрушваючыся ўсё больш і больш па меры таго, як гаварыў. — Будзьце сведкамі вы ўтрох — я не баюся яго — калі яны прыйдуць сюды па яго, я яго здам, здам. Кажу вам адразу. Ён можа забіць мяне за гэта, калі хоча або калі наважыцца, але калі я буду тут, я яго здам. Я здам яго, няхай яго нават будуць варыць жыўцом. Забіваюць! На дапамогу! Калі сярод вас трох хоць адзін мае мужнасць, вы мне дапаможце. Забіваюць! На дапамогу! Трымай яго!

Выкрыкваючы гэтыя словы і суправаджаючы іх энергічнай жэстыкуляцыяй, хлопец насамрэч з голымі рукамі кінуўся на моцнага мужчыну, і дзякуючы націску гэтай энергіі, а таксама раптоўнасці яго нападу забойца цяжка паваліўся на падлогу.

Тры гледачы былі зусім агаломшаныя. Яны не ўмяшаліся, і дзяцюк з мужчынам удвух качаліся па падлозе, першы з іх, не зважаючы на град удараў, якія сыпаліся на яго, усё больш цесна сцягваў адзенне вакол грудзей забойцы і не спыняўся з усіх сіл клікаць на дапамогу.

Аднак сілы былі занадта няроўныя, каб гэта магло працягвацца доўга. Сайкс падмяў яго пад сябе і наступіў каленам на горла. Крэкіт адцягнуў яго ўбок і з трывогай паказаў на акно. Унізе былі бачныя агеньчыкі, чуліся гучныя і сур'ёзныя галасы, паспешлівы ўпэўнены шоргат ног — здавалася, іх было вялікае мноства — па бліжэйшым драўляным мастку. Відавочна, сярод натоўпу быў і адзін вершнік, бо чуцен быў стук капытаў па няроўным бруку. Святло агеньчыкаў стала больш моцным, крокі больш гучнымі. Потым пачуўся моцны стук у дзверы і такі магутны хор мноства раз'ятраных людзей, што нават самы смелы чалавек скалануўся б.

— На дапамогу! — прарэзліва крыкнуў хлапец. — Ён тут! Выломвайце дзверы!

— Іменем караля! — пачуліся галасы з вуліцы, і хрыплы пошум хваляй падняўся зноў, яшчэ вышэй.

— Выломвайце дзверы! — крычаў хлапчына. — Яны ніколі не адчыняць. Бяжыце наўпрост у пакой, дзе гарыць святло. Ламайце дзверы!

Калі ён перастаў крычаць, на дзверы і аканіцы ніжніх вокнаў абрынуўся град цяжкіх удараў, і з натоўпу грывнула магутнае «У-РА!», у першы раз даючы слухачу магчымасць адэкватна ацаніць яго памеры.

— Адчыніце які пакой, дзе я мог бы замкнуць гэтае крыклівае чарцяння! — нервова выгукнуў Сайкс, бегаючы туды-сюды і цягаючы за сабой хлопца з такой лёгкасцю, быццам гэта быў пусты мяшок. — Вось гэтыя дзверы! Хутка! — ён закінуў хлопца ў каморку, зачыніў дзверы і павярнуў ключ. — Дзверы ўнізе моцныя?

— Зачыненыя на два абароты і на ланцуг, — адказаў Крэкіт, які, гэтаксама як і два іншыя яго таварышы, заставаўся бязрадным і крыху не ў сабе.

— Каркасы моцныя?

— Падбітыя жалезнымі палосамі.

— І аканіцы таксама?

— Так, і аканіцы.

— Ух вы, кодла праклятая! — злосна выкрыкнуў нягоднік, адчыніўшы акно і пагражаючы людзям унізе. — Давайце-давайце! Я вам яшчэ пакажу!

З усіх жажлівых крыкаў, якія калі-небудзь чула вуха смяротнага, ніводны не мог пераўзысці равення гэтага раз'ятранага натоўпу. Некаторыя крычалі тым, якія былі бліжэй, што трэба падпаліць дом, іншыя гучна раілі паліцыянтам застрэліць таго наверху. Сярод іх усіх ніхто, здаецца, не выказваў такога гневу, як вершнік на кані, які, саскочыўшы з сядла, рассякаў натоўп, як быццам ваду, і крычаў пад акном голасам, які перакрываў роў натоўпу: «Дваццаць гіней таму, хто прынясе лесвіцу!»

Тыя, хто стаяў паблізу, падхапілі гэты крык, і сотні рэхам паўтарылі яго. Адны крычалі, што трэба прынесці лесвіцы, другія, што патрэбныя кувалды, іншыя сноўдалі туды-сюды з паходнямі, як быццам у пошуках таго і другога, вярталіся і зноў крычалі; некаторыя гарлавалі, выкрыкваючы дзікія праклёны, іншыя з імпэтам вар'ятаў праштурхоўваліся наперад і заміналі тым, хто працаваў; самыя смелыя спрабавалі залезці наверх па вадасцёкавых трубах і выступах ды паглыбленнях у мury. І

ўсе разам хваляваліся ў цемры ўнізе, бы каласы пад злосным ветрам, час ад часу зліваючы асобныя выкрыкі ў адзін магутны страшны роў.

— Прыліў! — выгукнуў забойца, адхіснуўшыся назад у пакой і закрыўшы акно. — Калі я падымаўся сюды, быў прыліў. Дайце мне вяроўку, доўгую вяроўку. Яны ўсе спераду. Я паспрабую саскочыць у Фолі Дыч і зліняць такім чынам. Вяроўку, або я зраблю яшчэ тры забойствы, а потым кончу сябе.

Апанаваныя жахам мужчыны паказалі, дзе ляжыць вяроўка. Забойца, паспешліва выбраў самую доўгую і тоўстую і паспяшаўся на паддашак.

Усе вокны ў тыльнай частцы дома былі даўно закладзеныя цэглай, за выключэннем адзінай адтуліны-шпіёна ў каморцы, дзе быў замкнёны хлопец, і гэтая адтуліна была замалая нават для яго. Але ён не пераставаў крычаць з гэтай адтуліны тым, унізе, каб яны пільнавалі тыльны бок дома, і таму, калі забойца нарэшце выбраўся на дах, гучны вокліч абвясціў факт яго з'яўлення людзям перад домам, і яны адразу сталі перацякаць на другі бок будынка, — адзін падціскаючы другога, маналітная плынь.

Сайкс надзейна падпёр дзверы дошкай, якую спецыяльна ўзяў з сабой для гэтай мэты. Цяпер адчыніць іх з таго боку было б надзвычай цяжка. Ён прапоўз крыху па чарапіцах і выглянуў за нізкі парапет.

Наступіў адліў, і на месцы вадзяной роўнядзі была глейкая яміна.

У гэтыя некалькі імгненняў натоўп прыціх, назіраючы за яго перамяшчэннямі і прыкідваючы, што ён хоча ўчыніць, але як толькі намер быў разгаданы і прыйшло разуменне, што выканаць яго немагчыма, натоўп падняў такі гвалт трыумфу, што ранейшыя выкрыкі былі шэптам у параўнанні з ім. Роў натоўпу ішоў хвалямі. Тыя, што былі занадта далёка, каб ведаць, што ён значыць, падхоплівалі пошум, так што ён вяртаўся магутным рэхам; рэха нават дваілася. Здавалася, што жыхары ўсяго горада высыпалі на вуліцу, каб праклясці яго.

З боку фасада падыходзіла ўсё больш людзей — адзін за другім, магутная плынь раз'юшаных твараў, там-сям асветленых палаю-

чай паходняй, і тады найлепш была бачная іхняя раз'ятранасць. Натоўп запоўніў дамы на супрацьлеглым баку канала. Былі адчыненыя або вырваныя «з мясам» аконныя рамы, з кожнага акна выглядалі гронкі твараў, дзясяткі людзей стаялі на дахах. Кожны маленькі масток (а іх бачна было адсюль тры) прагінаўся пад вагой масы людзей. А людская плынь працягвала напіраць, спрабуючы знайсці якое-небудзь месца альбо пройму, адкуль можна было выкрыкваць праклёны ці хоць на імгненне ўбачыць забойцу.

— Цяпер яго схопяць, — крычаў мужчына на бліжнім мастку. — Ура!

У натоўпе пачалі падкідваць капелюшы, і зноў падняўся роў.

— Абяцаю пяцьдзясят фунтаў, — выкрыкнуў нейкі стары джэнтльмен з таго самага мастка, — пяцьдзясят фунтаў таму, хто возьме яго жывым. Буду тут, пакуль чалавек не прыйдзе па грошы!

Зноў паднялася хваля выкрыкаў. У гэты момант па натоўпе пайшла чутка, што нарэшце выламалі дзверы і што той, хто першы патрабаваў лесвіцу, ужо ў пакоях. Плынь раптоўна памяншала кірунак руху, і людзі ў вокнах, убачыўшы, што натоўп з масткоў рушыў назад, пакінулі свае назіральныя пункты, выбеглі на вуліцы і папоўнілі натоўп, які хаатычна памкнуўся да ранейшага месца ля дома. Людзі напіралі і штурхаліся ў нястрымным жаданні патрапіць да дзвярэй, каб убачыць, як паліцыянтывыведуць злачынцу. Пачуліся жахлівыя крыкі і стогны тых, каго сціснулі так, што ні ўдыхнуць, ні выдыхнуць, лямант людзей, якіх збілі на брук і цяпер мясілі нагамі. Цесныя завулки былі цалкам заблакаваныя людзьмі. У гэты момант, калі адны спрабавалі забяспечыць сабе месца перад дзвярыма, а другія дарэмна трацілі сілы, каб выбрацца з натоўпу, забойца перастаў быць аб'ектам непасрэднай увагі, хоць агульнае жаданне бачыць, як яго схопяць, узрасло.

Перапалоханы раз'ятранасцю натоўпу і немагчымасцю ўцэкаў, забойца быў упаў духам, але цяпер ён адсачыў змену, якая адбылася, і з хуткасцю, не саступаўшай тэмпам змены, падняўся ва ўвесь рост і наважыўся зрабіць апошнюю спробу ў

барацьбе за жыццё — скочыць у балацянку ўнізе, каб знікнуць у цемры ды мітусні, калі не загрузне.

Перамены ў паводзінах натоўпу і шум унутры дома, які сведчыў пра тое, што ўваходныя дзверы нарэшце зламалі, надалі яму новых сіл і энергіі. Ён упёрся нагой у комін, адзін канец вяроўкі надзейна замацаваў, абвязаўшы комін, а на другім момант пры дапамозе рук і зубоў засмаргнуў рухомую пятлю.

Ён мог спусціцца па гэтай вяроўцы ўніз на адлегласць да зямлі, не большую за ягоны рост, і меў у руцэ напаягове нож, каб перарэзаць вяроўку і саскочыць.

У той самы момант, калі ён прасунуў галаву ў зашмаргу, рыхтуючыся апусціць пятлю і падвесці яе пад рукі; у той момант, калі раней памянёны стары джэнтльмен (які абшчаперыў парэнчы мастка, каб не быць выціснутым натоўпам) настойліва папярэджваў людзей навокал, што злачынца збіраецца спусціцца ўніз — у гэты момант забойца азірнуўся на дах, ускінуў рукі над галавой і жудасна крыкнуў: «Зноў яе вочы!»

Ён пахіснуўся, бы ў яго трапіла маланка, страціў раўнавагу і пераваліўся цераз парапет. Пятля была ў яго на шыі. Ад цяжару ягонага цела яна нацягнулася, як цеціва лука, і гэтак хутка, як страла, з яго выпушчаная, ён падаў трыццаць тры футы. Потым яго цела рэзка тузанулася, члены скруціў жудасны курч, і ён павіс, заціснуўшы нож у прущанеючай руцэ.

Стары комін затросся ад штуршка, але выстаяў. Забойца мёртвым грузам боўтаўся ля сцяны. Хлопец, адштурхоўваючы цела, якое закрывала яму бачнасць з акенца, іменем Госпада Бога прасіў, каб людзі прыйшлі і забралі яго.

Сабака, які да гэтага часу недзе хаваўся, бегаў нейкі час па парапеце туды і назад, журботна выючы, раптам паспрабаваў скочыць мерцвяку на плечы. Ён прамахнуўся, пачаў куляцца ў паветры, пакуль не ўпаў у роў, дзе так выцяўся галавой аб камень на дне, што яму выскачылі мазгі.

РАЗДЗЕЛ LI,

*які тлумачыць больш за адно таямнічае здарэнне
і ўключае шлюбную прапанову без агаворвання
жончынай часткі маёмасці або «грошай на шпількі»*

Не прайшло і двух дзён пасля таго, як адбыліся падзеі, апісаныя ў папярэднім раздзеле, а Олівер Твіст а трэцяй гадзіне папалудні ўжо сядзеў у карэце, якая шпарка рухалася ў кірунку яго роднага горада. З ім былі місіс Мэйлі, і Роз, і місіс Бэдуін, і добры доктар, а містэр Браўнлоў ехаў следам у паштовай карэце ў суправаджэнні яшчэ адной асобы, чыё імя не згадвалася.

Па дарозе яны гаварылі мала, бо з-за хвалявання і няпэўнасці Олівер не мог сабрацца з думкамі, яму амаль заняло мову, і выглядала на тое, што ягоныя спадарожнікі падзялялі яго ўзрушанасць. Містэр Браўнлоў вельмі далікатна пазнаёміў яго і абедзвюх лэдзі з паказаннямі, выціснутымі з Манкса, і хоць яны ведалі, што мэтай іхняга падарожжа з'яўляецца завяршэнне так паспяхова пачатай справы, аднак пакуль што ўсё, што адбывалася, было ахінута такой таямнічасцю, што яны вельмі непакоіліся.

Той самы добры сябра з дапамогай містэра Лосбэрна прадбачліва паклапаціўся перакрыць для іх усе каналы інфармацыі, па якіх маглі прасачыцца звесткі пра нядаўнія жахлівыя падзеі. «Зразумела, — сказаў ён, — што яны павінны ведаць пра гэта, але будзе лепш, калі яны даведаюцца пра гэта не цяпер; прынамсі, горш не будзе». Так што яны ехалі моўчкі, і кожны быў паглыблены ў рэфлексіі пра тое, што звяло іх разам, і ніхто не збіраўся выказаць услых думкі, якія перапаўнялі ўсіх.

Але калі Олівер пад уплывам такіх абставінаў захоўваў маўчанне, пакуль яны ехалі дарогай, якую ён ніколі не бачыў, то якая плынь успамінаў памчала яго ў часы мінулыя, якая хваля пачуццяў усхадзілася ў грудзях пасля таго, як яны павярнулі на знаёмую яму дарогу, якую ён у свой час мераў пешкі, бедны, бяздомны малы валацужнік, што не меў ані сябра, каб той дапамог яму, ані даху, каб было дзе прытуліць галаву.

— Паглядзіце сюды, сюды! — усклікнуў Олівер, усхвалявана схапіўшы Роз за руку і паказваючы на акно. — Вунь той пералаз, дзе я перайшоў на той бок, вунь кусты агароджы, за якія я запоўз і схваўся, бо баяўся, што мяне дагоняць і прымусяць вярнуцца! А там сцэжка цераз палі, якая вядзе да старога дома, дзе я быў малым дзіцём! О Дзік, Дзік, мой дарагі стары сябра, каб толькі я мог цябе бачыць!

— Хутка ты яго пабачыш, — адказала Роз, лагодна сціскаючы яго далоні. — Ты скажаш яму, які ты шчаслівы, якім багатым ты стаў і што пры ўсім тваім шчасці для цябе няма шчасця большага, чым вярнуцца, каб зрабіць шчаслівым і яго.

— Так, так, — сказаў Олівер, — і мы — і мы забяром яго адсюль, адзенем, навучым яго і пашлём у якое-небудзь ціхае месца ў вёсцы, дзе ён зможа стаць моцным і здравым, ці не так?

Роз кінула галавой у знак пацверджання, бо хлопчык так крапальна ўсміхаўся праз слёзы шчасця, што яна не магла гаварыць.

— Вы будзеце ставіцца да яго вельмі добра, як вы ставіцеся да ўсіх, — працягваў Олівер. — Я ведаю, што вы будзеце плакаць, слухаючы ягоны аповед, але нічога, усё пройдзе, і вы зноў пачняце ўсміхацца — я гэта таксама ведаю, — калі пабачыце, як ён зменіцца. Тое ж самае было са мной. Ён сказаў мне, калі я ўцякаў: «Блаславі цябе Бог», — усклікнуў хлопчык з замілаваннем, — так што цяпер я яму скажу: «Блаславі цябе Бог», — і дакажу яму, як я яго люблю.

Калі яны наблізіліся да мястэчка, паехалі нарэшце па ягоных вузкіх вулках, то ўтрымліваць хлопчыка ў межах разважлівых паводзінаў стала цяжка. Тут была кантора Саўэрберы, адзін да аднаго такая самая, як і была раней, толькі не такая вялікая ў параўнанні з тым, што ён запомніў; тут былі ўсе добра вядомыя яму крамы і дамы, ледзь не з кожным з якіх у яго быў звязаны ўспамін пра нейкае здарэнне: тут быў воз Гэмфілда — той самы, што і раней, і стаяў ён ля дзвярэй старога паба; тут была працоўня, змрочная вязніца яго дзяцінства, якая паныла ўзіралася панурымі вокнамі на вуліцу; тут быў той самы кашчавы швейцар, які стаяў ля брамы; Олівер спачатку адхіснуўся, калі ўбачыў яго, а потым сам засмяўся з уласнай дурноты, потым

заплакаў, потым зноў засмяяўся. У дзвярах і ў вокнах ён бачыў дзясяткі знаёмых яму людзей; амаль усё выглядала так, як быццам ён з'ехаў адсюль толькі ўчора, а жыццё, якое ён веў апошнім часам, было адно салодкім сном.

Але гэта была чыстая, сапраўдная, радасная рэчаіснасць. Яны пад'ехалі адразу да дзвярэй самага вялікага гатэля (на які Олівер колісь глядзеў з глыбокай пашанай, як на прыўкрасны палац, але гатэль з таго часу крыху страціў у раскошы і памерах). Тут іх ужо чакаў містэр Грымуіг; ён пацалаваў маладую лэдзі, гэтаксама як і старую, калі яны выйшлі з карэты, як быццам ён даводзіўся дзядулем усёй кампаніі — увесь сама добразычлівасць і ветлівасць, гэтым разам без аніякага жадання з'есці ўласную галаву, не, ні разочку, нават тады, калі ўступіў у спрэчку са старым фурманам наконт найкарацейшай дарогі ў Лондан і пачаў сцвярджаць, што ён лепш ведае гэта, хоць ехаў гэтай дарогай толькі раз, ды і тое пры гэтым моцна спаў. Іх чакаў абед, спальні былі падрыхтаваныя, і ўсё ладзілася, бы пад уплывам чараўніцтва.

І ўсё ж, калі мітусня першай паўгадзіны пасля прыезду ўлеглася, зноў вярнулася тая маўчанка і напятасць, якія спадарожнічалі ім у паездцы. Не сеў абедань за агульны стол, застаўся ў сваім пакоі містэр Браўнлоў. Два іншых джэнтльмены то прыходзілі, то паспешліва ішлі кудысьці з узрушанымі тварамі, а ў тыя кароткія прамежкі часу, калі яны прысутнічалі адначасова, гутарылі без сведкаў. Адзін раз паклікалі з дому місіс Мэйлі; пасля блізу гадзіннай адсутнасці яна вярнулася з вачыма, апухлымі ад слёз. Усё гэта спарадзіла ў Роз і Олівера, якія нічога не ведалі пра новыя таямніцы, нервовасць і пачуццё дыскамфорту. Яны не ведалі, што тут думаць, і сядзелі моўчкі або калі і абменьваліся парай слоў, то рабілі гэта шэптам, нібы баючыся пачуць гук уласнага голасу.

Нарэшце, калі гадзіннік адбіў дзвявятую гадзіну, і яны ўжо думалі, што сённяшнім вечарам нічога новага не даведаюцца, у пакой увайшлі містэр Лосбэрн і містэр Грымуіг у суправаджэнні містэра Браўнлоў і чалавека, убачыўшы якога, Олівер мала не закрычаў ад здзіўлення: яго папярэдзілі, што прыйдзе ягоны брат, а прыйшоў той самы чалавек, якога ён сустрэў у

кірмашовым мястэчку і якога бачыў з Фэджынам праз акно свайго маленькага пакойчыка. Манкс кінуў на здзіўленага да крайнасці хлопчыка пагляд, поўны нянавісці, якую ён не мог схаваць нават цяпер, і сеў каля дзвярэй. Містэр Браўнлоў, які трымаў у руках нейкія паперы, падышоў да стала, ля якога сядзелі Роз і Олівер.

— Гэта непрыемны абавязак, — сказаў ён, — але заявы, якія былі падпісаныя ў Лондане ў прысутнасці многіх джэнтльменаў, мусяць быць у асноўным паўтораныя тут. Я хацеў бы пазбавіць вас ад прыніжэння, але мы павінны пачуць іх з вашых уласных вуснаў, перш чым мы развітаемся, і вы ведаеце чаму.

— Працягвайце, — сказаў той, да каго ён звяртаўся, і адварнуўся. — Я думаю, што зрабіў амаль усё, што трэба. Не затрымлівайце мяне больш.

— Гэты хлопчык, — сказаў містэр Браўнлоў, прыцягваючы Олівера да сябе і кладучы руку яму на галаву, — напалову ваш брат, пазашлюбнае дзіця вашага бацькі, а майго найлепшага сябра Эдвіна Ліфорда і беднай маладой Агнэс Флэмінг, якая памерла адразу пасля таго, як дала яму жыццё.

— Так, — сказаў Манкс, скося злосна зіркнуўшы на трымцячага Олівера, у якога сэрца білася так гучна, што той мог гэта пачуць. — Гэта іхны байстручок.

— Тэрмін, які вы ўжываеце, — сувора сказаў містэр Браўнлоў, — ёсць абразай тым, хто даўно ўжо сышоў у іншы свет, дзе ўсялякія нашыя патугі асуджаць адно вартыя жалю. Таму вы сваім жаргонам можаце запэцкаць адно сябе, а не каго-небудзь іншага. Але пакінем. Ён нарадзіўся ў гэтым мястэчку?

— У працоўні гэтага мястэчка, — быў пануры адказ. — Там усё запісана.

Манкс нецярпліва паказаў на паперы.

— Вы павінны паўтарыць яшчэ раз, — сказаў містэр Браўнлоў, паглядзеўшы на слухачоў.

— Ну дык слухайце! — агрызнуўся Манкс. — Ягоны бацька захварэў у Рыме, да яго прыехала жонка, мая маці, з якой ён даўно ўжо не жыў разам; яна выехала з Парыжа і ўзяла з сабой мяне — глядзець за ягонай маёмасцю, ці што — я не ведаю.

Моцнага кахання да яго яна ніяк не мела, як і ён да яе. Нас ён не пазнаў, бо быў непрытомным і ляжаў так ноч і дзень, пакуль назаўтра не памёр. Сярод папер у ягоным сталі былі дзве, якія былі датаваныя вечарам, калі яго хвароба праявілася ў першы раз, і адрасаваныя вам, — тут ён павярнуўся да містэра Браўнлоў. — На канверце, у якім ляжалі паперы, была прыпіска з просьбай пераслаць гэты пакет адрасату толькі пасля смерці аўтара. Адна папера прызначалася той дзяўчыне, Агнэс, а другая была тастаментам.

— Што было ў лісце? — спытаў містэр Браўнлоў.

— У лісце? Там шмат было закрэслена; болей там былі нейкія прыніжаныя прызнанні, малітвы да Бога, каб ён ёй дапамог. Ён абдурываў дзяўчыну пры дапамозе нейкай байкі, што быццам бы пажаніцца з ёй яму не давала нейкая загадкавая гісторыя, якая мела раскрыцця неўзабаве, і яна жыла надзеяй на лепшую будучыню, цалкам даверыўшыся яму, пакуль гэты давер не зайшоў занадта далёка і яна не страціла тое, што ніхто ёй вярнуць не мог. На той час ёй заставалася да родаў усяго некалькі месяцаў. Ён пісаў ёй пра тое, што ён планаваў зрабіць, каб схаваць яе ганьбу, калі ён будзе жывы, і заклінаў яе не паклінаць яго, калі ён памрэ, і не думаць пра тое, што наступствы яе граху адаб'юцца на ёй або на іхнім дзіцяці, бо вінаваты толькі ён. Ён нагадваў ёй пра той дзень, калі падараваў ёй маленькі медальён і пярсцёнак з іменем, выгравіраваным на ім, на якое яна была пахрышчаная, а таксама пакінуты прагал для таго імя, якое ён збіраўся ёй даць апамятаць; ён заклінаў яе берагчы медальён і націць яго каля сэрца так, як яна рабіла гэта раней, а потым зноў і зноў бязладна паўтараў адныя і тыя самыя словы, быццам у яго розум парушыўся. Я думаю, што так яно і было.

— Тастамент, — сказаў містэр Браўнлоў.

Олівер заліваўся слязьмі.

Манкс маўчаў.

— Тастамент, — пачаў гаварыць містэр Браўнлоў замест яго, — быў вытрыманы ў тым самым духу, што і ліст. Ён пісаў пра нягоды, якія наклікала на яго жонка, пра яе агрэсіўнасць, злосны нораў, распуснасць, пра тое, што ўжо з ранняга ўзросту ў вас, ягонага адзі-

нага сына, праявіліся дрэнныя схільнасці, што вас прывучвалі ненавідзець яго, і пра тое, што ён пакінуў вам і вашай маці па восемсот фунтаў у год кожнаму. Усю сваю маёмасць ён падзяліў на дзве роўныя часткі. Адна прызначалася для Агнэс Флэмінг, а другая для яе дзіцяці, калі яму выпадала нарадзіцца жывым і вырасці. Калі б нарадзілася дзяўчынка, то яна мела б атрымаць спадчыну без ніякіх умоў, але калі гэта быў бы хлопчык, то ён атрымліваў спадчыну толькі пры той умове, што ён да свайго паўналецця не запляміць свайго імені ніякім ганебным, нізкім, подлым або заганным учынкам. Ён тлумачыў, што робіць гэта, каб падкрэсліць свой давер да маці, сваю пэўнасць у тым, што дзіця атрымае ў спадчыну яе ціхамірнае сэрца і высакародную душу. Калі ж яго спадзяванні не спраўдзіліся б, то тады спадчына мусіла б перайсці да вас, бо тады, — і толькі тады, калі абодва сыны былі б роўныя, — згаджаўся ён прызнаць першынства ў праве мець прэтэнзію на ягоныя грошы за вамі, тым, хто не прэтэндаваў на яго сэрца, але адштурхнуў яго яшчэ ў дзіцячым узросце сваёй халоднасцю і злосцю.

— Мая маці, — сказаў Манкс павышаным тонам, — зрабіла тое, што мела зрабіць на яе месцы любая жанчына — яна спаліла тастамент. Не дайшоў да месца прызначэння і ліст, але яго, як і іншыя доказы, яна захавала на выпадак, калі хто-небудзь паспрабуе аспрэчыць пляму няслаўя. Бацька дзяўчыны даведаўся ад яе праўду з усімі перабольшаннямі, да якіх яе схіліла — і я люблю яе цяпер за гэта — ейная нянавісць. З-за сораму і няслаўя ён з усімі дзецьмі ўцёк у самы глухі куток Уэльса, нават памяняў імя, каб сябры не змаглі яго знайсці, і там яго неўзабаве знайшлі ў сваім ложку мёртвым. Дзяўчына сышла з дому за некалькі тыдняў да гэтага; ён шукаў яе, абышоў пешшу ўсе вёскі і мястэчкі па суседству. Той самай ноччу, калі ён вярнуўся дадому, пэўны, што яна наклала на сябе рукі, каб схаваць сваю і ягоную ганьбу, яго старое сэрца разарвалася.

Наступіла каротая паўза, пасля якой містэр Браўнлоў працягнуў свой аповед.

— Прайшло шмат гадоў, — сказаў ён, — і маці гэтага чалавека, Эдуарда Ліфорда, прыйшла да мяне. Ён пакінуў яе, калі

яму было толькі васямнаццаць гадоў, украўшы ў яе дыяменты і грошы, гуляў у карты, раскідваўся грашыма, махляваў, потым збег у Лондан, дзе два гады меў справу з самымі агіднымі адкідамі грамадства. Між тым яна захварэла на цяжкую, невылечную хваробу і захацела адшукаць яго перад смерцю. Пачалі расшукваць, дзе ён, паспрабавалі выйсці на яго наўпрост. Доўга пошукі не давалі выніку, але памалу тое-сёе пачало праяўляцца, пакуль яго нарэшце не знайшлі, і ён разам з маці вярнуўся ў Францыю.

— Там яна памерла пасля доўгай хваробы, — працягваў Манкс, — на сваім смяротным ложы завяшчала мне гэтыя таямніцы. А таксама неспатольную, смяротную нянавіць да ўсіх, хто таго быў варты, хоць ёй і не было патрэбы рабіць гэта, бо нянавіць я атрымаў у спадчыну шмат раней. Яна не верыла, што дзяўчына скончыла жыццё самагубствам, забіўшы і дзіця, — наадварот, яна мела трывалае падазрэнне, што дзіця належыць да мужчынскага полу і што яно жывое і здаровае. Я пакляўся ёй, калі толькі ён з’явіцца на маім жыццёвым шляху, звесці яго са свету, не даючы ні хвіліны спачыну, пераследаваць яго з неўтаймоўнай варожасцю, выліць на яго ўсю нянавіць, якую я меў, і прыцягнуць яго, калі атрымаецца, да самага падножжа шыбеніцы, пасмяяўшыся тым самым з абразлівага тастамента ягонага бацькі. Выйшла яе праўда. Ён усплыў-такі на маім шляху. Я пачаў добра, і каб не гэтыя балбатлівыя лахудры, то скончыў бы таксама, як і пачаў!

Калі зладзей сплёў цесна рукі на грудзях і пачаў у непрытомнай злосці мармытаць праклёны, містэр Браўнлоў павярнуўся да ўражаных слухачоў і растлумачыў, што габрэй, які быў ягоным старым супольнікам і даверанай асобай, атрымаў вялікае ўзнагароджанне за тое, што ўтрымліваў Олівера ў сваіх сецях; частку гэтага ўзнагароджання ён мусіў бы вярнуць, калі б таму ўдалося выратавацца; спрэчка наконт гэтага паслужыла прычынай візіту да загараднага дома з мэтай апазнаць яго.

— Медальён і пярсцёнак, — сказаў містэр Браўнлоў, паварочваючыся да Манкса.

— Я купіў іх у мужчыны і жанчыны, пра якіх я вам гаварыў; яны скралі іх у старой нянькі, а тая зняла іх з трупа, — адказваў Манкс, не падымаючы вачэй. — Вы ведаеце самі, што з імі здарылася.

Містэр Браўнлоў толькі кіўнуў містэру Грымуігу, і той імгненна знік з пакоя, а неўзабаве вярнуўся, падпіхваючы перад сабой місіс Бамбл і цягнучы за сабой яе неахвотнага сужэнца.

— Ці не падманваюць мяне вочы? — усклікнуў містэр Бамбл з падробным энтузіязмам. — Хіба гэта не маленькі Олівер? О Олівер, каб ты ведаў, як мы па табе бедавалі!

— Закрый рот, ідыёт, — прамармытала місіс Бамбл.

— Гэта гаворыць прырода, місіс Бамбл! — запырэчыў наглядчык працоўні. — Няўжо я не магу даць волю пачуццям — я, хто выхаваў яго па-прыходску, — калі бачу, што ён сядзіць тут сярод лэдзі і джэнтльменаў з самай прыемнай знешнасцю! Я заўсёды любіў гэтага хлопчыка так, як быццам ён мой уласны... мой уласны... дзядуля, — спатыкнуўся містэр Бамбл, шукаючы прыдатнае параўнанне. — Мастэр Олівер, мой мілы, ці помніш ты бласлаўёнага джэнтльмена ў белай камізэльцы? Ах, Олівер, на тым тыдні ён адышоў на нябёсы ў дубовай труне з ручкамі з накладнога срэбра!

— Даволі, сэр! — сувора прамовіў містэр Грымуіг. — Стрымлівайце сябе.

— Пастараюся, сэр, як хопіць маіх сілаў, — адказаў містэр Бамбл. — Як вы маецеся, сэр? Спадзяюся, у вас усё ў парадку.

Гэтае прывітанне было адрасавана містэру Браўнлоў, які падышоў блізка да шаноўнай пары. Той запытаўся, паказваючы на Манкса:

— Вы ведаеце гэтага чалавека?

— Не, — рашуча адказала місіс Бамбл.

— А можа, і вы не ведаеце? — спытаў містэр Браўнлоў, звяртаючыся да яе сужэнца.

— Упершыню яго бачу, — сказаў містэр Бамбл.

— І пэўна ж, нічога яму не перадавалі?

— Не, — адказаў містэр Бамбл.

— Відаць, у вас ніколі не было залатога медальёна і прарсцёнка? — спытаў містэр Браўнлоў.

— Безумоўна, не, — адказвала наглядчыца. — Навошта нас прывялі сюды — каб адказаць на гэтыя дурацкія пытанні, ці што?

Містэр Браўнлоў яшчэ раз кіўнуў містэру Грымуігу; той зноў выбег з надзвычайнай хуткасцю, але вярнуўся не з тоўстым мужчынам і жанчынай, а гэтым разам з дзвюма разбітымі паралошам жанчынамі, якія ішлі трасучыся і спатыкаючыся.

— Вы зачынілі дзверы ноччу, калі памірала старая Сэлі, — сказала, падымаючы сваю выпетралую руку, тая, якая ішла паперадзе, — але вы не маглі закрыць дарогу гукам, не маглі закрыць шчыліны.

— Не, не, — сказала другая, аглядваючыся і рухаючы бяззубымі сківіцамі. — Не змагла.

— Мы чулі, як Сэлі спрабавала расказаць вам, што яна зрабіла, і бачылі, як вы ўзялі ў яе з рук паперу, а на наступны дзень бачылі, як вы ішлі ў ламбард.

— Так, — дадала другая, — і там былі медальён і залаты пярсцёнак. Мы гэта разведалі, і мы бачылі, як іх вам аддалі. Мы былі пры гэтым. О! Мы былі пры гэтым.

— І мы ведаем яшчэ больш, — працягвала першая. — Шмат гадоў таму Сэлі часта распавядала нам пра маладую маці, быццам тая казала ёй, што, захварэўшы і адчуваючы, што не выжыве, тая ішла да магілы бацькі ейнага дзіцяці, каб там памерці.

— А можа, вы хочаце пабачыць і ўладальніка ламбарда? — запытаўся містэр Грымуіг і зрабіў выгляд, што хоча рушыць да дзвярэй.

— Не, — адказала жанчына, — калі ён, — тут яна паказала на Манкса, — быў настолькі баязлівым, што прызнаўся, — а я бачу, што ён гэта зрабіў, — і калі вы распыталі ўсіх гэтых вядзьмарак і знайшлі патрэбных, то мне няма чаго больш сказаць. Я сапраўды прадала іх, і яны цяпер там, дзе вы іх ніколі не знойдзеце. Што далей?

— Нічога, — адказаў містэр Браўнлоў. — Адно толькі: засталася паклапаціцца, каб вы абое не займалі больш пасадаў, якія патрабуюць даверу. Ідзіце!

— Спадзяюся, — сказаў містэр Бамбл, азіраючыся з вялікай скрухай, пасля таго як містэр Грымуіг вывеў абедзвюх старых, — спадзяюся, што гэты нешчаслівы дробны інцыдэнт не пазбавіць мяне маёй прыходскай пасады?

— Пазбавіць, — адказаў містэр Браўнлоў. — Можаче прыняць гэта як належнае, і яшчэ майце на ўвазе, што вам усё лёгка сьшло.

— Гэта ўсё місіс Бамбл. Яна дабівалася гэтага, — сказаў ён, упэўніўшыся, што тая ўжо выйшла з пакоя.

— Гэта не апраўданне, — запярэчыў містэр Браўнлоў. — Калі гэтыя рэчы знішчалі, вы былі пры гэтым, а згодна з законам вы, калі разглядаць вас абоіх, вінаватыя ў большай меры: закон мае на ўвазе, што жонка дзейнічае паводле ўказання мужа.

— Калі закон мае гэта на ўвазе, — сказаў містэр Бамбл, узрушана ціскаючы ў руках капялюш, — то значыць, закон гэты асёл... ідыёт. Калі закон трактуе гэта так, то закон — халасцяк, і найгоршае, што я магу пажадаць — гэта каб ён навучыўся з уласнага досведу... з уласнага досведу.

Выразна падкрэсліўшы апошнія словы шляхам іх паўтарэння, містэр Бамбл глыбака насадзіў капялюш на галаву, засунуў рукі ў кішэні і пайшоў следам за сваёй палавінай уніз па лесвіцы.

— Маладая лэдзі, — звярнуўся да Роз містэр Браўнлоў, — дайце мне вашу руку. Не дрыжыце. Можаче, не баючыся, выслухаць тыя апошнія некалькі слоў, якія засталася сказаць.

— Калі яны... я не ведаю, як гэта магчыма, але калі яны... маюць нейкія адносіны да мяне, — сказала Роз, — о, малю вас, хай яны прагучаць калі-небудзь іншым разам. Сёння ў мяне няма сіл іх пачуць.

— Не, — сказаў стары джэнтльмен і ўзяў яе пад руку, — я пэўна ведаю, што ў вас хопіць сілы духу. Манкс, ці ведаеце вы гэтую маладую лэдзі?

— Так, — адказаў Манкс.

— Ніколі не бачыла яго раней, — ледзь чутна сказала Роз.

— А я вас часта бачыў, — азваўся Манкс.

— У бацькі няшчаснай Агнэс было дзве дачкі, — сказаў містэр Браўнлоў. — Як склаўся лёс другой... другога дзіцяці?

— Калі памёр бацька, — адказаў Манкс, — памёр у чужым месцы, пад чужым іменем, дзіця, не маючы ні пісьма, ні якога-небудзь пасведчання, ні цыдулкі, якая была б ключом, які дазволіў бы выйсці на сяброў або родзічаў, — дзіця было ўзятае ў сям'ю беднякамі-сялянамі. Яе выхавалі, як родную дачку.

— Працягвайце! — сказаў містэр Браўнлоў; ён даў знак місіс Мэйлі падысці бліжэй. — Працягвайце!

— Вы не змаглі б знайсці месца, куды з'ехалі гэтыя людзі, — сказаў Манкс, — але дзе бяссьільныя сяброўскія повязі, там часта можа прабіць сабе дарогу нянавісьць. Пасля года адмысловых пошукаў мая маці выйшла на яе — яна знайшла дзяўчынку.

— Яна забрала яе сабе?

— Не. Людзі, якія яе прынялі, былі бедныя. І ім нарэшце пачало надакучваць — прынамсі, мужу — іхняе неабгрунтаванае чалавекалюбства, так што мая маці пакінула яе ў іх, даўшы ім невялікую суму грошай, якой на доўга ім, пэўна ж, не хапіла, і паабяцала даць потым яшчэ; праўда, гэтага рабіць яна зусім не збіралася. Яна не зусім спадзявалася на тое, што незадаволенасць і беднасць зробіць дзяўчынку нешчаслівай. У дадатак яна распавяла пра няслаўе сястры дзяўчынкі, прычым з тымі зменамі, якія найбольш адпавядалі яе інтарэсам. Яна прасіла пільнаваць дзяўчынку, таму што ў яе кепская спадчыннасць, расказала, што яна пазашлюбная і рана ці позна пойдзе крывымі сцежкамі. Усё гэта пацвярджалася вядомымі ўжо абставінамі, так што тыя людзі паверылі. Дзяўчынка нейкі час існавала ў такой мізэрнасці, што гэта задаволіла нават нас, пакуль адна лэдзі, удава, якая жыла на той час у Чэстэры, не ўбачыла яе выпадкова і, пашкадаваўшы яе, не ўзяла да сябе. Мне здаецца, што супраць нас дзейнічалі нейкія чары, таму што нягледзячы на ўсе нашыя высілкі, яна заставалася там і была шчаслівай. Два ці тры гады таму я страціў яе з поля зроку і не бачыў больш, пакуль не сустрэў некалькі месяцаў таму назад.

— Вы бачыце яе цяпер?

— Так. Яна абапіраецца на вашу руку.

— Але яна па-ранейшаму мая пляменніца, — усклікнула місіс Мэйлі, абдымаючы дзяўчыну, якая, відавочна, губляла сілы, — яна па-ранейшаму маё мілае дзіця! Я цяпер не пайшла б на тое, каб страціць яе, нават дзеля ўсіх багаццяў свету. Мая мілая, родная душа. Хорошая мая дзяўчынка!

— Адзіны мой сябра, — усклікнула Роз, прыціскаючыся да яе. — Найлепшы, самы добры мой сябра! Маё сэрца зараз не вытрымае. Я... я не магу... больш трываць...

— Ты вытрывала шмат і, нягледзячы на ўсё, заставала-ся заўсёды самай мілай, самай спагаднай дзяўчынай, якая прыносіла шчасце тым, хто быў побач, — прамовіла місіс Мэйлі, ласкава абдымаючы яе. — Даволі, даволі, мая дарагая! Успомні, хто чакае цябе, каб раскрыць табе свае пяшчотныя абдымкі! Паглядзі сюды. Паглядзі, мілая мая!

— Не цёця, ты мне не цёця! — усклікнуў Олівер, абвіваючы рукамі яе шыю. — Ніколі ўжо не назаву цябе цёцяй, бо ты сястра, мая мілая, родная сястра, якую маё сэрца таемным чынам навучылася любіць ужо даўно, з самага пачатку! Роз, дарагая, мілая Роз!

Няхай будуць свяшчэннымі гэтыя слёзы, гэтыя каструбуватыя фразы, якімі абменьваліся паміж сабой сіраты, моцна абняўшы адно аднаго. Бацька, маці і сястра былі набытыя і страчаныя ў адзін момант. У адным кубку змяшаліся і радасць, і гора, але горкіх слёз не было, бо нават сама жальба была настолькі змячана агульнымі прыемнымі ўспамінамі, што яна перастала прыносіць пакуты і ператварылася ва ўрачыстую радасць.

Яны доўга-доўга заставаліся сам-насам. Нарэшце ціхі стук у дзверы абвясціў пра тое, што ля дзвярэй стаіць яшчэ нехта. Олівер адчыніў дзверы, адступіў убок і даў прайсці Гары Мэйлі.

— Пра ўсё ведаю, — сказаў ён, сядваючы побач з прыўкраснай дзяўчынай. — Мілая Роз, я ведаю пра ўсё.

— Я тут не выпадкова, — дадаў ён пасля даволі працяглай паўзы. — Пра ўсё гэта я даведаўся не сёння, а ўчора, толькі ўчора. Ці здагадваецца вы, што я прыйшоў нагадаць вам пра адно абяцанне?

— Пачакайце, — сказала Роз. — Дык вы ўсё ведаеце?

— Усё. Вы дазволілі мне вярнуцца да прадмета нашай колішняй размовы ў любы час цягам года.

— Так.

— Не прымушаць вас памяняць сваё рашэнне, — працягваў малады чалавек, — а выслухаць яго яшчэ раз, калі на тое будзе ваша воля. Я павінен быў пакласці да ваших ног тое становішча ў грамадстве або багацце, якім валодаю, і калі б вы не адступілі ад свайго першапачатковага рашэння, я ўзяў на сябе абавязак не спрабаваць змяніць вашае рашэнне ні словам, ні справай.

— На мяне цяпер будуць уплываць тыя самыя прычыны, што і тады, — цвёрда сказала Роз. — Калі я маю пачуццё абавязку перад той, чыё добрае сэрца ўратавала мяне ад галечы і пакутаў, то хіба можа яно калі-небудзь быць больш моцным, чым сёння? Гэта барацьба, — працягвала Роз, — але я буду весці яе з гонарам. Гэта боль, але яго перанясе маё сэрца.

— Тое, што адкрылася сёння ўвечары... — пачаў быў Гары.

— Тое, што адкрылася сёння ўвечары, — мякка прамовіла Роз, — не мяняе майго становішча, майго стаўлення да вас. Яно застаецца ранейшым.

— Вы крыўдзіце сваё сэрца, настройваеце яго супраць мяне, — сказаў закаханы малады чалавек.

— О Гары, Гары, я так хацела б гэта зрабіць, каб не пакутаваць болей, — сказала маладая лэдзі і заплакала.

— Дык навошта выракаць сябе на пакуты? — сказаў Гары і ўзяў яе за руку. — Мілая Роз, вы падумайце, вы толькі падумайце, што вы пачулі сёння ўвечары.

— А што я пачула? Што пачула? — выгукнула Роз. — Што мой бацька так блізка прыняў да сэрца гэтую ганьбу, што ён уцёк ад усіх... Даволі, Гары, мы даволі ўжо гаварылі.

— Не, не даволі, — адказаў малады чалавек, утрымліваючы яе, калі яна ўстала. — Мае спадзяванні, памкненні, мае пачуцці, кожная мая думка — усё змянілася, акрамя майго кахання. Я не прапаную вам цяпер цвёрдага становішча ў мітуслівым свеце, не прапаную мець нешта супольнае са светам, дзе пануюць крыўда і прыніжэнні, дзе сумленны чалавек мусіць чырванець не з-за існага няслаўя і ганьбы... Але вось дом — так, наймілейшая мая Роз, — дом і сваё сэрца — гэта і толькі гэта я магу вам прапанаваць.

— Што вы хочаце сказаць?.. — няпэўна спытала яна.

— Тым самым я хацеў сказаць, што... калі я развітаўся з вамі ў мінулы раз, я пайшоў ад вас з цвёрдай рашучасцю зраўняць з зямлёю ўсе ўяўныя перашкоды паміж мною і вамі, я вырашыў, што калі мой свет не можа быць вашым, то мне трэба зрабіць ваш свет сваім. Я вырашыў, што ні адзін з тых фанабэрыстых людзей, хто крывіў бы вусны, маючы на ўвазе паходжанне, не

пабачыць вас, бо я ад іх адварнуся. Я гэта зрабіў. Тыя, хто з-за гэтага адхіснуліся ад мяне, адхіснуліся і ад вас і даказалі, што вы тут гаварылі правільна. Тыя апекуны, тыя маючыя ўладу, тыя ўплывовыя родзічы са становішчам у свеце адварнуліся ад мяне, і наколькі яны ўсміхаліся мне раней, настолькі холадна глядзяць цяпер. Але ёсць у самым заможным графстве Англіі вясёлыя палі і трымцячыя пад ветрам гаі, а ля адной вясковай царквы – маёй, Роз, царквы! – стаіць вясковы дом – прытулак, якім я, калі вы гэта дазволіце, буду ганарыцца ў тысячу разоў болей, чым усімі надзеямі, ад якіх я адрокся. Вось такое маё становішча і такое маё багацце, і іх я кладу да вашых ног.

***

– Ну і катаванне гэта – чакаць каханкаў на вячэру, – сказаў, прагнуўшыся, містэр Грымуіг і турзануў з галавы сваю насоўку.

Папраўдзе кажучы, вячэра адкладвалася на няпэўна доўгі тэрмін. Ні місіс Мэйлі, ні Гары, ні Роз (якія ўвайшлі разам) нічога не маглі сказаць дзеля апраўдання.

– Сёння ўвечары ў мяне быў сур’ёзны намер з’есці сваю галаву, – сказаў містэр Грымуіг, – бо я пачаў думаць, што есці нічога не дадуць. З вашага дазволу, я бяру на сябе смеласць пацалаваць нявесту.

Не губляючы марна часу, містэр Грымуіг выканаў свой абвешчаны намер, чмокнуўшы пачырванелую дзяўчыну ў шчаку; заражаныя яго прыкладам, тое самае зрабілі лекар і містэр Браўнлоў. Некаторыя сцвярджаюць, што бачылі, як Гары Мэйлі першым зрабіў гэта ў суседнім прыцемненым пакоі, але найбольш аўтарытэтных асобы кажучы, што гэта проста немагчыма, бо ён яшчэ занадта малады і да таго яшчэ святар.

– Олівер, дзіцятка маё, – сказала місіс Мэйлі, – дзе ты быў і чаму ты выглядаеш такім маркотным? Вось – у цябе ўжо і слёзкі пацяклі. У чым справа?

Наш свет – гэта свет расчараванняў, і часта расчараванні спасцігаюць нас у тых надзеях, якія мы найбольш песцім, у надзеях, якія робяць найвялікшы гонар нашай прыродзе.

Бедны Дзік памёр!

РАЗДЕЛ LII

Перадсмяротная ноч Фэджына

Зала суда была біцалем набітая людзьмі. Дапытлівыя, нецярплівыя вочы глядзелі з кожнага квадратнага дзюйма прасторы. Пачынаючы ад парэнчаў перад лавай падсудных і да самага цеснага, малога куточка на галёрцы, пагляды ўсіх былі прыкаваныя да аднаго чалавека — да габрэя. Яны былі ззаду, спераду, над ім, знізу, справа і злева; выглядала на тое, што ён у цэнтры небасхілу, усеянага прамяністымі вачыма.

Ён стаяў у прамянях гэтага жывога святла, апусціўшы адну руку на драўляную перакладзіну перад сабой, а другую трымаючы каля вуха, і выцягваў шыю, каб больш выразна чуць кожнае слова, якое гаварыў старшыня судовага паседжання, які чытаў абвінаваўчае заключэнне прысяжным. Часам ён пільна ўглядаўся ў прысяжных, каб выглядзець хоць які станоўчы эфект ад амаль бязважкага сведчання на яго карысьць, а калі абвінавачанні супраць яго выкладаліся з неабвержнай дакладнасцю, то ён умольна глядзеў на свайго адваката, каб той нават тут сказаў што-небудзь на яго карысьць. Калі не лічыць гэтых праяваў трывогі, ён не рухаў ні нагой, ні рукой. З таго часу, калі суд пачаўся, ён не зрабіў ніводнага руху, і цяпер, калі суддзя замоўк, ён паранейшаму заставаўся ў той самай напружанай позе глыбокай увагі, не зводзячы вачэй са старшыні суда, быццам усё яшчэ слухаў.

Лёгкая мітусня ў зале прымусіла яго ачнуцца. Ён азірнуўся і ўбачыў, што прысяжныя схіліліся адзін да аднаго, каб вынесці вердыкт. Калі вочы яго падняліся на галерэю, ён убачыў, як людзі выцягваюць шыі, каб разгледзець ягоны твар; некаторыя паспешліва прыкладвалі да вачэй біноклі, іншыя нешта з агідай шапталі суседзям. Былі тут у нешматлікай колькасці і такія, хто, здаецца, зусім не звяртаў на яго ўвагі і адно нецярпліва паглядваў на прысяжных, дзівячыся, што гэта яны марудзяць. Але ні на адным твары ён не прачытаў нічога, акрамя ўсепаглынальнага жадання пачуць, як яго засудзяць, — ані каліва спагады, нават сярод жанчын, якіх тут было шмат.

Калі ягоны разгублены позірк увабраў усё гэта, зноў наступіла поўная цішыня, і, азірнуўшыся, ён убачыў, што прысяжныя павярнуліся да суддзі. Ціха!

Але яны толькі прасілі дазволу выйсці.

Ён пільна глядзеў на іх твары, затрымліваў пагляд на кожным па меры таго, як яны праходзілі поруч, быццам спадзяваўся выведаць, да якога рашэння схіляецца большасць, але ўсё было дарма. Турэмшчык крануў яго за плячо. Ён машынальна пайшоў следам да канца памоста і сеў на крэсла побач. На крэсла паказаў яму наглядчык, а інакш ён яго і не ўбачыў бы.

Ён яшчэ раз паглядзеў на галерэю. Некаторыя з людзей закусвалі, некаторыя абмахваліся насоўкамі, бо ў перапоўненай зале было надта гарача. Кейкі малады чалавек рабіў накід ягонага твару ў нататніку. Ён задаў сабе пытанне, ці падобны накід, і, быццам старонні разявака, глядзеў, як мастак вострыць зламаны аловак.

Тое самае адбылося і калі ён перавёў позірк на суддзю — у галаве закапашыліся думкі наконт таго, які пакрой у судзейскага адзення, колькі яно каштуе і ў якой манеры суддзя яго надзявае. На адным з судзейскіх крэслаў сядзеў стары тоўсты чалавек, які з паўгадзіны таму быў выйшаў, а цяпер вярнуўся. Ён пытаў сам сябе, ці хадзіў той на абед, што ён еў, дзе, і так ён думаў пра нейкія збочныя рэчы, пакуль нейкі новы аб'ект не прыцягваў яго ўвагі і не пераключаў думкі.

Аднак увесь гэты час яго мозг ні на міг не быў вольным ад гнятлівага, ашаламляльнага ўсведамлення таго, што перад ім раскрываецца магіла; яно не пакідала яго, але яно было няўцямным, няпэўным, і ён не мог засяродзіць на ім свае думкі. Але нават цяпер, калі ён трымцеў, і яго кідала ў гарачку ад думкі пра бліскую смерць, ён раптам пачаў лічыць жалезныя прэнты перад сабой, разважаць, як гэта мог абламіцца верх аднаго з іх і ці будуць яго рамантаваць або пакінуць так, як ёсць. Потым ён пачаў думаць пра ўвесь жах шыбеніцы, і раптам яго ўвага скіравалася на чалавека, які пырскаў вадой на падлогу, каб ахаладзіць яе, а потым зноў задумаўся.

Нарэшце пачуўся вокліч — патрабаванне цішыні, і ўсе, стаіўшы дыхаючы, пачалі глядзець на дзверы. Вярнуліся

присяжныя і прайшлі, амаль зачапіўшы яго. Ён не мог нічога прачытаць на іх тварах — яны былі быццам з каменя. Апусцілася глыбокая цішыня... ні шалаху... ні дыхання... **ВІНАВАТЫ!**

Будынак выбухнуў страшнымі крыкамі, а потым пракаціўся гулкі роў, падобны на ярасны грукат грому. Гэта былі крыкі радасці людзей знадворку, якія віталі навіну, што ён памрэ ў панядзелак. Шум заціх, і яго спыталі, ці мае ён што-небудзь сказаць, каб адпрэчыць смяротны прысуд. Ён зноў прыняў колішнюю напружаную паставу і ўважліва слухаў таго, хто задаваў пытанне, але яго мусілі паўтарыць двойчы, перш чым да яго нарэшце дайшло; у адказ ён толькі прамармытаў, што ён стары, стары, стары чалавек, — і паступова панізіўшы голас да шэпту, змоўк.

Суддзя надзеў чорны берэт, а падсудны ўсё яшчэ стаяў у той самай паставе, з тым самым выразам твару. У нейкай жанчыны на галерыі вырваўся вокліч, выкліканы гэтым страшным і велічным момантам. Ён паглядзеў туды, адкуль данёсся крык, быццам быў раззлаваны гэтай прыкрасцю, і з яшчэ большай увагай нахіліўся наперад. Прамова, звернутая да яго, была ўрачыстай і ўнушальнай, прысуд гучаў жахліва, але ён стаяў, бы мармуровая статуя, абсалютна нерухома. Яго выпетралы твар усё яшчэ быў звернуты ўперад, ніжняя сківіца адвісла, а вочы былі ўтаропленыя перад сабой, калі наглядчык паклаў яму руку на плячо і паказаў на выхад. Ён нейкую хвіліну тупа глядзеў перад сабой, потым паслухаўся.

Яго правялі праз пакой з каменнай падлогай, пад залам суда, дзе адны арыштанты чакалі сваёй чаргі ісці ў суд, іншыя размаўлялі са сваімі сябрамі, якія штурхаліся ля рашоткі, за якой быў адкрыты двор. Тут не было нікога, хто пагаварыў бы з ім, але калі ён праходзіў, арыштанты адступілі, каб ён лепш быў бачны тым, хто стаяў, прыціснуўшыся да кратаў, і тыя абсыпалі яго крыўднымі мянушкамі, лаянкай, крычалі і світалі. Ён патрос кулаком і збіраўся ўжо плюнуць у іх, але канваіры прыспешылі яго і павялі цёмным калідорам, які быў асветлены толькі некалькімі цьмянымі лямпамі, унутр вязніцы.

Тут яго абшукалі — ці няма пры ім якіх-небудзь рэчаў, якія дапамаглі б яму абысці закон. Калі гэтая цырымонія закончылася, яго завялі ў адну з камер для асуджаных і пакінулі там аднаго.

Ён сеў на каменную лаву насупраць дзвярэй, якая служыла крэслам і ложкам, утаропіў налітыя крывёй вочы ў падлогу і паспрабаваў сабрацца з думкамі. Праз нейкі час ён ўзгадаў некалькі разрозненых фрагментаў таго, што сказаў суддзя, хоць тады яму здавалася, што ён не разумее ні слова. Словы паступова вярталіся на свае месцы, паступова аднаўляліся часткі сказаў, якіх не хапала, так што праз невялікі час ён аднавіў увесь прысуд амаль у тым выглядзе, у якім ён быў вырачаны. *Павесіць за шыю, пакуль не памрэ* — такі канец чакаў яго. Павесіць за шыю, пакуль не памрэ.

Стала зусім цёмна. Ён пачаў думаць пра ўсіх знаёмых яму людзей, якія памерлі на эшафоце; некаторыя з іх памерлі якраз гэтакім чынам. Яны так хутка наплывалі адзін за другім, што ён ледзьве паспяваў іх лічыць. Ён бачыў, як паміралі некаторыя з іх — і пасміхаўся, таму што яны памерлі з малітвай на вуснах. З якім ляскатам падала дошка і як хутка яны мяняліся — ператвараліся са здаровых, энергічных людзей у віснучыя цюкі адзення!

Мабыць, некаторыя з іх былі ў гэтай самай камеры — сядзелі на гэтым вось месцы. Ужо зусім цёмна — чаму не нясуць святла? Камера была пабудаваная шмат гадоў таму. Колькі ж людзей правялі ў ёй свае апошнія гадзіны? Здавалася, што ён сядзіць у склепе, забітым мерцвякамі — каптур, пятля, звязаныя рукі, твары, якія ён ведаў, якія пазнаваў нават праз агідныя покрывы... Святла! Святла!

Нарэшце, калі ён у мяса разбіў рукі, б'ючы імі ў цяжкія дзверы і сцены, прыйшлі двое. Адзін прынёс свечку, якую засунуў у жалезны падсвечнік на сцяне, другі прынёс матрац, каб ноччу спаць на ім, бо з гэтага часу вязня нельга было пакідаць аднаго.

Потым настала ноч — цёмная, панурая, маўклівая ноч. Іншыя людзі з тых, хто не спіць, з радасцю прыслухоўваюцца да царкоўнага звона, бо ён абвяшчае пра тое, што жыццё ідзе далей, што наступіць дзень. Габрэю гэты гук прыносіў толькі распач. Бумканне металёвага звона было сугучнае толькі аднаму глыбокаму, пустому слову — «смерць». Што было карысці ад тлуму і шуму вясёлага рання, якія пранікалі нават сюды, да яго ў камеру? Гэта быў той самы пахавальны звон, у якім здзек паяднаўся з перасцярогай.

Дзень прайшоў. Дзень? Не было ніякага дня. Ён праляцеў гэтаксама хутка, як і наступіў — і надышла ноч, ноч доўгая і адначасна такая кароткая, доўгая з-за жахлівай глухой цішыні і кароткая з-за хуткаплынных гадзін. Нейкі час ён шалеў, брыдка зневажаў Бога, потым проста выў і рваў на сабе валасы. Яго шаноўныя аднаверцы прыйшлі, каб памаліцца разам з ім, але ён з праклёнамі прагнаў іх. Яны былі паспрабавалі яшчэ раз праявіць дабрачыннасць, але ён выштурхнуў іх прэч.

Ноч з суботы на нядзелю. Яму засталася яшчэ толькі адна ноч. Калі гэтая думка прыйшла яму ў галаву, настаў новы дзень — нядзеля.

Толькі пад вечар гэтага апошняга жахлівага дня гнятлівае ўсведамленне яго безнадзейнага, распачнага становішча цалкам завалодала ягонай грэшнай душой — не таму, што ён меў нейкую надзею на памілаванне, а таму, што ён ніколі не быў у стане дапусціць, што смерць так блізка. Ён мала гаварыў з тымі двума, што наглядзілі за ім, мяняючы адзін другога; са свайго боку, і яны не рабілі спробаў прыцягнуць яго ўвагу. Ён сядзеў у нейкім трансце. Іншым разам ён усхопліваўся і з раскрытым ротам бегаў у гарачцы ўзад і ўперад у такім прыпадку страху і злосці, што нават яны, звыклыя да такіх рэчаў, адхіналіся ад яго з жахам. Нарэшце ён стаў такім страшным, яго так замучыла ягонае хворае сумленне, што наглядчыкі пачалі баяцца сядзець па адным і пільнавалі яго ўдвух.

Ён расцягнуўся на сваім каменным ложку і пачаў думаць пра мінулае. Нехта з натоўпу дастаў яго нейкай зброяй, калі яго бралі, і ягоная галава была перавязаная палатнянай павязкай. Рыжыя валасы яго звісалі на бяскроўны твар, барада была каўтуном, некалькі касмыкоў з яе былі вырваныя. Яго вочы свяціліся страшным агнём, нямытая скура патрэскалася ад ліхаманкі, якая з'ядала яго. Восем-дзесяць-дзесяць. Калі гэта толькі не фокус дзеля таго, каб запалохаць яго, калі гэта насамрэч былі гадзіны, якія напіралі адна на другую, то дзе будзе ён, калі яны зробіць поўны круг? Адзінаццаць! Яшчэ адзін удар, а яшчэ ж не адгучала рэха ад папярэдняй гадзіны. У восем ён будзе адно плакальшчыкам ва ўласнай пахавальнай працэсіі, у адзінаццаць...

Жахлівыя сцены Ньюгейта, якія хавалі ў сабе шмат нішчымніцы, нявыказанага страху, хавалі не толькі ад вачэй, але і — занадта часта і занадта доўга — ад думак людскіх, ніколі не бачылі відовішча больш прывіднага і жудлівага. Тыя нешматлікія, хто, праходзячы міма, запавольваў крокі і задаваў сабе пытанні, што можа рабіць чалавек, прысуджаны да павешання заўтра ранкам, дрэнна спалі б у тую ноч, каб пабачылі яго.

З ранняга вечара амаль да поўначы невялікія групкі па два-тры чалавекі падыходзілі да турэмнай брамы і цікавіліся са спалоханым выразам твару, ці не прыйшло памілаванне. Атрымаўшы адмоўны адказ, яны перадавалі жаданую вестку групам людзей, якія кучкаваліся на вуліцы, паказвалі дзверы, праз якія ён выйдзе, месца, на якім будзе пабудаваная шыбеніца, а потым, неахвотна адыходзілі і ўяўлялі сабе, як гэта будзе выглядаць. Паступова яны ўсе пайшлі, і нейкую гадзіну ўначы вуліца заставалася пустой і цёмнай.

Пляц перад турмой быў расчышчаны, а цераз дарогу былі перакінутыя некалькі афарбаваных у чорны колер моцных брусоў, каб стрымліваць націск натоўпу, калі ў брамцы з'явіліся містэр Браўнлоў і Олівер і прад'явілі ордэр з дазволам наведаць вязня, падпісаны адным з шэрыфаў.

— Што, сэр, малады джэнтльмен таксама пойдзе? — спытаў чалавек, які мусіў суправаджаць іх. — Такое відовішча не для дзяцей, сэр.

— Правільна, мой сябра, — азваўся містэр Браўнлоў, — але мая справа да таго чалавека цесна звязаная з хлопчыкам, і калі ўжо дзіця бачыла яго ў зеніце росквіту і зладзейства, то я думаю, што было б добра — нават коштам пэўнага страху і перажывання, — каб ён пабачыў яго цяпер.

Гэтыя некалькі слоў былі сказаныя ўбаку, не для вушэй Олівера. Мужчына дакрануўся да капелюша, з цікаўнасцю зірнуўшы на Олівера, адчыніў другую брамку, якая была насупраць той, праз якую яны ўвайшлі, і правёў іх цёмнымі, пакручастымі калідорамі да камеры.

— Тут, — сказаў ён, спыніўшыся ў цёмным пераходзе, у якім некалькі рабочых былі занятыя ў поўнай цішыні нейкай

падрыхтоўкай, — тут ён будзе праходзіць. А калі вы заглянеце сюды, то зможаце ўбачыць дзверы, з якіх ён выйдзе.

Ён завёў іх у кухню з каменнай падлогай, дзе стаяла шмат катлоў для гатавання турэмнай ежы, і паказаў на дзверы. Над імі была закратаваная пройма, праз якую даносіліся гукі мужчынскіх галасоў, якія перамяжоўваліся стукам цяслярскага начыння і дошак. Там ладзілі шыбеніцу.

Потым яны прайшлі праз некалькі трывалых дзвярэй, якія адмыкалі знутры іншыя наглядчыкі, перасеклі адкрыты двор, падняліся па вузкай лесвіцы і ўвайшлі ў калідор з шэрагам дзвярэй злева. Ключнік падаў ім знак, каб заставаліся, дзе ёсць, і пастукаў у адну з іх звязкай ключоў. Абодва наглядчыкі пашапталіся з ім, пацягваючыся, выйшлі на калідор, быццам узрадаваныя, што будуць мець перадышку, і падалі знак наведвальнікам, каб тыя ішлі ў камеру следам за першым наглядчыкам. Тыя так і зрабілі.

Асуджаны злачынец сядзеў на каменным ложку, хістаючыся з боку на бок. Твар яго нагадваў хутчэй пысу нейкага звера, чым аблічча чалавека. Няйначай, ён успамінаў сваё мінулае, бо безупынна нешта мармытаў, усведамляючы наведнікаў найначай як удзельнікаў сваіх відзежаў.

— Малайчына, Чарлі, добра справіўся, — мармытаў ён. — І ты, Олівер — ха-ха! І ты, Олівер, — цяпер зусім джэнтльмен, зусім... забярыце гэтага хлопца спаць!

Наглядчык узяў Олівера за руку, шапнуў яму, каб той не баяўся, і моўчкі глядзеў на тое, што адбываецца.

— Забярыце яго спаць! — крычаў габрэй. — Вы мяне чуеце, хто-небудзь з вас? Ён... ён... усяму прычынай. Варта грошай... прывучыць яго да гэтага... Біл, Болтэра за глотку, пакінь дзяўчыну, урэж Болтэраў гарляк як мага глыбей. Адвалі яму галаву!

— Фэджын! — прамовіў наглядчык.

— Гэта я! — усклікнуў габрэй, імгненна прымаючы тую самую паставу, якую ён захоўваў у судзе. — Стары, мілорд, вельмі, вельмі стары чалавек!

— Слухайце, — працягваў наглядчык і паклаў яму руку на грудзі, каб той не ўставаў, — тут прыйшлі, хочучь пагаварыць з ва-

мі, нййначай, задаць некалькі пытанняў. Фэджын! Фэджын!
Вы мужчына ці не?

— Мне нядоўга засталася ім быць, — адказаў той і зіркнуў на іх; твар яго не выражаў ніякіх людскіх пачуццяў, акрамя шаленства і спалоху. — Забіць іх усіх! Якое права яны маюць забіваць мяне!

Тут ён пазнаў Олівера і містэра Браўнлоў. Забіўшыся ў самы дальні куток свайго ложа, запытаўся, што ім тут трэба.

— Ціха, — сказаў наглядчык, усё яшчэ трымаючы яго. — Ну, сэр. Пытайце ў яго, што вы там хацелі спытаць, і хутка, бо ён з кожнай хвілінай становіцца ўсё горш!

— У вас ёсць паперы, — сказаў, наблізіўшыся, містэр Браўнлоў, — якія былі аддадзеныя ў вашы рукі дзеля бяспечнага захавання чалавекам па імені Манкс.

— Гэта ўсё хлусня, — адказваў габрэй. — Ніякіх папер у мяне няма.

— Дзеля Госпада Бога, — урачыста прамовіў містэр Браўнлоў, — не гаварыце так цяпер, на парозе смерці, скажыце мне, дзе яны. Вы ведаеце — Сайкс мёртвы, Манкс прызнаўся, і ніякай выгады атрымаць больш нельга. Дык дзе паперы?

— Олівер, — усклікнуў габрэй і жэстам паклікаў яго. — Ідзі сюды. Я табе на вуха скажу.

— Я не баюся, — сказаў Олівер упаўголаса і вызваліўся ад рукі містэра Браўнлоў.

— Паперы ў парусінавым мяху, — сказаў габрэй, прыцягнуўшы Олівера да сябе, — схаваныя ў пройме над комінам у верхнім пакоі. Я хачу пагаварыць з табой, мой мілы. Хачу пагаварыць з табой.

— Добра, добра, — адказаў Олівер. — Дайце я прачытаю малітву. Прашу вас! Дазвольце мне прачытаць малітву. Толькі адну, разам з вамі на каленях, і потым мы будзем гаварыць да самага рання.

— Выходзь, выходзь, — адказаў габрэй, штурхаючы хлопчыка перад сабой да дзвярэй і безуважна глядзячы паверх яго галавы.

— Скажы, што я пайшоў спаць, — табе яны павераць. Ты можаеш мяне вывесці, калі будзеш ісці са мной так. Ну, ну!

— О! Божа, даруй гэтаму няшчаснаму! — усклікнуў хлопчык і заліўся слязьмі.

— Правільна, правільна, — сказаў Фэджын. — Гэта нам дапаможа. Спачатку ў гэтыя дзверы. Калі я пачну трымцець, праходзячы каля шыбеніцы, не зважай і паспяшайся. Ну, ну!

— У вас яшчэ ёсць пытанні, сэр? — спытаўся наглядчык.

— Больш пытанняў няма, — адказаў містэр Браўнлоў. — Каб я мог спадзявацца, што можна дабіцца, каб ён уцяміў сваё становішча...

— З гэтага нічога не атрымаецца, сэр, — адказаў той, хітаючы галавой. — Лепш пакіньце яго ў спакоі.

Дзверы камеры адчыніліся, і з’явіліся наглядчыкі.

— Паспяшайма, паспяшайма! — крыкнуў габрэй. — Без шуму, але і не марудзячы. Хутчэй, хутчэй!

Мужчыны падхапілі яго пад рукі, вызвалілі Олівера, адцягнулі яго назад. Нейкую хвіліну ён змагаўся з сілай адчаю, а потым пачаў крычаць так, што крыкі гэтыя пранікалі нават скрозь тоўстыя сцены і звінелі ў вушах наведвальнікаў, аж пакуль яны не выйшлі ўва двор.

Яны не адразу пайшлі з вязніцы. Пасля страшнага відовішча Олівер ледзь не самлеў і быў такім слабым, што з гадзіну ці болей не мог ісці.

Калі яны выйшлі, бралася на дзень. Ужо сышоўся ладны натоўп. Ва ўсіх вокнах цясніліся людзі, якія курылі, гулялі ў карты, каб прабавіць час; у натоўпе штурхаліся, сварыліся, жартавалі. Усё гаварыла пра бурлівае жыццё, — усё, акрамя спалучэння страшных прыкметаў у цэнтры ўсяго: чорнага ўзвышша, перакладзіны, вяроўкі ды іншых агідных інструментаў смерці.

РАЗДЗЕЛ LIII

i апошні

Расказ пра лёс герояў гэтай аповесці амаль скончаны. Тое апошняе, што засталася расказаць іх біёграфу, памесціцца ў некалькіх словах.

Не прайшло і трох месяцаў, як Роз Флэмінг і Гары Мэйлі пабраліся шлюбам, — павянчаліся ў вясковай царкве, дзе з гэтага часу пачыналася праца маладога святара; у той самы дзень яны сталі ўладальнікамі свайго новага шчаслівага дома.

Місіс Мэйлі пачала жыць у свайго сына і нявесткі, каб у дні, якія ёй засталіся, радавацца той асалодзе, якую могуць даць чалавеку ўзрост і годнасць, — сузіранню шчасця тых, каму бесперапынна дарыліся найцёплыя пачуцці і найпяшчотныя клопаты варта пражытага жыцця.

У выніку грунтоўнага і бесстаронняга даследавання высветлілася, што калі рэшту прамантачанага багацця, якое заставалася ва ўладанні Манкса (і якое не павялічылася ні ў яго руках, ні ў руках яго маці), пароўну падзяліць паміж Манксам і Оліверам, то кожны атрымае крыху больш за тры тысячы фунтаў. Згодна з бацькоўскім тастаментам, Олівер меў права на ўсю спадчыну, але містэр Браўнлоў, не хочучы пазбавіць старэйшага сына магчымасці пакінуць распуснае жыццё, распачаць сумленную кар’еру, прапанаваў такі падзел маёмасці, і яго малады выхаванец на гэта з радасцю пагадзіўся.

Манкс, які ўсё яшчэ захоўваў гэтае сваё прыдумане імя, з’ехаў са сваёй доляй у аддаленую частку Новага Свету, дзе неўзабаве марна растраціў усё і зноў вярнуўся да ранейшага жыцця, за нейкае махлярства трапіў у турму, доўга там прасядзеў, быў разбіты прыступам сваёй старой хваробы і памёр у вязніцы. Гэтаксама далёка ад радзімы памерлі ўсе галоўныя ўдзельнікі банды яго нага сябра Фэджына.

Містэр Браўнлоў усынавіў Олівера. Ён асеў з Оліверам і эканомкай на сталае жыццё за нейкую мілю ад прыходскага дома, дзе жылі яго добрыя сябры, і выканаў адзінае жадан-

не гарачага і шчырага сэрца Олівера, якое засталася яшчэ не выкананым: паяднаў маленькую грамаду, і тая зажыла жыццём, блізкім да таго ідэальна шчаслівага, якое толькі магчыма ў нашым пераменлівым свеце.

Неўзабаве пасля вяселля маладых людзей шляхетны доктар вярнуўся ў Чэрсі, дзе, пазбаўлены ўзаемінаў са сваімі старымі сябрамі, ён мог бы захандрыць, каб быў схільны да гэтага з-за свайго тэмпераменту, і мог бы стаць старым буркатуном, калі б ведаў як. Два ці тры месяцы ён абмяжоўваўся намёкамі, што баіцца, ці не пашкодзіць мясцовы клімат яго здароўю, потым упэўніўся, што месца гэтае перастала быць для яго тым, чым было раней, і перадаў сваю практыку памочніку, пасяліўся ў халасцяцкім асабняку на выселках ля вёскі, дзе яго малады сябра быў святаром, і адразу ж выздаравёў. Тут ён пачаў займацца садаводствам, пасадкай дрэваў, рыбалоўствам, сталярствам, а таксама многімі іншымі справамі накшталт гэтых, і ўсё гэта з характэрным імпэтам, і ў кожнай справе ён стаў адным з найбольшых аўтарытэтаў ва ўсёй акрузе.

Перад сваім пераездам яму ўдалося наладзіць моцныя сяброўскія сувязі з містэрам Грымуігам; з боку апошняга ў гэтае сяброўства ўкладвалася шмат сардэчнасці. Ён наведвае містэра Лосбэрна вельмі шмат разоў на год. З нагоды чарговага наведвання містэр Грымуіг садзіць дрэвы, ловіць рыбу і сталярнічае з вялікай ахвотай, прычым робіць гэта так, як можа толькі ён адзін, і заўсёды настойліва сцвярджае, што яго спосаб найлепшы. Па нядзелях ён ніколі не прамінае пакрытыкаваць у размове са святаром яго набажэнства, потым зусім канфідэнцыйна інфармуе містэра Лосбэрна, што лічыць набажэнства выдатным, але не лічыць патрэбным гаварыць пра гэта. Сталым і вельмі любімым жартам містэра Браўнлоў стала тое, што ён падсмейваецца з колішняга прароцтва містэра Грымуіга адносна Олівера і нагадвае яму пра тую ноч, калі яны сядзелі ля стала, паклаўшы перад сабою гадзіннік, ды чакалі вяртання Олівера. Аднак містэр Грымуіг запэўнівае, што па сутнасці ён меў рацыю, і даказвае гэта рэмаркаю, што Олівер у рэшце рэшт *насамрэч не прыйшоў*. Гэта заўсёды выклікае ў яго самога смех і падымае яго настрой.

Містэр Ноэ Клэйпал, які атрымаў ад суда Кароны дзякуючы яго актыўнай ролі ў справе Фэджына дараванне і прыйшоў да высновы, што ў цэлым яго прафесія не такая бяспечная, як хацелася, не ведаў спачатку, дзе яму шукаць сродкі да існавання, не абцяжарваючы сябе залішне працай. Пасля непрацяглага роздуму ён распачаў дзейнасць інфарматара паліцыі і мае за гэта немалы заробак. Раз на тыдзень, падчас царкоўнага набажэнства, ён і Шарлот, шляхетна апрануўшыся, выходзяць на людзі. Каля дзвярэй якой-небудзь карчмы лэдзі млее, і джэнтльмену даюць на тры пенсы брэндзі, каб прывесці яе ў прытомнасць. Назаўтра ён даносіць у паліцыю і мае палову сумы штрафу. Калі-нікалі містэр Клэйпал млее сам, — з тым самым вынікам.

Містэр і місіс Бамбл, вызваленыя ад пасадаў, паступова моцна збяднелі і змізарнелі; нарэшце яны апынуліся ў той самай працоўні, дзе калісьці панавалі над іншымі. Нехта чуў, як містэр Бамбл казаў, што з-за такой бядоты і нястачаў ён нават не можа як след быць удзячным за тое, што яго разлучылі з жонкай.

Што да містэраў Джэйлса і Брытлза, то яны пакуль на старых пасадах, хоць першы стаў лысым, а згаданы апошнім хлапчук зусім пасівеў. Яны начуюць у доме прыходскага святара, але настолькі пароўну размяркоўваюць сваю ўвагу паміж насельнікамі таго дома і містэрам Оліверам, містэрам Браўнлоў і містэрам Лосбэрнам, што да сённяшняга дня вяскоўцы не могуць вызначыць, у каго яны на службе.

Малады Чарлі Бэйц, напалоханы злачынствам Сайкса, пачаў разважаць пасля ўсяго, што адбылося, ці не ёсць сумленнае жыццё найлепшым варыянтам. І калі прыйшоў да высновы, што, напэўна, так яно і ёсць, то павярнуўся спінай да мінулага і вырашыў загладзіць яго, — распачаўшы іншую дзейнасць. Нейкі час яму давялося шмат працаваць і нямала пакутаваць, але з яго лёгкім характарам і вартай мэтай ён урэшце дасягнуў поспеху: пасля досведу працы парабкам у фермера і памочнікам у рамізніка ён цяпер самы вясёлы жывёлапрамысловец ва ўсім Нортгэмптаншыры.

Рука, якая піша гэтыя радкі, набліжаецца да канца работы і пачынае дрыжаць; яна ахвотна выцягвала б і далей ніці прыгодаў.

Я неахвотна развітваюся з некалькімі з тых, з кім супольнічаў так доўга, і падзяліў бы іх шчасце, паспрабаваўшы апісаць яго. Я паказаў бы Роз Мэйлі ў поўным росквіце чароўнае маладое жа-ноцкасі, якая пралівае на сваю ціхую сцежку жыцця такое ла-годнае і пшчотнае святло, якое падае на ўсіх, хто ідзе разам з ёй, свеціць у сэрцы іншых. Я паказаў бы яе душой кола людзей ля каміна або нейкай кампаніі ўлетку, я прыйшоў бы за ёй сле-дам па спякотных палях у летні поўдзень, слухаў бы нізкі тон яе мілага голаса падчас вечаровага шпацыру пад поўняй, я назіраў бы яе ва ўсёй яе шчырай дабрадзейнасці па-за домам, і як яна з усмешкай выконвае абавязкі ў сваім жытле; я паказаў бы яе і дзі-ця яе памерлай сястры, шчаслівых ва ўзаемнай любові, як яны цэляы гадзіны праводзяць разам, распавядаючы адно аднаму пра сяброў, страта якіх была такою журботнай; яшчэ раз убачыў бы я радасныя маленькія тварыкі, якія прытуліліся да яе каленяў, і паслухаў бы іх вясёлае балбатанне. Я б нагадаў той чысты смех і слёзы замілавання, якія блішчаць у лагодных блакітных воч-ках. Усё гэта і яшчэ тысячу позіркаў і ўсмешак, паваротаў думкі і размовы — я ўзнавіў бы дакладна ўсё да драбніцы.

Пра тое, як містэр Браўнлоў дзень за днём працягваў узаба-гаць розум свайго прыёмнага сына скарбамі ведаў і адчуваў усё большую прыхільнасць да яго па меры таго, як развівалася яго са-масць і ўсё больш прарастала насенне тых якасцяў, якія ён хацеў у ім развіць. Як ён заўважаў у ім усё новыя рысы сябра сваёй ма-ладосці, якія будзілі ў яго сэрцы старыя ўспаміны, ціхую мелан-холію, але былі і прыемнымі ды заспакаяльнымі — успаміны пра тое, як два сіраты прайшлі праз выпрабаванні Лёсу, запамнілі яго ўрокі і не забыліся на міласэрнасць да іншых людзей, узаем-ную любоў і палкую ўдзячнасць да Таго, хто абараніў, захаваў іх. Пра гэтыя рэчы няма патрэбы гаварыць. Я сказаў, што яны былі па-сапраўднаму шчаслівыя, а без моцы пачуцця, без чалавечнас-ці ў сэрцы, без удзячнасці да Таго, чым паролем мусіць быць міласэрнасць і чыёй найважнейшай якасцю ёсць Прыхільнасць да ўсяго, што дышае, не можа быць дасягнута сапраўднае шчасце.

У алтары старой вясковай царквы знаходзіцца белая марму-ровая дошка, на якой высечанае толькі адно слова — «Агнэс».

У гэтым склепе няма труны, і няхай пройдзе шмат, шмат гадоў, перш чым над гэтым імем з'явіцца яшчэ адно! Але калі душы памерлых усё-такі вяртаюцца на зямлю, каб наведаць месцы, ахінутыя іх любоўю, любоўю, якая існавала да іх смерці, любоўю тых, каго яны ведалі ў жыцці, — тады я веру, што цень Агнэс часамі лунае ў гэтым святым кутку. Веру, таму што гэты куток у Царкве, у Доме Божым, хоць яна і была пры жыцці слабай і заблытанай у памылках.

Слоўнік прыблізных беларускіх
асацыятыўных псіхалінгвістычных
адпаведнікаў некаторым знакавым
прозвішчам з рамана Чарльза Дзікенса
«Олівер Твіст»

Твіст (*Twist*; to twist – круціць, сплятаць) – *Курчэня; Круціла; Вераціла*

Бамбл (*Bumble*; to bumble – блытаць; марнатравіць; заікацца; bum – задніца) – *Маруда; Азадчэня*

Саўэрберы (*Sowerberry*; sower – сейбіт; berry – ягады) – *Пагост-Ягадзінскі; Цвінтар-Ягадовіч*

Крэкіт (*Crackit*; to crack – узломваць) – *Ламавеня; Лом-Узламніцкі*

Мэн (*Mann*; верагодна, ад нямецкага «Mann» – мужчына, муж) – *Мужук; Мужачко; Мужачынская*

Корні (*Corney*; corny – закарэлы, мазольны, шурпаты) – *Шурпа*

Грымуіг (*Grimwig*; grim – змрочны, жорсткі; wig – парык, валасы; wiggling – разнос, «галавамыйка») – *Хмурчык*

Бэйц (*Bates*; bate – рошчына для хімічнай апрацоўкі скуры, але і шал, ятра) – *Ёдка; Вастфэйка*

Чытлінг (*Chitling*; to chit – пляткарыць, але і, верагодна, to cheat – падманваць) – *Брыхайла*

Доўкінз (*Dawkins*; to dawdle – марнатравіць час) – *Лай-Лайдакоўскі*

Клэйпол (*Claypole*; clay – гліна; глей; – pole – дышаль, аглобля) – *Глінабайчук*

Джайлз (*Giles*; gillie – слуга, пахалок) – *Пахолкаў; Парабчынскі*

Брытлз (*Brittles*; brittle – крохкі) – *Зломак*

Манкс (*Monks*; – манах, чарнец) – *Чарнецкі*

Мэйлі (*Maylie*; maylily – ландыш, «майская лілея») – *Маеўскі*

Фэнг (*Fang*; – клык, змяіны зуб, крук) – *Крук*

Спаерс (*Spyers*; spy – шпег, віж, дыверсант) – *Віж*

ЗМЕСТ

РАЗДЗЕЛ I

апавядае пра месца, дзе нарадзіўся Олівер Твіст, і пра абставіны яго нараджэння
3

РАЗДЗЕЛ II

Аповед пра сталенне, адукацыю Олівера Твіста і пра раду
6

РАЗДЗЕЛ III

апавядае, як Олівер Твіст ледзьве не атрымаў месца, якое зусім не было б сінекурай
17

РАЗДЗЕЛ IV

Олівер, атрымаўшы магчымасць уладкавацца ў іншым месцы, робіць свой першы крок у людскую супольнасць
26

РАЗДЗЕЛ V

Олівер знаёміцца з таварышамі на прафесіі. Упершыню пабываўшы на пахаванні, ён атрымлівае адмоўныя ўражанні ад занятку свайго гаспадара
33

РАЗДЗЕЛ VI

Олівер, якога вывелі з сябе кліны Ноз, пачынае працяляць актыўнасць, чым вельмі яго здзіўляе
44

РАЗДЗЕЛ VII

Праэтэст працягваецца
49

РАЗДЗЕЛ VIII

Олівер ідзе ў Лондан. Па дарозе ён сустракае дзіўнага маладога джэнтльмена
56

РАЗДЗЕЛ IX,

які ўтрымлівае розныя звесткі пра прыемнага старога джэнтльмена і яго шматабяцальных выхаванцаў
65

РАЗДЗЕЛ X

Олівер бліжэй знаёміцца з характарам сваіх новых таварышаў і за вялікі кошт набывае досвед. Кароткі, але вельмі важны этап у яго жыцці
71

РАЗДЗЕЛ XI

апавядае пра містэра Фэнга, паліцэйскага суддзю, і злёгка крытыкуе яго манеру адпраўляць правасуддзе
76

РАЗДЗЕЛ XII,

*у якім пра Олівера клопаюцца больш, чым калі-небудзь раней, і ў якім зноў
распавядаецца пра вясёлага старога джэнтльмена і ягоных юных сяброў*

84

РАЗДЗЕЛ XIII

*Кемліваму чытачу называюцца новыя асобы, у сувязі з гэтым распавядаецца
пра розныя прыёмныя абставіны, якія маюць адносіны да гэтай гісторыі*

94

РАЗДЗЕЛ XIV,

*які ўтрымлівае далейшыя падрабязнасці побыту Олівера ў доме містэра Браўнлоў,
а таксама важнае працоўтва, якое вырак нейкі містэр Грымуіг адносна Олівера,
калі той пайшоў выконваць даручэнне*

102

РАЗДЗЕЛ XV,

які паказвае, як шчыра любілі Олівера Твіста вясёлы стары габрэў і міс Нэнсі

113

РАЗДЗЕЛ XVI

*апавядае пра тое, што здарылася з Оліверам пасля таго, як Нэнсі заявіла
на яго свае правы*

120

РАЗДЗЕЛ XVII

*Лёс працягвае наносіць Оліверу ўдары і дзеля таго, каб знішчыць яго рэпутацыю,
прысылае ў Лондан вялікага чалавека*

130

РАЗДЗЕЛ XVIII

Як Олівер бавіў час у спрыяльнай кампаніі сваіх слыханых сяброў

140

РАЗДЗЕЛ XIX,

у якім абмяркоўваюць і прымаюць выбітны план

148

РАЗДЗЕЛ XX,

у якім Олівер адыходзіць у распараджэнне містэра Сайкса

158

РАЗДЗЕЛ XXI

Экспедыцыя

166

РАЗДЗЕЛ XXII

Узлом

172

РАЗДЗЕЛ XXIII,

дзе апавядаецца аб прыёмнай размове паміж містэрэм Бамблам і адной лэдзі і пацвярджаецца, што нават прыходскі кур'ер часам бывае не пазбаўлены чулінасці

179

РАЗДЗЕЛ XXIV

апавядае пра нікчэмную рэч. Але гэты раздзел кароткі, і ён можа аказацца важным у нашай гісторыі

187

РАЗДЗЕЛ XXV,

у якім наша гісторыя зноў вяртаецца да містэра Фэджына і яго кампаніі

192

РАЗДЗЕЛ XXVI,

у якім з'яўляецца таямнічая асоба, выконваюцца многія справы і адбываюцца многія падзеі, непарыўна звязаныя з гэтай гісторыяй

198

РАЗДЗЕЛ XXVII

выпраўляе стан рэчаў, які склаўся ў адным з папярэдніх раздзелаў, калі даволі бестактоўна была пакінутая ў самоце адна лэдзі

211

РАЗДЗЕЛ XXVIII

пераносіць увагу на Олівера і распавядае пра ягоныя прыгоды

218

РАЗДЗЕЛ XXIX

апавядае пра насельнікаў дома, у якім знайшоў сабе прытулак Олівер

228

РАЗДЗЕЛ XXX

апавядае пра тое, што падумалі пра Олівера яго новыя наведвальнікі

232

РАЗДЗЕЛ XXXI

апавядае пра крытычнае становішча

239

РАЗДЗЕЛ XXXII

пра шчаслівае жыццё, якім пачаў жыць Олівер сярод сваіх новых сяброў

250

РАЗДЗЕЛ XXXIII,

у якім шчасцю Олівера і яго сяброў нечакана пагражае небяспека

259

РАЗДЗЕЛ XXXIV

утрымавае некаторыя папярэднія звесткі пра аднаго маладога джэнтльмена, які з'яўляецца на сцэне, а таксама новую прыгоду Олівера Твіста

267

РАЗДЗЕЛ XXXV,

*які апавядае пра недавальняючы вылік прыгоды Олівера і пра даволі важную
размову паміж Гары і Роз*

277

РАЗДЗЕЛ XXXVI,

*вельмі кароткі і, здавалася б, не мае тут вялікага значэння. Але тым не менш
яго трэба прачытаць як працяг папярэдняга і ключ да таго, які будзе ў належны час*

285

РАЗДЗЕЛ XXXVII,

*у якім чытач можа назіраць канфлікт – нярэдку з’яву ў матрыманіяльных
дачыненнях*

288

РАЗДЗЕЛ XXXVIII,

*які дае справаздачу ў тым, што адбылося паміж містэрам і місіс Бамбл ды
Манксам у час іхняй вечаровай сустрэчы*

298

РАЗДЗЕЛ XXXIX

*прадстаўляе некалькі рэспектабельных асоб, з якімі чытач ужо знаёмы, і паказвае,
як раіліся годны Манкс з годным габрэем*

309

РАЗДЗЕЛ XL

Дзіўнае спатканне, якое стала працягам падзей, выкладзеных у папярэднім раздзеле

323

РАЗДЗЕЛ XLI,

*які ўтрымлівае новыя адкрыцці і паказвае, што неспадзяванка, як і няшчасце,
рэдка прыходзіць адна*

331

РАЗДЗЕЛ XLII

*Стары знаёмы Олівера выяўляе яўныя прыкметы геніяльнасці і робіцца ў сталіцы
выбітным грамадскім дзеячам*

341

РАЗДЗЕЛ XLIII,

у якім расказваецца, як Спрытны Махляр трапіў у бяду

351

РАЗДЗЕЛ XLIV

*Для Нэнсі надыходзіць час выканаць абяцанне, якое яна дала Роз Мэйлі.
Яна цярпіць няўдачу*

362

РАЗДЗЕЛ XLV

Ноз Клэйнал атрымлівае ад Фэджнына сакрэтнае даручэнне

369

РАЗДЕЛ XLVI

Спатканне адбылося

373

РАЗДЕЛ XLVII

Фатальныя наступствы

383

РАЗДЕЛ XLVIII

Уцёкі Сайкса

390

РАЗДЕЛ XLIX

*Манкс і містэр Браўнлоў нарэшыце сустракаюцца. Іх размова і паведамленне,
якое яе перапыняе*

399

РАЗДЕЛ L

Пераследаванне і ўцёкі

410

РАЗДЕЛ LI,

*які тлумачыць больш за адно таямнічае здарэнне і ўключае шлюбную прапанову
без агаворвання жончынай часткі маёмасці або «грошай на шпількі»*

422

РАЗДЕЛ LII

Перадсмяротная ноч Фэджына

436

РАЗДЕЛ LIII

і апошні

445

Слоўнік прыблізных беларускіх асацыятыўных псіхалінгвістычных
адпаведнікаў некаторым знакавым прозвішчам з рамана Чарльза Дзікенса

«Олівер Твіст»

450

Літаратурна-мастацкае выданне

Чарльз Дыкенс

ОЛИВЕР ТВИСТ

Раман

Адказы за выпуск Зміцер Вішнёў

Пераклад Яўген Бяласін

Рэдактар Святлана Богуш

Мастак Анатоль Тадорскі

Вёрстка Сяргей Кандраценка

Карэктар Святлана Богуш

Падпісана да друку 23.09.2010. Фармат 60 x84 1/16.
Папера афсетная. Гарнітура «Baskerville». Ум. друк. арк. 27,51. Ул.- выд. арк. 21,3.
Наклад 700 асоб. Замова 393.

Прыватнае выдавецкае унітарнае прадпрыемства «Галіяфы».

ЛІ № 02330/0150300 ад 08.04.2008 г.

Вул. Брылеўская, 11-44, 220039, г. Мінск.

E-mail: vish@bk.ru

www.by-books.org

Таварыства з абмежаванай адказнасцю «Медысонг».

ЛП № 02330/0150444 ад 19.12.2008.

Вул. Ціміразева, 9, 220004, г. Мінск.

ISBN 978-985-6906-39-1

9 789856 906391

ВЫДАВЕЦТВА
ГАЛІЯФЫ

Уапар Аббас
АББАСИ
УАПАРА

УАПАРА
АББАСИ
УАПАРА

